

СЛАВИСТИКА
XXIV/2

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

СЛАВИСТИКА

SERBIAN ASSOCIATION FOR SLAVIC STUDIES
UNIVERSITY OF BELGRADE FACULTY OF PHILOLOGY

SLAVIC STUDIES

Покренут 1997. године

Главни уредници:

Од 1. до 15. књиге др Богољуб Станковић (оснивач часописа)

Од 16. до 20. књиге др Петар Буњак

Од 21. књиге др Људмила Поповић

У р е д н и ш т в о

др Људмила Поповић, главни уредник (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Дејан Ајдачић (Универзитет у Гдањску, Пољска), др Ирина Антанасијевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Адриан Баренсен (Универзитет у Амстердаму, Холандија), др Марта Бјелетић (Институт за српски језик САНУ), др Петар Буњак (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Андриј Даниленко (Универзитет Пејс, Њујорк, САД), др Рајна Драгићевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Андреа Желе (Универзитет у Љубљани, Словенија), доп. члан Анатолиј Захнитко (Национална академија наука Украјине), др Јелена Иванова (Санктпетербуршки државни универзитет, Русија), др Ксенија Кончаревић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Александра Корда-Петровић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Јаромир Линда (Фондација за истраживање културе Средње Европе, Праг), др Биљана Марић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Михаел Мозер (Универзитет у Бечу, Аустрија), др Руселина Ницолова (Софијски универзитет „Св. Климент Охридски“, Бугарска), др Мотоки Номаћи (Центар за славистичко-евроазијска истраживања, Универзитет Хокајдо, Сапоро, Јапан), др Борис Норман (Белоруски државни универзитет, Минск), академик Предраг Пипер (Филолошки факултет Универзитета у Београду, Српска академија наука и уметности), др Иво Поспишил (Масариков универзитет, Брно, Чешка), др Вучина Раичевић (Филолошки факултет Универзитета у Београду), др Каролина Скварска (Институт за славистику Чешке академије наука, Праг), др Марија Стефановић (Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду), доп. члан Срето Танасић (Институт за српски језик САНУ), др Бранко Тошовић (Институт за славистику, Универзитет у Грацу, Аустрија)
Секретар Уредништва Мр Срђан Петровић

Е d i t o r i a l b o a r d

Ljudmila Popović, PhD, Editor-in-Chief (Faculty of Philology, University of Belgrade), Dejan Ajdačić, PhD (University of Gdańsk, Poland), Irina Antanasijević, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade), Adriaan Barentsen, PhD (University of Amsterdam, the Netherlands) Marta Bjeletić, PhD (Institute for Serbian language of the SASA), Petar Bunjak, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade), Andrii Danylenko, PhD (Pace University, New York, USA), Rajna Dragičević, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade), Elena Ivanova, PhD (St. Petersburg University, Russia), Ksenija Končarević, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade), Aleksandra Korda-Petrović, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade), Jaromir Linda, PhD (Association for Central European Cultural Studies, Prague), Biljana Marić, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade), Michael Moser (Institute for Slavic Studies, University of Vienna, Austria), Ruselina Nitsolova, PhD (Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria), Motoki Nomachi, PhD (Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University, Sapporo, Japan), Boris Norman, PhD (Belarusian State University, Minsk), Academician Predrag Piper, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade, Serbian Academy of Sciences and Arts), Ivo Pospíšil, PhD (Masaryk University, Brno, Czech Republic), Vučina Raičević, PhD (Faculty of Philology, University of Belgrade), Karolina Skwarska, PhD (Institute for Slavic Studies, Czech Academy of Sciences), Marija Stefanović, PhD (Faculty of Philosophy, University of Novi Sad), Corr. Member Sreto Tanasić, PhD (Institute for the Serbian Language of the SASA), Branko Tošović, PhD (Institute for Slavic Studies, University of Graz, Austria), Corr. Member Anatolii Zahnitko, PhD (National Academy of Science of Ukraine), Andrea Žele, PhD (University of Ljubljana, Slovenia).

Secretary of the Editorial Board Srđan Petrović, MA.

ISSN 1450-5061

UDC 811.16+821.16

Славистика

књ. XXIV, св.2

www.slavistickodrustvo.org.rs/slavistika

Београд 2020

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ

SERBIAN ASSOCIATION FOR SLAVIC STUDIES
UNIVERSITY OF BELGRADE FACULTY OF PHILOLOGY

СЛАВИСТИКА
SLAVIC STUDIES

XXIV/2

ИМПРЕСУМ

Издају:

Славистичко друштво Србије, Београд, Студентски трг 3
Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, Студентски трг 3

Лектор за енглески језик
Сергеј Мацура

УДК класификација прилога
Ана Голубовић

Припрема за штампу
Душко Ћосић

Штампа
„Графичар”, Севојно

САДРЖАЈ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

СТУДИЈЕ И РАСПРАВЕ

Адриан Барентсен, Виктор Храковский, <i>О вторичных значениях таксисных союзов предшествования в славянских языках</i>	13–31
Борис Норман, <i>Внутренние преобразования структуры предложения и трудные случаи синтаксического разбора</i>	32–45
Анатолій Загнітко, <i>Мовносоціумна об'єктивно-дискурсивна мотивованість прескрипцій</i>	46–68
Hannu Tommila, <i>Остаться с носом и без носа – On Changing and Staying the Same</i>	69–79
Влодзимеж Высочаньски, <i>Язык в этнолингвистических исследованиях (в свете избранных направлений)</i>	80–91
Радослава Трнавац, <i>Семантичка анализа неколико придева са афективним и искуственим значењем у српском и руском језику</i>	92–114
Катарина Митрићевих-Штепанек, <i>Аугментативи у српском и чешком језику у чешком националном корпусу</i>	115–133
Драгана Керкез, <i>Непрототипична употреба императивних облика у српском језику</i>	134–153
Марија Опачић, <i>Социјативне конструкције са деривираним вишечланим предлошким изразима у руском и српском језику</i>	154–162
Маја Крстић, <i>Глагол служити и његови еквиваленти у српском језику</i>	163–174
Дара Дамљановић, <i>„Писма из Петрограда” Радована Кошутића</i>	175–196
Милена Ивановић, <i>Проблеми превођења властитих имена: аптрони-ми (на материјалу превода руске књижевности)</i>	197–207
Наташа Козомора, <i>Асоцијативно и паремолошко поље концепта денги/новац у руском и српском језику</i>	208–218
Anna Margaréta Lačoková, <i>Lexikálne zloženie a motivácia biblických frazém (na príklade slovenskej a srbskej biblickej frazeológie)</i>	219–228
Милорад Миљаковић, <i>Творбени начини за именовање припадника музичких поткултура у српском, руском и пољском језику</i>	229–243
Јелена Гинић, <i>Норма, нормативност и варијантност у ортоепији савременог руског књижевног језика (на материјалу ортоепских речника друге половине XX и почетка XXI века)</i>	244–254
Михајло Фејса, <i>Нови правопис русинског језика</i>	255–280
Драгана Поповић, <i>Реализација руских фонема /e/ и /a/ кроз призму ортографских грешака корисника интернета</i>	281–290
Елена Маркова, <i>Учебный словарь универбатов современного русского языка: новизна, структура, принципы описания</i>	291–298
Кристина Микавица, <i>Мотивациона функција уџбеника руског језика за средњу богословску школу (конструкција решења на плану макроструктуре)</i>	299–310

Лука Меденица, <i>Методическе рекомендације начинајућему предава- телу по работи над аудировањем</i>	311–319
Даниела Марчок, <i>Образовање у контексту словачко-српских односа у основној школи са словачким наставним језиком у Кисачу у Краљевини Југославији</i>	320–330
Antonín Kudláč, <i>Česká postmoderna – nedokončený projekt? Diskuse o vlivu postmodernismu na české myšlení o dějinách a literatuře po roce 1989</i> . . .	331–343
Adam Svetlík, <i>Trilógia Maroša Krajňaka</i>	344–351
Лазарь Милендиевич, <i>Достоевский как века в духовном становлении С.И. Гессена</i>	352–361
Зорица Младеновић, <i>Mezzogiorno Јована Христића у контексту књи- жевности и филозофије</i>	362–372
Елена Круглова, <i>Ситуација встречи со смертю: психоаналитическое прочтение миниатюры И.С. Тургенева «Насекомое»</i>	373–378
Ана Римар Симуновић, <i>Украјина у ауторском миту Михајла Ковача</i> . . .	379–385

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА

Елена Боронина, <i>Фолклор восточного подмосковья: анализ экспеди- ционных записей</i>	386–392
Јанко Рамач, <i>Епистоларне наслједство руских свјештеникох у Бачки на ла- тинским језику у другој половки XVIII и на почетку XIX века</i>	393–405
Pavel Jonák, <i>Neobjevené knihy. Česká národní knihovna a čítárna v Belé Crkvi mezi dvěma světovými válkami</i>	406–417
Анна Макишова, <i>Zapisovanie nárečových textov v knižných vydaniach vo Vojvodine</i>	418–427
Драгана Радојчић, <i>Славистичко наслеђе Наталије Радошевић</i>	428–433
Мила Ђуричић, <i>Руски језик на техничком факултету у Зрењанину – актуелно стање и перспективе</i>	434–442
Ана Летић, Мила Милојевић, Анка Обућина, <i>Разлике у говору, условљене полом, код деце и тинејџера у српском језику</i>	443–458

ПРИКАЗИ

Стефан Милошевић, Петар Буњак, <i>Раскрића славистике</i> . Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2019, 229.	459–461
Људмила Поповић, Омаж Ани Кречмер. <i>Diachronie – Ethnos – Tradition: Studien zur slawischen Sprachgeschichte Festgabe für Anna Kretschmer</i> . Her. Jasmina Grković-Major, Natalia B. Korina, Stefan Michael Newerka, Fedor B. Poljakov, Svetlana M. Tolstaja. Brno: Tribun EU, 2020, 366.	462–467
Милан Ајдановић, Јелка Матијашевић, <i>Дериватолошко-лексиколошка истраживања руског и српског језика</i> . Ур. В. Васић, М. Стефановић. Нови Сад: Филозофски факултет, 2019, 718.	468–470

- Наташа Кесеровић, Зборник посвећен Вацлаву Штепанеку. *Od Moravských luk k balkánským horám. Václavu Štěpánkovi k šedesátinám*. Ed. Petr Stehlik. Brno: Maticе moravská, Ústav slavistiky, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2019, 446. 471–474
- Биљана Марић, *Јасмина Московљевић Поповић, Корелативне конструкције. Теоријске основе анализе*. Београд: Филолошки факултет, 2018, 204.. . . . 475–477
- Људмила Поповић, *Стана Ристић, Ивана Лазић-Коњик, Когнитивни правац у српској етнолингвистици. Почети развоја и актуелни проблеми*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2020, 401 [Монографије 29]. 478–481
- Срђан Петровић, *Маргарита Ивановна Чернышева, Именования Богородицы в древнерусской письменности: около 500 лексических единиц с объяснениями и комментариями*. Москва: ЛЕНАНД, 2017, 328. 482–487
- Стефана Пауновић Родић, *Eva Tibenská, Gramatika slovenského jazyka pre nositeľov slovenského, chorvátskeho a serbského jazyka, I. diel – Morfológia*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, 288. 488–490
- Јована Димитријевић, *Значајан допринос српској фразеологији. Гордана Штрбац: Фразеологија о човеку и човек у фразеологији*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2018, 284. 491–493
- Јулија Драгојловић, *Михајло Гуц, Српска народна песма у Украјини*. Прев. с укр. Д. Ајдачић. Београд: Алма, 2017, 193.. . . . 494–496

IN MEMORIAM

- Ениса Успенски, *Миодраг Сибиновић. In Memoriam* 497–498

ХРОНИКА

- Надежда Лаиновић Стојановић, *Прилог историји српске славистике. XIII Конгрес Савеза Славистичких друштава Југославије, Секција Славистичког друштва Србије – XXXII Скуп слависта Србије: Тезе и резимеи* (Београд: Филолошки факултет, 1994). 499–501
- Леся Стеблина, *Полувековни одани рад на јачању научно-просветног угледа Србије у свету – 50. Међународни научни састанак слависта у Вукове дане* (Београд: Међународни славистички центар, 16–20. септембар 2020). 502–506
- Биљана Сикимић, *Четрдесет девета међународна филолошка конференција, посвећена успомени на Људмилу Алексејевну Вјербицу (1936–2019)* (Санкт Петербург: Филолошки факултет Санктпетербуршког државног универзитета, 16–24. новембар 2020) 507–511
- Срђан Петровић, *Међународна научна конференција Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема* (Београд: Српска академија наука и уметности, 28–30. октобар 2020) 512–515
- Зоран Стефановић, *Комисија за фолклористику Међународног комитета слависта у 2020: нови интернет портал као нови увид у светску славистику* 516–519
- Зоран Стефановић, *Циклус „Век српске авангарде”* (Београд, 19. септембар – 26. новембар 2019) 520–525
- Петар Минић, *О филолошкој виртуелној музеологији у Русији*. 526–530

РЕГИСТРИ КЊ. XXIV/2

Регистар кључних речи	531–536
Списак сарадника.	537–544
Упутство за припрему рукописа за штампу	545–565
Рецензенти	566–567

САДРЖАЈ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

STUDIJE I RASPRAVE – ARTICLES AND TREATISES

Adriaan Barentsen, Viktor Hrakovski, <i>On the Secondary Meanings of Taxis Conjunctions of Anteriority in Slavic Languages</i>	13–31
Boris Norman, <i>Internal Transformations of Sentence Structure and Difficult Cases of Parsing</i>	32–45
Anatolij Zagnitko, <i>Linguo-social Objective Discursive Validity of Prescriptions</i> .	46–68
Hannu Tommola, <i>Остаться с носом и без носа – On Changing and Staying the Same</i>	69–79
Włodzimierz Wysoczański, <i>Language in Ethnolinguistic Research (In the Light of the Chosen Directions)</i>	80–91
Radoslava Trnavac, <i>Semantic Analysis of a Couple of Adjectives with Affective and Experiential Meanings in Serbian and Russian</i>	92–114
Katarina Mitričević-Štepanek, <i>Augmentatives in the Serbian and Czech Languages in the Czech National Corpus</i>	115–133
Dragana Kerkez, <i>Non-Prototypical Uses of the Serbian Imperative</i>	134–153
Marija Opačić, <i>Sociative Constructions with the Derived Multiple Prepositional Phrases in Russian and Serbian</i>	154–162
Maja Krstić, <i>The Verb to serve (служить) and Its Equivalents in the Serbian Language</i>	163–174
Dara Damljanović, <i>Radovan Košutić's "Letters from Petrograd"</i>	175–196
Milena Ivanović, <i>The Problems of Translation of Proper Names: Aptronyms (On the Material of the Translations of Russian Literature)</i>	197–207
Nataša Kozomora, <i>The Associative and Paremiological Field of the Concept деньги/новац in the Russian and Serbian Languages</i>	208–218
Anna Margaréta Lačoková, <i>Lexical Composition of Biblical Phrasemes and Their Motivation (On the Example of Slovak and Serbian Biblical Phraseology)</i>	219–228
Milorad Miljković, <i>Word-Formation Processes Used in Naming Members of Musical Subcultures in Serbian, Russian and Polish</i>	229–243
Jelena Ginić, <i>Norm, Normativity and Variability in the Orthoepy of the Contemporary Standard Russian Language (Based on the Material from Orthoepic Dictionaries of the Second Half of the 20th and the Early 21st Centuries)</i>	244–254
Mihajlo Fejsa, <i>New Orthographic Manual of the Ruthenian Language</i>	255–280
Dragana Popović, <i>The Realization of the Russian Phonemes /e/ and /a/ through the Prism of Orthographic Errors of Internet Users</i>	281–290

Elena Markova, <i>Educational Dictionary of Contemporary Russian Language Univerbations: Novelty, Structure, Principles of Description</i>	291–298
Kristina Mikavica, <i>The Motivational Function of Russian Language Textbooks for Theological Seminary (Construction of Solutions in Terms of Macrostructure)</i>	299–310
Luka Medenica, <i>Guidelines for Beginning Teachers in Teaching Listening Comprehension</i>	311–319
Daniela Marčok, <i>Education in the Context of Slovak-Serbian Relations in Grammar School with the Slovak Instructional Language in Kysač in the Kingdom of Yugoslavia</i>	320–330
Antonín Kudláč, <i>Czech Postmodern – An Unfinished Project? Discussion on the Influence of Postmodernism on Czech Thought about History and Literature after 1989</i>	331–343
Adam Svetlík, <i>Maroš Krajiňák's Trilogy</i>	344–351
Lazar Milentiević, <i>Dostoevsky as a Milestone in the Spiritual Development of S. I. Gessen</i>	352–361
Zorica Mladenović, <i>Jovan Hristić's "Mezzogiorno" in the Context of Literature and Philosophy</i>	362–372
Elena Kruglova, <i>The Situation of Meeting Death: A Psychoanalytic Reading of the Miniature by I.S. Turgenev "The Insect"</i>	373–378
Ana Rimar Simunović, <i>Ukraine in Mihajlo Kovač's Myth</i>	379–385

PRILOZI I GRAĐA – CONTRIBUTIONS AND MATERIALS

Elena Boronina, <i>Folklore of the Eastern Moscow Region: Analysis of Expeditionary Records</i>	386–392
Janko Ramač, <i>The Epistolary Legacy of Ruthenian Priests in Bačka in the Latin Language in the Second half of the 18th and the early 19th Centuries</i>	393–405
Pavel Jonák, <i>Undiscovered Books. The Czech National Library and Reading Room in Bela Crkva between the Two World Wars</i>	406–417
Anna Makišová, <i>Writing Dialectal Texts in Book Editions in Vojvodina</i>	418–427
Dragana Radojčić, <i>Natalija Radošević's Slavic Legacy</i>	428–433
Mila Đuričić, <i>The Russian Language at the Faculty of Technical Sciences in Zrenjanin – The Current Situation and Perspectives</i>	434–442
Ana Letić, Mila Milojević, Anka Obućina, <i>Differences in Speech of Children and Teenagers, Determined by Gender</i>	443–458

PRIKAZI – REVIEWS

Stefan Milošević, <i>Петар Буњак, Раскрића славистике</i> . Београд: Савез славистичких друштва Србије, 2019, 229.	459–461
Ljudmila Popović, <i>A Homage to Ana Kretschmer. Diachronie – Ethnos – Tradition: Studien zur slawischen Sprachgeschichte Festgabe für Anna Kretschmer</i> . Her. Jasmina Grković-Major, Natalia B. Korina, Stefan Michael Newerkla, Fedor B. Poljakov, Svetlana M. Tolstaja. Brno: Tribun EU, 2020, 366.	462–467

- Milan Ajdžanović, *Јелка Матијашијевић, Дериватолошко-лексиколошка истраживања руског и српског језика*. Ур. В. Васић, М. Стефановић. Нови Сад: Филозофски факултет, 2019, 718.. 468–470
- Nataša Keserović, *A Festschrift Dedicated to Václav Štěpánek. Od Moravských luk k balkánským horám. Václavu Štěpánkovi k šedesátinám*. Ed. Petr Stehlík. Brno: Maticе moravská, Ústav slavistiky, Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, 2019, 446. 471–474
- Biljana Marić, *Јасмина Московљевић Поповић, Корелативне конструкције. Теоријске основе анализе*. Београд: Филолошки факултет, 2018, 204.. . 475–477
- Ljudmila Popović, *Стана Ристић, Ивана Лазић-Коњик, Когнитивни правац у српској етнолингвистици. Почети развоја и актуелни проблеми*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2020, 401 [Монографије 29]. 478–481
- Srđan Petrović, *Маргарита Ивановна Чернышева, Именования Богородицы в древнерусской письменности: около 500 лексических единиц с объяснениями и комментариями*. Москва: ЛЕНАНД, 2017, 328. 482–487
- Stefana Paunović Rodić, *Eva Tibenská, Gramatika slovenského jazyka pre nositeľov slovinského, chorvátskeho a serbského jazyka, I. diel – Morfológia*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, 288. 488–490
- Jovana Dimitrijević, *A Significant Contribution to Serbian Phraseology. Гордана Штрбац: Фразеологија о човеку и човек у фразеологији*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2018, 284. 491–493
- Julija Dragojlović, *Михајло Гуц, Српска народна песма у Украјини*. Прев. с укр. Д. Ајдачић. Београд: Алма, 2017, 193.. 494–496

IN MEMORIAM

- Enisa Uspenski, *Miodrag Sibinović. In Memoriam*. 497–498

HRONIKA – CHRONICLES

- Nadežda Lainović Stojanović, *A Contribution to the History of Serbian Slavic Studies. XIII Congress of the Union of Slavic Societies of Serbia, Belgrade, Section of the Serbian Association of Slavists – 32nd Conference of Serbian Slavists: Theses and Summaries*. (Belgrade: Faculty of Philology, 1994) 499–501
- Lesya Steblina, *Half a Century of Dedicated Work on Strengthening the Scientific and Educational Reputation of Serbia in the World - 50th International Scientific Meeting of Slavists During Vuk's Days* (Belgrade: International Center for Slavic Studies, September, 16–20, 2020). 502–506
- Biljana Sikimić, *49th International Philological Conference (IPC 2020) in Homage to Professor Ludmila Verbitskaya (1936–2019)* (Saint Petersburg: Faculty of Philology, University of Saint Petersburg, November, 16–24, 2020). . 507–511
- Srđan Petrović, *International Scientific Conference Lexicography and Lexicology in the Light of Current Issues* (Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, October 28–30, 2020) 512–515

Zoran Stefanović, Commission on Slavic Folklore of The International Committee of Slavists: A New Internet Portal as the New Insight into Global Slavic Studies	516–519
Zoran Stefanović, Cycle of Lectures and Discussion Panels "A Century of the Serbian Avant-garde" (Belgrade, September 19 — November 26, 2019) . . .	520–525
Petar Minić, About Virtual Philological Museology in Russia.	526–530

INDEXES TO VOL. XXIV/2

Keyword Index.	531–536
List of Contributors	537–544
Instructions for Authors	545–565
Reviewers	566–567

Адриан Барентсен

Амстердамский университет
Филологический факультет
Амстердамский центр исследования языка и коммуникации
Группа по сравнительному изучению славянского вида
(и смежных вопросов)
a.barentsen@xs4all.nl

УДК 811.16'367
<https://doi.org/10.18485/slavitika.2020.24.2.1>
оригинални научни рад
примљено 16.08.2020.
прихваћено за штампу 18.09.2020.

Виктор С. Храковский

Институт лингвистических исследований РАН
Лаборатория типологического изучения языков
khrakovv@gmail.com

О ВТОРИЧНЫХ ЗНАЧЕНИЯХ ТАКСИСНЫХ СОЮЗОВ ПРЕДШЕСТВОВАНИЯ В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ

Статья опирается на гипотезу, что среди сирконстантных союзов временные (таксисные) являются первичными и в силу этого обладают потенцией приобретать вторичные причинные и/или условные значения. В большинстве южнославянских языков такие вторичные значения есть у отдельных специализированных союзов предшествования, типа *как только* или *после того как*. Наличие вторичных значений у этих союзов в сербском, хорватском, македонском и болгарском языках подтверждается примерами из параллельных текстов, которые фиксируют определенные различия между этими языками в частотности употребления таксисных союзов с вторичными значениями.

Ключевые слова: временные (таксисные) союзы, предшествование, расширение значения, причинное и условное значение, южнославянские языки, сопоставительный анализ.

The article is based on the hypothesis that among the conjunctions introducing subordinate adverbial clauses, the temporal (taxis) conjunctions are primary and therefore have the potential to acquire secondary causal and/or conditional meanings. In most of the South Slavic languages such an expansion of meaning is found with one or more specialized conjunctions of anteriority like *as soon as* or *after*. The presence of secondary meanings with these conjunctions in Serbian, Croatian, Macedonian and Bulgarian is confirmed by examples from parallel texts that also demonstrate certain differences between these languages in frequency of the taxis conjunctions in such cases.

Keywords: temporal (taxis) conjunctions, anteriority, expansion of meaning, causal and conditional meaning, South Slavic languages, contrastive analysis.

1. Введение

В славянских языках, как и в других языках мира, значения функционально-семантической категории таксиса, а именно ‘предшествование’, ‘одновременность’ и ‘следование’, реализуются с помощью различных формальных средств. Это, в частности, бипредикативные сложноподчиненные временные предложения, предложения с деепричастными и причастными оборотами, а также предложения с отглагольными именами действия, подробнее см. (Храковский 2009). Ведущим средством выражения таксисных значений в славянских языках являются сложноподчиненные временные предложения (СПП). В этих предложениях глагол в придаточной части (ПЧ) обозначает ситуацию,

которая либо предшествует, либо одновременна, либо следует за ситуацией, выражаемой глаголом в главной части (ГЧ) предложения. ПЧ таких предложений вводится одним из союзов, которые бывают неспециализированные и специализированные.

К числу неспециализированных союзов относится, например, русский союз *когда* и аналогичные союзы в других славянских языках. Подобные союзы могут маркировать разные таксисные значения вместе с различными комбинациями видовременных глагольных форм в ПЧ и ГЧ предложения. Специализированным союзом является, например, русский союз *как только* и аналогичные союзы в других славянских языках. Подобные союзы маркируют либо одно, либо (редко) два таксисных значения. Союз *как только*, например, маркирует то, что ситуация, обозначаемая глаголом в ПЧ предложения, непосредственно предшествует ситуации, обозначаемой глаголом в ГЧ предложения, например:

(1) **Как только** я вошел в вагон, поезд тронулся.

Временные СПП входят в группу сложноподчиненных предложений, в которых союзы вводят ПЧ, выполняющую роль сирконстанта ГЧ. В эту группу наряду с временными обычно включаются, причинные, целевые, условные и уступительные предложения. В свою очередь временные предложения противопоставляются всем остальным, которым приписывается значение логической обусловленности или просто обусловленности, см. например (Князев 2007; Евтюхин 1996).¹

Есть основания полагать, что в приведенной последовательности предложений каждый следующий элемент на определенный смысл сложнее предшествующего элемента и (в какой-то мере) наследует смысл предшествующего элемента/предшествующих элементов. При этом степень их семантической сложности коррелирует с последовательностью их появления в речи ребенка, ср. (Givón 1990). Соответственно временные, точнее таксисные СПП с семантической точки зрения проще всех остальных сирконстантных предложений, и при этом их семантика, как было установлено в работе (Храковский 2009) в том или ином варианте представлена во всех остальных сирконстантных СПП. Кроме того, мы учитываем и то, что временные СПП, очевидно, первыми из перечисленных СПП начинают регулярно появляться в речи ребенка, овладевающего речью (Сударева 2007: 96), а остальные начинают появляться в речи ребенка позже, в указанной выше последовательности.

На справедливость высказанного предположения указывает и тот факт, что союзы, используемые во временных СПП, обладают потенциальной способностью получать вторичные причинные и условные значения. Известным примером этого является английский союз *since*, который может выражать таксисное значение ‘с тех пор как’, но также очень широко употребляется для выражения значения причины ‘поскольку, так как’. Ср. следующие примеры из книги *The Hobbit* Толкина:

¹ Для обозначения СПП логической обусловленности используется также термин ‘имплицитивная конструкция’, см. (Подлеская 1995).

- (2) [H]e had forgotten everything that *had happened since* they started their journey.
'Он забыл обо всем, что *случилось с тех пор, как* они *начали* свое путешествие.'
- (3) There was a lot here which Smaug did not understand at all (though I expect you *do, since* you *know* all about Bilbo's adventures to which he was referring) [...]
'Здесь было много такого, чего Смауг совсем не понял (хотя я подозреваю, что вы *понимаете, поскольку знаете* о приключениях Бильбо, на которые он намекал) [...]'

Такое расширенное значение союзов со специализированным таксисным значением типа 'с тех пор как' в славянских языках не наблюдается. Однако аналогичное вторичное значение таксисных союзов предшествования *пошто* 'после того как' и *чим* 'как только' в сербском языке было отмечено в работе (Поповић 2014: 132–137; 152). Там же отмечается важный факт, что при выражении нетемпорального значения у этих союзов «фоновым» таксисным значением обычно является не предшествование, а одновременность. В коллективной монографии *Таксис в славянских языках*, которую мы в настоящий момент редактируем, приводятся данные о наличии аналогичного вторичного значения у таксисных союзов предшествования еще и в двух других южнославянских языках – македонском и болгарском.

Ниже мы рассматриваем это явление в сопоставительном плане, на конкретном материале Амстердамского параллельного корпуса (ASPAC). Исходным материалом служат 23 текста с их переводами на сербский, хорватский, македонский и болгарский языки.² Для сравнения учитываются также переводы на русский, польский и словенский.³ Примеры с вторичными значениями есть в большинстве текстов, некоторые из них приводятся в статье. Преимущественно это примеры из переводов романов Михаила Булгакова (*Мастер и Маргарита*) и Станислава Лема (*Solaris*), это наши «исходные тексты».

В следующей таблице дается обзор специализированных союзов указанных двух групп. Поскольку в примерах встречаются также основные неспециализированные союзы типа русского 'когда', они также представлены в схеме. Союзы, рассматриваемые ниже, выделены жирным шрифтом. В квадратных скобках указано количество примеров этих союзов в нашем материале.

² Сведения об этих текстах приводятся в конце статьи. Хорватский язык, близкородственный с сербским, в упомянутой монографии не представлен. Мы рассматриваем его здесь, поскольку вопрос о возможных различиях между близкородственными языками нам представляется важным.

³ Словенский материал важен для выявления того, насколько рассматриваемое явление охватывает всю южнославянскую группу.

Специализированные союзы предшествования:

	‘как только’	‘после того как’
Русский:	<i>как только</i>	<i>после того как</i>
Польский:	<i>jak tylko / skoro tylko</i>	<i>po tym jak/kiedy/gdy</i>
Словенский:	<i>čim / brž ko</i>	<i>potem ko</i>
Хорватский:	<i>čim</i> [333] / <i>tek što</i>	<i>pošto</i> [370] / <i>nakon što</i>
Сербский: ⁴	<i>чим</i> [359] / <i>тек што</i>	<i>пошто</i> [810] / <i>након што</i>
Македонский:	<i>штом</i> [435] / <i>тукушто</i>	<i>откако</i> ⁵ [980] / <i>откога</i>
Болгарский:	<i>щом</i> [795]	<i>след като</i> [781]

Основной неспециализированный союз:

Русский:	<i>когда</i>
Польский:	<i>kiedy / gdy</i>

Словенский:	<i>ko</i>
Хорватский:	<i>kad(a)</i>
Сербский:	<i>кад(a)</i>
Македонский:	<i>кога</i>
Болгарский:	<i>когато</i>

2. Рассмотрение параллельных примеров

Ниже приводятся примеры с употреблением рассматриваемых союзов в темпоральном, а затем в нетемпоральном значении.

2.1. Союзы типа ‘как только’

(4) Булгаков. Союзы *čim*, *чим*, *штом* и *щом* с темпоральным значением:

Ру	Я как только глянул на вас, догадался, что это вы!
Поl	Jak tylko na pana <i>spojrzałem</i> , od razu <i>domyśliłem się</i> , że to pan!
Сн	Samo da sem vas <i>zagledal</i> , pa <i>sem uganil</i> , da ste to vi!
Хр	Čim sam vas <i>pogledao</i> , <i>pogodio sam</i> da ste to vi!

⁴ Чтобы легче различать хорватские и сербские примеры, ниже сербский вариант всегда будет написан кириллицей, даже в тех случаях, когда в оригинале была латиница.

⁵ Македонский союз *откако* регулярно выражает также значение типа ‘с тех пор как’. Например в македонском переводе примера (2).

Сб1/2 ⁶	Чим сам вас угледао, одмах сам схватио да сте то ви!
Мк	Штом ве погледнав, се сетив дека сте тоа вие!
Бг	Щом ви видях, и се сетих, че сте именно вие!

В данном примере все четыре рассматриваемых союза ясно выражают чисто темпоральное (таксисное) значение контактного предшествования.

(5) **Lem.** Союзы *čim*, *чим* с темпоральным значением:

По	[Zresztą,] jak tylko się zbliżyłem [– dzieliło mnie od niego ze czterdzieści metrów, może trochę więcej –] <i>zorientowałem się</i> , że jest w nim coś niedobrego.
Ру	Как только я приблизился [...] <i>заметил</i> , что в нем есть что-то нехорошее.
Сн	[...] brž ko sem se mu približal [...] <i>sem se zavedel</i> , da je v njem nekaj pokvarjenega.
Хр	[...] čim sam mu se približio [...] <i>shvatio sam</i> da s njime nešto nije u redu.
Сб1/2	[...] чим сам се приближио [...] <i>разабрах</i> да у њему има нешто што не ваља.
Мк	[...] кога му се приближив [...] <i>сфатив</i> дека во него има нешто што не чини.
Бг	[...] когато се приближих [...] <i>разбрах</i> , че в него има нешто не както трябва.

В этом примере в македонском и болгарском переводах вместо ожидаемых союзов *штом* и *щом* употребляется неспециализированный таксисный союз типа *когда*. При глагольных формах совершенного вида такие союзы обычно также выражает (неподчеркнутое) контактное предшествование.

Обратное соотношение выбора неспециализированного и специализированных союзов представлено в следующем примере, где специализированные союзы выбраны только в македонском и болгарском переводах:

(6) **Lem.** Союзы *щом* и *откако* с темпоральным значением:

По	[...] kiedy kontrolki <i>zapaliły się</i> po włączeniu głównego obwodu, <i>wyłażłem</i> z ciasnego wnętrza [i wskazałem je Narey, która stała u drabinki.]
Ру	[...] когда после включения главной цепи <i>загорелись</i> сигнальные лампочки, [я] <i>вылез</i> из тесной кабины [...]

⁶ Таким образом указывается, что в обоих переводах употребляется тот же самый союз.

СН	[...] in ko so potem, ko se je vključilo glavno napajanje, <i>posvetile</i> kontrolne lučke, <i>sem zlezel</i> iz tesne kabine [...]
Хр	[...] a kada su se <i>upalile</i> kontrolne svjetiljke nakon uključjenja glavnoga reaktora, <i>izašao sam</i> iz tijesne unutrašnjosti [...]
СБ1/2	[...] a кад се <i>запалише</i> контролне лампе након укључивања главног струјног кола, <i>изиђох</i> из тесног смештаја [...]
Мк	[...] a откако се <i>запалија</i> контролните ламби по вкључувањето на главниот прекинувач, <i>излегов</i> од тесната внатрешност [...]
Бг	[...] и щом контролните лампи <i>светнаха</i> при вкључването на главната верига, <i>излязох</i> од тјасната кабина [...]

Бросается в глаза выбор македонского союза *откако* из группы ‘после того как’. У этого союза необычайно широкий диапазон употребления. Как было отмечено уже в сноске 5, он может выражать не только темпоральное значение ‘после того как’, но также значение ‘с тех пор как’. Приведенный пример показывает, что он может выражать также значение ‘когда’.

Приведенные в (4)–(6) примеры показывают, что союзы *џит*, *чим*, *итом*, *щом* (и отчасти также *откако*) могут выражать чисто таксисное значение *контактного предшествования*, соответствующее значению союзам *как только* и *jak tylko* в русском и польском языках.

Переходим к рассмотрению нетемпорального употребления союзов типа ‘как только’.

(7) **Булгаков.** Союзы *итом* и *щом* с нетемпоральным значением:

Ру	[Профессор категорически утверждал, что сейчас, по крайней мере в данный момент, никаких признаков рака у буфетчика нет.] Но что раз так ... Раз он <i>боится</i> и какой-то шарлатан его <i>напугал</i> , то <i>нужно сделать</i> все анализы...
По2	[...] ale skoro tak ... skoro się <i>boi</i> i jakiś szarlatan <i>go nastraszył</i> , <i>bardzo się obawia</i> рака, to <i>trzeba zrobić</i> wszelkie analizy...
СН	[...] ker pa je že... ker se boji in ker ga je neki mazač <i>prestrašil</i> , <i>je nujno narediti</i> vse analize...
Хр	[...] ali ako je tako... ako se boji i ako ga je <i>uplašio</i> neki šarlatan, <i>onda mora izvršiti</i> sve analize...

Сб1	[...] кад ствари већ тако <i>стоје</i> ... када се он толико <i>боји</i> и када га <i>је</i> некакав шарлатан толико <i>престрашио</i> , <i>потребно је извршити</i> све анализе...
Сб2	[...] али, ако <i>је</i> тако... ако <i>се боји</i> и некакав га <i>је</i> шарлатан <i>наплашио</i> , онда <i>треба направити</i> све анализе...
Мк	[...] но штом <i>е</i> така... штом <i>тој се плаши</i> , некој шарлатан штом <i>толку го наплашил</i> , <i>нека ги направи</i> сите анализи...
Бг1/2	[...] но щом <i>е</i> така... щом <i>се страхува</i> и <i>някакъв шарлатанин го е уплашил</i> , <i>трябва да се направят</i> всички проби...

В данном примере македонский *штом* и болгарский *щом* соответствуют союзам *раз*, *skoro*, *ker* и *ako* с причинным или условным значением в других языках.⁷

В хорватском и двух сербских переводах текста Булгакова нетемпоральное употребление союзов *čit* и *чим* не представлено. Однако на возможность подобного употребления сербского *чим* указывает первый из двух сербских переводов следующего фрагмента из романа Лема:

(8) **Lem.** Союзы *чим*, *штом* и *щом* с нетемпоральным значением:

По	Skoro <i>dzieją się</i> takie rzeczy – pomyślałem – to może i Fechnera <i>uda mi się znaleźć</i> .
Ру	Раз <i>уж происходят</i> такве вещи, подумал я, то, может быть, и Фехнера <i>удастся найти</i> .
Сн	Če <i>se že dogajajo</i> take stvari, sem pomislil, mi <i>bo</i> mogoče <i>uspelo najti</i> tudi Fechnerja.
Хр	S obzirom da se dogadaju takve stvari – pomislio sam – možda <i>ću uspeti</i> pronaći i Fechnera.
Сб1	Чим <i>се дешавају</i> такве ствари – помислио сам – можда <i>ћу успети да пронађем</i> Фехнера.
Сб2	Пошто <i>се</i> такве ствари <i>догађају</i> – помислио сам – можда <i>ћу успети да пронађем</i> и Фехнера.
Мк	Штом <i>се случуваат</i> вакви работи – си помислив – тогаш можеби <i>ќе</i> ми <i>успее да го најдам</i> Фехнер.

⁷ В первом сербском переводе используется неспециализированный союз *кад(а)*. См. также пример (9), где подобное употребление этого союза представлено в другом сербском переводе. Тот факт, что союз *кад(а)* дополнительно может выражать причинное или условное значение, отмечен в указанной выше работе (Поповић 2014: 138; 148–149). Нижеприведенный пример (9) показывает, что такое употребление аналогичных союзов представлено также в хорватском, македонском и словенском. К сожалению рамки статьи не позволяют рассматривать такие случаи.

Бг	Щом <i>стават</i> таква неща – мислех си аз, – може пък <i>да намеря</i> Фехнер.
----	---

Бросается в глаза, что во втором сербском переводе выбран союз *пошто*, который по первичному темпоральному значению относится к союзам со значением ‘после того как’⁸. Это, пожалуй, указывает на то, что при нетемпоральном употреблении взаимозаменяемость союзов из указанных двух групп может реализоваться легче, чем при темпоральных вариантах значения. На это указывает и следующий пример, где в одном из двух болгарских переводов также выбран союз из группы ‘после того как’, а в македонском переводе (как и в словенском, хорватском и одном из сербских переводов) употребляется неспециализированный союз типа *когда*:

(9) **Булгаков.** Союзы *щом*, *след като* и *кога* с нетемпоральным значением:

Ру	А как же <i>попал</i> в кабинет переводчик, если на дверях <i>была</i> печать?!
По1	A w jaki sposób tłumacz <i>dostał się</i> do gabinetu, skoro na drzwiach <i>znajdowała się</i> nienaruszona pieczęć?
Сн	Kako pa je prevajavec <i>prišel</i> v delovno sobo, ko je bil na vratih pečat?!
Хр	A kako <i>je</i> prevodilac <i>dospio</i> u kabinet kad je na vratima <i>bio</i> pečat?!
Сб1	А како <i>се</i> тај преводилац <i>створио</i> у кабинету ако је на вратима <i>био</i> печат?
Сб2	Али како <i>је</i> преводилац <i>доспео</i> у кабинет, кад су врата <i>била</i> запечаћена?!
Мк	А како <i>можел</i> преведувачот <i>да се најде</i> во кабинетот кога на вратата <i>имаше</i> печат?!
Бг1	[...] ами как <i>се е озовал</i> в кабинета този преводач, след като на вратата <i>имаше</i> печат?!
Бг2	Но как преводачът <i>е влязъл</i> в кабинета, щом на вратата <i>имаше</i> печат?!

Отметим, что в македонских переводах текста Булгакова союз *што* был представлен значительно реже чем аналогичный союз *щом* в двух болгарских переводах. Как и в сербских параллельных переводах, нередко встречается также обычный условный союз *ако* ‘если’, как в следующем примере:

(10) **Булгаков.** Болгарский союз *щом* с нетемпоральным значением наряду с македонским условным союзом *ако*:

⁸ См. ниже примеры (16)–(18) с нетемпоральным употреблением этого типа союзов.

Ру	Зачем же Варенуха <i>шел</i> в кабинет финдиректора, ежели полагал, что его там нету?
По1	Więc po co Warionucha <i>szedł</i> do gabinetu dyrektora finansowego, skoro sądził, że go tam nie ma?
Сн	Zakaj je Varenuha <i>prišel</i> v delovno sobo finančnega ravnatelja, če je domneval, da njega ni tam?
Хр	Zašto je Varenuha <i>došao</i> u kabinet findirektora ako je mislio da ga tamo nema?
СБ1/2	Зашто <i>је</i> Варенуха <i>ушао</i> у кабинет финансијског директора ако <i>је</i> <i>сматрао</i> да он није ту?
Мк	Зошто Варенуха <i>одел</i> во кабинетот на финансискиот директор ако <i>мислел</i> дека тој не е таму?
Бг1	Защо Варенуха <i>се е запътил</i> за кабинета на финдиректора, щом <i>е предполагал</i> , че него го няма?
Бг2 ⁹	Защо Варенуха <i>ще влиза</i> в кабинета му, щом <i>предполага</i> , че го няма?

Как будет указано в разделе 3, в рассматриваемых переводах нетемпоральное употребление болгарского союза *щом* представлено шире, чем у аналогичного македонского союза *штом*. Это можно, пожалуй, отнести к ряду других явлений, указывающих на промежуточное положение македонского языка – между болгарским и сербским.

Приведенные выше примеры (7)–(10) показывают, что союзы *щом* и (реже) *штом* могут естественно выражать нетемпоральное значение типа русского *если* и *раз*.

В наших двух исходных текстах нетемпоральное употребление сербского союза *чим* было найдено только в тексте Лема, см. (8). В этом тексте из 8 употреблений этого союза даже целых 6 относятся к нетемпоральному типу.¹⁰ А в хорватском переводе (как и во втором сербском) есть только два случая употребления аналогичного союза *čim*, и только в темпоральном употреблении. Отметим, что в хорватских переводах наших двух исходных текстов нетемпоральное употребление союза *čim* вообще не было найдено. Но на то, что такое употребление в хорватском все же встречается, указывает следующий пример из перевода романа *The Hitchhiker's Guide to the Galaxy* Дугласа Адамса:

⁹ В данном варианте использованы другие временные формы: настоящее время в ПЧ и будущее время в ГЧ.

¹⁰ Во втором сербском переводе союз *чим* представлен только 2 раза, оба в темпоральном значении. В соответствии с шестью случаями нетемпорального употребления союза *чим* в первом переводе было найдено 3 раза *пошто* (как в примере (8)) и 3 раза *кад*. Такие различия указывают на то, что выбор союзов в значительной степени может зависеть от личного стиля автора или переводчика.

- (11) Valjda je ovakve stvari *voljelo* dosta ljudi, **čim** su stavljene u prodajni katalog.

‘Очевидно такие вещи любили достаточно много людей, если они включены в каталог.’¹¹

Причинное употребление союза *čim* представлено также в хорватско-нидерландском словаре под редакцией Радована Лучича (Lučić 2013):

- (12) **Čim** tako često *zove*, *znam* da mu nešto treba.

‘Поскольку он так часто звонит, я знаю, что ему что-то нужно.’

В общем можно сказать, что возможность нетемпорального употребления союзов *чим* или *čim* нельзя отрицать, хотя в нашем материале частотность этого явления низкая¹².

В то же время подобное употребление словенского союза *čim* вообще не было обнаружено.

В завершение этой части статьи отметим, что интерпретации логической обусловленности у хорватского *čim*, сербского *чим*, македонского *штом* и болгарского *щом*, как правило, сопутствует наличие в СПП комбинации видовременных форм, которая стандартно исключает выражение значения предшествования типа ‘как только’. В то время, как у этих союзов темпоральное значение стандартно выражается формами глаголов СВ в обеих частях СПП, при нетемпоральном значении встречаются как раз глаголы НСВ в одной или обеих частях.

2.2. Союзы типа ‘после того как’

Переходим к рассмотрению союзов типа ‘после того как’.

- (13) **Lem.** Сербский, македонский и болгарский союзы *пошто*, *откако* и *след като* с темпоральным значением.

По	Berton [...] <i>wróciwszy</i> do pozornej równowagi <i>nie chciał</i> ani na chwilę opuścić wnętrza głównej rakiety [...]
Ру	Бертон [...] <i>вернувшись</i> к кажущемуся равновесию, <i>не хотел</i> ни на минуту выйти из главной ракеты [...]
СН	Berton [...] po tem, ko se mu je na videz <i>povrnilo</i> duševno ravnovesje, <i>ni hotel</i> niti za hip zapustiti notranjosti glavne rakete [...]
Хр	Berton [...] <i>prividno povrativši</i> ravnovesje <i>nije htio</i> ni na trenutak napuštati glavnu raketu [...]

¹¹ В оригинале: *Presumably enough people must have liked this sort of thing to make it a paying proposition*. В хорватском, сербском и македонском переводах выбрана общая тактика и вместо ‘чтобы внести их в каталог’ там употребляется конструкция ‘если/раз они включены в каталог’.

¹² См. ниже таблицу в разделе 3.

Сб1/2	Бертон, пошто <i>се вратио</i> у привидну равнотежу, <i>није хтео</i> ни за тренутак да напусти унутраност главне [...] ракете [...]
Мк	[...] откако привидно <i>се вратио</i> во рамнотежа, <i>не сакал</i> ниту за миг да ја напушти внатрешноста на главната ракета [...]
Бг	Бертон [...] след като душевното му равновесие <i>се възстановило</i> привидно, <i>не искал</i> нито за миг да излезе вн от главната ракета [...]

Этот пример показывает часто встречающееся соответствие ПЧ с временным союзом и конструкции с деепричастием СВ (здесь в польском оригинале и русском и хорватском переводах). Такое соответствие очень ярко проявляется в македонском переводе Булгакова, где 117 из 135 примеров с союзом *откако* соответствует деепричастию СВ в оригинале.¹³ Следующий пример показывает, что рассматриваемые союзы могут также соответствовать русскому союзу *после того как*.

(14) **Булгаков.** Темпоральное употребление союзов *пошто*, *откако* и *след като*.

Ру	Моя охрана <i>упустила</i> его вечером на базаре после того, как он <i>покинул</i> дворец Каифы.
По2	Moja ochrona <i>zgubila</i> go wczoraj na bazarze, po tym jak opuścil pałac Kajfasza.
Сн	Moji ljudi <i>so</i> ga zvečer na bazarju <i>spustili</i> iz oči, po tistem, ko je zapustil Kajfovo palačo.
Хр	Moja straža <i>ga je izgubila</i> sinoć na tržnici nakon što je napustio Kajfin dvorac.
Сб1/2	Моја стража <i>га је испустила</i> из вида синоћ на тржници, пошто је напустио Кајафин дворац.
Мк	Мојата стража <i>го изгуби</i> вечерта на пазарот, откако тој <i>го беше напуштил</i> дворецот на Каифа.
Бг	Моята охрана <i>го е изпуснала</i> от очи снощи на пазара, след като той <i>излязъл</i> от двореца на Каиафа.

Оказалось, что в обоих наших «исходных текстах» нет ни одного случая употребления хорватского союза *pošto*. Однако в других текстах союз *pošto* достаточно широко представлен в темпоральном употреблении:

(15) **Tolkien (Hobbit).** Хорватский союз *pošto* с темпоральным значением:

Анг	“Come along in, and have some tea!” he <i>managed to say</i> after taking a deep breath.
-----	---

¹³ Аналогичная ситуация существует в болгарских текстах. Это показывает, что значительные различия между славянскими языками в употребляемости деепричастий могут сильно влиять на употребление таксисных союзов.

Ру	– Заходите, выпейте чаю! – <i>ухитрился он выдавить</i> наконец, <i>набрав</i> воздуха в лёгкие.
По	– Wejdź, proszę, i poczęstuj się herbatą! – <i>dodał, odetchnąwszy</i> głęboko.
Сн	“Le kar vstopite, čaj je že na mizi!” <i>mu je uspelo spraviti iz sebe, ko je</i> globoko <i>zajel</i> sapo.
Хр	– Izvolite unutra na čaj! – <i>uspio je izustiti pošto je bio</i> duboko <i>udahnuo</i> zrak.
Сб	“Изволите уђите, чај је послужен!” <i>uspelo mu da izgovori nakon</i> što <i>je</i> дубоко <i>udahnuo</i> ваздух.
Мк	“Влези и послужи се со чај! ” <i>uspela da каже</i> откако <i>зеде</i> здив.
Бг	– Заповядай да пийнеш чаша чай – <i>uspя да каже</i> той, след като си <i>poe</i> дълбоко дъх..

И здесь в русском и польском соответствиях выбрано деепричастие СВ.

Переходим к рассмотрению нетемпорального употребления союзов типа ‘после того как’.

Нетрудно найти такие примеры с сербским союзом *poшто*. В тексте Булгакова, например, 17 из 38 случаев имеет нетемпоральное значение. В соответствиях обычно употребляется ПЧ с причинным союзом.

(16) **Булгаков.** Сербский союз *poшто* с нетемпоральным значением:

Ру	[Финдиректор] <i>отправился</i> за кулисы, чтобы принимать гастролера, так как более принимать <i>было</i> некому.
По	[Dyrektor] <i>wybrał się</i> za kulisy, żeby przyjąć gościa, ponieważ nie <i>miał już</i> kto go przyjąć.
Сн	[Finančni ravnatelj] <i>se odpravil</i> za kulise, da sprejme nastopajočega gosta, ker ni bilo nikogar drugega, da bi ga lahko sprejel.
Хр	Findirektor [...] <i>uputio se</i> iza kulise da primi gosta, jer nije bilo nikog drugog da to učini.
Сб1/2	Финансијски директор [...] <i>пође</i> иза кулиса да сачека госта, пошто <i>не беше</i> никог другог ко би га дочекао.
Мк	Финансискиот директор [...] <i>тргна</i> зад кулисите за да го пречека гостинот, зашто <i>немаше</i> никој друг што би го направил тоа.
Бг	Финдиректорът [...] <i>тръгна</i> към кулисите да посрещне гостуващия артист, защото <i>нямаше</i> кой друг да го посрещне.

(17) Lem. Сербский союз *пошто* с нетемпоральным значением:

Ру	Точнее, ситуация <i>была</i> гораздо хуже, потому что труд всех этих лет <i>оказался</i> напрасным.
По	[...] właściwie sytuacja <i>jest</i> o wiele gorsza, ponieważ cały trud tych lat <i>okazał się</i> daremny.
Сн	[...] pravzaprav pa <i>je</i> položaj še precej slabši, saj <i>se je pokazalo</i> , da je bil ves trud teh let zaman.
Хр	[...] a situacija <i>je</i> zapravo puno lošija, budući da <i>se</i> sav napor tih godina <i>pokazao</i> uzaludnim.
Сб1/2	[...] у ствари <i>je</i> ситуација <i>била</i> далеко гора, пошто <i>се</i> цео труд тих година <i>показао</i> као узалудан.
Мк	[...] всушност, ситуацијата <i>е</i> многу полоша, бидејќи сиот труд на тие години <i>се покажа</i> залуден.
Бг	Всъщност положението <i>беше</i> още по-лошо, защото целият труд през тия години <i>се бе оказал</i> напразен.

Эти примеры относятся к часто встречаемому типу, в котором только в сербских вариантах нетемпоральное значение выражается союзом из группы ‘после того как’, в то время как в других славянских вариантах, включая хорватский, употребляются обычные причинные союзы. Оказалось, что если в сербских текстах исходного материала союз *пошто* часто употребляется с нетемпоральным значением, в большинстве хорватских текстов очень трудно найти надежные примеры такого типа. Приводим один из редких надежных примеров:

(18) Tolkien (Ring). Нетемпоральное употребление хорватского союза *pošto*:

Анг	But after a time, as Frodo <i>did not show</i> any sign of writing a book on the spot, the hobbits <i>returned</i> to their questions about doings in the Shire.
Ру	Но через некоторое время, поскольку Фродо <i>не собирался</i> писать книгу на месте, хоббиты <i>вернулись</i> к своим вопросам об Уделе.
По	Ponieważ jednak Frodo <i>żadnym gestem nie zdradził, że gotów jest</i> na miejscu zasiąść do pisania swojego dzieła, hobbici <i>powrócili</i> do pytań o wydarzenia w Shire
Сн	Ampak čez čas, ko Frodo <i>ni</i> z nobenim znamenjem <i>pokazal</i> , da bi nameraval knjigo spisati kar pri priči, <i>so se</i> hobiti spet <i>vrnili</i> k vprašanjem o tem, kaj se dogaja na Šajerskem.
Хр	Ali nakon nekog vremena, pošto Frodo <i>nije pokazivao</i> namjeru da počne smjesta pisati knjigu, hobiti <i>su se nastavili</i> raspitivati o zbivanjima u Shireu.
Сб	Али после неког времена, пошто Frodo <i>nije pokazao</i> nikakav znak pisanja knjige na licu mesta, Hobiti <i>se vratiše</i> raspitivanjima o događajima u Okrugу.

Мк	Но по извесно време, бидејќи Фродо <i>не покажуваше</i> никаков знак на пишување книга на самото место, Хобитите му <i>се вратија</i> на распрашувањето за настаните во Шаер.
Бг	Но тѝй като Фродо <i>не проявуваше</i> намерение тутакси да напише книгата, хобитите постепенно <i>се врнаха</i> към въпросите за събитията из Графството.

Здесь только в словенском переводе употребляется неспециализированный союз типа *когда*. В других переводах ясно выражается значение причины. В данном случае употребление союзов *pošto* и *poшто* совпадает, но, как сказано выше, в нашем материале такие случаи встречаются крайне редко.

Бросается в глаза, что в македонском и болгарском переводах всех трех приведенных примеров не употребляются союзы из группы ‘после того как’. Отметим, что нам не удалось найти ни одного примера нетемпорального употребления македонского союза *откако*. Может быть, это связано с указанным выше очень широким употреблением этого союза в чисто таксисных СПП. Что касается болгарского союза *след като*, можно, пожалуй, сказать то же самое, что и у хорватского союза *pošto*: видимо нетемпоральное значение не исключается, но в нашем материале редко встречается. См. следующий пример:¹⁴

(19) **Orwell**. Болгарский союз *след като* с нетемпоральным значением:

Анг	Since each of the three super-states <i>is</i> unconquerable, each <i>is</i> in effect a separate universe [...]
Ру	Поскольку сверхдержавы <i>непобедимы</i> , каждая <i>представляет собой</i> отдельную вселенную [...]
По	Skoro kaŭde z mocarstw <i>jest</i> niepokonane, kaŭde w efekcie <i>tworzy</i> odrębny świat [...]
Сн	Ker <i>je</i> vsaka od treh superdržav <i>nepremagljiva</i> , <i>je</i> pravzaprav vsaka svet zase [...]
Хр	Budući da <i>je</i> svaka od triju supersila <i>nepobjediva</i> , svaka <i>je</i> zapravo poseban svijet [...]
Сб	Pošto <i>je</i> svaka od ove tri superdržave <i>nepobediva</i> , svaka <i>je</i> u stvari poseban svet [...]
Мк	Бидејќи секоја од овие три држави <i>е</i> непобедлива, всушност секоја од нив <i>е</i> посебен свет [...]
Бг	След като всяка от трите супердържави <i>е</i> непобедима, всяка от тях <i>е</i> и отделна вселена [...]

¹⁴ См. также пример (9). В главе о болгарском таксисе в уже упомянутой еще не опубликованной коллективной монографии на нетемпоральное употребление этого союза указывает Руселина Ницолова.

Таким образом делаем вывод, что нетемпоральное значение могут выражать все рассматриваемые нами союзы, кроме македонского *откако*.

3. Обзор количественных соотношений

Наш анализ показал, что примеры с таксисными союзами предшествования во вторичных значениях есть в большинстве южнославянских языков: сербском, хорватском, македонском и болгарском. В словенской части нашего материала такое употребление соответствующих союзов не было найдено.¹⁵

Работа с параллельными текстами показала нам, что частотность употребления данных союзов заметно варьируется. Чтобы получить некоторое представление об этом, была более детально проанализирована одна треть нашего исходного материала – 7 текстов с общим объемом около полумиллиона словоупотреблений (в русской части). В следующих таблицах указывается общее количество употреблений каждого рассматриваемого союза плюс количество случаев с нетемпоральным значением.

Союзы из группы ‘как только’

	Хр		Сб		Мк		Бг	
	čim	нетемп.	чим	нетемп.	штом	нетемп.	щом	нетемп.
Adams	8	1	7	1	6	1	19	10
Brown	8	0	6	0	11	1	34	19
Булгаков	10	0	12	0	17	1	21	12
Carroll	23	0	43	0	38	8	88	22
Lem	2	0	8	6	13	12	23	17
Orwell	30	0	21	0	2	0	32	10
Süskind	10	0	10	0	18	3	47	20
Всего	91	1 (1%)	107	7 (6,5 %)	105	26 (25%)	264	110 (42%)

Союзы из группы ‘после того как’

	Хр		Сб		Мк		Бг	
	pošto	нетемп.	пошто	нетемп.	откако	нетемп.	след като	нетемп.
Adams	6	6	14	7	11	0	14	0
Brown	0	0	2	1	57	0	29	9
Булгаков	0	0	38	17	135	0	53	2
Carroll	1	0	33	30	2	0	11	0
Lem	0	0	26	20	26	0	12	0
Orwell	0	0	50	40	23	0	43	10
Süskind	24	0	12	10	43	0	32	0
Всего	31	6 (19%)	171	125 (73%)	297	0	194	21 (11%)

¹⁵ Это не удивляет, поскольку различия проявляются и в других областях, например в употреблении видов глагола.

Данные, представленные в таблице указывают на существование заметных различий между исследуемыми языками.¹⁶ В то время как в юго-восточных языках (болгарском и македонском) расширенное значение в основном (или исключительно – в македонском) наблюдается у союзов типа ‘как только’, в сербском и хорватском преобладают союзы типа ‘после того как’. Бросается в глаза значительное различие в частотности между союзами *poшто* и *pošto* в близкородственных сербском и хорватском языках.¹⁷ Некоторые различия в таблице указывают на то, что важным фактором может быть характер текста и персональный стиль автора/переводчика.

3. Заключение

Анализ приведенных примеров показывает, что появление вторичного причинного или условного значения у временных союзов маркируется главным образом сменой совокупности глагольных форм в ПЧ и в ГЧ. Данные рассмотренных языков, а также аналогичные примеры из других языков свидетельствуют о том, что в принципе вторичное причинное или условное значение могут приобретать любые временные союзы, кроме тех, которые выражают таксисное значение следования. При этом можно предполагать, что наиболее часто вторичные значения приобретают союзы, имеющие значение ‘когда’, ‘только что’, ‘после того как’ и ‘с тех пор как’¹⁸.

В заключение обратим внимание на следующее обстоятельство. Если наличие вторичного причинного или условного значения у временных (таксисных) союзов распространенное и вполне объяснимое явление, то нам неизвестны случаи, когда бы исходно причинный или условный союз утрачивал свое значение и становился бы временным союзом. Иными словами, утрата исходного причинного и условного значения в отличие от их появления у временных союзов противоречит эволюционным закономерностям развития языка.

¹⁶ Желательно, конечно, проверить это на более широком материале, включая также материал из монолингвальных корпусов.

¹⁷ Это различие отмечено также в работе (Waldenfels et al. 2016: 25).

¹⁸ Мнение, что у союзов с временным и причинным значениями последнее является вторичным, достаточно широко представлено в грамматической литературе. Однако нельзя не отметить, что по отношению к сербским союзам *чим* и *poшто* было высказано противоположное мнение известным сербским языковедом Михайло Стевановичем. (Благодарим анонимного рецензента за указание на это.) Стеванович утверждает, что у данных союзов временное значение можно подчеркивать через постановку фразового ударения на них и считает, что именно это указывает на вторичность этого значения (Стевановић 1974: 894, 897). Нам, однако, не ясно, как подобные акцентологические наблюдения могут влиять на установление примарности того или иного значения полисемантического слова в том смысле, как эти понятия были использованы в нашей статье, т.е. в смысле онтогенеза или исторического развития языка.

Использованная литература

Евтюхин, Вячеслав Б. Группировка полей обусловленности: причина, условие, цель, следствие, уступка [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность. Санкт-Петербург: Наука, 1996, 138–174.

[Evtiukhin, Viacheslav B. Gruppировка polei obuslovlennosti: prichina, uslovie, tsel', sledstvie, ustupka [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriia funktsional'noĭ grammatiki: Lokativnost'. Bytiinosť. Possessivnost'. Obuslovlennost'. Sankt-Peterburg: Nauka, 1996, 138–174]

Князев, Юрий П. «Онтогенез отношений обусловленности в детской речи (по данным «Дневника» А. Н. Гвоздева)» [В:] Стелла Н. Цейтлин (ред.) Семантические категории в детской речи. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2007, 339–358.

[Kniazev, Iurii P. «Ontogenez otnoshenii obuslovlennosti v detskoĭ rechi (po dannym «Dnevnik» A. N. Gvozdeva)» [V:] Stella N. Tseitlin (red.) Semanticheskie kategorii v detskoĭ rechi. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia, 2007, 339–358]

Подлеская, Вера И. «Импликативные конструкции: некоторые проблемы типологической классификации». Вопросы языкознания 6, 1995: 77–84.

[Podlesskaia, Vera I. «Implikativnye konstruksii: nekotorye problemy tipologicheskoi klassifikatsii». Voprosy iazykoznanii 6, 1995: 77–84]

Поповић, Људмила. Контрастивна граматика српског и украјинског језика: таксис и евиденцијалност. Београд: Српска академија наука и уметности, 2014.

[Popović, Ljudmila. Kontrastivna gramatika srpskog i ukrajinskog jezika: taksis i evidencijalnost. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti, 2014]

Стевановић, Михајло. Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнोजезичка норма II. Синтакса. Београд: Научна књига, 1974.

[Stevanović, Mihajlo. Savremeni srpskohrvatski jezik. Gramatički sistemi i književnojezička norma II. Sintaksa. Beograd: Naučna knjiga, 1974]

Сударева, Оксана Г. «Ранние этапы овладения детьми временных отношений и способов их языкового выражения» [В:] Стелла Н. Цейтлин (ред.) Семантические категории в детской речи. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2007, 78–98.

[Sudareva, Oksana G. «Rannie etapy ovladeniia det'mi vremennykh otnoshenii i sposobov ikh iazykovogo vyrazheniia» [V:] Stella N. Tseitlin (red.) Semanticheskie kategorii v detskoĭ rechi. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia, 2007, 78–98]

Храковский, Виктор С. «Таксис: семантика, синтаксис, типология». [В:] В. С. (ред.) Типология таксисных конструкций. Москва: Знак, 2009, 11–113.

[Xrakovskii, Viktor S. «Taksis: semantika, sintaksis, tipologiiia». [V:] V. S. (red.) Tipologiiia taksisnykh konstruksii. Moskva: Znak, 2009, 11–113]

Givón, Thomas. Syntax: a functional-typological introduction. Vol. II. Amsterdam: Benjamins, 1990.

Lučić, Radovan. Woordenboek Kroatisch-Nederlands. Amsterdam: Pegasus, 2013.

Waldenfels, Ruprecht von, Maciej Eder. «A stylometric approach to the study of differences between standard variants of Bosnian/Croatian/Serbian, or: is the *Hobbit* in Serbian more *Hobbit* or more Serbian?» Russian Linguistics 40, 2016: 1–31.

Тексты исходного материала¹⁹

- Булгаков, Михаил. *Мастер и Маргарита* (1940 / 1973). Переводчики альтернативных переводов: Бг1: Лиляна Минкова; Бг2: Татьяна Балова; По1: Irena Lewandowska & Witold Dąbrowski; По2: Krzysztof Tur; Сб1: Милан Чопић; Сб2: Злата Коцић.
 Островский, Николай. *Как закалялась сталь* (1932).
 Adams, Douglas. *The Hitchhiker's Guide to the Galaxy* (1979).
 Brown, Dan. *The Da Vinci Code* (2003).
 Carroll, Lewis. *Alice's Adventures in Wonderland* (1865).
 Collodi, Carlo. *Le avventure di Pinocchio* (1906).
 De Saint-Exupéry, Antoine. *Le petit prince* (1943).
 Eco, Umberto. *Il nome della rosa* (1980).
 Frank, Anne. *Het achterhuis*. (1947 / 1991).
 Hemingway, Ernest. *The Old Man and the Sea* (1952).
 Herrigel, Eugen. *ZEN in der Kunst des Bogenschießens* (1948).
 Kipling, Rudyard. *The Jungle Book* (1894).
 Lem, Stanisław. *Solaris* (1961). Переводчики альтернативных переводов: Сб1 (не указан); Сб2: Predrag Obućina.
 Milne, Alan A. *Winnie-The-Pooh* (1926).
 Orwell, George. *1984* (1948).
 Poe, Edgar A. *The Murders in the Rue Morgue* (1841).
 Poe, Edgar A. *The Black Cat* (1843).
 Rowling, Joanne. *Harry Potter and the Philosopher's Stone* (1997).
 Tolkien, John R.R. *The Hobbit or There and Back Again* (1937) [Hobbit].
 Tolkien, John R.R. *The fellowship of the Ring* (1954, 1966) [Ring].
 Verne, Jules. *Le tour du monde en quatre-vingt jours* (1873).
 Wells, Herbert G. *The War of the Worlds* (1898).

Адриан Барентсен, Виктор С. Храковский

О СЕКУНДАРНОМ ЗНАЧЕЊУ ТАКСИСНИХ ВЕЗНИКА СА ЗНАЧЕЊЕМ ПРЕТХОЂЕЊА У СЛОВЕНСКИМ ЈЕЗИЦИМА

Резиме

Познато је да везници с примарним временским, тачније таксисним значењем поседују потенцијал развијања секундарног узрочног или/и условног значења. Овај рад проучава на који начин овај потенцијал реализују поједини таксисни везници са значењем „чим“ и „пошто“ у четири словенска језика: српском, хрватском, бугарском и македонском. Теоријску основу истраживања чиниће поставке на којима се заснива колективна монографија *Таксис у словенским језицима*, чијом редакцијом се тренутно бавимо, док ће практичну основу

¹⁹ Све текстове входят в Амстердамский параллельный корпус ASPAC. Для получения сведений о корпусе и о текстах просим обратиться к следующему адресу электронной почты: a.barentsen@xs4all.nl.

представљати материјал Амстердамског паралелног корпуса (ASPAC), из кој је одабрано 23 текста са њиховим преводима на српски, хрватски, македонски и бугарски језик, као и на руски, пољски и словеначки. Примери са секундарним значењима постоје у већини истраживаних јужнословенских језика. Неки од њих се наводе у раду. Претежно су то примери из превода романа Михајла Булгакова (*Мајстор и Маргарита*) и Станислава Лема (*Solaris*), то су наши „полазни текстови“.

У табели су представљени истраживани везници. У угластим заградама наведен је број примера истраживаних везника у нашем материјалу:

Хрватски:	<i>čim</i> [333] / <i>tek što</i>	<i>pošto</i> [370] / <i>nakon što</i>
Српски:	<i>чим</i> [359] / <i>тек што</i>	<i>пошто</i> [810] / <i>након што</i>
Македонски:	<i>штом</i> [435] / <i>тукушто</i>	<i>откако</i> [980] / <i>откога</i>
Бугарски:	<i>щом</i> [795]	<i>след като</i> [781]

Приближно једна трећина овог материјала истражена је детаљније, како би се одредила релативна учесталост случаја са секундарним значењем. У овом материјалу нису нађени једино примери са македонским везником *откако*. У другим трима језицима налазимо примере из обеју група. У српском и бугарском језику њихов укупан број је највиши и приближно једнак. Њихова дистрибуција по групама је, међутим, супротна: у српском изразито преовлађује *пошто*, тј. везник из друге групе, док у бугарском – *щом*, из прве. У македонском секундарно значење је нађено само код одговарајућег везника *штом*, али у осетно мањем броју, него у бугарском. Хрватски језик, без обзира на његову велику блискост са српским, прилично се разликује од њега у смислу секундарне употребе истраживаних везника. У хрватском делу нашег материјала број оваквих примера је минималан.

Кључне речи: временски (таксисни) везници, антериорност, ширење значења, узрочно и условно значење, јужнословенски језици, упоредна анализа.

ВНУТРЕННИЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ СТРУКТУРЫ ПРЕДЛОЖЕНИЯ И ТРУДНЫЕ СЛУЧАИ СИНТАКСИЧЕСКОГО РАЗБОРА

Синтаксическая структура высказывания рассматривается в плане ее создания – с динамических, психолингвистических позиций. Представленный в статье материал демонстрирует разнообразные черты живой спонтанной речи: хезитацию, самообрыв, трансформацию морфологической характеристики слова, внутреннюю перестройку фразы. Эти явления, составляющие специфику синтаксиса речи (в отличие от синтаксиса языка), требуют пересмотра традиционной для русской грамматики системы членов предложения.

Ключевые слова: синтаксис речи, внутренняя речь, член предложения, высказывание, преобразование синтаксической структуры, компрессия.

The syntactic structure of the utterance is considered in terms of its formation – from dynamic, psycholinguistic positions. The material presented in the article demonstrates various features of spontaneous living speech: hesitation, self-termination, transformation of the morphological characteristics of the word and the internal restructuring of the phrase. These phenomena, which make up the specific qualities of speech syntax (as opposed to language syntax), require a revision of the parts of the sentence system, traditional for Russian grammar.

Keywords: speech syntax, inner speech, parts of the sentence, parsing, utterance, syntactic structure transformation, compression.

1. Формирование высказывания во внутренней речи

В акте речи участвует несколько составляющих. Во-первых, это некоторый фрагмент объективной действительности: предмет, факт, событие, его образ или мысль о нем. Во-вторых, это языковая система, в каком-то своем виде заложенная в сознании человека (говорящего и слушающего) – так называемая языковая компетенция. В-третьих, должен быть некий стимул, позыв, превращающийся в голове человека в речевую интенцию, желание что-то сказать. Начиная с этой интенции и заканчивая высказыванием «на выходе», мы имеем дело с латентным процессом, который Л.С. Выготский называл внутренней речью (Выготский 1982: 331–361).

Процесс внутренней речи сегодня активно исследуется учеными. К теоретическому обоснованию этой лингвоментальной деятельности (представленному в работах Л.С. Выготского, Ж. Пиаже, А.Р. Лурия и др.) подключаются результаты психофизиологических и нейролингвистических наблюдений и экспериментов, см. например (Ушакова и др. 1989). В центре внимания оказывается формирование будущего высказывания. Принимается, что, опираясь на свой речевой опыт, говорящий выбирает принципиальную схему (модель) высказывания, во взаимодействии с лексикой, которая этой модели соответствует. Эта структур-

ная основа прорабатывается и «обрастает» деталями, а лексические единицы, выбираемые из тематических объединений-кластеров, увязываются друг с другом по правилам комбинаторики. Последовательность «включения» языковых уровней в речевую деятельность и особенности их взаимодействия составляют предмет не затихающей дискуссии (Лурия 1975: 31–40; Ушакова 1979: 169–184; Ахутина 1989: 71–109; Levelt 1989: 9; Норман 1994: 104–121; Levelt 1995; Bordag 2005; Седов 2007: 15–16; Dietrich 2007: 37–54 и др.). Приведем в качестве иллюстрации краткое описание этапов «формирования речи говорящего» в одной из моделей:

«Появление недифференцированной, только в общих чертах ясной схемы содержания, предвосхищение некоторых элементов содержания, поэтапное, но неровное его выяснение, проявляющееся то в постепенном, прогрессивном развертывании его, то в регрессивной доработке и добавочной детализации его. К общей схеме содержания подбираются отдельные схемы выражения, которые в свою очередь реализуются то плавно, без каких-либо неровностей, то с перерывами, внутренним взаимоперекрытием и попутными частными изменениями деталей. В результате речь состоит из сегментов с большой амплитудой информативной ценности и с разной степенью автономности построения» (Кожевникова 1970: 32).

Конечно, во внутренней речи еще нет «готовых» слов с их полноценным морфологическим и фонетическим оформлением, это еще некие «словообразы», «пред-слова». И отношения между ними еще не установились, а только устанавливаются. Естественно, это проявляется в случаях хезитации, возвратов, лексических субститутов и т.п. Приведем один пример из реальных записей устной речи:

И вот по каменному ложу течет река // Там ни песка нет / ничего / только камень / как будто вот он вылит вот как-то // И там в камне такие... м... впадины / и в них вода/ и ос... листья / разноцветные/ плавают/ вот так вот (*жест*) (Земская 1978: 90).

Примеры такой «работы» говорящего над высказыванием – подбора слов, колебаний, перестройки, обрыва уже начатого – часто фиксируются в художественной литературе. Однако привлечение этого материала требует оговорки. Появление элементов спонтанной разговорной речи в романе или повести следует трактовать как ее имитацию или **стилизацию**, а не как аутентичные образцы. В этом смысле ценность художественной литературы как источника материала для исследования процессов внутренней речи относительна. Однако у данной оговорки есть и другая сторона. Поскольку художественный текст обладает семиотической природой, то любая его черта принимает знаковый для читателя характер. И, следовательно, вкрапляя в свой текст те или иные речевые отклонения, специфические особенности, писатель посылает читателю сигнал: это настоящая, реальная, но и не я речь! Обратимся еще раз к книге К. Кожевниковой:

«Художественные эквиваленты спонтанной устной речи представляют одно из средств, при помощи которого можно придавать литературному вымыслу видимость реальности. Следовательно, они фигурируют в художественном

произведении в качестве одного из элементов "реалистической мотивировки"» (Кожевникова 1970: 91).

Сказанное, на наш взгляд, оправдывает обращение к художественным текстам как к одному из источников изучения процессов, протекающих в сознании говорящего. Особенно характерны эти сигналы спонтанности для прямой речи персонажей:

– По какому это случаю тут? – спрашивает Очумелов, врезываясь в толпу. – Почему тут? Это ты зачем палец?.. Кто кричал? (А. Чехов. Хамелеон).

– Я не мог больше! Где вы были? Отчего, – ни на секунду не отрывая от нее глаз, я говорил, как в бреду – быстро, несвязно – может быть, даже только думал. – Тень – за мною... Я умер – из шкафа... Потому что этот ваш.. говорит ножницами: у меня душа... Неизлечимая... (Е. Замятин. Мы).

– Да нет, нет. – Тут уж я совсем стал путаться. – В этом мире есть вещи... есть такие сферы... нельзя же так просто: встать и пойти. Потому что самоограничение, что ли?.. есть такая заповеданность стыда, со времен Ивана Тургенева... и потом – клятва на Воробьевых горах... И после этого встать и сказать: «Ну, ребята...» Как-то оскорбительно... Ведь если у кого щепетильное сердце... (В. Ерофеев. Москва — Петушки).

Естественно, это оборачивается оговорками, описками, т.е. отклонениями от литературной нормы. Они затрагивают и синтаксическую структуру высказывания. Издательские редакторы иногда их не исправляют, потому что понимают: это необходимые свидетельства спонтанного характера речи:

Но кругом говорили: «Счастливая – вы едете!» – «Счастливая – в Киеве пирожные с кремом». И даже просто: «**Счастливая... с кремом!**» (Тэффи. Житье-бытье).

Возмутился Митрофан, серьезно, глубоко:

– Вернусь домой – разобью все ее пластинки! Если артистка **живые концерты часто выступает**, то не имеет права так себя на экране вести! (В. Конецкий. За доброй надеждой).

ЛАРИСА. ...Кого я тут решила судить? Нет, я буду играть Клеопатру и вхожу в образ. **Некому мне судить**. Всё. До свидания (Н. Коляда. Куриная слепота).

Многообразные свидетельства перестройки высказывания обнаруживаются и в авторской речи. Они опять-таки либо воспринимаются как проявления креатива, речевого творчества, либо закрепляются, «легализуются» в тексте как сигналы ошибок, речевых сбоев. Начнем наши примеры с эпохи русской классики:

...Я не умел представить себе Пушкина семьянином и царедворцем; жена-красавица и придворная служба **пугали меня за него** (И. Пущин. Записки о Пушкине).

Как это следует понимать: *жена и служба пугали меня за него*? Есть основания предполагать, что в сознании автора параллельно возникли две синонимичные конструкции: *я опасался (пугался) за него* и *его жена и служба пугали меня*. Их совмещение (контаминация) и породило не вполне правильное высказывание.

В новейшее время подобные преобразования, закрепленные в тексте, становятся почти нормой – это отражение того влияния, которое разговорная речь оказывает на иные функционально-стилевые разновидности русского языка. Несколько примеров.

...Местный красавец в своем стерильном кабинете выписал **ей какие-то мертвому припарки за бешеные деньги**, застраховать старушку в свое время никому и в голову не пришло (Л. Петрушевская. Богиня Парка).

И здесь мы вправе восстановить прообраз этой конструкции, существовавший в сознании говорящего: *выписал ей за бешеные деньги какие-то средства, которые могли ей помочь, как мертвому припарки*.

Хочешь ответ? Я дам его тебе, только подумаю немного. **И помогу себе из фляжки ямайского рома**. Лучший ром в мире – кубинский, но я не покупаю его никогда... (Б. Кенжеев. Обрезание пасынков).

Понимание выделенной («неправильной») части фразы не вызывает у читателя никаких трудностей, потому что проецируется на: *И помогу себе тем, что налью из фляжки ямайского рома*.

Примерно **на пятнадцатой странице** в ванную пришла архиповская собака, вдоволь навалывшаяся на диване (Т. Устинова. Пороки и их поклонники).

Это значит: *Когда Архипов читал примерно пятнадцатую страницу книги...* или *Когда Архипов дошел в своем чтении до пятнадцатой страницы, в ванную комнату пришла собака...*

Домашние спрашивали, какая из себя эта **рекордсменка Гиннеса**. А я не помню ни лица, ни фигуры (Слава Сэ. Разводы).

За выражением *рекордсменка Гиннеса* скрывается сложная синтаксическая конфигурация «женщина, достойная того, чтобы быть включенной в Книгу рекордов Гиннеса». Словообразы «рекорд» и «Гиннес» послужили смысловыми доминантами, позволившими сократить остальную часть высказывания.

Кривоногий местный тракторист с локонами вокзальной шлюхи был окружен назойливыми румяными поклонницами.

– **Умираю пива!** – вяло говорил он. И девушки бежали за пивом (С. Довлатов. Заповедник).

Умираю пива! – это всё, что осталось «на выходе» от сложной пропозиции, имевшей место во внутренней речи: *Я просто умираю (=могу умереть) от того, что очень сильно хочу пива*. При всей кажущейся бессвязности реплики тракториста, она приводит к должному перлокутивному эффекту.

Конечно, те случаи «восстановления» исходной смысловой структуры, которые мы здесь предлагаем, носят условный, приблизительный характер. Читатель (или слушающий) не может на 100% гарантировать себе, что именно такая структура складывалась в голове у говорящего (пишущего). Более того, иногда автор сознательно оставляет читателю широкое поле для домыслов. Примером может послужить следующая цитата:

Маша выбрала ближайший к выходу ботинок. Он полностью ее устроил. От босоножек отказалась, **потому что пальцы** (Слава Сэ. Последний сантехник).

Что значит – *пальцы*? Это может значить: *пальцы из них вылезают; ремешок режет пальцы; она не любит показывать пальцы; на пальцах – облезлый педикюр* и т.п.

Как видим, преобразования, имеющие место во внутренней речи, многообразны: они могут включать в себя элиминацию (исключение) каких-то словообразов или их частеречную трансформацию, или перемещение во внутренней структуре фразы (по «горизонтали» и по «вертикали»), что означает перераспределение связей между словами, и т.п.

2. Синтаксис языка и синтаксис речи?

Все сказанное заставляет лингвистов различать **синтаксис языка** и **синтаксис речи**. Синтаксис языка – это совокупность идеальных, стандартных правил построения предложения, закрепленных в школьных, вузовских и академических грамматиках. А синтаксис речи – это совокупность реальных типов построения устных и письменных текстов, отражающая результат тех внутренних процессов, которые протекают в сознании говорящего и слушающего (включающих такие явления, как трансформация, компрессия, парцелляция и т.д.). Синтаксис речи нуждается в специальных описаниях, можно сказать – в отдельных грамматиках (см.: Ванников 1979).

Применить категории синтаксиса языка к явлениям синтаксиса речи непросто. Вот в вузовском учебнике читаем: «Важным элементом грамматической организации предложения является наличие главных членов» (Касаткин 2001: 650). И далее: «Подлежащее является определяемым главным членом, сказуемое – определяющим. Для русского языка характерны две основные формы подлежащего – номинативное и инфинитивное. <...> Все разнообразные формы номинативного подлежащего в той или иной степени уподобляются имени существительному в именительном падеже – им свойственны предметное значение и независимая форма» (Там же: 658). Но даже определить, имеется ли в высказывании главный член – подлежащее или сказуемое – не всегда легко. Школьная грамматика прибегает, в соответствии с традицией, к сочетанию смысловых и формальных критериев. В пособии, составленном учеными МГУ для школьников, говорится: «Подлежащее – это главный член двусоставного предложения, который называет то, о чем говорится в предложении» (Литневская 2006: 167). В соответствии с этой дефиницией, мы легко ответим на вопрос, где подлежащее в классическом примере типа *Мама мыла раму*, но уже по отношению к следующему азбучному образцу – *У Шуры шары* – могут возникнуть сомнения – о Шуре или о шарах? Поэтому нам дается подсказка: подлежащее в наиболее типичном случае выражается формой именительного падежа существительного. Значит, *шары* – подлежащее.

В школе при синтаксическом разборе предложения используются условные вопросы: *кто делает? Что делает?* и т.д. А.М. Пешковский, посвятивший этой методике специальную статью, оценивал вопросы как «один из видов грамматического экспериментирования»: подстановки одних слов на место других. Вместе с тем, он подверг такие вопросы уничижительной критике: «Они оказываются тем пробковым поясом, на котором учитель смело (и даже

иногда задорно) плавают по поверхности языка, не умея ни плавать, ни тем более нырять в его глубины (что с поясом и невозможно). И это учитель плавания!» (Пешковский 1959а: 33). Действительно, в случаях типа *пирожок с мясом* (какой пирожок? пирожок с чем?) или *явиться на зов* (явиться когда? явиться почему? явиться на что?) вопросы оказываются бессильными (см.: Федоров 1972: 50–72).

Между тем, в речевой практике, действительно, встречается множество случаев, представляющих трудность при школьном разборе по членам предложения. Одна из объективных предпосылок этих трудностей – это классификация членов предложения, принятая в русской грамматике. Как известно, эта система унаследована от античной науки. Основы ее в течение длительного времени оставались неизменными, хотя и подвергались время от времени критике. В частности, проблему составляла упомянутая привязанность подлежащего к морфологической форме номинатива (вплоть до иронической максимы: «Подлежащее – это только другое название для именительного падежа»). В середине XX века формально-морфологические принципы классификации стали вытесняться семантико-синтаксическим подходом. «Придавая чрезмерно большое значение исключительно формальным, «внешним» признакам, традиционный подход признает подлежащим только имя или именное сочетание в именительном падеже и инфинитив. Отождествление подлежащего с именительным падежом ведет не только к искусственному уменьшению числа моделей предложения в языке, но, прежде всего, предполагает поверхностное и ошибочное понимание синтаксических связей внутри предложения» (Guiraud-Weber 1978: 129).

Чтобы привести синтаксический анализ в соответствие с речевой реальностью, т.е. соотнести синтаксис языка с синтаксисом речи, надо, по-видимому, отчетливо признать, что член предложения не привязан строго к одной морфологической форме, а может выражаться различными частями речи в различных формах. В том числе и подлежащее может «стоять в косвенных падежах» – сегодня этот тезис уже не кажется чем-то необычным (Шмелев 1976: 34–38; Золотова 1982: 19–28; Циммерлинг 2012 и др.).

Правда, само понятие члена предложения в таком случае обесценивается, становится условным. В.А. Звегинцев, исходя из безграничного многообразия реальных речевых построений, ставил во главу угла при определении синтаксической единицы не предикативность с двусоставностью, а – выражаемый смысл и соотнесенность с ситуацией: «Вот эти два момента – законченность смысла и привязанность к ситуации – и являются определяющими для предложения. Все же остальное в нем – от языка, т.е. от некоторой упорядочивающей абстрактной системы...» (Звегинцев 1976: 176).

Значит, не следует бояться расхождений между языковыми конструктами и их речевыми реализациями, а наоборот – следует их ожидать. Известный советский германист В.Г. Адмони, проанализировав большой объем фактического материала, пришел к выводу: реальная речь полна грамматических неправильностей. Но мы можем попытаться восстановить исходный образец (модель), от которого отталкивался говорящий и который восстанавливает в своем уме слушающий. Прочитируем: «Конечно, в бесчисленных разновидностях своих ре-

чевых проявлений высказывание может чрезвычайно далеко отойти от исходной структуры предложения. <...> Но всегда, во всех без исключения случаях, если мы остаемся в пределах человеческого языка, обнаруживаются хотя бы отдаленные связи между любыми формами речевого высказывания и типологией предложения в каждом языке» (Адмони 1994: 44). В ходе восстановления исходной структуры мы опираемся как на «логику реалий», так и на множество других высказываний, выглядящих «более правильно» по сравнению с данным. Скажем, понятно, что *сосед напротив* – это «сосед, сидящий напротив» или «сосед, живущий напротив». *Докторский совет* – это «совет по присуждению ученой степени доктора наук», а не «совет докторов». *А продукты детского питания* – это «продукты, предназначенные для детского питания», а не «то, что получается в результате детского питания».

Не только эволюция самого языка, но и развитие науки приводят к тому, что появляются различные грамматические концепции, по-разному объясняющие структуру языковых единиц и пути их реализации в речи. Не вдаваясь в разнообразие этих моделей, мы выберем здесь две трактовки синтаксической модели, наиболее распространенные в русской грамматике.

3. Предикатно-актантная грамматика vs. традиционная грамматика

Становится ясно, что традиционная грамматика, с ее «китами» – предикативностью, двусоставностью, противопоставлением главных и второстепенных членов – плохо справляется с многообразием реальных речевых построений. И потому каноническое учение о членах предложения постепенно теснится новой – «предикатно-актантной» или «актантно-ролевой» – грамматикой (Мустайоки 2006: 152–168; Левицкий 2011: 227 и др.). Согласно этой концепции, основы которой были заложены французским лингвистом Л. Теньером (Теньер 1988: 22–39), предикат, т.е. сказуемое (как правило, глагольное), концентрирует в себе обобщенное представление об отражаемой ситуации, и он же распределяет «роли» между ее участниками (актантами). Скажем, личный глагол *написать* требует «первого актанта» в именительном падеже (*Я написал письмо*), причастие *написан* подразумевает участника в творительном падеже (*Мною написано письмо*), безличное сказуемое *прийтись* – зависимого имени в дательном падеже (*Мне пришлось написать письмо*), а предикат *угораздить* – имени в винительном падеже (*Меня угораздило написать письмо*) и т.д. А болезненные точки традиционного синтаксиса – дополнение или обстоятельство? определение или дополнение? и т.п. – снимаются введением последовательности актантов, пронумерованных в соответствии с их важностью/обязательностью для предиката: «первый актант», «второй актант», «третий актант»...

Эти положения чрезвычайно важны и плодотворны для синтаксического разбора предложений, возникших как результат преобразований в грамматике говорящего. В значительной степени проблемы здесь сводятся к борьбе между «морфологизованным» и «неморфологизованным» пониманием членов предложения, которая обостряется в тех случаях, когда высказывание представляет собой результат «переделок», произошедших во внутренней речи говорящего. Несомненное достоинство предикатно-актантной концепции – это особая текстообразующая, или организующая, роль глагола. Другое ее достоинство – вве-

дение в научный обиход понятия синтаксической (или функционально-синтаксической) позиции, подготовленного трудами Т.П. Ломтева и Г.А. Золотовой. «Ни член предложения, ни словосочетание не являются элементарными синтаксическими единицами», – категорично утверждал Т.П. Ломтев (Ломтев 1958: 38). Эту роль он отводил «позиционному звену в позиционной структуре предложения», или, для краткости, синтаксической позиции (Там же: 47). Синтаксическая позиция не связана прямо с каким-то одним морфологическим выражением, она всецело определяется своей функцией, т.е. «назначением в акте мысли».

Вузовская, а особенно школьная, практика медленно осваивает новые идеи. Тем не менее, грамматический анализ требует «разведения» морфологии и синтаксиса. Осуществить разбор по членам предложения – значит соотнести смысловую функцию словоформы в составе высказывания с ее планом выражения, прежде всего – с морфологической формой. И далеко не всегда это соотношение двух сторон речевой единицы будет соответствовать привычному языковому стандарту. Но здесь открывается возможность и для учителя, и для ученика погрузиться в мир речемыслительных механизмов и понять, каким образом язык «осваивает» действительность.

4. Анализ фактического материала

Рассмотрим еще несколько примеров из русской художественной литературы. При этом мы попытаемся в каждом случае, с одной стороны, реконструировать речевую тактику говорящего, а, с другой стороны, взглянуть на окончательную структуру с позиций традиционной теории членов предложения. Сначала рассмотрим примеры с речевым «аналогом» **подлежащего**.

Он с изумительной настойчивостью это повторял, и к нему постепенно привыкли, как к говорящему попугаю. Пьяные не обращали внимания, а **потрезвей** иногда откликались: «Добрый вечер, дедуля; конечно» (М. Веллер. Огнестрельное).

Здесь *потрезвей* – это, конечно, «те, кто потрезвей». С точки зрения традиционной грамматики, перед нами – неполное предложение, в котором можно восстановить отсутствующую часть: *те, кто* или *люди, которые* и т.п. Но если мы априори принимаем, что выражение подлежащего не ограничивается формой именительного падежа существительного, то ничто нам не мешает принять и более простое решение: *потрезвей* – это подлежащее! С позиций синтаксиса речи это приемлемый вариант.

В очках внимательно выслушал потерпевшего и продолжал: – Так вот... (А. Арканов. Брюки из лавсана).

В очках, в значении «человек в очках», – это, конечно, подлежащее, другую синтаксическую роль ему приписать невозможно. Кто выслушал? – *в очках*.

Разумеется, произошедшие во внутренней речи преобразования синтаксической структуры затрагивают **не только главные, но и второстепенные члены предложения**. Так, в следующих предложениях мы наблюдаем сдвиги в статусе словоформ, изначально предназначенных для позиций обстоятельств и дополнений.

Когда пыль унеслась, кентурион крикнул:

– Молчать **на втором столбе!** (М. Булгаков. Мастер и Маргарита).

На втором столбе тут – не обстоятельство места, как можно было бы подумать в отрыве от данного контекста, а дополнение: *молчать кому?* – *на втором столбе!* Неопределенная форма глагола, обозначающая приказание, требует зависимого имени в дательном падеже (*молчать* тому, кто...). Но за неимением такового, функцию адресата сообщения приходится принять на себя «бывшему» обстоятельству места.

– **В машине**, – сказал я в телефон. – Чем это вы стреляете? Капитана чуть не убили.

– Что-нибудь вылетело? – спросили из машины.

– Да (В. Конецкий. Морские сны).

В машине здесь – это обращение к механикам, которые находятся в машинном отделении судна. Фактически это «вы, которые в машине». Но такое восстановление реплики до «полного» варианта кажется искусственным и ненужным. *В машине* – столь же естественное и уместное обращение, как какое-нибудь *механики* или *ребята*. Обращение, как известно, стоит вне структуры предложения и образует самостоятельную синтаксическую единицу.

Поглядишь, как Антон Степаныч деликатесы разные выбирает и **высшей маркой** запивает, так вот и думается... (И. Шмелев. Человек из ресторана).

Если для глагола *выбирать* реализованы обе обязательные валентности (кто выбирает и что выбирает), то у глагола *запивать* со второй связью некоторая проблема. Ему подчиняется словоформа в творительном падеже: запивает чем? – (*высшей*) *маркой*. Понятно, что это – то, что осталось в результате стяжения конструкции *вином высшей марки*, в которой *высшей марки* было несогласованным определением к слову *вино*. Но это *вино* мы только подразумеваем, а словоформа *высшей марки/маркой* в результате перестройки синтаксической структуры приняло на себя функции своего «хозяина» (приняв и новое окончание) и стало дополнением. Если подходить к приведенному примеру как к безусловной данности, то, в терминах синхронической грамматики, *маркой* – косвенное дополнение в творительном падеже.

В моем возрасте свойственно влюбляться в артистов (В. Токарева. Самый счастливый день).

Сказуемому *свойственно* в норме должны подчиняться две словоформы: кому свойственно и что свойственно (например: *девочкам свойственно влюбляться...* и т.п.). Но в данном случае позиция «первого участника» ситуации неожиданно занимается обстоятельством времени. Конечно, можно было бы сказать, что *в моем возрасте* – это и есть обстоятельство времени, а первая «валентность» сказуемого *свойственно* ничем не занята, не реализована («всем», «людям» и т.п.). Но что значит *в моем возрасте*? Это и значит – «нам, девочкам»!

В последнее время старалась не попадаться ей на глаза. Мне дали **народную СССР**, а у нее отняли всё – Таирова, театр, жизнь (Ф. Раневская. «Судьба– шлюха»).

Народная СССР – это речевой остаток от номенклатурного названия «почетное звание народного артиста СССР», в котором словоформы *народный* и *СССР* играли роль определений. В результате преобразований, которые произошли во внутренней речи, часть этой составной номинации просто исчезла, пропала, а словоформы *народная* и *СССР* поднялись в синтаксической структуре фразы и стали дополнениями. Симптоматично, кстати, что прилагательное *народный* изменило при этом и свой род!

Первое и общее основание, которое можно увидеть во всех приведенных примерах, – это тенденция к экономии речевых усилий. Стремление к «уплотнению» фразы, к сведению нескольких пропозиций в одну речевую единицу (часто соответствующую «простому предложению», согласно общепринятой классификации) вполне объяснимо. Однако тенденция к экономии в синтаксисе не только порождает «неправильные» высказывания, но и требует обновления синтаксической теории. Судя по всему, эта теория будет развиваться в направлении «семантического синтаксиса», и тогда нас ждут новые открытия. Попробуем показать это на следующем примере.

Березовский наставил на него палец.

– **Руки вверх**, а то буду стрелять! (Е. Парнов. Третий глаз Шивы).

Определение синтаксической роли слов в составе устойчивых (клишированных) выражений составляет особую трудность. Дело в том, что отдельный элемент этих словосочетаний утрачивает свою синтаксическую самостоятельность.оборот существует уже целиком и применяется почти автоматически в стандартной языковой ситуации. Примером и служит приказание *Руки вверх!* в составе приведенной цитаты. Понятно, что словоформа *руки* – это дополнение в винительном падеже. А *вверх* – это обстоятельство места (куда?). Это возможный ответ, но опять-таки несколько поверхностный. Выражению *Руки вверх!* в языковом сознании, очевидно, предшествовала более развернутая конструкция: *Подними(те) руки вверх!* Затем она сократилась, но наречие *вверх* осталось как представитель группы сказуемого. И фактически это слово в данном выражении и означает «поднимите». Так что если не ограничивать роль **сказуемого** глагольными формами, то не будет ошибочным считать слово *вверх* здесь сказуемым.

Для нас, напомним, уже привычно признание роли сказуемого за междометиями со значением однократного действия, типа *хлоп*, *бац*, *цап*. В следующей цитате такие слова употреблены в детской речи:

– Я тоже однажды медведя встретил., это было зимой. Пошел я в лес. Гляжу – медведь. Я **бах** из ружья. А медведь **брык** на землю (Н. Носов. Три охотника).

Но, возможно, стоит при синтаксическом разборе предложений сделать следующий шаг: с учетом процессов, протекающих в ходе речевой деятельности, считать сказуемыми и словоформы типа *прочь*, *долой*, *вверх*, *врозь* (когда они концентрируют в себе семантику предиката), а также падежные (или предложно-падежные) и наречные формы в конструкциях типа *Техника – молодежи*, *Судью на мыло!* *Подарок в студию*, *Отправление завтра* и т.п.? Это – непростое решение, идущее вразрез с традицией, но укладывающееся в теорию семантического синтаксиса и находящее себе подтверждение в постулатах синтаксиса речи.

Во всяком случае, нет сомнения, что высказывание, пока оно еще не вышло «наружу», а находится на этапе внутренней речи, – это динамическая, изменчивая структура, и ее элементы – лексические и грамматические значения – еще только «ищут» друг друга. Весь «отрицательный языковой материал» (выражение Л.В. Щербы) – ценнейший объект для исследования закономерностей внутренней речи и познания собственной природы языка. Об этом хорошо сказал другой, уже упомянутый нами классик русского языкознания: «Совершенно случайные обмолвки открывают иной раз глубокие просветы в области физиологии и психологии речи» (Пешковский 1959б: 52). А то, что эти явления плохо укладываются в канон нормативной (в том числе и школьной) грамматики, не должно отвращать от их изучения. Механизмы многообразной семантико-синтаксической перестройки, воплощающиеся в конечном счете в эксплицитные морфологические формы, вскрывают для нас истинную сущность языка.

5. Заключение

Объектом описательной грамматики являются все факты речи, в том числе и те, которые не укладываются в синтаксический «канон». Но структура высказывания может рассматриваться не только как застывшее данное, но и как динамическое образование – с точки зрения порождения и восприятия текста. Такой динамический аспект в рамках дескриптивного подхода, естественный для психолингвистики и синтаксиса речи, позволяет объяснить многие отклонения от языковой нормы и включить их в поле зрения языковеда.

Использованная литература

Адмони, Владимир Г. Система форм речевого высказывания. Санкт-Петербург: Наука, 1994.

[Admoni, Vladimir G. Sistema form rechevogo vyskazyvaniia. Sankt-Peterburg: Nauka, 1994]

Ахутина, Татьяна В. Порождение речи. Нейролингвистический анализ синтаксиса. Москва: Издательство Московского университета, 1989.

[Akhutina, Tat'iana V. Porozhdenie rechi. Neïrolingvisticheskiï analiz sintaksisa. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1989]

Ванников, Юрий В. Синтаксис речи и синтаксические особенности русской речи. Москва: Русский язык, 1979.

[Vannikov, IUrii V. Sintaksis rechi i sintaksicheskie osobennosti russkoï rechi. Moskva: Russkiï iazyk, 1979]

Выготский, Лев С. Мышление и речь. [В:] Л.С. Выготский. Собрание сочинений. Том 2. Проблемы общей психологии. Москва: Педагогика, 1982, 5–361.

[Vygotskiï, Lev S. Myshlenie i rech'. [V:] L.S. Vygotskiï. Sbranie sochinenii. Tom 2. Problemy obshcheï psikhologii. Moskva: Pedagogika, 1982, 5–361]

Звегинцев, Владимир А. Предложение и его отношение к языку и речи. Москва: Издательство Московского университета, 1976.

[Zvegintsev, Vladimir A. Predlozhenie i ego otnoshenie k iazyku i rechi. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1976]

- Земская, Елена А. (ред.). Русская разговорная речь. Тексты. Москва: Наука, 1978. [Zemskaa, Elena A. (red.). Russkaa razgovornaâ reč'. Teksty. Moskva: Nauka, 1978]
- Золотова, Галина А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва: Наука, 1982. [Zolotova, Galina A. Kommunikativnye aspekty russkogo sintaksisa. Moskva: Nauka, 1982]
- Касаткин, Леонид Л. (ред.) Русский язык. Москва: Академия, 2001. [Kasatkin, Leonid L. (red.) Russkii iazyk. Moskva: Akademiia, 2001]
- Кожевникова, Квета. Спонтанная устная речь в эпической прозе (на материале современной русской художественной литературы). Praha: Universita Karlova, 1970. [Koževnikova, Kveta. Spontannaâ ustnaâ reč' v èpičeskoj proze (na materiale sovremennoj russkoj hudožestvennoj literatury). Praha: Universita Karlova, 1970]
- Левицкий, Юрий А. Наши грамматики. [В:] А.Л. Лебедева и др. (ред.) Грамматика разноструктурных языков. Сборник статей к юбилею В.Ю. Копрова. Воронеж: НАУКА-ЮНИПРЕСС, 2011, 222–228. [Levičskii, IUrii A. Nashi grammatiki. [V:] A.L. Lebedeva i dr. (red.) Grammatika raznostrukturnykh iazykov. Sbornik statei k iūbileiū V.IU. Koprova. Voronezh: NAUKA-IUNIPRESS, 2011, 222–228]
- Литневская, Елена И. Русский язык. Краткий теоретический курс для школьников. Москва: Издательство Московского университета; Издательство ЧеРо, 2006. [Litnevskaiā, Elena I. Russkii iazyk. Kratkii teoreticheskiĭ kurs dliā shkol'nikov. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta; Izdatel'stvo CHERo, 2006]
- Ломтев, Тимофей П. Основы синтаксиса современного русского языка. Москва: Учпедгиз, 1958. [Lomtev, Timofej P. Osnovy sintaksisa sovremennogo russkogo āzyka. Moskva: Učpedgiz, 1958]
- Лурия, Александр Р. Основные проблемы нейролингвистики. Москва: Издательство Московского университета, 1975. [Luriiā, Aleksandr R. Osnovnye problemy neirolingvistiki. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, 1975]
- Мустайоки, Арто. Теория функционального синтаксиса: От семантических структур к языковым средствам. Москва: Языки славянской культуры, 2006. [Mustaĭoki, Arto. Teoriiā funktsional'nogo sintaksisa: Ot semanticheskikh struktur k iazykovym sredstvam. Moskva: Iazyki slaviānskoĭ kul'tury, 2006]
- Норман, Борис Ю. Грамматика говорящего. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1994. [Norman, Boris IU. Grammatika govoriāshchego. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 1994]
- Пешковский, Александр М. Вопрос о «вопросах». [В:] А.М. Пешковский. Избранные труды. Москва: Учпедгиз, 1959а, 33–49. [Peshkovskii, Aleksandr M. Vopros o «voprosakh». [V:] A.M. Peshkovskii. Izbrannye trudy. Moskva: Uchpedgiz, 1959a, 33–49]
- Пешковский, Александр М. Объективная и нормативная точка зрения на язык. [В:] А.М. Пешковский. Избранные труды. Москва: Учпедгиз, 1959б, 50–62. [Peshkovskii, Aleksandr M. Ob'ektivnaĭ i normativnaĭ tochka zreniiā na iazyk. [V:] A.M. Peshkovskii. Izbrannye trudy. Moskva: Uchpedgiz, 1959b, 50–62]
- Седов, Константин Ф. К основаниям лингвистики индивидуальных различий

(о принципах речевого портретирования). [В:] М.А. Кормилицына и др. (ред.) Проблемы речевой коммуникации. Выпуск 7. Саратов, 2007, 6–29.

[Sedov, Konstantin F. K osnovaniiām lingvistiki individual'nykh razlichii (o printsiпах rechevogo portretirovaniā). [V:] M.A. Kormilitsyna i dr. (red.) Problemy rechevoi kommunikatsii. Vypusk 7. Saratov, 2007, 6–29]

Теньер, Люсьен. Основы структурного синтаксиса. Москва: Прогресс, 1988.

[Ten'er, Liūs'en. Osnovy strukturnogo sintaksisa. Moskva: Progress, 1988]

Ушакова, Татьяна Н. Функциональные структуры второй сигнальной системы. Психофизиологические механизмы внутренней речи. Москва: Наука, 1979.

[Ushakova, Tat'iāna N. Funktsional'nye struktury vtoroi signal'noi sistemy. Psikhofiziologicheskie mekhanizmy vnutrennei rechi. Moskva: Nauka, 1979]

Ушакова, Татьяна Н., Павлова, Наталья Д., Зачесова, Ирина А. Речь человека в общении. Москва: Наука, 1989.

[Ušakova, Tat'āna N., Pavlova, Natal'ā D., Začesova, Irina A. Reč' čeloveka v obšēnii. Moskva: Nauka, 1989]

Федоров, Александр К. Трудные вопросы синтаксиса. Москва: Просвещение, 1972.

[Fedorov, Aleksandr K. Trudnye voprosy sintaksisa. Moskva: Prosveshchenie, 1972]

Циммерлинг, Антон В. Неканонические подлежащие в русском языке. [В:] М.Д. Воейкова (ред.) От значения к форме, от формы к значению. Сборник статей в честь 80-летия А.В. Бондарко. Москва: Языки славянских культур, 2012, 568–590.

[TŠimmerling, Anton V. Nekanonicheskie podležashchie v russkom iāzyke. [V:] M.D. Voeikova (red.) Ot znachenii k forme, ot formy k znacheniiū. Sbornik statei v chest' 80-letiiā A.V. Bondarko. Moskva: Iāzyki slaviānskikh kul'tur, 2012, 568–590]

Шмелев, Дмитрий Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке. Москва: Наука, 1976.

[SHmelev, Dmitrii N. Sintaksicheskaiā chlenimost' vyskazyvaniā v sovremennom russkom iāzyke. Moskva: Nauka, 1976]

Bordag, Denisa. “Modely řečové produkce v současné psycholingvistice”. Slovo a slovesnost 66, 2005, 180–193.

Dietrich, Rainer. Psycholinguistik. 2. Auflage. Weimar, 2007.

Guiraud-Weber, Marguerite. Классификация простого предложения и ее последствия для типологии языков. Revue des études slaves. Communications de la Délégation Française au VIIIe Congrès International des Slavistes. Zagreb (3-9 septembre 1978). Paris. LI /1-2, 129–137.

Levelt, Wilem J. M. Speaking: From Intention to Articulation. Cambridge: MIT Press, 1989.

Levelt, Wilem J. M. “The ability to speak: from intentions to spoken words”. European Review 3 (1), 1995, 13–23.

Борис Норман

УНУТРАШЊА ТРАНСФОРМАЦИЈА СТРУКТУРЕ РЕЧЕНИЦЕ И ТЕШКИ СЛУЧАЈЕВИ СИНТАКСИЧКЕ АНАЛИЗЕ

Резиме

У раду се проучава синтаксичка структура исказа у смислу њеног стварања – с динамичке, психолингвистичке тачке гледишта. У центру пажње је процес формирања исказа, који се назива, у складу с терминологијом Л. С. Виготског, унутрашњи говор. Материјал који је представљен у раду показује разноликост особина живог, спонтаног говора: оклевање, самопрекидање, трансформацију морфолошких особина речи, реорганизацију фразе. Све ово – природне особине унутрашњег говора – актуелно је до оног тренутка док исказ не добије готов и експлицитан облик. Слушалац (или читалац) мора да реконструише у глави полазну пропозицијску структуру, која је била подвргнута трансформацији. Овакве трансформације чине специфичност синтаксе говора (за разлику од синтаксе језика). Трансформације које се одвијају у унутрашњем говору, и које се испољавају у текстовима у виду одступања, грешака, неправилности, представљају тешкоћу за школску и академску анализу. Оно захтева ревизију традиционалног система реченичних чланова у руском језику и, делимично, одрицање од стандардних морфолошких показатеља. У раду се наводе примери из руске књижевности, праћени интерпретацијом, лингвистичким коментаром, који потврђују оправданост издвајања синтаксе говора у посебан предмет лингвистике.

Кљичне речи: синтакса говора, унутрашњи говор, реченични члан, исказ, трансформација синтаксичке структуре, компресија.

МОВНОСОЦІУМНА ОБ'ЄКТИВНО-ДИСКУРСИВНА МОТИВОВАНИСТЬ ПРЕСКРИПЦІЙ*

З'ясовані особливості сучасних дискурсивно-правописних практик, що у своїй цілісній множині визначаються необхідністю: 1) зберегти тяглість функційного статусу прескрипцій із виявом їхнього кількісного та якісного регулятивно-інституційного використання; 2) об'єднати різні стихії стандартизації й кодифікації тих чи тих графем, сполук слів, морфологічних і синтаксичних форм; 3) обґрунтувати об'єктивний мовносоціумний статус національно-суспільних прескрипцій; 4) кумулятивно відбити нормативні тенденції використання форм, конструкцій; 5) максимально зреалізувати об'єктивні параметри нормативних тенденцій у синхронному вимірі.

Скваліфіковано статус семантичних чинників мотивації сучасної іменниково-морфологічної норми із простеженням її співвідносності і/чи неспіввідносності зі словотвірними маркерами, лексико-граматичними чинниками.

Ключові слова: правописна практика, дискурс, інституційний дискурс, дискурсивна практика, іменниково-морфологічна норма.

The features of modern discursive and spelling practices are clarified as being determined in their integral plurality by necessity: 1) to preserve the continuity of the functional status of prescriptions with the manifestation of their quantitative and qualitative regulatory and institutional use; 2) to combine different elements of standardization and codification of certain graphemes, word-combinations, morphological and syntactic forms; 3) to justify the objective linguo-social status of national-public prescriptions; 4) cumulatively discourage regulatory trends in the use of forms and constructions; 5) maximize the objective parameters of regulatory trends in synchronous measurement.

The paper describes the status of semantic factors of motivation of the modern substantive-morphological norm, and traces their correlation and/or non-correlation with word-formation markers, lexical and grammatical factors.

Keywords: spelling practice, discourse, institutional discourse, discursive practice, substantive-morphological norm.

0. Вступні зауваги. Правописна практика кожної мови має тривалу традицію, її основні компоненти мотивовані суспільними запитами: а) потреба загальнонаціонального використання відповідних правописних норм; б) формування правописного стандарту як основи його використання в усіх сферах суспільного життя – адміністративному, офіційно-діловому, культурно-естетичному та ін.; в) формування нормативно-кодифікованої тяглості для забезпечен-

* Дослідження виконано в межах фундаментального наукового проекту “Об’єктивна і суб’єктивна мовносоціумна граматика: комунікативно-когнітивний та прагматико-лінгвокомп’ютерний виміри” (0118U003137).

ня повногенераційного та міжгенераційного функціонування літературно-мовних практик та ін. Правописні практики в їх суто прикладному аспекті неодноразово поставали в центрі студіювань вітчизняних дослідників, дидактів і практиків (Г. Голоскевич (Голоскевич 1929), М. Грушевський (Грушевський 1926), І. Кревецький (Кревецький 1929а, 1929б), М. Луців (Луців 1931), В. Німчук (Німчук 2002), І. Огієнко (Огієнко 1925, 1933), О. Синявський (Синявський 1931) С. Смаль-Стоцький (Смаль-Стоцький 1926) та ін.), розглядалися також дискусійні моменти в напрацюванні граматичних чи інших прескрипцій (І. Кревецький (Кревецький 1929а, 1929б), О. Палюх (Палюх 2014)). Не менш активно досліджувалися: історія українських правописних норм (О. Гузар (Гузар 1996), І. Фаріон (Фаріон 2014)), внесок окремих видатних постатей у становлення норм української літературної мови із зосередженням уваги на творчій спадщині І. Котляревського (М. Степаненко (Степаненко 2019)), П. Куліша (А. Даниленко (Danylenko 2016)), Т. Шевченка (С. Єрмоленко (Єрмоленко 2019), Л. Мацько (Мацько 2014)). Активними теоретичні й практичні правописні напрацювання постали в кінці ХХ – на початку ХХІ століть, коли актуальним стало не лише кодексне усталення правописних норм, суголосних національним потребам і запитам, розвитку Української держави, а й осмислення статусу та функційного навантаження правописних норм минулого, узагальнення основних напрямів «унормування, розунормування, перевнормування» українських правописних норм (С. Вакуленко (Вакуленко 2018)), прогнозування шляхів форм відродження проскрибованих граматичних, графічних, лексичних і стилістичних норм, аналіз їх рівноконкурентності і/чи функційно-обмеженого вияву. На заявлені питання можна відповідати аргументовано за умови адекватного розуміння мовносоціумного мотивування правописних прескрипцій, теоретичного узагальнення й кваліфікації, що й підтверджує актуальність пропонуваного дослідження.

1. Постановка проблеми. Метою наукового студіювання є встановлення мовносоціумної мотивації художньо-естетичних та публіцистичних об'єктивно-правописних практик, орієнтованих на використання узусно мотивованих морфологічних та інших форм, із визначенням чинників їх динаміки та встановленням багатовекторності таких практик. Заявлена мета актуалізує необхідність вирішення низки питань: 1) скваліфікувати мовносоціумну мотивованість об'єктивно-правописних норм, сфокусованих на реалізацію узусних практик; 2) схарактеризувати основні чинники, що зумовлюють динаміку й конкурентність окремих правописних норм; 3) виявити доцентрові й відцентрові сили в сучасних дискурсивно-правописних практиках (на матеріалі низки іменниково-морфологічних форм); 4) визначити чинники тяглості правописних норм із окресленням домінування (\leftrightarrow пріоритетності) окремих із них; 5) встановити типологічні вияви багатовекторності дискурсивно-правописних прескрипцій. Новизна дослідження полягає в дефінуванні мовносоціумної мотивації об'єктивно-дискурсивних практик і формування з-поміж них пріоритетних. Теоретичне значення аналізу мотивоване осмисленням мовносоціумного простору функціонування дискурсивно-правописних практик, формування рівно- і/чи їх різноконкурентності. Практичне навантаження виконаного розгля-

ду мотивоване можливістю використання його результатів в університетській практиці викладання навчальних дисциплін із питань правопису української та інших слов'янських мов.

Використане в назві статті слово *мовносоціумний* є похідним від лексем *мова* й *соціум*, його використання мотивоване потребою цілісного охоплення функціонування тих чи тих мовних утворень у певних корпоративних групах, соціальних зрізах мовної спільноти. Значення слова *соціум* '2. Група людей, об'єднаних за якимись (професійними, культурними і т. ін. ознаками' (ВТССУМ 2007: 1360) як складник похідного утворення *мовносоціумний* позначає групу людей за особливостями мовних ознак. Мовносоціумне вживання морфологічних, синтаксичних та інших форм є об'єктивним, оскільки ґрунтоване на спонтанній мовленнєвій стихії, яка у всіх різноманіттях може бути встановлена лише за умови аналізу усієї нескінченної множини текстів. Мовленнєва стихія постає основним законом життя особистості в мову й через мову, тому що людина «живе в колі своєї мови й вийти з неї може лише в іншу мову» (Гумбольдт 1985: 224), пор. також погляди О. Потебні (Потебня 1993: 45 і далі), М. Гайдегера (Гайдегер 2007: 37, 42 і далі). У статті не поставлене завдання проаналізувати увесь обсяг правописних норм, особливості відбиття в них узусно мовленнєвих стихій, вплив яких постає визначальним на формування варіантності зі встановленням їхньої регулярності, продуктивності, частотності, оскільки в центрі уваги перебуває теоретичне узагальнення: 1) основних чинників формування й збереження правописних норм; 2) визначальних тенденцій тяглості прескрипцій; 3) співвідносності морфологічних та інших форм із національною пам'яттю й ідентичністю та ін.

Основними методами дослідження постають описовий (для опису встановлених і спостережуваних дискурсивно-правописних практик), актуалізаційно-інтерпретаційний (осмислення кваліфікації прескрипцій в історії українського правопису), функційний (визначення призначення прескрипцій), структурний (вияв відносин між новими й новітніми мовними одиницями з окресленням їх підпорядкування прескрипціям). Джерельною базою студіювання постали матеріали сучасних лексикографічних (орфографічних) праць, мова засобів масової інформації, а також правописні практики різних років, матеріали Українського національного лінгвістичного корпусу (<https://cutt.ly/Xf9xUMU> (20.02.2020)).

Правописна практика, усталення мовних норм, їхня кодифікація й послідовна стратифікація мотивовані мовносоціумними чинниками, з-поміж яких значущими постають об'єктивні виміри використання тих чи тих лексем, їхнього сполучення, функційного навантаження в різних стилях та ін. У мовній спільноті спонтанно вживані форми набувають пріоритетності через частотне домінування, ширення в різних мовно-корпоративних утвореннях, генераційних¹ прошарках, освітніх формаціях, усталення в гендерних групах, а також популярністю в межах певної території та ін. Кожний із цих і подібних чинників постає значущим сам по собі, але здебільшого вони діють спільно. Мовносоціумна

¹ Термін *генераційний* (від *генерація* (в сенсі – покоління)) та похідні від нього *повногенераційний*, *частвогенераційний* та ін. використовує О. Ткаченко в соціолінгвістичній класифікації мов (Ткаченко 2005: 63–68).

мотивованість вживання певного граматичного варіанта мотивована його зрозумілістю, співвідносністю з іншими рівнорядними утвореннями. Пор., наприклад, розширення функційного навантаження форми давального і/чи місцевого відмінка на *-ові (-еві)* іменників чоловічого роду в сучасних дискурсивно-правовисних практиках, що зумовлено їх тяглістю (Загнітко 2011: 341–343), кореляцію з категорійними формами особи, поширенням такої флексії на більшу частину лексем цього зразка та ін.:

- (1) *За річкою, продираючись на стежку, сік ножем верболіз, стинав гілки, що заважали просто йти, – шукав **ножеві** застосування* (І. Багрянний);
- (2) *По **тротуарові** внизу йде малюк, штовхає коляску, яка поволі котиться перед ним* (А. Дністровий)

2. Статус прескрипції: частота, функція, пріоритет. Частота словоформи в її інваріантному та варіантному і/чи варіантних виявах постає досить вагомим критерієм для встановлення її статусу, надання пріоритету з послідовним тлумаченням її як нормативної. Перед укладачами правопису завжди актуальними є питання: а) відповідності національної ідентичності; б) співвідносності з іншими типологічно спорідненими утвореннями; в) дотримання закономірностей тяглості та ін.

Сучасні правописи не відбивають активних процесів у динаміці родової диференціації іменникових лексем, що, очевидно, можна пояснити дотриманням традиції укладання таких видань. Родову належність іменників теоретично схарактеризована у відповідних граматичних описах та інтерпретаціях (Загнітко 2011: 127–157; Вихованець та ін. 2017: 105–115), а в прикладному вимірі відбита у правописних (Синявський 1929) та орфографічних (ВЗОССУЛ 2004), тлумачних (ВТСССУМ 2007) словниках. Основний корпус іменників має усталену родова належність, яка ґрунтована на: 1) семантичній мотивації через кореляцію морфологічних значень роду зі складниками номінаційної категорії статі (*дідусь – бабуся, свекор – свекруха; вовк – вовчиця, лев – левиця*) або номінаційної категорії дорослості ↔ недорослості, де перший компонент є двохелементним (*циган – циганка* (дорослість) ↔ *циганча – циганеня* (недорослість)); 2) формальній маркованості (*дуб~~о~~, ліс~~о~~; береза, вода*) та ін. Особливістю родової належності іменників є її постійне закріплення. З-поміж незначної частини іменникових лексем наявне хитання в родовій диференціації, що активно спостережуване у слів із кінцевим м'яким приголосним основи, пор., наприклад: *граділь-~~о~~ – граділья*, ч. р. і *граділі*, ж. р., *грязайль-~~о~~ – грязайлю*, ч. р. і *грязайлі*, ж. р., *жузьіль-~~о~~ – жузьелю*, ч. р. і *жузьелі*, ж. р., *картель-~~о~~ – картелю*, ч. р. і *картелі*, ж. р., *купіль-~~о~~ – купелю*, ч. р. і *купелі*, ж. р., *лунь-~~о~~ – луня*, ч. р. і рідковжив. *луні*, ж. р., *стріхіль-~~о~~ – стріхіля*, ч. р. і *стріхілі*, ж. р., *черінь-~~о~~ – череня*, ч. р. і *черені*, ж. р., *чорнобиль-~~о~~ – чорнобилю*, ч. р. і розм. *чорнобилі*, *шашіль-~~о~~ – шашеля*, ч. р. і розм. *шашелі* (Загнітко 2011: 156–165), пор.:

- (3) *Центральним у цьому блоці був репортаж про причетність федерального міністра природних ресурсів до діяльності нелегального гірничовидобувного **картелю** в Астероїдному поясі* (О. Авраменко);

- (4) Джерела **картелі** прямо говорять про те, що фінансова ситуація давно на ринках ускладнилася (Кореспондент.2015. 8-17.09)).

Уживання чи пріоритет відповідного варіанта словоформи мотивовані внутрішньомовним (належністю до парадигмального класу) і зовнішньомовним (мовносоціумними дискурсивними практиками) чинниками. Перший відбитий у морфологічному роді іменника, він і закріплює варіант словоформи (у наведених прикладах – перше слово), другий – здебільшого зумовлений ознаками аналогії (нульове закінчення, тяжіння до морфологічного роду слова на позначення родового поняття, синонімічного слова та ін.), пор., напр.: *жу-жіль-θ – жужелью*, ч. р. і *жужелі*, ж. р., *купіль-θ – купелью*, ч. р. і *купелі*, ж. р. і под. Використання відмінкових флексій цілком підпорядковане, з одного боку, граматичним прескрипціям (парадигмальний клас), а, з другого, – повністю орієнтоване й залежне від мовносоціумних пріоритетів, формуванням у таких групах цінності прескрипції (відхилення від норми, її розхитування).

2.1. Внутрішньо- та зовнішньомовні чинники розхитування норми. Із сучасними граматичними законами безпосередньо пов'язана правописна практика так званих невідмінюваних іменників, що виокремилися як цілісна сукупність в українській літературній мові від 20-х років ХХ ст.: *авеню, ебосі, шими; портъє, рантъє; міс, мадам*. В останніх граматичних студіюваннях їх розглядають у межах парадигмальних класів, надаючи їм окремий статус – нульова відміна (термін належить І. Вихованцеві (Вихованець та ін. 2017: 105–115)) з опертям, звичайно, на відсутність формальної видозміни в лексем. Показники ж відмінків простежувані в межах щонайменшої синтагми² (пор.: Н. в. *знайо-ме попури* = З. в. *знайо-ме попури* = Кл. в. *знайо-ме попури*³; Р. в. *знайомого попури*; Д. в. *знайомому попури*; О. в. *знайомим попури*; М. в. (*у*) *знайомому попури*):

- (5) *Потім викликав покоївку і звелів приготувати постіль, потім подумав і потелефонував униз до **портъє*** (М. Білкун) – Р. в.;
- (6) *Твої функції залишаються такими ж – приймеш гроші і даси четвертак **портъє*** (Ю. Винничук) – Д. в.

Інтенсивність розширення множини так званих невідмінюваних іменників очевидна, що, безперечно, становить певні труднощі в тих чи тих правописно-дискурсивних практиках, оскільки перед мовцем постає завдання впізнавання невідмінюваного іменника. До того ж низка іменникових лексем в окремих дискурсивних практиках тяжіє до відмінюваності. Підтвердженням цього постає художньо-белетристичний та інші дискурси:

- (7) – *Ми ніц нічо не чуємо й не бачимо без **радїва** й газет, хїба хтось щось по телевізору побачить, якщо його має* (Г. Тарасюк);

² Синтагма – мінімальний контекст реалізації слова і/чи словоформи. У статті під мінімальною синтагмою мається на оці стрижневе слова разом із залежним.

³ В іменників – назв неістот форма кличного відмінка позбавлена семантичної мотивації, тому її вираження є цілковитою умовністю.

- (8) Наступного дня він відвозив **автом** свою родину і Мілену до залізниці (С. Андрухович);
- (9) Я був цілком приголомшений, коли вийшов з **кіна** (Г. Гордасевич);
- (10) Вер сиділа з Корвиним у фое **кіна**, чекаючи на початок сеансу (В. Домонтович).

У (7) наявне відтворення народно-розмовної стихії з наголошенням особливостей адаптування нових слів до об'єктивних потреб спілкування, а в (8),(9), (10) – відбиття власне авторських інтенцій. Постання того чи того варіанта словоформи часто мотивоване в мовносоціумній практиці активною дією аналогії, пор. *село* (середн. р., відмінюваний іменник) – *авто, кіно, радіо* (середн. р., інваріантно невідмінювані, варіантно відмінювані за парадигмою іменникових лексем середн. р. на –о). Природнішим для української мови було б відмінювання дво- і більше складових іменників з кінцевим голосним –о, що стоїть після приголосного. Потрібно уточнити, що у правописі 1929 року «чужі іменники» розглянуто як такі, що «відмінюються як іменники ніякого роду слова: *авто, бюро, депо, кіно, мотто, пальто, піяніно, трюмо, саго, цицеро*», усі ж інші – зараховані до невідмінюваних (до слова *радіо* можлива словоформа *радіом*) (УП 1929: 48).

Зміна морфологічного роду в низки невідмінюваних іменників здебільшого зумовлена декількома причинами, з-поміж яких актуальним є закон семантико-тематичного підпорядкування: *геко, тейє, тейю* – ящірка; *ківі, тюрко, тіному, таку, току* – пташка (однорідні видові назви: *ластівка, ворона, сорока, зозуля, синиця*); *фіфі* – завитка; *фугу, храмулі, івасі* – риба (*івасі* – тихоокеанська сардина) (Загнітко 2011: 145). Перелік змін у родовій належності невідмінюваних іменників можна продовжити, оскільки в сучасній українській мові вони становлять досить розмаїтий клас слів. До них належать лексеми іншомовного походження, що здебільшого відрізняються своїм закінченням. Невідмінювані іменники в сучасній мові охоплюють загальні назви істот із кінцевими голосними [e], [a], [o], [y], [i], пор.: *пюре, абреже, леоне, адарме, аміле, бозе, медресе; фейхоа, юбеа, пагуа, па-де-труа, пультга, туранга, аймара, антика; грего, майстро, памперо, сирокко, солано, памперо, торнадо; абрау, каригіну, муку, секу, кодру, мангбету, мату, тиграу; фортеп'яно, есперанто, ідо, кабалето, кавало, кавецо, касето, макао; ларі, криманчулі, кісі, ебосі, седзі, сугалатамі, мацоні, таасакраві* та іменники – загальні назви істот. Останні диференційовані на дві великі групи: а) іменники – назви осіб, основа яких має кінцеві голосні [a], [o], [y], [e], [u], [i], наприклад: *архара, бабуа, бакуба, бавемба, джола, дуала, ібібіо, бакомо, бамбіно, бадьоро, бороло, маестро, гого; ву, курчи-вандлу, немху, нонсу, чентсу; абанде, камікадзе, санде, базе, мушаче, маконде, протезе, рантьє, конферансьє; візаві, камбі, леді, суамі; бари, манси, маори, тахтаджи*; або фінальні приголосні, пор.: *волоф, улоф, ялоф, ханум, мадам, міс, містріс, місіс, футен, джі-ей*; б) іменники – назви тварин, основа яких закінчується голосними [a], [o], [y], [e], [u], [i], наприклад: *аноа, арара, макао, кліо, манго* (продавець), *орорно, геко, калініко, шимпанзе, сайміри, соси, уакари, авачі, вашіші, гризлі, фіфі* та ін.

Клас так званих невідмінюваних іменників істотно розширюваний за умови зарахування до нього іменникових лексем із морфологічною незмінюваністю,

зокрема⁴: 1) жіночих власних імен із кінцевим приголосним основи: *Муккарам, Рузигуль, Джанет, Мерилін, Ев, Арбик, Арбинак, Аяк, Байлак, Данар, Каллар* (приблизно 3000); 2) жіночих власних іншомовних імен із кінцевим голосним основи [o], [u], [y], [e], [i]: *Майсуло, Тойсуло, Янсуло, Назли, Асли, Айбану, Аксилу, Бибісилу, Гадельбану, Шелеме, Кільбіге, Ендемі, Ільбіне, Сальді, Ілебі, Бібі* (пор.: [o] – 83, [u] – 81, [y] – 205, [e] – 424, [i] – 61, [i] – 239); 3) жіночих прізвищ власне українського й іншомовного походження з кінцевим приголосним основи: *Яремчук, Воедчук, Коломієць, Вечір, Олехнович, Ральф*; 4) жіночих прізвищ власне-українського й іншомовного походження з кінцевим голосним: *Царенко, Перевесло, Грінченко, Дюма, Алаку*; 5) чоловічих власних імен іншомовного походження з кінцевими голосними: [i], [e], [u], [o], [y]: *Бакі, Барі, Будаві, Валі, Гані, Мінвалі, Сафаргалі, Асабе, Уразгільде, Байгільде, Буушки, Таначи, Акушти, Ябцоко, Дзабо, Баласуу, Дьокту, Сау, Даду* (з-поміж досліджуваного корпусу текстів зафіксовано таких імен із кінцевими голосними відповідно: [i] – 716, [e] – 166, [u] – 79, [o] – 127); 6) чоловічих прізвищ іншомовного походження з кінцевими голосними [a], [i], [y], [e]: *Дюма, Легуа, Руставеллі, Нонашвілі, Гориту, Думбадзе, Гонгадзе*; 7) російських чоловічих прізвищ на [-аго], [-их], [-ово]: *Мертваго, Черних, Дурново, Жеваго*; 8) російських географічних назв із кінцевим формантом на голосний або з елементами [-ово], [-іно], пор.: *Седово, Применково, Пушкіно*; 9) іменників – власних географічних назв, зокрема: а) міст (*Токіо, Делі, Тбілісі, Манагуа*), б) країн (*Нікарагуа, Чилі, Перу*), в) річок (*Міссісіні, Міссурі*), г) гір (*Кіліманджаро*); 10) назв іншомовних газет, журналів, тижневиків: *«Ное Цайт», «Таймс», «Нью-Йорк Таймс» («Нью-Йорк Таймз»), «Ненсабадтог»*; 11) складноскорочених слів ініціального й ініціально-звукового зразка: *ЗСУ, ЗВО, НДІ, ОРДЛО* та ін. В абрєвіатур із кінцевим приголосним на зразок *ВАК, ДАК, МОН, НАН* і под. у сучасних правописних практиках наявні тенденції їх ненормативного відмінювання за відповідним зразком іменників чол. р. II відміни:

- (11) *Прийшло знову повідомлення з МОНу про перегляд особливостей ЗНО* (День.2001.12.06);
 (12) *ДАКом схвалено нові положення формування разових спеціалізованих рад* (Освіта.2016.2.01).

3. Об'єктивний мовносоціумний статус прескрипцій: кодифікація та стратифікація. Об'єктивний мовносоціумний статус національно-суспільних прескрипцій зорієнтований на їх повноцінне функційне навантаження в усіх сферах суспільного життя, що сприяє уніфікації, загальнотеориторіальному, міжгенераційному використанню унормованих словоформ, конструкцій, розділових знаків та ін. Водночас у сучасному узусі простежуювані або хитання правописної норми, або конкурентність варіантів норми. Підтвердженням цього можна вважати правопис новоутворених складних слів разом, окремо та з дефісом. Остання редакція *Українського правопису* (2019) істотно уніфікува-

⁴ Автор не ставить на один щабель питомі жіночі форми й іноземні прізвища, оскільки вони діахронно різні. Водночас усі ці лексеми в сучасній мові належать до невідмінюваних. Їх розгляд у правописах висвітлено в аналізі різних норм. Для зручності аналізу сучасної невідмінюваності іменників їх умовно об'єднано.

ла правописні норми слів із цілою низкою регулярно вживаних іншомовних компонентів на голосний та приголосний на зразок **абро-**⁵, **авіа-**, **авто-** ('само', 'автоматичний'), **агро-**, **аеро-**, **аква-**, **алко-**, **арт-**, **астро-**, **аудіо-**, **біо-**, **боди-**, **боді-** (перед голосним), **веб-**, **геліо-**, **гео-**, **гідро-**, **дендро-**, **екзо-**, **еко-**, **економ-**, **етно-**, **євро-**, **зоо-**, **ізо-**, **кібер-**, **мета-**, **метео-**, **моно-**, **мото-**, **нарко-**, **нео-**, **онко-**, **палео-**, **пан-**, **пара-**, **поп-**, **прес-**, **псевдо-**, **соціо-**, **теле-**, **фіто-**, **фолк-** (**фольк-**), **фоно-** та ін. із унормуванням їх правопису разом зі словом:

- (13) *аброморфема, авіарейс, автомаршрут, агроферма, аерознімання, аква-модель, алкотест, артринок, астрокорекція, аудіотехніка, біотехнологія, бодибілдінг, бодіарт, вебресурс, геліоцентр, геополітика, гідропарк, дендромузей, екопродукт, економномер, етногурт, євростандарт, зоосад, кібербезпека, метамова, метеостанція, моновистава, мотокрос, наркобарон, неомодерніт, онкоцентр, панслов'янський, параолімпієць, попмузика, пресконференція, псевдонаука, соціотехнологія, телехроніка, фітопрепарат, фолкгурт, фолькфестиваль, фонотека* (УП 2019: 48).

Зміни поширилися також на правопис лексем із першим іншомовним компонентом (УП 2019), що визначає кількісний (вищий від звичного, надто високий або слабкий, швидкий і т. ін.) вияв чого-небудь: **архі-**, **архи-**, **бліц-**, **гіпер-**, **екстра-**, **макро-**, **максі-**, **міді-**, **мікро-**, **міні-**, **мульти-**, **нано-**, **полі-**, **преміум-**, **супер-**, **топ-**, **ультра-**, **флеш-**:

- (14) *архімодний, архидиякон, блицвипуск, гіпермаркет, екстраномер, макро-рівень, максіодяг, мідіодяг, мікроутворення, мінідиск, мінітвір, мультиорганіка, нанотехнологія* (УП 2019: 49).

До цього потрібно додати також уніфікування цілісного написання лексем із першим іншомовним компонентом **анти-**, **віце-**, **екс-**, **контр-**, **лейб-**, **обер-**, **штабс-**, **унтер-**:

- (15) *антицентр, віцепрезидент, екс-модель, контраргумент, лейбгвардієць, обермайстер, оберлейтенант, штабскапітан, унтерофіцер* (УП 2019: 48–50).

Кожна з названих груп елементів має свої характерні особливості й властивості, правописне ж об'єднання мотивоване об'єктивним характером функціонування – відсутністю використання у мовносоціумній практиці перших компонентів як самостійних слів. Заявлене принципово відрізняє їх від складних лексем із дефісним написанням складників. Так, наприклад, лексема 'інтернет' (інколи використовують український аналог 'всемережжя'), якій у сучасній мові властивий високий потенціал творення похідних (у корпусі засвідчено 135 похідних лексем), має написання з дефісом:

⁵ У статті не поставлене завдання проаналізувати правописні зміни в написанні слів із першим іншомовним компонентом, тому що це окрема проблема. Активне поповнення лексичного складу української мови словами з такими й подібними компонентами вимагає щоденного вирішення питань їхнього правопису. Схарактеризована загальна тенденція до уніфікації правописної норми.

- (16) *інтернет-анкетування, інтернет-банк, інтернет-видання, інтернет-виставка, інтернет-газета, інтернет-журнал, інтернет-інтерв'ю, інтернет-інформація, інтернет-конференція, інтернет-магазин, інтернет-модель, інтернет-новини, інтернет-опитування, інтернет-радіо, інтернет-реклама, інтернет-спостереження* (СУМ 20₁₆: 563-571) та ін.

4. Тяглість дискурсивно-правописних практик: еволюція й сучасний зріз.

Збереження тягlosti функційного статусу прескрипцій зі встановленням їхнього кількісного та якісного регулятивного використання та інституційного усталення постає однією з реалізацій мовносоціумної об'єктивної практики. Українська правописна практика у своїй історії мала різні періоди активності і/чи пасивності поширення й усталення мовних норм у загальнонаціональному просторі.

Виділення чотирьох періодів в еволюції української правописної моделі: 1) XI–XVI ст.; 2) XVI–XVII ст.; 3) XVII – початок XIX ст.; 4) перша чверть XIX ст. – до сьогодні є цілком мотивованим. Кожний із виділених часових зрізів розвитку правописної практики має внутрішнє диференціювання, визначуване різними чинниками сприяння і/чи перепон у природному поширенні мовних норм, набуття ними загальнонаціонального характеру, охоплення усіх генерацій, суспільних груп. Так, наприклад, попри численні заборони українського слова, його повноцінного функційного навантаження у третьому періоді активним поставало формування графічних і правописних систем, ініційоване майстрами художнього слова (Т. Шевченко, П. Куліш (Даниленко 2012: 37–39; Єрмоленко 2018)), мислителями, громадськими діячами (М. Драгоманов (Німчук 2002)), а в четвертому – можна виділити роки загальнонаціонального утвердження правописних норм (кінець 10-их – початок 30-их років), період повноцінного поновлення функційного статусу граматичних форм, їх адекватного відродження (кінець XX – початок XXI ст.). Четвертий період для української мови, її правописних практик сповнений трагізму, великих випробувань, поскрибування цілих шарів лексичних і граматичних норм, стилістичних традицій та ін.

Яскравим прикладом силового втручання у природний розвиток граматичного ладу стало вилучення з нормативного ужитку на початку 30-х років XX ст. низки морфологічних форм (УП 1933), що було наслідком видалення з попереднього правопису усіх тих форм, які кваліфікували як національно орієнтовані й національно мотивовані. Підтвердженням цього постає те, що правопис 1928 року (ухвалено в 1927 р. на Всеукраїнській правописній конференції, а затверджено 6.09.1928 народним комісаром освіти М. Скрипником) наголошував: «**-и** мають <.>⁶ іменники жіночого роду III відм. на **-ть** за другим приголосним: *від радості, з вісти, до смерти, без черти...*» (УП 1929: 35)), встановлював повноцінне функціонування форм кличного відмінка та багатьох інших. Такий підхід був сприйнятий як відхід від орієнтування на російську мову, як «шкідництво на мовному фронті» (А. Хвиля (1933: 43)), тому український правопис 1933 року та наступні (1938 (Грунський 1938), 1940 (Грунський 1940), 1945 (Кириченко 1945), 1946 (Булаховський 1946), 1960 (УП 1960)) редакції (аж

⁶ Знак <.> використано на позначення пропуску певного тексту.

до «Український правопис: проєкт» (1999)) вилучали такого зразка норми (пор., наприклад, розмивання форм кличного відмінка іменників, форм родового відмінка на зразок *крови, любови іменників* III відміни, форм давноминулого часу, принципова зміна правопису слів іншомовного походження та ін.). В останній період розвитку українського правопису наявні часи всенародного єднання, охоплення єдиними правописними нормами всіх українських земель (20-ті роки ХХ ст.), і часи репресивно-обмежувальних заборон⁷, силових втручань у природну стихію розвитку української мови (Ю. Шевельов (1988)), і часи активного національно-свідомого відродження, переосмислення усталених правописних практик, усвідомлення їх статусу в самоідентифікації українців та ін. Особливо важливим є те, що на початку ХХІ ст. активізувалася тенденція до збереження тяглости правописної традиції, повернення в активне використання національно-мотивованих форм родового відмінка однини іменників III відміни жіночого роду на *-ть* після приголосного, а також слів *кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь* (УП 2019: 128–129) з актуалізованою флексією *-и* (пор. нормативний статус закінчення *-и* для таких іменників в українському правописному дискурсі 20-х років (УП 1926: 41; УП 1928: 37; УП 1929: 35), якій надано статус синонімічної поряд із флексією *-і* (УП 2019: 128–129):

- (17) *гідности, незалежности, радости, смерти, чести, хоробрости; крові, любові, осені, солі, Руси, Білорусі ↔ гідності, незалежності, радості, смерті, честі, хоробрості; крові, любові, осені, солі, Русі, Білорусі* і (УП 2019: 128–129).

Одним з аргументів збереження тяглости функційного статусу прескрипцій родового відмінка іменників III відміни жіночого роду на *-ть*, а також слів *кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь* із флексією *-и* постає використання такої форми в об'єктивній правописній практиці 20-30-их років ХХ ст., її кодифікація в художньо-белетристичному, публіцистичному та інших дискурсах української діаспори, її використання у спонтанних мовленнєвих практиках кінця ХХ – початку ХХІ ст. та ін. Повноцінного повернення флексії *-и* родового відмінка іменників жіночого роду III відміни не відбулося (пор., напр., п. 46 § 25: «-и мають <..> усі речівники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): з *радости, без подорожи, до ночі, від розкоши, крові, твари, молоді, паморози, солі, тіни, Роси, артіли, морали, матери*» УП 1926: 41)). Її відсутність у численних художніх та інших текстах митців 20-30-их років, що перевидавалися в 40–80-і роки – аж до упровадження нової редакції українського правопису (УП 2019), мотивована редакторською коректурою. Таким чином свідомо фор-

⁷ Репресивно-обмежувальні, силові та інші втручання у природний розвиток української мови охоплюють різного плану цілеспрямовані руйнівні засоби – від російщення до вилучення тих чи тих морфологічних форм, синтаксичних конструкцій, лексичних засобів та ін., а також нищення національно-свідомої еліти із чітко окресленою метою зміни її органічної будови, руйнування поступової еволюції, переміщення її комунікативної сили на маргінеси, що сукупно переслідувало реалізацію основної настанови – формування «радянського народу». Заявленій меті була підпорядкована на початку 30-х років ХХ ст. суцільна кирилізація мов радянської імперії (пор. зміну в цей час українського правопису (УП 1928, УП 1929, УП 1933)).

мувався розрив у правописній традиції, розхитування її цілісності, пор., наприклад, видання творів митців художнього слова, публіцистики у 20-і роки в Україні та протягом ХХ – ХХІ ст. у США, Канаді та ін.: Г. Косинки (*махлаюватості і вбогості* (Косинка 1926) / *махлаюватості і вбогості* (Фавст; Косинка 2009)), Т. Осьмачки (*опам'ятавшись від цієї безпосередності* (Осьмачка 1951) → *опам'ятавшись від цієї безпосередності* (План до двору; Осьмачка 2002)), В. Підмогильного (*він несвідомо шукав спорідненості* (Підмогильний 1928) / *він несвідомо шукав спорідненості* (Місто; Підмогильний 2014)), (*дійшло до свідомості* (Багрянний 1950) / *дійшло до свідомості* (Багрянний 1950)), У. Самчука (*цим самим уникнути, безпосердньості* (Сумчук 1947) / *цим самим уникнути, безпосердньості* (Сумчук 1947)) та ін. Дискурсивна практика «скрипниківського» правопису зберегла свою повноцінність в українській освіті (Ковалів 1977), періодиці, художніх творах, численних перекладах у Великій Британії, Канаді, США, Німеччині, Австралії і под., пор. художньо-белетристичну, публіцистичну та інші практики журналів «МУР», «Трембіта», «Цвіркун», «Сучасність», «Українець», а також видання творів І. Багряного, У. Самчука, переклади⁸ Біблії І. Огієнком, опубліковані в Німеччині, Бельгії, США та ін.:

- (18) *Брати сили – військові з виразом незалежності й своєї професійної гідності* (І. Багрянний (Багрянний 1950));
- (19) *А весь народ бачив це, і закричали вони з радості, та й попадали на обличчя свої* (Біблія, перекл. І. Огієнка);
- (20) *Право життя і право смерти* (У. Самчук (Самчук 1947)).

Кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. є особливим з погляду збереження тяглості функційного статусу прескрипцій родового відмінка іменників III відміни жіночого роду на *-ть* після приголосного, а також слів *кров, любов, осінь, сіль, Русь, Білорусь* із флексією *-и* в новій редакції правопису (УП 2019: 127–128), оскільки в цей час у більшості випадків автори самостійно надавали пріоритет тому чи тому варіанту, що здебільшого стосувалося художньо-белетристичних дискурсивних практик, публіцистичного дискурсу, де сила редакторського впливу мінімізувалася:

- (21) *Народ-бо вже пройнявся таким духом, що несподівано відкрив, відчув містику химерної дійсності, – бо жадоба **крови** стала реальністю* (О. Ульяновко);
- (22) *Наснажений патріотизмом, талановитий поет намагається у своєму творі викликати в князів і слухачів гаряче почуття **любови** до «Землі Русичів» і зрозуміння потреб спільної боротьби перед наступом ворожого Степу* (В. Чемерис);
- (23) *Одначе Емілія була справжнім зразком **хоробрости**, бо ані не думала втрачати зимну **кров** і, підбравши на березі бамбукову тичку, побігла* (Ю. Винничук).

⁸ Переклади Святого Письма вимагають особливої уваги, їх потрібно розглядати особібно. Водночас практика використання тих чи тих морфологічних форм, синтаксичних конструкцій та ін. у таких перекладах засвідчують їх високий ступінь кодифікації.

Аналізовані форми містять у своєму вияві пам'ять минулих років і водночас відбивають у звучанні народно-розмовну стихію, що свідчить про їх двохвекторну дискурсивно-правописну практику. Двохвекторність таких форм підтверджувана, з одного боку, активним виявом в українських говорах (див. Атлас української мови (1984 – 2001)), з другого, збереженням їх використання в мовних практиках української діаспори, наявним відроджувальним потенціалом самих морфологічних форм, обтяжених національною пам'яттю і под. Повернення аналізованих національно-мовних форм відбулося в Україні через 86 років (вилучення (УП 1933) і фіксування (УП 2019)), певною мірою, засвідчило їх перервність у мовних генераціях (сформувалося декілька поколінь, яким безальтернативно пропонувалося використовувати лише закінчення *-i*). Загалом питання про функційне навантаження флексій *-u* та *-i* форм родового відмінка однини іменників жіночого роду III відміни гостро дискутувалося під час обговорення проєкту українського правопису в 1999 році, згодом розглядалося науковцями з оперттям на «Атлас української мови» (Німчук 2002; Тараненко 2005: 85–104; 2008: 159–189), обговорювалося на різних форумах (Про закінчення 2013–2014), стало предметом розмови в засобах масової інформації. Штучне нагнітання несприйняття таких і подібних змін мовним соціумом стало на перешкоді схвалення заявленого проєкту (УП 1999) як нормативного й загальнонаціонального та водночас напрацювання іншого проєкту (Русанівський 1999). Обидва проєкти залишилися в такому статусі без подальшого затвердження.

5. Основні завдання об'єктивних дискурсивно-правописних практик.

Нормативно-кодифікована правописна практика одним з основних завдань передбачає максимальну реалізацію об'єктивних параметрів нормативних тенденцій у синхронному вимірі. До таких тенденцій можна віднести в українському правописному дискурсі множини флексій родового відмінка іменників чоловічого роду II відміни. Констатована множина охоплює використання закінчень *-a(я)* та *-y(ю)*, функційний діапазон яких постає нерівнорядним (УП 2019: 112–118). У зв'язку з тим, що в об'єктивному просторі мовних практик наявне розширення функцій флексії *-y(ю)*, зокрема в тематичних групах 'найменування населених пунктів', 'назви річок', 'назви долин' та ін., у новій редакції українського правопису (УП 2019) закріплене закінчення *-a(я)* лише в «назвах населених пунктів із суфіксами **-ськ-**, **-цьк-**, **-ець-**, з елементами на зразок **-бург-**, **-град-** (**-город-**), **-піль-** (**-поль-**), **-мир-**, **-слав-**:

(24) *Бердянська, Луцька, Бобринця, Кременця, Трускавця, Піттсбурга, Вишгорода, Миргорода, Шаргорода, Борисполя, Тернополя, Ямполь, Житомира, Ярослав* (УП 2019: 112–113),

а також у назвах річок, населених пунктів і географічних назвах з наголосом у родовому відмінку на кінцевому складі та із суфіксами присвійності **-ів-** (**-їв-**), **-ев-** (**-єв-**), **-ов-**, **-ин-** (**-ін-**), **-ач-**, **-ич-**:

- (25) *Бика, Дніпра, Дністра, Збруча, Псла, Тетерева; Вільхівця, Дінця, Інгульця, Торця, Хустця; Олеськова, Львова, Харкова, Києва, Колгуєва, Харкова, Ходорова, Батурина, Пирятинна, Святошина, Снятина; Бахмача, Гадяча, Галича* (УП 2019: 112–113),

лише в окремих випадках з наголосом на корені іменника: *Бреча, Вовка, Довжика, Малого Куяльника, Салгира, Свіжа, Смотрича*» (УП 2019: 112).

У різних дискурсах (науковому, публіцистичному та ін.) використання флексій *-а(я)* та *-у(ю)* в родовому відмінку іменників чоловічого роду II відміни постає дискусійним, що підтверджують численні пропозиції, які надходили до Правописної комісії в період її роботи (2014–2019). І сьогодні дописувачі пропонують свої моделі уніфікації цих форм щодо використання флексій *-а(я)* та *-у(ю)*. Відомо, що особливим статусом у збереженні об'єктивних параметрів нормативних тенденцій у синхронії має використання слівформ у дискурсивній практиці представників інтелектуальної, моральної, політичної та інших сфер суспільства. Відбиттям цього є збереження співвідносності флексій *-а(я)* та *-у(ю)* в дискурсивних практиках представників інтелектуальної сфери, зокрема в оригінальних текстах І. Багряного, В. Домонтовича, У Самчука, Ю. Шевельова та ін. (див., наприклад, корпуси текстів Юрія Шевельова (<https://cutt.ly/QghD7DI>), Михайла Коцюбинського (<https://cutt.ly/fghFthI>)). У таких текстах відбита граматична правописна норма 20-их років, за якою в родовому відмінку «іменників-назв місцевостей, країн, річок, міст <..> вживається то <..> **-у, -ю** (далеко частіше), то <..> **-а, -я**: <..> *Берліну, Лондону, Парижу, Риму, Нью-Йорку, Херсону*» (УП 1928: 34–35). Використання таких форм у художньому дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ ст. мотивоване орієнтуванням на правописну практику 20-х років, пор.:

- (26) *Вони самі годуються при тому каламутною, сумнівної якості ідеологічною рідиною, видаючи – безпомічні еклектики – галасливі за яви лівобуржуазного снобізму **Парижу** й **Берліну** про технічний індустріальний стиль за остаточні гасла пролетарської доктрини* (В Домонтович),

i

- (27) *Ну чого всі думають, що як панківська дурнувата зачіска – то конче з **Амстердаму**?* (І. Карпа);
- (28) *Така стара прелюдія жаги: Дахи **Парижу**, очі барвінкові. Блиск Ренуара – фарби береги Всього за крок до справжньої любові* (Т. Андрушко).

Використання слівформи *і/чи* слівформ представником (і/чи представниками) відповідної інтелектуальної сфери часто відіграє істотну роль у її активізації, набутті статусу регулярної, узусної, що сприяє збільшенню її кількісно-частотного вияву, функційного навантаження. Поєднання декількох чинників посилює нормалізацію слівформи, її кодифікацію.

6. Іституалізація дискурсивно-правописних практик. Сучасні правописні практики зорієнтовані на об'єднання різних стихій стандартизації й кодифікації тих чи тих графем, сполук слів, морфологічних і синтаксичних форм. Заявлені стихії об'єднують: а) суспільно-нормативні закономірності; б) функційно-прагматичні тенденції; в) дискурсивно-комунікативні норми.

Суспільно-нормативні закономірності відбиті, наприклад, у постійній динаміці прескрипцій використання великої букви. Останнє охоплює графемне виділення окремих адміністративних органів, відображенні їхніх інституційних статусів (написання найменувань органів влади: *Кабінет Міністрів України, Президент України, Верховний Суд України, Конституційний Суд України* та ін.), імен (*Андрій, Ольга* та ін.), вирізнення географічних і територіальних назв (*Європа, Північна Америка* і под.) та ін. (УП 2019: 70–93).

Функційно-прагматичні тенденції акумульовані в інституційованні тих і/чи тих відзнак (орденів, медалей, премій та ін.: *орден Держави, орден Свободи, Національна премія імені Тараса Шевченка* і т. ін.) і под. (УП 2019: 88). Сюди ж належить формальне вирізнення значущих величин у написанні документів, пам'яток історії та культури, творів літератури й мистецтва, друкованих органів (*епоха Бароко, роман «Меч Арєя», автомобіль «Таврія», цукерки «Червоний мак»* і под.) (УП 2019: 81). Актуалізація в сучасних суспільних запитах конфесійного дискурсу мотивувала інституалізаційну кодифікацію великої букви у словах *Бог, Аллах*, а також імен Бога: *Єгова, Саваоф, Адонаї, Елохім*, імен богів і богинь у різних народів: *Деметра, Вішну, Геба, Брахма, Марс, Перун, Даждьбог*. До цієї групи належить і написання імен засновників релігій або окремих течій в них: *Будда, Заратустра (Заратуштра), Магомет*; апостолів, пророків, святих у християнстві: *Іван Хреститель, Іван Богослов, Микола Чудотворець, Андрій Первозваний* (УП 2019: 74–75). Перервність у використанні великої букви в написанні таких і похідних слів і словосполук відбилася в численних редакторсько-коректорських інтерпретаціях текстів класиків української культури та використанні малої літери в написанні слів на зразок *бог* → *Бог, господь* → *Господь, всевишній* → *Всевишній* (Т. Шевченка (1988 і 2017), С. Руданського та ін.):

(29) *Нескверними устами помолимось **Богу*** (Т. Шевченка (2017)) і (30) *Нескверними устами помолимось **богу*** (Т. Шевченка (1988));

(31) *Любітеся, брати мої, / Україну любіте / І за неї, безталанну, **Господа** моліте* (Т. Шевченка (2017)) і (32) *Любітеся, брати мої, / Україну любіте / І за неї, безталанну, **господа** моліте* (Т. Шевченка (1988)).

Використання текстів, опублікованих у 30–80-і роки, й сьогодні впливає на когнітивне сприйняття правопису аналізованих лексем, що показово в цитуванні авторів минулого та аргументація вживання малої літери з наголошенням «Так в оригіналі» (25.09.2020; виступ на захисті докторської дисертації).

Функційно-прагматичні чинники охоплюють також графему великої букви і в найменуваннях ввічливості у звертаннях до однієї конкретної особи в листах, офіційних документах та ін.: *Повідомляємо Вам..., Вітаємо Вас..., у відповідь на Ваш запит...;* формальному вирізненні високого статусу особи і/чи осіб зразка *Високі Договірні Сторони, Надзвичайний і Повноважний Посол* (в актах

міжнародного значення, у дипломатичних документах), *Автор, Видавництво* (в авторському договорі), *Замовник, Виконавець* (в угодах) і т. ін. (УП 2019: 89).

До дискурсивно-комунікативних норм належить стихія стандартизації відповідних маркерів графічних скорочень та ін. (*Б* – байт, *В* – ват, *авт.* – автор, *акад.* – академік, *арк.* – аркуш, *м.* – місто, *снт.* – селище міського типу і под.), адекватне прочитання яких можливе лише у відповідних дискурсивних практиках. Збільшення кількості такого зразка графічних скорочень мотивоване їх інституційним статусом, законом мовної економії (УП 2019: 90–91),

7. Об'єктивна мотивованість пунктуаційно-правописних приписів: статус авторських інтенцій. Спрямування на кумулятивне відбиття нормативних тенденцій використання форм, конструкцій повноцінно зреалізовані в динаміці статусу й застосування формально-граматичного (структурного), семантичного (структурно-семантичного), інтонаційно-ритмового виявів принципів сучасної пунктуації, а також – у формуванні особливої площини реалізації функційно-стилістичного (→ функційно-авторського) принципу пунктуації (пор. (Савченко 2012: 152–155)), ніяк не унормованого й пізнаваного лише в межах авторських текстів:

- (33) *І – знову я один тривожу душу* (Т. Андрушко);
- (34) *Смуток нащадків – як танець бджоли, танець бджоли на безсмертному полі* (Л. Костенко);
- (35) *Тоді – вкривайтеся пилом, струни* (О. Олесь); (32) *Німим – піснями заливатись* (О. Олесь);
- (36) *На шибках – зимовий мережок, зірчасто-білий візерунок* (В. Еллан-Блакитний);
- (37) *І – кинув хтось мені квітку* (О. Олесь);
- (38) *А ще – спасибі вам за все* (Л. Костенко);
- (39) *Але – близька вже довгождана путь По пралісах, по долах і по горах* (О. Ольжич).

У сучасному правописному просторі помітним постає істотне розширення довжини речення, утворення перехідних величин між реченням і текстом, коли наддовге речення є надзвичайно ускладненим (прозові дискурси О. Забужко (Забужко 2015), О. Ульяненка (Ульяненко 2013), В. Медвідя (Медвідь 2006) та ін. (пор. студювання функційного навантаження наддовгих речень у художньому дискурсі (Загнітко 2011: 701–721)), посилення навантаження функційно-стилістичного (функційно-авторського) принципу пунктуації. У таких похідних реченневих утвореннях часто реалізуються різні рівні інтродукції – першого, другого, третього, четвертого, п'ятого, шостого рівнів, що зумовлює відповідне ускладнення їхнього пунктуаційного малюнка. У наддовгих реченнях одне вставлення вмонтовується в інше і т. ін. (Загнітко 2011: 730). Не менш значущим є розширення функційного тла тире в порівнянні, двокрапки, крапки з комою та ін. (див. ілюстрації (33), (34), (35), (36), (37), (38), (39)). Пунктуаційна граматики сучасної мови вимагає окремого студювання (Загнітко 2012: 134–140), оскільки зміни в структуруванні речень, збільшення кількості інформації

в них визначають переформатування використання розділових знаків. Новітні процеси в українській пунктуації, належно відбиті в новій редакції правопису (УП 2019: 196–256), відображають її розвиток з орієнтуванням на ускладнення письмового мовлення з реалізацією в ньому прагнення в одній реченнєвій структурі передати максимальний обсяг інформації, відтворити об'єктивний напрям розвитку авторської думки з відступами, уточненнями, деталізаціями, поглибленнями, ускладненнями та ін.

8. Висновки й перспективи. Ґрунтовний розгляд мовносоціумної об'єктивно-дискурсивної мотивованості прескрипцій свідчить про функційне навантаження низки чинників у їхній динаміці. Особливий статус належить збереженню тягlosti функційного статусу прескрипцій з виявом їхнього регулятивно-інституційного використання, а також обґрунтування об'єктивного мовносоціумного статусу національно-суспільних прескрипцій з кумулятивним відбиттям нормативних тенденцій використання форм, конструкцій у відповідних нормативних практиках. Вирішальним чинником динаміки мовної норми, її стратифікації постають об'єктивні параметри нормативних тенденцій у синхронному вимірі, статус тих чи тих прескрипцій в об'єктивній практиці, часовий зріз мовної норми, її тривалість.

Перспективним є суцільне обстеження максимально широкого корпусу текстів з репрезентативними дискурсивними практиками для формування цілісної картини правописних норм у відповідні періоди розвитку української мови, їх функціонування з простеженням вилучення морфологічних, синтаксичних форм, стилістичних норм та ін. як реалізації цілеспрямованої політики русифікації, нищення всього національно-питомого, а також встановлення співвідносності динаміки правописної норми (і/чи правописних норм) з граматичними описами, статусом правописних норм у лексикографічних працях.

Використана література

- Атлас української мови: В 3-х т. Київ: Наукова думка, 1984 – 2001.
[Atlas ukrainської mowy: V 3-kh t. Kyiv: Naukova dumka, 1984 – 2001]
- Булахівський, Леонід А. (ред.) Український правопис. Київ: Українське державне видавництво, 1946.
[Bulakhovskiy, Leonid A. (red.) Ukrainskyi pravopys. Kyiv: Ukrainske derzhavne vydavnytstvo, 1946]
- Вакуленко, С. «Загальні тенденції в унормуванні української мови (1920–2015 рр.)». [В:] С. Вакуленко, К. Каруник (ред.) Українська мова: унормування, розунормування, перевнормування. Харків: Харківське історико-філологічне товариство, 2018, 7–259.
[Vakulenko, S. «Zahalni tendentsii v unormuvanni ukrainської mowy (1920–2015 rr.)». [V:] S. Vakulenko, K. Karunyk (red.) Ukrainська mova: unormuvannia, rozunormuvannia, perevnormuvannia. Kharkiv: Kharkivske istoryko-filolohichne tovarystvo, 2018, 7–259]
- ВЗОССУЛ: Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004.

[Velykyi zvedenyi orfohrafichnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi leksyky. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 2004]

ВТССУМ: Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007.

[Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. Kyiv; Irpin; VTF «Perun», 2007]

Вихованець, Іван, Катерина Городенська. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови. Київ: Унів. вид-во „Пультсари”, 2004.

[Vykhovanets, Ivan, Kateryna Horodenska. Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy: Akademichna hramatyka ukrainskoi movy. Kyiv: Univ. vyd-vo „Pulsary”, 2004]

Вихованець, Іван, Катерина Городенська, Анатолій Загнітко, Світлана Соколова. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017.

[Vykhovanets, Ivan, Kateryna Horodenska, Anatolii Zahnitko, Svitlana Sokolova. Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2017]

Гайдеггер, Мартін. Дорогою до мови. Львів: Літопис, 2007.

[Haidegger, Martin. Dorohoju do movy. Lviv: Litorys, 2007].

Голоскевич, Григорій. Правописний словник (за нормами УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ Всеукраїнської Академії Наук). Харків, 1929.

[Holoskevych, Hryhorii. Pravopysnyi slovnyk (za normamy UKRAINSKOHO PRAVOPYSU Vseukrainskoi Akademii Nauk). Kharkiv, 1929]

Грунський, Микола К. (ред.) Український правопис (проект видання четвертого). Київ: Радянська школа, 1938.

[Hrunskiy, Mykola K. (red.) Ukrainskyi pravopys (proekt vydannia chetvertoho). Kyiv: Radianska shkola, 1938]

Грунський, Микола К. (ред.) Український правопис (проект видання четвертого). Київ: Радянська школа, 1940.

[Hrunskiy, Mykola K. (red.) Ukrainskyi pravopys (proekt vydannia chetvertoho). Kyiv: Radianska shkola, 1940]

Грушевський, Михайло. До упорядкування українського правопису. [В:] Літературно-Науковий Вістник. 1926. Т. 89. Кн. 3, 272–276.

[Hrushevskiy, Mykhailo. Do upravlynnia ukrainskoho pravopysu. [V:] Literaturno-Naukovyi Vistnyk. 1926. T. 89. Kn. 3, 272–276]

Гузар, Олена. Правописна комісія НТШ і питання уніфікації єдиного українського правопису на зламі XIX–XX століть. [В:] Український правопис та реалії сьогодення: Матеріали засідань Мовознавчої комісії та Комісії всесвітньої літератури НТШ у Львові 1994–1995 рр. Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1996, 12–21.

[Huzar, Olena. Pravopysna komisiia NTSh i pytannia unifikatsii yedynoho ukrainskoho pravopysu na zlami XIX–XX stolit. [V:] Ukrainskyi pravopys ta realii sohodennia: Materialy zasidan' Movoznavchoi komisii ta Komisii vsesvitnoi literatury NTSh u Lvovi 1994–1995 rr. Lviv: Naukove Tovarystvo im. Shevchenka, 1996, 12–21]

Гумбольдт, Вильгельм фон. Язык и философия культуры. Москва: Прогресс, 1985.

[Gumbol'dt, il'gel'm fon. Âzyk i filosofiâ kul'tury. Moskva: Progress, 1985]

Даниленко, Андрій. ««Пиши як говориш...», або чому Пантелеймон Куліш не став творцем сучасного українського правопису». [В:] Мовознавство. 2012. № 4, 37–54.

[Danylenko, Andrii. «Pyshy yak movysh», abo chomu Panteleimon Kulish ne stav tvortsem suchasnoho ukrainskoho pravopysu. [V:] Movoznavstvo. 2012. № 4, 37–54]

Єрмоленко, Світлана. «Слово Т. Шевченка vs слово П. Куліша: джерела національної ідентичності». [B:] Українська мова. 2019. 4, 3–14.

[Yermolenko, Svitlana. «Slovo T. Shevchenka vs slovo P. Kulisha: dzherela natsionalnoi identychnosti». [V:] Ukrainska mova. 2019. 4, 3–14]

Загнітко, Анатолій. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011.

[Zahnitko, Anatolii. Teoretychna hramatyka suchasnoi ukrainskoi movy. Morfolohiia. Syntaksys. Donetsk: TOV «VKF «BAO», 2011]

Загнітко, Анатолій. «Пунктуаційна поетика: форми, семантика, функції». [B:] Українське мовознавство. 2012. Вип. 42/1, 134–140.

[Zahnitko, Anatolii. «Punktuaitsiina poetyka: formy, semantyka, funktsii». [V:] Ukrainske movoznavstvo. 2012. Vyp. 42/1, 134–140]

Загнітко, Анатолій. Мовний простір граматики. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018.

[Zahnitko, Anatolii. Movnyi prostir hramatyky. Vinnytsia: TOV «TVORY», 2018]

Історія українського правопису XVI–XX століття: Хрестоматія / Упорядн.: Василь Німчук, Наталія Пуряєва. Київ: Наукова думка, 2004.

[Istoriia ukrainskoho pravopysu XVI–XX stolittia: Khrestomatiiia / Uporiadn.: Vasyi Nimchuk, Nataliia Puriaieva. Kyiv: Naukova dumka, 2004]

Кириченко, Ілля М. (ред.) Український правопис. Київ: Українське державне видавництво, 1945.

[Kyrychenko, Illia M. (red.) Ukrainskyi pravopys. Kyiv: Ukrainske derzhavne vydavnytstvo, 1945]

Ковалів, Пантелеймон. Український правопис. Нью-Йорк: Інститут української мови, 1977.

[Kovaliv, Panteleimon. Ukrainskyi pravopys. Niu-York: Instytut ukrainskoi movy, 1977]

Кревецький, Іван(а). «Оден правопис, передовсім у Галичині». [B:] Нова Зоря. 1929. 1 груд. (ч. 89).

[Krevetskyi, Ivan. «Oden pravopys, peredovsim u Halychyni». [V:] Nova Zoria. 1929. 1 hrud. (ch. 89)]

Кревецький, Іван(б). «Правописний хаос в Галичині та небезпека його збільшення». [B:] Нова Зоря. 1929. 21 листоп. (ч. 86).

[Krevetskyi, Ivan(b). «Pravopysnyi khaos v Halychyni ta nebezpeka yoho zbilshennia». [V:] Nova Zoria. 1929. 21 lystop. (ch. 86).]

Крижановська, Ольга. «Давноминулий час в українській мові: статус, особливості функціонування». [B:] Наукові записки Кіровоградського державного університету. Серія: Філологічні науки. 2008. Вип. 80, 143–147.

[Kryzhanovska, Olha. «Davnomynulyi chas v ukrainskii movi: status, osoblyvosti funktsionuvannia». [V:] Naukovi zapysky Kirovohradskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Filolohichni nauky. 2008. Vyp. 80, 143–147]

Луців, Лука. «Мовні дивогляди: клопіт з іканням». [B:] Літературно-науковий вістник. 1931. Т. 107. Кн. 12, 1089–1093.

[Lutsiv, Luka. «Movni dyvohliady: klopit z ikanniam». [V:] Literaturno-naukovyi vistnyk. 1931. T. 107. Kn. 12, 1089–1093]

Мацько, Любов. «Мовна особистість Тараса Шевченка як чинник формуван-

ня національної ідентичності». [В:] Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2014. Вип. 50, 8–15.

[Matsko, Liubov. «Movna osobystist Tarasa Shevchenka yak chynnyk formuvannia natsionalnoi identychnosti». [V:] Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Filolohichna». 2014. Vyp. 50, 8–15.]

Найголовніші правила українського правопису. Київ: Державне видавництво, 1921.

[Naiholovnishii pravyla ukrainskoho pravopysu. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo, 1921]

Найголовніші правила українського правопису. Нове вид. Київ: «Червоний шлях»–УАН, 1925.

[Naiholovnishii pravyla ukrainskoho pravopysu. Nove vyd. Kyiv: «Chervonyi shliakh»–UAN, 1925]

Німчук, Василь. Проблеми українського правопису ХХ – початку ХХІ ст. ст. Київ: НАН України, Інститут української мови, 2002.

[Nimchuk, Vasyi. Problemy ukrainskoho pravopysu ХХ – pochatku ХХІ st. st. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut ukrainskoi movy, 2002]

Огієнко, Іван. «Рідна традиція і мова. Про правопис і вимову чужих слів». [В:] Діло. 1925. 3 лип. (ч. 145); 4 лип. (ч. 146). 5 лип. (ч. 147); 7 лип. (ч. 148).

[Ohiienko, Ivan. «Ridna tradytsiia i mova. Pro pravopys i vymovu chuzhykh sliv». [V:] Dilo. 1925. 3 lyp. (ch. 145); 4 lyp. (ch. 146). 5 lyp. (ch. 147); 7 lyp. (ch. 148)]

Огієнко, Іван. «Чистота й правильність української мови (Відповідь нефаховому критику)». [В:] Нова Зоря. 1933. 12 лют. (ч. 10).

[Ohiienko, Ivan. «Chystota u pravylnist ukrainskoi movy (Vidpovid nefakhovomu krytykovi)». [V:] Nova Zoria. 1933. 12 liut. (ch. 10)]

Палюх, Ольга. «Правописні дебати у галицькій періодиці 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст.». [В:] Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства. 2014. Вип. 4, 205–239 (<https://cutt.ly/IfMEOAh> (20.03.2020)).

[Paliukh, Olha. «Pravopysni debaty u halytskii periodytsi 20-kh – pochatku 30-kh rr. KhKh st.». [V:] Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva. 2014. Vyp. 4, 205–239]

Потебня, Александр. Мысль и язык. Киев: СИНТО, 1993.

[Potebnya, Aleksandr. Mysl' i yazyk. Kiev: SINTO, 1993]

Правописні правила, прийняті Науковим товариством імені Шевченка у Львові. Львів: Друкарня Наукового товариства ім. Шевченка, 1922.

[Pravopysni pravyla, pryniati Naukovym tovarystvom imeny Shevchenka u Lvovi. Lviv: Drukarnia Naukovoho tovarystva im. Shevchenka, 1922]

Про закінчення родового відмінка іменників III відміни. URL: <https://cutt.ly/6ghABct> (12.10.2020).

[Pro zakinchennia rodovoho vidminka imennykiv III vidminy]

Пропозиції та зауваження до нової редакції проекту Українського правопису від Правописного семінару імені Олекси Горбача. URL: <https://cutt.ly/IfMIVNu> (21.04.2020).

[Propozytsii ta zauvazhennia do novoi redaktsii proiektu Ukrainskoho pravopysu vid Pravopysnoho seminaru imeni Oleksy Horbacha]

Русанівський, Віталій М. (ред.) Український правопис: проект. Київ: Науково-видавничий центр Центральної наукової бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, 2003.

[Rusanivskiyi, Vitalii M. (red.) Ukrainskyi pravopys: proekt. Kyiv: Naukovo-vydavnychyi tsentr Tsentralnoi naukovoї biblioteki Ukrainy im. V.I. Vernadskoho, 2003]

Савченко, І.С. Способи реалізації функціонально-стилістичного принципу української пунктуації. [В:] Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови. 2012. Випуск 9, 152–155.

[Savchenko, I.S. Sposoby realizatsii funktsionalno-stylistychnoho pryntsyphu ukrain-skoï punktuatsii. [V:] Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. M.P. Drahomanova. Seriiia 10: Problemy hramatyky i leksykolohii ukrain-skoï movy. 2012. Vypusk 9, 152–155]

Синявський, Олекса. «Коротка історія «Українського правопису»». [В:] Культура українського слова: [збірник Науково-Дослідчого Інституту Т. Шевченка]. Харків; Київ, 1931, 93–112 (<https://cutt.ly/NghVy8s> (12.02.2020)).

[Syniavskiy, Oleksa. «Korotka istoriia «Ukrainskoho pravopysu»». [V:] Kultura ukrainskoho slova: [zbirnyk Naukovo-Doslidchoho Instytutu T. Shevchenka]. Kharkiv; Kyiv, 1931, 93–112]

Смаль-Стоцький, Степан. «Правописна справа». [В:] Літературно-Науковий Вістник. 1926. Т. 90. Кн. 5, 75–81; Кн. 7/8, 312–320.

[Smal-Stotskiy, Stepan. «Pravopysna sprava». [V:] Literaturno-Naukovyi Vistnyk. 1926. T. 90. Kn. 5, 75–81; Kn. 7/8, 312–320]

Степаненко, Микола. «Перифраз і його текстотвірні функції в котляревськознавчому дискурсі Олесь Гончара». [В:] Лінгвістичні дослідження, 2019. Вип. 50, 219–226.

[Stepanenko, Mykola. «Peryfraz i yoho tekstotvirni funktsii v kotliarevskoznavchomu dyskursi Olesia Honchara». [V:] Lnhvistychni doslidzhennia, 2019. Vyp. 50, 219–226]

Тараненко, Олександр. «Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника)». [В:] Мовознавство. 2005. 3-4, 84–105.

[Taranenko, Oleksandr. «Suchasni tendentsii do perehliadu normatyvnykh zasad ukrainskoï literaturnoi movy i yavyshe puryzmu (u mezhakh hramatychnykh katehorii imennyka)». [V:] Movoznavstvo. 2005. 3-4, 84–105]

Тараненко, Олександр. «Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (у межах граматичних категорій іменника)». [В:] Мовознавство. 2008. 2-3, 159–189.

[Taranenko, Oleksandr. «Suchasni tendentsii do perehliadu normatyvnykh zasad ukrainskoï literaturnoi movy i yavyshe puryzmu (u mezhakh hramatychnykh katehorii imennyka)». [V:] Movoznavstvo. 2008. 2-3, 159–189]

Ткаченко, Олександр. «До соціолінгвістичної класифікації мов». [В:] Мовознавство. 2005. 3-4, 63–68.

[Tkachenko, Oleksandr. «Do sotsiolnhvistychnoi klasyfikatsii mov». [V:] Movoznavstvo. 2005. 3-4, 63–68]

УП: Український правопис: проект. Харків: Державне видавництво України, 1926.

[Ukrainskyi pravopys: proiekt. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1926]

УП: Український правопис. Харків: Державне видавництво України, 1928.

[Ukrainskyi pravopys. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1928]

УП: Український правопис. Видання перше. Харків: Державне видавництво України, 1929.

[Ukrainskyi pravopys. Vydannia pershe. Kharkiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1929]

УП: Український правопис. Київ: Радянська школа, 1933.

- [Ukrainskyi pravopys. Kyiv: Radianska shkola, 1933]
 УП: Український правопис. Вид. 2-е, виправлене і доповнене. Київ: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960.
- [Ukrainskyi pravopys. Vyd. 2-e, vypravlene i dopjvnene. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrainkoï RSR, 1960]
 Український правопис. Київ: Наукова думка, 1993.
 [Ukrainskyi pravopys. Kyiv: Naukova dumka, 1993]
 Український правопис: проєкт найновішої редакції. Київ: Наукова думка, 1999.
 [Ukrainskyi pravopys: proiekt nainovishoi redaktsii. Kyiv: Naukova dumka, 1999]
 Український правопис. Київ: Наукова думка, 2019.
 [Ukrainskyi pravopys. Kyiv: Naukova dumka, 2019]
- Фаріон, Ірина. Український правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. 2004. Львів: Монастир «Свято-Іванівська Лавра», 2004.
 [Farion, Iryna. Ukrainskyi pravopys – korset movy? Ukrainskyi pravopys yak kultur-po-politychnyi vybir. 2004. Lviv: Monastyr Sviato-Ivanivska Lavra, 2004]
- Хвиля, Андрій. «Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті». [В:] Більшовик України, 1933, 4, 42–56.
 [Khvyliia, Andrii. «Vykorinyty, znyshchyty natsionalistychnе korinnia na movnomu fronti». [V:] Bilshovyk Ukrainy, 1933, 4, 42–56]
- Шевельов, Юрій. Українська мова і першій половині двадцятого століття (1900–1941): стан і статус. Чернівці: Рута, 1998.
 [Shevelov, Yurii. Ukrainska mova i pershii polovyni dvadtsiatioho stolittia (1900–1941): stan i status. Chernivtsi: Ruta, 1998]
- Шевельов, Юрій. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1948–1953). Київ: Темпора, 2012.
 [Shevelov, Yurii. Narys suchasnoi ukrainskoï literaturnoi movy ta inshi lnhvistychni studii (1948–1953). Kyiv: Tempora, 2012]
- Ющук, Іван. Український правопис: проєкт. Київ: Видавець Пугач О.В., 2008.
 [Yushchuk, Ivan. Ukrainskyi pravopys: proiekt. Kyiv: Vydavets Puhach O.V., 2008]
- Danylenko, Andrii. From the Bible to Shakespeare: Pantelejmon Kuliš (1819-97) and the Formation of Literary Ukrainian. Boston: Academic Studies Press, 2016.
- Karunyk, Kateryna. «The Ukrainian Spelling reforms, half-reforms, non-reforms and anti-reforms as manifestation of the Soviet Language Policy». [In:] Studi Slavistici. 2017. 14(1), 91–110 (<https://cutt.ly/afMREoP> (21.04.2020)).

Використані джерела

- Авраменко, Олег. Небо, повне зірок. URL: <https://cutt.ly/DfMndst> (12.01.2020).
 [Avramenko, Oleh. Nebo, povne zirok]
- Андрухович, Софія. Літо Мілени. Київ: Смолоскип, 2002.
 [Andrukhovych, Sofiia. Lito Mileny. Kyiv: Smoloskyp, 2002]
- Андрушко, Тетяна. Весни навідувався птах. Кіровоград: Степова Еллада, 2008.
 [Andrushko, Tetiana. Vesny naviduvavsia ptakh. Kirovohrad: Stepova Ellada, 2008]
- Багрянний, Іван. Тигролови. Новий Ульм: Прометей, 1946.
 Bahrianyi, Ivan. Tyhrolovy. Novyi Ulm: Prometei, 1946.
- Багрянний, Іван. Сад Гетсиманський. Новий Ульм, 1950.

- [Bahrianyi, Ivan. Sad Hetsymanskyi. Novyi Ulm, 1950]
Багрянний, Іван. Тигролови. Морітурі. Київ: Наукова думка, 2004.
[Bahrianyi, Ivan. Tyhrolovy. Morituri. Kyiv: Naukova dumka, 2004]
Багрянний, Іван. Сад Гетсиманський. Харків: Фоліо, 2017.
[Bahrianyi, Ivan. Sad Hetsymanskyi. Kharkiv: Folio, 2017]
Біблія, переклад Івана Огієнка. URL: <http://bible-book.org/ua> (20.12.2019).
[Bibliia, pereklad Ivana Ohienka]
Білкун, Микола. Багато, багато, багато золота... Київ: Молодь, 1975.
[Bilkun, Mykola. Bahato, bahato, bahato zolota... Kyiv: Molod, 1975]
Винничук, Юрій. Мальва Лінда. Харків: Фоліо, 2014.
[Vynnychuk, Yurii. Malva Linda. Kharkiv: Folio, 2014]
Винничук, Юрій. Діви ночі. Харків: Фоліо, 2016.
[Vynnychuk, Yurii. Divy nochi. Kharkiv: Folio, 2016]
Гордасевич, Галина. Степан Бандера: людина і міф. Львів: Агріорі, 2008.
[Hordasevych, Halyna. Stepan Bandera: liudyna i mif. Lviv: Ahriori, 2008]
Дністровий, Анатолій. Місто уповільненої дії. Київ: Факт, 2013.
[Dnistrovyy, Anatolii. Misto upovilnenoї dii. Kyiv: Fakt, 2013]
Домонтович, Віктор. Доктор Серафікус. Харків: Фоліо, 2017.
[Domontovych, Viktor. Doktor Serafikus. Kharkiv: Folio, 2017]
Еллан-Блакитний, Василь. Поезії. Київ: Радянський письменник, 1964.
[Ellan-Blakytnyi, Vasyl. Poezii. Kyiv: Radianskyi pysmennyk, 1964]
Забужко, Оксана. Польові дослідження з українського сексу. Київ: Комора, 2015.
[Zabuzhko, Oksana. Polovi doslidzhennia z ukrainskoho seksu. Kyiv: Komora, 2015]
Карпа, Ірен. Фройд би плакав. Харків: Фоліо, 2004.
[Karpa, Iren. Froid by plakav. Kharkiv: Folio, 2004]
Косинка, Григорій. В житах. Київ: Державне видавництво України, 1926.
[Kosynka, Hryhorii. V zhytakh. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1926]
Косинка, Григорій. Вибрані твори. Київ: Ранок 2009.
[Kosynka, Hryhorii. Vybrani tvory. Kyiv: Ranok 2009]
Костенко, Ліна. Вибране. Київ: Дніпро, 1989.
[Kostenko, Lina. Vybrane. Kyiv: Dnipro, 1989]
Медвідь, В'ячеслав. Збирачі каміння. Київ: Україна, 2006.
[Medvid, Viacheslav. Zbyrachi kaminnia. Kyiv: Ukraina, 2006]
Олесь, Олександр. Твори: В 2-х т. Київ: Дніпро, 1990.
[Oles, Oleksandr. Tvory: V 2-kh t. Kyiv: Dnipro, 1990]
Ольжич, Олег. Вибрані твори. Київ: Смолоскип, 2009.
[Olzhych, Oleh. Vybrani tvory. Kyiv: Smoloskup, 2009]
Осьмачка, Тодось. План до двору. Торонто: Український Канадійський Легіон, 1951.
[Osmachka, Todos. Plan do dvoru. Toronto: Ukrainskyi Kanadiyskyi Lehion, 1951]
Осьмачка, Тодось. Поезії. Повісті. Київ: Наукова думка, 2002.
[Osmachka, Todos. Poezii. Povisti. Kyiv: Naukova dumka, 2002]
Підмогильний, Валер'ян. Місто. Київ: Державне видавництво України, 1928.
[Pidmohylnyi, Valerian. Misto. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1928]
Підмогильний, Валер'ян. Місто. Харків: Місто, 2014.
[Pidmohylnyi, Valerian. Misto. Kharkiv: Misto, 2014]
Самчук, Улас. Юність Василя Шеремети. Том 1. Мюнхен: Прометей, 1947.
[Samchuk, Ulas. Yunist Vasylia Sheremety. Tom 1. Miunkhen: Prometei, 1947]

- Самчук, Улас. Юність Василя Шеремети. Харків: Фоліо, 2014.
[Samchuk, Ulas. Yunist Vasylia Sheremety. Kharkiv: Folio, 2014]
- СУМ 11: Словник української мови: В 11-ти т. Київ: Наукова думка, 1970 – 1980.
[Slovyuk ukrainskoi movy: V 11-ty t. Kyiv: Naukova dumka, 1970 – 1980]
- СУМ 20: Словник української мови: В 20-ти т. Київ: Наукова думка; Український мовно-інформаційний фонд Національної академії наук України, 2010 – 2020.
[Slovyuk ukrainskoi movy: V 20-ty t. Kyiv: Naukova dumka; Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, 2010 – 2020]
- Тарасюк, Галина. Цінь-Хуань-Гонь, або Великий перманент. Біла Церква: Буква, 2008.
[Tarasiuk, Halyna. Tsin-Khuan-Gon, abo Velykyi permanent. Bila Tserkva: Bukva, 2008]
- Український національний лінгвістичний корпус. URL: <https://cutt.ly/bgbopvg> (10.07.2020)
[Ukrainskyi natsionalnyi lnhvistychnyi korpus]
- Ульяненко, Олесь. Вогненне коло. Харків: Фоліо, 2013.
[Ulianenko, Oles. Vohnenne kolo. Kharkiv: Folio, 2013]
- Чемерис, Валентин. Ярославна. Харків: Фоліо, 2013.
[Chemerys, Valentyn. Yaroslavna. Kharkiv: Folio, 2013]
- Шевченко, Тарас. Кобзар. Київ: Дніпро, 1988.
[Shevchenko, Taras. Kobzar. Kyiv: Dnipro, 1988]
- Шевченко, Тарас. Кобзар. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017.
[Shevchenko, Taras. Kobzar. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia, 2017]

Анатолій Захнитко

JEZИЧKO-ДPУШTBEHA OБEKTИBHO-ДИСКypCНА MOTИBИCАHOCT ПPECKPИПЦИJA

Резиме

Утврђено је да су специфичности савремених дискурсно-правописних пракси у потпуности мотивисани потребом: 1) да се сачува традиција функционалног статуса прескрипција и покаже њихова квантитативна и квалитативна регулативно-институциона употреба; 2) да се обједине разни правци стандардизације и кодификације одређених графема, синтагми, морфолошких и синтаксичких облика; 3) да се докаже објективни језичко-друштвени статус национално-друштвених прескрипција; 4) да се кумулативно прикажу норматизоване тенденције употребе облика и конструкција; 5) да се у синхронном приказу максимално релативују објективни параметри норматизованих тенденција.

У чланку је описан статус семантичких фактора мотивације савремене морфолошке норме именица и испраћене су њихове корелације и/или одсуство истих са деривационим маркерима и лексичко-граматичким факторима. Утврђена су правила еволуције украјинске правописно-морфолошке норме и приказан је функционални статус објективно-граматичких, институционално-дискурских и других пракси.

Кључне речи: правописна пракса, дискурс, институционални дискурс, дискурсна пракса, морфолошке норме именица.

ОСТАТЬСЯ С НОСОМ И БЕЗ НОСА – ON CHANGING AND STAYING THE SAME

In many languages the verb denoting continuation of a particular state or condition ('remain, stay') seems – in some contexts – to be able to explicitly express a change in the state of the subject ('become'). The same happens in Slavonic languages, where, interestingly, the lexemes for both functions are derived from shared etymological origins, cf. Serbian *носна(ја)му* vs. *осна(ја)му*. The paper attempts to shed additional light on the conditions which make this kind of apparently paradoxical polysemy cross-linguistically possible. Apart from Polish *zostać* and Swedish *bli* that are the most intriguing cases in the corpus investigated, Livonian *īedõ* has been reported to share similar properties. In other Finnic languages and in the Baltic languages these features are found more or less sporadically.

Keywords: change of state, continuatives, copula, enantiosemy, Finnic languages, inchoatives, passive auxiliary, Polish *zostać*, Scandinavian *bli(ve)*, Slavonic languages.

1. Introduction

Languages tend to have separate verbs to express change of state and absence of any change: e.g., English *become* vs. *stay*, *remain*, French *devenir* vs. *rester*, Russian *стать* vs. *остаться*, or Estonian *saama* vs. *jääma*.¹ This seems to be true at least in most European and some other languages that I have been able to check, including Turkish and other languages in the Turkic family, Georgian, Mandarin Chinese and Japanese. In Slavonic languages the most general verb for 'become' obviously shares its etymological origin with the verb for 'remain, stay';² they often differ from one another merely by the prefix (or its absence), e.g. Slovene *nastati*, *postati* vs. *ostati*.

In many languages the verb denoting a direct denial of movement or other change in the state of the subject entity ('remain, stay') may, paradoxically, also express a transition into a new state. This type of polysemy could be called enantiosemy or autoantonymy, cross-linguistically attested primarily in the lexicon.³ Not just in

¹ Cf. also German *werden* vs. *bleiben*, Dutch *worden* vs. *blijven*; further Italian *divenire* vs. *ri-manere*, as well as Latin *fierī* vs. *(re)manēre*; cf. also Baltic: Latvian *kļūt* vs. *palikt*, and Lithuanian *tapti* vs. *likti*; from Finno-Ugrian languages cf., e.g. Finnish *tulla* vs. *jääda*, and Hungarian *lesz* vs. *(meg)marad*.

² Cf. Polish *stać się* vs. *zostać*, Czech *státi se* vs. *zůstat*, Slovak *stát' sa* vs. *(z)ostať*, Bulgarian *стана* vs. *остана*, Ukrainian *стаму* vs. *зостамися*, Serbian *носнаму* vs. *оснаму*.

³ Both terms refer to words (sometimes also phrases or constructions) serving as their own opposite, e.g., *sanction* both in the sense of 'permission' and 'ban'. As a matter of fact, however, it is often difficult to decide whether we have to do with enantiosemes or polysemes; thus in sociology, for example, *sanctions* can be either positive (*reward*) or negative (*punishment*) 'means of enforcing rules.' As to the case of *rent* (and corresponding verbs observed in several languages) denot-

Slavonic but in all the languages considered here (though to different extents and in various contexts) the “wrong” lexeme, as it were, is used to express the change of state. This happens often in conventionalized contexts, like in constructions of ‘being left orphan / widowed’ (see ex. (3)).

Worth of special attention are the cases where the verb for ‘remain, stay’ has been grammaticalized also in the inchoative function, so that one lexical verb can regularly be used to express either of the functions. Such are Polish *zostać* and *bli(ve)* in Continental Scandinavian, represented in my material by Swedish *bli*. According to Weiss (1982), the inchoative use of the initially only continuative Polish *zostać* was calqued from Middle Low German where *blīven* was used in this function. Since *bli(ve)* was adopted into Scandinavian as a lexical borrowing from the same source, it is plausible that it was copied with the functions of the MLG verb, too, as suggested by Weiss.⁴ It needs to be reminded what Wiemer (1998: 198, referring to Weiss 1982: 199f) states about the situation in Polish: the prefixed *pozostać* as an unambiguous continuative copula has partly taken the place of *zostać* in this meaning (reflected also in my sample, not only in Ex. (2)). The same happens with Swedish *bli*, which has virtually become an inchoative copula, while there are unambiguous continuatives available, like *förbli* and *stanna*.

Unfortunately, Finnic languages are not included in the parallel material used, but it is reported that Livonian *īedō* ‘stay; remain’ is typically used to express change “in the widest sense in a variety of constructions” (Norvik 2020: 182). Its cognates in other Finnic languages are used in the inchoative function just to some extent, notably in Estonian (*jääma*) and Votic (*jää(v)vä*), and overwhelmingly in negative contexts at that (Norvik 2020: 171, 181). According to Norvik (2020: 190) Latvian *palikt* ‘remain, stay’, which is attested with the ‘become’ meaning (to a greater extent in spoken language), “has evidently had influence on the Livonian *īedō*”.⁵

In this paper, I explore the contexts where one of the verbs with a core meaning ‘remain, stay’⁶ is used in any of the languages of a parallel translational corpus, consisting of most Slavonic and a number of other languages. Besides Polish *zostać*, having clearly two-fold semantics, an additional focus is on Swedish *bli*, which shows similar bipolar polysemy. The empirical data is drawn from Barentsen’s Amsterdam Parallel Corpus (ASPAC). For the present article mainly Stanisław Lem’s *Solaris* and

ing both ‘hire’ and ‘rent out’, they should rather be regarded as auto-converses than auto-antonyms (Wiemer 2008: 404).

⁴ The cognates of LHG *blīven* in Middle or Old High German (*beliben*, *biliben*) have not been attested with this polysemy, nor Gothic *bileifjan*. – For a thorough account of the development of inchoative copulae in Russian, Polish and Lithuanian, see Wiemer 1998.

⁵ In addition to the virtually extinct but revived Livonian, also Luts, the dialect spoken by Ludza Estonians in Latvia, shows the polysemy of ‘remain, stay’ and ‘become’ (Norvik 2020: 183). Having no primary data from the Baltic languages, I do not suggest any generalizations. However, in view of the fact that also Lithuanian *likti* ‘remain’ seems to show cases of this polysemy, one might imagine that we have to do with an areal isogloss.

⁶ Of course, both English verbs are polysemic, having meanings not shared by the other. Thus, in principle they are not suitable to cross-linguistic comparisons. In the absence of a proper meta-language I for convenience refer to both ‘remain’ and ‘stay’ as a prototype of the piece of verbal semantics under investigation.

Astrid Lindgren's *Pippi Långstrump* were thoroughly investigated, as well as their translations into a number of languages.⁷ *Solaris* comprises 56,053 running words, its translations between 55,000 and 75,000 each. *Pippi* in the ASPAC counts about half of the length of *Solaris*; additionally Lindgren's *Karlsson på taket* was considered, which means that the subcorpora of texts written in Polish and Swedish are roughly of equal size. However, the main bias comes from the fact that while there are Polish translations of the Swedish originals, there were no translations available from Polish into Swedish.

2. Four types of contexts for Russian *оста(ва)ться* 'remain, stay'

In examples ((1) through (4)) different contextual readings of Russian *оста(ва)ться* are illustrated. Ex. (3) represents the allegedly paradoxical case that actually interests us; it also exhibits one of the conventionalized contexts where 'remain' is cross-linguistically typical with a change-of-state meaning. Examples (1) and (2) demonstrate cases where in Slavonic languages imperfective and perfective past is used, respectively, while the interpretation of (4) is questionable (see below). It is followed by (5) and (6), where the inchoative meaning 'stop moving' is unmistakable, but probably infrequent in Slavonic languages.

In (1) the imperfective *оставалось* in the Russian translation corresponds to *było jeszcze* of the Polish original, which ascertains the interpretation of *оставаться* as a continuative copula.

- (1) (Pol) Tylko u samego zenitu niebo **było jeszcze** zawzięcie rude. (Lem, *Solaris*)
 (Rus) Только у самого горизонта небо упорно **оставалось** рыжим.
 (Eng) The sky *was* red only at the zenith.

The perfective *pozostała* of the Polish source text in (2) is, not surprisingly, rendered into Russian as *осталась*. In the translations into other Slavonic languages the perfective past is used in all but one.⁸ In the translations of the two non-Slavonic languages of the sample, perfect (Dutch *is gebleven*) and present (English *remains*) were chosen. One can argue that a copular verb could be used here as well: either a perfective past (e.g., Russian *явилась*) or the present (*и все еще является*).

- (2) (Pol) ... teoria ..., która, choć porzucona jako fałszywa, **pozostała** wspaniałym wzorem myślowego rozmachu i logicznego konstruktorstwa. (Lem, *Solaris*)
 (Rus) ... теория ..., которая, хоть и была отвергнута как ложная, все же **осталась** великолепным примером интеллектуального размаха и логики.

⁷ All available translations were included: of *Solaris* into Belarusian (abbr. Blr), Bulgarian (Blg), Croatian (Cro), Czech (Cze), Russian (Rus), Serbian (Srb) and Ukrainian (Ukr), plus Dutch (Dut) and English (Eng); of *Pippi* into Bulgarian, Croatian, Czech, Russian (two translations), Ukrainian, as well as into Dutch, English and German (Grm). More sporadically studied were translations of Stieg Larsson's *Män som hatar kvinnor* (*Millennium*), and with originals in English and Dutch, respectively: Douglas Adams' *The Hitch Hiker's Guide to the Galaxy* and *Anne Frank's Diary*.

⁸ The Bulgarian translation with *остава* seems to be an exception that proves the rule, if it is the present (like in the English translation); in fact, however, it can be an aorist.

(Eng) ... theory ... which has since been shown to be inaccurate, but **remains** a superb example of intellectual audacity and logical construction.

Ex. (3) is a typical example of the paradoxical use of 'remain, stay' verbs that occur in idiomatic constructions in a wide range of languages, even where the distinction between continuative and inchoative copulas otherwise is maintained. Observe that the change implied here is in most cases pragmatically interpreted as negative. As mentioned above, it has been pointed out that negative contexts have predominance among the occurrences of 'remain' with inchoative meaning in Finnic languages. Negative context (in constructions with negated adjectives and participles) as a trigger of the development of Polish *zostać* was suggested by Weiss (1982), and adopted by Wiemer (e.g., 2004: 300).

- (3) (Rus) Ребёнок **остался** *сиротой*. (Apresjan & Páll 1982, 1: 769)
 (Ita) Anna è **rimasta** *orfana*. 'Anna was left an orphan.' (Strik Lievers 2014)
 (Est) Ta **jäi** *orvuks*. 'S/he was left an orphan.'
 (Hun) A gyermekek *árván* **marádtak**. 'The children were left orphans.'

The context in (4) is not quite clear: either it shows a colloquial use of the Russian perfective imperative synonymous in the meaning with *остановиться* 'stop', or it may be from a situation where the addressee is only considering to leave, i.e. *останься* has the original continuative meaning of 'remain'. In turn, (5) and (6) are clear cases of 'stop' (with no Slavonic 'remain').

- (4) Куда ты идёшь? **Останься**, прошу тебя. (Apresjan&Páll 1982, 1: 766)
 'Where are you going? Please, stay!'
 (5) (Swd) "Avdelning HALT!" Hon **stannade**. (Lindgren, *Pippi Långstrump*)
 (Cze) „Zastavííit stát!“ A **zůstala stát**.
 "Company, HALT!" She **stopped**.
 (6) (Swd) Då hon kom mitt för Tommys och Annikas grind, **stannade** hon. (Lindgren, *Pippi*)
 (Cze) U vrátek, kde stál Tomy s Anikou, **se zastavila**.
 (Dut) Toen ze vlak voor Tommy en Annekes hek kwam, **bleef** ze *staan*.
 (Grm) Als sie vor Tommys und Annikas Gartentür angekommen war, **blieb** sie *stehen*.
 (Pol) Gdy dotarła do furtki Tommy'ego i Anniki, *przystanąła*.
 'When she came level with Tommy and Annika's gate, she *stopped*.'

The continuative verbs in the function of 'stop' are apparently not common in Slavonic languages, and Czech *zůstala stát* in (5) can be a calque from German; see the possible source in (6) where Swedish *stanna* (capable of expressing both 'remain, stay' and 'stop') is translated with complex verbs into German and Dutch.

3. "Existential" *remain* = 'still exist' (≠ *stay*)

While in English *remain* and *stay* as continuatives are near synonyms, they both have additional meanings in which they cannot be replaced by each other. The *Cobuild Dictionary* (1987) defines *stay* as referring to a situation where the subject is in a place or in a particular state or situation and continues to be there or in it. *Remain*, again, is explained through *stay*: *remaining* 'in a place' or 'in a particular state or condition' means *staying* there or 'in that state or condition' and not moving away or changing. *Stay* is not readily suitable to replace *remain* in contexts like "it remains to be seen", neither is *remain* probably expected to replace *stay* in contexts as "it has come to stay".

Let us have a look at a function of *remain* which does not seem to be shared by *stay*: 'something **remains** when it still exists' (Cobuild 1987). In (7), presenting translations from the Polish original, most languages of our sample use in this meaning the standard continuative verb, even though the English translator has taken an easy option. Unlike the original and the Czech, Belarusian, Croatian and Bulgarian translations, Russian and Ukrainian use the perfective aspect here. It is hard to see any significant difference in the meaning between the aspects here, even if the perfective openly implies future time reference.

(7) (Pol) Inaczej **zostaje** *tylko* zazdrościć G. (Lem, *Solaris*)

(Cze) Jinak **nezbývá** *než jenom* závidět G.

(Bel) Инакш **застаецца** *толькі* зайздросціць Г.

(Blg) Иначе **остава** *само* да завиждаме на Г.

(Cro) Inače nam **ostaje** *samo* zavidjeti G.

(Rus) Иначе **останется** *только* позавидовать Г.

(Ukr) Инакше **залишиться** *тільки* позаздрити Г.

(Dut) In het andere geval **rest** ons *slechts* G. te benijden.

(Eng) Otherwise, we can *only* envy G.

The Czech translation in (7) demonstrates a continuative specialized for this function, *zbý(va)t* 'remain', here a negated present form *nezbývá*.⁹ The Dutch translator has, too, instead of the standard *blijven* 'remain', chosen a word with this narrower meaning: *resten*. The Janus-faced Scandinavian *bli* 'remain; become' is rare in this meaning, e.g. in Swedish giving place to lexicalizations, like Dutch *resten* confined to this meaning, see (8).

(8) (Swd) ...allt som kunnat sägas **hade** redan *sagts*. Att han *skulle fällas* hade han inte för en sekund tvivlat på. ... nu **återstod** endast en slutsummering från de reportrar som väntade i korridoren utanför tingsrätten. (Larsson, *Millennium*)

(Pol) ... wszystko, co było do powiedzenia, *zostało już powiedziane*. Mężczyzna ani przez sekundę nie wątpił, że *zostanie skazany*. ... teraz **pozostało** tylko uzasadnienie i komentarze reporterów czekających przed budynkiem sądu rejonowego.

⁹ In this kind of contexts typically adverbs meaning 'only' occur, here in all language versions. In Czech frequent are *jen, jenom, pouze, pouhé*, and with the negation as here, *než* 'than', and *nic jiného* 'nothing else'.

The verb *återstå* of the original is rendered in Polish with the perfective *pozostać*. Besides, the preceding text in (8) demonstrates two instances of Polish *zostać* with a passive past participle translating the Swedish *s*-Passive.¹⁰ The Swedish *bli* would, in fact, deserve a more detailed account. In what follows (section 4.), I just offer a brief comparison based on the relevant contexts included in my corpus.

4. ‘Remaining’ and ‘becoming’ in Swedish originals and in their Polish translations

In view of the somehow similar status of *bli* and Polish *zostać* – both being not only capable of rendering the meanings ‘remain’ and ‘become’, but also of forming the eventive passive – it may appear curious that in my data there are not very many occurrences of mutual translations.

Out of a total 100 occurrences of *bli* in the original *Pippi Långstrump* not more than four instances demonstrate continuative meaning (9)¹¹, and there are just as many occurrences of *stanna* with this meaning. All continuatives have been translated into Polish with *zostać*. Incidentally, there are about 20 occurrences of *bli* as future copula, which is sometimes hard to distinguish from the inchoative use.¹² In the Polish translation the copula *być* is used here, primarily in future (10).

(9) (Swd) ”Vi kanske **blir** där hela dan”, sa Annika.

(Pol) Może **zostaniemy** u niej przez cały dzień – dodała Annika.

(Eng) ‘We might stay all day!’ added Annika.

(10) (Swd) Men kom alltid ihåg hur många äpplen Axel hade, annars **blir** ni olyckliga.

(Pol) Ale pamiętajcie zawsze, ile jabłek miał Axel, w przeciwnym bowiem razie **będziecie** nieszczęśliwi!

(Eng) But always remember how many apples Axel had, else you’ll come to a bad end, ...

The major part of occurrences of *bli* (approx. 60) represent instances of inchoative copula, while only seven of them are rendered into Polish with *zostać* (11). In the great majority of the cases, in Polish, the change-of-state element is lexicalized in inchoative verbs, often derived from an adjectival root (12). A couple of occurrences demonstrate another state-of-change verb with an adjective complement (13), manifesting the difference of *bli* and *zostać* in their colligational capacity.

¹⁰ The grammaticalization of the passive constructions employing verbs showing the evolution *remain* → *become* deserves to be studied cross-linguistically with more space and time. For good accounts see Wiemer 2004 and Wiemer & Hansen 2012.

¹¹ It is better not to give exact numbers, because there are cases, where it is difficult to decide whether we have to do with a continuative or a future copula. The same ambiguity is sometimes encountered between continuative and inchoative reading (see, e.g., the last example discussed in Conclusions), and inchoative reading easily applies to cases of eventive passive – what is indeed manifested by one of the possible developments of inchoative verbs, see (14) where Swedish *bli* with the participle of the corresponding causative is rendered in Polish with *zostać*.

¹² Dahl (2000) discusses the grammaticalization path from ‘become’ to ‘will be’, “manifested within the North European ‘futureless area’” (Dahl 2000: 360).

- (11) (Swd) ”Jaså, du **hade** inte **blitt** *hembitråde* den här gången”, sa Pippi...
 (Pol) - Aha, więc tym razem nie **zostałeś** *szluzącq?* - powiedziała Pippi...
 (Eng) ‘So you didn’t become a butler this time,’ said Pippi ...
- (12) (Swd) ”Nog kan man väl **bli** *arg* på Herr Nilsson”, sa Pippi.
 (Pol) Można **się** naprawdę **zezłościć** na tego Pana Nilssona - mówiła Pippi...
 (Eng) ‘I **get** really *angry* with Mr Nelson,’ said Pippi.
- (13) (Swd) Det var först varmt och vått och sen **blev** det *kallt* och *vått*...
 (Pol) Najpierw było ciepło i mokro, a potem **zrobilo się** *zimno* i *mokro* ...
 (Eng) ...; it was warm and wet at first, and then cold and wet, but it didn’t matter at all ...

Although both *bli* and *zostać* are used as passive auxiliaries, both Swedish and Polish have other means, too, to express passive. Also, as is seen from (14), inchoative meaning can be argued to be inherent in the meaning of *zostać* without an actual change of state.

- (14) (Swd) För en sån liten apa var det ju inte så roligt att **bli** *lämnad ensam* i skogen.
 (Pol) Dla małej małpki to wcale niezabawne **zostać** *samotnie* w lesie.
 (Eng) It wasn’t much fun for such a little monkey to **be left alone** in the woods.

5. Significance of negative context – some evidence from Finnic

5.1. On inherent negation of ‘remaining’

In (Томмола 1986) the common actional semantics of Fin. *jäädä* and Russian perf. *остаться* was labelled by means of an antonymic characterization as ‘resultative non-change’ (“результативное неизменение”). It can be argued that in the semantics of these verbs a pragmatic presupposition is cancelled. That is, when I say ‘I’ll stay at home’, I assume that the addressee knows that I have some kind of option to go out, as well. The Finnish *jäädä* was analysed as a special case of “resultative” events in the actional taxonomy in (Томмола 1986), along with the corresponding transitive *jättää* ‘leave’. In its aspectual behaviour *jättää* complies with the object marking rules signaling “total affectedness”, and, in fact, inherent telicity. It is maintained both in (Томмола 1986) and (Томмола 1995) that Finnish *jäädä* in comparison with Russian actually corresponds only to perfective *остаться*, whereas there is another verb (*pysyä*) that is the nearest equivalent to Russ. imperfective *оставаться*.

The actional difference between *pysyä* and *jäädä* is also emphasized by Huumo (2007): the former is “static and unbounded”, the latter “dynamic and bounded”. Moreover, he points out that “‘remaining’ itself is a punctual event and the verb *jäädä* indicates a change of state, even though the state that ... precedes the event is often similar to the state that follows it.”¹³ What Huumo means with “a punctual event”

¹³ Theoretically Huumo adopts concepts of cognitive linguistics, “force dynamics” and “fictive dynamicity” (see, for example, Talmy 2000), to explain the lative locative arguments that *jäädä* takes, as well as similar behaviour of a group of other Finnish verbs requiring dynamic complements (e.g. *löytää* ‘find’ with elative or ablative modifiers). Thus, he proposes that, for instance in

may be interpreted as referring to the “left-boundary” of the “new” state which as a matter of fact remains identical with the preceding. Discussing Polish *zostać* Wiemer (2004: 298–299), too, speaks of punctualness, and of the implicit negation involved in its semantic structure.¹⁴

Let us consider (15), where Swedish *stanna* (‘remain’/‘stop’) – unlike (5) and (6) above – conveys continuative function.

(15) (Swd) Han BORDE ha fått **stanna hemma** och loppat hästen. (*Pippi*)

(Rus) Почему я не **оставила** господина Нильсона дома? Сидел бы себе там ...

(Cze) *Měla jsem* Pana Nilsona **nechat doma**, mohl chytat koni blechy.

(Eng) He should have **been left at home** to mind the horse....

(Grm) Er **hätte zu Hause bleiben** und das Pferd flöhen sollen....

(Pol) *Powinien był* **zostać w domu** i wylapywać pchły na koniu! ...

The German and Polish translators use the standard continuative, while the Russian, Czech and English translators have chosen to transfer it with a corresponding causative verb. Some negative element (in the original *aldrig* ‘never’) is involved in all the translations in the context.¹⁵

5.2. Polish *zostać* vs. Finnish *jäädä*

In view of the Polish “ambivalent” *zostać*, let us consider one of this verb’s meanings illustrated in *Komputerowy Słownik Języka Polskiego* (1998):

(16) *zostać* 4. «znaleźć się w jakimś położeniu, w jakiejś sytuacji (zwykle przykrej)»

1) *Zostać bez* grosza.

2) *Zostać bez* dachu nad głową.

3) Oddział został **bez** dowódcy.

4) *Zostać na placu* «zwyciężyć, zmusić przeciwników, rywali do ustąpienia»

5) *Zostać przy swoim* «nie zmienić zdania, opinii o czymś»

6) *Zostać przy życiu* «nie umrzeć, nie zginąć»

According to the dictionary explanation, the reference in this function is usually made to “unpleasant” situations. Interesting hereby is, in the first place, that only the three first examples clearly do this; 4) and 6) are positive, 5) in this respect neutral. In the second place, it may be a curiosity that all the examples happily translate

the case of *jäädä*, a fictive change is indicated, which leads to a static situation. This analysis seems to accord with the idea of cancelled presupposition and to be cross-linguistically applicable.

¹⁴ Wiemer (2004: 298): “The aspectual default of *zostać* was right from the start of its development into an auxiliary a **punctual** one (see below). This must be understood in the sense that *zostać* at all times lexicalized the **negation** of the inception of a new state...” (my emphasis – HT)

¹⁵ It is apparently a coincidence that the structure of the Czech transitive *nechat* seems to suggest what is involved in the concept both of the continuative intransitive and the corresponding causative verbs. The morphologic form of the Czech causative with the seemingly negating *ne-* may intrigue one to imagine that it reflects the implicit negative element in the semantics of the verb.

into Finnish with *jäädä* ‘remain’, but is it really a coincidence that it is in the first three “unpleasant” situations only (with *bez* ‘without’ in Polish) where *zostać* / *jäädä* implies a new situation? In the other three cases the previous **state** continues to prevail, even if the situation is conceived of as new by the subject.

6. Conclusion

The limited space in a short article does not allow to give a complete description of the means to express the concept of ‘remaining’ represented in the corpus. After all, the central aim with this paper has been to attempt to conceive the fundamental basis of differently interpreted facts behind seemingly one and the same expressions. Let us, to conclude, look at one more example from my data.

(17) (Swd) När fröken och Pippi **blev ensam**, reste Pippi på sig och gick fram till katedern. (Lindgren, *Pippi Långstrump*)

(Pol) Gdy **zostały same**, Pippi wstała i podeszła do katedry.

(Eng) When the teacher and Pippi *were alone*, Pippi got up and came forward to the desk.

There are two ways to grasp, or two points of view to look from at the situation in (17): 1) for the children who went out, the teacher and Pippi **stayed in**; whereas 2) for the teacher and Pippi, this fact created a new *situation*, for them it was **a change of state**.

The same pragmatic analysis is valid in constructions of being left orphan or widowed (see (3)), provided that we accept there being two versions of viewing points: that of the orphan (or widow) and that of the deceased. However, (17) is different from (3) in that there is not necessarily anything that should be qualified as “negative”.

The development of Polish and Swedish inchoatives has been explained in Weiss (1982), Wiemer (1998, 2004) and Wiemer & Hansen (2012). Not only have the initially continuative verbs in these languages grammaticalized as inchoative copulas, but they have also developed into homonymous passive auxiliaries. This has not been shown of Livonian *tēdō*, and as a whole the topic would still deserve cross-linguistic research in the Finnic languages, not least to examine possible Germanic and Baltic influence.

Literature

Apreszjan, Juri, Erna Páll. *Orosz ige – Magyar ige. Vonzatok és kapcsolódások* (*Русский глагол – венгерский глагол / Управление и сочетаемость*), 1–2. Budapest: Tankönyvkiadó. 1982.

ASPAC = Barentsen, A.A. Amsterdam Slavic Parallel Aligned corpus; available at the National Corpus of the Russian Language as a parallel (multi-language) corpus of translated texts with the originals. <https://ruscorpora.ru/new/en/index.html>

Cobuild = *Collins Cobuild Dictionary*. HarperCollins Publishers, 1987.

Dahl, Östen. “Verbs of becoming as future copulas.” [In:] Dahl, Östen (ed.) *Tense and aspect in the languages of Europe*. Empirical Approaches to Language Typology. EURO TYP 20-6. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 2000, 352–361.

Huumo, Tuomas. “Force dynamics, fictive dynamicity, and the Finnish verbs of ‘remaining’”. [In:] *Folia Linguistica* 41, 2007, 73–98. [DOI: 10.1515/flin.41.1-2.73]

KSJP = *Komputerowy Słownik Języka Polskiego*. CD-Rom. PWN, 1998.

Norvik, Miina. “The expression of CHANGE-OF-STATE in the Finnic languages”. [In:] De Guyter: *Open Linguistics* 2020; 6: 171–195 <https://doi.org/10.1515/opli-2020-0013>

Strik Lievers, Francesca. “‘Remain’ verbs in Romance. A case of state / transition polysemy”. Abstract. *Chronos II*. (11th International Conference on Actionality, Tense, Aspect, Modality/Evidentiality), Scuola Normale Superiore, Pisa, 16–18 June 2014. (http://linguistica.sns.it/Chronos11/Abstract/174_Strik%20Lieviers.pdf)

Talmy, Leonard. 2000. *Toward a cognitive semantics. Volume I: Concept structuring systems*. Cambridge, MA: The MIT Press.

Tommola, Hannu. “States they are a ‘changin’”: on the semantics of ‘remain’ and ‘become’” [In:] Bertinetto, Pier Marco et al. (eds.) *Temporal Reference, Aspect and Actionality: Semantic and Syntactic Perspectives*, vol. 2. Torino: Rosenberg & Sellier. 1995, 125–140.

Weiss, Daniel. „Deutsch-polnische Lehnbeziehungen im Bereich der Passivbildung“ [In:] Reißner, (ed.). *Literatur- und Sprachentwicklung in Osteuropa im 20. Jahrhundert*. Berlin. 1982, 197–218.

Wiemer, Björn. „Пути грамматикализации инхоативных связей (на примере русского, польского и литовского языков)” (Puti grammatikalizacii inchoativnykh svyazok (na primere russkogo, pol’skogo i litovskogo jazykov) [In:] *Studia Slavica Oldenburgensia*, 2. 1998, 165–212.

Wiemer, Björn. “The evolution of passives as grammatical constructions in Northern Slavic and Baltic languages” [In:] Bisang, Walter et al. (eds.). *What makes Grammaticalization? A Look from its Fringes and its Components*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter. 2004, 271–331.

Wiemer, Björn. „Zur Enantiosemie im strikten Sinn: zwischen Pragmatik und (lexikalischer) Semantik“ [In:] Brehmer, B. u.a. (Hgg.) *Aspekte, Kategorien und Kontakte slavischer Sprachen* (Festschrift für Volkmar Lehmann zum 65. Geburtstag). Studien zur Slavistik 16. Hamburg: Dr. Kovač, 2008, 404–416.

Wiemer, Björn & Björn Hansen. “Assessing the range of contact-induced grammaticalization in Slavonic” [In:] Wiemer, Björn et al. (eds.). *Grammatical replication and borrowability in language contact*. Trends in Linguistics, Studies and Monographs, 242. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. 2012, 67–155.

Томмола, Ханну. *Аспектуальность в финском и русском языках*. (Aspektual’nost v finskom i russkom jazykax) [= Yearbook of the Institute for Cultural Relations between Finland and the USSR, 28]. Helsinki: Neuvostoliittoinstituutti, 1986.

Хану Томола

ОСТАТИ С НОСОМ И БЕЗ НОСА – О ПРИСТУПАЊУ
И ОСТАЈАЊУ У ЈЕЗИКУ

Резиме

Обично у језицима постоји један глагол за изражавање преласка у ново стање и други за непостојање промене стања. Управо у устаљеним изразима („остати сироче“ и др.), као да „погрешна“ лексема врши улогу показатеља новог стања. У словенским језицима ови глаголи деле заједничко порекло, нпр. српски *оста(ја)ти* vs. *оста(ја)ти*. Понекад су инхоативно и континуативно значење лексикализована у једном глаголу, нпр. пољско *zostać* и шведско *bli* имају несумњиво двојну природу. У овом раду су проучени у овом смислу релевантни глаголи у словенским и у низу несловенских језика. Емпиријски материјал је прикупљен помоћу Барентсеновог паралелног корпуса (ASPAC).

Приликом одређивања теоријске основе двојке интерпретације концепта „остати“ од користи може бити нађени у закључку пример (17), где протагонисти „остају сами“. Могућа су два алтернативна угла гледања на ситуацију: 1) из угла деце која су изашла, док су учитељица и Пипи остале у учионици; или 2) из угла учитељице и Пипи које јесу остале у учионици, али за које то што су се сад нашле саме представља прелазак у ново стање.

У чланку се анализира двојакост појма ‘остајања’ као „резултативног немењања“, тј. као нечег што у свом значењу скрива пресупозицију која се поништава. Поклања се пажња и извесној „негативности“ контекста у којима континуативни глаголи добијају инхоативно значење. Важно место у истраживању заузима анализа преношења шведског *bli* у пољском преводу и покушај одређивања разлика у употреби датих многозначних глагола у разним својим значењима.

Кључне речи: инхоативи, континуативи, пољско *zostać*, балтичко-фински језици, скандинавско *bli(ve)*, словенски језици, енантиосемија.

ЯЗЫК В ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ (В СВЕТЕ ИЗБРАННЫХ НАПРАВЛЕНИЙ)

Обзор школ и отдельных этнолингвистических направлений выявляет существенные особенности во взгляде на язык и в подходе к нему. В связи с этим цель данной статьи – представить трактовки языка в понимании этнолингвистики как лингвистической дисциплины, в частности, его функционирование в исследовательской практике, сосредоточиваясь, прежде всего, на данных московского, люблинского и екатеринбургского этнолингвистических направлений с некоторыми ссылками на американскую антропологическую лингвистику. Рассуждения концентрируются на проблеме языка как объекта этнолингвистических исследований, а также взаимоотношениях между языком и другими явлениями, в особенности связи языка и культуры.

Ключевые слова: язык; язык и культура, культура в языке, этнолингвистика, антропологическая лингвистика, этнолингвистические направления, этнолингвистические исследования.

A review of schools and individual ethnolinguistic departments shows that they have different views on language and approaches to language. Therefore, the purpose of this article is to show the treatment of language in the definition of ethnolinguistics as a linguistic discipline and its functioning in research practice, focusing primarily on the ethnolinguistic trends of the Moscow, Lublin and Yekaterinburg school with some references to American anthropological linguistics. The discussions focus on issues of language as an object of ethnolinguistic research and mutual relations between language and other phenomena, in particular language and culture relations.

Keywords: language, language and culture, language culture, ethnolinguistics, anthropological linguistics, ethnolinguistic studies, ethnolinguistic research.

ВВЕДЕНИЕ

Этнолингвистика – это развитая и оформленная лингвистическая дисциплина, предшественницей которой является, главным образом, американская антропологическая лингвистика первой четверти XX века¹. Современная этнолингвистика – достаточно неоднородное исследовательское пространство, где представлены различные взгляды на отношения языка и культуры, а также методологический инструментарий их анализа. Вышепредставленную позицию точно доказывают достижения западноевропейских исследований² и изысканий славянской этнолингвистики – в частности, московской (см. Толстая

¹ Конечно, Сепир, указывая на точную связь языка с культурой, не говорил об “этнолингвистике”, однако описывая эти связи, фактически представил область этнолингвистики (см. Ferry 1970: 12).

² Прежде всего, французской этнолингвистики (см. напр. Кабакова 1993) и англо-американской культурной лингвистики (этнолингвистики) (см. напр. Mathiot (ред.) 1979; Palmer 1996; Riley 2007).

2002; 2006), люблинской (см. Bartmiński 2004; 2006b) и екатеринбургской (см. Березович 2000; 2004; 2007)³. Независимо от неоднородности исследовательских ориентиров (телеологической устремленности), нетождественности исследовательских методов и разнородного материала анализа, все этнолингвистические направления объединяет подход к некоторым рассматриваемым вопросам. В особенности, существенно то, что язык указывается как важнейший феномен в определении объекта исследования, несмотря на то, что взгляд на язык и подход к нему освещается, в определенной степени, по-разному. Так, в теории лингвистической относительности (Эдуарда Сепира и Бенджамена Л. Уорфа) утверждается, что структура языка определяет структуру мышления, способ познания внешнего мира и всю социальную и культурную деятельность социума, в ней заостряется то, что каждый язык по своему образу воссоздает внеязыковую действительность (см. Whorf 2002: 337). Работы Вячеслава Всеволодовича Иванова и Владимира Николаевича Топорова, «(которые, впрочем, самими терминами «этнолингвистика», «этнолингвистический», как можно заметить, не пользуются)», по преимуществу, обращены к реконструкции древних состояний культуры с опорой на представление языка (см. Журавлев 1995: 8; Иванов, Топоров 1965; Иванов, Топоров 1974). Определяемая как историческая славянская московская этнолингвистическая школа (Никиты Ильича и Светланы Михайловны Толстых) изучает, главным образом, традиционную духовную культуру славян на основе данных языка, а также фольклора, верований, обрядов и др., «изучает язык сквозь призму человеческого сознания, менталитета, бытового и обрядового поведения, мифологических представлений и мифопоэтического творчества» (см. Толстые 2013: 83). Когнитивно ориентированная люблинская этнолингвистическая школа (Ежи Бартомиńskiego) в особенности занимается субъектной реконструкцией культуры и познания менталитета ее носителей, а также способом концептуализации мира, закрепленного в языке на материальной базе языковых и «приязыковых» данных, сосредоточиваясь, в основном, на реконструкции идейных основ польской культуры (см. Bartmiński 2006b: 85; здесь и далее перевод с польского языка наш – В. В.)⁴. В работах представителей исторически направленной екатеринбургской этнолингвистической школы (связанной с Еленой Львовной Березович)⁵ осуществляется поиск этнокультурной информации о мире, «которая закреплена в символической форме» (Березович 2007: 9) изучается, по преимуществу, диа-

³ А также других исследовательских направлений. Относительно к состоянию славянской этнолингвистики м. пр. в Беларуси, см. Антропов, Володина 2006, в России, см. Kabakova 1994, в Сербии, см. Ajdaczić 2016; Pić 2002; Ристић, Лазић Коњик 2018; Сикимић 2007.

⁴ Исследования в этом направлении относятся также к другим языкам, в особенности славянским, см. работы научного конвектория EUROJOS (действующего актуально под патронатом Этнолингвистической комиссии при Международном комитете славистов и двух научных институтов: Института славистики Польской академии наук и Института польской филологии Университета Марии Кюри-Склодовской в Люблине), а также выработанные в его рамках тома *Аксиологического лексикона славян и их соседей (Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów)*. Об актуальных задачах этнолингвистики, в особенности о теоретических основаниях славянской этнолингвистики, см. Bartmiński 2017.

⁵ Здесь необходимо упомянуть исследовательский вклад Александра Константиновича Матвеева и указать на своеобразные основы этого направления в его ономастических изучениях.

лектный материал (в основном русской диалектной лексики) и данные ономастики (русской народной топонимии).

Безусловно, в понимании этнолингвистики как раздела языкознания привилегированным объектом исследования является язык. В связи с этим, цель статьи – показать, во-первых, спектр представлений о языке, функционирующем в неразрывной связке с культурой, а во-вторых, методологическое «применение» языка в исследовательской практике для анализа отношений языка и культуры – языкового исследования культур. В обзоре внимание концентрируется, прежде всего, на научных результатах московского, люблинского и екатеринбургского этнолингвистических направлений со ссылками на антропологическую лингвистику Э. Сепира и Б. Л. Уорфа⁶.

ЯЗЫК В ОПРЕДЕЛЕНИИ ЭТНОЛИНГВИСТИКИ

Язык в исследовательских установках

Важный круг вопросов относится к «присутствию» и осмыслению языка в основных установлениях этнолингвистики, в системе трактовок языка в ее определении, главным образом в дефиниционных истолкованиях. В определении языка, являющегося объектом изучения этнолингвистики, акцентируется его отношение к культуре (Толстая 2002: 1). Безусловно, весьма продуктивным является «применение лингвистического аппарата к материалу культуры»; отсюда, помимо языка культуры, речь идет также и о текстах, о грамматике культуры, о возможности перевода с языка одной культуры на язык другой культуры и т. п. (см. Толстая 2002: 3). Соответственно, появляются утверждения, что язык нельзя считать не только прямым отражением реального мира⁷, но и его моделью, которая может быть заранее предсказана (см. Бартминьский 2005: 32), языковой фундамент – ядро этнолингвистики, предполагающей «субъектную реконструкцию культуры» (ср. Bartmiński 2006a: 99). Понимание языка в определении предмета этнолингвистики предопределено принятым положением диахронии или синхронии.

В утверждениях Сепира-Уорфа прослеживается понимание неразрывности и единства языка и культуры (см. Толстой 1995: 15). Обращается внимание на то, что а) «между культурными нормами и языковыми моделями существуют связи, но не корреляции или прямые соответствия» (Уорф 2005: 214); б) очевидный изоморфизм между вербальным языком и (традиционной народной) культурой объясняется сходством их функций: когнитивных, коммуникативных, социальных и пр. (Толстая 2006: 9); в) язык «отражает культуру и опосредованную ею реальность» и «оказывает существеннейшее влияние на оформление неязыковых культурных кодов» (Журавлев 1995: 9–10). Акцентируется, что этнолинг-

⁶ Первостепенный замысел данной работы – как можно подробнее представить язык в учитываемых этнолингвистических исследованиях, а не строго сравнивать названные школы, а также демонстрировать совершения конкретных исследователей.

⁷ В этом контексте ср. выдвигаемое Антони Фурдалем на почве его концепции открытого языкознания мнение, что язык, будучи «неотъемлемо связанным с культурой», является «творческим, интерпретирующим отображением», впоследствии – «язык не отражает действительность, только ее интерпретирует» (см. Furdal 1977: 66–67, 185).

вистика стремится отразить культурно-языковые взаимоотношения и способы проявления „культуры в языке” (Bartmiński 2006б: 77–78). В таком изложении намерение ухватить связь языка с культурой нуждается в ответе на вопрос об интерпретации языком внеязыковой действительности, которая производится коммуникативной общностью – субъектом данной культуры. В результате “портрет” языка должен показать, как его видят носители культуры (см. Bartmiński 2006а: 89; Бартминский 2005: 47, 96). В частности, язык трактуется как “естественный” субстрат культуры (см. Журавлев 1995: 9; Бартминский 2005: 23), устойчивый маркер этноса (Толстой 1995: 34). Язык можно рассматривать в компонентном и инструментальном аспектах (ср. литературный язык и язык фольклора) (Толстой 1995: 9–16). Он «впитывает (...) элементы знаний о мире», и одновременно «черпая из этого запаса, язык трансформирует, закрепляет это знание и в результате его “оязыковляет” (Бартминский 2005: 31).

В обсуждениях взаимоотношений языка и культуры поднимается вопрос об их симметрии и асимметрии. Отдельные взгляды раскладываются следующим образом: асимметричное взаимодействие языка и культуры заметно в одностороннем доминировании языка в культурно-языковых отношениях, зафиксированных в положениях Сепира (ср. Łozowski 2014: 164); в рассуждении Н. И. Толстого прослеживается «структуралистическая привязанность к привилегированному положению языка относительно культуры», что «исключает симметрию или, как это называет Толстой, „равнозначность и равноправие” языка и культуры» (ср. Łozowski 2014: 164). В его концепции этнолингвистики язык является частью культуры, ее основным составным компонентом, сохраняющим развитую автономию по отношению к культуре как совокупности (см. Bartmiński 1992: 12). В когнитивной этнолингвистике Е. Бартминского, в частности в методологии языковой картины мира, реляциям язык – культура, определяемым “парадоксом взаимозависимости” можно «все равно приписывать культурную ориентацию» (ср. Łozowski 2014: 172–173). Этнолингвистика базируется на предпосылке об изоморфности культуры и языка. Замечается, что «коррелятивные связи языка и культуры многообразны, устойчивы и крепки» (Толстой 1995: 36)⁸.

В рассматриваемых работах указываются связи между языком и другими областями, например, замечая связь между языком, культурой и психологией (Уорф 2005: 185), утверждается, что категории и факты языка и текстов в этнолингвистическом подходе используются для более глубокого проникновения в «собственно этнические и социальные процессы», и тем самым указывает на связь языка с этносом и обществом, а точнее, на «язык в его соотношении с этносом, место и роль языка в обществе» (Герд 2005: 3, 5). Заметно подчеркивание связей языка с другими явлениями и феноменами. Так отмечается отношение норм поведения и мышления (см. Уорф 2005: 185–215) к языку, взаимоотношения «между этносом, культурой и языком» (Журавлев, 1995, с. 8), а также «соотношения и связи языка и духовной культуры, языка и народного менталитета, языка и народного творчества», знаменуется «гомогенный ряд – “язык, рели-

⁸ Ср. также обозрение журнала «Этнолингвистика» под углом проблемы языка и народной культуры, см. Юдин 1998.

гия, верования, обычаи, искусство»» (Толстой 1995: 27, 28–29). Указывается на взаимодействующие с языком другие коды, а именно: обрядовый, мифологический, предметный, причем «всех их нужно исследовать вместе» (Bartmiński 1992: 12). В языке и культуре манифестируются культурно-языковые явления, понятия и структурные константы. К ним относятся понятия нормы и информированности, а также территориальных и социальных диалектов языка и народной культуры, говорится и о различии стилей (и жанров) в языке и культуре, а также книжных (кодифицированных) и народных (некодифицированных) элементов и систем (см. Толстой 1995: 36). Не случайна здесь предлагаемая триада: язык – общество – мир, ибо «язык, его семантика, функционирует на фоне закрепленного в обществе знания о мире» (Бартминский 2005: 31).

Язык в исследовательских подходах

Намеченная выше проблематика, как уже упоминалось, касается подхода к языку в этнолингвистических изучениях, в особенности затрагиваются вопросы методологических установок языкового исследования культур.

Важная проблема в пространстве этнолингвистической методологии – отношение к исследуемому языковому материалу. В первую очередь имеется в виду учет разновидностей и вариантов языка. А именно, идеи и методы этнолингвистики применимы к языкам и социумам с бесписьменной традицией, а также к «современным языковым процессам и социумам без оглядки на их историческое развитие» (Толстой 1995: 29). В состав этнолингвистики, понимаемой широко, входят «диалектология, язык фольклора и часть истории языка, связанная с исторической диалектологией и культурной и этнической историей народа», то есть «почти все аспекты изучения языка как социального явления» (Толстой 2013а: 32)⁹. Кроме того, учитываются «все разновидности общенародного языка, в том числе наддиалект – литературный язык во всем его историческом и современном богатстве (разновидности, стили, речевые жанры)» (Бартминский 2005: 33). Этнолингвистика в качестве источника сведений использует как «системные языковые данные (касающиеся грамматики и лексики, закрепленных в текстах языковых норм)», так и тексты других знаковых систем: народные поверья, мифы, обрядовые действия и др.) (Бартминский 2005: 33–34; см. Березович 2000: 9; Толстая 2013). Этнолингвистика обращается к языковой составляющей народных традиций, что в познавательном аспекте отличает их своей гомогенностью, а с этнокультурной стороны – релевантностью (Березович 2007: 10–11). В этнолингвистических исследованиях рассматриваются консервативно-стабильные языковые факты, относящиеся, например, к народной топонимии, диалектной лексике, обрядовой терминологии и др. (Березович 2000: 8, 10; 2007: 22).

В отношении к реконструкции славянских древностей, подчеркивается, что языковые данные, а особенно терминология обрядов и верований – это весьма важная составляющая плана выражения духовной культуры, непосредственно связанная с ее содержанием, указывается на двустороннюю связь в этом отно-

⁹ Суженное и специальное понимание этнолингвистики московской школой сводиться к назначению и решению ею проблем «языка и этноса, языка и культуры, языка и народного менталитета, языка и мифологии и т. д.» (Толстой 2013а: 34).

шении. Одновременно с этим и внеязыковой материал вкупе с широким культурно-историческим и этнографическим контекстом позволяет решать многие собственно лингвистические задачи, особенно в таких областях научного знания, как этимология, семасиология, историческая лексикология, фразеология, реконструкция праславянского текста и т.д. (см. Толстые 2013: 96; Толстой 2013б: 7–18).

Язык – не только предмет, но и инструмент этнолингвистического анализа. В этом аспекте следует уточнить понимание термина лингвистика с предшествующим компонентом *этно*. Язык, как уже говорилось выше, является главным источником для изучения культуры, и культура, так же как и естественный язык, понимается как система знаков, как семиотическая система. Отсюда и возможность применять к анализу традиционной духовной культуры концептуальный аппарат и методы лингвистического исследования (Толстая 2006: 8).

Основные методологические методы этнолингвистики связаны с использованием приемов семантической реконструкции, картографирования, ареалогии, лингвистической географии, семантики, синтаксиса, лингвистической прагматики, теории речевых актов, когнитивной лингвистики и концептуального анализа (см. Толстая 2006: 8, 20). В этом широком диапазоне особенно значим когнитивный подход к языку. Этот подход направлен «на извлечение когнитивной информации, закрепленной в языке, и способа структурирования этой информации через язык» (Бартмицкий 2005: 58, 96). Анализ уровня культурной символики начинается «от языка», в нем «следует выявить логику распределения “языковых” и “культурных” смыслов, обнаруживающих как общие зоны, так и специфические, а также закономерности взаимовлияния языковой и внеязыковых форм культуры» (Березович 2007: 50).

Методология этнолингвистики непосредственно связана с ответом на вопрос, как репрезентируется этнокультурная информация в языковом материале. К ключевым категориям этнолингвистики причисляют, как правило, понятия языковой картины мира, стереотипа, точки зрения и когнитивной дефиниции. Итак, одной из важнейших задач этнолингвистики являются «реконструкции традиционной языковой картины мира» (Березович 2007: 12). Этнолингвистические изыскания могут иметь перед собой две цели: либо «описание того или иного фрагмента традиционной картины мира по данным разных культурных кодов», либо «выявление специфики отражения духовной культуры в языке (на фоне других культурных кодов)» (Березович 2000: 7–8). Поскольку в этнолингвистических разысканиях «пытается, идя от языка, прийти к человеку, его способам понимания мира», следовательно «задачей этнолингвистика является “субъектная” реконструкция культуры и изучение ментальности ее носителей (субъектов), их способов концептуализации мира, запечатленных в языке» (см. Бартмицкий 2005: 23, 33). В освещении языковой картины мира утверждалось отражение языком мира, ср. «Мы ведь всегда исходим из того, что язык лучше, чем это на самом деле имеет место, отражает действительность» (Уорф 2005: 187). Принимая взгляд о языковой интерпретации объективного мира «или даже воображаемых (интенциональных) миров, создаваемых говорящими», языковая картина мира – это «мир, увиденный сквозь призму языка». Таким образом, заключенная в языке интерпретация действительности пред-

ставлена в виде суждений о мире, закрепленных «в самом языке, в его грамматических формах, лексике, клишированных текстах (например, пословицах)», либо имплицированных «формой и текстами языка» (см. Бартминьский 2005: 26, 37–38, 88). Во взглядах на языковую картину мира язык понимается динамически, причем эта активная роль предопределяет приписание ему способности создания им своеобразной картины мира, осмотра (обнаружения, видения, познания, раскрытия или – напротив – отражения) внеязыковой действительности. Впоследствии, основная предпосылка концепции языковой картины мира сводится к языковой интерпретации мира с определенных “точек зрения”, показания профилирования предметов этого мира (см. Wysoczański 2006: 69–70).

Следующее неотъемлемое от этнолингвистики понятие – это языковой стереотип, который, обобщая, «относится исключительно к содержательной стороне языка и культуры, т. е. понимается прежде всего как ментальный стереотип», называя такой стереотип языковым, имеется «в виду форму его проявления, сферу его репрезентации» (Толстая 1995: 125), определяется он также как «закрепленные в языке и культуре характеристики, соотносящиеся с названиями предметов» (см. Бартминьский 2005: 191, 68, 29). На основании языковых данных, «охватывающих словарную и грамматическую системы, обычные нормы и конвенции употребления этой системы и тексты», можно изучать понятие точки зрения (см. Bartmiński 2006a: 108), которое позволяет распознавать стилистическое расслоение языка и выделять речевые конструкции (Бартминьский 2005: 58, 96). Имея в виду, что – как замечается – «отношения язык – ценности можно понимать тремя следующими способами: Язык является орудием, служащим для оценки. Язык информирует о ценностях, Язык является носителем ценностей» (Бартминьский 2005: 117), нельзя не учесть понятия ценности в языковой картине мира. Когнитивная дефиниция вмещает в себя общественно закрепленные и узнаваемые «через язык и его использование знаний о мире, категоризации его явлений, их характеристики и оценивания», и как таковая позволяет на уровне слов охватить все это распознаваемое семантическое богатство (см. Bartmiński 2006a: 230).

ЗАКЛЮЧИТЕЛЬНЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ

В качестве заключения стоит сперва сделать замечания, касающиеся своеобразного объединения истоков этнолингвистики и ее современного состояния. Этнолингвистика существует словно в двух версиях: в одной (крайней) представлены взгляды Б. Л. Уорфа и Д. Ли, и в умеренной, охватывающей позиции Э. Сепира и многих современных исследователей, «основывающиеся на его тезисе об языке как “проводнике по общественной действительности”» (Burszta 1986: 33). Безусловно, в отношении разновидностей этнолингвистических направлений обнаруживается трактовка языка. В первой очередности следует отметить, что задаваемый себе этнолингвистами фундаментальный вопрос «звучит так: в какой сфере и на каких основаниях язык сопряжен с мировоззрением тех, которые на нем говорят?» (Burszta 1986: 48).

Относительно главного предмета представленных изысканий, т. е. языка как объекта этнолингвистических исследований, следует указать на двуплановость

его осмысления. Первый пласт – это взгляд на язык, т. е. те представления, которые характеризуют его как объект в определении этнолингвистики как лингвистической дисциплины. Касательно учтенных данных следует подчеркнуть, что язык – как правило с позиции всех учитываемых направлений – является главным, однако в этом плане применяемые к нему точки зрения либо сближаются, либо соприкасаются, а порой в некоторой степени расходятся. Намного сложнее дело обстоит со второй сферой «проявлений» и ролью языка, так как комплекс проблем в области языка в исследовательской практике более емок и более детализирован. В этом смысле в большей степени накладывается отпечаток своеобразия тех или иных положений и школ, тем не менее в пределах определенных вопросов, несмотря на индивидуальные маркировки, главные идеи более или менее сближаются.

В контексте рассуждений проблематики языка в этнолингвистических исследованиях нельзя не указать на значительно обобщенный подход к объекту этнолингвистики, определяющий отношение языка касательно человека, согласно которому в этом плане существен «*homo loquens*, т. е. субъект, совершающий концептуализацию и профилирование» (Bartmiński 2006a: 5), «комплекс понятий, сосредоточенных вокруг понятия субъекта говорящего (*homo loquens*)» – стержень в пределах антропологической модели. Необходимо уточнить, что достоинством субъектного понимания фона является открытость лингвистического (семантического) описания – точнее перспектива холистического лингвистического описания – «не только к языковой и понятийной системам, не только ко множественным зависимостям языка от ситуации говорения, но и к человеку», а также (согласно формулировке А. М. Левицкого) к «указанию связи языкового поведения человека с его мышлением, культурой и цивилизационным развитием» (Bartmiński, Niebrzegowska 1998: 211–212). Окончательно, упомянутый «объект – не единица языка, а человек, индивид, его поступки и действия в его отношении к языку и через язык» (Герд 2005: 10).

В заключение целесообразно сосредоточиться на теоретико-методологических установках этнолингвистических исследований в контексте места языка в них. Так, в концепции этнолингвистики Н. И. Толстого благодаря изоморфизму культуры и языка есть «возможность описания всей культуры в лингвистических категориях», конкретно – «точная связь с конкретными языками, культурами, с историей этнических общностей» проистекает, согласно мнению Н. И. Толстого, из сущности этнолингвистики. Обобщенно констатируется: «ключевой метод этнолингвистической школы Н. И. Толстого – это перенесение лингвистических понятий на культуру», в то время как «ключевые понятия этнолингвистики Е. Бартминского – когнитивная дефиниция и профилирование» (Руденко 2014: 52, 68)¹⁰.

В конечном счете, поскольку этнолингвисты желают «подчеркнуть культурную природу языка и трактовать ее в очень широкой, антропологической перспективе», язык для этнолингвистики – «это не столь одна из областей куль-

¹⁰ Замечается, что «Бартминского можно упрекнуть в слишком расширенном понимании языка: для него человек, его деятельность и его сознание – все это сфера языка, все имеет на себе след слова, отблеск его смыслов, коннотаций и ассоциаций» (Толстая 2005: 10).

туры, даже исключительная, ибо предоставляющая возможность развития, переработки, трансляции и аккумуляции культуры как целости», для нее язык – является «“*primus inter pares*” среди других областей символической сферы культуры, так как все их “пронизывает”» (Burszta 1986: 51).

Использованная литература

Антропов, Николай, Татьяна Володина. «Белорусская этнолингвистика сегодня: реализация идей». *Etnolingwistyka* 18, 2006: 47–65.

[Antropov, Nikolai, Tat'iana Volodina. «Belorusskaiā etnolingvistika segodniā: realizatsiia ideĭ». *Etnolingwistyka* 18, 2006: 47–65]

Бартминьский, Ежи. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Сост. и отв. ред. С. М. Толстая. Подг. к печати Е. Л. Березович. Москва: Индрик, 2005.

[Bartmin'skiĭ, Ezhi. *Iazykovoĭ obraz mira: ocherki po etnolingvistike*. Sost. i отв. red. S. M. Tolstaiā. Podg. k pečati E. L. Berezovich. Moskva: Indrik, 2005]

Березович, Елена Л. Русская топонимия в этнолингвистическом аспекте. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2000.

[Berezovich, Elena L. *Russkaiā toponimiia v etnolingvisticheskom aspekte*. Ekaterinburg: Izd-vo Ural'skogo un-ta, 2000]

Березович, Елена Л. «К этнолингвистической интерпретации семантических полей». *Вопросы языкознания* 6, 2004: 3–24.

[Berezovich, Elena L. «K etnolingvisticheskoĭ interpretatsii semanticheskikh poleĭ». *Voprosy iazykoznaniiā* 6, 2004: 3–24]

Березович, Елена Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования. Москва: Индрик, 2007.

[Berezovich, Elena L. *Iazyk i traditsionnaiā kul'tura: Etnolingvisticheskie issledovaniia*. Moskva: Indrik, 2007]

Герд, Александр С. Введение в этнолингвистику: Курс лекций и хрестоматия. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2005.

[Gerd, Aleksandr S. *Vvedenie v etnolingvistiku: Kurs lektĭi i khrestomatiiā*. Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2005]

Журавлев, Анатолий. «Славянская этнолингвистика в работах Н. И. Толстого (Предисловие редактора)». [В:] Н. И. Толстой. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Сост. С. М. Толстая. Отв. ред. А. Ф. Журавлев. Москва: Индрик, 1995, 8–12.

[ZHuravlev, Anatolii. «Slaviānskaiā etnolingvistika v rabotakh N. I. Tolstogo (Predislovie redaktora)». [V:] N. I. Tolstoi. *Iazyk i narodnaiā kul'tura. Ocherki po slaviānskoĭ mifologii i etnolingvistike*. Sost. S. M. Tolstaiā. Отв. ред. A. F. ZHuravlev. Moskva: Indrik, 1995, 8–12]

Иванов, Вячеслав Вс., Владимир Н. Топоров. Славянские языковые моделирующие семиотические системы. Древний период. Москва: Наука, 1965.

[Ivanov, Viacheslav Vs., Vladimir N. Toporov. *Slaviānskie iazykovye modeliruiushchie semioticheskie sistemy. Drevnii period*. Moskva: Nauka, 1965]

Иванов, Вячеслав Вс., Владимир Н. Топоров. Исследования в области славянских древностей. Москва: Наука, 1974.

[Ivanov, Vĭacheslav Vs., Vladimir N. Toporov. Issledovaniĭa v oblasti slavĭanskih drevnostei. Moskva: Nauka. 1974]

Кабакова, Галина. «Французская этнолингвистика: проблематика и методология». Вопросы языкознания 6, 1993: 100–114.

[Kabakova, Galina. «Frantsuzskaĭa ětnolingvistika: problematika i metodologĭia». Voprosy ĭazykoznanĭia 6, 1993: 100–114]

Ристић, Стана С., Ивана В. Лазић Коњик. «Развојне тенденције етнолингвистике у савременој српској лингвистици». [У:] Р. Драгићевић (ред.) Српска славистика. Колективна монографија. т. I. Језик. Београд: Припрема и штампа, 2018, 345–356.

[Ristić, Stana S., Ivana V. Lazić Konjik. «Razvojne tendencije etnolingvistike u savremenoj srpskoj lingvistici». [U:] R. Dragičević (red.) Srpska slavistika. Kolektivna monografija. t. I. Jezik. Beograd: Priprema i štampa, 2018, 345–356]

Руденко, Елена Н. Этнолингвистика без границ: Введение в лингвистическую антропологию. Минск: БГУ, 2014.

[Rudenko, Elena N. Ėtnolingvistika bez granitŭ: Vvedenie v lingvisticheskuĭu antropologĭiu. Minsk: BGU, 2014]

Сикимић, Биљана. „Етнолингвистика у Србији: од реконструкције културе до теренских истраживања“. Свет речи XI (23–24), 2007: 37–42.

[Sikimić, Biljana. „Etnolingvistika u Srbiji: od rekonstrukcije kulture do terenskih istraživanja“. Svet reči XI (23–24), 2007: 37–42]

Толстая, Светлана М. «Стереотип в этнолингвистике». [В:] Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии: Тезисы конференции. Москва: Институт славяноведения и балканистики, 1995, 124–127.

[Tolstaiĭa, Svetlana M. «Stereotip v ětnolingvistike». [V:] Rechevye i mental'nye stereotipy v sinkhronii i diakhronii: Tezisy konferentsii. Moskva: Institut slavĭanovedeniĭa i balkanistiki, 1995, 124–127]

Толстая, Светлана М. «Московская школа этнолингвистики». Opera Slavica 2, 2002: 1–9.

[Tolstaiĭa, Svetlana M. «Moskovskaĭa shkola ětnolingvistiki». Opera Slavica 2, 2002: 1–9]

Толстая, Светлана М. «Этнолингвистика Ежи Бартминьского». [В:] Е. Бартминьский. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Сост. и отв. ред. С. М. Толстая. Подг. к печати Е. Л. Березович. Москва: Индрик, 2005, 9–20.

[Tolstaiĭa, Svetlana M. «Ėtnolingvistika Ezhi Bartmin'skogo». [V:] E. Bartmin'skiĭ. Īazykovoĭ obraz mira: ocherki po ětnolingvistike. Sost. i отв. red. S. M. Tolstaiĭa. Podg. k pečati E. L. Berezovich. Moskva: Indrik, 2005, 9–20]

Толстая, Светлана М. «Постулаты московской этнолингвистики». Etnolingwistyka 18, 2006: 7–27.

[Tolstaiĭa, Svetlana M. «Postulaty moskovskoĭ ětnolingvistiki». Etnolingwistyka 18, 2006: 7–27]

Толстая, Светлана М. «Терминология обрядов и верований как источник реконструкции древней духовной культуры». [В:] Н. И. и С. М. Толстые. Славянская этнолингвистика. Вопросы теории. Москва: Институт славяноведения РАН, 2013, 166–181.

[Tolstaiĭa, Svetlana M. «Terminologĭiĭa obriĭadov i verovanĭiĭ kak istochnik rekonstruktsĭi drevneĭ dukhovnoĭ kul'tury». [V:] N. I. i S. M. Tolstye. Slaviĭanskaĭa ětnolingvistika. Voprosy teorii. Moskva: Institut slavĭanovedeniĭa RAN, 2013, 166–181]

Толстой, Никита И. «Общие вопросы этнолингвистики». [В:] Н. И. Толстой. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Сост. С. М. Толстая. Отв. ред. А. Ф. Журавлев. Москва: Индрик, 1995, 13–60.

[Tolstoï, Nikita I. «Obshchie voprosy ètnolingvistiki». [V:] N. I. Tolstoï. Iazyk i narodnaïa kul'tura: Ocherki po slaviãnskoï mifologii i ètnolingvistike. Sost. S. M. Tolstaïa. Отв. ред. А. F. Zhuravlev. Moskva: Indrik, 1995, 13–60]

Толстой, Никита И. «Этнолингвистика в кругу гуманитарных дисциплин». [В:] Н. И. и С. М. Толстые. Славянская этнолингвистика. Вопросы теории. Москва: Институт славяноведения РАН, 2013а, 19–31.

[Tolstoï, Nikita I. «Ètnolingvistika v krugu gumanitarnykh distsiplin». [V:] N. I. i S. M. Tolstye. Slaviãnskaïa ètnolingvistika. Voprosy teorii. Moskva: Institut slaviãnovedeniã RAN, 2013a, 19–31]

Толстой, Никита И. «Язык и культура». [В:] Н. И. и С. М. Толстые. Славянская этнолингвистика. Вопросы теории. Москва: Институт славяноведения РАН, 2013б, 7–18.

[Tolstoï, Nikita I. «Iazyk i kul'tura». [V:] N. I. i S. M. Tolstye. Slaviãnskaïa ètnolingvistika. Voprosy teorii. Moskva: Institut slaviãnovedeniã RAN, 2013b, 7–18]

Толстые, Никита И. и Светлана М. «О словаре «Славянские древности»». [В:] Н. И. и С. М. Толстые. Славянская этнолингвистика. Вопросы теории. Москва: Институт славяноведения РАН, 2013, 83–97.

[Tolstye, Nikita I. i Svetlana M. «O slovare «Slaviãnskie drevnosti»». [V:] N. I. i S. M. Tolstye. Slaviãnskaïa ètnolingvistika. Voprosy teorii. Moskva: Institut slaviãnovedeniã RAN, 2013, 83–97]

Уорф, Бенджамен Л. «Отношение норм поведения и мышления к языку». [В:] А. С. Герд. Введение в этнолингвистику: Курс лекций и хрестоматия. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2005, 185–215.

[Uorf, Bendzhamen L. «Otnoshenie norm povedeniã i myshleniã k iazyku». [V:] A. S. Gerd. Vvedenie v ètnolingvistiku: Kurs lektiï i khrestomatiiã. Sankt-Peterburg: Izd-vo S.-Peterb. un-ta, 2005, 185–215]

Юдин, Алексей. В. «Проблемы языка и народной культуры в люблинской „Этнолингвистике”». Живая старина 2, 1998: 57–59.

[Udin, Alekseï. V. «Problemy iazyka i narodnoï kul'tury v liublinskoï „Ètnolingvistike”». Zhivaïa starina 2, 1998: 57–59]

Ajdaczić, Dejan. „Etnolingwistyka w Serbii”. Etnolingwistyka 8, 2016: 67–75.

Bartmiński, Jerzy. „Nikita Iljicz Tolstoj i program etnolingwistyki historycznej”. Etnolingwistyka 5, 1992: 7–13.

Bartmiński, Jerzy. „Etnolingwistyka słowiańska – próba bilansu”. Etnolingwistyka 16, 2004: 9–27.

Bartmiński, Jerzy. Językowe podstawy obrazu świata. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2006a.

Bartmiński, Jerzy. „Niektóre problemy i pojęcia etnolingwistyki lubelskiej”. Etnolingwistyka 18, 2006б: 77–90.

Bartmiński, Jerzy. „Ethnolinguistics in the Year 2016”. Etnolingwistyka 28, 2017: 9–31.

Bartmiński, Jerzy, Stanisława Niebrzegowska. Profile a podmiotowa interpretacja świata [In:] J. Bartmiński, R. Tokarski (red.) Profilowanie w języku i w tekście. Lublin:

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998, 211–224.

Burszta, Wojciech. *Jezyk a kultura w mysli etnologicznej*. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze. 1986.

Ferry, Marie-Paule. „Sapir et l’ethnolinguistique”. *Langages* (5) 18, 1970: 12–21.

Furdal, Antoni. *Jezykoznanstwo otwarte*. Opole: Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk; Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 1977.

Plić, Marija. „Etnolingvistika u Srbiji”. *Зборник Матице српске за славистику* 62, 2002: 211–234.

Kabakova, Galina. „L’ethnolinguistique en Russie: l’anthropologie aux mains des philologues”. *Journal des anthropologues*, 1994: 57–58, 87–99.

Łozowski, Przemysław. „Jezyk a kultura w programie etnolingwistyki kognitywnej Jerzego Bartmińskiego: Między Sapirem a Malinowskim”. *Etnolingwistyka* 26, 2014: 155–176.

Mathiot, Madeleine (ed.). *Ethnolinguistics: Boas, Sapir and Whorf Revisited*. The Hague; Paris; New York: Mouton Publishers. 1979.

Palmer, Gary B. *Toward a Theory of Cultural Linguistics*. Austin: Texas University Press. 1996.

Riley, Philip. *Language, Culture and Identity: An Ethnolinguistic Perspective*. London and New York: Continuum. 2007.

Whorf, Benjamin L. *Jezyk, myśl i rzeczywistość*. Przełożyła T. Hołówka. Warszawa: Wydawnictwo KR. 2002.

Wysoczański, Włodzimierz. *Jezykowy obraz swiata w porównaniach zleksykali-zowanych: Na materiale wybranych jezyków*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. 2006.

Влођимјеж Височањски

JEZYK U ETNOLINGWISTICKIM ISTRAЖИВАЊИМА (U SVETLU ODABRANIH PRAVAЦA)

Резиме

Преглед етнолингвистичких школа и појединих праваца открива различите погледе на језик и приступе језику. С тим у вези, циљ овога рада је да прикаже третирање језика у дефинисању етнолингвистике као лингвистичке дисциплине и његово функционисање у истраживачкој пракси, концентришући се пре свега на податке московског, лублинског и јекатеринбуршког етнолингвистичког правца, уз одређена упућивања на америчку антрополошку лингвистику. Разматрања су усредсређена на питања језика као предмета етнолингвистичких истраживања и међусобних односа језика и других појава, нарочито односа језика и културе.

Кључне речи: језик, језик и култура, култура у језику, етнолингвистика, антрополошка лингвистика, етнолингвистички правци, етнолингвистичка истраживања.

СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА НЕКОЛИКО ПРИДЕВА СА АФЕКТИВНИМ И ИСКУСТВЕНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У СРПСКОМ И РУСКОМ ЈЕЗИКУ*

Рад се бави семантичком анализом дванаест придева са афективним и искуственим значењем у српском и руском језику уз помоћ природног семантичког метајезика (Goddard and Wierzbicka 2014; Goddard et al. 2019). Дистинкција између наведене две групе придева се, између осталог, врши на основу броја присутних психолошких димензија које карактеришу емотивни простор (Fontaine et al. 2013).

Кључне речи: природни семантички метајезик, придеви са афективним и искуственим значењем, димензије емотивног простора, српски језик, руски језик.

The objective of this paper is to demonstrate the semantic analysis of twelve adjectives with affective and experiential meaning in Serbian and in Russian based on the Natural Semantic Metalanguage (Goddard and Wierzbicka 2014; Goddard et al. 2019). We suggest that a basic distinction between the two above-mentioned groups of adjectives can be established thanks to the presence of different number of psychological dimensions that characterize emotional space (Fontaine et al. 2013).

Keywords: Natural Semantic Metalanguage, adjectives with affective and experiential meaning, dimensions of emotional space, Serbian, Russian.

1. Увод

У овом раду ћемо се бавити лексичко-семантичком анализом неколико евалуативних придева са афективним и искуственим значењем у српском и руском језику. Евалуативни придеви представљају интересантну област за проучавање, посебно због развоја сентимент анализе и „афективног рачунања“ у оквиру рачунарске лингвистике у последњих двадесетак година (Picard 1997; Pang and Lee 2008). Придеви које ћемо разматрати припадају подсистему за естетску оцену, који представља део модела оцене (Martin and White 2005). Овај подсистем обухвата придеве који указују на естетски квалитет објеката или природних феномена (*изванредан, елегантан, иновативан*). Модел оцене се веома често употребљава у циљу креирања лексикона субјективне лексике и ради класификације дате лексике у оквиру три подсистема – афекта, суда и естетске евалуације. У нашем претходном раду (Goddard et al. 2019) предложили смо класификацију евалуативних придева на енглеском језику у пет група за коју мислимо да би могла да има универзалнији карактер и да се односи на већи број језика. У овом раду

* Овај рад је написан у оквиру пројекта „Опис и стандардизација савременог српског језика“ (178021), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ћемо анализирати на основу природног семантичког метајезика (Wierzbicka 1972; Wierzbicka 1999; Goddard and Wierzbicka 2014) прве две групе придева из наведене класификације који се непосредно фокусирају на афект и на искуствени доживљај говорника. Анализа ће обухватити дванаест придева на српском и на руском језику (по шест из сваког језика), а теоријска новина овог рада представља предлог дистинкције која се може направити у оквиру самих експликација за две наведене групе придева. Као идеја за наведену дистинкцију су нам послужила истраживања спроведена у швајцарском институту за афективне науке где група научника у анализи афективног простора у оквиру психологије и когнитивних наука користи четири димензије: валентност, потентност, активацију и новину (Fontaine et al. 2013; Gillioz et al. 2016). У избору примера придева које ћемо анализирати су нам послужили поједини придеви наведени у списковима у монографији Драгићевић (2001) за српски језик, а за руски језик нам је послужила монографија Шаховског (2008). Једини критеријум за избор наведених придева из поменутих радова је био да припадају афективном и искуственом простору. Због ограниченог простора у раду, одлучили смо се на анализу релативно малог броја примера. По свом значењу, анализирани придеви су сложени и могу бити разложени уз помоћ семантички „базичних“ јединица, тзв. „примитива“ у оквиру лексико-семантичке анализе која се заснива на природном семантичком метајезику (Goddard and Wierzbicka 2014).

У даљем раду ћемо материјал излагати на следећи начин. У наредном поглављу ћемо презентовати основне поставке модела оцене, природног семантичког језика и димензионалног приступа изучавању емоција у психологији. У поглављу 3 ћемо кратко описати класификацију евалуативних придева предложену у раду Годарда и др. (2019). У поглављу 4 ћемо понудити семантичке експликације за шест придева на српском и за шест придева на руском језику. Поглавље 5 представља закључак овог рада.

2. Модел оцене, природни семантички метајезик и димензионални приступ изучавању емоција

У овом поглављу ћемо презентовати основне теоријске поставке на основу којих се касније врши класификација евалуативних придева са афективном и искуственом компонентом. У првом делу ћемо дати кратки приказ модела оцене Мартина и Вајта (2005) који представља до сада најдетаљнији приступ феномену евалуације, а затим ћемо навести ком делу овог модела припадају наведени придеви. Потом ћемо описати основне поставке семантичке анализе која се врши на основу природног семантичког метајезика (Wierzbicka 1972; Wierzbicka 1999; Goddard and Wierzbicka 2014), да би на крају поглавља укратко приказали димензионални приступ изучавању емоција Фонтејна и др. (Fontaine et al. 2013) који нам је послужило као параметар за разграничење две врсте придева о којима је реч у датом раду.

2.1 Пројекција евалуативних придева у оквиру модела оцене

Модел оцене припада тзв. системско-функционалном правцу у лингвистици који је иницирао Халидеј (Halliday 1985; Halliday and Matthiessen 2014) и који

су такође развијали Џим Мартин, Питер Вајт и колеге (Martin, 2000; Martin and White 2005; White 2012; Martin, 2014). Мартин (2000) карактерише оцену као скуп вербалних средстава који се користе да би се изражавале емоције, судови и вредности заједно са средствима за амплификацију и за изражавање ангажмана говорника. Овај модел се реализује кроз придеве као централну врсту речи, али може бити реализован и кроз именице, глаголе, прилоге и друге врсте речи, као и кроз синтагме и конструкције. Централни аспект модела оцене представљају три подсистема – подсистем за изражавање афекта, подсистем за изражавање суда и подсистем за изражавање естетске евалуације. Подсистем за изражавање афекта обухвата лексику којом се карактерише емотивни став говорника или нечија туђа реакција (*срећа, страх*). Подсистем за изражавање суда о нечему симболизује евалуацију морала неке особе (*лажан, храбар*). Подсистем за изражавање естетске евалуације обухвата лексику која указује на естетски квалитет објеката (*изванредан, елегантан*). Осим централне теме која је представљена наведеним подсистемима, Мартин и Вајт (2005) сматрају да постоје још два периферна подсистема који играју улогу у изражавању мишљења. Подсистем градиције је одговоран за говорникову способност да интензивира или ослаби снагу сопственог мишљења, те има силу или фокус као своје категорије. Сила подразумева интензивирање или слабљење речи чије се значење може окарактерисати кроз меру, док фокус репрезентује начин на који говорници могу да изоштре или омекшају речи које изражавају објекат који има значење немерљиве количине. Последњи подсистем је ангажман који представља скуп лингвистичких опција које дозвољавају да појединац преноси степен своје привржености изнесеном мишљењу.

Евалуативни придеви са афективним и искуственим значењем у оквиру приказаног система припадају подсистему естетске евалуације. У оквиру подсистема за естетску евалуацију постоји детаљнија класификација елемената. Група придева која у себи садржи афективну, десидеративну или квалитативну компоненту значења се у даљој класификацији групише у оквиру категорије реакције (Martin and White 2005: 55). Придеви у овој категорији одговарају на следећа питања: „Да ли ме је нешто привукло“? „Да ли нешто желим?“ или „Да ли ми се нешто свидело?“ Следећа група придева припада категорији елемената за изражавање састава или композиције нечега, а њихово значење исказује перцептивно запажање говорника у вези са неким субјектом или објектом. Значење ових придева одговара на питање „Колико се делови неког ентитета уклапају у целину?“ Последња категорија у оквиру подсистема за изражавање естетске евалуације је категорија процењивања која укључује придеве чије значење изражава мишљење говорника или писца да су анализиране појаве или објекти корисни за нешто. У наредној табели ћемо навести примере појединих врста придева који припадају подсистему за естетску евалуацију и који су преведени из књиге Мартина и Вајта (2005: 56):

Прилог 1

Реакција „Да ли ме је нешто привукло?“ (утицај)	<i>узбудљив, дирљив, интензиван</i>
Реакција „Да ли ми се нешто свидело?“ (квалитет)	<i>добар, леп, сјајан</i>
Композиција „Да ли се ствари уклапају?“ (баланс)	<i>хармоничан, уједначен, логичан</i>
Композиција „Да ли је нешто тешко пратити?“ (комплексност)	<i>једноставан, прецизан, елегантан</i>
Процењивање „Да ли је нешто вредело?“	<i>дубок, оригиналан, иновативан</i>

Табела 1: Примери придева у оквиру подсистема за естетску евалуацију

Као што је то већ наведено у раду Годарда и др. (2019), придеви са афективним и искуственим значењем се поклапају са првим двема категоријама из табеле подсистема за естетску евалуацију Мартина и Вајта (2005) – са придевима који изражавају реакцију, а који у себи садрже значење којим се исказује утицај (на некога или нешто) или значење за изражавање квалитета (некога или нечега).

Пошто смо окарактерисали простор који заузимају наши придеви у оквиру модела оцене, прећи ћемо на карактеризацију семантичке анализе која ће бити примењена у овом раду.

2.2 Семантичка анализа помоћу природног семантичког метајезика

Природни семантички метајезик се током свог развоја као научни правац више пута бавио семантичком анализом речи које изражавају емоције (Wierzbicka 1999; Harkins and Wierzbicka 2001; Goddard and Ye 2016). У својој семантичкој анализи пропоненти овог правца су користили семантичке образце, односно експликације у оквиру различитих домена лексикона, укључујући глаголе (Goddard and Wierzbicka 2014), именице (Ye 2017) и придеве (Goddard et al. 2019). Познато је да је приступ природног семантичког метајезика припада когнитивном правцу карактерисања значења и да се почетак развоја овог правца може испратити од појаве монографије Ане Вјезбицке из 1972. године. Теорија природног семантичког метајезика покушава да редукује семантику целог лексикона на ограничен број семантичких примитива (базичних концепата), којих има у садашњој теорији шездесет и пет¹. Поборници ове теорије тврде да примитиви представљају универзалне концепте и да имају своје преводне еквиваленте у сваком језику, као и да примитиви током семантичке ана-

¹ Погледати табелу са 65 примитива у оквиру природног семантичког метајезика у раду Годарда и др. (2019: 330)

лизе не могу бити „разложени“ на једноставније концепте, већ да представљају базу за дефинисање сложенијих од њих концепата. Природни семантички метајезик користи технику парафразирања уз присуство првог лица једине ради презентације субјективног значења. Методологија примене семантичке анализе у оквиру природног семантичког метајезика је погодна за анализу свих лексема које репрезентују сложеније концепте од примитива јер се ова анализа врши комбиновањем самих примитива. Све експликације добијене комбиновањем примитива треба на интуитивном нивоу да буду доступне говорницима одређеног језика на којем се експликација врши. Истраживања у оквиру датог правца се детаљно баве односом језика и когниције, као и језика и културе, укључујући области као што су лексичка и граматичка семантика, прагматика и интеркултурална комуникација.

Да бисмо представили облик и структуру семантичких експликација у оквиру овог лингвистичког правца, презентоваћемо експликацију за придев *феноменалан*, који према теорији природног семантичког метајезика предстаља сложени концепт јер се не налази у списку примитива и чије значење се приликом семантичке анализе може објаснити уз помоћ базичних концепата/примитива:

Прилог 2

Феноменалан (одмор):

Образац А, нпр. *сјајан роман, предиван филм*

Ја мислим о томе као ово:	Мисао изражена у првом лицу
„Ово Х је веома добро Ја нисам знао пре да Х (овакве ствари) могу да буду овакве“	Мисаони процес
Када мислим тако, осећам нешто веома добро због тога	Осећање

Експликација представља одређени семантички образац који се састоји од четири дела који се именују као мисао, садржина мисли, осећање и прототипичност (видети Goddard 2014; Goddard et al. 2019). Ови делови укључују прототипску мисао говорника, њену садржину и осећање (пријатно или непријатно, односно добро или лоше у терминологији природног семантичког метајезика), које је обично изазвано одређеном врстом мисли.

Након илустрације кратке суштине теорије природног семантичког језика и његове примене на језик емоција осврнућемо се на димензионални принцип описа емоција у психологији.

2.3 Димензионални приступ изучавању емоција

Димензионални приступ изучавању емоција у психологији предвиђа да су емоције одређене малим бројем фундаменталних димензија (Fontaine et al. 2013: 32). Историјски, већ је Аристотел оцењивао емоционално искуство од крајње позитивног до крајње негативног. У 17. веку Спиноза је класификовао емоције према јачини, као и према дужини трајања. Психологија је такође крајем 19. и почетком 20. века поставила основе за димензионални приступ емоцијама. Вилијем Вунд је поделио емоције на пријатне-непријатне, узбудљиве-мирне и стресне-опуштајуће. Ми у овом раду преузимамо четвородимензионални приступ класификацији емоција који су креирали Фортејн и др. (2013), а у оквиру кога се издвајају следеће димензије: валентност (позитивне и негативне емоције), потентност (јачина; на пример *бес* је супротстављен *меланхолији* према овој димензији), активација (*бес* и *љутња* су овде супротстављени емоцији *туге*; емоције које су високо рангиране на датој скали доводе до активације личности да предузме нешто) и новина (карактерише оцену субјекта у смислу очекиваности појаве одређене емоције).

У оквиру лингвистичке анализе дванаест придева наша хипотеза би била да су прве две димензије битне за образац евалуативних придева који припадају категорији А, док је барем једна од друге две димензије карактеристична за образац који се примењује на придеве категорије В1 и В2 (поред валентности и факултативно потентности).

3. Класификација евалуативних придева према Годарду и др. (2019)

У раду Годарда и др. (2019) је издвојено пет образаца који презентују домен евалуативних придева. За детаљнији преглед класификације евалуативних придева и критеријума на основу којих је она направљена, упућујемо читаоца на сам рад. Сматрамо да је самом класификацијом направљен допринос проучавању евалуативне лексике у области лексичке семантике јер је по први пут извршена класификација евалуативних придева у поменутој области.

Приликом истраживачког дела, аутори горе поменутог рада су издвојили четрдесетак најфреквентних евалуативних придева на енглеском језику који се налазе у саставу дигиталних корпуса *WordBanks Online* [<http://wordbanks.harpercollins.co.uk>], *Корпуса савременог енглеског језика у Северној Америци (COCA, Davis, 2008)* и *Корпуса рецензија Сајмон Фрејзеруниверзитета (Taboada 2008)* и анализирали су њихова значења у саставу колокација. Сваки придев је био анализиран у контексту од 200 примера. Користећи методе интроспекције (ослањања на интуицију говорника језика) и „експериментисања кроз покушаје и погрешке“ (trial-and-error experimentation method), које се увек користе приликом примене модела природног семантичког метајезика, аутори рада су написали пет основних образаца којим би била дефинисана семантика евалуативних придева на основу издвојених значења за наведених четрдесетак придева. Аутори су такође креирали прототипове експликација за пет образаца, као и саме експликације за сваки од анализираних придева. Напоменућемо у овом делу рада чињеницу која је добро позната свим лингвистима који се баве семантичким анализом користећи метод природног семантичког метајезика. Свака

експликација је субјективне природе. Два аналитичара не могу да произведу истоветну експликацију дефинишући један исти појам. Критеријум који јесте битан при оцени сваке експликације је колико је она интуитивно прихватљива за говорника једног језика.

У овом раду ћемо само кратко представити свих пет образаца евалуативних придева, а затим ћемо се фокусирати на анализу оних који припадају обрасцима А и В јер они постоје и у српском и у руском језику². Методологија анализе у нашем раду је, као и класификација евалуативних придева, преузета из рада Годарда и др. (2019). Након избора 12 придева на српском и на руском језику који, по нашем мишљењу, одговарају обрасцима А и В, експликације ових придева смо формирали на основу постојећих прототипова експликација из рада Годарда и др. (2019), додајући тим експликацијама засебне компоненте које издвајају сваки од анализираних придева. У току процеса настанка експликација консултовали смо значења анализираних придева у речницима савременог српског и руског језика.

У даљем тексту ћемо представити прототипове експликација за свих пет образаца, онако како су презентовани у раду Годарда и др. (2019), а затим и у раду Трнавац и Табоаде (2019), а потом ћемо се у следећем одељку детаљније позабавити анализом конкретних придева који припадају обрасцима А и В.

Сви придеви који припадају обрасцу А започињу компонентном која указује на мисаони процес: „Ја мислим о томе Х на овај начин...“. Затим следи модел мисли, након кога долази до изражавања појачане евалуације типа „Ово Х је веома добро“, а потом се експликација за сваки посебан придев наставља са додатним једним или два реда. Посебност изражавања евалуације сваког анализираних придева долази управо од компоненти тих додатних редова који су другачији за сваки засебни придев. Образац се завршава компонентом која указује да дати модел размишљања води ка томе да говорник осећа нешто „веома добро“ (или: „веома лоше“) (Goddard et al. 2019: 317). Придеви који припадају овом обрасцу се сматрају „веома субјективним“ јер у саставу својих експликација увек садрже мисаону компоненту, као и компоненту емоције изазване код говорника ситуацијом у којој је употребљен дати придев. Именице покрај анализираних придева су наведене да би читаоцима било лакше да формирају представу о контексту у коме се употребљава одређени евалуативни придев.

² У раду Годарда и др. (2019) се не тврди да је понуђена класификација евалуативних придева нити универзалне, нити коначне природе, али, по нашем мишљењу, прототипови експликација евалуативних придева са семантиком афекта и искуства на енглеском језику могу да се успешно искористе приликом семантичке анализе придева са датом семантиком на српском и на руском језику.

Прилог 3

Образац А, нпр. *сјајан роман, предиван филм*

Ја мислим о овоме Х овако:	Мисао изражена у првом лицу
”_____“ _____	Мисаони процес
Када мислим о томе, ја осећам нешто веома добро/лоше због тога	Осећање

Придеви који припадају обрасцима В1 и В2 указују на семантику „искуства“ говорника о стварима које се оцењују. Они, заправо, описују искусто из реалног контекста које говорник доживљава док се радња одиграва, као, на пример, у изразима *забавна игра* или *одвратан приказ*. Често се ова врста придева повезује са дуративним контекстима, односно ситуацијама где би искуство нечега могло да траје неко време и где би мисао о том искуству могла да се перидично понавља. Образац В2 има додатну компоненту у односу на В1 јер поседује елемент који изражава одређену телесну реакцију услед искуства кроз које говорник пролази (Goddard et al. 2019: 323–324). Придеви који припадају обрасцу В се сматрају мање субјективним од придева који припадају обрасцу А с обзиром на то да емоција коју говорник осећа приликом пролажења кроз дато искуство је факултативне природе („Када овај неко мисли овако, он/она могу да осећају нешто“).

Прилог 4

Образац В1, *забавна књига, интересантан модел*

Током овог времена (када се неке ствари дешавају некоме)	Дуративни фрејм
Овај неко може да мисли овако много пута:	Потенцијална мисао
”_____“ _____	Мисао
Када овај неко мисли овако, он/она могу да осећају нешто ((веома) добро/лоше) због тога	Осећање

Прилог 5

Образац В2, узбудљива драма, фасцинантна слика

Током овог времена (када се неке ствари дешавају некоме)	Дуративни фрејм
Овај неко може да мисли овако много пута:	Потенцијална мисао
”_____“ _____	Мисао
Када овај неко мисли овако, он/она могу (или: не морају) да осећају нешто ((веома) добро/лоше) због тога	Осећање
У исто време он/она могу да осећају нешто у телу због тога и/или: у исто време нешто може да се деси у његовом/њеном телу због тога	Телесна реакција

Следећа група придева се фокусира у својој семантици и доле наведеној експликацији на континуирани ефекат који има неко искуство на говорника након што је завршено са датим искуством (Goddard et al. 2019: 326).

Прилог 6

Образац С, незабораван догађај, инспиративан рад

Када неко ради нешто неко време, нешто му се дешава због тога	Ефекат
Нешто се дешава овоме некоме због тога Због тога, неко време после тога, то је овако: ”_____“ _____	Након ефекта
Људи могу о овоме мислити овако: „то је добро/лоше“	Социјална евалуација

У оквиру обрасца D се налазе придеви са когнитивном оценом нечега обично без укључивања било какве емоције. Закључак о некој ствари чију семантику носе дати придеви може се донети тек након тога што субјекат проучи ствар коју карактерише.

Прилог 7

Образац D, сложени механизам, импресивна методологија

Ако неко зна како је ово X	Информација
он/она може да мисли о овоме (или: о некоме) овако:	Потенцијална мисао
”_____“ _____“	Мисао

У следећем одељку, имајући у виду наведене прототипове експликација, бавићемо се детаљније семантичком анализом одабраних придева који припадају категоријама А и В.

4. Семантичка анализа групе придева

У овом делу рада ћемо представити лексичко-семантичку анализу шест придева на српском и шест придева на руском језику који припадају обрасцима А, В1 и В2 категорије. Одабрали смо поменути број придева због ограниченог простора у раду, а у исто време сматрамо да тај број може успешно да илуструје потенцијалну семантичку анализу евалуативних придева. Ради компарације значења, за сваки придев ћемо навести речничку дефиницију, а затим и нашу експликацију значења. Током креирања наших експликација контекст за дате лексеме смо налазили у речницима, као и на интернет претраживачу гугл. У закључку овог рада ћемо понудити објашњење о предностима наше семантичке анализе у односу на дефиниције значења из речника.

У оквиру групе придева категорије А анализираћемо придеве *феноменалан*, *грозан*, *класный* и *ужасный*. Према дефиницији наведеној у раду Годарда и др. (2019: 317), придеви у овој категорији често припадају предикативима који се употребљавају у оквиру конструкција типа *Осећам се сјајно*. Исто тако, они се могу користити и у самосталним експресивним изразима типа *Сјајно!* С обзиром да у својој семантици садрже компоненту осећања, они су блиски категорији афекта према класификацији евалуативне лексике Мартина и Вајта (2005).

Придев *феноменалан* према 1. дефиницији *Речника српскога језика* Матице српске (Вујанић и др., 2011) се објашњава синонимичним изразима *изузетан*, *изванредан*, а експликацију за ово значење ћемо поновити из претходног поглавља. Дати придев у том значењу можемо употребити са следећим именицама: *феноменално памћење*, *феноменална издржљивост*, *феноменалан човек*, *феноменалан песник*. Он је у овом раду дефинисан уз помоћ природног семантичког метајезика у табели 2.

Као што се види из дате експликације, када говорник употреби придев *феноменалан*, он има у виду ситуацију у којој доживљава неку појаву коју карактерише овим придевом (нпр. памћење) као нешто што до сада није имао прилике да искуси. Говорник је толико одушевљен датом појавом да би желео што више о њој да каже, али у исто време не налази праве речи да опише дату појаву. Као што се види из ове експликације, придев *феноменалан* садржи емоцију која може бити карактерисана двома димензијама – валентношћу и потентношћу. То значи да је емоција коју у својој евалуативној семантици носи придев *феноменалан* окарактерисана позитивном вредношћу и јачином (говорник осећа нешто веома добро). Експликација у себи садржи покушај активације говорника да нешто каже, али се она одиграва безуспешно („Желим да кажем нешто више о томе, у исто време не знам шта могу да кажем“).

Следећи придев за који предлажемо експликацију на основу природног семантичког метајезика је придев *грозан*. За њега *Речник српског језика* Матице српске издваја следећа два значења:

1. Онај који изазива грозу; језив, страшан, ужасан: -привиђење, -призор, -казна, -клетва, -злочин.
2. врло лош, opak, суров, ужасан: -жена, -човек.

Ми ћемо у оквиру наше експликације обухватити оба значење датог придева.

Прилог 8

грозан X, грозна слика, грозан призор

Ја мислим о овоме X овако:	Мисао изражена у првом лицу
„Ово X је веома лоше Нешто веома лоше може да се деси некоме због тога“	Мисаони процес
Када мислим овако, ја осећам нешто веома лоше због тога	Осећање

Експликација овог придева рефлектује страх говорника у односу на манифестацију појаве која је симболизована именицом. Као и претходна експликација, и ова садржи емоцију коју карактеришу две димензије – валентност и потентност („Када мислим овако, ја осећам нешто веома лоше због тога“).

Руски придеви *классный* и *ужасный* имају слична значења попут претходних придева на српском језику. Придев *классный* као једно од значења има оно које указује на нешто што је високог квалитета према дефиницији из речника руског језика Ожегова (1990), као у реченици типа *У тебя классный рюкзак!* („Твој ранац је фантастичан“).

Прилог 9

Класный X, класный фильм, класные ботинки

Ја мислим о овоме X овако:	Мисао изражена у првом лицу
„Ово X је веома добро Људи могу да мисле ово: овако нешто не може бити.“	Мисаони процес
Када мислим о томе, ја осећам нешто веома добро због тога	Осећање

Врло често предност природног семантичког метајезика у односу на речничке дефиниције је у томе што се њиме могу исказати дискретне разлике у значењима код лексема блиских по својој семантици. С друге стране, већина речника дефинише значења неке речи синонимичним лексемама (на пример, погледати у претходном тексту дефиницију значења лексеме *грозан* из *Речника српског језика* Матице српске).

Придеви *феноменалан* и *класный* су веома блиски по свом значењу. У оквиру наше семантичке анализе разлика у њиховим значењима би била исказана у сегменту мисаоног процеса говорника. Док придев *феноменалан* садржи у себи мисао: „Ја нисам знао пре да X (=такве ствари) могу бити овакве“, придев *класный* се од њега разликује захваљујући следећој компоненти: „Људи могу да мисле ово: овако нешто не може бити.“ Дакле, придев *феноменалан* указује на висок квалитет нечега који је потпуно нов за говорника, док квалитет исказан придевом *класный* указује на особину нечега што би на тај начин било окарактерисано од стране широког спектра људи. Придев *класный* као и придев *феноменалан* такође садржи две димензије афекта по којима се поклапају – валентност и потентност („Када мислим о томе, ја осећам нешто веома добро због тога“).

Придев *ужасный* према речнику руског језика Ожегова (1990) у једном се од својих значења дефинише као *очень плохой*, што, по нашем мишљењу, недовољно прецизно семантички одређује дату лексему. Ми смо креирали следећу експликацију за ово значење:

Прилог 10

Ужасный X, ужасная ошибка, ужасная деталь

Ја мислим о овоме X овако:	Мисао изражена у првом лицу
„Ово X је веома лоше Нешто веома лоше може да се деси људима због тога.“	Мисаони процес
Када мислим овако, ја осећам нешто веома лоше због тога	Осећање

Ако упоредимо разлику између придева *грозан* и придева *ужасный*, који су блиски по значењу у два језика, запазићемо да се они такође могу разликовати међу собом по компоненти која је део мисаоног процеса говорника. Док придев *грозан* садржи компоненту „Нешто веома лоше може да се деси некоме због тога“, придев *ужасный* има за нијансу другачију компоненту у оквиру мисаоног процеса: „Нешто веома лоше може да се деси људима због тога“. У оквиру експликације за придев *ужасный* акцентује се да се негативне последице на које придев указује могу одражавати и на већу количину људи, те придев понекада носи мање изражену личну компоненту од придева *грозан*. Тако да, на пример, придев *ужасный* се може чешће наћи у контексту метеоролошких непогода (*ужасные последствия урагана*) од придева *грозан* у српском језику, док се придев *грозан* обично налази у више персонализованим контекстима (*изгледати грозно; имати грозан плик*)³. У описаном значењу придева *ужасный*, као што је то случај са претходним придевима, приметно је присуство две димензије афекта, а то су валентност, односно маркирање негативних емоција, као и потентност, односно означавање јачине датих емоција (*Када мислим о томе, ја осећам нешто веома лоше због тога*).

Придеви који могу бити класификовани у оквиру образаца В1 и В2 указују на говорничко „искуство“ у вези са стварима које се оцењују. Ови придеви најчешће описују искуство које се одвија у тренутку када субјекат обавља неку активност (Goddard et al. 2019: 320), типа *узбудљива игра, интересантна храна, забаван филм*, итд. Многи од придева у датој категорији су дуративни јер искуство које се њима описује траје неко време. У дуративним контекстима, искуствена евалуација може бити исказана у виду мисли која се може репетитивно понављати у оквиру одређеног времена трајања радње, уз појаву одређене емоције. Из овог разлога, дати придеви укључују следеће компоненте: „током овог времена, овај неко може да мисли ово много пута“, што је пропраћено компонентом „када овај неко мисли овако, он/она може да осећа нешто добро/лоше због тога“. На пример, придев *очаравајући*⁴ би могао бити описан следећим сценаријем:

³ Нијанса о којој говоримо, а која се тиче разлике у значењу ова два придева, заиста је мала јер у великом броју случајева и један и други придев се могу наћи у оба типа контекста (персонализованом или деперсонализованом контексту). То је такође сигнализирано експликацијом за придев *грозан* – *неко* у датој експликацији може представљати како појединца, тако и множину, односно људе.

⁴ У оквиру *Речника српскога језика* Матице српске (2011) значење је понуђено за глагол *очарати* који се објашњава синонимичним изразима *опчинити, омађијати, одушевити, усхитити*. Придеви у оквиру категорије В1 имају често глаголско порекло (Goddard et al. 2019: 320).

Прилог 11

очаравајући X, очаравајући дом, очаравајућа слика

Током овог времена (када се неке ствари дешавају некоме)	Дуративни фрејм
Овај неко може да мисли овако много пута:	Потенцијална мисао
„Хтео бих да знам више о томе, пуно бих хтео.“	Мисао
Када овај неко мисли овако, он/она могу да осећају нешто веома добро због тога	Осећање

Као што се види из датог сценарија, поред димензија валентности и потентности (могу да осећају нешто **веома добро** због тога) које су обухваћене придевима А категорије, дати сценарио укључује димензију активације субјекта што условљава да субјекат предузме неке активности („Хтео бих да знам више о томе, пуно бих хтео“). Такође, значење датог придева подразумева и димензију новине која није постојала док се радња није почела одвијати. Слично се може рећи и о придеву *неодољив* који се у речнику Матице српске дефинише на следећи начин: *неодољив, -а, -о коме, чему се не може одолети, супротставити; веома привлачан*.

Прилог 12

неодољив X, недољива прича, недољива дестинација

Током овог времена (када се неке ствари дешавају некоме)	Дуративни фрејм
Овај неко може да мисли овако много пута:	Потенцијална мисао
„Нешто се дешава сада. Хтео бих да знам шта ће се десити након тога. Ја морам да знам то.“	Мисао
Када овај неко мисли овако, он/она може да осећа нешто због тога што не осећају људи у многим другим тренуцима	Осећање

Придев *неодољив* у свом значењу садржи димензије валентности, активације („Хтео бих да знам шта ће се десити након тога. Ја морам да знам то“), потенције

која у датом случају изражава велику количину присутне емоције („он/она могу да осећају нешто због тога што не осећају људи у многим другим тренуцима“), али и новине јер дата емоција није постојала пре саме радње. Према нашој семантичкој анализи, придеви *очаравајући* и *неодољив*, који су релативно блиски по свом значењу, разликују се у својој семантици по компоненти која се односи на мисаони процес говорника: „Хтео бих да знам више о томе, пуно бих хтео“ (*очаравајући*) и „Нешто се дешава сада. Хтео бих да знам шта ће се десити након тога. Ја морам да знам то“ (*неодољив*). Такође се разликују и по компоненти потенције с обзиром на то да је она присутнија у јачој мери код придева *неодољив*.

Придеви у руском језику *трогательный* и *скучный*, као и претходна група на српском језику у оквиру категорије В1, рефлектују унутар својих експликација барем три од постојеће четири психолошке димензије. За придев *трогательный*, односно за његово значење које се у речнику Ожегова (2011) дефинише као *вызывающий умиление*, предлагемо следећу експликацију:

Прилог 13

Трогательный X, трогательное обращение, трогательное письмо

Током овог времена	Дуративни фрејм
Овај неко може да мисли овако много пута:	Потенцијална мисао
„Неко је урадио нешто пре овог тренутка, Не као што то људи чине много пута. Због тога знам да неко други осећа нешто веома добро према овоме некоме у овом тренутку“	Мисао
Када овај неко мисли овако, он/она не може да не осећа нешто веома добро кратко време	Осећање

Претходна експликација изражава пасивност у односу на експликације придева у српском језику *очаравајући* и *неодољив* у смислу одсуства димензије активације (субјекат само осећа емоцију, која га не покреће на неку активност), али она садржи елемент новине, док придев *скучный* не садржи димензију новине, али има потенцијал активације. Такође, придев *трогательный* садржи у свом значењу димензије валентности и потентности („Када овај неко мисли овако, он/она не може да не осећа нешто веома добро кратко време“).

Прилог 14

Скучный X, скучная программа, скучное видео

Током овог времена	Дуративни фрејм
Овај неко може да мисли овако о томе:	Потенцијална мисао
„Ово је као много пута пре Нећу да то буде овако Хоћу да радим нешто друго сада“	Мисао
Када овај неко мисли овако, он/она може да осећа нешто лоше због тога	Осећање

Група придева у оквиру обрасца В2 прати сличну структуру, али има и једну додатну компоненту која указује на неку потенцијалну телесну реакцију (Goddard et al. 2019: 324). У датој групи придева понудићемо четири сценарија за следеће примере: *сумњив*, *запањујући*, *напряженный* и *противный*. За разлику од претходних придева, дате придеве нећемо међусобно упоређивати по фактору сличности јер се они доста разликују у домену своје семантике. За придев *сумњив* приказаћемо у виду експликације значење које је дефинисано у речнику Матице српске на следећи начин: *онај који изазива сумњу, неповерење, подозрење у себе (због својих поступака, држања, карактера и сл.)*.

Прилог 15

Сумњив X, сумњива храна, сумњиво понашање

Током овог времена (када се неке ствари дешавају некоме)	Дуративни фрејм
Овај неко може да мисли овако много пута:	Потенцијална мисао
„Нешто ће се после кратког времена Можда ће то бити веома добро за овог неког можда ће бити веома лоше за овог неког. Хоћу да знам шта ће се десити. Хоћу да знам сада.“	Мисао

Када овај неко мисли овако, он/она може да осећа нешто што не осећају људи у многим другим тренуцима Он/она може да осећа нешто лоше	Осећање
У исто време нешто може да се деси у његовом/ њеном телу због тога	Телесна реакција

У датој експликацији, као и код придева *скупный*, не постоји појачана потентност емоције која се осећа. Постоји компонента валентности („Он/она може да осећа нешто лоше“), као и компонента активације („Хоћу да знам шта ће се десити, хоћу да знам сада“). Елемент новине је изражен компонентом „Нешто ће се десити после кратког времена“.

Пошто је за овај образац, као и за образац В1, карактеристично присуство придева који имају глаголско порекло, навешћемо пример експликације за придев *запањујући*. За разлику од дефиниције речника Матице српске у којој се глагол *запањити* објашњава синонимичним изразима, типа *јак* *се изненадити*, *запрепастити се*, ми експлицирамо значење које указује на нешто што се дешава изненада, али што је неочекивано добро на следећи начин:

Прилог 16

запањујући X, запањујући изглед, запањујућа победа

Током овог времена (када се неке ствари дешавају некоме)	Дуративни фрејм
Овај неко може да мисли овако много пута:	Потенцијална мисао
„Ово нешто је веома добро, Ја не знам како је могуће да је овакво. Због тога ја не могу добро да размишљам овог тренутка.“	Мисао
Када овај неко мисли овако, он/она не може да не осећа нешто добро због тога Људи се не осећају овако много пута.	Осећање
У исто време он/она може да осећа нешто у његовом/њеном телу због тога.	Телесна реакција

Изложена експликација садржи три димензије која означавају простор емоција: валентност и потентност („Када овај неко мисли овако, он/она не може да не

осећа нешто добро због тога, Људи се не осећају овако много пута“), новину (дата емоција се појављује онда када дође до саме радње), док је овде нулта активација јер субјекат емоције није наведен да извршава никакву додатну активност.

Што се тиче придева *напряженный*, наша експликација ће се односити на значење које указује на несигуран положај или стање нечега (*затруднительное, неуверенное, беспокойное положение, БТС, 1998*):

Прилог 17

напряженный X, напряженное состояние, напряженные отношения

Током овог времена (када се неке ствари дешавају некоме)	Дурагивни фрејм
Овај неко може да мисли овако много пута:	Потенцијална мисао
„Нешто веома лоше може да се деси после кратког времена. Не желим да се то деси. Не могу да мислим о другим стварима сада.“ У исто време, овај неко може да мисли о овоме овако: „Ја знам да ово није истина.“	Мисао
Када овај неко мисли овако, он/она може да осећа нешто лоше због тога. Не онако како се осећају људи у многим другим тренуцима.	Осећање
У исто време нешто може да се деси у телу овог неког због тога.	Телесна реакција

За разлику од претходног српског придева *запањујући*, у датој експликации су присутне све четири димензије емотивног простора: валентност и потенцијалност („Када овај неко мисли овако, он/она може да осећа нешто лоше због тога. Не онако како се осећају људи у многим другим тренуцима“), новина (дата емоција се појављује онда када дође до саме радње односно ситуације изазивача емоције) и активација („Не желим да се то деси“).

Када говоримо о придеву *противный*, значење које ћемо објаснити кроз експликацију је у речнику Ожегова наведено као *очень неприятный*:

Прилог 18

Противный X, противный запах, противный скрип

Током овог времена (када се неке ствари дешавају некоме)	Дуративни фрејм
Овај неко може да мисли овако много пута:	Потенцијална мисао
„Неко ради нешто веома лоше сада. Нешто веома лоше се дешава сада због тога“	Мисао
Када овај неко мисли овако, он/она не може да не осећа нешто веома лоше због тога.	Осећање
У исто време он/она може да осећа нешто лоше у телу као када људи осећају нешто веома лоше у устима [m]. ⁵	Телесна реакција

Три димензије су изражене у датој експликацији, укључујући валентност и потентност („Када овај неко мисли овако, он/она не може да не осећа нешто веома лоше због тога“), као и новину (дата емоција се појављује онда када дође до саме радње). Четврта димензија (активација) није присутна у наведеном значењу.

5. Закључак

У датом раду смо извршили лексичко-семантичку анализу дванаест придева са афективном и искуственом семантиком у српском и руском језику уз помоћ природног семантичког метајезика. Експликације датих двеју група придева су показале да се може направити дистинкција међу њима. Наиме, придеви са афективним значењем у својим експликацијама најчешће користе две димензије емотивног простора: валентност и потентност. Придеви са искуственим значењем осим димензија валентности и факултативно потентности садрже у себи обично компоненту или активације или новине, или обе заједно. Будућа истраживања би могла да покажу како су четири психолошке димензије распоређене у оквиру значења придева са другачијом семантиком.

У закључку овог рада ћемо додати неколико речи и о значају овакве врсте семантичке анализе, као и о предностима који она пружа у односу на друге при-

⁵ Концепт *уста* представља семантички молекул у оквиру природног семантичког метајезика. Хипотеза која важи за семантичке молекуле јесте да могу бити изражени у свим језицима света, али да не представљају просте, односно недељиве концепте, као што су то семантички примитиви.

ступе дефиницијама значења речи. Као што су читаоци рада имали прилике да запазе, у оквиру модела природног семантичког метајезика значења речи су дата у формату мини-текстова (експликација), који се састоји од лимитираног језика креираног на начин да се избегне циркуларност при дефинисању појмова⁶, уз принципе јасноће и доступности интуицији говорника језика. Овакав приступ аналитичару дозвољава да опише семантичку инваријацију прецизно, као и да детектује лексичку полисемију. Природни семантички метајезик такође поседује практичну апаратуру у виду прототипова експликација за реализацију семантичке анализе унутар различитих семантичких домена, као и различитих граматичких и синтаксичких облика у енглеском, али и у другим светским језицима⁷. Зачетник датог модела семантичке анализе, Ана Вјежбицка, сматра да било која запаженија теорија језика мора да се докаже и у домену лексикографије, те да треба створити практичне процедуре које би давале лексикографима упутство како да реше проблематична за њих питања, као што је то, на пример, област полисемије (видети Goddard 2017: 2). Такође, Ана Вјежбицка инсистира на томе да успешна семантичка анализа треба да доведе до високог степена прецизности у дефинисању значења, те због тога научница верује да лексикографија треба да усвоји одређене стандарде на начин на који је то уобичајено у области рачунарства, што подразумева креирање заједничког скупа термина и категорија који би се користили у дескрипцији значења. Тај скуп термина би представљао стандардизовани метајезик семантичке дескрипције, попут, на пример, природног семантичког метајезика, који би могао бити коришћен унутар истог или различитих језика.

Исто тако треба поменути да данас речници у свету представљају углавном електронске изворе, те су веома блиско повезани са облашћу процесирања природног језика и апликацијама за аутоматско превођење, сумаризацију и екстракција информација. Електронско процесирање језика у овом тренутку је подржано од стране великог броја лексичких база података и онтологија, које се међусобно не уклапају и имају мали степен стварне интероперабилности. Годард и Шели (Goddard and Schalley 2010) сматрају да би и област процесирања природног језика, као и област електронске лексикографије, имале велику корист уколико би репрезентације значења речи биле доступније интуицији говорника језика и уколико би биле транспарентније и ближе природном језику. Дакле, могућности коришћења природног семантичког језика су привлачне како за домен лексичке семантике, тако и за домене електронске и класичне лексикографије, али за домен рачунарства, посебно за област процесирања природног језика.

⁶ На пример, придев *сумњив* се у *Речнику српског језика* (Вујанић и др. 2011) дефинише као „онај који изазива сумњу“, што представља типичан пример циркуларности у области лексикографије.

⁷ За сличне принципе наведенима се свакако залагао и представник Московске школе семантике Игор Мељчук у својој теорији смисао-текст, чији модел лексичке семантике је и можда најближи моделу природног семантичког метајезика Ане Вјежбице. Најновији развој дате теорије видети у монографији Мељчука (Mel'čuk, 2012).

Цитирана литература

Большой толковый словарь русского языка (ред. Сергей Кузнецов). Первое издание, Санкт-Петербург: Норинт, 1998.

[Bol'shoi' tolkovyi slovar' russkogo iazyka (red. Sergej Kuznetsov). Pervoe izdanie: Sankt-Peterburg: Norint, 1998]

Драгићевић, Рајна. Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику - творбена и семантичка анализа. књ. 18 изд. Београд: Институт за српски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, 2001.

[Dragičević, Rajna. Pridevi sa značenjem ljudskih osobina u savremenom srpskom jeziku - tvorbena i semantička analiza. knj. 18. izd. Beograd: Institut za srpski jezik, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, 2001]

Толковый словарь русского языка. Гл. ред. Ожегов Сергей, Шведова Наталия. Российская академия наук. Институт русского языка имени В.В. Виноградова. — 3-е изд., доп. — Москва: Азбуковник, 1990.

[Tolkovyi slovar' russkogo iazyka (red. Ozhegov Sergej, Shvedova Nataliiā). Rossiiskaiā akademiiā nauk. Institut russkogo iazyka imeni V.V. Vinogradova. — 3-e izd., dop. — Moskva.: Azbukovnik, 1990]

Речник српског језика (ред. Милица Вујанић, Даринка Гортан-Премк, Милорад Дешић, Рајна Драгићевић, Мирослав Николић, Љиљана Ного, Васа Павковић, Никола Рамић, Рада Стијовић, Милица Радовић-Тешић, Егон Фекете). Нови Сад: Матица Српска, 2011.

[Rečnik srpskoga jezika (red. Milica Vujanić, Darinka Gortan-Premk, Milorad Dešić, Rajna Dragičević, Miroslav Nikolić, Ljiljana Nogo, Vasa Pavković, Nikola Ramić, Rada Stijović, Milica Radović-Tešić, Egon Fekete). Novi Sad: Matica Srpska, 2011]

Шаховский, Виктор. Лингвистическая теория эмоций. Москва: Гнозис, 2008.

[Šahovskij, Viktor. Lingvističeskaā teoriā emocij. Moskva: Gnozis, 2008]

Davies, Mark. 2008. The Corpus of Contemporary American English: 450 million words, 1990-present. <<http://corpus.byu.edu/coca>>

Fontaine, Johnny, Klaus Scherer, Cristina Soriano (eds.) Components of emotional meaning: A sourcebook. Oxford: OUP, 2013.

Gillioz, Christelle, Johnny Fontaine, Cristina Soriano, Klaus Scherer. „Mapping Emotion Terms Into Affective Space“. Swiss Journal of Psychology 75 (3), 2016: 141–148.

Goddard, Cliff. „Interjections and emotions (with special reference to “surprise” and “disgust”)“. Emotion Review 6(1), 2014: 53–63.

Goddard, Cliff. „Natural Semantic Metalanguage and Lexicology“. [In:] P. Hanks, G.-M. de Schryver (eds.) International handbook of modern lexis and lexicography. Berlin: Springer, 2017, 1–15.

Goddard, Cliff, Maite Taboada, Radoslava Trnavać. “The semantics of evaluational adjectives: Perspectives from Natural Semantic Metalanguage and Appraisal”. Functions of Language. 26(3), 2019: 308–342.

Goddard, Cliff, Anna Wierzbicka. Words and meanings: Lexical semantics across domains, languages, and cultures. Oxford: OUP, 2014.

Goddard, Cliff, Andrea Schalley. Semantic analysis. [In:] N. Indurkha, F. J. Damerau (eds.) Handbook of natural language processing (2nd ed), Boca Raton, Florida: CRC Press/Taylor & Francis, 2010, 92–120.

Goddard, Cliff, Zhengdao Ye (eds.). "Happiness" and "pain" across languages and cultures. Amsterdam: John Benjamins, 2016 [First published 2014, as Special Issue of International Journal of Language and Culture, 1(2).]

Halliday, Michael, A.K. An Introduction to Functional Grammar (1st ed.). London: Edward Arnold, 1985.

Halliday, Michael, A. K. & Christian M. I. M. Matthiessen. An introduction to Functional Grammar, 4th edn. London: Edward Arnold, 2014.

Harkins, Jean, Anna Wierzbicka (eds.). Emotions in cross-linguistic perspective. Berlin: Mouton, 2001.

Martin, Jim. Beyond exchange: Appraisal systems in English. [In:] S. Hunston, G. Thompson (eds.) Evaluation in text: Authorial stance and the construction of discourse. Oxford: Oxford University Press, 2000, 142–175.

Martin, Jim. "Evolving systemic functional linguistics: beyond the clause". Functional Linguistics, 1(3), 2014: 1–24.

Martin, Jim, Peter White. The Language of Evaluation: Appraisal in English. Hampshire (UK) & New York (USA): Palgrave Macmillan, 2005.

Mel'čuk, Igor. Semantics: From meaning to text. Amsterdam: John Benjamins, 2012.

Pang, Bo, Lillian Lee. "Opinion Mining and Sentiment Analysis". Foundations and Trends in Information Retrieval 2(1-2), 2008: 1–135.

Picard, Rosemary W. Affective computing. Cambridge, MA: MIT Press, 1997.

Taboada, Maite. 2008. The SFU Review Corpus. Simon Fraser University, <http://www.sfu.ca/~mtaboada/research/SFU_Review_Corpus.html>

Trnavac, Radoslava, Maite Taboada. How to be nice with words: Positive Appraisal in online news comments.

[In:] M. Kerry et al. (eds.) Studies in Ethnopragmatics, Cultural Semantics and Intercultural Communication: Ethnopragmatics and Semantic Analysis. Singapore: Springer Nature Singapore, 2019, 185–207.

White, Peter. „Attitudinal meanings, translational commensurability and linguistic relativity“. Revista Canaria de Estudios Ingleses, University of La Laguna, Canary Islands, 2012: 147–162.

Wierzbicka, Anna. Semantic primitives. Frankfurt: Athenaeum, 1972.

Wierzbicka, Anna. Emotions across languages and cultures. Cambridge: CUP, 1999.

Ye, Zhengdao (ed.). The Semantics of Nouns. Oxford: OUP, 2017.

Radoslava Trnavac

SEMANTIC ANALYSIS OF A COUPLE OF ADJECTIVES WITH AFFECTIVE AND EXPERIENTIAL MEANINGS IN SERBIAN AND RUSSIAN

Summary

In the paper by Goddard et al. (2019), we classified the meanings of adjectives into five groups. Here, we analyze the meanings of twelve adjectives with components of affect and experience based on the templates that are proposed in the above-mentioned work. A new theoretical point in this paper is that we distinguish between the two groups of adjectives based on the presence of four

affective dimensions: valence, power, arousal and novelty (Fontaine et al. 2013). We argue that the adjectives with an affective component predominantly have the dimensions of valence and power, while the adjectives with experiential meaning have additional components either of novelty or arousal, or both.

Keywords: Natural Semantic Metalanguage, adjectives with affective and experiential meaning, dimensions of emotional space, Serbian, Russian.

АУГМЕНТАТИВИ У СРПСКОМ И ЧЕШКОМ ЈЕЗИКУ У ЧЕШКОМ НАЦИОНАЛНОМ КОРПУСУ

Рад се бави аугментативним изведеницама у српском и чешком језику ексцерпираним из Чешког националног корпуса (*Český národní korpus*) путем апликације *Treq* која обухвата преводне еквиваленте чешког и других језика засноване на подацима из паралелног корпуса *InterCorp*. У раду се прати њихова присутност у корпусу, анализира се њихова семантика и функција у српском језику и утврђују формални и семантички еквиваленти у чешком. Прецизирају се лексикографски еквиваленти и допуњава списак преводних еквивалената.

Кључне речи: аугментативи, српски језик, чешки језик, Чешки национални корпус, семантика, функција, еквиваленција.

The paper discusses augmentative derivatives in Serbian and Czech, collected from the Czech National Corpus (*Český národní korpus*) through the *Treq* application, which includes translation equivalents of Czech and other languages based on data from the InterCorp parallel corpus. Their presence in the corpus is monitored, their semantics and function in the Serbian language are analyzed and formal and semantic equivalents in Czech are determined. The lexicographic equivalents are specified and the list of translation equivalents is supplemented.

Keywords: augmentatives, Serbian language, Czech language, Czech National Corpus, semantics, function, equivalence.

1.

Као што је познато, аугментативи су модификациони деривати који означавају појам увећаних димензија, а ту семантику надстандардне величине често прати нијанса пејоративности. Они имају различит статус у српском и чешком језику, који проистиче из њиховог периферног положаја у чешком, те сматрамо да анализа еквиваленције има значај како за лексикографску, тако и за преводилачку праксу.

2.

Аугментативи у српском језику проучавани су у појединачним студијама са творбеног, семантичког и морфолошког становишта. На пример, истраживани су дублетни облици настали додавањем два и више различита суфикса на исту мотивну реч и обрађивана је проблематика њиховог бележења у двојезичним речницима (Бечева 2000), анализирана су њихова денотативна и конотативна значења и преиспитивана је прецизност термина „речи субјективне оцене” (Вељковић-Станковић 2007), разграничавана је аугментативна и пејоративна компонента значења (Радуловић 1956), утврђивана њихова родовска граматичка припадност и морфолошка категорија броја (Чампар 1984), разматрано присуство и дефинисање у старијим и савременијим речницима српског језика (Кир-

шова 1988). Пажња им је посвећена и у радовима који се тичу проучавања појединачних суфикса и творбено-семантичких категорија именица које се њима граде (Новокмет 2012; Пецо 1996). Детаљно су обрађивани у монографији (Јовановић 2010), у којој су са творбеног, семантичког и прагматичког аспекта истраживани механизми њиховог грађења, њихова семантичка структура и употреба у комуникацији. Аугментативни суфикси су у мањем или већем броју заступљени и у приручницима и граматицима српског језика, нпр. у *Творби речи у савременом српском језику* (Клајн 2003) и *Савременом српскохрватском језику* (Стевановић 1964). Аугментативи су такође били предмет контрастивног проучавања српског и словачког језика, у студији у којој је анализирано грађење, продуктивност суфикса и питања рода деноминалних аугментативних деривата (Макишова 2005).

У литератури није јединствен репертоар форманата који служе за деривацију, углавном због тога што се аутори разилазе по питању увршћивања датих изведеница у аугментативе, одн. у пејоративе.¹ Рекли смо да аугментативи по дефиницији изражавају увећан појам, али да је код многих присутна и семантика пејоративности која код неких изведеница постаје примарна², док мањи број деривата може изражавати и антонимично – хипокористично значење. Ипак, јединствено је мишљење о знатној продуктивности аугментативних суфикса -ина, -чина, -етина и -урина³, а као непродуктивни аугментативни, аугментативно-пејоративни или пак само пејоративни суфикси наводе се нпр. -ерина, -есина, -ешина, -екања, -уљина, -ушина, -уштина⁴, -енда⁵, -ерда⁶, -ескара, -иште, -уга⁷, -ура⁸, -урда, -ускара/-ускера⁹, -уца, -чага, -чуга итд.

¹ На пример, у приручнику *Српскохрватски језик* (Ресо et al. 1972: 37) пише да је аугментатив „изведена реч која означава нешто увећано” и да то значење често прати нијанса пејоративности, док је пејоратив дефинисан као „ружна, погрдна реч која се изводи додавањем посебних наставака” уз примере *главурда, ножурда, ручурда, ножина, волина, ручетина, ручерина, зградурин, жентурин* (1972: 265). Како видимо, као примери пејоратива наведене су само изведенице које се иначе сврставају у аугментативе, иако би овај низ могао бити проширен и другим дериватима који не спадају у категорију увећаница, као нпр. *лудача, новинарчић* и сл.

² То добро примећује В. Јовановић (2010: 111) у својој творбено-семантичкој анализи аугментатива, када каже да је граница између аугментатива и пејоратива нејасна и тешко одредива. Д. Вељковић-Станковић (2007: 389) наглашава да „поткатегорија ’велико’ имплицира наглашену одбојност” што је последица доживљавања великог као „опасност, девијацију, а то, логично, изазива одбојан став и активира читаву палету негативних емоција”.

³ В. Јовановић (2010: 102, 104) сматра да је овај суфикс „са нешто изразитијом пејоративном компонентом значења у поређењу са аугментативима на -ина (-чина) и -етина”, а његову продуктивност приписује управо тој пејоративној компоненти значења.

⁴ М. Стевановић (1964: 538) га назива пејоративним суфиксом.

⁵ И. Клајн (2003: 76) га сматра пејоративним са шалјивим призвуком као у *Србнда, попнда, паорнда*. У првом и трећем примеру сматрамо да је присутан квантитет као саставни елемент значења, јер можемо рашчланити семантику деривата као *велики Србин, велики паор*. Тиме би се суфикс -енда могао сврстати у аугментативно-пејоративне.

⁶ Не наводи га В. Јовановић (2010).

⁷ М. Стевановић (1964: 458) га назива пејоративним.

⁸ Исто (1964: 509).

⁹ И. Клајн (2003: 197) их назива пејоративним.

У чешком језику аугментативни деривати обрађивани су углавном у граматицама, као што су *Příruční mluvnice češtiny* (Karlík et al. 1996), *Velká akademická gramatika spisovné češtiny* (Štícha et al. 2018), *Mluvnice češtiny* (Dokulil et al. 1986), и у приручницима, нпр. *Slovník afixů užívaných v češtině* (Šimandl 2017), а у појединачној студији су проучавани са типолошког становишта уз наглашавање да и аналитичку аугментацију, исто као и синтетичку, треба укључити у опис датих језичких јединица (Nekula 2010). У литератури се истиче да је њихова употреба у стандардној комуникацији веома ретка, а када су у питању творбени форманти, говори се првенствено о аугментативном суфиксу *-isko*.¹⁰ Остали суфикси као нпр. *-izna*, *-ák*, *-an*, *-ajzna*¹¹, *-anec*¹², *-oun*¹³, *-our*¹⁴, *-as* сматрају се у већини литературе аугментативно-пејоративним, или само пејоративним, понегде чак и само експресивним¹⁵, и истиче се да су у питању непродуктивни форманти за деривацију датих изведеница.

Неуједначеност како у српској тако и у чешкој литератури код одређивања творбених форманата који учествују у грађењу аугментатива, одн. пејоратива, отвара питање обимнијег творбено-семантичког истраживања у појединачним језицима, за које у нашем раду, који је конципиран као анализа еквиваленције у дата два језика, нема места. Због тога ми не доводимо у питање претходно наведена средства и њихове деривате, али за потребе ексерпције и обраде грађе узимамо их према нашем избору и језичком осећању, а како би што боље илустровали дату проблематку.

У сваком случају запажа се знатна разлика у репертоару творбених средстава у дата два језика у корист српског, у ком је број суфикса скоро троструко већи.

3.

Грађа за наше истраживање ексерпцирана је из *Чешког националног корпуса* путем апликације *Treq* која обухвата преводне еквиваленте чешког и других језика засноване на подацима из паралелног корпуса *InterCorp*.¹⁶ Када је у

¹⁰ Како наводи *Velká akademická gramatika spisovné češtiny* (2018: 599–603) на основу корпуса SYN2015, овај суфикс је заступљен са укупно 103 деривата, од којих већину чине окационализми. Такође се наглашава да код неких од њих преовлађује или је присутан само емотиван став према појму, најчешће негативан, али да код једног броја деривата може бити и позитиван.

¹¹ Суфикс се не наводи у *Mluvnice češtiny* (1986).

¹² Суфикс се не наводи у *Mluvnice češtiny* (1986) ни у *Příruční mluvnice češtiny* (1996).

¹³ Суфикс се не наводи у *Mluvnice češtiny* (1986).

¹⁴ Исто.

¹⁵ Експресивним се у *Slovník afixů užívaných v češtině* (Šimandl 2017) сматрају суфикси *-anec*, *-ajzna*, *-our*, *-as*. Уколико бисмо говорили о појединачним дериватима, онда по нашем мишљењу неки од наведених, као нпр. *chřipajzna* (*зрпичина* – наш превод), *tlamajzna* (*зубица*, *лабрња* – наш превод), *Němčour* (*Немчина*, *Швабетина* – ЧСР), јесу пејоративи, а одређене деривате могли бисмо назвати и аугментативно-пејоративним јер они значе и велики/јак грип, велика уста. *Velká akademická gramatika spisovné češtiny* (2018: 246) карактерише као експресиван суф. *-as* у деривату *lotras*, који наводи као стилску варијанту мотивне речи *lotr*.

¹⁶ Доступно на <https://www.korpus.cz/>.

питању српски језик, апликација омогућава претрагу у два колекцијама, од којих једну представљају књижевна дела, а другу титлови. С обзиром на то да су еквиваленти у оквиру титлова углавном са трећим језиком као полазним и да богата грађа изискује другачији приступ, за потребе овог рада користили смо само прву наведену колекцију, док друга остаје за наредно истраживање.¹⁷

За полазни језик узели смо српски, а уносили смо деноминалне аугментативне деривате, као што смо рекли, по нашем избору из једнојезичних речника српског језика¹⁸, из поменуте претходне литературе, уз допуну списка сопственим примерима које у изворима нисмо пронашли. Речи се могу убацивати само у латиничном писму, а додавањем знака % у резултатима се приказују сви постојећи морфолошки облици. Такође, узимали смо у обзир само директне преводе са српског на чешки језик и у вези с тим наша грађа потиче из књижевних дела српских аутора.¹⁹

Добијене деривате подвргли смо творбеној и семантичкој анализи у сваком од језика понаособ, а потом смо применили контрастивну анализу с циљем да утврдимо еквиваленте у чешком језику, како формалне, под којима подразумевамо аугментативне изведенице, тако и семантичке, у које убрајамо све остале начине преноса значења у циљни језик.

4.

Што се тиче творбене анализе изведеница, у грађи су према броју примера присутни суфикси: -ина (22 примера), -чина (10), -етина и -урина (по 7), -иште (3), -ура, -уштина и -ерина (по 2), -есина, -ештина, -ескара, -ерда, -уљина и -чага (по 1), одн.: -isko (5 примера), -izna (3), -ák (1). Како видимо, знатна је разлика не само у деривационим средствима у дата два језика уопште, него и у одабраној грађи, где је однос суфикса (14 : 3) а исто тако и однос самих изведеница (61 : 9) вишеструко у корист српског језика.

Када говоримо о творбеној основи, у српском језику су у већини случајева присутне мотивне речи које означавају лица (нпр. *баба, будала, војник, газда, девојка, жена, јунак, мушкарац, официр, човек, простак, момак, сељак, лажов, Шваба, циганка, дете, курва, пичка, лопов, поп*), те предмете и појаве (*ветар, вода, зграда, земља, кафана, киша, кућа, магла, пиштољ, пушка, руна, торба, трава, кофер, шамар, ракија*), затим делове тела (*глава, језик, нос, очи, коса, брци, нога/ноге, рука/руке, тело*), и најзад животиње (*биво, во, пастув, кљусе, птица, пас, риба*).

У чешком језику, дакако, чињеница да се ради о преводним еквивалентима условљава појављивање одређених деривата, али дајемо преглед мотивних речи, од којих су најбројније оне које означавају лица (*bába/baba, voják, chlap*)

¹⁷ Могућности примене паралелних корпуса у контрастивним језичким истраживањима, њихове предности, недостатке и методолошке посебности истражује М. Мартинкова (Martinková 2014), а питањем разлика између преводног и непреводног чешког језика, а тиме и релевантности закључака изведених на основу анализе података из паралелних корпуса баве се Ј. Хлумска и О. Рихтрова (Chlumská et al. 2014).

¹⁸ Вид. одељак *Извори*.

¹⁹ Вид. одељак *Извори*.

и делове тела (*hlava, oči, vlasy*), а потом предмете (*barák*). Изведенице су, као и у српском, деноминалне.

Ако применимо семантичку анализу, надовезујући се на творбену, примећујемо такође да већина мотивних речи у српском језику има примарно неутрално значење, док су у мањем броју присутне лексеме са експресивном стилском обојеношћу, а то су деноминације особа, као погрдне речи *будала, простак, Шваба*, те вулгаризми *пичка, курва*.

У чешком језику такође преовлађују неутралне мотивне речи, док су неке лексеме маркиране као експресивне, или пак као општеразговорне (*bába*²⁰, *barák*²¹, *chlap*²²).

На основу несразмере у творбеним средствима за грађење аугментатива, као и на основу њихове продуктивности, те експресивне обојености, можемо закључити да се у функцији преводних еквивалената могу наћи у занемарљивом броју аугментативни деривати који спадају у тип формалне еквиваленције, што значи да се као претежни тип еквиваленције јавља семантичка еквиваленција.

Семантичке еквиваленте представљају мотивне речи у чешком које су еквивалентне са мотивним речима српских аугментатива, или пак неаугментативне изведенице. То могу бити стилски неутралне лексеме, употребљене у ноционалном значењу уколико су полисемичне, као нпр. *блатиште – bláto; болеитина – peduh, netos, nakažení; ветруитина – víchr; водурина – tekutina, voda; војничина – voják, земљетина/земљуитина – hlína, půda; јуначина – hrdina, chlapík; кафанчина – kavárna; кућерина – dům; људескара – hromotluk, obr; маглуитина – mlha; месиште – maso; брчине – kníry, пуштољчина – pistole; рупчага – kráter, jáma, díra; светина – dav, shluk, vřava, lidé, houf; телесина – tělo; ранчина – ranec; травуљина – tráva, travina; сељачина – primitiv; псина – pes; лажовчина – lhář; шамарчина – políček; пушчерина – puška; џиганчура – cikánka; ритина – točál; лоповчина – zloděj. А присутне су и лексеме које су стилски карактерисане као грубе и пејоративне, нпр. *будалина – pitomec; газдурина – rupkáč; главурда – kebulle; девојчура – děvka; женетина – ženština; курвеитина – soupa; ножсурда – hnáta; носина – frňák; официрчина – ofiscír; светина – lůza, chátra*, потом експресивне лексеме као *газдурина – pracháč; јуначина – chlapák; мушкарчина – chlap; официрчина – lampasák; сељачина – bagán, sprosták*, или пак оне које су употребљене у варијантним експресивним и пејоративним значењима, а то су *бабетина – bába/baba; биволчина – hovado; волина – vůl; главурда – palice; женетина – ženská; настувчина – hřebec; рибетина – kočka; ручерда – pracka; трбушина – měch*.*

²⁰ *expr. baba i bába dospělá žena, zvl. vdaná; služebně n. jinak nadřízená žena; hanl. baba stará, ošklivá, nepříjemná, zlá, klevetivá žena (SSJČ). Дефиниција значења у ASSČ: 1. částěji bába, kolokv. stará žena; [...] 3. hanl. nepříjemná, zlá starší žena; 4. baba, kolokv. expr. žena, ženská, zejména pěkná nebo energická; 5. částěji bába, kolokv. expr. manželka, životní partnerka* итд.

²¹ *ob. bidná chalupa, staré sešlé stavení; chatrč (SSJČ). Дефиниција значења у ASSČ под бр. 1 kolokv. obytná stavba, dům.*

²² *chlap 1. expr. muž, zprav. vyspělý a silný 2. ob. expr. muž vůbec (SSJČ).*

Формалне еквиваленте представљају следећи деривати: *бабетина* – *babizna*; *ветрина* – *větrisko*; *војничина* – *vojačisko*; *главурда* – *hlavizna*; *зградурина* – *barabizna*; *јуначина* – *chlapák*; *људина* – *chlapisko*; *очурде* – *očiska*; *косурда* – *vlasiska*.

Поређења ради, наводимо и лексикографске еквиваленте из *SCHČS*. Највећи број деривата има описни, аналитички еквивалент, као нпр. *ветрина* – *prudký vítr*; *водурина* – *velká voda, ošklivá voda*; *земљетина* – *pustá země*; *земљурина* – *pustá, neobdělávaná země*; *језичина* – *velký jazyk*; *злы, једовати језик*; *маглуштина* – *hustá mlha*; *рунчага* – *velká díra, velký otvor*; *торбетина* – *velká torba, taška*; *травуљина* – *velká vzrostlá tráva*; *рибетина* – *velká ryba, ošklivá ryba*.²³ Понегде се на другом месту налази и нека од раније поменутих неутралних или стилски маркираних лексема, нпр. *главурда* – *velká hlava, palice*; *зградурина* – *velká, zchátralá budova, barák*; *људина* – *velký, silný muž, hromotluk, obr*; *ручерда и ручетина* – *velká ruka, hnáta*; *јуначина* – *velký hrdina, silák*. Постоји неколико деривата који нису присутни у речнику, али јесу њихове варијанте грађене од исте мотивне речи другим суфиксом: *курвеитина* – / : *курветина* – *velká kurva*; *ножурда* – / : *ножурина* – *velká noha, hnáta*; *ножекања* – / : *ножина* – *velký, ohromný nůž*, међу којима је у само једном случају еквивалент и аугментатив – *очурде* – / : *очетине* – *velké oči, očiska*. За мањи број деривата еквивалент је неутрална или стилски маркирана лексема која није прецизирана атрибутом или на неки други начин: *блатиште* – *bahnisko, bahniště*²⁴; *ветруштина* – *vichr, vichřice*; *војничина* – *voják*; *женетина* – *ženská, ženština*; *кишурина* – *liják, lijavec, slejvák*; *мешина* – *měch, panděro*; *простачина* – *hrubec, sprosták*; *шамарчина* – *facka*; *ракичина* – *kořala*.

Аугментативни деривати су присутни, било самостално или уз друге еквиваленте, у следећим примерима: *бабетина* – *baba, babizna, babice*; *девојчур* – *holka, děvčisko, silná, statná dívka*²⁵; *кућерина* – *velký, obrovský dům*; *expr. barabizna*; *момчина* – *chlap, chlapisko*; *носина* – *velký nos, nosisko*; *нсина* – *psisko, velký pes*; *птичурина* – *ptačisko, velký pták*; *сељачина* – *chát, chřipan, sedlačisko statné postavy*; *људескара* – *hromotluk, chlap jako hora, chlapisko, obr*; *комадина* – *velký kus, kusanec*.²⁶

Узимајући у обзир избор грађе која је великим делом условљена обимом речника, видимо да се ради о малом броју аугментативних изведеница које се појављују у функцији лексикографских еквивалената. Исто тако, чини нам се

²³ У нашој грађи дериват је употребљен у метафоричном значењу *веома лепа, zgodna девојка/жена*, који, разумљиво, речником није обухваћен.

²⁴ У формирању аугментативног деривата у српском језику учествује и акценат, па је тако у *РСЈ* дато *блатиште место где је некад било језеро, блатњаво, мочварно земљиште*, а *блатиште* аугм. од *блато*. На основу наведених лексема у речнику видимо да се ради само о преводним еквивалентима првог деривата.

²⁵ Еквивалент наведен у *SCHČR* под бр. 2 *silná, statná dívka* присутан је у *РМС снажна девојка*, али сматрамо да је данас доминантно пејоративно значење, како је уосталом наведено у *РСЈ 1* аугм. и пеј. од *девојка*; 2 *морално искварена девојка, дроља*.

²⁶ У речнику *Nový encyklopedický slovník češtiny* (Karlík et al. 2016: 137) овај пример наводи се у оквиру спорадичног грађења аугментативних деривата суфиксом *-анес*.

да изванстан број и не одговара семантичком садржају аугментатива у српском језику, јер је део њих у речницима и у новијој литератури дефинисан као експресивна лексема, а не као аугментатив.²⁷

5.

Када говоримо о еквиваленцији у контексту, употреба формалних еквивалентна је, сходно њиховом занемарљивом броју и фреквенцији у чешком језику, у великој мери додатно условљена окружењем.

Тако су нпр. у преводу једног истог књижевног дела употребљени у различитим контекстима аугментативна изведеница и мотивна реч, у зависности од функције аугментатива у исказу:

(1a) *Ćuti tu, **babetino!** zalaja zubati Mrkoje i još grublje je odgurnu.* (МБ)

(1б) *Mlč, ty **babizno**, štekł zubatý Mrkoje a odstrčil ji ještě hruběji.*

(2a) *Zgurio si se kao neka **babetina**.* (МБ)

(2б) *Schoulil ses jako nějaká **stará bába**.*

Како видимо у примеру (1а/б), у функцији упућивања погрде послужио је аугментативни дериват, док је мотивна реч употребљена у контексту у ком није неопходна лексема са тако јаком експресивном обојеношћу (прим. 2а/б).

Аугментатив се избегава и уколико у полазном језику постоји одређени елемент којим се његова семантика прецизира, а најчешће се то чини конструкцијом атрибут + мотивна реч:

(3a) *Ova **vetrina** samo bolest raznosi, vojvodo.* (ДТ)

(3б) *Tohle **větrisko** jen roznáší nemoc, pane vojvodo.*

(4a) *Šuma huči, valja se **ledena vetruština** i magla.* (ДТ)

(4б) *Les hučí, všude kolem fičí **ledový vichr** a valí se mlha.*

(5a) *[...] **mokra vetruština** zbaci mu šajkaču sa smršale, smanjene glave.* (ДТ)

(5б) ***Mokrý vichr** mu strhl čapku z vyhublé, scvrklé hlavy.*

Од аугментатива као неубичајеног елемента у чешким исказима одустаје се посебно у примерима када дериват у српском нема пејоративно значење:

(6a) *Njegov brat Vuk, koga je neizmerno voleo dok beše dete, jer je bio jači od njega i jer je znao da govori ciganski, bio mu je mio i posle, kao amanet očevo i kao **luda, pusta vojničina** koja se samo njega bojala.* (МЦ)

(6б) *Bratr Vuk, kterého v dětství nesmírně miloval, protože byl silnější než on a protože uměl mluvit cikánsky, byl mu milý i později, když mu ho otec svěřil do péče, i jako **bláhové nevázané vojačisko**, které se bálo jenom jeho.*

(7a) *Znaš li ti da sam ja svoju košulju cepala da previjem vojnicima rane? Da sam te **nesrečne vojničine** na leđima iznosila sa bojišta, pa mi krv iz njihovih rana probije*

²⁷ Нпр. неки од деривата са суфиксом -isko у речнику *Slovník afixů užívaných v češtině* (Šimandl 2017) карактерисани су као експресивни уз појашњење да се „původní augmentativní příznak suffixu -isko, pocíťovaný v moravských nářečích (chlapisko ‚silný chlap‘; dračisko ‚velký drak‘) [...] během vývoje přehodnocoval; dnes má augmentativní či pejorativní příznak jen část těchto derivátů (chlapisko, psisko, ušisko) [...]”. Исто тако нпр. *sedlačisko* у *SSJČ expr: sedlák*.

kecelju, bluzu i košulju, da mi budu mokra i krsta i bedra. (ДТ)

(76) *Viš, že jsem roztrhala vlastní košili, abych vojákům mohla obvázat rány? Že jsem ty nešťastné vojáky vypášela na zádech z bojiště a krev z jejich ran mi prosákla zástěrou, blúzou i košilí a měla jsem mokrý kříž a bedra.*

У примеру (7а/б) присутна је семантика саосећања и сажаљења која представља негацију особине изражене аугментативом – снажан војник.

Слично је и у примеру (8а/б) у ком изостаје негативна евалуација:

(8а) *Kakav si rogljast i glasan, imaš te brčine i očurde, ličiš na pravu čovečinu.* (ДТ)

(8б) *Jak jseš takovej štrapatěj a halasnej a máš ty kníry a očiska, vypadáš jako opravdickej chlap.*

У исказу оригинала су аугментативи употребљени ради наглашавања позитивне евалуације. Мада изведеница *човечина* има еквивалент – *chlapisko*, нагомилавање аугментативних деривата у непосредној близини било би пренаглашено, па он стога није ни употребљен.

Понекад је контекстом наметнута употреба аугментатива, као нпр. када исказ оригинала садржи поређење.

Оно може бити у функцији истицања негативног пола, поређењем са позитивним, као нпр.:

(9а) *Babetina* mu se pojavi **na mesto prve ljubavi**, praznina na mesto gradova, u kojima je živeo, trgovao, ili kopao jarkove, pucao i tukao ljude. (МИЦ)

(9б) *Místo první lásky* se mu zjevila **babizna**, bezedná prázdnota místo pevností a měst, v nichž kdysi žil, obchodoval nebo kopal zákopy, střílel a mlátil lidi.

Или се пак поређењем са опозитном лексемом само наглашава одређени квантитет/квалитет на скали, било према позитивном или према негативном полу:

(10а) *Ono, ovakvo, usukano, pogureno, bezbrko, vetar može da ga oduva*, sada komanduje **ljudima, ljudinama**. (ДТ)

(10б) *Takovýhle všelijaký, vyzáblý, shrbený, bez knírů, vítr ho může od fouknout*, a velí **chlapům, chlapiskům**.

Такође, исказ може да садржи набрајање истих појмова обухваћених семантиком увећаног квантитета/квалитета:

(11а) *Znala mu ime, a u sebi, i kad je ne čuje, nije ga zvala Brka, kako su ga svi zvali, već Brkonja, kao što je i za njegove oči govorila da su očurde*, za kosu – **kosurda**, za glavu – **glavurda**. (ДТ)

(11б) *Věděla, jak se jmenuje, ale v duchu, a když ji neslyšel, mu neříkala Knír, jak mu říkali všichni, ale Kníroun, stejně jako o jeho očích říkala, že jsou to očiska*, o vlasech – **vlasiska**, o hlavě – **hlavizna**.

Што се тиче семантичких еквивалената, уколико у чешком језику не постоји аугментативни дериват, користи се мотивна реч према мотивираној у српском. Најчешће се употребљавају конструкције са атрибутом који прецизира семантику аугментатива у српском језику, као нпр. *velký, vysoký, hrozitánský (спрашан, велики, огроман)*, *těžký* код семантике квантитета, или *zatracený (проклет)* код семантике квалитета, а затим и друге сличне конструкције:

(12a) **Magluština pritisla** varošicu, zna: krcatu izbeglicama, komorom, ranjenicima. (ДТ)

(126) **Těžká mlha** zalehla městečko, ví: je přeplněné běženci, trénem, raněnými.

(13a) Beše neka **magluština** mnogo gora od one kad ti deda i ja lovimo divlje guske po zaleđenoj Moravi. (ДТ)

(136) Byla nějaká **hrozitánská mlha**, o moc horší než ta, když jsme ty, dědo, a já lovili divoké husy po zamrzlé Moravě.

(14a) Na licima koja dobro zna izrasle neke **brčine**, glasovi lekara i bolničara postali preteći, svi viču. (ДТ)

(146) Na dobře známých obličejích narostly nějaké **veliké kníry**, hlasy lékařů a ošetrovatelů dostaly výhrůžný tón, všichni křičí.

(15a) Jer u ovoj **kučerini** sve je zaraženo poganim, naopakim bludom, drvo i kamen i poslednja krpa. (ИА)

(156) Protože v tomhle **zatraceném domě** je všecko nakažené hnusnou, zvrácenou nemravností, dřevo, kámen i ten poslední hadr.

(16a) U svanuće, kad su krenuli u Boljkovce, činilo mu se da će se kuće raspasti od **vodurine**, bregovi kao krtičnjaci krenuti ka dolini, putevi se izmešati s vrzinama i oteći u Kolubaru i Ljigu. (ДТ)

(166) Za rozbřesku, když vyrazili do Boljkovců, měl pocit, že se chalupy rozsypou z těch **příválů²⁸ vody**, svahy sjedou jako krtince do údolí, cesty se pomíchají s houštinami a odtečou do Kolubary a Ljigu.

Понекад су већ у тексту оригинала присутни елементи који прецизирају значење аугментатива, као нпр.:

(17a) Evo vam ova **prokleta puščetina**, a ja odoh kući. (ДТ)

(176) Nate tadyhle tu **zatracenou flintu** a já jdu domů.

(18a) U **visokoj, gustoj travuljini**, oko nje, beše zavetrina, pred njenim vratima tikve se žutile. (МЦ)

(186) **Ve vysoké trávě** kolem chatrče bylo závětří, před jejimi dveřmi žloutly dýně.

У примерима (17a) и (18a) ради се о елементима који додатно изражавају увећан квантитет (*висок, густ*) или квалитет (*проклет*) појма означеног аугментативом, што у чешком језику (прим. 176 и 186), употребом мотивне речи, изостаје. Међутим, свеукупни изостанак или ниска фреквенција датих средстава у чешком указују на то да у многим примерима није могуће нити пожељно нагомилавање елемената, јер у супротном исказ не би био у духу језика.

Преводиоци такође прибегавају замени елемената у контексту или употреби оних са јачом стилском обојеношћу од елемената у полазном језику:

(19a) Ishrana je sumnjiva pa se čovek pita kako taj narod koji isključivo jede **mešište** i prilično pije još uvek fizički opstaje. (ДБ)

²⁸ *přívál* – *бујица*. Уместо аугментатива послужила је синтагма *бујице воде* која такође изражава значење *велика, снажна вода*.

(196) Potrava má podezřelou hodnotu a člověk si říká, jak ten lid, který výlučně **hlta**²⁹ **maso** a hodně pije, pořád ještě fyzicky přetrvává.

(20a) Tu će, **psinu švapsku**, u svinjsku balegu prvaka Beča! (ДТ)

(206) Tady oddělá to **rakouské prase**, do prasečího lejna s mistrem Vídňe!

(21a) Ako siromah ne truli na Suvoboru sada ga prema Beču jaše neki **Švaburina** general. (ДТ)

(216) Jestli ubožák nehnije na Suvoboru, tak teď na něm k Vídni rajtuje nějaký **rakušácký**³⁰ generál.

(22a) Kapetan Antonovič, u svom neuredno napisanom izveštaju, naročito mu nagašavaše: da je profus, koji predvodi četvrticu dragona, jedna **pijana bivolčina** kirasirska. (МЦ)

(226) Kapitán Antonovič ve svém ledabyle sepsaném hlášení zdůrazňoval, že profous, který velí rotě dragounů, je **ožralé**³¹ kyrysnické **hovado**.

(23a) Ma beži od mene, **vojničino!** Švabe čekaj, nemoj za suknjom da juriš, psino. (ДТ)

(236) Táhni ode mě, **mizero**³² **vojenská!** Čekej na Rakušáky a nehoň se za sukněmi, pacholku!

(24a) Kada ga već potrefilo, što ga ne probuši malo levo i naviše pa da mogu da se **nalokam rakičine** i pred opštinom viknem Prerovcima: „Dva su mi poginula!“ (ДТ)

(246) Když už ho to potrefilo, proč ho to neprovtalo trošku víc vlevo a nahoře, abych **si** moh **ožrat dršku**³³ a před obecním úřadem houknout na Prerovany: „Dva mi padli!“

У одређеним контекстима у којима се исказује негативан став говорника према појму врло добро врши функцију семантичког еквивалента стилски маркирана лексема која, како смо већ поменули, може бити експресивна или пејоративна (евент. хипокористична), или може припадати општеразговорном слоју чешког језика:

(25a) **Ženetino** krezuba! otseče žena i pođe. (МБ)

(256) **Babo** kolozubá! odsekla žena a šla dál.

(26a) Šabačka **gazdurina**. Kad su mu gospođe onako debele, debela mu je i kasa. (ДТ)

²⁹ *hlta* *зутати*; *jesti* *халапљиво* (ЧСР).

³⁰ С обзиром на то да се у чешком језику пејоратив *Nětčour* – *Шваба* не односи на особу аустријске националности, употребљен је придев од мотивне речи *Rakušák*, погрдног значења у односу на неутралну *Rakušan*. Придев неутралног значења гласи *rakouský*.

³¹ *ožrať* *вулг. нашљокан, наљоскан, јако пијан* (ЧСР). *Ožralé hovado* бисмо превели као *нашљокано говедо*.

³² *mizera* *разг. погрд. бедник, хуља, ништарија* (ЧСР). Тако би се *mizera vojenská* могло превести као *беда од војника*. Пејоративно значење је појачано употребом облика придева у женском роду који стоји уз именицу мушког рода. О томе вид. и нап. 50.

³³ *drška*, *držka*, *drška* *разг. вулг. њушка, губица, лабрња (људска)*; *ožrat se* *вулг. нашљокати се, наљоскати се* (ЧСР). Израз *ožrat si dršku*, настао комбинацијом две вулгарне лексеми, има још јачу негативну конотацију.

(266) Nějaký **pracháč**³⁴ ze Šabce. Když má takhle naditý ženský, bude mít taky naditou prkenici.

(27a) Jed i čemer spopali **gazdurine**. Odoše vam nadničari i sluge. Opusteće vam njive i vinogradi, nema ko livade da vam pokosi. Vama je rat, Katići. Sad smo ravni. (ДН)

(276) Hněv a hoře trhly na **pupkáče**³⁵. Odejdu vám nádeníci a čeledíni. Zpustnou vám vinice i pole, nebude, kdo by vám pokosil louky. To pro vás vypukla válka, Katićové. Teď jsme na tom stejně, teď jsme si rovni.

(28a) Sa izmahnutom močugom čeka da mu priđu, traži oficira među njima, da mu razbije švapsku **glavurdu**. (ДН)

(286) Se zvednutým klackem čeká, až přijdou k němu, hledá mezi nimi důstojníka, aby mu rozrazil jeho rakouskou **palici**.³⁶

(29a) Da obide onog majora Stankovića, tu tipičnu militarističku **glavurdu**? (ДН)

(296) Má se jít podívat na toho majora Stankoviće, na tu typickou militaristickou **palici**?

(30a) Na mesnatim **glavudžama** zablistaše uvlakački osmesi prepuni prikrivenog iščekivanja. (3Н)

(306) Na masitejch **kebulích**³⁷ zazářily nohsledský úsměvy plný skrytého očekávání.

(31a) Ljudi su sebičniji od kurjaka. **Ženetine** naročito. (ДН)

(316) Lidé jsou sobečtější než vlci, než zvěř. A **ženské**³⁸ zvlášť.

(32a) Ponadao sam se da će nas odvesti negde gde se toče ljuta pića za ljute **muškarčine**. (3Н)

(326) Doufal jsem, že nás zaveze někam, kde se nalejvá tvrdej chlast pro tvrdý **chlapy**.³⁹

(33a) Tako, opruži te tvoje masne i debele nožurde i dremaj. (МБ)

(336) No tak, natáhni si ty svoje masité a tlusté **hnáty**⁴⁰ a podřimuj.

(34a) Drugo je još neobičnije: brkato, čupavo, s **nosinom** sovuļjage. (МБ)

(346) Druhé je ještě zvláštější: kníraté, střapaté, s **frňákem**⁴¹ výra.

(35a) A u sebi ne može da prežali tu **ručerdu** sa šakom kao ašovom, koja je

³⁴ *pracháč* hanl. *bohatý člověk, boháč* (SNČ) – *парајлија, богатун* (наш превод).

³⁵ *pupkáč* hanl. *bohatec* (SSJČ) – *парајлија, нафатурани* (наш превод). У ЧСР само разг. експр. *трбоња, пуњавац*.

³⁶ *palice* expr. *hlava* (SSJČ) – *тиква, глава* (ЧСР).

³⁷ *kebule zhrub*. *hlava* (SSJČ) – *вулг. тиква, тинтара* (ЧСР).

³⁸ *ženská* об. *погрд. женска* (ЧСР).

³⁹ *chlapy* експр. *мушкарац, момак, момчина* (ЧСР). У неким контекстима може се превести као *фрајер, тип*.

⁴⁰ *hnáty* вулг. *краци* (*руке и ноге об. кошчате*) (ЧСР).

⁴¹ *frňák* вулг. *нос, њушка* (ЧСР).

mogla pune kante kukuruza da podigne, konja u trku da zaustavi, skelu na Moravi da povuče... (ДТ)

(356) V duchu však nemůže oželet tu **pracku**⁴² s dlaní jako rýč, která dokázala zvedat plné koše kukuřice, zastavit koně v letu, odtáhnout prám na Moravě...

(36a) Ne podvaljui, **seljačino**. (ДТ)

(366) Nešid' mě, **bagáne**⁴³ jeden.

(37a) Nešto što su oglodale **psine**, te koje po svu noć reže i zalajavaju ispod prozora. (ДТ)

(376) Něco, co už okousali **hafani**⁴⁴, ti, co celou noc vrčí a štěkají pod okny.

(38a) E, nečete ga, **prostačine!** (ДТ)

(386) Starou belu, **sprost'áci**⁴⁵!

(39a) „Čuvaj novac za dobrovoljni prilog“, prilepio sam mu **šamarčinu**. (ЗТ)

(396) „Prachy si schovej na charitu,“ vlepil jsem mu **facku**.

(40a) Zamisli samo da je spazi neka **oficirčina**. (ДТ)

(406) Ale představ si jen, že by si jí všimnul **ňákej oficír!**

У примеру (40a/б) експресивност и евалуативност деривата у српском изражена је не само лексемом која припада општеразговорном чешком језику и често се употребљава у погрдном значењу, већ и обликом придева који уз њу стоји и који такође припада некњижевном слоју чешког језика. Тако *ňákej* (књиж. *nějaky*) можемо између осталог превести као *некакав*, *тамо неки/некакав*.

У вези са употребом стилски маркираних деривата наводимо пример у ком су употребљени вулгаризми:

(41a) Ali ti treba pičica. Pička. Pičketina. (ЗТ)

(41б) Ale potřebuješ pičku. Kundičku. Kundu.

У примерима (41a/б) трочлани низ деминутив – мотивна реч – аугментатив, у недостатку аугментативног деривата у чешком језику надокнађен је употребом две синонимичне лексеме⁴⁶, од којих се друга, која је у функцији аугментативног еквивалента (*kunda*), сматра изразито вулгарном.

Стилски неутрална лексема такође може бити употребљена као еквивалент, ако је њен семантички садржај одговарајући, као нпр. када је у питању аугментатив са позитивном евалуацијом:

(42a) Kapetan Popović je komandant vašeg specijalnog bataljona – pokazao je rukom na kapetana **ljudeskaru**. (ДТ)

⁴² *pracka* експр. об. погрд. шапа, рука (об. велика) (ЧСР).

⁴³ *bagán* разг. експр. сељачина, простак (ЧСР).

⁴⁴ *hafan* експр. (велики) пас, псина (крупне пасмине) (ЧСР). Дериват је настао од ономаатопеје лавеза *haf* – ав, ав.

⁴⁵ *sprost'ák* разг. експр. простак, простачина (ЧСР).

⁴⁶ *pička* исто и *kunda* vulg. *ženské přirození, vulva* (SNČ).

(426) Kapitán Popović je velitelem vašeho speciálního praporu – ukázal rukou na kapitána, kníratého **hromotluka**⁴⁷.

(43a) Možda bih sinoć pobegao iz rova da nisam u istoj četi sa slugom moga dede Aleksom Dačićem. Jednom **ljudinom** i junakom kakvog u puku nema. (ДЋ)

(436) Třeba bych dnes v noci utekl ze zákopu, kdybych nebyl ve stejné rotě s čeledí-
nem mého dědy Aleksou Dačićem. S **hromotlukem** a hrdinou, jaký se už v pluku nenajde.

(44a) Nije više bilo muškobanjastih žena, ni onih **ljudeskara** i kepeca što su se uz trešnju bacali kamenicama i drvljem. (МБ)

(446) Nikde už nebylo vidět ani ženy mužatky ani ty **obry** a trpaslíky, co do ko-
runy třešně házeli kamení a klacky.

У примеру (44a/б) ради се о поређењу са антонимичном лексемом (*људескара* : *кепец*) којим се наглашава семантика квантитета, а употребом лексеме *obr* (*див*, *горостас*, *колос*) у чешком језику сачувана је конфронтација и без присуства аугментатива (*obr* : *trpaslik*).

У преводу се понекад појављује и устаљени израз, чије је значење еквивалентно аугментативном деривату:

(45a) Čini mu se još da ga, dok se vuče pored tuđih plotova, prati besni Muharem: jezdi na crnom ždrepcu, jezdi namrgođena **momčina** nabranih obrva, i nosi kao koplje nožinu od dva metra, i hoće na nj da ga nabode. (МБ)

(456) Jak se tak vleče podél cizích plotů, zdá se mu, že ho sleduje zuřivý Muharem: jede na černém hřebci, jede zachmuřený s nasupeným obočím **chlap jako hora**⁴⁸ a jako kopí drží dvoumetrový nůž a chce ho na něj nabodnout.

(46a) Taj vaš Muharem **jezičinu** ima, a ne jezik! (МБ)

(466) Ten váš Muharem má **jazyk jako břitvu**⁴⁹.

(47a) A zar se, Vukajlo, **lažovčino**, nismo nočas dogovorili da ko se prvi probudi, budi drugog? (ДЋ)

(476) A nedomluvili jsme se, Vukajlo, ty **lháři proľhaná**⁵⁰, že kdo se probudí prvný, vzbudí druhýho?

У мноштву веома добрих решења, потеклих из пера врских преводилаца, Душана Карпатског, Миладе Недвједове, Јиржија Фидлера, Ане Адамовић и Јана Долежала, наишли смо на неке случајеве код којих сматрамо да би семантика аугментативних деривата могла бити прецизније пренета у чешки језик.

У појединим примерима нам се чини да и поред окружења мотивна реч не одговара експресивности и субјективној оцени аугментатива и целокупног исказа у српском језику:

⁴⁷ *hromotluk* *грмаљ* (ЧСР).

⁴⁸ *chlap jako hora* *људина* (ЧСР).

⁴⁹ *mít jazyk jako břitvu* *имати оштар језик* (ЧСР).

⁵⁰ Ословљавање *ty lháři proľhaná* које можемо превести као *лажовчино* (*једна*) *лажљива* представља увреду упућену саговорнику која се, поред семантике синтагме и понављајуће особине у главном и зависном члану, још више наглашава употребом облика атрибута у женском роду уз именицу мушког рода. Слично нпр. и у *lenochu líná* – *ленитино* (*једна*) *лења*.

водурина : *voda – kalná, špinavá voda*

(48a) Oblačina smotala visove oko sela što se u strahu i bedi rasulo po stranama i potocima, pod kišom i muklom topovskom grmljavinom sabilo u kaljavu rupčagu. Pred njim, jarkom, s brda teče rujna **vodurina**, kakvu do sada nije video. (ДТ)

(48б) Мрачна zahalila vrchy kolem vsi, jež se v strachu a bídě rozptýlila po stráních a potocích a v dešti a dutém dělostřeleckém hřmění se schoulila do blátivé díry. Před ním ve škarpě teče z kopce nějaká červená **voda**, jakou ještě nikdy neviděl.

У примеру (48a) аугментативом је изражен емоционални став јунака романа према води – одвратна прљава вода, који у преводу недостаје, па би по нашем мишљењу било потребно допунити мотивну реч атрибутном, нпр. *kalná, špinavá voda*.

волина : *vůl – řvát jako tur; hovado/dobytek*

(49a) „Ne řiči, volino“, prekinuh ga pesnicom u teme, „da ne rikneš zauvek.“ (ЗТ)

(49б) „Neřvi, vole“, přerušil jsem ho pěstí do hlavy, „abys tady nezařval navěky.“

У исказу (49a) лексема *волина* употребљена је као инвектив и погрдна је, а у комуникативној ситуацији представља остварен говорни чин увреде. Лексема *vůl* у чешком данас спада у слабије увреде, јер је у разговорном језику њена употреба померена ка речцама и узвицима или поштапалицама,⁵¹ те у контексту (49б) по нашем мишљењу не уноси одговарајући степен пејоративне нијансе значења. С обзиром на то да постоји фразем *řvát jako tur*, сматрамо да би у овој ситуацији прецизнији превод био *Neřvi jako tur!*, или евент. *Neřvi, ty hovado/dobytku!*, где се наведене лексеме у метафоричном значењу односе на сирову или глупу особу и представљају псовку.

јуначина : *hrdina – velký hrdina*

(50a) Kosa mu je padala na debeo, pljosnat nos, i takav, bez visokog klobuka, golglav, ne samo da više nije izgledao **junačina**, nego se činio gotov na smrt. (МЦ)

(50б) Vlasy mu padaly na široký plochý nos a bez svého vysokého klobouku, jen tak holohlavý, nejenže už nevyhlížel jako **hrdina**, ale vypadal spíše jako by měl smrt na jazyku.

Негирање увећаног квалитета у исказу оригинала (*не само да више није изгледао јуначина*) није сачувано употребом мотивне речи у преводу (прим. 50a/б). По нашем мишљењу би више одговарала конструкција са атрибутном, нпр. *velký hrdina*.

циганчура : *cikánka mizerná – cigánka (jedna)*

(51a) Cigančuro, šta će tebi medalje? (ДТ)

(51б) Cikánko **mizerná**, k čemu ti budou medaile?

Изразито омаловажавање српским аугментативом у исказу (51a) није по нашем мишљењу присутно у преводу, те сматрамо да се семантика пејоративности у овом случају може боље изразити лексемом *cigán* која се свакако налази више на

⁵¹ О лексеми *vůl* и њеним значењима, морфолошким карактеристикама и прагматичкој употреби писао је нпр. Ф. Чермак (Čermák 2001).

скали пејоративности. У конкретном случају би тако семантички приближније ословљавање у датом контексту било *cigánko jedna*.

кљусина : *obrovská herka – herka*

(52a) Umesto takvog plena i takvih zarobljenika, njegov eskadron redovno zarobljava gomile kaljavih i bednih pešaka, svakojaku komoru s nekakvim mršavim **kljusinama** koje ne mogu da se iščupaju iz blata, pa u jarcima stoje nepomične ili kao goveda leže u poleđenim barama. (ДН)

(52б) Místo takovéto kořisti a takovýchto zajatců jeho eskadrona pravidelně zajímá zástupy zablácených a ubohých pěšáků, všelijaký trén s nějakými **obrovskými** vyzáblými **herkami**, které nejsou s to se vydrápat z bláta, a tak stojí nehybně ve škarpách anebo leží jako dobytek na zamrzlých loužích.

У жељи за што прецизнијим преносом текста оригинала, а у недостатку формалног еквивалента, употребљена је у преводу (52б) конструкција атрибут + мотивна реч (*obrovské herky*), али нам се она чини неодговарајућом у поређењу са семантиком аугментатива у српском. Лексема *кљусина* изражава квалитет, а не квантитет појма означеног аугментативом, дакле, не ради се о великом кљусету, него о измрцвареном и неупотребљивом коњу, на шта указује не само дериват, него и цео исказ, те је по нашем мишљењу сувишан атрибут *obrovský* (*огроман*), који чак изражава семантику *већи од великог*.

птичурина : *obluda ptačí – zatracený pták*

(53a) Sad će noć pa će i **ptičurine** da se smire, Visočanstvo. (ДН)

(53б) Brzy bude noc, a tak se i ty **obludy**⁵² **ptačí** uklidni, Vysosti.

Понекад је тешко одредити да ли се ради о денотативном или конотативном значењу, да ли је у питању квантитет или квалитет (прим. 53а/б). По нашем мишљењу аугментатив је у тексту оригинала употребљен у негативној евалуацији, а не у изражавању увећаног појма. Тако превод синтагмом *obludy ptačí* (*грдосије од птица*) није адекватан, те би одговарала нпр. конструкција са атрибутом *zatracení ptáci* (*проклете птице*).

кафанчина : *kavárna – pořádná/řádná hospoda*

(54a) Идемо у механу. **Кафанчину**. Српску **кафанчину**. Једину часну уставу нашу слободе. (ДН)

(54б) Pojd'me do hospody. Do **kavárny**. Srbské **kavárny**. Jediné počestné instituce naší svobody.

За аугментатив *кафанчина* еквивалент *kavárna* није одговарајући. С обзиром на то да се у ближем контексту налазе две лексеме које имају исто или приближно значење, прва од њих – *механа*, може се превести као *hostinec*, док би се друга, изражена аугментативом, могла превести као *hospoda*. С обзиром на то да контекст указује на позитивну евалуацију, уз лексему би могао да стоји атрибут који прецизира семантику и присуство веће количине особине, па би превод гласио: *Pojd'me do hostince. Do hospody. Pořádné/řádné srbské hospody*.

И на крају наводимо један интересантан пример превода, у ком се за аугментатив у српском језику у функцији еквивалента налази деминутив у чешком језику:

⁵² *obluda експ. грдосија, неман (ЧСР)*.

јуначина : junáček

(55a) **Junáčino** moja slatka... Medaljama, zlatnim Obilicima imaš ti da se igraš. Zdipice za tebe tvoja majka. Pridrži mi ga, molim te, da operem pelene. (ДН)

(55б) Ты můj **junáčku malej**... Ты si budeš hrát s medailema, se Zlatejma Obilicema, to ti povídám. Matka je pro tebe šlohne. Podrž mi ho, prosím tě, ať můžu vyprat plínu.

Обраћање мушком детету употребом аугментатива, овде са позитивном субјективном оценом, представља формулу у тешким временима која одсликава стање свести српске мајке, чије новорођенче треба да постане велики јунак. Та функција не може бити сачувана у тексту превода јер би имала непримерену конотацију, с обзиром на преовлађујућу тенденцију чешких говорника да користе деминутивне изведенице при обраћању младим бићима, као уосталом и у бројним другим функцијама. Осим тога уз деминутивну изведеницу стоји и атрибут *malý* којим се додатно наглашава маленост и драгост и чија употреба у чешком језику није плеонастична. Наведени однос еквиваленције у реченицама (55a) и (55б) добро илуструје пример различите слике света српских и чешких говорника.

6.

На основу претходног можемо извести више закључака.

Апликација *Treq Чешког националног корпуса* представља релевантан извор богате грађе за проучавање међујезичке еквиваленције, а на примеру јединица које су у језицима различито заступљене чини важну карику у утврђивању процеса дефинисања и преноса њиховог значења из полазног у циљни језик. Укључивање података из корпуса омогућава прецизирање семантике и функција истраживаних елемената у полазном језику и проширивање списка преводних еквивалената у циљном језику.

Аугментативни деривати у српском језику присутни су већином у делима која обрађују војну, ратну и сличну тематику и уопште тешке, мучне и сурове прилике. Ауторима, који су узред буди речено сви мушког пола, служе за стилизацију превасходно мушких ликова, истичући њихову сировост, грубост, или пак неопходну и пожељну снагу и моћ у датом миљеу. Уколико се односе на женске ликове, што је вишеструко ређе, карактеришу их као мушкобањасте, старе, незграпне или неморалне.

Већ на основу поређења репертоара суфикса за грађење аугментатива и њихове продуктивности запажају се знатне разлике између српских и чешких језичких средстава и њиховог семантичког потенцијала да синтетички изразе денотативно значење аугментатива – увећане димензије појма, као и да та компонента значења буде у саставу конотативног значења пејоративности, а све у корист српског језика.

Лексикографски еквиваленти у чешком језику су у највећем броју аналитички, посебно када је у питању семантика квантитета, али уколико је у питању семантика квалитета, такви еквиваленти не уносе пејоративну нијансу значења и због тога је неопходно да у функцији преводних еквивалената буду присутне лексеме које су стилски маркиране, као експресивне, пејоративне, вулгарне и слично.

Што се тиче преводних еквивалената, можемо рећи да се аугментативи не употребљавају аутоматски у циљном језику, чак и када постоје, јер њихова изразита експресивна обојеност и преовлађујућа пејоративна нијанса значења делују пренаглашено у чешком језику. Уместо аугментатива, посеже се за другачијим средствима која су примеренија, као што су речи општеразговорног чешког језика (колоквијалне), као и разне друге стилски маркиране речи – експресивне, пејоративне, вулгарне, код којих се перцепција увећаног квантитета/квалитета не испољава на нивоу творбене категорије аугментатива.

Цитирана литература

Бечева, Ничка. „О дублетности код деминутива и аугментатива у савременом српском језику”. Научни састанак слависта у Вукове дане 29, 1, 2000: 197–203.

[Bečeva, Nička. „O doubletnosti kod deminutiva i augmentativa u savremenom srpskom jeziku”. Naučni sastanak slavista u Vukove dane 29, 1, 2000: 197–203]

Вељковић-Станковић, Драгана. „Деноминални деминутиви и аугментативи – значење и творба”. Научни састанак слависта у Вукове дане 36, 1, 2007: 387–405.

[Veljković-Stanković, Dragana. „Denominalni deminutivi i augmentativi – značenje i tvorba”. Naučni sastanak slavista u Vukove dane 36, 1, 2007: 387–405]

Јовановић, Владан. Деминутивне и аугментативне именице у српском језику. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2010.

[Jovanović, Vladan. Deminutivne i augmentativne imenice u srpskom jeziku. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2010]

Клајн, Иван. Творба речи у савременом српском језику. Суфиксација и конверзија. Део 2. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2003.

[Klajn, Ivan. Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Sufiksacija i konverzija. Deo 2. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2003]

Киршова, Маријана. „Аугментативи са суфиксима -ина, -етина, -урина у Вуковом Рјечнику”. Наш језик 28, 1–2, 1988: 42–54.

[Kiršova, Marijana. „Augmentativi sa sufiksima -ina, -etina, -urina u Vukovom Rječniku”. Naš jezik 28, 1–2, 1988: 42–54]

Новокмет, Слободан. „Нове речи са суфиксом -ина и његовим варијантама у српском језику”. Наш језик 43, 3–4, 2012: 55–68.

[Novokmet, Slobodan. „Nove reči sa sufiksom -ina i njegovim varijantama u srpskom jeziku”. Naš jezik 43, 3–4, 2012: 55–68]

Пецо, Асим. „Именице на -ура у нашем језику”. Наш језик 31, 1–5, 1996: 146–162.

[Peco, Asim. „Imenice na -ura u našem jeziku”. Naš jezik 31, 1–5, 1996: 146–162]

Радуловић, Јован. „Аугментативно-пејоративна значења неких именица”. Наш језик 8, 3–4, 1956: 106–113.

[Radulović, Jovan. „Augmentativno-pejorativna značenja nekih imenica”. Naš jezik 8, 3–4, 1956: 106–113]

Стевановић, Михаило. Савремени српскохрватски језик: граматички системи и књижевнोजезичка норма. Део 1. Београд: Научно дело, 1964.

[Stevanović, Mihailo. Savremeni srpskohrvatski jezik: gramatički sistemi i književno-jezička norma. Deo 1. Beograd: Naučno delo, 1964]

Чампар, Драгован. „Род и број именичких аугментатива у српскохрватском

језику”. Научни састанак слависта у Вукове дане 13, 1, 1984: 289–301.

[Čampar, Dragovan. „Rod i broj imeničkih augmentativa u srpskohrvatskom jeziku”. Naučni saстанak slavista u Vukove dane 13, 1, 1984: 289–301]

Čermák, František. „Já vůl, ty vole / ty si vůl, to je vůl“. Čeština doma a ve světě 9, 1–2, 2001: 27–30.

Dokulil, Miloš, Karel Horálek, Jiřina Hůrková (eds.) Mluvnice češtiny I: fonetika, fonologie, morfonologie a morfémika, tvoření slov. Praha: Academia, 1986.

Chlumská, Lucie, Olga Richterová. „Překladová čeština v korpusech“. Naše řeč 97, 4–5, 2014: 259–269.

Karlík, Petr, Marek Nekula, Zdenka Rusínová (eds.) Příruční mluvnice češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1996.

Karlík, Petr, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.) Nový encyklopedický slovník češtiny. Praha: NLN, 2016.

Makišova, Ana. „Imenički augmentativi u slovačkom i srpskom jeziku – građenje i semantika”. Славистика 9, 2005: 185–191.

Martinková, Michaela. „K metodologii využití paralelních korpusů v kontrastivní lingvisticke“. Naše řeč 97, 4–5, 2014: 270–285.

Nekula, Marek. „Deminutiva a augmentativa v češtině z typologického hlediska“. [In:] A. Bičan, J. Klaška, P. Macurová, J. Zmrzlíková (eds.) Karlík a továrna na lingvistiku. Prof. Petru Karlíkovi k šedesátým narozeninám. Brno: Masarykova univerzita, 2010: 304–316.

Peco, Asim, Živojin, Stanojčić (eds.) Srpskohrvatski jezik. Beograd: Interpres, 1972.

Šimandl, Josef (ed.) Slovník afixů užívaných v češtině. Praha: Karolinum, 2017. <<http://www.slovníkafixu.cz>> 02.07.2020.

Štícha, František et al. Velká akademická gramatika spisovné češtiny I. Morfologie: druhy slov, tvoření slov. Část 2. Praha: Academia, 2018.

Извори

ИА: Андрић, Иво. Омерпаша Латас. Београд: Просвета, 1976.

[Andrić, Ivo. Omerpaša Latas. Beograd: Prosveta, 1976]

ДМ: Михајловић, Драгослав. Кад су цветале тикве. Нови Сад: Матица српска, 1968.

[Mihajlović, Dragoslav. Kad su cvetale tikve. Novi Sad: Matica srpska, 1968]

РСЈ: Вујанић, Милица et al. Речник српскога језика. Нови Сад: Матица српска, 2011.

[Vujić, Milica et al. Rečnik srpskoga jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2011]

РМС: Стевановић, Михајло et al. (eds.) Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI. Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

[Stevanović, Mihajlo et al. (eds.) Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika I–VI. Novi Sad: Matica srpska, 1967–1976]

ДТ: Ћосић, Добраца. Време смрти. Београд: Просвета, 1976.

[Ćosić, Dobrica. Vreme smrti. Beograd: Prosveta, 1976]

МЦ: Црњански, Милош. Сеобе. Београд: Просвета, 1966.

[Crnjanski, Miloš. Seobe. Beograd: Prosveta, 1966]

ЧСР: Качаник, Емилија et al. Чешко-српски речник I, II. Београд: САНУ, 2001.

[Kačanič, Emilija et al. Češko-srpski rečnik I, II. Beograd: SANU, 2001]

Andrić, Ivo. Omerpaša Latas. Praha: Melantrich, 1981. Překlad: Jiří Fiedler.

ASSČ: Akademický slovník současné češtiny. Ústav pro jazyk český AV ČR. <<http://>

www.slovníkcestiny.cz/uvod.php>28.06.2020.

МБ: Bulatović, Miodrag. Crveni petao leti ka nebu. Zagreb: Naprijed, 1959.

Bulatović, Miodrag. Červený kohout letí k nebi. Praha: Odeon, 1972. Překlad: Dušan Karpatský.

Crnjanski, Miloš. Běženci panonských bažin. Praha: Odeon, 1981. Překlad: Milada Nedvěďová.

Český národní korpus. <<https://www.korpus.cz>>02.07.2020.

ЗТ: Ćirić, Zoran. Hobo. Beograd: Narodna knjiga Alfa, 2002.

Ćirić, Zoran: Hobo. Praha: Runa, 2012. Překlad: Jan Doležal.

Ćosić, Dobrica. Čas smrti. Praha: Odeon, 1976. Překlad: Milada Nedvěďová.

Gerzić, Borivoj. Rečnik srpskog žargona (i žargonu srodnih reči i izraza). Beograd: Bookbridge, 2012.

ДК: Kiš, Danilo. Enciklopedija mrtvih. Beograd: Prosveta, 1990.

Kiš, Danilo. Encyklopedie mrtvých. Praha: Mladá fronta, 1995. Překlad: Milada Nedvěďová.

Mihajlović, Dragoslav. Prohra. Praha: Odeon, 1979. Překlad: Jiří Fiedler.

SCHČS: Jeníková, Anna, Karel Lemarie, Jan Sedláček, Stanislava Sýkorová. Srbocharvátsko český slovník. Praha: Academia, 1982.

SNČ: Hugo, Jan, Markéta Fidlerová, Kateřina Adamková, Zdeňka Juránková (eds.) Slovník nespisovné češtiny. Praha: Maxdorf, 2006.

SSČ: Filipec, Josef, František Daneš, Jaroslav Machač, Vladimír Mejstřík (eds.) Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia, 1994.

SSJČ: Havránek, Bohuslav, Jaromír Bělič, Miloš Helcl, Alois Jedlička (eds.) Slovník spisovného jazyka českého I–IV. Praha: Československá akademie věd, 1960–1971.

ДВ: Velikić, Dragan. Astragan. Beograd: Duška, 1992.

Velikić, Dragan. Astrachán. Praha: Triada, 1997. Překlad: Ana Adamovičová.

Katarina Mitrićević-Štepanek

AUGMENTATIVES IN SERBIAN AND CZECH LANGUAGES IN THE CZECH NATIONAL CORPUS

Summary

The paper discusses augmentative derivatives in Serbian and Czech, collected from the Czech National Corpus through the *Treq* application, which includes translation equivalents of Czech and other languages based on data from the InterCorp parallel corpus. Their presence in the corpus is monitored, their semantics and function in Serbian language are analyzed and formal and semantic equivalents in Czech are determined. The lexicographic equivalents are specified and the list of translation equivalents is supplemented.

Augmentatives have a different status in the two given languages, stemming from the peripheral position they have in Czech. Due to this fact, it is concluded that the equivalents are rarely augmentative and mostly either analytical (for example adjective + noun), or words of the colloquial Czech language, as well as pejorative or vulgar words.

Keywords: augmentatives, Serbian language, Czech language, Czech National Corpus, semantics, function, equivalence.

НЕПРОТОТИПИЧНА УПОТРЕБА ИМПЕРАТИВНИХ ОБЛИКА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет анализе у овом раду јесу пренесена значења императивних облика која се у постојећој литератури на српском језику подводе под приповедачки императив. На основу анализе структурно-семантичких разлика између појединачних транспозиционих употреба императивних облика аутор предлаже разликовање приповедачког, квалификативног, хаби-туалног, адмиративног, деонтичког, концесивног и кондиционалог императива.

Кључне речи: пренесено значење, прошлост, приповедачки императив, структурно-се-мантички, лице, граматички број.

The subject of analysis in this paper is the transferred meanings of imperative forms which in the existing literature in the Serbian language are subsumed under the narrative imperative. Based on the analysis of structural-semantic differences between individual transpositional uses of imperative forms, the author proposes a distinction between the narrative, qualifying, habitual, admira-tive, deontic, concessional and conditional imperatives.

Keywords: transferred meaning, past, narrative imperative, structural-semantic, person, gram-matical number.

0. А. Вежбицка у својој познатој студији «Семантичке универсалии и описание языков» (*Семантичке универзалије и дескрипција језика, превод наш – Д.К.*) примећује да, говорећи о императивној конструкцији, говоримо о посебној конструкцији помоћу које изражавамо следеће значење ‘ја хоћу да ти нешто урадиш’, те да, истина, постоје језици у којима дато значење није гра-матикализовано (о језицима без парадигме императива види нпр. Храковский 1992: 246–263), али да нису познати језици у којима се значење императивне конструкције не може исказати (Вежбицкая 1989: 49–50).¹

Мотив молбе, захтева, према мишљењу америчког психолога Мајкла Тома-села, основни је и најочљивији од трију базних комуникативних мотива (Тома-селло 2011: 86).²

¹ Став А. Вежбицке тешко да би ико могао оспорити, јер, уколико бисмо претпостави-ли да постоји језик чијим средствима није могуће вербализовати значење императивне конструкције, претпоставили бисмо, заправо, да постоји језик којим човек не може изрази-ти своју вољу, а воља је, како каже свети Јован Дамаскин, једно од најважнијих онтолошких својстава човека, тј. душе човекове (св. Јован Дамаскин 2006).

² Доказ томе јесте и врло рана појава императива у говору деце. Како наводи С.Н. Цејтлин, облике *дај, иди* дете почиње да употребљава још у периоду холофразе (Цејтлин 2000: 84).

0.1. Граматикализација значења ‘ја хоћу да ти нешто урадиш’ својство је свих словенских језика, па тако и српског.³

На основу увида у постојеће граматике српског језика и радове посвећене императиву (види нпр. Стевановић 1989: 708–710; Пипер и др. 2013: 404–406; Станојчић и др. 1992: 387) видимо да се сва значења императивних облика обично подводе под један од следећих типова: императив за изражавање запозвести, молбе и сл. (*Знаш, мама, **купи** ми сатенску кошуљу, плаву, сећаш се какву сам имао прошле године* (СК)), прохибитивни (***Немојте** више **рећи** ни речи* (СК)), превентивни (***Гледај да виђаш** председника бар два пута у току дана, и једном ноћу* (СК)), пословички (гномски) императив (*Прво **скочи**, па онда **реци хоп***), те приповедачки (наративни) императив (*Ту се посваде и упири спроводник пушком и убије кнеза, и отале **утеци*** (КЛ)).

Од свих наведених, предмет анализе у овом раду биће она значења императива која у српској граматичкој традицији имају заједнички именитељ – приповедачки а који представља тип непрототипичне, тј. неканонске употребе императивних облика.⁴

Емпиријску базу истраживања чине примери ексцерпирани из електронских корпуса српског језика (СК, КЛ), дигиталне едиције Антологија српске књижевности (АСК), као и неких других електронских извора.

1. Полисемичност императивних облика карактеристика је многих језика, међу њима и српског, што, наравно, није остало незабележено у лингвистичкој литератури (Стојановић 1921; Пешикан 1956; Томановић 1962; Стевановић 1971; Јањушевић 2005; Књазев 2007). Међутим, како се нама чини, многа питања везана за дати језички феномен остала су отворена. Између осталог, такво је питање семантичког обима термина *приповедачки императив*.

Увид у литературу на дату тему омогућује да се већ на први поглед уоче три чињенице.

Прва – сфера употребе *приповедачког императива*⁵ у српском језику веома је широка. Уколико упоредимо семантику императивних облика у примерима који следе (примери 1 и 2) врло ћемо лако уочити разлику: док у првом примеру можемо говорити о употреби императива са циљем истицања интензитета радње, у другом случају се помоћу императивног облика означава радња која се редовно понављала.

1. *Кад то она чује, отиде, па **вуци** камен, те опет девет година ради она у камену, а нигде нитко не умире, већ има стараца и болесника који моле бога*

³ Међутим, оно што српски и друге јужнословенске језике, а поред њих и руски, издваја из општесловенског корпуса јесте чињеница да је у јужнословенским језицима и руском језику присутна двочлана парадигма синтетичког императива, за разлику од западнословенских, те украјинског и белоруског језика где имамо трочлану парадигму. Нпр. наспрам *Хајте да му помогнемо* у српском, тј. *Давайте поможем ему* у руском језику, у чешком имамо *Pomozte mi* (Манучарян 2015: 180).

⁴ Као непрототипичне ми видимо све употребе императивног облика у којима посматрани облик на овај или онај начин мења своје категоријално парадигматско значење и синтаксичко окружење (уп. Храковский и др. 2001: 226).

⁵ Поред термина *приповедачки* или *наративни* среће се и термин *историјски* императив.

дан и ноћ да умру, али да: гдје је смрт? [→ ... па је потом свом снагом (интензивно) вукла камен, ...](СрпНП_АСК)

2. Србији треба тиранин, каква демократија. Душан је био прави вођа за Србију, кад украде, а он руку на **сеци** на пањ [→ ... сваки пут кад неко нешто украде, Душан му руку стави на пањ и одсече] (КЛ).

Друга – могућност употребе императива као маркера неочекиваности остаје углавном непримећена.⁶

Трећа – приповедачки императив се у српском језику претежно, али не искључиво, везује за дијалекте (види нпр. Пешикан 1956) или се карактерише као граматички архаизам (види нпр. Пипер и др. 2013: 406).⁷

Ми ћемо у свом раду покушати потврдити следеће радне хипотезе:

- није сасвим оправдано једним термином обухватити различите непрототипичне употребе императивних облика;
- императивним обликом се у српском може указати на неочекиваност ситуације која је била актуелна у одређеном тренутку;
- непрототипична употреба императивних облика није облигаторно везана за означавање прошлих радњи.

1.1 Прототипични императив и пренесена значења императивних облика

Дакле, будући да императивном конструкцијом говорно лице изражава своју вољу, канонски (прототипични) императив, како бележи и литература, увек претпоставља субјекта говорног чина, Прескриптора, потом субјекта каузиране радње, тј. онога коме је прескрипција упућена или Адресата, те саму Прескрипцију.

Међутим, слажући се око инваријантног значења императивне конструкције, као и њене полисемичности, граматичари заузимају различита гледишта када је реч о семантичкој структури прототипичних и непрототипичних употреба императивне конструкције.

Е. Фортејн бележи да постоје два основна погледа на проблематику значења императива: моносемични (све употребе императива представљају реализацију једног заједничког значења) и полисемични (транспозиционо употребљени, императивни облици губе своју императивну семантику) и као представнике овог другог приступа наводи Храковског и Володина (Фортејн 2008: 2).

⁶ Истини за вољу, може се рећи да својеврсан изузетак у том погледу чини А. Јањушевић у чијем магистарском раду *Форме са императивним значењем у савременом српском језику* читамо: «Приповедачким императивом у српском језику обично (*истицање је наше* – Д.К.) се не исказују радње које су се изненада десиле. Уколико је потребно назначити да се нешто десило изненада, обично ће приповедач употријебити узвик (Јањушевић 2005: 76).

⁷ Нпр. у граматици М. Миновића у делу текста посвећеном приповедачком императиву читамо «У савременој приповедачкој прози није фреквантан, а има га посебно код оних писаца који у својој приповедању искоришћују особине народног говора (Minović 1987: 177). Исто тако, у *Синтакси српског језика. Проста реченица* употребе императива за означавање радње која се понављала у прошлости у делима савремених писаца се не одриче, већ се одређује као мање карактеристична, будући да се у тој функцији у савременом српском језику чешће јавља потенцијал (Танасић 2005: 457).

Заправо, постоји и трећи пут (уп. Гусев 2013: 20) – управо онај који предлажу Храковски и Володин уводећи дистинкцију између унутарпарадигматских и непарадигматских транспозиционих значења императива. За разлику од непарадигматских транспозиционих значења императива, парадигматски транспозиционо употребљени императивни облици чувају општекатегоријално значење изражавања воље (у широком смислу речи), али мењају значење категорије лица и/или добијају додатна значења која нису својствена императивном облику у „канонском“ контексту, што, најчешће, прати и промена непосредног синтаксичког окружења (Храковский, Володин 2001: 227).

Непарадигматски транспозиционо употребљени императивни облици губе категоријално значење изражавања воље. Наравно, мења се и семантичка структура овако употребљених императивних конструкција.

2. Приповедачки императив у српском језику се, као што смо већ споменули, одређује као језичко средство „за експресивно означавање радњи која се вршила или извршила у прошлости“ (Пипер и др. 2013: 404; уп. нпр. Стојановић 1921: 196–197; Стевановић 1989: 709).

Међутим, на основу анализе емпиријског материјала дошли смо до закључка да императивни облици који се сврставају под приповедачки императив могу вршити и функцију маркера радње које нису претеритално или темпорално маркиране.⁸

Тачније, сва пренесена значења императивних облика која се српској грама­тичкој традицији одређују као приповедачки императив могли бисмо поделити на две групе. Прву групу чинила би значења маркирана у односу на критеријум ‘претериталност’ (пренесена значења императивних облика са обавезном претериталном семантиком), док би другу групу чинила значења која су према датом критеријуму немаркирана.

2.1 Пренесена значења императивних облика са обавезном претериталном семантиком.

У ову групу издвојили смо императивне облике који указују на радњу која је била актуелна у прошлости и ...

- поседује додатни ефекат посведочености, доживљености радње (*приповедачки императив*);
- издваја се својим интензитетом (*квалификативни императив*);
- циклично се понављала (*хабитуални императив*);
- која је била неочекивана (*адмиративни императив*).

2.1.1 Приповедачки, квалификативни и хабитуални императив

На способност српског језика да се радње које су биле актуелне у прошлости искажу императивом указао је, између осталих, пре безмало сто година Љ.

⁸ У том смислу наш закључак је само условно опречан мишљењу да се пренесено употребљеним императивним облицима могу вербализовати једино прошле радње: „Императив се сврстава међу глаголске облике који су подложни временском транспоновању. Транспоновање императива могуће је само у прошлост, никако у будућност (Пипер и др. 2005: 456)“.

Стојановић (Стојановић 1921: 196–197) и своју тврдњу илустровао примерима међу којима су и следећи:

3. *Ја реци, а они ухвати па изврни.*

4. *Она скиде с руке своју плетивачу, а ми с коња своје вреће, па пуни и мјери, док напунисмо вреће за све тридесет коња.*

Према је несумњиво да се у свим наведеним примерима императивним облицима бележи радња која је била актуелна у прошлости, они се међусобно разликују: за разлику од императивних облика употребљених у примеру 3, императивни облици у примеру 4, по нашем мишљењу, имају функцију маркера интензитета радње.

У првом примеру преузетом из рада Љ. Стојановића (пример 3) императивни облици маркирају сукцесивне, узрочно-последично повезане радње које су се одиграле у прошлости. Употребом императивних облика говорно лице појачава ефекат посведочености, доживљености радње и аутентичности догађаја (Вељовић и др. 2017: 51). При томе, као што видимо из примера 3, ове радње може вршити више лица, но напоредност предикативних основа⁹ није обавезна.

Приповедачи императив препознајемо и у следећим примерима:

5. *Те ја узми троструку канџију, ужени јој у месо кошљу: враг утече некуд без обзира, а оздрави снаха Анђелија...* (ППЊ_ГВ_АСК)

6. ... *па у Дугу с четом западнули, дочекали карван од Никшићах; покољи се на друм са Турцима, четрнаест посједи Тураках и узми им седамдесет коњах и двије три ухвати робиње.* (ППЊ_ГВ_АСК)

7. ... *а одовуд неки од нашијех, умимогред, покрај оце мими и тисни му од лакта рожину његовојзи у грлић шишани.* (ППЊ_ГВ_АСК)

8. *Ту се посваде и упри спроводник пушком и убије кнеза, и тале он утеци.* (КЛ)

Управо овакву употребу императивних облика ми видимо као прави приповедачки императив чије бисмо инваријантно значење могли представити на следећи начин: 'говорно лице сигнализира да је до актуализације ситуације S_1 (S_2, \dots) дошло у тренутку t_1, t_2, \dots); тренутак t_1, t_2, \dots) претходи моменту говора'.

Напоредно са императивом често имамо употребљене и друге претериталне облике. Најчешће конкурентно средство је аорист.

9. *У тај час нестане и трговине и купца, него од трговине створи се голуб, а од Турчина створи се кобац, па потерај голуба!* (СрпНП_АСК)

Наш емпиријски материјал показује да се у конструкцијама овог типа императивни облик глагола свршеног вида чешће среће него императивни облик глагола несвршеног вида. Вршилац радње може бити изражен именичком (оба граматичка броја) или заменичком речју (1. и 3. лице једине и множине), у зависности од тога да ли је вршилац радње једно или више лица.

Понекад, што је заправо честа појава у језику, имамо кумулативно изражавање радњи које су се одвијале у одређеном временском следу са наглашењем интензитета;

⁹ Овде је важно рећи да ми, следећи у томе велики број руских граматичара, реченицу у којој се за један граматички субјекат везује више предикатских израза не сматрамо сложеном.

10. *Докопа ти оно чаканац, па онако лудо и пијано — све **поскочи** и **удри** што може више у бубањ.* (Глиш_АСК)

11. *Свуд је **води** по манастирима и **чита**’ јој масла и бденија; **куми** врага у све манастире да остави снаху Анђелију, **куми** врага — ништа не помаже!* (ППЊ_ГВ_АСК)

На то да се императивним обликом може вербализовати и психички и/или физички интензитет прошле радње указао је у своје време В. Томановић издвојивши напрегнутост као главну одлику приповедачког императива (Томановић 1963: 227–228).¹⁰ Будући да помоћу императивног облика говорно лице описује, детерминише начин вршења одређење радње, за овакву његову употребу предлажемо термин *квалификативни императив* (‘говорно лице сигнализира да се током временског периода, који је претходио моменту говора, актуализација ситуације S_1 одвијала наглашеним интензитетом’).

12. *Онда ова двојица брже **вуци** сламу, па **турај** у ону јазбину, па онда запале, и тако сва три змаја онде пропадну* (СрпНП_АСК).

Врло често семантика интензитета се постиже редупликацијом облика:

13. *Има и право дјечак! — **гракну** Николетина. — Данас те туче овај, сутра онај, **удри, удри**, док најзад не заборавиш да си човјек. У вола се претвориш.* (ОрлѠоп_АСК)

14. *Онда он **копај, копај**, те ископа и осталијех шест казана.* (СрпНП_АСК)

15. *Они **вуци, вуци**, па кад довукли до половице, пусте и уже и камен, те камен буб доље.* (СрпНП_АСК)

За разлику од приповедачког, квалификативни императив се твори претежно од глагола несвршеног вила. Иако не постоји никаква формална препрека да вршилац радње буде изражен обликом 1. лица једнине или множине, у свим примерима које смо пронашли у корпусу субјекат има форму 3. лица једнине или множине.

Када је реч о квалификативном императиву посебно занимљиве јесу колокације са глаголом ‘ударити’ у императиву + императив неког другог глагола, у којима облик ‘удри’ врши функцију интензификатора:

16. *А они и једни и други **удри фали** сваки своју,... а он се само **окреће** час једној, час другој.* (ПопСр_АСК)

17. *Опет они **удри риљај** још једно пола сата.* (СК)

Термин *квалификативни императив* већ је у употреби, но он се традиционално користи за именовање радњи које су се у прошлости понављале по неком реду или обичају, навици:

18. *Милић никад није казивао шта намерава, већ кад му падне напамет заврзи се својом верном латинком, на **кукуљи** струку, **запали** чибук, па крен и лагано* (пример преузет из Стевановић 1989: 101).

¹⁰ „Ова напрегнутост је и физичка и психичка, јер се при раду напрежу и мускули и воља и пажња, а осим тога често је праћен јачом или слабијом емоцијом, афектом, па се овим глаголским обликом исказују и ова психичка стања“ (Томановић, нав. дело).

19. *Пре рата никако нису летовали у граду, него како наићи лето, они ти лепо набави огрев за зиму* (пример преузет из Стевановић 1972: 709).¹¹

Примери из радова М. Стевановића, с наше тачке гледишта, потпадали би под *хабитуални императив*.¹² Значење хабитуалног императива (‘говорно лице сигнализира да је у прошлости након актуализације ситуације S₁ сваког пута следила актуализација ситуације S₂’) реализује се примеру бр. 2 као и у следећим примерима:

20. *Онда их черече, па тражирају, ту на лицу места, черече и виле и вилењаке, па трпај у гепек, и разлаз кућама, свако са својим злочиним.* (КЛ)

21. *Па ми је исто један из Буковице приповиједао, да је у њега била крава отелила се, кад свако подне стани је рика те утеци и заштркљај се низ поље, па у огреду.* (КЛ)

У свим наведеним примерима имамо ситуације које су у одређеним околностима у току дужег временског периода постајале актуелне (уп. Шлуинский 2005: 87),¹³ стога је радња исказана хабитуалним императивом узрочно-последично повезна са радњом која јој претходи.¹⁴ Другим речима, имамо две ситуације: једну која условљава и другу која је условљена, чинећи заједно једну интегративну биситутивну смисаону целину (уп. Евтюхин 1996: 141).

Најчешће радња која претходи и условљава није исказана хабитуалним императивом. Међутим, пример који Б. Вељовић наводи из приповетке Ћ. Сирајића потврђује да хабитуални императив може стајати како у условљавајућем, тако и у условљеном делу итеративне конструкције: *On ženu dovedi, a ja je odvedi* (Вељовић 2017: 55). Овај пример је занимљив још из једног разлога: иако хабитуални императив углавном стоји уз 3. лице, очигледно да вршилац радње може бити формализован и 1. лицем.

В. Томановић запажа да хабитуални императив обично стоји после потенцијала, који је, заједно са перфектом имперфективних глагола, један од глаголских облика којима се у српском језику може вербализовати понављање радње: *Свако јутро кад би дан свануо, излазило б' двоје ћеце лудо на ливаду под Ђурову кулу, пак би сјели на зелену траву те сузама травицу заљевај* (Томановић 1963: 229).

¹¹ Као илустрацију квалификативног императива исти пример, али нешто измењен (*него како наићи лето, она ти лепо набави огрев за зиму*), налазимо и у раду Софије Ракић-Милојковић (Ракић-Милојковић 1995: 558).

¹² Веза између хабитуалности и квалификативности је несумњива: уколико се учешће X-а у ситуацији S понавља са одређеном закономерношћу, можемо рећи је за X-а карактеристично учешће у ситуацији S (уп. Шлуинский 2005: 83; Вељовић 2017: 48).

¹³ В.С. Храковски итеративне конструкције овог типа назива узувативима: „Ситуации, входящие в итеративное множество могут специально характеризоваться как осуществляющиеся в соответствии с какой-либо эмпирически наблюдаемой вероятностной закономерностью. В этом случае принято говорить об узитативном значении (Храковский 1989: 49).

¹⁴ Дакле, и овде, као и у примерима које анализира Т. Ашић у раду посвећеном потенцијалу као средству за означавање понављања у прошлости, можемо говорити о условљеној хабитуалности (Ашић 2006: 144).

Неоспорна је чињеница да се хабитуални императив, у односу на друга два конкурентна средства, ређе среће у савременом српском језику. Ипак, поставља се питање у каквом је односу са њима.

Пишући на тему овремењавања прошлих радњи, М. Ивић запажа да српски језик припада језицима за које је дистинкција „евокативно“ / „фактографско“ релевантна. У првом случају користиће се потенцијал, док ће се перфекту прибећи уколико се о радњама понављаним у прошлости говори фактографски (Ивић 1995: 44).

Хабитуални императив се може, мишљења смо, употребити само уколико евоцирамо радње понављане у прошлости.¹⁵ Користећи хабитуални императив наратор свој исказ чини експресивно маркираним, а своју нарацију динамичнијом.

Као што се из наведених примера може видети, хабитуални императив нема ограничења када је категорија вида у питању. Вршилац радње је најчешће изражен трећим лицем, но, уколико није формално исказан, може имати уопште-нолично значење:

22. *Знам – чувао си козе оvdје. Овце и козе и говеда, све заједно помијешај да пландује ту око Градине, на **намужи** у стамбурак до миле воље.* (пример преузет из Јањушевић 2005).

2.1.2 Адмиративни императив

Већ смо споменули чињеницу да је В. Томановић као основно значење приповедачког императива препознавао значење напрегнутости, која може бити и психичка: „Психичка напетост која се исказује овом формом не односи се само на радно лице него и на говорно: зато што оно преживљује догађај о којему прича и саосећа са оним што доживљује радно лице. Пошто психичка напетост говорног лица може настати не само због рада лица о којему говори, него и због било каквог догађаја о којему оно приповеда, овом формом се исказује и тако настала психичка напетост (...)», те се даље наводе примери међу којима је и следећи из *Горског вијенца* П.П. Његоша: *У то рикни низ пазар ријека, након чега Томановић упућује на чињеницу да идентична ситуација постоји и у руском језику (Положил я его на стол, чтобы ему операцию, делать, а он возьми и умри¹⁶ у меня под хлороформом)* (Томановић 1963: 228).

Заиста, и у примеру из Његошевог *Горског вијенца* као и у примеру из руског језика императивни облици имају исту семантику, будући да се помоћу императивних облика у наведеним примерима, по нашем мишљењу, вербализује неочекиваност. Маркирање неочекиваности препознајемо и у наредном примеру који бисмо могли парафразирати на следећи начин: ‘говорно лице каже да су X-а били заробили Турци. У тренутку t_1 није било никаквих знања да ће X успети да се ослободи турског ропства. У тренутку t_2 X се ослободио турског ропства’:

23. *А онда ти он **утеци** Турцима.* (СРБ_У)

¹⁵ Ово објашњава због чега се хабитуални императив може срести у оквиру истог исказа у ком је у истој функцији употребљен потенцијал, а не и перфекат.

¹⁶ О конструкцији *взять и сделать* у руском језику (која представља један од подтипова тзв. «осложњеног» предиката) види нпр. Шведова 1980: 221–222; Добровольский и др. 2018.

И овде, као и у примеру 24, одабиром императивног облика у функцији маркера неочекиваности актуализације одређене ситуације говорно лице свој исказ експресивно маркира, а самим тим га чини динамичнијим, тј. фокусира га (уп. Ашић 2006: 147):

24. *Скочи једно јутро народ, истерај га, а мене постави за кмета* (Стевановић 1989: 708)

Да акценат није на начину вршења радње, већ на неочекиваности догађаја показује нам концепт¹⁷ адмиративног императива који подразумева:

- ситуацију S која је постала актуелна у одређеном тренутку;
- својство те ситуације, тј. учесника са семантичком улогом ‘Својство’;
- оног који тај догађај перцепира, тј. учесника са семантичком улогом ‘Експеријенсер’;
- оног који је каузирао актуелност ситуације S, тј. учесника са семантичком улогом ‘Каузатор’.

Када говоримо о адмиративном императиву, посебно место заузима конструкција *Дај не причај!* у ситуацијама када говорно лице саопштава свом саговорнику да је од њега чуо нешто што одступа од очекиваног.

До сада се, као што смо већ поменули напред у тексту (напомена 6), транспоновани императивни облик ретко препознавао као средство маркирања неочекиваности. Међутим, нама се чини да императив перфективних глагола у српском језику, уз субјекат формализован 1. и 3. лицем оба граматичка броја, поседује такав транспозициони потенцијал (‘говорно лице сигнализира да је у тренутку t дошло до неочекиване актуализације ситуације S’).

Истина, адмиративни императив се среће веома ретко, будући да се у овој функцији налази у синтаксичко-семантичкој опозицији са аористом, који је, без сваке сумње, далеко чешћи у позицији маркера неочекиваности.¹⁸

2.2 Пренесена значења императивних облика са необавезном претериталном семантиком

У ову групу издвојили смо императивне облике који указују на радњу која није претеритално или временски маркирана и ...

- чија актуализација противуречи супротстављеној јој ситуацији (*концесивни императив*);
- чију актуализацију говорно лице карактерише као наметнуту (*деонитички императив*);
- чију је актуализацију условила актуализација неке друге ситуације (*кондиционални императив*).

¹⁷ «Глагольная лексема, будучи употреблена в высказывании, описывает некую ситуацию. Тем самым лексема (или говорящий с помощью данной лексемы) концептуализует определенный фрагмент внеязыковой действительности, сопоставляя ему нечто, что можно назвать “концепт ситуации”, и этот концепт включает определенный набор участников» (Падучева 2004: 52).

¹⁸ Аорист као маркер неочекиваности у српском језику већ је био предмет наше пажње (Керкез 2012).

2.2.1 Концесивни императив

Супротстављање двеју ситуација карактеристично је и за реченице са концесивним императивом чије инваријантно значење можемо представити на следећи начин: ‘актуелност ситуације S_1 имплицира неактуелност ситуације S_2 ; говорно лице констатује актуелност ситуације S_1 без обзира на то што је актуелна ситуација S_2 ’:

25. (...) и кад треба да се попне на ту планину воз једноставно неће да кре-
не; **куми, моли, кунуј** котлове, антрацит и лигнит, али не вреди (КЛ)

Клауза са концесивним императивом често се уводи редуплицираном партикулом-везником¹⁹ и који врши функцију интензификатора:

26. *Живка: Ју, није да цена, тетка, него дере као вук јагњећу кожу. И кунуј, и прекрајај* му, никад ништа на њему цело ни двадесет четири сата. (Нуш_ГМ_АСК)

Осим значења концесивности ситуација S_1 може истовремено (кумулятивно) реализовати хабитуално значење. Семантички близак концесивном је и адмиративни императив,²⁰ но за разлику од њих концесивни императив није обавезно претеритално маркиран и образује се само од глагола несвршеног вида.

Као што из наведених примера можемо видети концесивни императив се гради од имперфективних глагола, а субјекат радње на површинском граматичком нивоу није експлициран.

2.2.2 Деонтички императив²¹

Деонтички императив (‘говорно лице сигнализира да му се актуализација ситуације S намеће’) среће се у адверзативним реченицама у којима се ситуацији S_1 која не зависи од говорног лица (фонска ситуација у терминологији Добрушине (Добрушина 2016:131)) супротставља ситуација S_2 чији је агенс говорно лице. Актуализацију ситуације S_2 говорно лице доживљава као одређену врсту присиле, те према томе има негативан став (уп. Храковский, Володин 2001: 237; Перцов 2001: 216).²² Семантички акценат је управо на негатив-

¹⁹ Подробније о партикули-везнику и види нпр. Јањушевић 2018.

²⁰ Значење концесивности се често интерпретира као значење изневереног очекивања, што би било тешко оспорити. Међутим, ми смо такође и мишљења да се између концесивности и неочекиваности не може ставити знак једнакости, на чему се овде, узимајући у обзир дозвољени обим рада, нећемо заустављати.

²¹ Термин који предлагемо одабрали смо руководећи се руском литературом у којој се међу непрототипичним употребама императивних облика издваја и императив «со значением реализуемого долженствования» (види нпр. Храковский и др. 2001: 238; Перцов 216), као и термин «императив долженствования» (види нпр. Добрушина 2016: 130).

При томе, свесни смо повезаности прототипично употребљеног императива и деонтичке модалности: «Включение смысла ‘долженствование’ в конотации императива связано с тем, что, хотя этот смысл и не вытекает со строгой необходимостью из смысла ‘побуждение’ (если X побуждает Y к Z -у, из того не следует, что Y должен делать Z), все же соответствующая модалность высоко вероятна при выражении побуждения – ср. близкий к модалности долженствования смысл прогноза будущего действия адресата» (Перцов 2001: 210 – 211).

²² Осим тога, деонтички императив може реализовати значење наглашеног облигатива, тј.

ном ставу говорног лица према актуализацији ситуације S_2 , тј. на односу говорног лица према ситуацији S_2 док је сама ситуација негде у другом плану. Ситуације S_1 и S_2 могу, али не морају бити међусобно на одређени начин логички условљене:

27. *Сва деца се играју у дворишту, а ти Марија седи у кући и учи* (из личне картотеке).

У функцији деонтичког срећу се само императивни облици имперфективних глагола. Агенс ситуације S_1 може бити било које лице осим говорног, док је носилац функције агенса ситуације S_2 управо говорно лице (уп. Храковский и др. 2001: 237), које у односу на себе користи заменицу 2. лица.²³ После заменице следи именица у вокативу која са заменицом чини једну интонацијску и значењску целину:

28. *Све uredно и по закону, а ти грађанине плаћај.* (Југпрес)

Деонтички императив убрјамо у непрототипичне употребе императивних облика будући да, тако употребљен, императив губи своје парадигматско значење 2. лица: у првом предикацијском делу изражена је објективна радња која не зависи од воље говорног лица (*Сва деца се играју у дворишту*), док у другом предикацијском делу деонтичким императивом говорно лице обликом 2. лица јединине изражава свој негативан став према радњи која му је наметнута (... *а ти Марија седи у кући и учи*).

2.2.3 Кондиционални императив

Кондиционални императив се среће у асиндетским сложеним реченицама корелативним са условним зависносложеним реченицама:

29. (...) *укради патике или панталоне у продавници, добићеш годину дана, отми неком 500 динара, добићеш три до пет година затвора, ...* [→Ако украдеш патике или панталоне у продавници, добићеш годину дана, ако отмеш неком 500 динара, добићеш три до пет година затвора](КЛ).

30. Њему *дај један прст, узеће ти целу шаку.*²⁴ (из личне картотеке)

31. *Молитва је постала свакодневни пратилац. Тражи и наћи ћеш. Куцај и отвориће се*“ . (КЛ)²⁵

њиме се може означити ситуација која се намеће али која неће бити извршена (Добрушина 2016: 133).

²³ Другим речима, за деонтички императив је карактеристична индиректна адресација (*не-прямая адресация* в. (Изотов 2007: 198)).

²⁴ Пример представља модификовану пословицу коју срећемо и у другим језицима, нпр. рус. *Дай ему палец, а он всю руку откусит*.

²⁵ Посебна тема, коју овом приликом нећемо детаљније разматрати, јесте питање односа кондиционалног императива и одабраних примера тзв. пословичког или гномског императива попут *Пусту добро низ воду, доћи ће ти уз воду* (пример из Пипер и др. 2013: 406). С једне стране, овакви сентенцијални изрази могли би се разматрати као примери кондиционалног императива. С друге стране, конструкције са кондиционалним императивом у примерима 30 и 31, иако представљају начелну тврдњу, немају свевременско гномско значење.

Кондиционалним императивом²⁶ означава се ситуација S_1 која је реално могућа а чија реализација имплицира актуализацију S_2 : $S_1 \rightarrow S_2$, те бисмо његово инваријантно значење могли представити овако: ‘говорно лице сингаулизира да је актуализација ситуације S_1 услов актуализације ситуације S_2 ’. Ситуација S_1 је реално могућа,²⁷ што потврђује употреба футура I у другом предикацијском делу. Агенс, који може бити било које лице, није вербализован на површинском синтаксичком нивоу, тј. немамо експлициран граматички субјекат (уп. Храковский и др. 2001: 242). Када је пак реч о значењу граматичке категорије вида, у првом предикацијском делу могу бити императивни облици и имперфективних и перфективних глагола, док у другом предикацијском делу чешће срећемо глаголе свршеног вида.

3. Закључак

Као што се може видети, и наше истраживање је потврдило општепознату чињеницу да непрототипично може бити употребљен само императивни облик за 2. лице једнине, као и то да транспозицијом овај облик губи могућност спојивости са вршиоцем прескрибоване радње који је носилац семантичке улоге Адресата, што је заправо кључни моменат кад говоримо о природи овог језичког феномена.

Међутим, без обзира на неоспорну чињеницу да је непрототипична употреба императивних облика карактеристична за специфично нараторски организован текст (Станојчић 1980: 106), чиме би се могао објаснити термин *приповедачки* као заједнички именитељ свих разматраних непрототипичних употреба императивних облика, чини нам се да је ово истраживање потврдило следеће: разлике на семантичком али и структурном плану отварају могућност разликовања приповедачког, квалификативног, хабитуалног, адмиративног, концесивног, деонтичког и кондиционалног императива.

Наведене непрототипичне употребе, односно пренесена значења императивних облика као и њихове основне карактеристике дајемо у следећој прегледној табели.

²⁶ У зависности од тога да ли једна предикацијска јединица захтева или не захтева обавезно другу предикацијску јединицу *S*. Танасић разликује имплицитно зависне и имплицитно напоредне асиндентске реченице (Танасић 2018: 602; 608). У складу са том поделом, конструкције са кондиционалним императивом би припадале имплицитно напоредносложеним асиндентским реченицама, што потврђује и запажање И. Прањковића: „Unatoč tome takve strukture treba pribrajati koordiniranima, što se vidi i po tome što se među surečenice takvih struktura može uvrstiti i izrazito kopulativni veznik *i*, usp. *Kucajte i otvorit će vam se* (Pranjković 2018: 84).

²⁷ И помоћу императивног облика у његовој прототипичној употреби може се вербализовати неререференцијална радња, штавише неререференцијална „употреба императива чак није спорадична појава у српском језику: постоје одређене прилике кад се редовно императивом исказују радње као неререференцијалне» (Танасић 1996: 28). Слично запажање налазимо и у *Нормативној граматици српског језика* где се указује на могућност уопштеног значења императивних облика (Пипер и др. 2013: 405).

	агенс	граматички субјекат може бити експлициран	вид	претери- тална маркира- ност	инваријантно значење
Приповедачки императив	говорно или треће лице	да (1. и 3. лице оба граматичка броја)	СВ и (ређе) НСВ	да	‘говорно лице сигнализира да је до актуализације ситуације S_1 (S_2 , ...) дошло у трен- нутку $t_1(t_2, \dots)$; тренутак $t_1(t_2, \dots)$ претходи тренут- ку говора’
Квалификативни императив	углавном треће лице	да (3. лице оба граматичка броја)	СВ и НСВ	да	‘говорно лице сигнализира да се током времен- ског периода, који је претходио тренутку гово- ра, актуализација ситуације S_1 одвијала нагла- шеним интензи- тетом’
Хабитуални императив	углавном треће али може бити и говорно лице	да (3. и 1. лице оба граматичка броја)	НСВ и (ређе) СВ	да	‘говорно лице сигнализира да је у прошлости на- кон актуализације ситуације S_1 сва- ког пута следи- ла актуализација ситуације S_2 ’
Адмиративни императив	говорно или треће лице	да (1. и 3. лице оба граматичка броја)	СВ	да	‘говорно лице сигнализира да је у тренут- ку t дошло до неочекиване актуализације ситуације S ’

Концесивни императив	било које лице	не	НСВ	не	‘актуелност ситуације S_1 имплицира неактуелност ситуације S_2 ; говорно лице констатује актуелност ситуације S_1 без обзира на то што је актуелна ситуација S_2 ’
Деонтички императив	говорно лице	да (замена за 2. лице једине + именица у вокативу)	НСВ	не	‘говорно лице сигнализира да му се намеће актуализација ситуације S ’
Кондиционални императив	било које лице	не	СВ	не	‘говорно лице сигнализира да је актуализација ситуације S_1 услов актуализације ситуације S_2 ’

На крају бисмо само додали следеће: наш циљ је био да у раду укажемо на основе уочене карактеристике транспозиционих употреба императивних облика, свесни тога да смо се многих питања тек овлаш дотакли.

Цитирана литература

Ашић, Тијана. «С оне стране потенцијала: нови приступ појашњења употребе потенцијала за означавање понављања у прошлости». Научни састанак слависта у Вукове дане 36/1, Београд: Филолошки факултет, 2007: 137–150.

[Ašić, Tijana. «S one strane potencijala: novi pristup pojašnjenja upotrebe potencijala za označavanje ponavljanja u prošlosti». Naучni sastanak slavista u Vukove dane 36/1, Beograd: Filološki fakultet, 2007: 137–150]

Вежбицкаја, Анна. Семантические универсалии и описание языков. Пер. с англ. А. Д. Шмелева под ред. Т. В. Бульгиной. Москва: Языки русской культуры, 1999.

[Vezhbitskaia, Anna. Semanticheskie universalii i opisanie iazykov. Per. s angl. A. D. Shmeleva pod red. T. V. Bulyginoi. Moskva: Iazyki russkoj kul'tury, 1999]

Вельовић, Бојана. «Обележавање понављаних прошлих радњи у приповеткама Тамиле Сирајића». Исходишта, Темишвар–Ниш: Савез Срба у Румунији, Universitatea de Vest din Timisoara, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2017: 45–61.

[Veljović, Bojana. «Obeležavanje ponavljanih prošlih radnji u pripovetkama Ćamila Sirajića». *Ishodišta, Temišvar–Niš: Savez Srba u Rumuniji, Universitatea de Vest din Timisoara, Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu*, 2017: 45–61]

Вельовић, Бојана, Младеновић Радивоје. «Временска употреба претериталних облика у говору северошарпланинске жупе Сирињић». *Јужнословенски филолог LXXIII*, св. 3–4, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2017: 35–60.

[Veljović, Bojana, Mladenović Radivoje. «Vremenska upotreba preteritalnih oblika u govoru severošarplaninske župe Sirinić». *Južnoslovenski filolog LXXIII*, sv. 3–4, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2017: 35–60]

Гусев, Валентин Ю. Типология императива. Москва: Языки славянской культуры, 2013.

[Gusev, Valentin Ū. Tipologija imperativa. Moskva: Āzyki slavānskoj kul'tury, 2013]

Добровольский, Дмитрий, Людмила Пёппель. Корпусное исследование квази-синонимичных конструкций возьми и vimp. vs. взял и v3pers. *Anuari de filologia. Llengües i literatures modernes*, ISSN-e 2014-1394, №. 8, 2018, págs. 115-131.

[Dobrovol'skiĭ, Dmitriĭ, Liŭdmila Pĕppel'. Korpusnoe issledovanie kvazisinonimichnykh konstruktĭi voz'mi i vimp. vs. vziā i v3pers. *Anuari de filologia. Llengües i literatures modernes*, ISSN-e 2014-1394, №. 8, 2018, págs. 115-131]

Добрушина, Нина Р. «Повелительное наклонение». [В:] В. А. Плунгян (отв. ред.) *Материалы к корпусной грамматике русского языка. Глагол. Часть 1*. Санкт-Петербург: Издательство Нестор-История, 2016: 161–212.

[Dobrushina, Nina R. «Povelitel'noe naklonenie». [V:] V. A. Plungĭan (otv. red.) *Materialy k korpusnoj grammatike russkogo ĭazyka. Glagol. CHast' 1*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Nestor-Istoriĭa, 2016: 161–212]

Евтюхин, Вячеслав Б. Специфика значений обусловленности (предикативность, биситуативность, несимметричность). [В:] Бондарко Александр и др. *Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность*. Санкт-Петербург: НАУКА, 1996: 140–142.

[Evtiŭkhin, Viācheslav B. Spetsĭfika znachenĭi obuslovlennosti (predikativnost', bisituativnost', nesimmetrichnost'). [V:] Bondarko Aleksandr i dr. *Teoriĭa funktsional'noĭ grammatiki. Lokativnost'. Vytiĭnost'. Possessivnost'. Obuslovlennost'*. Sankt-Peterburg: NAUKA, 1996: 140–142]

Јањушевић, Ана. *Форме са императивним значењем у српском језику*. Рукопис магистарске дисертације одбрањене на Филолошком факултету у Београду, 2005.

[Janjušević, Ana. *Forme sa imperativnim značenjem u srpskom jeziku*. *Rukopis magistarske disertacije odbranjene na Filološkom fakultetu u Beogradu*, 2005]

Јањушевић, Ана. *Интезификаторске партикуле у савременом српском језику*. Косовска Митровица–Нишић, 2018.

[Janjušević, Ana. *Intezifikatorske partikule u savremenom srpskom jeziku*. *Kosovska Mitrovica–Nišić*, 2018]

Ивић, Милка. *Начини на које словенски глагол овременује понављану радњу*. Лингвистички огледи. Београд: Словограф, 1995.

[Ivić, Milka. *Načini na koje slovenski glagol ovremenjuje ponavljanu radnju*. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Slovograf, 1995]

Изотов, Андрей И. *Функционально-семантическая категория императивности в современном чешском языке в сопоставлении с русским*. Брно: L.Marek, 2005. <<https://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/imper.pdf>> 14.10.2019.

[Izotov, Andrej I. Funkcional'no-semantičeskaja kategorija imperativnosti v sovremenom cheshskom jazyke v сопоставлении s russkim. Brno: L.Marek, 2005. <<https://www.philol.msu.ru/~slavphil/books/imper.pdf>> 14.10.2019]

Керкез, Драгана. «Претеритална времена и неочекиваност у српском језику (у поређењу са руским)». Српско језичко наслеђе на простору данашње Црне Горе и српски језик данас. Зборник радова са Међународног научног скупа одржаног у Херцег Новом 20 -23. априла 2012. – Никшић: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори. Одјелјење за српски језик и књижевност, Матица српска у Новом Саду: 459–468.

[Kerkez, Dragana. «Preteritalna vremena i neočekivanost u srpskom jeziku (u poređenju sa ruskim)». Srpsko jezičko nasljeđe na prostoru današnje Crne Gore i srpski jezik danas. Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa održanog u Herceg Novom 20 -23. aprila 2012. – Nikšić: Matica srpska – Društvo članova u Crnoj Gori. Odjeljenje za srpski jezik i knjižvenost, Matica srpska u Novom Sadu: 459–468]

Князев, Юрий П. Грамматическая семантика: Русский язык в типологической перспективе, Москва: Языки славянских культур, 2007.

[Kniāzev, IŪrii P. Grammatičeskaja semantika: Russkij jazyk v tipologičeskoj perspektive, Moskva: IǪzyki slaviānskikh kul'tur, 2007]

Манучарян, Иветта К. «Ирреальность в глагольных системах славянских языков в синхронии и диахронии». Русский язык и литература в пространстве мировой культуры. Материалы XIII Конгресса МАПРЯЛ. Составители: Н. М. Марусенко, М. С. Шишков. Санкт-Петербург: Издательство Международное некоммерческое партнерство преподавателей русского языка и литературы «МАПРЯЛ». 2015, 178-182. <<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26432328>> 14.10.2019.

[Manučariān, Ivetta K. «Irreal'nost' v glagol'nykh sistema slaviānskikh jazykov v sinkhronii i diakhronii». Russkij jazyk i literatura v prostranstve mirovoj kul'tury. Materialy XIII Kongressa MAPRIAL. Sostaviteli: N. M. Marusenko, M. S. SHishkov. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Mezhdunarodnoe nekommercheskoe partnerstvo prepodavatelei russkogo jazyka i literatury "MAPRIAL". 2015, 178-182. <<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=26432328>>14.10.2019]

Падучева, Елена В. Динамические модели в семантике лексики. Москва: Языки славянской культуры, 2004.

[Paducheva, Elena V. Dinamičeskie modeli v semantike leksiki. Moskva: IǪzyki slaviānskoj kul'tury, 2004]

Перцов, Николай В. Инварианты в русском словоизменении. Москва: Языки русской культуры, 2001.

[Pertsov, Nikolai V. Invarianty v russkom slovoizmenenii. Moskva: IǪzyki russkoj kul'tury, 2001]

Пешикан, Митар. О неким специфичностима у употреби приповедачког императива, Наш језик. Нова серија. Књига VII, св. 5–6, Београд: Српска академија наука. Институт за српски језик, 1956: 153–166.

[Pešikan, Mitar. O nekim specifičnostima u upotrebi pripovedačkog imperativa, Naš jezik. Nova serija. Knjiga VII, sv. 5–6, Beograd: Srpska akademija nauka. Institut za srpski jezik, 1956: 153–166]

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2013.

[Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2013]

Ракић-Милојковић, Софија. Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне, Српски дијалектолошки зборник XLI. Расправе и грађа. Главни уредник Павле Ивић. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 1995: 521–570.

[Rakić-Milojković, Sofija. Sintaskički upitnik za govore kosovsko-resavske i prizrensko-timočke dijalekatske zone, Srpski dijalektološki zbornik XLI. Rasprave i gradja. Glavni urednik Pavle Ivić. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti i Institut za srpski jezik, 1995: 521–570]

Св. Јован Дамаскин. Источник знања. Београд: Јасен, 2006.

[Sv. Jovan Damaskin. Istočnik znanja. Beograd: Jasen, 2006]

Станојчић, Живојин. Синтакса језика Лазе К. Лазаревића. II Речнички односи. Београд: Институт за српскохрватски језик, 1980.

[Stanojčić, Živojin. Sintaksa jezika Laze K. Lazarevića. II Rečnički odnosi. Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik, 1980]

Станојчић, Живојин, Поповић Љубомир. Граматика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе. Друго, прерађено издање. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, 1992.

[Stanojčić, Živojin, Popović Ljubomir. Gramatika srpskog jezika. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole. Drugo, prerađeno izdanje. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Zavod za izdavanje udžbenika, 1992.

Стевановић, Михаило. «Глаголски облици као међусобне синтаксичке опозиције». Јужнословенски филолог, Књига XXIX, св. 1–2, 1971, стр. 81–103.

[Stevanović, Mihailo. «Glagolski oblici kao međusobne sintaksičke opozicije». Južnoslovenski filolog, Knjiga XXIX, sv. 1–2, 1971, str. 81–103]

Стевановић, Михаило, Савремени српскохрватски језик II, Београд: Научна књига, 1989.

[Stevanović, Mihailo, Savremeni srpskohrvatski jezik II, Beograd: Naučna knjiga, 1989]

Стојановић, Љубомир. «О значењу и употреби глаголских облика у реченицама». Јужнословенски филолог. Повремени спис за словенску филологију и лингвистику, Књига II, св. 2–3, Београд, 1921.

[Stojanović, Ljubomir. «O značenju i upotrebi glagolskih oblika u rečenicama». Južnoslovenski filolog. Povremeni spis za slovensku filologiju i lingvistiku, Knjiga II, sv. 2–3, Beograd, 1921]

Фортејн, Егберт. «Полисемия императива в русском языке». Вопросы языкознания. №1, Москва: Российская академия наук, 2008: 3–24.

[Fortein, Égbert. «Polisemiiā imperativa v russkom iāzyke». Voprosy iāzykoznaniiā. №1, Moskva: Rossiiskaia akademiiā nauk, 2008: 3–24.]

Храковский, Виктор С., Александар П. Володин. Семантика и типология императива: Русский императив. Отв. ред. В. Б. Касевич. Изд. 2-е, стереотипное. Москва: Едиториал УРСС, 2001.

[Xrakovskii, Viktor S., Aleksandar P. Volodin. Semantika i tipologiiā imperativa: Russkii imperativ. Otv. red. V. B. Kasevich. Izd. 2-e, stereotipnoe. Moskva: Editorial URSS, 2001.]

Харковский, Виктор С. Типология итеративных конструкций. Отв. ред. В.С. Храковский. Ленинград: «НАУКА» Ленинградское отделение, 1989.

[Xarkovskii, Viktor S. Tipologiiā iterativnykh konstruktssi. Otv. red. V.S. Xrakovskii.

Leningrad: «NAUKA» Leningradskoe otdelenie, 1989.]

Танасић, Срето. Презент у савременом српском језику. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1996.

[Tanasić, Sreto. Present u savremenom srpskom jeziku. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 1996]

Танасић, Срето. Глаголски начини. Императив. [В:] Пипер, Предраг, Ивана Антоновић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. Синтакса српског језика. Проста реченица. У редакцији академика Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска: 2005: 453-457.

[Tanasić, Sreto. Glagolški načini. Imperativ. [V:] Piper, Predrag, Ivana Antović, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. Sintaksa srpskog jezika. Prosta rečenica. U redakciji akademika Milke Ivić. Beograd, Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 2005: 453-457]

Танасић, Срето. «Асиндентске реченице». [В:] Пипер, Предраг, Миљивоје Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић. Синтакса сложене реченице у савременом српском језику. У редакцији Предрага Пипера. Нови Сад: Матица српска: Институт за српски језик САНУ, 2018: 597–633.

[Tanasić, Sreto. «Asindentske rečenice». [V:] Piper, Predrag, Milivoje Alanović, Slobodan Pavlović, Ivana Antonić, Marina Nikolić, Dojčil Vojvodić, Ljudmila Popović, Sreto Tanasić, Biljana Marić. Sintaksa složene rečenice u savremenom srpskom jeziku. U redakciji Predraga Pipera. Novi Sad: Matica srpska: Institut za srpski jezik SANU, 2018: 597–633]

Томановић, Васо. «О значењима императива». Годишен зборник НА Филозофскиот факултет на Скопје, књ.13, 1963: 223–228.

[Tomanović, Vaso. «O značenjima imperativa». Godišen zbornik NA Filozofskiot fakultet na Skopje, knj.13, 1963: 223–228]

Томаселло, Мајкл. Истоки човеческог обшчења. Пер. с англ. М.В. Фаликман, Е.В. Печенковой, М.В. Синицыной, Анны А. Кибрик, А.И. Карпухиной. Москва: Языки славянских культур, 2011.

[Tomasello, Maikl. Istoki chelovecheskogo obshcheniia. Per. s angl. M.V. Falikman, E.V. Pechenkovoï, M.V. Sinit'synoï, Anny A. Kibrik, A.I. Karpukhinoï. Moskva: Iazyki slaviānskikh kul'tur, 2011]

Цейтлин, Стелла Н. Язык и ребенок: Лингвистика детской речи: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000.

[TSeitlin, Stella N. Iazyk i rebenok: Lingvistika detskoï rechi: Ucheb. posobie dlia stud. vyssh. ucheb. zavedenij. Moskva: Gumanit. izd. tsentr VLADOS, 2000]

Шведова, Наталья Ю. «Средства формирования и выражения субъективно-модальных значений». [В:] Н. Ю. Шведова (гл. ред.). Русская грамматика II: Синтаксис. Москва: Наука, 1980: 214–231. (Институт русского языка АН СССР)

[SHvedova, Natal'ia IŪ. «Sredstva formirovaniia i vyrazheniia sub'ektivno-modal'nykh znachenii». [V:] N. IŪ. SHvedova (gl. red.). Russkaiā grammatika II: Sintaksis. Moskva: Nauka, 1980: 214–231. (Institut russkogo iazyka AN SSSR)]

Шлуинский, Андрей Б. Типология предикатной множественности: количественные аспектуальные значения. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва: 2005. <https://iling-ran.ru/Shluinsky/ashl/TipologijaPredikatnoj_2005_disser.pdf> 24.01.2018.

[SHluinskiĭ, Andreĭ B. Tipologiiā predikatnoĭ mnozhestvennosti: kolichestvennye aspektual'nye znacheniiā. Dissertatsiia na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filologicheskikh nauk. Moskva: 2005. https://iling-ran.ru/Shluinsky/ashl/TipologijaPredikatnoj_2005_disser.pdf 24.01.2018]

Minović, Milivoje. Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole. Rečenica, padeži, glagolski oblici. Sarajevo: „Svjetlost“. OOUR, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1987.

Pranjковић, Ivo. «Glagolski načini u složenim rečenicama». Sarajevski filološki susreti 4: Zbornik radova (knj. 1). Palić, Ismail (ur.). Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 2018. str. 82–88. <https://www.academia.edu/37615806/Glagolski_načini_u_složenim_rečenicama>

Извори

- СК: Корпус савременог српског језика <www.korpus.matf.bg.ac.rs>
 [SK: Korpus savremenog srpskog jezika <www.korpus.matf.bg.ac.rs>]
 КЛ: Корпус српског језика <<https://www.clarin.si/>>
 [KL: Korpus srpskog jezika <<https://www.clarin.si/>>]
 СРБ-У: <<http://srb.uciogle.rs/str.aspx?id>>
 [SRB-U: <<http://srb.uciogle.rs/str.aspx?id>>]
 Југпрес: <<https://jugpress.com/slucaj-radomira-stanojevica/>>
 [Jugpres: <<https://jugpress.com/slucaj-radomira-stanojevica/>>]
 ППЊ_ГВ_АСК: Петар Петровић Његош, Горски вијенац.
 <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>
 [PPNj_GV_ASK: Petar Petrović Njegoš, Gorski vijenac. <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>]
 Глиш_АСК: Милован Глишић, Приповетке. <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>
 [Gliš_ASK: Milovan Glišić, Pripoetke. <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>]
 СрпНП_АСК: Српске народне приповетке. <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>
 [SrpNP_ASK: Srpske narodne pripoetke. <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>]
 ОрлѠоп_АСК: Бранко Ѡопић, Орлови рано лете. <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>
 [OrlĆop_ASK: Branko Ćopić, Orlovi rano lete. <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>]
 ПопСр_АСК: Стеван Сремац, Поп Ћира и поп Спира. <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>
 [PopSr_ASK: Stevan Sremac, Pop Ćira i pop Spira. <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>]
 Нуш_ГМ_АСК: Бранислав Нушић, Госпођа министарка. <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>
 [Nuš_GM_ASK: Branislav Nušić, Gospođa ministarka. <www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs>]

Драгана Керкез

ПЕРЕНОСНОЕ УПОТРЕБЛЕНИЕ ФОРМ ПОВЕЛИТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЯ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Статья посвящена тем переносным употреблением форм императива в сербском языке, которые в существующей литературе на сербском языке принято называть драматическими (серб. *приповедачки императив*). На основе анализа структурных и семантических особенностей автор выделяет две группы внепарадигматических не прямых употреблений императивных форм. В первую группу входят те переносные употребления императивных форм, которые указывают на действие имеющее место в прошлом (драматический императив (серб. *приповедачки*), императив характеристики (серб. *квалификативни*), хабитуальный императив (серб. *хабитуални*), адмиративный императив (серб. *адмиративни*). Вторую группу составили переносные употребления императивных форм, которые не являются маркированными по отношению к категории претеритальности (императив долженствования (серб. *деонтички*), императив уступки (серб. *концесивни*), императив условия (серб. *кондиционални*).

Ключевые слова: переносное значение, прошлое, драматический императив, структурно-семантический, лицо, грамматическое число.

СОЦИЈАТИВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ СА ДЕРИВИРАНИМ ВИШЕЧЛАНИМ ПРЕДЛОШКИМ ИЗРАЗИМА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се са синтаксичко-семантичког угла анализирају конструкције са социјативним инструменталом и вишечланим предлошким изразима у руском и српском језику у циљу осветљавања полицентричне структуре семантичке категорије социјативности и градуелности у изражавању значења друштва унутар њеног главног морфосинтаксичког центра. Појам деривирања предлошких израза поима се у његовом секундарном виду, што уједно представља разгранавање основне поделе предлога на неизведене и изведене сходно њиховом настанку. На тој подлози преиспитују се линеаризацијска организација, варирање тематско-рематских односа и стабилност статуса деривираних вишечланих предлошких израза у руском и српском језику с посебним освртом на социјативне конструкције рус. *во главе* $c(o) + N_{instr}$, срп. *на челу* $c(a) + N_{instr}$, рус. $c(o) + N_{instr}$ *во главе*, срп. $c(a) + N_{instr}$ *на челу* и комуникативно истицање информације исказане постпонираним предлошко-падежним обликом у локативу рус. *во главе*, срп. *на челу*.

Кључне речи: социјативне конструкције, деривирани вишечлани предлошки изрази, секундарно деривирање предлога, фокализација, руски језик, српски језик.

The paper analyzes constructions with a sociative instrumental and multiple prepositional phrases in Russian and Serbian aiming at the explanation of the polycentric structure of the semantic category of sociativity and graduality in the expression of the sociative meaning with its main morphosyntactic-semantic point of view. The notion of the prepositional phrases derivation is conceived in the secondary meaning which represents the diversification of the basic division of prepositions to the non-derived and the derived forms according to their origin. The paper reconsiders the linear organization, the variation of the thematic-rhematic relations and the stability status of derived multiple prepositional locative phrase Russ. *во главе*, Serb. *на челу* with special emphasis on sociative constructions like Russ. *во главе*, Serb. *на челу* with the special emphasize on sociative constructions Russ. *во главе* $c(o) + N_{instr}$, Serb. *на челу* $c(a) + N_{instr}$, Russ. $c(o) + N_{instr}$ *во главе*, Serb. $c(a) + N_{instr}$ *на челу* are reconsidered.

Keywords: sociative constructions, derived multiple prepositional phrases, secondary prepositional derivation, focalization, Russian, Serbian.

1. Будући да смо о категорији социјативности, као једном од представника антропоцентричног категоријалног система,¹ говорили у више наврата – и када су посредни радови мањег обима, у којима су у главним цртама приказане теоријско-методолошке поставке њеног (ин)варијантног испитивања (Опачић

¹ О антропоцентричном категоријалном комплексу в. у: Пипер и др. 2005: 592. О обради синтаксичке и семантичке категорије социјативности у руском и српском језику, као и о њеном дефинисању које објашњава њено место у антропоцентричној категоријалној целини в. у чланку: Пипер 2002: 19–29.

2018a: 104–109) или њихова апробација у конфронтативно-типолошкој и монолингвалној синтаксичко-семантичкој анализи (Опачић 2018b: 67–78; Опачић 2019: 17–27) њене полицентричне структуре дифузног типа,² и када се она посматра целовито током спровођења дисертационог истраживања о категоријалној социјативности у руском и српском језику – овога пута застаћемо код конструкција у којима се значење друштва изражава усложњавањем конструкција чији се полазни лик очитује у именском изразу са инструменталом и примарним³ предлогом рус. *с(о)*, срп. *с(а)*.

2. На почетку ћемо се укратко подсетити већ познатих полазишта, која су нам потребна за даље разматрање морфосинтаксичких и семантичких карактеристика социјатива са деривираним предлошким изразима. На првом месту, то је ослонац који при категоријалном одређењу социјативности имамо у синтаксичко-семантичкој докторској дисертацији М. Ивић о развоју значења инструментала у српскохрватском језику (Ивић ²2005: 164), србистичкој синтаксичкој граматикографији (Пипер и др. 2005: 702), као и у типолошки оријентисаној монографији о комитативним конструкцијама (Архипов 2009: 97–99). Дакле, тиме су назначене водеће тачке међу постојећим бројним проучавањима саставних елемената категоријалних центара, које су битно утицале и на наше поимање социјативности у светлу облигаторних критеријума, у чијем се темељу налази дефинисање инваријантног значења друштва оличеног у градуелној истоветности семантичких функција несингулативних учесника категоријалне ситуације, као и у њиховој повезаности перцептивним јединством у свести говорног лица.⁴

3. На другом месту, то је полицентричност структуре анализираних семантичке категорије, у којој морфосинтаксички центар конструкција са социјативним инструменталом заузима доминантно место. Овом запажању, свакако, треба додати и напомену о његовој унутрашњој организацији, отелотвореној у варијантности, која напореда са социјативно-реципрочним језгром подразумева и социјативна значења посредног типа изван њега, чији су маркери допуне социјативно-реципрочног (нпр. рус. *она встречается с ними*, срп. *она се среће с њима*; рус. *она разговаривает с ними*, срп. *она разговара с њима*) и социјативног типа (нпр. рус. *она путешествует с ними*, срп. *она путује с њима*), које се у свом полазном прототипском облику јављају у именском изразу с неизведеним предлогом рус. *с(о)*, срп. *с(а)*. Заобилазећи овде даље упуштање у дистинкцију кумулативног и

² Појам дифузне структуре у организацији полицентричних или слабо центрираних поља наспрам својства компактности уводи А. В. Бондарко, при чему се његова употреба у овом чланку оправдава присуством већег броја језичких чињеница прелазне, разлирене природе, те тешкоћом утврђивања граница простирања категоријалног центра и периферије (Бондарко 1984: 61–70). Такође, све наведено сведочи о неопходности разматрања проблематике социјативности у границама *фази лингвистике*, чија се природа детаљно објашњава и у монографији о *фази појавама* у језику (Радовановић 2015).

³ В. о примарним и секундарним предлозима у руском језику у: Филин ред. 1979: 227.

⁴ Овом приликом остајемо доследни категоријалном дефинисању социјативности предоченом у нашим пређашњим радовима које смо поменули на самом почетку овог чланка.

некумулативног⁵ социјативно-реципрочног типа, сходно прерасподели семантичких улога учесника и реализацији обележја агентивности/пацијентивности, те блискости некумулативних социјатива и социјатива посредног типа, изно ва указујемо и на факултативно обележје варијантног социјативног значења, које се у посматраном језгру конструкција са социјативним инструменталом остварује у виду неопходне узајамности и обостраног суделовања учесника у предметној ситуацији. Тиме је, разуме се, назначено и да се реципрочност сматра саставним делом категорије друштва сходно меродавности показатеља инваријантне социјативности и манифестовања варијантних, факултативних критеријума у социјативно-реципрочном појавном виду. Уп. кумулативне (1) и некумулативне социјативно-реципрочне конструкције (2) са социјативима посредне релације (3) у руском и српском језику.

1) Артур исчез в тумане, охая и вздыхая, а Колюня в это время снова обернулся к

Ане и встретился с ней глазами. (Алексей Варламов, *Кунавна*, «Новый Мир»,

2000)⁶

Артур је нестало у магли, јаучући и уздишући, а Кољуња се у то време поново окренуо према Ањи и *срео се с њом* очима. (превод Марија Опачић)⁷

2) Пред началом оперы, трагедии, балета, молодой человек гуляет [...], *разговаривает со всеми знакомыми и незнакомыми*. (А. С. Пушкин, *Мои замечания*

об русском театре, 1820)

Пред почетак опере, трагедије, балета, младић шета [...], *разговара с познаницима и незнацима*.

3) В детстве я много путешествовала с отцом. (Евгений Гусятинский, *Разные*

способы повзрслеть, «Русский репортер», 2010)

У детињству сам много путовала са оцем.

4. За нас је овом приликом посебно значајна чињеница да се градуелност, као одмеравање језичких датости према удаљености од прототипа, испољава у овом категоријалном центру, између осталог, и у предлошком деривирању конструкција са социјативним инструменталом и примарним предлогом рус. *с(о)*, срп. *с(а)*. Оно је, уопштено говорећи, карактеристично како за кумулативне и некумулативне социјативно-реципрочне конструкције, тако и за социјативе посредног типа.

⁵ Редослед претходно наведених примера социјативно-реципрочних конструкција илу струје и опозицију кумулативност/некумулативност.

⁶ Грађа потиче из *Националног корпуса руског језика* <<http://www.ruscorpora.ru/>>. Ова напомена се односи и на друге примере уколико библиографски подаци не садрже електронску адресу другог извора.

⁷ Напомена се односи и на превод осталих илустративних примера.

Несумњиво важну улогу у идентификацији ових језичких чињеница у руском и српском језику има статус предлошке компоненте. Тако, на пример, лингвистичка славистичка енциклопедистичка издања разликују категоријалну, релациону, и лексичку, варијантну, семантику предлога, те се стога њихово саставно значење остварује спајањем речи, тј. лексичкограматичких јединица, за разлику од везника који релативност реализују повезивањем синтаксичких јединица, при чему се из вида не губи ни подела на примарне (нпр. *в, к, с, на*) и изведене (нпр. *посредством, около*) предлоге (Филин ред. 1979: 227). Као што је познато, предлози се и у руском и у српском језику срећу и у посебном облику, као проширени предлошки изрази, чија се градуелна својства у србистичкој нормативистичкој граматикографији уочавају и када они у реченици врше предлошке функције, карактеристичне за две основне класе предлога (Пипер, Клајн ²2014: 206–207).

Предлошки изрази су, дакле, појава системског типа, и, осим уз инструменталске именске фразе с примарним и секундарним предлозима, могу се срести и с другим падежним формама и у руском и у српском језику, и то у три посебна појавна лика – нпр. с генитивом типа рус. *в целях (чего)*, срп. *у циљу (чега)*, рус. *далеко от (кого, чего)*, срп. *далеко од (кога, чега)*, рус. *в отличие от (кого, чего)*, срп. *за разлику од (кога, чега)* итд. Лако се запажа да се трећа скупина у предлошком систему, коју илуструју секундарно деривирани предлошки изрази с двама или трима компонентама у њиховом саставу, може поделити према класификовању датих елемената сходно припадности другим врстама речи или броју основних предлога које садрже.⁸

5. Међу социјативима и у руском и у српском језику знатна је заступљеност конструкција са деривираним предлошким изразима, када се, по правилу, у препозицији именског израза с предлогом рус. *с(о)*, срп. *с(а)* налази предлошко-падежна форма или прилошки елемент. У случају када адвербијална компонента има инхерентну социјативну вредност, она иступа и као модификатор и интензификатор значења друштва (1). Чак и уколико дата семантика изостаје, прилогом се може појаснити тип социјативног значења, нпр., квалификативним или темпоралним прецизирањем социјативног односа (2) или његовим аутосоцијативним⁹ маркирањем. В. социјативе са деривираним предлошким изразима у функцији глаголске (1–2) и именске допуне (3).

1) Город, куда собираются отправиться выпускники, а также само место будущей учебы они почти всегда выбирают *вместе с родственниками, друзьями и учителями*. (Ю. Ф. Флоринская, Т. Г. Рощина, *Жизненные планы выпускников школ из малых городов*, «Человек», 2005)

Град у који намеравају да се упуте матуранти, као и само место будућих студија они скоро увек бирају *заједно са рођацима, пријатељима и наставницима*.

⁸ Литература бележи и ову појаву навођењем примера сложених социјативних конструкција супстантивног типа рус. *в согласии с*, срп. *у складу с, у сагласју с*, на једној, и адвербијалног типа рус. *вместе с*, срп. *заједно с*, на другој страни (Филин ред 1979: 347).

⁹ В. разлику између социјативности и аутосоцијативности у: Пипер 2002: 19–29; Пипер 1984–1985: 633–639.

2) *Параллельно с описанными опытами*, которые были проведены в нашей лаборатории [...] проходила еще одна серия опытов. (А. Н. Леонтьев, *Биологическое и социальное в психике человека*, 1981)

Параллелно с описаним експериментима који су спроведени у нашој лабораторији

[...] текла је још једна серија експеримената.

3) Статја „другог Адамовича“ – это размышления *наедине с собой*, им можно предаться только в одиночестве. (Вадим Крейд, *Георгий Иванов в Йере*, «Звезда», 2003)

Чланци „другог Адамовича“ – то су размишљања *насамо са собом*, њима се човек може препустити само у самоћи.

Када је у препозицији примарног предлога рус. *с(о)*, срп. *с(а)* предлошко-падежна форма са супстантивним елементом, социјативна модификација такође има два главна обележја и она су усклађена са интензификацијом значења друштва или пак њеним изостајањем уколико датој лексеми није својствено значење неодвојиве социјативности.

1) Программа «Государственный профессор России» может служить для научных сотрудников университетов, работающих *в содружестве с научными учреждениями РАН...* (Программа развития РАН, В. Е. Фортова, *Основные элементы программы*, «За науку», 2013)

Програм „Државни професор Русије“ може служити научним сарадницима универзитета, који раде *у заједници с научним установама РАН...*

2) Силы добра представляли три богатыря *во главе с Ильей Муромцем...* (*Темные силы против Масленицы*, «Народное творчество», 2004)

Силе добра су представљала три јунака *на челу са Ильом Муромцем...*

Грађа којом располажемо показује и да су поједини секундарно деривирани предлошки изрази у конструкцијама са социјативним инструменталом стекли статус усталеног јављања, одвајајући под одређеним условима своју семантичку вредност од инваријантне социјативности у смеру исказивања других категоријалних значења, нпр. каузативног. Уп. примере (1–2).

1) Последние по времени мирные переговоры между Израилем и Сирией прервались в 2000 г. *в связи с разногласиями* по поводу судьбы Голанских высот. (*Израиль вновь обвинил Сирию в пособничестве террористам*, РБК, 2004)

Последњи по времену спровођења мировни преговори између Израела и Сирије прекинути су 2000. године *због несугласица* поводом судбине Голанске висоравни.

2) *В связи с многочисленными обращениями налоговых органов* по вопросу правомерности применения [...] Министерство Российской Федерации по налогам и сборам сообщает следующее. (*О порядке применения отдельных положений*, 2004)

У вези с многобројним обраћањима пореских органа поводом правне заснованости примене [...] Министарство Руске Федерације за порезе и приходе саопштава следеће.

6. Ако се, уз изузимање из даљег разматрања идиоматизованих облика и стилистичких ограничења њихове употребе, постави питање о постојаности линијске структуре секундарно деривираних предлошких израза, а последично и о актуализацији информације исказане адвербијалном или супстантивном компонентом, поред дезинтеграције секундарно деривираног предлошког израза, можемо такође, изнова, запазити и раније поменути градуелност у изражавању значења друштва. Таква значења и средства за њихово исказивање групишу се на две стране, те су на једној случајеви у којима лексема која се постпонира примарном социјативу има инхерентно социјативно својство, док су на супротной страни примери у којима та вредност изостаје. У првој групи се исказивање социјативности помера у смеру истицања врсте социјативне релације или социјативног маркера и изражавања начина на који се она остварује рематизовањем одговарајућег сегмента (1'). У другој се, наиме, фокализује издвојени сегмент без додатног истицања значења друштва, при чему и друга врста карактеризације може бити социјативно свеобухватна (2') или аутосоцијативна (3'). Уп. ове појаве код адвербијалног

1)' Город, куда собираются отправиться выпускники, а также само место будущей учебы они почти всегда выбирают *с родственниками, друзьями и учителями вместе*.

Град у који намеравају да се упуте матуранти, као и само место будућих студија они скоро увек бирају *с рођацима, пријатељима и наставницима заједно*.

2)' *С описанными опытами*, которые были проведены в нашей Лаборатории [...] проходила еще одна серия опытов *параллельно*.

С описаним експериментима који су спроведени у нашој лабораторији [...] текла је још једна серија експеримената *паралелно*.

3)' Статји „другого Адамовича“ – это размышления *с собой наедине*, им можно предаться только в одиночестве.

Чланци „другог Адамовича“ – то су размишљања *са собом насамо*, њима се човек може препустити само у самоћи.

и супстантивног постпонирања

1)' Программа «Государственный профессор России» может служить для научных сотрудников университетов, работающих *с научными учреждениями РАН в содружестве...*

Програм „Државни професор Русије“ може служити научним сарадницима универзитета, који раде *с научним установама РАН у заједници...*

2)' Силы добра представляли три богатыря *с Ильей Муромцем во главе...*

Силе добра су представљала три јунака *са Ильом Муромцем на челу...*

7. Напоменимо и то да је овај проблем у лингвистичкој славистици одавно препознат, премда су истраживачи највише напора улагали у разматрање линеаризацијских карактеристика социјатива, чији деривирани предлошки изрази садрже супстантивну форму с предлогом без инхерентног социјативног обележја у препозицији. Тако су линијском реду у социјативним конструкцијама с предлошко-падежним спојем *на челу* већу пажњу посветили србистички стандардолешки, нормативистички прилози, мада ни у овом случају не можемо го-

ворити о апсолутној унифицираности погледа на статус ове појаве у стандардном српском језику.¹⁰ У том погледу су посебно интересантне конструкције са именском допуном, чија управна реч нема социјативно-реципрочну семантику. Уколико, пак, социјативна конструкција има функцију именске допуне, детерминатора именског израза, који као целовит може иступати и у различитим синтаксичким функцијама, на пример, као субјекат или именски предикат, тада она прелази на периферију социјативних значења, прикључујући се псеудосоцијативима, чија се линијска организација, у целини, мора сагледавати трагом бројних семантичких типова, при чему је већина њих присутна у оба анализирана језика. В. примере (1–2) .

1) Госсекретарь США Джон Керри сообщил, что *встреча групп во главе с РФ и США по Сирии пройдет в ближайшие день-два. (Лавров и Керри обсудили возобновление...., <<http://www.ria.ru/>>, 24.2.2016)*

Државни секретар САД Џон Кери је саопштио да ће се *сусрет група на челу са РФ и САД* по питању Сирије одржати у наредних дан-два.

2) По итогам пленума он дал интервју неколиким телеканалом и радиостаницама, в которых заявил, что «идеальное решение – это, конечно, *создание избирательного блока во главе с КПРФ...*». (Рустем Фаляхов, Геннадий Зюганов «на троих» не делится, «Газета», 2003)

Поводом закључака пленума дао је интервју за неколико телевизијских канала и радио-станица у којима је изјавио да је «идеално решење, наравно, *стварање изборног савеза на челу са КПРФ...*».

Овде, пре свега, у виду треба имати семантичку спону ових конструкција са псеудосоцијативима карактеристичне појединости, уз напомену да оне у односу на њих, ипак, представљају атипичну појаву услед могућности означавања карактеристичног својства делом именског израза и у постпозицији и у препозицији, при чему се оправданост такве употребе заснива на премештању информационог фокуса, тј. на фокализацији компоненте којом се уз квалификацију изражава и спацијалност.

Укратко, рад је указао да при анализи сложених социјативних конструкција са деривираним предлошким изразима у обзир треба узети инваријантне и варијантне социјативне маркере, као и градуелност испољену у језгру главног морфосинтаксичког центра категорије социјативности, чије испитивање у крајњем кораку води и ка категоријалној периферији, одн. примерима у којима се прелазно значење темељи на обележјима која су блиска псеудосоцијативности.

¹⁰ Тако, нпр., М. Телебак наводи следеће: „**на челу** – долази иза имена предводника: *делегација с Марком Марковићем на челу*“ (Телебак 2014: 194), што је подударно с препоруком о употреби прилога и прилошких одредаба (Ивић, Клајн, Пешикан, Брборић ⁵2011: 155), али не и с напоменом у синтаксичкој монографској публикацији (Пипер и др. 2005: 706).

Цитирана литература

- Архипов, Александр В. Типология комитативных конструкций. Москва: Знак, 2009.
[Arkhipov, Aleksandr V. Tipologija komitativnykh konstruktšii. Moskva: Znak, 2009]
- Бондарко, Александр В. Функциональная грамматика. Ленинград: Наука, 1984.
[Bondarko, Aleksandr V. Funkcional'naia grammatika. Leningrad: Nauka, 1984]
- Ивић, Милка. Значења српскохрватског инструментала и њихов развој, синтаксичко-семантичка студија. Београд, 1954. Београд: Београдска књига, Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 2005.
[Ivić, Milka. Značenja srpskohrvatskog instrumentalna i njihov razvoj, sintaksičko-semantička studija. Beograd, 1954. Beograd: Beogradska knjiga, Srpska akademija nauka i umetnosti, Institut za srpski jezik SANU, 2005]
- Ивић, Павле, Иван Клајн, Митар Пешикан, Бранислав Брборић. Српски језички приручник. 5. издање. Београд: Београдска књига, Службени гласник, 2011.
[Ivić, Pavle, Ivan Klajn, Mitar Pešikan, Branislav Brborić. Srpski jezički priručnik. 5. izdanje. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni glasnik, 2011]
- Опачић, Марија. „Критеријуми диференцирања социјативних значења у руском језику“. Славистика књ. XXII, св. 2, 2018а: 104–109.
[Opačić, Marija. „Kriterijumi diferenciranja socijativnih značenja u ruskom jeziku“. Slavistika knj. XXII, sv. 2, 2018a: 104–109]
- Опачић, Марија. „Квазипаралелне конструкције у савременом руском језику и њихови српски еквиваленти, на примеру категорије социјативности“. Зборник Матице српске за слаvistiku 94, 2018б: 67–78.
[Opačić, Marija. „Kvaziparalelne konstrukcije u savremenom ruskom jeziku i njihovi srpski ekvivalenti, na primeru kategorije socijativnosti“. Zbornik Matice srpske za slavistiku 94, 2018b: 67–78]
- Опачић, Марија. „Међуоднос псеудосоцијативности и протосоцијативности у српском језику“. Наш језик L/1, 2019: 17–27.
[Opačić, Marija. „Međuodnos pseudosocijativnosti i protosocijativnosti u srpskom jeziku“. Naš jezik L/1, 2019: 17–27]
- Пипер, Предраг. „Pronomina reflexiva у српскохрватском језику“. Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXVII/XXVIII, 1984–1985: 633–639.
[Piper, Predrag. „Pronomina reflexiva u srpskohrvatskom jeziku“. Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXVII/XXVIII, 1984–1985: 633–639]
- Пипер, Предраг. „Проспект синтаксе руског језика у поређењу са српском, на примеру категорије социјативности“. Славистика VI, 2002: 19–29.
[Piper, Predrag. „Prospekt sintakse ruskog jezika u poređenju sa srpskom, na primeru kategorije socijativnosti“. Slavistika VI, 2002: 19–29]
- Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. Синтакса савременог српског језика. Проста реченица. У ред. Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Нови Сад: Матица српска, 2005.
[Piper, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica. U red. Milke Ivić. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Novi Sad: Matica srpska, 2005]
- Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. 2. издање. Нови Сад: Матица српска, 2014.
[Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. 2. izdanje. Novi Sad: Matica srpska, 2014]

Радовановић, Милорад. Фази лингвистика. Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015.

[Radovanović, Milorad. Fazi lingvistika. Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2015]

Телебак, Милорад. Језички одгонетник. Нови Сад: Прометеј, 2014.

[Telebak, Milorad. Jezički odgonetnik. Novi Sad: Prometej, 2014]

Филин, Федот П. (ред.) Русский язык. Энциклопедия. Москва: Советская энциклопедия, 1979.

[Filin, Fedot P. (red.) Russkii iazyk. Ėntsiklopediiā. Moskva: Sovetskaiā ėntsiklopediiā, 1979]

Извори

<<http://www.ria.ru/>>

<<http://www.ruscorpora.ru/>>

Мария Опачич

СОЦИАТИВНЫЕ КОНСТРУКЦИИ С ПРОИЗВОДНЫМИ МНОГОЧЛЕННЫМИ ПРЕДЛОЖНЫМИ ВЫРАЖЕНИЯМИ В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В работе с синтаксико-семантической точки зрения анализируются конструкции с творительным социативным и многочленными предложными выражениями в русском и сербском языках в рамках изучения полицентрической структуры семантической категории совместности и свойства градуальности, характеризующего ее главный морфолого-синтаксический центр. Понятие *производное предложное выражение* связано с основным разделением предлогов на основании оппозиции производность/непроизводность и количеством членов, входящих в его состав. В работе рассматриваются линейные особенности и статус вторично производных предложных выражений в русском и сербском языках. Особое внимание посвящается состоянию социативных конструкций русск. *во главе с(o) + Ninstr*, серб. *на челу с(a) + Ninstr*, русск. *с(o) + Ninstr во главе*, серб. *с(a) + Ninstr на челу*, линейному порядку формы русск. *во главе*, серб. *на челу*, а также типологии значения главного слова.

Ключевые слова: социативные конструкции, производные многочленные предложные выражения, вторичная производность, фокализация, русский язык, сербский язык.

ГЛАГОЛ *СЛУЖИТЬ* И ЊЕГОВИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет датог рада је употреба глагола *служить* у руском језику и његови еквиваленти у српском. Пажња је у највећој мери усмерена на употребу датог глагола у саставу једног типа синтаксичких конструкција које гради. У таквој се употреби дати глагол десемантизује и поприма улогу глаголске копуле. Његова десемантизација у оваквој употреби није потпуна, будући да он задржава део свог примарног значења, што га дистанцира од „праве“ копуле – глагола *быть* и сврстава у групу семикопулативних глагола у руском језику. Полисемичност овог глагола усмерила је анализу и на друга значења и употребне могућности датог глагола, представљени су и системски еквиваленти у српском језику.

Кључне речи: глагол, *служить*, копула, десемантизација, руски језик, српски језик.

The paper addresses the use of the Russian verb *служить* (*to serve*) and its equivalents in the Serbian language. The main focus of attention is the use of a given verb in the composition of a type of syntactic constructions it constructs. In such use the given verb is desemantized and assumes the role of the verb copula. Its desemantization in such usage is not complete, since it retains some of its primary meaning, which separates it from the “real” copula — the verb *to be* (*быть*) – and classifies it as a semicopulative verb in the Russian language. The polysemy of this verb directed the analysis to other meanings and usable possibilities of the given verb, and systemic equivalents in the Serbian language were presented.

Keywords: verb *to serve*, copula, desemantization, Russian language, Serbian language.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ.

Дато истраживање је засновано на примерима са употребом глагола *служить*, ексцерпираних у националном корпусу руског језика (www.ruscorpora.ru) и у корпусу новинских текстова (<http://lexicol.philol.msu.ru/cgi-bin/koi/corpus.corpus.query>), доступним на интернету. Поред поменутих извора, као полазна тачка за анализу послужили су нам различити речници руског језика, који су наведени на крају рада.

Анализу датог глагола започећемо прегледом лексичко-семантичких особина глагола *служить* и описом појединачних значења која наводе лексикографски извори, што нам сведочи о његовој полисемичности. Централни део анализе биће посвећен употреби датог глагола у функцији семикопулативног глагола, јер у саставу синтаксичке конструкције коју гради у тој улози има веома фреквентну употребу у руском језику.

Глагол *служить* је често био предмет истраживања бројних руских (и страних) лингвиста и то управо са аспекта припадности групи семикопулативних глагола у руском језику (Авилова 1976; Акимова 1969; Арутюнова 1980; Валгина 1978;

Всеволодова, Шувалова 1989; Глазман 1962, 1963; Голицына 1983; Крстић 2006, 2014, 2018; Попова 2011; Степанов 1980; Чернов 1976 и др.). Поред глагола *служить*, ову групу сачињавају и глаголи: *являться, состоять, представлять (собой)* и др., посебан тип копулативних (спонских) глагола у руском језику, који поред „праве“ копуле – глагола *быть* имају способност да творе један тип синтаксичких конструкција, о којима ће нешто касније бити речи. Глагол *служить* засебно (изван ове групе) је био предмет истраживања у неколико наврата (Руднев 2014; Цзин 2019). Д. Руднев у свом раду пише о историји формирања глаголске копуле *служить* у руском језику, а Ли Цзин анализира глагол *служить* са аспекта теорије прототипа и наводи еквиваленте у кинеском језику. Новина нашег истраживања засниваће се на представљању системских еквивалената у српском језику.

ЕТИМОЛОГИЈА.

Етимологија овог глагола се везује за именицу *слуга* (старорус. *слуга*, старослов. *слоуга* (старогрчки *ὄπηρετής, διάκονος*). Будући да *слуга* означава некога ко служи, помаже, налази се у потчињеном положају у односу на онога коме служи, отуд се и примарно значење овог глагола везује управо за такву функцију: *служить* / срп. *служити* (некоме):

Я думал, истинно служу государю и отечеству, а на поверку выходит, что я служу Барклаю. (www.ruscorpora.ru)

Именици *слуга*, од које је изведен глагол *служить*, сродне су именице изведене из истог корена: *служитель, служение, служба, служака, служанка*, као и глаголи: *служиться, прислужить* и *прослужить*. Сви наведени облици везују се за значење ‘служити некоме или нечему.’

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ ОСОБИНЕ ГЛАГОЛА СЛУЖИТЬ.

Глагол *служить* је непрелазни глагол несвршеног вида, који има изражену полисемију. Видски пар му је глагол *послужить*, али није адекватан сваком од наведених значења (в. даље – 4. и 5. значење).

Увид у лексикографске податке омогућио нам је да уочимо изразиту полисемичност глагола *служить*, који се, поред свог примарног и најфреквентнијег значења – ‘служити’ (имати функцију), веома често користи у другим, мање или више блиским значењима. Најтипичнији представник дате лексичко-семантичке категорије, коме припада централно место, је наведени глагол употребљен у значењу ‘служити’, ‘имати функцију’, док и све друге лексичко-семантичке варијанте значења овог глагола такође сачињавају дату категорију. Наведена значења могу бити у међусобној директној или индиректној вези, а у зависности од контекста свако од поменутих значења може преузети доминантну улогу.

Полисемија се јавља када реч добија додатно значење, које се временом удаљава од првобитног смисла. Лексикографски извори приказују следећа значења глагола *служить* (в.: Речници):

1.1 ‘Работать по найму, исполнять обязанности служащего.’ – *Изволите служить? – Теперь нет; дела мои требовали, чтоб я покинул службу на некоторое время.* (Герцен, Записки одного молодого человека).

1.2 'Быть слугой, прислугой.' У *тети* *каждую неделю* *менялись* *кухарки* и *горничные*. *Из своих деревенских никто не шел служить и приходилось нанимать дальних*. (Чехов, В родном углу).

1.3 кому. 'Исполнять какие-л. обязанности по отношению к кому-л., выполнять чью-л. волю, находясь в чьей-л. власти, подчиняясь кому-л.' – *Скрывавшиеся в лесах остатки побежденных вернулись в город и стали служить победителям*. (А. Н. Толстой, *Аэлита*) || *Оказывать какие-л. услуги кому-л.* [Купавина:] *Мне нужно посоветоваться, а не с кем было. Вы мне не откажете?* [Глафира:] *Рада служить вам всем, чем могу*. (А. Островский, *Волки и овцы*).¹

Употребљен у наведена три (међусобно веома блиска) значења, глагол *служити* означава 'радити по нечијој вољи', 'служити некоме', 'бити у потчињеном положају у односу на некога', 'бити слуга'. Речи са заједничким кореном (-слуг-): *слуга*, *служанка*, *служити* поседују исто значење: 'пружати услугу', 'служити некоме'.

У српском језику еквивалентан је глагол *служити*, а такође постоји група речи са истим кореном (*слуга*, *служавка*, *послуга*), која одговара наведеном значењу у руском језику.

2. 'Исполнять воинские обязанности, быть на военной службе.' *Господин Перекатов служил некогда в кавалерии*. (Тургенев, *Бретер*).

У оваквој употреби глагол *служити* има значење 'служити војску', 'служити отаџбини', што је од 1874. године у Руској империји постала обавеза мушке популације.

Еквивалент у српском језику је исти: *служити војску*, *служити отаџбини*, што је такође у минулим временима у Србији представљало обавезу лицима мушког пола.

3. кому-чему. 'Работать, трудиться во имя чего-л., на благо кого-, чего-л.' *Я лиру посвятил народу своему. Быть может, я умру неведомый ему, Но я ему служил – и сердцем я спокоен* (Н. Некрасов, *Элегия*).

Употребљен на овај начин, глагол *служити* носи смисао 'радити, трудити се, залагати се за нечије/некакво добро'. У руском језику постоји фраза *служити детям или мужу*, која има смисао 'бринути се о деци или мужу', што се у традиционалној руској породици сматра обавезом жене, која даје све од себе за добробит своје породице (служи својој породици).

Српски еквивалент у овом случају је глагол *залагати се*, *бринути се*, *посветити се неком/нечему*. У српском језику глагол *служити* може бити употребљен на овај начин у одређеном контексту (*служити мужу*), али у таквој употреби поприма смисао 'бити у потчињеном положају у односу на мужа', стога би за савремени српски језик био адекватнији глагол *посветити се* (*Она се посветила своме мужу, деци, породици*). У српском језику се 'посвећујемо' и неким вишим циљевима, идеалима, постизању одређених резултата у корист свога народа, државе и сл.

¹ Наведена три значења (која смо подвели у подгрупу једног значења) речници наводе засебно.

4. (сов. послужить). ‘Выполнять свое назначение’ (о частях, органах тела, вещах, орудиях и т. п.). *Я утомился от усиленной работы, мозг отказывался служить.* (Серафимович, Прогулка). || чем, для чего. Выполнять. какое-л. назначение, использоваться для чего-л. *Красный широкий сафьянный диван очевидно служил Рогожину постелью.* (Достоевский, Идиот).

У наведеном значењу субјекат није живо биће, већ неку функцију ‘служи’ (испуњава) део тела човека (мозак, срце) или неки комад намештаја, одећа, обућа, оружје или оруђе. У примеру *Атомные подводные лодки, аэробусы, гигантские плотины, ядерные реакторы не могут служить вечно* – уочава се веза са значењем ‘служить в армии’ (као што војску служе војници), тј. војсци служе како жива бића, тако и предмети (оружје, оруђе и сл.), а у примеру *Красный широкий сафьянный диван очевидно служил Рогожину постелью* – можемо говорити о ширењу употребе горенаведеног значења у сферу свакодневног говора (Цзин 2019).

У српском језику се у овом значењу такође користи глагол *служити*: *кауч служи за спавање, касарне служе војсци, ово посуђе више ни за шта не служи.* Када се глагол *служить* везује за неки део човековог тела (*голова отказывается служить*) обично је реч о алегијрији, тј. указује се на то да ‘глава (мозак) не ради како треба’, док би српски еквивалент у овом случају био ‘издала (га) је памет’ (*памет га више не служи*).

5. (сов. послужить) чем. В сочетании с некоторыми существительными означает: ‘быть, являться чем-л.’ Служить примером. Служить доказательством. *Отец повел плечами и поправил шляпу на голове – что у него всегда служило признаком нетерпения.* (Тургенев, Первая любовь).

Структуре овог типа (*служить примером, служить доказательством*) карактеристичне су пре свега за научни стил језика, у којима је субјекат најчешће апстрактна именица са значењем ‘вршити неку функцију’.

Српски еквивалент и у овом значењу био би глагол *служити*, који се такође најчешће везује уз апстрактне именице: *служити као пример (некоме), служити као доказ (нечему)* и сл.

6. перех. и без доп. ‘Отправлять церковную службу’. *Служил новый поп, отец Александр.* (Эртель, Гарденины).

Руски фразеологизми *молебен служить, служить обедню, служить литургию* користе се у значењу ‘совершать церковные обряды’ (вршити црквене обреде). Дато значење тесно је повезано са значењем ‘служить в армии’, јер ‘служити војску’ представља обавезу пред државом, а ‘служити у цркви’ – обавезу пред Богом. У Библији се такође говори о служењу Богу, што у себи носи одређену конотацију потчињености и односу *слуга – господар*, верници су потчињени Богу, као и војници своме официру.

У српском језику се у овом значењу користи исти глагол: *служити литургију, служити мису*, али и *вршити* (*вршити црквене обреде, вршити службу*).

7. ‘Стоять на задних лапах, вытянув или подняв передние’ (о некоторых животных). – *Прыгай, Перезвон, служи! Служи! – завopil Коля, вскочив с места, и собака, став на задние лапы, вытянулась прямо перед постелькой Илюши.* (Достоевский, Братья Карамазовы). (СРЯ 1999)

На први поглед нам се може учинити да семантика у овом случају нема везе са семантиком у претходно наведеним примерима. Међутим, ово значење глагола *служити* може врло лако да се повеже са горенаведеним значењима. Наиме, пси – на које се односи дата употреба су такође ‘служили војсци’, помажући људима својим истанчаним њухом у откривању мина и сл. То су ‘службени пси’ и попут војника, служе у војсци. Управо одатле је потекла најједноставнија команда упућена псима: *Служи!*, која се данас користи приликом дресирања паса како би се научили да стоје на задњим шапама (Цзин 2019).

У српском језику се глагол *служити* не користи у оваквом значењу. Приликом дресуре паса најчешће можемо чути команде: *седи, лежи, устани, дођи, донеси* и др., а у овом случају (стојати на задњим шапама) српски еквивалент би био глагол *шени* (*Шени!*).

Анализа лексичко-семантичких особина глагола *служити* омогућила нам је да уочимо да је само у два значења остварена опозиција *служити* – *послужити* (4. и 5. значење), односно да је употреба свршеног вида могућа једино када се глагол *служити* користи уз именице које означавају неживо (уз апстрактне именице или именице које означавају предмете, оруђе, оружје и сл.).

Када посматрамо еквиваленте у српском језику, уочавамо да је у већини значења еквивалентан исти глагол: *служити* (осим у значењима 3 и 7). У 3. значењу (‘работати, трудити се во имя чего-л., на благо кого-, чего-л.’) у српском језику користе се глаголи: *залагати се, бринути се, посветити се некоме/нечему*, док је у 7. значењу, у којем се употреба овог глагола односи на псе (‘стоять на задних лапах, вытянув или подняв передние’) за српски језик карактеристична употреба глагола *шени*.

ГЛАГОЛ *СЛУЖИТЬ* У КОПУЛАТИВНОЈ ФУНКЦИЈИ.

Једино се пето (горенаведено) значење датог глагола (*служити* (кем-, чем-л.)) у извесној мери разликује по својој употреби од осталих наведених значења: ‘бити, представљати’. Само у оваквој употреби дати глагол не представља самостални пунозначни глагол, већ се може реализовати једино у саставу сложеног именског предиката. У таквим конструкцијама он своје значење везује за значење именског дела дате конструкције и заједно чине једну семантичку целину. Значење такве конструкције зависи првенствено од њеног именског дела, а глагол *служити* има спонску улогу (копулативну). У спојевима овог типа његов задатак је да повеже два именска дела: именски део у номинативу (предњи део конструкције) са именским делом у инструменталу (задњи део конструкције). Спонски глаголи обично заузимају средишње место у таквим конструкцијама и имају везивну улогу. Задњи део конструкције (именски део у инструменталу) најчешће чини именица или (ређе) придев:

Люди верили, что имя человека служит источником его счастья и сил и каждый раз, когда его произносят, оно как будто немного снашивается. (www.ruscorpora.ru)

Важно је истаћи да глаголи овог типа у описаним конструкцијама ипак не бивају потпуно десемантизовани. Десемантизација најчешће доводи до изједначавања у значењу са глаголом *бити, представљати* (*быть* (кем-, чем-л.)), јав-

латься (кем-, чем-л.), представлять собой), које глагол *служить* поприма у саставу датих конструкција. За разлику од копулативног глагола *быть* (кем-, чем-л.), који се једини сматра „правим“ спонским глаголом, глаголи *служить* (кем-, чем-л.), *являться* (кем-, чем-л.), *представлять собой*, *состоять* (в чем), *заключаться* (в чем) и сл., називају се семикопулативним (полуспонским) глаголима, управо због тога што у овакве конструкције уносе делимично очувано сопствено примарно значење (Всеволодова, 2000: 55):

служить – указује на функцију субјекта (*Нефть служит сырьем для фармацевтики.*)

являться – има значење оцене (*Нефть является (не: служит!) прекрасным сырьем для фармацевтики.*)

представлять собой – користи се када се субјекат карактерише по форми, структури и сл. (*Нефть представляет собой густую темную маслянистую жидкость.*).

Употреба глаголских копула је карактеристична за биноминативне реченице, у којима глаголи овог типа имају ослабљено лексичко значење и првенствено врше граматичку улогу, а значење се, као што смо истакли, изражава именским делом дате конструкције (Крстић (Радовановић) 2006, 2014, 2018).

Десемантизација глагола *служить* (кем-, чем-л.) испољава се на неколико нивоа: код граматичких категорија вида, времена и лица, у сфери употребе, (не)могућности успостављања синонимских односа итд. Када се посматра категорија вида овог глагола, могу се уочити следеће чињенице: за разлику од других семикопулативних глагола овог типа (*являться* (кем-, чем-л.), *представлять собой* и др.), код којих у оваквој употреби форми несвршеног вида не одговара његов парњак свршеног вида (*являться* (кем-, чем-л.) \neq *явиться*; *представлять собой* \neq *представить*), код глагола *служить* (кем-, чем-л.) ситуација је супротна. Наиме, управо у оваквој употреби му је адекватан видски парњак – глагол *послужить*, док у осталим употребама овог глагола – није. Десемантизација се огледа и у ограниченој употреби категорије лица и времена копулативног глагола *служить* (кем-, чем-л.), јер се у оваквој функцији он претежно користи у садашњем времену, у 3. лицу јединине или множине. Са друге стране, пунозначни глагол *служить* има регуларну употребу у свим лицима и релативно подједнаку употребу у свим глаголским временима. Десемантизацију овог глагола показује и ограничена сфера његове употребе. Глагол *служить* (кем-, чем-л.) је у највећој мери типичан за научни стил језика, јер се веома често користи у различитим дефиницијама. Заступљен је и у публицистици, пословном стилу језика, док говорном стилу (у оваквој употреби) није својствен. За разлику од њега, глагол *служить* не познаје стилска ограничења. На десемантизацију овог глагола указује и (не)могућност успостављања синонимских односа. Док глагол *служить* има читав низ различитих синонима: *работать*, *состоять*, *подчиняться*, *поклоняться*, *предназначаться*, *помогать*, *угождать*, *ухаживать*, *содействовать*, *прислуживать*, *услуживать*, *повиноваться*, *священнодействовать*, *действовать*, *фурычить* и др., глаголу *служить* (кем-, чем-л.) синонимични су искључиво семикопулативни глаголи са значењем 'бити' (*быть* (кем-, чем-л.), *являться* (кем-, чем-л.), *являть собой* / *из себя* (кого-

, *что-л.*), *изображати са собом* / *из себја* (*кого-*, *что-л.*), *выступати в качестве* (*кого-*, *чего-л.*), *представљати са собом*). Најзад, треба истаћи да десемантизација не своди глагол *служить* (*кем-*, *чем-л.*) искључиво на показатеља граматичких категорија сложеног предиката, већ дати глагол ипак задржава одређени семантички потенцијал, који испољава у оквиру конструкција чији је саставни део. Значење које изражавају овакве конструкције не припада глаголу, већ читавој конструкцији, а оно зависи првенствено од њеног именског дела.

АСОЦИЈАЦИЈЕ.

Најчешће асоцијације које се односе на овај глагол су пре свега везане за војну терминологију: *армия, солдат, военный, флот, войско, разведка, штаб, кавалерия, спецназ, командование, охрана, гвардия, полк, граница, отряд, авиация, пехота, война, легион, артиллерия, корпус, контрразведка, гарнизон*; затим за државну службу: *полиция, милиция, министерство, отдел, орган, управление, посольство, Россия, контора, начальство, город, должность*; за породицу и дом: *двор, дом, отец*; за црквену службу: *храм, церковь, священник* (<https://kartaslov.ru/значение-слова/служить>).

Највећи број асоцијација односи се на војну терминологију. Ови подаци нам указују на то да се употреба овог глагола, који се примарно везује за службу у војсци, службу домовини, раширила и на друге сфере живота, па тако и оружје може да *служи* војнику (војсци), као и пас. Поред војне службе, човеку *служе* и предмети који га окружују и који су му неопходни за живот, *служи* му и памет, срце, руке.

ИМЕНИЦЕ КОЈЕ СЕ КОРИСТЕ СА ГЛАГОЛОМ *СЛУЖИТЬ*.

Именице, које се најчешће користе са глаголом *служить* су бројне: *отец, год, замок, сын, камень, человек, брат, предок, дерево, флот, помещение, стена, день, митрополит, муж, священник, парень, дед, место, имя, здание, торговля, офицер, корабль, время, папа, мать, помост, река, ребёнок, храм, оружие, родитель, обстоятельство, одежда, женщина, солдат, слово, башня, меч, рука, орган, дядя, повод, пример, друг, жизнь, остров, епископ, окно, семья, животное, зал, воин, родственник, часть, лейтенант, цифра* и др. (<https://kartaslov.ru/значение-слова/служить>).

Анализа именица које се најчешће везују са глаголом *служить* показала нам је да се уз дати глагол највише користе именице из сфере опште лексике, односно жива бића и предмети из свакодневног живота човека. То нам указује на чињеницу да је дати глагол широко распрострањен у свакодневној употреби. Поред опште лексике, фреквантан је у научном стилу језика (*обстоятельство, пример*), широку употребу има у области војне терминологије (*солдат, воин, офицер*), као и у домену црквене лексике (*митрополит, епископ, священник*).

СПОЈЕВИ РЕЧИ И ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА ГЛАГОЛОМ *СЛУЖИТЬ*.

Анализа прикупљеног материјала омогућила нам је да уочимо најтипичније спојеве речи који се користе са глаголом *служить*: *служить причиной, осно-*

вой, примером, поводом, источником, доказательством, основанием, сигналом, средством, началом, защитой, образцом, толчком, местом, опорой, подтверждением, предметом, признаком, верой и правдой, напоминанием, иллюстрацией, ориентиром, оправданием, символом, материалом, гарантией, знаком, орудием, утешением, оружием, проводником, моделью, свидетельством, каталлизатором, залогом, препятствием, базой, показателем, инструментом, фактором, предлогом, выражением, объяснением, центром, ответом, ключом, аргументом итд.; као и фразеологизме: *служить Бахусу* и *служить мамоне*. Фразеологизам *служить Бахусу* је шаљивог карактера и значи ‘пити вино, пијанчити, приносити жртву богу вина’ (*поклоняться Бахусу / служить Бахусу*). Бахус је у римској митологији представљао бога вина и весеља. Фразеологизам *служить мамоне* је религиозног карактера и односи се на Мамону – сиријско божанство, заштитницу земаљских блага, односно богатства. Дати фразеологизам има значење да су духовно и материјално неспојиви (‘Не можете служити Богу и мамоне’).

Анализа асоцијација везаних за глагол *служить* показала је да се највећи број асоцијација односи на лексику из области војне терминологије, док смо увидом у списак именица које се најчешће користе са овим глаголом уочили да су у више од 60% примера употребљене именице које припадају сфери опште лексике. Најчешћи спојеви речи нам дају сасвим другачију слику – код њих се уз глагол *служить* у готово 90% примера користе апстрактне именице, својствене, пре свега, научном стилу језика.

Након спроведеног истраживања на примерима из Националног корпуса руског језика и Корпуса новинских текстова, дошли смо до закључка да је дати глагол најфреквентнији у сфери опште лексике (42%), затим војне терминологије (29%), у сфери црквене терминологије (18%) и осталим (горенаведеним) значењима (11%).

ЗАКЉУЧНЕ НАПОМЕНЕ.

Извршена анализа омогућила нам је да дођемо до неколико значајних запажања: глагол *служить* има изражену полисемију, а у зависности од значења и широк спектар употребних могућности у различитим сферама. Најчешћу употребу дати глагол има у значењу ‘вршити одређену функцију’; ‘служити у војсци’; ‘радити, бити у служби / служити (интересима) државе, друштва’; ‘служити (некоме), бити у подређеном положају’; док се незнатно ређе односи на црквену службу или заповедање псу да стане на задње ноге. Поред наведених значења у којима се глагол *служить* понаша као самостални (пунозначни) глагол са регуларном употребом, издвојили смо једно значење које одступа од претходно поменутих: ‘бити, представљати.’ Овакво значење дати глагол има када се користи у саставу сложеног именског предиката, где врши функцију спонског глагола. У оквиру таквих конструкција он подлеже десемантизацији и поприма значење ‘бити, представљати’ и првенствено врши граматичку улогу. Значење оваквих конструкција првенствено зависи од именског дела, али семикопулативни глаголи (у овом случају глагол *служить*) чувају део свог примарног значења (за разлику од копулативног глагола *быть*) и уносе

га у конструкцију чији су саставни део. Анализом употребе глагола *служить* у осталим значењима, учили смо да је најфреквентнији у сфери опште лексике, у области војне терминологије, као и у другим наведеним значењима.

Цитирана литература

- Авилова, Наталья С. Вид глагола и семантика глагольного слова. Москва, 1976. [Avilova, Natal'â S. Vid glagola i semantika glagol'nogo slova. Moskva, 1976]
- Акимова, Галина. Н. Полузнаменательные и знаменательные связки в языке Ломоносова. Очерки по истории русского языка и литературы 18 в., вып.2-3. Казань, 1969. [Akimova, Galina. N. Poluznamenatel'nye i znamenatel'nye svâzki v âzyke Lomonosova. Ocherki po istorii russkogo âzyka i literatury 18 v., vyp.2-3. Kazan', 1969]
- Арутюнова, Нина Д. Сокровенная связка /к проблеме предикативного отношения/. Москва: Известия Академии наук СССР, Серия литературы и языка, Т. 39, 4, 1980. [Arutûnova, Nina D. Sokrovennaâ svâzka /k probleme predikativnogo otnosheniâ/. Moskva: Izvestiâ Akademii nauk SSSR, Seriâ literatury i âzyka, T. 39, 4, 1980]
- Бондарко, Александр В. Грамматическая категория и контекст. Ленинград: АНСССР, "Наука", 1971. [Bondarko, Aleksandr V. Grammaticheskaâ kategoriâ i kontekst. Leningrad: ANSSSR, "Nauka", 1971]
- Валгина, Нина С. Синтаксис современного русского языка. Москва, 1978. [Valgina, Nina S. Sinataksis sovremennogo russkogo âzyka. Moskva, 1978]
- Всеволодова, Майя В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса. Москва: МГУ, 2000. [Vsevolodova, Maïâ V. Teoriâ funktsional'no-kommunikativnogo sintaksisa. Moskva: MGU, 2000]
- Всеволодова, Майя В., Светлана А. Шувалова. Вопросы коммуникативно-функционального описания синтаксического строя русского языка. Москва: МГУ, 1989. [Vsevolodova, Maïâ V., Svetlana A. Shuvalova. Voprosy kommunikativno-funktsional'nogo opisaniâ sintaksicheskogo stroâ russkogo âzyka. Moskva: MGU, 1989]
- Гак, Владимир Г. Десемантизация языкового знака в аналитических структурах синтаксиса, Аналитические конструкции в языках различных типов. Москва–Ленинград: АНСССР, 1965. [Gak, Vladimir G. Desemantizatсия âzykovogo znaka v analiticheskikh strukturakh sintaksisa, Analiticheskie konstruktсии v âzykakh razlichnykh tipov. Moskva–Leningrad: ANSSSR, 1965]
- Глазман, Мира. А. «Об использовании глаголов в качестве связок в составном сказуемом». [В:] Сборник рефератов научных работ, вып.2. Алма-Ата, 1962: 35–36. [Glazman, Mira. A. «Ob ispol'zovanii glagolov v kachestve svâzok v sostavnom skazuemom». [V:] Sbornik referatov nauchnykh работ, vyp.2. Alma-Ata, 1962: 35–36]
- Глазман, Мира. А. «К вопросу о взаимодействии лексического и грамматического в глагольных связках составного сказуемого». [В:] Филологический сборник, вып.1. Алма-Ата, 1963: 74–78. [Glazman, Mira. A. «K voprosu o vzaimodeistvii leksicheskogo i grammaticheskogo v glagol'nykh svâzках sostavnogo skazuemogo». [V:] Filologicheskii sbornik, vyp.1.

Alma-Ata, 1963: 74–78]

Голицына, Татьяна Н. Служебные (связочные) глаголы русского языка и их полноточные соответствия. Афтореф. дис. ... канд. филол. наук. Воронежский гос. ун-т. Воронеж, 1983.

[Golitsyna, Tat'ana N. Sluzhebnye (svâzochnye) glagoly ruskogo âzyka i ikh polnoznachnye sootvetstviâ. Aftoref. dis. ... kand. filol. nauk. Voronezhskii gos. un-t. Voronezh, 1983]

Крстић (Радовановић), Маја. «Конструкције са глаголом јављају се у руском језику». Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XXIII, 2006: 65–75.

[Krstić (Radovanović), Maја. «Konstrukcije sa glagolom âvlat'sâ u ruskom jeziku». Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. XXIII, 2006: 65–75]

Крстић, Маја. «О употреби копулативних глагола у руском и српском језику». Славистика, књ. XVIII, 2014: 268–274.

[Krstić, Maја. «O upotrebi kopulativnih glagola u ruskom i srpskom jeziku». Slavistika, knj. XVIII, 2014: 268–274]

Крстић, Маја. «Значение и употребление глагола состоять и его эквиваленты в сербском языке». Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2, Языкознание. – 2018. – Т. 17, № 4. – С. 188–196. – DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu2.2018.4.18>.

[Krstić, Maја. «Znachenie i upotreblenie glagola sostoât' i ego êkvivalenty v serbskom âzyke». Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriâ 2, Âzykoznanie. – 2018. – Т. 17, № 4. – С. 188–196. – DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu2.2018.4.18>]

Лекант, Павел А. Типы и формы сказуемого в современном русском языке. Москва, 1976.

[Lekant, Pavel A. Tipy i formy skazuemogo v sovremennom rusском âzyke. Moskva, 1976]

Пешковский, Александр М. Русский синтаксис в научном освещении. Москва, 2001.

[Peshkovskii, Aleksandr M. Russkii sintaksis v nauchnom osveshchenii. Moskva, 2001]

Попова, Лариса. В. О месте связки в грамматической системе русского языка // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского. № 23, 2011: 215–218 (Научная библиотека КиберЛенинка: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-meste-svyazki-v-grammaticheskoy-sisteme-russkogo-yazyka#ixzz2b8bhQbRN>)

[Popova, Larisa. V. O meste svâzki v grammaticheskoj sisteme russkogo âzyka // Izvestiâ PGPU im. V. G. Belinskogo. № 23, 2011: 215–218 (Nauchnaâ biblioteka KiberLeninka: <http://cyberleninka.ru/article/n/o-meste-svyazki-v-grammaticheskoy-sisteme-russkogo-yazyka#ixzz2b8bhQbRN>)]

Руднев, Дмитрий В. «История формирования в русском языке глагольной связки *служить*». Вестник СПбГУ. Сер. 9. 2014. Вп. 1: 210–220.

[Rudnev, Dmitrii V. «Istoriâ formirovaniâ v rusском âzyke glagol'noï svâzki sluzhit'». Vestnik SPbGU. Ser. 9. 2014. Vp. 1: 210–220]

Степанов, Юрий С. К универсальной классификации предикатов. Москва: Известия Академии наук СССР, Серия литературы и языка, Т. 39, 4, 1980.

[Stepanov, Ūrii S. K universal'noï klassifikat'sii predikatov. Moskva: Izvestiâ Akademii nauk SSSR, Seriâ literatury i âzyka, T. 39, 4, 1980]

Цзин, Ли. «Русский глагол „служить“ и его китайские эквиваленты». Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки. Филологический аспект, № 12 (56). Научно-издательский центр Открытое знание, 2019: 61–69.

[TSzin, Li. «Russkii glagol „sluzhit“ i ego kitaiskie ekvivalenty». *Âzyki narodov zarubezhnykh stran Evropy, Azii, Afriki. Filologicheskii aspekt*, № 12 (56). Nauchno-izdatel'skii tsentr Otkrytoe znanie, 2019: 61–69]

Чернов, Владимир И. «Полузнаменательные связочные глаголы в современном русском языке». *Вопросы русского языкознания. Вып.1. Куйбышев, 1976: 71–88.*

[SChernov, Vladimir. I. «Poluznamenatel'nye svâzochnye glagoly v sovremennom russkom âzyke». *Voprosy russkogo âzykoznanîa. Vyp.1. Kuibyshev, 1976: 71–88]*

Речници

Абрамов, Николай А. *Словарь русских синонимов и сходных по смыслу выражений*. Москва, 1999.

[Abramov, Nikolai A. *Slovar' russkikh sinonimov i skhodnykh po smyslu vyrazhenii*. Moskva, 1999]

Александрова, Зинаида Е. *Словарь синонимов русского языка*. Москва, 1969.

[Aleksandrova, Zinaida E. *Slovar' sinonimov russkogo âzyka*. Moskva, 1969]

Ефремова, Татьяна Ф. *Новый словарь русского языка, Т. 2*, Москва, 2000.

[Efremova, Tat'ana F. *Novyi slovar' russkogo âzyka, T. 2*, Moskva, 2000]

Лебедева, Марина Н. *Словарь-справочник синтаксической сочетаемости глаголов*. Москва, 2001.

[Lebedeva, Marina N. *Slovar'-spravochnik sintaksicheskoi sochetaemosti glagolov*. Moskva, 2001]

НОССРЯ: *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*, под рук. Ю. Д. Апресяна. Второй выпуск. Москва: РАН, 2000.

[NOSSRÂ: *Novyi ob'âsnitel'nyi slovar' sinonimov russkogo âzyka*, pod ruk. Ū. D. Apresâna. *Vtoroi vypusk*. Moskva: RAN, 2000]

Ожегов, Сергей И., Шведова Наталия Ю. *Толковый словарь русского языка*. Москва: РАН, 1999.

[Ozhegov, Sergei I., SHvedova Nataliâ Ū. *Tolkovyi slovar' russkogo âzyka*. Moskva: RAN, 1999]

Окунева, А. П. *Русский глагол, Словарь-справочник*. Москва, 2000.

[Okuneva, A. P. *Russkii glagol, Slovar'-spravochnik*. Moskva, 2000]

РСЈ: *Речник српскога језика / Редиговао и уредио М. Николић*. Нови Сад: Матица Српска, 2007.

[RSJ: *Rečnik srpskoga jezika / Redigovao i uredio M. Nikolić*. Novi Sad: Matica Srpska, 2007]

СРЯ: *Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН. Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. – 4-е изд., стер. – М.: Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999; (электронная версия): Фундаментальная электронная библиотека.*

[SRÂ: *Slovar' russkogo âzyka: V 4-kh t. / RAN. In-t lingvistich. issledovaniî; Pod red. A. P. Evgen'evoi. – 4-e izd., ster. – M.: Rus. âz.; Poligrafresursy, 1999; (elektronnaâ versiâ): Fundamental'naâ elektronnaâ biblioteka]*

СС: *Словарь синонимов*. Ленинград: АН СССР, Институт русского языка, 1975.

[SS: *Slovar' sinonimov*. Leningrad: ANSSSR, Institut russkogo âzyka, 1975]

ССРЯ: *Словарь синонимов русского языка. Т. 2*. Ленинград: АН СССР, Институт русского языка, 1971.

[SSRĀ: Slovar' sinonimov russkogo âzyka. T. 2. Leningrad: ANSSSR, Institut russkogo âzyka, 1971]

СФСРЯ: Словарь фразеологических синонимов русского языка, под ред. В. П. Жукова. Москва, 1987.

[SFSRĀ: Slovar' frazeologicheskikh sinonimov russkogo âzyka, pod red. V. P. Zhukova. Moskva, 1987]

ТСРЯ: Толковый словарь русского языка, под ред. Б. М. Волина и Д. Н. Ушакова, Т. IV. Москва, 1940.

[TSRĀ: Tolkovyĭ slovar' russkogo âzyka, pod red. B. M. Volina i D. N. Ushakova, T. IV. Moskva, 1940]

Извори

Запрос по корпусу газетных текстов: <http://lexicol.philol.msu.ru/cgi-bin/koi/corpus.corpus.query>

[Zapros po korpusu gazetnykh tekstov: <http://lexicol.philol.msu.ru/cgi-bin/koi/corpus.corpus.query>]

Национальный корпус русского языка: www.ruscorpora.ru

[Natsional'nyĭ korpus russkogo âzyka: www.ruscorpora.ru]

Онлайн-карта слов и выражений русского языка: www.kartaslov.ru

[Onlajn-karta slov i vyrazheniĭ russkogo âzyka: www.kartaslov.ru]

Мая Крстић

ГЛАГОЛ *СЛУЖИТЬ* И ЕГО ЭКВИВАЛЕНТЫ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Глагол *служить* имеет несколько различных значений и, в зависимости от значения, широкий спектр возможностей его использования в разных сферах. В большинстве случаев данный глагол имеет значение 'служить кому-то, помогать (кому-то), быть в подчиненном положении'; 'работать, служить / служить (интересам) государству, обществу'; 'выполнять определенную функцию' и 'служить в армии', а также может обозначать и церковное служение, и команду собаке выполнить стойку на задних лапах. В дополнение к вышеприведенным значениям, в которых глагол *служить* представляет собой полнозначный глагол с регулярным употреблением, мы выделили одно значение, которое отличается от всех вышеупомянутых: 'быть, представлять собой'. Такое значение данный глагол приобретает в конструкциях с составным именным сказуемым, в составе которого он выполняет роль связочного глагола. В данных конструкциях глагол *служить* подвергается десемантизации и выполняет грамматическую функцию, однако сохраняет часть своего основного значения (в отличие от глагола *быть*).

Ключевые слова: глагол, служить, связка, десемантизация, русский язык, сербский язык.

ПИСМА ИЗ ПЕТРОГРАДА РАДОВАНА КОШУТИЋА

У раду се анализира Кошутинева културолошка студија, објављена у 24 писма у *Просветном гласнику* од 1891. до 1895. Настала је у Петрограду где је Кошутин, током и непосредно по завршетку студија славистике, провео неколико година, бавећи се темељнијим изучавањем руског језика и културе. У пуном обиму овај Кошутинев рад до сада није био предмет истраживања.

Кључне речи: Радован Кошутин, *Писма из Петрограда*, *Просветни гласник*, културолошко наслеђе.

The paper analyses Košutić's cultural study, published in 24 letters in the *Prosvetni Glasnik* from 1891 to 1895. It originated in Saint Petersburg, where Košutić spent several years during and shortly after completing his Slavic studies, studying more thoroughly the Russian language and culture. To the full extent, this work by Košutić work has not been the subject of research so far.

Keywords: Radovan Košutić, *Letters from Petrograd*, the *Prosvetni Glasnik*, cultural heritage.

Један од најзначајнијих српских слависта двадесетог века, Радован Кошутин (1866–1949) током студија и као тек дипломирани слависта, боравио је у Петрограду ради проучавања руског језика, књижевности и руске културе. Наиме, студије словенских језика и књижевности на Филозофском факултету у Бечу Кошутин је уписао у јесен 1885., а као студент провео је два семестра у Прагу, један у Кракову, три у Лавову и школску 1889/90. годину као ванредни слушалац у Петрограду. Дипломирао је 1890. године у Бечу, али већ у јесен те исте године поново је у Петрограду, где је боравио дуже од три године. Управо у том периоду настала су његова *Писма из Петрограда*, која је од 1891. до 1895. периодично објављивао *Просветни гласник*, као изворне дописе, упућене овом еминентном часопису Министарства просвете Србије. Ова културолошка студија, објављена у 24 наставка (писма), прво је Кошутинево обимно прозно дело и јединствено у читавом његовом књижевном и научном опусу. Као пишчева издања, на основу ових прилога, објављене су две књиге: *Писма из Петрограда* (Београд, 1895) и *Нова писма из Петрограда* (Београд, 1896). Кошутин је у ове књиге укључио укупно 16 писама, док је од преосталих осам намеравао да објави трећу књигу под називом *Последња писма из Петрограда*, што је најавио на почетку друге књиге, дајући попис својих дотадашњих радова. Међутим, доласком на Велику школу, он се потпуно посвећује новом позиву. «Ретки су данас књижевници који пишу с толико фактичког знања о изабраном предмету, <...> но осим знања ми тражимо од писца, био он песник, научник или публицист, да је свестан свога позива и да истрајно служи некој идеји; од наших принципа зависи, да ли ћемо се сложити с њим; али сам факат, да из њега говори убеђење мора изазвати у нама осећај поштовања према њему, поштовања, што га одаје убеђен човек убеђеном» (Кошутин 1892: 224). Управо с оваквим уверењем писао је Кошутин своја *Писма*

и са истом преданошћу окреће се нешто касније наставничком раду, стварању научно-наставне литературе у области русистике, полонистике и бохемистике, утемељењу нове лингводидактичке парадигме, те је разумљиво да је одустао од припреме и објављивања треће књиге. Разуме се, разлог одустајања могао је бити и финансијске или неке друге природе.

Раду на студији претходило је Кошутево поетско стваралаштво сажето у збирке стихова *Пламенови I* (Нови Сад, 1888), *Пламенови II* (Нови Сад, 1890), *Пламенови III* (Нови Сад, 1892), *Синови Бога Мрака* (Пламенови IV), спев (Београд, 1893). Истовремено, Кошуте се бави проучавањем нових праваца у књижевној критици и објављује студије *Критика и књижевност* (Београд, 1893) и *Узроци препорођају књижевне критике* (Београд, 1894). Обе студије наишле су на оштру критику двојице угледних научника, прва В. Јагића (1948: 520), друга Б. Поповића (Просветни гласник 1895: 266–7). Као одговор на критику Б. Поповића настао је чланак *У одбрану студије «Узроци препорођају књижевне критике»* (Београд, 1895). Од већих радова, насталих пре Кошутевог доласка на Велику школу, запажен је његов приказ *Историје руске етнографије* А.Н. Пипина, објављен у пет наставака у *Просветном гласнику* (даље ПГ) за 1892. годину.

Почетак Кошутевог научног рада у области словенских језика већан је за његов долазак на Велику школу, тада највишу образовну установу у земљи, првог јануара 1895. године, пуне четири године након дипломирања. Инспириран потребама наставе Кошуте ствара своја ремек-дела из области руског и пољског језика и књижевности. Као оквирни период његовог научног рада у овој области К. Тарановски наводи раздобље од 1895 до 1920. године, а као признања за високе домете добио је почасни докторат Краковског универзитета, изабран је за дописног члана Академије наука Совјетског Савеза (2. фебруара 1928), а 1929. године изабран је за дописног члана Словенског института у Прагу. (Тарановски 1949/50: 514). Крајње неповољни међудржавни односи у периоду између два светска рата (немогућност боравка у Русији, мали број студената, финансијски проблеми око штампања књига и др.) нису погодновали даљем раду у овој области, те се Кошуте враћа песничком раду и већ 1923. објављује нову збирку поезије. Према подацима Р. Константиновића, који је први у нашој књижевности анализирао и описао Кошутево песнички опус, у периоду од 1927. до 1941. године објавио је 16 збирки поезије (Константиновић 1983, књ. 4: 207). Стога је природно да је последње Кошутево научно дело *О тонској метрици у новој српској поезији* (Београд, 1941) посвећено науци о српском стиху.

1.

У Напомени на почетку прве књиге Кошуте наводи да су *Писма* излазила у *Просветном гласнику* од јануара 1892. године. Међутим, у књигу су укључена и посебно нумерисана четири чланка *О народној просвети у Русији* која су објављена у последње две свеске за 1891. и прве две за 1892. годину истог часописа. Ова четири писма не разликују се од осталих, па је тешко закључити због чега их је сам аутор издвојио. Може се претпоставити да је Кошуте овим прилозима желео допринети тада веома актуелној реформи наставе страних језика.

Наиме, у намери да осавремени наставу Министарство просвете упутило је у Петроград, Париз и Беч неколико гимназијских професора, да проуче школске системе тих земаља. Светислав Симић и Милутин Драгутиновић, професори учитељске школе и гимназије боравили су у Петрограду, а њихови извештаји (*О руским средњим школама, Васпитање у руским школама*) објављени су у *Просветном гласнику* за 1892. годину (дет. Дамљановић 2000: 135). Кошутућ, будући да се већ налазио у Петрограду, одазвао се поменутиим чланцима. Док су Драгутиновић и Симић «на основу похађања овдашњих гимназија и проучавања литературе» описали савремено стање, Кошутућ је дао широку слику историје школства у Русији. Имајући у виду формално-структурну подударност издвојених прилога са осталим прилозима, као и чињеницу да их је Кошутућ равноправно уврстио у прву књигу, сматрамо ова четири писма интегралним делом студије објављене у ПГ.

Оцењујући рецепцију Кошутућевог лингводидактичког наслеђа у периоду после Другог светског рата, К. Кончаревић наводи да су српски и југословенски слависти објавили о њему у домаћим и страним публикацијама више прилога него о било ком домаћем или страном русисти (Кончаревић 2016: 358). Исто тако његови савременици из целог словенског света високо су оценили дела из области лингвистичке русистике (Терзић 1986, Дамљановић 2000: 126–129). Па ипак *Писма из Петрограда* у целини, у обиму како су објављена у *Просветном гласнику*, остала су ван интересовања стручне и научне јавности. У радовима Р. Лалића (Лалић 1963) и Б. Терзића (Терзић 2006) говори се о књигама *Писма из Петрограда* и *Нова писма из Петрограда*; чињеница је да трећина укупних текстова студије није уврштена у поменуте књиге.

И Р. Лалић и Б. Терзић оценили су да се ради о веома темељном делу. Дајући сажету слику проблематике којом се бави Кошутућ, Лалић закључује: «Ово дело показује да се Кошутућ ... врло озбиљно бавио изучавањем Русије, њене историје и културе» (1963: 382). У закључку анализе културолошког аспекта ових књига Б. Терзић наводи да је пред нама „аналитичка студија многих страна живота Русије, али и Србије. То значи да се ради о књигама, методолошки заснованим на културолошкој конфронтацији двају народа, двеју држава. А крајњи циљ је упознавање српске читалачке публике са стањем и достигнућима у процесима друштвеног развоја генетски и историјски блиског руског народа“ (2006: 30).

Већ крајем 1894. године Кошутућ је објавио прву књигу, о чему сведоче два податка у ПГ: обавештење о новим издањима и записници седница Главног просветног савета. У рубрици *Нове књиге* у броју 12 за 1894. годину налазимо кратак приказ прве књиге (ПГ 1894: 856). На 609. седници од 28. XII 1894. Савет је одлучио да се књига *Писма из Петрограда* откупи и препоручи за библиотеке средњих школа. О другој књизи расправљало се на 647. седници Савета од 10. новембра 1895. и одлучено је да се дело *Нова писма из Петрограда* откупи за поклањање на испитима ученицима средњих школа.

Приликом састављања књига Кошутућ се превасходно руководио тематским критеријумом, а не редоследом објављивања прилога у ПГ. У прву књигу уврштена су четири писма посебно нумерисана (О народној просвети у Русији), затим III и V (објављено у ПГ за 1892), VI, VII, VIII (ПГ за 1893) и XVI писмо

(ПГ за 1894.). У другу књигу уврштено је IX, X, XI, XII, XV (у књизи дато као два писма: шесто и седмо) и XVII писмо (ПГ за 1894). Ван књига остала су I, II, IV писмо (ПГ за 1892), XIII, XIV (ПГ за 1894), XVIII, XIX и XX (ПГ за 1895).

Структура *Писама* је једнообразна: после наслова *Писма из Петрограда* следи редни број прилога, затим анонс са детаљним садржајем. Код појединих писама у анонсу је издвојена главна тема, у другим случајевима није. Код већине прилога разликује се документарни део заснован на различитим изворима и део који садржи Кошутећеве коментаре, запажања, описе и слично. Ово последње најчешће је издвојено на почетку или на крају прилога и управо ти делови су предмет наше детаљније анализе. Често нису повезани с основном темом, те су у књигама или премештени уз друге прилоге (нпр. петроградске теме) или изостављени (нпр. делови који садрже критику стања у Србији).

Суштину *Писама* сажео је сам аутор на почетку предговора у првој књизи: «Бавећи се неколике године у престоници на Њеви, писац је бележио сваку значајнију појаву на пољу културног живота руског, у намери да ближе упозна своје земљаке са братским нам руским народом, са племенитом му тежњом за књигом и напретком, са пуним пожртвовања напорима просвећених синова и кћери руских, да изађу на сусрет тој тежњи његовој, најзад са разним препрекама, које коче тај красни рад, изазивајући нове жртве и нова пожртвовања. Ако читалац, прочитав *Писма из Петрограда*, научи разликовати светле стране руског живота од тамних, и ценећи и љубећи у Русији оно што је у истини достојно сваког поштовања, хвале и дивљења, прегне да и ми пођемо новим путем, књига је достигла циљ, ком је циљнула».

Као изворе информација Кошутећ је користио најновију научну и стручну литературу, књижевна дела, монографије, путописе, биографску литературу, педагошку литературу, званичне извештаје, статистичке податке, расправе и студије, импозантан број новина и часописа (Руска школа, Ново време, Новости, Гласник Јевропе, Руски гласник, Казански гласник, Смоленски гласник, Жива старина, Руска старина, Сеоски гласник, Цар-колокол, Свет, Московски листак, Московске новине и др). Занимљиво је да називе новина и часописа у ПГ Кошутећ наводи на руском језику, док у књигама користи превод.

Књига *Писма из Петрограда* (1895) упознаје српског читаоца са тегобним и дуготрајним радом на описмењавању, образовању и просвећивању сеоског становништва и сиромашних слојева руског друштва. Разматра се историјски развој и савремено стање народног образовања у Русији, како институционалног, тако и ванинституционалног. У књизи *Нова писма из Петрограда* (1896) разматрају се три основне теме: Из прошлости руске цензуре, Први руски слависти у нашим крајевима, Листак из историје руских универзитета. Као централна тема најављене треће књиге остала је тема религије и свештенства која се разматра у шест од укупно осам писама.

2.

Проблем описмењавања најширих слојева друштва, њихово просвећивање и образовање, оснивање и рад основних школа (слободне сељачке школе, црквено-парохијалне и манастирске школе, школе министарства просвете, школе локал-

них заједница), рад недељних школа, школа за образовање девојака, ваншколско описмењавање и образовање, све то се разматра у четири издвојена писма под називом *О народној просвети у Русији*. Ови текстови су, према речима Кошутића, «пабирци по књизи А.С. Пругавина», објављеној у Москви 1890. године. Различити облици образовања и просвећивања народа, рад угледних школа и истакнутих појединаца, оснивање и рад библиотека и читаоница, издавачка делатност, дистрибуција издања за народ по селима и мањим местима, јавна читања, све то чини садржај прве књиге *Писама*, јер «имати с једне стране велику књижевност, имати Пушкина, Гогоља, Тургенева, Толстоја, а с друге – народ који каменује лекаре и види у просвећеним људима своје крвне непријатеље, без сумње је трагичан положај за сваког образованог сина његовог» (Кошутић 1895: 168).

Одвајајући рад државе од рада појединаца, интелигенције и представника народа на просветном пољу и описмењавању сеоског становништва, Кошутић је сву пажњу усмерио управо на последње. Стога он са посебним надахнућем пише о слободним сељачким школама или домаћим школама писмености, како је њихов званични назив, које су, уз црквене и манастирске школе, биле најстарије образовне установе у Русији. Ове школе створила је «брига руских сељака, да просвете себе и децу своју». Биле су веома бројне и биле су расадници народног образовања: «Ко не води рачуна о њима, превиђа једну од најзанимљивијих и најлепших појава руског народног живота» (Кошутић 1895: 3–4). Оснивали су их често у својим домовима сами сељани, а учитељи су били писмени сељаци или ислужени војници. Поред црквених и манастирских школа, слободне сељачке школе помињу се у летописима од 13. века, а постојале су до краја 19. века, дакле пуних седам векова. «Сем огромне користи, што су доносиле и доносе, сем милијуна којима су дале прву храну душевну, слободне сељачке школе су и најбољи доказ, како руски народ цени просвету и како је висок појам о снази њезиној, доказ оне тежње за светлошћу, коју гаје милијуни руских мужика у најудаљенијим крајевима те велике државе. Ко је тако жедан просвете, ко откида од кржаве зараде своје, да даде очни вид детету свом, ко се тако радује, кад има школу и тако тужи за њом, кад је нема: тај показује да јој разуме значај. Ретка појава, коју ћете ретко наћи код других народа. Те су школе уједно и најбољи одговор онима, који замишљају руског сељака као звер, а унутрашњост Русије као пустињу, у којој влада *вековна тишина*. Тамо су све животне клице у развићу, треба само вично око, да их запази» (Кошутић 1895: 20).

Почетак ширих активности државе на описмењавању сељака везан је за укидање кметства (1861) и посебно за период после царског указа из 1864. којим се уводи општинска самоуправа и право локалних заједница да отварају своје школе, тзв. “земске”, а у градовима, градске школе. У исто време отварају се многобројне црквено-парохијалне школе у којима су предавали сеоски свештеници и свршени ученици средњих духовних школа. Кошутић придаје велики значај овоме периоду: «Реформа из 1861. године, ослободивши мужицима тело из тешког ига крепосног права, чека на сличну реформу, која би им ослободила дух од окова таме и незнања. Друга била би достојна прве, ако не и већа од ње» (1895: 94).

Јавна читања и предавања као облици просвећивања и образовања народа организована су под надзором управника народних школа, а избор књига вршио је Просветни савет и Свети Синод, свако из своје сфере надлежности. Јавна читања су била отворена за све заинтересоване слушаоце; одржавана су у музејима, школама, народним кухињама, док су читања затвореног типа организована у касарнама, болницама, казним заводима и фабрикама. Једном таквом предавању одржаном 15. марта 1892. у Педагошком музеју у Петрограду присуствовао је и сам Кошутих и уверио се, колико су она популарна и добро посећена. Сала капацитета 500 седишта била је пуна, а о посетиоцима не без књижевних претензија Кошутих пише: «У првом реду седе господа, а за њиховим леђима почиње одмах она мешавина од неколико стотина лица из разних сталежа, – мешавина, коју ћете наћи само у црквама и на читањима за народ. Гимназисти у својим беличастим капутима, студенти с плавом огрлицом и узаним универзитетским сабљама, војници разних пукова, пуни трговци и мршави им помоћници, плаве девојчице сањалачког лица, вредни радници црних руку, старци с унучићима, матере с ћеркама – све се то слило у једну целину, и мирно чека да отпочне предавање. Дивио сам се понашању њиховом. То није улична светиња, која је дошла да блене, да се смеје, да време утуче. Већина их има неколико часова слободног времена, па већ то, што је дошла да га проведе у поуци, сведочи да јој разуме значај» (Кошутих 1895: 104–5). Значај оволиког интересовања и посећености је утолико већи, ако се има у виду да је Музеј организовао читања за народ и јавна предавања два пута недељно: четвртком духовног и недељом световног садржаја.

Велико интересовање најширих слојева руског друштва за читање довело је до отварања библиотека и читаоница по градовима и селима, до појаве великог броја издавача и дистрибутера популарне литературе, као и до покретања међу интелегенцијом живе расправе о томе, шта читати народу. Кошутих је за српске читаоце пренео мишљења Пругавина, Мичурина и Толстоја о тој теми. Анализирајући духовну (житија, псалтире, часловце, јеванђеља, молитвенике, приче духовно-поучног садржаја) и световну литературу (бајке, приповетке, романи, историјске књиге, песмарице, сановнике, календаре), Кошутих жали што ова литература «истискује оне лепе песме које је народ сам певао и руска народна лирика лишила се својих најлепших црта» (1895: 58–9). Подвлачећи значај овога начина образовања Кошутих даље истиче: «Књига је почела спремати руског мужика за борбу у животу, само што је време тако кратко било, да он није могао још ни прекорачити прага оном дивном просветном храму, у који је руски ум унео толико величанствених дела, толико светлих мисли на понос себи и човечанству, а није знао увести у њ руског сељака» (1895: 94).

Примере успешне примене оба начина просвећивања као и значај појединца у том процесу показан је кроз прилог о раду Женске недељне школе у Харкову, који је написан на основу чланака објављених у часопису Руска школа (1892, бр. 7–8) и монографије о раду те школе Ј. В. Абрамова. Од оснивања 1862. године, заслугом Христине Даниловне Алчевске, школа је окупљала девојке и жене старије од 14 година, а са њима, по индивидуалним програмима, бесплатно су радиле надахнуте наставнице. У свом саставу школа је имала педагошки музеј и ђачку библиотеку, а Алчевска је водила педагошки дневник о раду

сваке ученице. Школа је организовала јавна читања за своје ученице и сеоско становништво, а на основу њихове реакције приликом читања дела руских и светских писаца настала је књига обима око две хиљаде страна – *Шта да се чита народу*. У Русији ова књига је примљена као извор «за познавање интелектуалне висине руског сељака, а учени људи на Западу запазише у њој нешто сасвим ново. Књига доби на последњој париској изложби највишу награду академску палму, и прослави се» (Кошутић 1895: 143). Из ове књиге Кошутић је превео запажања о рецепцији дела Пушкина, Гогоља, Островског и Шекспира. Одличне реакције и дубоко разумевање ове публике имала је Гогољева приповетка *Шињел* као и *Бура* Островског. Исто тако ученице женске школе одлично су разумеле *Хамлета*, док *Евгеније Оњегин* није читан, јер испразан живот Пушкиновог јунака, по мишљењу публике, није био довољно уверљив.

Колико појединац може допринети напретку заједнице види се кроз поглавље о Н. В. Каразину (1773–1842), оснивачу универзитета у Харкову и првом министру просвете у тек установљеном министарству у време владавине Александра I. Био је српског порекла, а опширно поглавље о његовој друштвеној, академској и научној делатности Кошутић пише на основу монографије Ј. В. Абрамова, објављене 1891. године. Поред њега, помиње се министар финансија Кнежевић који је „први изнео у јавност руски државни буџет и дао штампи слободу да поведе реч о њему“. Њихове биографије, према Кошутићу, служе као доказ „како је даровита била она шака Срба, што утону у руско море“ (ПГ 1893: 356).

Многобројни примери ангажовања појединаца, посебно девојака и жена, у описмењавању народа, отварању читаоница, библиотека и недељних школа, приређивању читања за народ, подстакло је Кошутића да се обрати српским женама: «Српске госпођице и госпође, које сте се училе по нашим и туђим школама, ето рада достојна просвећености ваше. Угледајте се на те врле Русиње, прегните на посао, да не огрезнете у блату општег немара нашег» (1895: 91).

Образовање и просвећивање народа најчешће се наводи као најделотворније средство у борби против примитивизма, празноверја, пијанства који још увек царују међу сеоским становништвом. У тој борби важну улогу може одиграти појединац, што илуструје пример Ивана Филатова, бившег фабричког радника, који је читањем преобразио једно руско село, од села туча и пијанства у успешно и напредно село (Кошутић 1895: 173). Вођен примером Филатова Кошутић закључује да се „из овога најбоље види, како књига благотворно утиче на руско село; он нам улива наду да ће она временом уништити <...> не само зверске трагове празноверице, већ да ће сломити и онај бич који шиба од векова руског сељака, удавити ону гују која му пије крв и мозак – да ће искоренити пијанство» (ПГ 1892: 818).

3.

Прва од три теме друге књиге – *Из прошлости руске цензуре* – написана је на основу истраживања А. М. Скабичевског (Очерки истории русской цензуры /1700–1863/, Спб, 1892), обављеног на корпусу званичних докумената. На основу ове књиге Кошутић пише о раду цензора Ф. О. Туманског, «представника једне мрачњачке епохе» и А. В. Красовског: «Тешко је замислити другог који

би се с тако слепом и тупом ревношћу подвлачио под дух времена» (1896: 25, 5). На удару цензуре била су домаћа и страна књижевна дела, новине и часописи, уџбеници; будно је праћен рад књижевника, песника, издавача, новинара, професора. У време владавине цара Павла уведена је ригорозна цензура страних издања те Кошуте запажа: «Праунук зазида оно окно које велики му предак Петар I проби у Јевропу. Китајски зид одели Русију од просвећена света» (1896: 30). Своје искуство са цензуром Кошуте описује са извесном дозом хумора и ироније, показује да се стање није битно променило. Наима, вођен примером Беча, где су српске новине успешно излазиле, Кошуте пише о своме покушају да у лето 1891. у Петрограду покрене илустроване новине на српском језику: «Тисуће претплатника у изгледу, штампа јевтина, хартија још јевтинија, слике буд за шта, а садржај ни за што; за њ би се побринула гомила наших вредних књижевника, тих добрих, у свету јединствених људи, којима је сва награда грдња у оним истим листовима којима су бесплатни сарадници». Цензура није одобрила покретање новина с образложењем «да је Петроград незгодан за тај посао» (Кошуте 1896: 3).

Тема *Први руски слависти у нашим крајевима* написана је на основу кореспонденције младих научника објављене у часопису *Жива старина* који је излазио од 1890. године под уредништвом В. И. Ламанског (1833–1914), истакнутог слависте и професора Универзитета у Петрограду. Боравак руских слависта у нашим крајевима везан је за отварање катедри словенских језика и књижевности на руским универзитетима од 1835. године. Стручњака за ове области није било, као ни одговарајуће научне и стручне литературе, те је боравак у словенским земљама и упознавање са њиховим језицима и културама био неопходан. Изабрани су млади стручњаци: Измаил Иванович Срезњевски (1812–1880) испред Универзитета у Харкову, Осип Максимович Бодјански (1808–1877) за московски, Петар Иванович Прејс (1819–1846) за петроградски и Виктор Иванович Григорович (1815–1876) за казански универзитет. Њихов боравак у словенским земљама и научни радови проистекли из тих путовања, према оцени А. Пипина, значајно је прелом у целој словенској филолошкој науци, не само у Русији, него и на Западу. Ламански пише о Прејсу као о првом великом научнику у области упоредне науке о језику, одличном истраживачу словенских старина, а његови чланци о црквено-словенском језику, о глагољници, о бугарском језику, о српској епској поезији важе као узорни радови. Пипин закључује да од радова ове четворице слависта почиње упоредно проучавање словенске филологије у Русији.

У једном од три писма о овој теми Кошуте пише о Прејсовим путовањима, док у два писма преноси утиске Срезњевског. На та путовања обојица су кренули крајем 1839. године, заједно су посетили Лужичке Србе, затим одлазе у Праг и Беч, где се састају са Вуком Караџићем који, према писању Прејса, «беше у Бечу једини ауторитет ком се млади слависти клањају не само као научнику, већ којег поштоваху и као Словенина здравих погледа и љубљаху као светлу личност» (Кошуте 1896: 60). На својим путовањима, заједно или одвојено, руски слависти посетили су многа места у Истри, Далмацији, континенталној Хрватској, Црној Гори и Србији. У својим писмима оба млада научника пишу о гостопримству и гостољубивости на које су наилазили у свим крајевима, градо-

вима и местима кроз која су пролазили, али и о великом сиромаштву, болести-ма, заосталости. Разговарали су са владарима, представницима интелигенције, обичним грађанима; у манастирима са свештеним лицима. У време њиховог боравка у Хрватској илирски покрет био је у пуном замаху и они се у Загребу сусрећу са његовим творцима и вођама Људевитом Гајем и Јанком Драшковићем. О утиску из Загреба Прејс пише: „У Загребу раде непрестано две штампарије и излазе двоје новине (политичке и књижевне) на илирском или, што је свеједно, на српском језику; од Нове године удвојиће се број повремених издања; у сваком иоле већем граду отворене су читаонице (има их већ шест), а наскоро ће се овде основати и музеј и уз њега научно-књижевно друштво. Овде се налази и стално илирско позориште, а по варошима путују позоришне дружине“. У Славонском Броду Срезњевски сусреће трговца И. А. Брлића (1795–1885), аутора *Илирске граматике* (*Grammatik der illyrischen Sprache*, 1833). Кнез Михаило примио је Прејса у јануару 1843. године, а писмо о том сусрету он завршава речима: «Боже мој, коликим ће се несрећним жртвама морати искупити мир Србији» (Кошутећ 1896: 66–68). Писма из Србије Срезњевски упућује мајци па је разумљиво да најчешће пише о свакодневном животу, о српским обичајима приликом дочека гостију, о домаћинима код којих је ноћивао или се хранио, о манастирима Раваници и Манасији. «Србија је дивна земља: плодних поља, шума, виногради, рогате марве, оваца, свиња. <...> На путу стрче само механе, а села су разбацана: овде кућица, онде кућица, две три свега ако се виде у свој околини. <...> То сакривање људских станова без сумње је последица турске управе. И по механама види се да су Турци земљом владали: механе су без столова, и скоро без столица, <...> и сасвим без женске главе», – пише Срезњевски и наставља описом собе у којој ће преноћити: «Замислите коморицу без прозора, коју је на половину запремило сено, покривено ћилимом; место столица – мале ниске клупице» (Кошутећ 1896: 110–11).

Писма руских слависта сугеришу читаоцу, колико је међу њима био цењен Вук Караџић. Међутим, Кошутећ ће пренети о томе и други пример (1895: 186):

«Преврћући један од најстаријих дневних листова руских, *Сина Отаџбине* за 1889. наиђох у подлистку о бугарској књижевности на овако место:

“Вуко Караџић, славни песник бугарски, први је упознао Јевропу са умотворинама свог народа.”

Како нас Руси дивно знају!»

У време Кошутећевог боравка у Петрограду, Русија је имала шест угледних универзитета: московски, петроградски, казански, кијевски, харковски и новоруски (у Одеси). У свом саставу сваки универзитет имао је историјско-филолошки, физичко-математички и правни факултет; у саставу московског, казанског, кијевског и харковског био је и медицински факултет, док је петроградски имао у свом саставу факултет источних језика. Наставно особље чинило је 251 редовни професор, 116 ванредних професора и 274 доцента (ПГ 1891: 719–20). Па ипак, Кошутећ се опредељује да, на основу већ цитиране књиге А. С. Скабичевског, опише «један мрачан лист из историје његове», за време последњих година владавине Александра I. По угледу на Немачку, одређени су посебни чиновници који су контролисали универзитетска предавања, уџбенике

и рад професора. Под удар цензуре посебно долазе казански и петроградски универзитет, где се масовно отпуштају професори и забрањују уџбеници. «Читајући исказе очевидаца о том суровом моменту руске историје, човек се жежи од страха. Тешко је претпоставити да је светло професорско звање било игде и икад тако понижено и у блато укаљано», наводи Кошутић. Никакви аргументи нису могли помоћи окривљеним професорима, те је запажена духовита реакција младог професора филозофије Гаљича. Уместо одговора, он је испод сваког питања написао: «Сазнајући да се то не да одбацити или опорети, молим да се не помињу греси младости моје и незнања мога» (Кошутић 1896: 167–9).

На крају овога писма у ПГ налазимо Кошутићева размишљања о природи уметности, једну веома оштру критику савремене српске поезије и критику њеног превођења са руског језика, што је изостављено у књизи (ПГ 1894: 525–7). „Под заједничким кровом лепих вештина све гране уметности сливају се у општу, божанску хармонију, ну свака од њих је самостална, свака има своје градиво и своја средства, свака ствара производе, у којима је нешто што се ничим не да заменити, јер је свака лепа својом властитом лепотом“. На питање, куда иде наша савремена поезија, Кошутић одговара да је патила од безидејности, „а сад већ постаје недопустиво блјутава са свог идиотског блаженства и епикурејизма“. Кошутић затим критикује наше слависте због потцењивања превођења са руског језика: „У семинару за словенску филологију они рију као вредне крице по старим рукописима. <...> Кад им од тог рада дођу виле очима, они, онако прашњавих, незграпних руку, зграбе какав песнички цвет и начине од њега накарду“. Као пример он анализира превод слависте А. Писаревића Пушкиновог *Бориса Годунова*, наводећи да преводилац слависта нема ни песничког дара, нити познаје језик великог песника.

4.

Заједничка карактеристика писама најављене треће књиге (*Последња писма из Петрограда*) је њихова усмереност на опис савременог стања. Издваја се неколико основних тема: јубилеј другог одељења Императорске Академије наука, годишња прослава Универзитета у Петрограду, састанак Словенског добротворног друштва, педагошки календар за 1892/3. годину, религија и свештенство као главна и најобимнија тема. Ту су и некролози поводом смрти А. А. Потебње и Н. А. Попова (ПГ 1892: 65–6).

Дана 29. децембра 1891. године славило је друго одељење (Отделение руског језика и словесности) Академије наука своју педесетогодишњицу. Велика сала у старом здању на Васиљевском острву била је пуна високе господе, научника који живе у престоници и људи који се занимају науком. Овако почиње чланак о јубилеју Одељења објављен као друго писмо у два наставка (ПГ 1892: 311–315 и 394–398). Користећи податке из реферата Ј. К. Грота, Кошутић пише о историјату Одељења, истакнутим делатницима, најважнијим издањима. Читалац сазнаје да је Одељење основала Катарина II 1783. године: «да пречишћава, богати и регулише књижевни језик руски». У саставу те прве Академије било је 60 чланова, мада је међу њима било мало правих научника, ипак је релативно брзо испуњен први задатак – састављање речника руског

језика (1794). Почетком 19. века објављена је граматика, а касније је негована преводилачка делатност. Цар Николај I, незадовољан радом дотадашње Руске академије и Академије наука, 19. октобра 1841. оснива нову академију са три одељења, а међу њима одељење за руски језик и књижевност заузима централно место. Задатак новог одељења био је «да изучава руски и остале словенске језике и да научно разрађује историју руске књижевности». Од 60 чланова пређашње Руске академије 20 је добило звање редовног члана, а остали су постали почасни чланови другог одељења. Први капитални рад био је нови речник црквено-словенског и руског језика (1847), руска граматика академика Давидова (1851), речник под уредништвом Востокова (1852). Историјат Академије даље се описује кроз рад академика А.Х. Востокова, И.И. Срезњевског, Пекарског, Биљарског, Плетњова, А.В. Никиченка, А. Бичкова, М.Ј. Сухомилова, А.Н. Веселовског, В. Јагића. Посебно се разматра рад Одељења и појединих академика у текућој 1891. години. Главни задатак био је рад на новом академском речнику Ј. К. Грота, чији је први том био управо објављен.

Пишући о Јагићу, Коштић наводи да је, као већ познати слависта, примљен у Руску Академију 1880. на место Срезњевског који је те године преминуо. На Јагићев предлог предузело је Одељење изучавање руског језика на плану синхроније и дијахроније и то граматичког и лексичког система. Године 1891. Јагић је објавио делове свог великог рада о црквено-словенском језику у издању Академије, истовремено, ако имамо у виду његове радове који се штампају у Бечу и Загребу и «ново дело што га штампа Јагић у Београду трошком Српске Академије – имаћемо приближан појам о неуморном раду великог слависте» (ПГ 1892: 396). Занимљиво је да Кошутућ овде употребљава синтагме «наш славни земљак», «велики слависта», не помињући да је реч о професору, код кога је слушао предавања и пре непуне две године дипломирао.

Ако имамо у виду каснији Кошутућев лексиколошки и лексикографски рад, занимљиво је видети како он описује обим и речнички чланак поменутог речника руског књижевног језика. Речником је обухваћена лексика књижевних дела почев од Ломоносова; из црквено-словенског и старо-руског језика узете су само оне речи које се налазе у књижевним делима или су још у употреби; укључени су и одређени локализми; укључени су општенаучни и технички термини као и речи руског језика које би могле заменити стране термине; у речник су ушле многе позајмљене стране речи; уз ботаничке и зоолошке тремине наведен је готово свуда латински назив, а синоними под којим је нека биљка или животиња позната у разним крајевима Русије штампани су курзивом. Речи које долазе у двојаком облику унете су под оба облика; свака реч је акценгована, ако у флексији акценат прелази на други слог и то је назначено; уз сваку реч налази се кратко граматичко објашњење; семантизација речи врши се у конетксту на примерима узетим из књижевних дела, помоћу пословица и изрека али и примера из разговорног језика.

У наставку Кошутућ пише о свечаној академији поводом Дана Универзитета у Петрограду. Те 1891. године на историјско-филолошком, физичко-математичком, правном и факултету источних језика Универзитета радило је 67 професора, 55 доцената и 41 лектор и предавач. Даље се наводе подаци о броју студената, описује опремљеност научних кабинета, издавачка и преводилач-

ка делатност, додела награда студентима за најбоље научне радове, рад стручних друштава (историјско, нео-филолошко, физичко-хемијско, антрополошко и природњачко), финансијско пословање и др.

Ово друго писмо завршава се извештајем са годишње седнице Словенског добротворног друштва на којој је изабрана посебна комисија за бригу о сиромашним студентима из словенских земаља. Највише студената било је из Србије и Бугарске, а Друштво је имало 39 стипендиста, 6 стипендисткиња, а још 11 студената добијало је помоћ за школарину.

Тему образовања широких слојева руског друштва заокружио је Кошутић анализом савременог стања, тј. последње деценије 19. века (ПГ 1892: 810–819). У то време излазило је више десетина новина и часописа, а само педагошких недељних и месечних часописа било је једанаест. Ова тема инспирисана је садржајем часописа *Педагошки календар за школску 1892/3. годину* у коме налазимо целокупно школско законодавство Русије, расписе владе о појединим школама и правила за њихов рад, наставне програме различитих школа, статистичке податке о наставницима и ученицима, податке о библиотекама и читањима за народ, књиге које се могу читати народу, приказе најновијих издања педагошке литературе. «То је нешто, што бисмо ми Срби требало апсолутно да издајемо сваке године», констатује Кошутић. У даљем тексту наводе се статистички подаци о броју штампарија и литографија, књижара, библиотека, броју објављених наслова у наведеној години, број дела објављених на руском језику, на другим језицима (највише на пољском и немачком), тираж објављених књига. Тако је у 1890. години периодичних издања изашло је у Русији укупно 748 (ту је и анализа по областима). Даље се наводе статистички подаци о броју школа у претходној години према оснивачу: школе министарства просвете, школе св. Синода, школе војног министарства и школе завода царице Марије. Табеле садрже број ученика и ученица и трошкове појединих школа. Читалац сазнаје податке о укупном броју, образовном профилу и нивоу школских установа појединих оснивача. Министарство просвете оснивач је виших школа и универзитета, института и лицеја, средњих школа (мушких и женских), гимназија, прогимназија и реалки. Ту су подаци о нижим школама по губернијама, основним, приватним и учитељским школама. Напредак школства уочљив је и на основу извештаја о петроградским основним школама за школ. 1891/2. годину, где је «општина прегла, с ретком љубављу и пожртвовањем, око престоничких основних школа, поставивши у комисију за тај рад своје најпросвећеније људе» (ПГ 1892: 816). Резултат је очигледан: док је пре само 15 године било у граду свега 16 школа на скоро милион становника, сада их има 281, и то 153 мушке, 126 женских и две мешовите; петроградски Немци имали су своје посебне школе. Уочен је недостатак средњих школа у престоници.

У посебном поглављу овога писма разматра се положај учитеља у руском друштву, а учитељски позив, према Кошутићу, један је од најтежих позива људске делатности. Многобројне примере налази он у књижевним делима, а исто тако примери жалостне судбине учитеља испунили су периодичну штампу. Само учитељи школа под министарством просвете имају пристојну плату и пензију, док остали раде за ништавну плату и остају без пензије. Преносећи примере из штампе трагичних животних путева сеоских учитеља, Кошутић

предлаже да сеоске школе добију земљу коју ће учитељи обрађивати и тако обезбедити себи приход и поштовање сељака. Уједно би уводили у село савремене агротехничке мере и унапредили пољопривреду и живот сеоског становништва.

По обиму и дубини обраде, равноправно са темом образовања и просвећивања народа, налази се тема религије и свештенства. Овој теми Кошутић посвећује шест веома студиозних писама: I, XIII, XIV, XVIII, XIX, XX, објављених у ПГ у периоду од 1892. до 1895. године. *Православље у години 1888. и 1889.* наслов је првог писма (ПГ 1892: 59–66), написаног на основу Извештаја министра црквених дела К. Победоносцева поднетог цару Александру III. Извештај је објављен у Санкт Петербургу 1891. године, а обухватао је широк круг детаљно обрађених тема: свештенство, цркве и манастири, утврђење и ширење православне вере, духовне академије, семинарије и училишта, духовна литература, материјално стање цркве, однос према осталим православним и неправославним црквама и друго. Извештај садржи масу статистичких података и сведочи о напретку православља на многим пољима, посебно од времена када је постало главни стуб и носилац идеје самодржавља. Од 1884. црква оснива своје школе по свим селима и тиме је узела у своје руке највећи део народног образовања. Црква шири књигу у народ, оснива и отвара библиотеке и читаонице, организује дистрибуцију књига духовног садржаја, издржава болнице, домове за сиромашне. Њени мисионари шире православље и тиме раде и на ширењу руског језика и руске државне идеје. Резимирајући своја разматрања места и улоге цркве у руском друштву, Кошутић закључује да се не ради само о напретку цркве него и о просперитету новог правца у унутрашњој политици Русије, стога овај извештај привлачи пажњу и ван њених граница.

Из Извештаја Кошутић преноси низ занимљивости па читалац сазнаје да «од сто милијуна становника, што насељавају огромна пространства руске царевине, православна руска црква бројала је у свом крилу почетком 1889. г. 70% целог становништва Русије. Одбивши број умрлих од броја новорођених, православно насељење повећало се од 1888. г. за 1.381.380 душа оба пола. Осим тога, из друге вероисповести прешло је исте године 17.357 у православље, а из православља 502 душе у другу веру». Даље се констатује мањак броја епархија у односу на број становника, будући да епархије обухватају и до милион верника, док у Грчкој тек око 50 хиљада душа. Истиче се културни значај цркве у Русији и мањак броја храмова чак и у Петрограду. Број манастира износио је 691, и то 480 мушких и 211 женских. Ту су подаци о броју црквених библиотека, о духовним издањима; демографски подаци, подаци о броју склопљених бракова и развода.

Посебно се разматрају сва три нивоа духовног образовања. Број слушалаца у све четири духовне академије – петроградској, кијевској, московској и казанској, износио је те године 790, већина је претходно завршила духовну семинарију, но има их из гимназија и реалних школа. Међу страним студентима било је највише Срба (16), затим Бугара (10), шест Румуна, три Јапанца, два Грка, по један Црногорац, Чех, Сиријац, Арапин и један студент из Галиције. Исте године било је 55 богословија које су образовале сеоско свештенство и учитеље, те 184 училишта за основно духовно образовање. Управа духовних школа при св. Синоду обратила је посебну пажњу наставницима на изучавање

руског и црквенословенског језика: «предавање треба да је кратко, јасно и да не излази ван граница елементарног курса; изучавање граматике да буде практично, мало правила и много примера; правопису да се ученици уче из диктанда» (ПГ 1892: 62).

Тему православља, једног од три стуба руске државности, Кошутић наставља након две године, у тринаестом и четрнаестом писму (ПГ 1894: 251–262, 312–322). Православље је за њега, не само симбол руске државности, него и саставни део руског националног бића: «Вера стоји у Русији на првом месту. Православље се тако уживело с руским народом <...> да је тешко замислити неправославна Руса. Мимо све то, Рус није фанатик у вери, у оном смислу, у ком су Пољаци: толерантан до крајности према толиким вероисповестима које исповедају разни народи опширне руске царевине, он је далеко и од националне мржње према њима, као и наметања им своје вере и својега језика». Суштину бића руског човека Кошутић појашњава поређењем са европским народима:

«Толерантност у Руса долази до равнодушности: хладни по природи, они се тешко одушевљавају за друге. Народи на јевропском западу могу се братимити у име начела напретка и слободе; Рус те појмове тумачи својим особитим начином – за њега је такво братимљење немогућно. Кад неки народ устаје на оружје да се бори против вековне тираније, унапред може знати, где ће наћи одзива. Руси су у питању; борба сама по себи не значи за њих још ништа; да им душу напуне топлија чувства, да се широки њихови слојеви одушеве за тај потлачени народ, треба да знају, које је он вере. Реците им, да је он православан и огромне масе заталасаће се, <...> и пожртвовању неће бити краја; жртве су тако велике, да зачуђена Јевропа због колосалности њихове не верује у искреност њихову; проповедајући идеје једнакости и братства, она није принела ослобођењу подјармљених ни десети део таквих жртава» (ПГ 1894: 251).

Главна тема у оба прилога посвећена је руском сеоском свештенству, тј. верским учитељима народа и носиоцима идеја православља. Кошутић полази од претпоставке да од њихове личности и посвећености служби зависи дубина вере у народу. Као извор грађе за опис типова сеоског свештенства послужиће руска уметничка приповетка јер је она, по Кошутећевом мишљењу, исто тако ангажована као и руски роман и руска књижевна критика; нема ни једне појаве у руском социјалном животу, којој приповетка није ухватила битне црте, указала јој узроке и последице. Идеју је преузео од А. Попова, професора духовне академије, који је издвојио око 20 разних типова свештеника, на основу руске књижевности периода од 1870. до 1884. («Типы духовенства в русской художественной литературе», Казань, 1884). Кошутић је типичне ликове сеоског свештенства нашао у приповеткама објављеним у часописима (Отечественные записки, Вестник Европы, Дело, Век), а као аутори наводе се И. Серов, Р. Сосна, М. Сибирјак, Н. Љесков; у неким случајевима изостало је име аутора. Међу њима издвојио је Кошутић десет типова свештеника, поделио их у две групе: оне које је тежак живот претворио у најамнике свога посла и добре свештенике који познају и воле свој народ.

На примерима јунака приповетке Серова, оца Василија и оца Спиридона, види се, до чега сиромаштво доводи свештеника, примораног да живи од при-

лога: брига за новац направи од оца Василија тврдицу. Отац Спиридон оличава лењост, а она је «мати свих порока». Отац Андрија није пастир своје парохије, већ најамник, који се стара да што више заради; парохијни су за њега «проклети народ». Отац Стеван псује да га ниједан пијани сељак не може надмашити; «то је био атеист у мантији, слуга олтара у којем није видео Бога». Отац Иван био је сањалица. Отац Андрија Андрејич, млади свештеник, школован: «свршив школу и изневши из опширнога круга наука само одломке, он ступи у живот без икакве озбиљне спреме, без икаквих уверења, с лакомисленим погледом на свет и с високим мишљењем о себи». Отац Георгије представља ново свештенство, млад, углађен, кабинет му је једноставно, елегантно, али сасвим «непоповски» намештен; прилоге је примао само у новцу; свестан је положаја свештенства у друштву: «Прост народ не поштује свештеника због гроша које узима од њега; интелигенција – због непросвећености; трговачки сталез – због оскудице у самопоштовању».

Мисао Сибирјаковог јунака о материјалном положају руског свештенства појашњава даље Кошутић: «Свештенство треба да буде духовни пастир народу, с којим, због материјалних околности, долази сваки дан у сукоб». Народ се жали на издатке за свештеника и цркву приликом разних верских обреда, причешћа, крштења, венчања, сахрана, помена, слава. «Тако је! одговориће вам свештеник. Ну откуда да живим ја и остало свештенство тога великога храма, којему се толико дивите; откуд да се издржава тај хор, чије вас је појање тако занело; ко да очува лепоту здања у сјају којим сијаше, кад изиђе из руку неимарових? Сем тих прихода, што падају у цркви, у нас није ништа више». А приходе, сматра Кошутић, требало би да обезбеди држава: «Ни у једној јевропској земљи државна власт не ослања се толико на цркву, и нигде у Јевропи држава не даје тако мало за њу као у Русији. С једне стране, православље, стуб државни, а с друге свештенство, представник и ширилац православља, остављено је на милост народу» (ПГ 1894: 259).

У руској уметничкој приповетци Кошутић налази ликове добрих свештеника, као што су отац Павле Покровски, отац Савелије и отац Александар Алмазов, а њихов живот и поимање службе описује у XIV писму (ПГ 1894: 312–322). Пада у очи несразмерност броја једних и других свештеника. Отац Павле је сиромашан сеоски свештеник, син црквењака; сломили су га тешке материјалне прилике и мрачна средина у којој је живео. Отац Савелије све важније догађаје бележио је у дневник; из очију му светли ум, искреност и смелост: «Само така дубоко хришћанска душа, као што беше у оца Савелија, могла је запазити и искрено се радовати тој безграничној љубави рускога народа према сиротама и несрећнима, као битној црти рускога карактера. Још и сад злочинце послате на заточење у Сиберију, не зове тамошње становништво друкчије, до несрећницима, па и тамо као и у суседним губернијама, свака сељачка кућа оставља на прозор нешто јела ако удари какав залутали бегунац, какав несрећник, да се заложити». Идеални тип сеоског свештеника, према Кошутићу, био је отац Александар Алмазов, предводник новог поколења. У својој парохији отворио је школу, болницу, апотеку, сиротиште, затворио четири од пет крчми, а преосталој одредио годишњи порез. Свештеницима је куповао станове и градио куће.

Како већина свештеника, посебно старијих, није била на висини свог пози- ва, могуће узроке Кошутић тражи у образовном систему и њиховом школовању. Најбољи одговор пружа аутобиографска приповетка *Слике из бурсе* Н. Г. Помјаловског коју Кошутић преноси у три последња писма (ПГ 1895: 53–64, 359–367, 425–436). Као осмогодишње дете Помјаловски је дошао у бур- су, тј. интернат уз духовне школе, где су ђаци имали обезбеђен смештај, хра- ну и одећу. Након осам година из те школе прешао је 1851. у богословију, где се школовао шест година, али је пресудну улогу у његовом образовању оди- грало самообразовање. Преминуо је у 29. години живота. У првом писму даје се подробна биографија младог писца, док друга два писма садрже готово без коментара превод приповетке, са крајње негативним описом услова живота и образовања у верским школама. «Тако описује Помјаловски стару семинарију. Нека читалац пређе у памети све те слике, па ће му бити јасан још један узрок, зашто је старо руско свештенство било онако немарно, сурово, тупо и дивље», закључује Кошутић ову тему.

У другом делу XIV писма Кошутић износи веома оштру критику свештенста у Србији, образлаже зашто свештеник не може да се бави политиком и предла- же којим путем треба ићи. «Шта раде наши свештеници, слободни од већине препрека које тиште браћу им у Русији? Ништа! Већа их половина изметнула се у просту гомилу лењиваца која живи само да једе, која је подивљала, отупе- ла». Из извештаја митрополита Михаила за 1893. г. сазнаје се да многи људи не умеју ни да се правилно прекрсте, данас, много векова «од како св. Сава унесе хришћанску веру међу витешке претке наше. <...> Реч којом свештеник утиче на народ, може стајати само на јеванђељској основици, може истицати само из науке Спаситељеве, а не из политичких чланака разних новина. Код нас мисле друкчије. Зато су храмови празни, а крчме пуне, вера пада, а без- божништво расте, име Божије употребљава се већином за псовку. Где смо ми и куда идемо?» Бавећи се политиком, наши свештеници «хватају се за разне по- литичке теорије, од којих ће свака са временом постати лаж, да уступи место новој, коју чека та иста судбина». У политичком животу то је оправдано, али цркви није место у том колу. Уколико се свештеник бави политиком, он неми- новно дели вернике и окреће их једне против дргих. «Свештеник има пред со- бом само парохијане свог села, само чланове једне духовне општине, <...> а не чланове разних политичких странака. <...> Како то да се код нас једном не увиди, да се политика уопште не слаже са свештеничким позивом, тј. да свеш- теник не може ни бирати, ни бити изабран. <...> Држава му може пружити сва права, која даје свима грађанима, ну свештенство може примити само она, која се не косе с позивом његовим. <...> Напоље, дакле, из политике са свима, од највиших до најнижих, који служе олтару Божијем, и напоље с политиком из цркве». Даље Кошутић износи своје мишљење о дужностима свештеника: «Свештеник ће држати недељом и празником проповеди у храму божијем; а после ручка, у благе дане, скупљаће народ у школско здање, било да му држи предавање, било да му чита поучне књиге, које прост човек не може сам про- читати, будући је неписмен. Он ће отворати сеоске библиотеке и биће моћан чинилац у ширењу просвете народне, памтећи да непросвећен човек не може љубити свог ближњег, гледати брата у њему и праштати му, јер је тамна душа

његова робиња свакојаком залуђивању. <...> Сећајући се “да истинско религиозно васпитање заузима најважније место у свеколиком васпитању човечјем”, свештеник не само што ће у школи учити децу закону божјем, већ ће их водити тим путем и кад изиђу из ње, дајући им својим животом пример, како треба живети по правилима хришћанске наравствености». Своја размишљања о свештенству Кошутућ завршава рекло би се пророчанским речима: «Ако се овај део свештенства, што ништа не ради, не сети, да је вера без дела шупља љуска, тј. да је мртва; а овај што проповеда «око за око, зуб за зуб» и даље пође с једном половином стада против друге, измаћи ће му се и прва из руку, и коначан пад вере биће само питање времена» (ПГ 1894: 320–2).

5.

О *Петрограду* Кошутућ пише у каснијем периоду боравка у томе граду и то кроз две главне теме: годишња доба (Петроград зими, Петроград лети, Јесен у Петрограду) и празници (Дечја јелка у Петрограду, Покладе у Петрограду, Ускрс у Петрограду). У овим поетски надахнутим текстовима опсују се најважнији обичаји који прате верске светковине у граду, од хране, пића, уређења дома, духовног прочишћења, од појединца, породице до читаве заједнице. При томе Кошутућ врло често износи своја запажања о неким типолошким карактеристикама и особеностима руског националног карактера. Кошутућ није само посматрач већ живи учесник у тим догађањима.

Као контраст суморном зимском дану следи бајковит опис прославе Божића: окићена јелка у велокој општинској сали, узбудљиви жагор деце и њихових родитеља, музика изводи омиљене песме, игре на срећу, изложба дечјих радова, дечја лутрија. «Једна млада госпођа искупила гомилу сироте деце, па им купије разне ствари; десетица отиће јој зацело. Нигде нема тако добродушна света као у Русији», закључује Кошутућ (1896: 102). Сличну особину на колективном нивоу у време велике глади показали су житељи средишње Русије, где је у то време живело 30 милиона становника. Њихов поступак оценио је Кошутућ као поучан и дирљив пример како се целокупно становништво zaloжило да помогне сиромашнима, посебно школама и ђацима. „Најшира дарезљивост <...> обухватила је све слојеве руског друштва. Такве жртве ретко приносе и најпросвећенији народи“ (1895: 99).

Исто тако сликовито описује се богојављењска свечаност на Неви, затим прослава Поклада, а она се, због сурове климе на северу, разликује од прославе у другим крајевима: «Да раздрма ту тешку, успавану природу своју, северни становник треба много да попије. Нама је доста чаша, две вина; Русу је мало две три чаше ракије, и то оне руске, двапут јаче од наше». Нешто даље у истом тексту, описујући брзе тројке Кошутућ објашњава: «Рус је по природи тих као тихо море, али кад се разигра, онда не зна за границе». Кошутућ са пажњом слуша вашарске забављаче и констатује да су пуни «чисто народног хумора, груба, претерана, али врло карактеристична, хумора из којег се види шта запиње за очи простом човеку и шта он налази да треба исмејати». Описујући завршетак светковина Кошутућ размишља: «Недеља је последњи дан веселја – они испраћају покладе. Сутра рано свет ће поћи у бање да спере прљавштину с тела, а око десет часова цркве ће бити дупком пуне. Народ ће палити свеће пред ико-

нама, падаће на колена, ударати челом о хладни мрамор храма Божјег и постиће најстроже седам недеља, молећи се Свевишњем онако како му се само у Русији знају молити. За чудо побожни људи!» (Кошутећ 1896: 126–136). И код описа Ускршњих светковина Кошутећ наглашава посвећеност Руса цркви и вери јер «није доста ишчистити само станове, већ треба и чисте душе дочекати светли ускршњи празник, па људи врве у цркву, као ваљда нигде на свету. Храмови не могу да приме на бденије све те побожне душе, и огромне гомиле стоје под ведрим небом» (1895: 244).

Инспириран сликом Петрограда у различитим годишњим добима, Кошутећ износи своја запажања о начину живота његових житеља. Поетску слику града прекривеног ињем, снегом, ледом и обасјаног зимским сунцем наставља: «Руси се не састају као ми у кафанама, већ у домовима добрих познаника и пријатеља. Свака породица има одређено вече у недељи, кад је полазе знанци и родбина. Уз чашу чаја ту тече пријатан разговор до поноћи. Зимски су сјајне игранке и концерти; онда се дају представе у позориштима, онда се разлежу звуци у опери. <...> Онда се свет стиче на предавања, онда су отворени музеји и царске галерије слика у Ермитажу». Петроград лети изгледа сасвим другачије: «кад спадне зимско рухо, све је изгубљено. Да ужасне вароши! Врућина је, сунце скоро никад не залази. Праве, широке улице отегле се у бестраг; нигде дрвцета да их зачини, да пружи мало хладовине. Да шарених кућа! Отворено плава, жута или црвена, <...> не зна се која је већа од које и која је саграђена с мање укуса. Архитектонски украси ту су још непознати. Стил касарна – то је петроградски стил» (Кошутећ 1896: 47–50).

Посебно поглавље посвећено је светковинама на селу, народним обичајима, веровањима и обредима везаним за обележавање празника. Сливкито се описују обреди и обичаји везани за испраћај зиме и долазак пролећа, прослава Поклада, Ускрса и обичаји током Томине недеље, почетак пољских радова, обредне песме девојака, ратара и пастира. Дивећи се руским обичајима, Кошутећ ипак оцењује да је прослава Ускрса код нас и лепша и духовнија. Исто тако наши божићни обичаји су лепши од руских: Руси не уносе сламу у кућу, не пале бадњаке, не секу божићни кољач, не ломе чесницу, не поздрављају огњем из пушка рођење Бога светлости (Кошутећ 1895: 134). Традицију и обичаје руског села приближиће Кошутећ српском читаоцу користећи релевантну литературу из компаративне митологије (А. Афанасјев, Поэтические воззрения славян на природу) и наћи заједничке црте кроз причу о прослави Ђурђевдана и веровању да гладан вук иде светом Ђурђу да од њега добије «суђењу» овцу, а мимо воље свеца да не може ни једну овцу заклати. Тако је настала пословица: «Што је вуку на зубима, то му је Ђурђе дао»; у српским селима обичај је да се за овај празник коље јагње. У погодним приликама објашњавају се и друге руске пословице: Од свога одустао, уз туђе не пристао; Каквом мером мериш, таквом ће ти се мерити; Нема зла без добра; Где је танко, тамо се и кида; Љубав није пожар, загри ли, не можеш је угасити.

На различитим местима искрсава понеки *аутобиографски податак* везан за Кошутећево детињство и школовање. Тако суморни јесењи дани у Петрограду буде у пишчевом сећању слику јесени у родном Срему. Јесен његовог детињства је најлепше и највеселије годишње доба; берба грождја на Фрушкој, уз красне

напеве наших песама, ређају се здравице. «Бејах мало дете, кад ме отац доведе у Карловце, у гимназију. Кад бесмо Дунаву на догледу, рече ми: „Чувај га се; тај гута децу кад се купају!“ Ја сам се дивео великој реци, грдосији према малим гатовима рођеног места мога. Па Фрушка! Тек ту се видела лепота и висина те красне горе, хранитељке гладних ђака у толиким приликама. Моја газдарица, стара нека бака, код које сам имао за осам форината и стан и храну и огрев, частила ме је увек пасуљем. Свако јутро, кад сам полазио у школу, стара душа испраћала би ме речима: Данас ћемо жутог! На моју несрећу, жути тачканац беше те године као буба родио у њезину винограду, па га је непрестано кухала, то ми поштено додија. – А како би било белог, приметих јој бојажљиво. – Па добро, синко, данас ћемо белог, пристајаше она великодушно.

Гладне браће као ја нашло се повише; дубоко у јесен, ми, свега жељни, увлачили бисмо се у винограде да пабирчимо оне звонцади, незреле у време бербе, и да нађемо какав гроздак, који је превидела берачица» (Кошутић 1896: 186–7).

Пишући о руској гимназији Кошутић се сећа свога професора немачког и латинског језика, Марка Маринковића и своје гимназије: «Мени излази пред очи карловачка гимназија крајем 70-их година, она стара побашена зграда с жељезним решеткама на прозорима, са зеленим капцима на лабавим шаркама. Као да сад гледам нас малишане, синове сиромашних српских занатлија, искупљене око топле гвоздене пећи» (1896: 17).

Цртица *Како се пате наши ђаци у туђини* такође може бити аутобиографског карактера. Записана је по речима «једног пријатеља» који је, као и Кошутић, у јесен 1887. дошао у Лавов да настави своје студије пољске књижевности и научи малоруски (украјински) језик. Хранио се у народној кухињи и добротворном друштву, али најчешће је гладовао, живео на хлебу и води (Кошутић 1896: 19–24).

О материјалним и другим проблемима који прате наше студенте Кошутић поново пише у 19. писму под називом *Српски углед у Петрограду* (ПГ 1895: 365–7). Он наводи да вођени различитим разлозима сваке године у Петроград долази много нашег света, без икаквих средстава за живот. То су углавном несвршени ученици средњих школа, без потребних знања за наставак школовања. Они штете нашем угледу и националном достојанству. Добре студенте, поред ниских стипендија, мучи непризнавање наших средњошколских диплома у Русији. Наиме, по окончању студија не добијају дипломе, пошто у сведочанству средње школе немају положене грчки и руски језик. Стога Кошутић апелује на наше власти да се ангажују «да наша матура не значи у Русији мање него у осталим земљама». Сматрао је да само најбољи наши ђаци треба да се школују у Русији о чему је као универзитетски наставник писао Шахматову 1909. године (Греков /ред./ 1948: 298).

Сумирајући анализу *Писама* данашњи читалац остаје затечен сликом руске културе коју Кошутић преноси српском народу, користећи неку врсту епистоларног жанра у коме се преплићу документарност, књижевни и преводилачки поступак. Намеће се питање, чиме се аутор руководи бележећи „значајне појаве на пољу културног живота руског“, боравећи у Петрограду почетком последње деценије златног века руске културе, што је у *Писмима* једва назна-

чено. Да ли је био сувише близу да би могао сагледати његове блиставе домете на пољу руске књижевности, музике, сликарства, филозофије или је његов избор био намеран.

Нема сумње да је своју необичну студију Кошутић посветио руском народу у уверњу да само из народне културе могу настати велика уметничка дела. Руски народ, како га описује млади писац, красе основни хришћански идеали, дубока и искрена вера у Бога, скромност, човекољубље, саосећајност, спремност да се жртвује. Ове особине, као и тежња за образовањем и просвећивањем, заузимају централно место и у историјској вертикали развоја руског друштва. Велика руска књижевност није нашла пут до народа, па је изостала и у овој студији. У више прилога Кошутић анализира дела другоразредних писаца и литературу која се продавала на вашарима уз кућне потрепштине; народ је прихватао јер није имао избора. Ипак, не може се рећи да је Кошутић идеализовао руски народ: на више места налазе се описи сурових поступака појединаца и тамних страна народног живота. Правдао је то вековним тегобним животом, празноверјем и необразовањем.

Ову оригиналну студију, организовану у 24 писма, упутио је аутор српској јавности, у првом реду образовним представницима друштва, интелигенцији, свештенству, образованим девојкама и женама, да се сви, следећи пример Русије, посвете образовању и просвећивању српског народа. Колико је то важно показују статистички подаци о стању писмености у Европи које Кошутић преноси из руске штампе. Број неписмених се кретао од 4 процента у Норвешкој, 9 у Енглеској, преко Аустрије са 23 и Италије са 42 процента, до Русије и Србије са 78, односно 79 процената неписмених. Иза нас су Румунија и Бугарска са 82, односно 85 процената неписменог становништва. „Ја не знам важнијег министарства у Србији од министарства просвете“, закључује Кошутић (ПГ 1894: 50). На другом месту овај велики родољуб пише: „Знате ли како изгледа Србија? Под кровом новог Устава, то је споља дивна зграда у најмодернијем стилу. Но унутрашњи намештај не одговара спољашњој лепоти. Прионимо сви, и мушко и женско, да је удесимо и наместимо тако, како би унутрашњост сјајној спољашњости не само одговарала, већ је и надмашила!“ (ПГ 1894: 104).

Цитирана литература

Дамљановић, Дара. Руски језик у Србији: уџбеници до 1941. године. Београд: Филозофски факултет, 2000.

[Damljanović, Dara. Ruski jezik u Srbiji: udžbenici do 1941. godine. Beograd: Filozofski fakultet, 2000]

Документы к истории славяноведения в России (1850–1912). Под ред. академика Б.Д. Грекова. Москва-Ленинград, 1948, 297–298.

[Dokumenty k istorii slavianovedenija v Rossii (1850-1912). Pod red. akad. B. D. Grekova. Moskva – Leningrad, 1948, 297–298]

Кончаревић, Ксенија. „Рецепција дела Радована Кошутића у новијој русистичкој лингводидактици (о стопедесетгодишњици рођења)“. Славистика XX, (2016), 358–364.

[Končarević, Ksenija. „Recepcija dela Radovana Košutića u novijoj rusističkoj lingvodidaktici (o stopedesetgodišnjici rođenja)“. Slavistika XX, (2016), 35–364]

Кошутућ, Радован. „А.Н. Пыпин, История русской этнографии I-IV“, Спб. 1890–1892. – Просветни гласник, 1892, 224–228, 295–299, 384–391, 482–485, 564–570.

[Košutić, Radovan. „A.N. Pypin, Istoriia ruskoj etnografii I-IV“, Spb. 1890–1892. – Prosvetni glasnik, 1892, 224–228, 295–299, 384–391, 482–485, 564–570]

Кошутућ, Радован. Нова писма из Петрограда. Београд, 1896.

[Košutić, Radovan. Nova pisma iz Petrograda. Beograd, 1896]

Кошутућ, Радован. Писма из Петрограда. Београд, 1895.

[Košutić, Radovan. Pisma iz Petrograda. Beograd, 1895]

Кошутућ, Радован. „Писма из Петрограда“. Просветни гласник, 1891, I (654–659), II (703–710); 1892, III (43–50), IV (129–138); 1892, I (59–66), II (311–315, 394–398), III (485–491), IV (810–819), V (897–905); 1893, VI (277–286), VII (286–293), VIII (356–366); 1894, IX (44–50), X (89–97), XI (97–104), XII (193–203), XIII (251–262), XIV (312–322), XV (378–390), XVI (459–472), XVII (516–527); 1895, XVIII (53–64), XIX (359–367), XX (425–436).

[Košutić, Radovan. „Pisma iz Petrograda“. Prosvetni glasnik, 1891, I (654–659), II (703–710); 1892, III (43–50), IV (129–138); 1892, I (59–66), II (311–315, 394–398), III (485–491), IV (810–819), V (897–905); 1893, VI (277–286), VII (286–293), VIII (356–366); 1894, IX (44–50), X (89–97), XI (97–104), XII (193–203), XIII (251–262), XIV (312–322), XV (378–390), XVI (459–472), XVII (516–527); 1895, XVIII (53–64), XIX (359–367), XX (425–436)]

Лалић, Радован. „Катедра за источне и западне словенске језике и књижевности“. Сто година Филозофског факултета, Београд: Народна књига, 1963, 375–400.

[Lalić, Radovan. „Katedra za istočne i zapadne slovenske jezike i književnosti“. Sto godina Filozofskog fakulteta, Beograd: Narodna knjiga, 1963, 375–400]

Поповић, Богдан. „Реферат о књизи Узроци препорођају књижевне критике“. Просветни гласник, 1895, 266–267.

[Popović, Bogdan. „Referat o knjizi Uzroci preporođaju književne kritike“. Prosvetni glasnik, 1895, 266–267]

Терзић, Богдан. „Културолошки аспект Кошутућевих Писама из Петрограда (поводом 140-годишњице рођења Р. Кошутућа)“. Славистика, X (2006), 25–31.

[Terzić, Bogdan. „Kulturološki aspekt Košutićevih Pisma iz Petrograda (povodom 140-godišnjice rođenja R. Košutića)“. Slavistika, X (2006), 25–31]

Терзић, Богдан. „Савременици о Кошутућу као русисти“.- Славистички зборник, књ.1, Београд, 1986, Гл. уред. Р. Маројевић, 21–30.

[Terzić, Bogdan. „Savremenici o Košutiću kao rusisti“.- Slavistički zbornik, 1, Beograd, 1986, Gl. ured. R. Marojević, 21–30]

Тарановски, Кирил. “Радован Кошутућ (1866–1949)“, Јужнословенски филолог, 1949/50, 18, 512–517.

[Taranovski, Kiril. “Radovan Košutić (1866–1949)“, Južnoslovenski filolog, 1949/50, 18, 512–517]

Jagić, Vatroslav. Izabrani kraći spisi. Zagreb: Matica hrvatska, 1948, 518–520.

Konstantinović, Radomir. Biće i jezik. Beograd, 1983.

Дара Дамьянович

ПИСЬМА ИЗ ПЕТРОГРАДА РАДОВАНА КОШУТИЧА

Резюме

В статье анализируется культурологический труд Кошутича, опубликованный в 24 письмах в журнале «Просветни гласник» с 1891 по 1895 гг. В Письмах содержатся богатые литературные, культурологические, исторические и бытовые данные, изображающие эпоху и жизнь русского народа. В то же время, Письма являются источником для определения и понимания личности, взглядов, мировоззрения и творческих стремлений автора. В полном объеме данная работа до сих пор не была предметом исследования.

Ключевые слова: Радован Кошутич, Письма из Петрограда, русский народ, сербский народ, культурологическое наследие.

ПРОБЛЕМИ ПРЕВОЂЕЊА ВЛАСТИТИХ ИМЕНА: АПТРОНИМИ (на материјалу превода руске књижевности)

Аптроними – имена која одговарају природи или занимању личности која их носи – имају значајну улогу у књижевном тексту. Веза између семантике мотивног апелатива и семантике онима може имати различите функције: бити средство карактерисања јунака или исказивања пишневог става према јунаку, основа за игре речи или алузије, средство стварања комичног ефекта. Начин на који се аптроними преносе у преводу може допринети реализацији основне, естетске, функције књижевног дела или је, пак, ослабити. У раду се на примерима превода из руске књижевности критички анализирају могућности примене различитих преводилачких поступака при преношењу аптронима и скреће пажњу на потребу да се уз преношење семантике очува и национални колорит властитог имена. Прво се постиже калкирањем, друго употребом одговарајућих суфикса.

Кључне речи: аптроними, естетска функција, транскрипција, калкирање, преводилачки коментар

Apronyms – names that suit the nature or profession of the person in question – have a significant role in literary texts. The connection between the semantics of the motivating appellative and the semantics of the name can serve different functions: a means of characterizing the hero or expressing the author's attitude towards the hero, a basis for wordplay or allusions, a means of creating a comic effect. The way they are then conveyed through translation can contribute to the realization of a literary work's basic aesthetic function, or on the other hand, weaken it. This paper analyzes the ways aptronyms are transmitted onto translations of Russian literature. The article critically analyzes the possibilities of applying different translation techniques and draws attention to the need to preserve the national flavor of the proper name when transmitting the semantics of an aptronym. The former can be achieved by making calque, the latter by using appropriate suffixes.

Keywords: aptronyms, aesthetic function, transcription, calque, translator's note.

Бирајући име детету, родитељи се могу руководити различитим мотивима. Дете може добити име по неком претку, свецу на дан рођења (*Сава, Никола, Јован*), с обзиром на околности у којима се родило (*Жељко, Ненад*), из жеље да поседује особине које леже у основи мотивног апелатива (*Драгана, Милан*) или да се именом предодреди судбина (*Срећко*), зато што име лепо звучи, слаже се са презименом, јер је популарно итд. Разлози су бројни и индивидуални, а њихово испитивање, како запажа В. Лубаш, не спада у домен лингвистике (Лубас 1967: 176), ни, свакако, у домен теорије превођења.

Као што избор родитеља није произвољан, није случајан ни избор имена које ће писац наденути свом књижевном чеду. Међутим, пишнева мотивација мора бити не само предмет теорије и историје књижевности, већ и теорије превођења. Јер, као што аутор не бира случајно име за свога јунака, тако ни преводилац не

би требало произвољно и механички да врши избор поступка којим ће то имати бити пренето у тексту превода.

Властина имена од апелатива се разликују на семантичком и формалном плану. Од формалних карактеристика може се издвојити припадност онима махом класи именица (у случају вишечланих назива реч је о именичким синтагмама) и крања парадигма броја, специфична промена појединих властитих имена, типични творбени модели и сл. (Ивановић 2019: 101). Ове специфичности углавном не представљају предмет посебних анализа (најчешће се изучава творба властитих имена) или спорова.

Другачије ствари стоје са семантиком властитих имена. Од античке логице до савремене ономастике развијено је више концепција специфичне везе у којој властито име стоји са појмом односно објектом који номинује. Детаљну анализу различитих приступа даје А. Суперанска у својој монографији *Общая теория имени собственного*, издвојивши на крају свог разматрања шест различитих приступа семантици онима (Суперанская 1973: 45–90). Ови приступи крећу се између две дијаметрално супротне теорије. Према једној, властита имена означавају, али не значе, односно, будући да, за разлику од апелатива, не изражавају појмове већ су директно повезана с денотатом, немају семантику (Џ. Мил, А. Гардинер, сличан став изнет је и у енциклопедијском речнику *Языкознание*). По другој, властита имена имају „веће“ значење од апелатива, будући да обухватају значење номиноване класе предмета (класа људи, класа места и сл.) и своје индивидуално значење (стоици, Диомед, Х. Цозеф, О. Јасперсен, М. Бреал и др.).

Питање да ли властита имена имају значење и каква је природа тог значења, као ни формалне карактеристике ове врсте језичких јединица, нису од суштинског значаја за теорију и праксу превођења. Такав значај има функција властитог имена (Ивановић 2019: 101). Као специјализовану функцију онима А. Суперанска издваја функцију идентификације једног одређеног конкретног објекта (референта) ванјезичке стварности, која је у стручним текстовима реална, а у књижевним представља имагинарни свет дела. Према А. Суперанској функција идентификације укључује низ подфункција – диференцијацију, издвајање, супротстављање, описивање и др. (Суперанская 1973: 274). Последња, описна, није својствена свим именима већ само, како истиче Суперанска (Суперанская 1973: 274), микротопонимима и надимцима. У књижевном делу, међутим, ову функцију могу имати и друге врсте онима, што ће, заправо, и бити предмет наше анализе, будући да се њеним посредством остварује и основна функција књижевног дела, која треба да буде пренета у преводу – естетска.

У вези са преношењем имена јунака књижевних дела издваја се неколико проблема:

1. На који начин преносити имена заједничка језику оригинала и језику превода која се, међутим, донекле разликују по својој форми. Наиме, многа имена која се већ одавно у словенским језицима осећају као „своја“ дошла су у њих из других језика, пре свега хебрејског, грчког или латинског, али су претрпела одређене адаптације тако да у разним језицима донекле различито звуче, упор. српски *Петар, Павле, Андрија, Никола, Димитрије, Александар*; руски

Петр, Павел, Андрей, Николай, Дмитрий, Александр; украјински *Петро, Павло, Андрій, Микола, Дмитро, Олександр*; чешки *Petr, Pavel, Ondřej, Nikola*; словачки *Peter, Pavol, Ondrej (Andrej), Nikola* и пољски *Piotr, Paweł, Mikołaj, Andrzej, Dumitr, Aleksander*. Постоје две супротне тенденције у преношењу оваквих имена – максимална адаптација, с једне стране, и доследна транскрипција ради очувања националног колорита, с друге. У последње време у оквиру теорије превођења преовлађује став да је други поступак препоручљивији, па би пренети, на пример, руско *Петр*, украјинско *Петро*, чешко *Petr*, словачко *Peter* или пољско *Piotr* на српски као *Петар* било исто као пренети енглеско *Peter* као *Петар* а не као *Питер* и овакво преношење значило би неутралисање културних разлика.

2. На који начин пренети асоцијације које код читаоца оригинала изазивају тзв. алузивна имена¹ – имена која асоцирају на књижевне или фолклорне ликове, пословице, фразеологизме и сл. Ова имена могу бити део светске културне и књижевне баштине – *Јуда Искариот, Дон Кихот, Раскољников* и сл. или део књижевног и културног простора једне средине – на пример, *Митрофан, Макар, Обломов, Репетилов* – руске. Разматрајући алузивна имена у вези са проблемима превођења Венедикт Виноградов закључује да преводилац „чак и када разуме све асоцијације, најчешће не може да успостави асоцијативне везе које се стварају око властитог имена у оригиналу“ јер је „за алузивно име неопходан национални језик или екстралингвистички фон. Без тог фона властито име не може изазвати никакве асоцијације“ (Виноградов 2001: 179). У сваком случају, овај проблем, како указује Виноградов, још увек се није нашао на дневном реду теорије превођења, а преводиоци га најчешће решавају уношењем у текст превода одговарајућих коментара.

3. На који начин преносити тзв. аптронице – имена која одговарају природи или занимању личности која их носи, нпр. *Башимачкин* у Гогољевом *Шињелу, Золзикјевич* у Сјенкевичевим *Скицама угљеном* или *Смрдић* у Стеријиним *Родољупцима*. Термин „аптроним“, који код нас практично није заживео, припада Ф. П. Адамсу. Како се наводи у *Речнику књижевних термина* „у књижевним делима се најчешће употребљава да би се што боље означио карактер јунака (...), али и да би се истакло иронично или гротескно виђење јунака“ (РКТ: 44). У ове сврхе писац може користити већ постојећа имена или сам сковати властите околицизма. И у постојећим именима и у околицизмима успоставља се тзв. „унутрашња форма“ властитог имена, односно веза између семантике мотивног апелатива и семантике онима. Унутрашња форма имена не служи само за карактерисање јунака или исказивање пишчевог става према јунаку, већ и као основа за различите игре речи, алузије или је, пак, средство стварања комичног ефекта.

Најчешће као аптроници у књижевним делима функционишу презимена јунака, отуда се у руској теорији књижевности и теорији превођења појавио термин „говорящие фамилии“. „Презименима која говоре“ у руској књижевности посвећено је доста чланака, монографија и њихових делова, уџбеника, дисертација. Када су у питању аптроници у преводима са словенских језика на српски, проблема њиховог преношења дотичу се два аутора – С. А. Агапова у једном делу

¹ Термин припада Венедикту Виноградову (Виноградов 2001: 179).

своје монографије *Русские имена собственные в сербских и хорватских текстах* (Агапова 2014) и В. Лубаш у чланку „Из проблематике превођења властитих назива“ на материјалу неколико превода из пољске књижевности (Лубас 1970).

У анализи смо се определили за преводе из руске књижевности, будући да дају веома обиман материјал, а поједини од њих постоје и у више варијанти. Анализом свакако нису обухваћени сви преводи дела у којима се срећу аптроници, али и селективан избор омогућава да се дође до одређених закључака о основним тенденцијама у преношењу на српски ове врсте онима са специфичном функцијом. Почев од класицистичке драме, где је појава аптронима била готово обавезна, а презимена таква да не само да говоре, него и „вичу“, па све до савремене књижевности, где су аптронима карактеристика индивидуалног стила аутора, њихова форма дискретнија, „шапутава“, а функције разноврсније, није тешко запазити да у већини превода избор преводиоца пада на транскрипцију, која је основни поступак у преношењу свих врста властитих имена. И ако би, рецимо, руски љубитељ позоришта могао да по попису лица која ће се појавити у драми претпостави какви ће се јунаци наћи на сцени, српском гледаоцу попис са на такав начин пренетим именима не говори углавном ништа. Гледалац ће свакако током представе схватити какве је нарави који јунак и без алудирања именом или презименом, али преношење аптронима транскрипцијом смањује набој естетских информација у тексту и доноси непотпуну слику о карактеристикама стила одређеног аутора или читаве епохе. Рецимо, значење транскрибованих презимена Грибоједовљевих јунака као што су *Фамусов* и *Репетилов* може се препознати захваљујући латинским коренима *fat-* и *repet-* али значења транскрибованих презимена *Молчаљин*, *Скалозуб*, *Хљостова*, *Тугоуховски* из исте комедије српском гледаоцу (или читаоцу) апсолутно су недоступна. Постоји и хрватски превод овог дела, у коме преводилац такође примењује транскрипцију, али ван текста даје коментар о значењу појединих имена. Коментар користи и преводилац Фонвизиновог „Недорашчета“, једног од првих дела руске књижевности у коме се срећу аптронима. Преводилачки коментар у комбинацији са транскрипцијом свакако јесте једна од могућности преношења аптронима (мада он увек представља крајње решење, будући да нарушава структуру текста и његову естетску функцију), али у преводима драмских текстова, који су намењени пре свега за гледање, практично нема никакву функцију.

Аптрониме срећемо и у драмама Островског. Преводилац К. Тарановски такође се одлучио за транскрипцију, па у српском преводу фигурирају *Карпович*, *Коришун*, *Дикој*, *Кабанови*, *Глумови*, *Буланов* и други аптроними, чија је семантика нејасна српском гледаоцу (читаоцу). За превод аптронима Тарановски се одлучује само у два случаја, код презимена *Счастливцев* и *Несчастливцев* у драми *Шума*. Овакво преводилачко решење мотивисано је вероватно тиме што овде није реч о правим презименима, већ о двама семантички и гласовно сазвучним псеудонимима. Ове псеудониме преводилац не само да преводи, већ и адаптира, припајајући им суфикс типичнији за српска него за руска презимена –*ић*: *Срећковић* и *Несрећковић*. За поступак адаптације он се одлучује и код транскрибованих имена, не само у овој већ и у другим преведеним драмама. Тако *Геннадий* постаје *Генадије*, *Аркадий* – *Аркадије*, *Митя* – *Мића*, *Савел* – *Савле*, *Любовь* – *Љубав* итд.

За анализу су се посебно захвалним показали преводи Чеховљевих приповедака – с једне стране, захваљујући томе што се у опусу овог руског класика аптроними срећу у великом броју и у различитим функцијама и, с друге стране, зато што многе приповетке постоје у више превода чији су аутори различити преводиоци. Анализа ових превода потврђује најпре општу тенденцију транскрипције аптронима при њиховом преношењу на српски језик. Тако, на пример, јунаци приповетке *Кемелеон* у већини српских превода остају *Очум(ј)елов*, *Хрјукин*, *Жигалов*, *Пичугин*, презиме јунака *Чиновникове смрти* звучи као *Червјаков*, *Човека у футроли* као *Буркин*, *Хирургија – Курјатин*, *Победников тријумф – Курицин* итд. Асоцијације које код руског читаоца изазивају ова презимена остају „изгубљене у преводу“. Ипак, у преводима Чеховљевих приповедака можемо наћи и преведене антропониме. Анализа ових превода показује да решење преводити или транскрибовати аптрониме може бити услођено склоностима (тачније би било рећи смелашћу) преводиоца или бива наметнуто од стране аутора. Тако се од свих преводилаца који су се латили превођења Чехова (навешћемо нека имена: К. Цветковић, Д. Марић, Ј. Максимовић, О. Влатковић, Д. Илић, Н. Богдановић, Д. Распор и др.) за превођење уместо транскрипције одлучују само двојица: М. Максимовић – доследно и М. Пешић – само у појединим преводима. Рецимо, М. Максимовић врло успешно дочарава језиво-комичну атмосферу приповетке *Страшна ноћ*, где у преводу *Панихидин* постаје *Парастосов*, чиновник *Трупов – Лешински*, трговац *Черепов – Лобањин*, лекар *Погостов – Погребин*, државни саветник *Кладбищенский – Крстачин*, продавац мртвачких сандука *Челюстин – Вампиров*. На сличан начин преводилац преноси и називе улица: *Успения-на-Могильцах* у преводу је *Аветињска улица*, а *Мертвый переулок – Аветињско сокаче*. Иако се његовим решењима има шта замерити (в. нпр. Агапова 2014: 117), М. Максимовић је једини који преводи имена јунака *Камелеона*: *Очумелов* као *Кугин*, *Хрюкин* као *Дерњава*, *Елдырин* је *Чекрков* а *Пичугин – Репомајев*, док презиме *Жигалов* не мења. За разлику од каснијих превода О. Влатковић, Максимовић преводи и презимена у причама *Роман с контрабасом*: *Смычков – Гудалов*, *Собакин – Кучкин*, *Жучков – Жвакић*, *Размахайкин – Дрекалић*, и *Дечурлија*²: *Чечевицын – Сочивин*. Аптроним *Чечевицын* у последњој причи не носи никакву посебну семантику, али игра важну улогу у постизању комичног ефекта. Сам писац двапут у репликама најмлађе Маше алудира на значење мотивног апелатива. Док посматра нашег јунака и размишља о њему, она изговара: „А у нас чечевицу вчера готовили“, а затим и: „Когда пост, няня говорит, надо кушать горох и чечевицу“, што приморава О. Влатковић, која се одлучила за транскрипцију, да прибегне преводилачком коментару: „Сочиво: на руском чечевица“ (Чехов 1966: 28). Потреба за оваквим коментаром, који је, као што смо већ рекли, решење коме треба прибегавати само у крајњим случајевима, отпада уколико се презиме преведе, као што је то учинио Максимовић. Презиме изазива различите асоцијације и код најстаријег члана породице: запамтио је да презиме нешто значи и да почиње на Ч па га условљава као *Черетицын* и *Чибисов*. О. Влатковић транскрипцијом поништава комичан ефекат, али ни Максимовићево преводилачко решење није задовољавајуће. Превевши *Чечевицына* као *Сочивина*,

² У оригиналу назив приче гласи *Мальчики* а у преводу О. Влатковић *Дечацци*.

он код презимена *Черепицын* гласовне асоцијације замењује семантичким – *Пасуљев*, док се буквалним преводом *Чибисова* као *Вивкова* асоцијативни низ нелогично разбија (Агапова 2014: 121), уместо да буде заокружен даљим семантичким асоцијацијама – презиме би у том случају могло звучати *Бобов*, *Грахов*, *Грашкин* или би у преводу у оба ова презимена могле бити задржане гласовне асоцијације: *Сојин*, *Супин*, *Спанаћев*, *Сусамов*, *Слаткин* и сл. Негде су Максимовићева решења половична, па у приповеци *Ципеле* (у оригиналу *Сапоги!*) транскрибује презиме клавириштимера *Муркин*, али преводи презиме генералице *Шевелицына* као *Вртунина*. Могли бисмо наставити овај низ примера из превода М. Максимовића како изванредним, тако и нејасним или сумњивим преводима аптронама. У сваком случају, ови преводи, настали још пре формирања теорије превођења као науке, веома су занимљиви и значајни с тачке гледишта савремене транслатологије, у којој је више пута изнет став да основни поступак преношења аптронама у циљу очувања њихове функције у књижевном тексту треба да буде управо превођење а не преношење.

Осврнућемо се овде кратко и на један превод приповетке чији наслов у оригиналу гласи *Унтер Пришибеев*. Одлучивши се у свом најстаријем преводу за превођење овог презимена као *Мамузић* (Чехов 1939), у следећим издањима М. Пешић, ипак, као и О. Влатковић, бира транскрипцију, иако је семантизација у преводу у овом случају успела. Презиме *Пришибеев* мотивисано је глаголом *пришибать/пришибить* чије је основно значење према речнику Ушакова „ушибить, повредить ударом“, а пренесено „вести в угнетенное состояние“ (<https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/978670>), док у основи српског превода *Мамузић* лежи глагол *мамузати* који, према једнотомном речнику Матице српске, означава: „а. подбадати, подстицати, ударати (коња, магарца) мамузама; фиг. гонити, терати, подстицати“, односно „б. ударати, тући ногама (некога или у нешто)“ и „в. злостављати, кињити, малтретирати“ (РМС: 657), дакле већим делом свог значења се подудару с руским мотивним апелативом и добро описује особине јунака. Једино што би се могло замерити оваквом преводу јесте суфикс *-ић*.

Понекад је аутор тај који преводиоцу не оставља избора, већ га примораву на превођење аптронама. Тако Чехов гради читаву причу на игри речи са „коњским“ презименом (по чему је прича и названа) које је заборавио један од јунака. Ни овде није реч о описној функцији аптронама, већ о асоцијацијама које изазива звучање заборављеног презимена на којима писац гради комичан ефекат. Постоји неколико превода ове приповетке и у свима су преводиоци мање-више успешно пренели пишчев наум. Основни поступак који се примењује јесте калкирање: преводиоци замењују основу лексеме текста оригинала њеним еквивалентом и даље по моделима више или мање типичним за образовање руских презимена стварају сопствене кованице. Будући да неке основе имају исто порекло и слично звуче, могло би се рећи да је код њих примењен поступак транскрипције: у сва три превода, које смо анализирали, *Кобылин* је пренет као *Кобилин*, *Кобылицин* као *Кобилицин*, *Копытин* као *Копитин*, *Коненко* као *Коњенко*, *Овсов* као *Овсов* (у првој варијанти превода М. Пешића као *Зобић*), *Конявский* као *Коњавски* (у другој варијанти превода М. Пешића као *Коњарски*) и тако даље, али у суштини и овде је реч о калкирању као код преношења презимена са основом *лошад-*: *Лошадинин* – *Коњски*,

Лошадкин – *Коњкин*, као и *Гнедов* – *Доратов*, односно *Алатов*, или *Рысистый* – *Касачки* и слично. Понекад се преводилац удаљава од оригинала развијајући сопствене асоцијације. Тако једну од варијанти презимена, *Табунов*, М. Пешић преводи као *Ергелин* и то је сасвим легитиман преводилачки поступак, свакако бољи од решења О. Влатковић која је исковала презиме *Чопоров*, иако се скуп коња у српском назива *крдом* а не *чопором*. Замењена је, а не преведена, и основа код презимена *Меринов* (*мерин* је ушкопљен коњ) – О. Влатковић га преводи као *Рагин* а М. Пешић као *Париповић*, што је опет оправдано јер код преношења асоцијативних веза циљ није пренети што је могуће ближе све елементе семантике мотивног апелатива већ одговарајуће, то јест овде „коњске“ асоцијације. У суштини, преводиоци су добро изашли на крај са својим задатком. Утисак донекле квари суфикс *-ић* у преводима М. Пешића, који је у време када је превод настао био сасвим уобичајен и код патронима и код презимена али који чини да поједина преведена презимена изгубе национални колорит и уз превод основе звуче посрбљено: поменути *Париповић* (уз то и постојеће презиме у српском језику), затим *Колановић*, *Упреговић*, *Ждрепковић*, *Пашажерковић*, *Зауларчевић*, *Коњичковић*³.

Поменимо овде још једну Чеховљевићу игру речи у овој приповеци. Наиме, нижући варијанте презимена према асоцијацијама које му се појављују у глави, заборавни Булдејев у једном тренутку набраја: „*Кобылицин... Кобылятников... Кобелев...*“. Последње презиме у низу настаје искључиво на основу асоцијација по звучању, односно подударности прва три гласа у различитим основама *кобыл-* и *кобел'-* (последња у основном значењу означава мужјака пса), зато и следи одговарајућа реплика: „*Это уже собачья, а не лошадиная*“. Због ове реплике, преводиоци су приморани да *Кобелев* преведу као *Кучков*, односно *Кулов*. И ако је за руског читаоца појављивање *Кобелева* у низу „коњских“ асоцијација потпуно јасно, српски читалац се може наћи у недоумици, будући да се код преведених презимена подударара само први глас. Решење може бити промена основе од које се граде презимена у асоцијативном низу, рецимо *Чилашов... Кулашов... Кулов* или *Пастухов... Пастувин... Пасјин...* или и основе и наредне реплике *Вранцев... Вранцин... Вранин...* или *Кљусин... Кљусов... Кљунов... То је већ птице а не коњско*.

³ Два превода ове приповетке анализира и С. А. Агапова. Између осталог, она примећује да су код већине презимена у првом преводу М. Пешића очувани руски суфикси. Истовремено, наспрам два онима са суфиксом *-ич* у тексту оригинала, у тексту превода имамо девет са суфиксом *-ић*. У вези са тим, Агапова примећује да је „преводац успео да сачува руски језички колорит“, употребом суфикса које говорници српског језика осећају као руски *-ов* или руско-украјински *-енко*, додали бисмо овде и суфикс *-ин*, „стварајући у исто време структурни фон уобичајен за српског читаоца“, употребом суфикса *-ић* (Агапова 127-128). Ако бисмо се могли сложити с првим делом констатације, други део, изазива недоумицу, јер је не само брисање националног колорита, већ његова замена другим националним колоритом с тачке гледишта савремене теорије превођења неприхватљив поступак. Тачније би било рећи да је у преводима, захваљујући довољном броју маркера у виду типично руских суфикса, очуван национални колорит, упркос употреби типично српског суфикса у појединим презименима. Замена форманта *-ић* формантом *-ич* укида овај проблем, што видимо на примеру превода О. Влатковић, где такође имамо више презимена на *-ич* него у оригиналу: *Коленович*, *Логович*, *Коњевич*, *Ременович*, *Коланович*.

На превођење аптронама требало би да подстиче и ауторов метатекст, који се може срести у пишевом говору или у репликама јунака. Реч је о фрагментима текста у којима се објашњава мотивација имена или се алудира на њу. О једном таквом примеру говорили смо у вези са преводима Чеховљеве приповетке *Мальчики*. М. Максимовић је „у свом стилу“ презиме превео, а О. Влатковић је, као што смо видели, прибегла коментару. Транскрипција и коментар су решење које за презиме *Баимачкин* бира и преводилац Гогољевог *Шињела*.

Понекад превод метатекста може разјаснити значење аптронама без изазивања недоумица код читаоца. Навешћемо један пример и за то. Јунаци Солжењицинове повести *Један дан из живота Ивана Денисовича* носе презимена која говоре: *Волковой, Шкурпатенко, Гончик, Буйновский*. У српском преводу М. Лалић транскрибује ове аптронаме. На мотивацију једног од њих директно алудира аутор: „*Волкового не то что зэки и не то что надзиратели – сам начальник лагеря, говорят, боится. Вот Бог шельму метит, фамилию дал! – иначе, как волк, Волковой не смотрит*“. У преводу овај фрагмент гласи: „*Кажу да се Волковоја и сам управник логора боји, а не само логораши и надзорници. Жигоса бог хуљу, даде му добро презиме! – једино као вук, иначе Волковој другачије не гледа*“. (Solženjicin 2006: 28) И ако први део („*Жигоса бог хуљу, даде му добро презиме*“) упућује српског читаоца да презиме нешто значи, буквалан превод модификованог фразеологизма *смотреть волком* омогућава српском читаоцу да то значење у потпуности схвати. Експресивно-емоционални ефекат свакако би био потпунији да је аптроним *Волковой* уз то и преведен, рецимо као *Вуков* или *Курјаков*.

Један од начина на који преводиоци могу решити проблем са метатекстом јесте замена транскрибованог аптронама преведеним само у метатексту. Иако овде није реч о правом аптрону, навешћемо пример из Булгаковљевог *Псећег срца*. У преводу М. Јовановића, који име главног јунака – пса – транскрибује, читамо: „*Назвала га је Шариком... Какав је то он, сто му громава, Шарик? Шарик – то значи округао, угојен, глуп пас (...), а он је кудрави, ижђикали и одрпани мршави пас скитница*“ (Булгаков 1971: 193–194). Читаоцу оригинала, када чита „*Шарик – она назвала его! Какой он к черту Шарик! Шарик – это значит круглый, упитанный, глупый, (...) а он лохматый, долговязый и рваный, шляйка поджарая, бездомный пес*“, одмах су јасне све асоцијације. За српског читаоца овакав превод остаје нејасан. Други преводилац, П. Дајић, одлучује се да типично руско псеће име *Шарик* замени уобичајеним српским *Шаров*, а проблем са метатекстом решава тако што у реплици којом се куварица обраћа псу и метатексту *Шарова* замењује *Буцком*: „*Буцко, позвала га је. Какав је он, дођавола Буцко? Буцко – то значи округао, ухањен, глуп (...), а он – чупав, дугоња, сав подеран, скитница мршава, пас бескућик*“ (Bulgakov 2008: 4–5). Иако ово решење није баш најбоље – јер зашто би куварица мршаваог пса називала *Буцко*? – оно показује у ком смеру може трагати преводилац када се метатекст коси са његовим решењем за преношење имена. Важно је и то да преводилац није заборавио да у преводу другог фрагмента у коме се описују размишљања пса након што га по други пут ослове са *Шарик*, употребивши име *Шаров*, изостави реч *опять*: „– *Фить-фить, – посвистел господин и добавил строжайшим голосом: – Бери! Шарик, Шарик! / – Опять Шарик.*

Окрестили! Да называйте, как хотите“. У преводу читамо: „Фју, фју – поче да звижди господин и онда додаде строжим гласом: - Узми, Шарове! Шарове! – Шаров... Крстио ме. Уосталом, зовите ме како хоћете“ (Bulgakov 2008: 6) Могуће је свакако било и оставити *Шаров* а заменити метатекст: „Назвала га је Шаров... Какав је то он, сто му громава, Шаров? Шаров – то значи глуп нас, лепе длаке сјајних боја (...), а он је чупави дугоња, одрпана кржљава луталица“.

Аптроници имају значајну улогу у остваривању естетске функције књижевног текста без обзира да ли су употребљени у сврху лаконског описа карактерних црта одређеног књижевног лика или су у функцији стварања комичног или неког другог ефекта обично базираног на игри речи или асоцијацијама. Стога при њиховом превођењу не би требало механички примењивати поступак транскрипције, уобичајен код преношења властитих имена. Иако је наша анализа показала да је најчешће примењиван поступак управо транскрипција, коју понекад прати преводилачки коментар, ово је поступак који не треба фаворизовати. Транскрипција, по правилу, не преноси семантику, а тиме ни функцију аптроници, а када преводилац, у жељи да овај недостатак транскрипције надомести, прибегне преводилачком коментару, он тиме нарушава естетску функцију текста.

Естетски набој у преводу се најбоље постиже преводилачким поступком калкирања. При калкирању треба водити рачуна да суфикси помоћу којих се од апелатива гради апотроним сачувају национални колорит. И самом калкирању треба приступити пажљиво, јер, као што смо видели из неких примера, није увек важна семантика мотивног апелатива, већ писац у први план ставља асоцијације које апелатив (апотроним) изазива. У том случају преводилац може променити апелатив стварајући одговарајући систем асоцијација.

Посебан опрез потребан је када у оригиналу постоји метатекст који објашњава апотроним или алудира на његово значење. Одабрана варијанта аптроници мора одговарати метатексту и/или се може мењати сам метатекст. Уколико се, пак, преводилац из било ког разлога одлучио за транскрипцију аптроници, ово је место на коме се мора дати преводилачки коментар, мада је, да још једном истакнемо, то поступак који у књижевном тексту треба примењивати само у крајњем случају.

Цитирана литература

Агапова, Светлана А. Русские имена собственные в сербских и хорватских текстах: монографија. Красноярск : КГПУ им. В. П. Астафьева, 2014.

[Agapova, Svetlana A. Russkije imena sobstvennye v serbskih i horvatskih tekstah: monografija. Krasnoarsk : KGPU im. V. P. Astaf'eva, 2014]

Виноградов, Венедикт С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы). Москва: Издательство института общего среднего образования РАО, 2001.

[Vinogradov, Venedikt S. Vvedenie v perevodovedenie (obšie i leksičeskie voprosy). Moskva: Izdatel'stvo instituta obšego srednego obrazovanija RAO, 2001]

Ивановић, Милена. „Проблеми превођења властитих имена: патроними (на материјалу руског језика)“. Славистика XXIII-2, 2019: 101–110.

[Ivanović, Milena. „Problemi prevođenja vlastitih imena: patronimi (na materijalu

ruskog jezika)“: Slavistika XXIII-2, 2019: 101–110]

Лубас, Владислав. „Из проблематике превођења властитих назива“. Filološki pregled I-II, 1970: 139–150.

[Lubas, Vladislav. „Iz problematike prevođenja vlastitih naziva“. Filološki pregled I-II, 1970: 139–150]

РСМ: Речник српскога језика. Нови Сад: Матица српска, 2011.

[RMS: Rečnik srpskoga jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2011]

РКТ: Реџник књижевних термина. Београд: Нолит, 1985.

Извори

Булгаков, Михаил. Псеће срце. Београд: Нолит, 1971.

[Bulgakov, Mihail. Pseće srce. Beograd: Nolit, 1971]

Гогољ, Николај В. Шињел и друге приче. Београд: Рад, 1986.

[Gogolj, Nikolaj V. Šinjel i druge priče. Beograd: Rad, 1986]

Грибоједов Александар, С. Невоља због памети. Београд: Просвета, 1956.

[Gribojedov Aleksandar, S. Nevolja zbog pameti. Beograd: Prosveta, 1956]

Островски, Александар Н. Изабране комедије и драме I–II. Београд: Просвета, 1950.

[Ostrovski, Aleksandar N. Izabrane komedije i drame I–II. Beograd: Prosveta, 1950]

Чехов, Антон П. Коњско презиме, Злочинац с предумишљајем и друге приповетке. Београд: Рад, 1974.

[Čehov, Anton P. Konjsko prezime, Zločinac s predumišljajem i druge pripovetke. Beograd: Rad, 1974]

Чехов, Антон П. Одабране приповетке. Београд: Нолит, 1961.

[Čehov, Anton P. Odabrane pripovetke. Beograd: Nolit, 1961]

Чехов Антон П. Приповетке. Београд, Загреб: Култура, 1947.

[Čehov Anton P. Pripovetke. Beograd, Zagreb: Kultura, 1947]

Чехов, Антон П. Приповетке. Београд: Просвета, 1966.

[Čehov, Anton P. Pripovetke. Beograd: Prosveta, 1966]

Чехов Антон П. Сабрана дела. Београд: Народна просвета, 1939.

[Čehov Anton P. Sabrana dela. Beograd: Narodna prosveta, 1939]

Bulgakov, Mihail. Pseće srce. Beograd: Lom, 2008.

Fonvizin, Denis I. Brigadir. Nedorašče. Zagreb: Državno izdavačko preduzeće Hrvatske, 1950.

Gribojedov Aleksandar S. Teško pametnom. Zagreb: Nakladni zavod Hrvatske, 1946.

Solženjicin, Aleksandar. Jedan dan iz života Ivana Denisoviča. Beograd: Paideia, 2006

Милена Иванович

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ИМЕН СОБСТВЕННЫХ:
ГОВОРЯЩИЕ ФАМИЛИИ
(на материале переводов русской литературы)

Резюме

Говорящие фамилии играют значительную роль в литературном тексте, поскольку связь между семантикой имени нарицательного и говорящей фамилии может выполнять различные функции: быть средством характеристики героя или выражать отношение автора к герою, служить основой для игры слов или аллюзий, средством создания комического эффекта. То, как они передаются в переводе, может способствовать реализации основной эстетической функции литературного произведения или ослабить ее. Способы передачи говорящих фамилий анализируются в работе на материале переводов русской литературы. В большинстве переводов переводчики выбирают транскрипцию, которая является основным приемом при передаче всех видов имен собственных, поэтому можно сделать вывод, что ее применение более механическое, чем обдуманное. Иногда переводчики сочетают транскрипцию с комментариями к переводу. Калькирование, которое в переводоведении выделяется в качестве основного приема передачи говорящих фамилий, наши переводчики используют редко, практически только тогда, когда автор «заставляет» их делать это – игрой слов (например, в рассказе Чехова «Лошадина фамилия») или в метатексте, объясняющем мотивировку имени или намекающем на нее (например, фамилия Чечевицын в рассказе Чехова «Мальчики»). В статье критически анализируются возможности применения различных переводческих приемов и обращается внимание на необходимость сохранения национальной окраски имени собственного в дополнение к передаче семантики говорящих фамилий, что достигается калькированием и использованием соответствующих суффиксов.

Ключевые слова: говорящие фамилии, эстетическая функция, транскрипция, калькирование, комментарий переводчика.

АСОЦИЈАТИВНО И ПАРЕМИОЛОШКО ПОЉЕ КОНЦЕПТА *ДЕНЬГИ/НОВАЦ* У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Рад се бави лингвокогнитивном анализом концепта *деньги/новац* у руском и српском језику. Примењује се контрастивни метод истраживања. Корпус чине реакције из асоцијативних речника на стимулус *деньги* у руском и стимулус *новац* у српском језику, и пословице са лексемама *деньги* и *денежки* у руском и *новац* и *паре* у српском језику. Циљ је да се утврди актуелни садржај свести о датом концепту међу говорницима руског и српског језика, а да се путем семантичке анализе пословица дође до садржаја концепта која се односи на стереотипне и устаљене особине датог појма и да се покаже његова традиционална језичко-културна слика.

Кључне речи: когнитивна лингвистика, концепт, асоцијативно поље, пословице, день-ги, новац.

This paper brings a cognitive linguistic analysis of the concepts *деньги/novac* in the Russian and Serbian languages. The contrastive method of research has been applied. The corpus consists of the reactions from associative dictionaries to the stimulus *деньги* in Russian and *novac* in Serbian, as well as the proverbs containing lexemes *деньги* and *денежки* in Russian and *novac* and *паре* in Serbian. The goal is to establish, based on the cognitive linguistic analysis of associations, the topical notion of the given concept among the native speakers of the Russian and Serbian languages, as well as its socio-cultural elements, and to provide the content of the concept which refers to the stereotypical idea of these two nations regarding the analyzed concept, using a semantic analysis of the proverbs.

Keywords: cognitive linguistics, concept, associative field, proverbs, *деньги*, *novac*.

1. Увод

Овај рад има за циљ да применом семантичко-когнитивног приступа утврди садржину концепта *деньги/новац* у руском и српском језику. Аутори Стерњин и Попова семантичко-когнитивни приступ у когнитивној лингвистици дефинишу као *истраживање лексичке и граматичке семантике језика која служи као средство приступа садржини концепата и њиховог моделовања од семантике језика према концептосфери* (Стерњин, Попова 2007: 16)¹, као укупности знања свих припадника језичко-културне заједнице (Лихачёв 1993: 5).

До садржине концепта применом семантичко-когнитивне анализе долази се тако што се блиске по садржају семе уопштавају и интерпретирају као јединствено когнитивно обележје концепта (Попова, Стерњин, 2007: 201).

Оснивач лублинске етнолингвистичке школе, Жежи Бартмињски, такође истиче значај семантичке анализе у лингвокогнитивним истраживањима.

¹ Превод цитиране литературе у овом раду је наш.

Значај семантичке анализе са когнитивног аспекта огледа се у томе што се методама лингвистичке семантике може допрети до огромног богатства садржаја који се крије у речима, и генерално покренути питање критеријума посматрања света и система оцена и вредности које носе речи (Бартмињски 2011: 34).

Аутор под когнитивним дефинисањем значења подразумева утврђивање типичних, стереотипних елемената значења, који су присутни у свести просечног говорника једног језика. *Циљ когнитивне дефиниције је да одговори на питање како обичан говорник одређеног језика доживљава предмет, да утврди начин сазнавања света који је устаљен у друштву, а доступан у језику, категоризацију појава у њему, њихова обележја и оцелу* (Бартмињски 2005: 55). Дата обележја предмета Бартмињски назива аспектима значења, за које користи и термин фасете, категорије у које се класификују истородна обележја предмета, позивајући се на семантичка истраживања и терминологију Ане Вјежбице (Бартмињски 2005: 98).

2. Концепт *деньги/новац* у руској и српској литератури

Досадашња истраживања концепта *деньги* руском језику усмерена су на упоредно проучавање концепата на материјалу европских језика (руски, енглески, немачки, француски). Руски аутори дају предност фразеолошким јединицама, укључујући пословице и афоризме (Залавина и др. 2019: 192).

Ауторка Ју. С. Денисенкова приступа концепту *деньги* у руској и енглеској лингвокултури са историјског аспекта. Ауторка се бави процесом појаве и развоја новца у Русији и Великој Британији, а такође истражује формирање терминологије везане за новац у датим језицима. Употреба страног новца, пре свега византијског, одразила се како на новчану терминологију, тако и на спољашњи изглед новчаних јединица (Денисенкова 2013: 227).

У истраживању аутора А. Ју. Корбут и Х. Ли анализира се концепт *деньги* на материјалу руских и кинеских пословица и бајки. Издвојене јединице аутори организују по принципу језгра и периферије концепта. Утврђено је да у руском језику језгро чине лексеме *деньги* и *богатый*, као и да у руском језику преовладава негативан однос према новцу. (Корбут, Ли 2015).

За наше истраживање посебно је значајан рад ауторке М. Маројевић *Економика деньги у руској језичкој слици света*. За разлику од наше анализе у којој се примењује контрастивни приступ у садржини концепата руског и српског језика, овај рад је усмерен једнојезички и бави се, поред парадигматских односа и дериватолошког потенцијала концепта *деньги*, анализом асоцијативног поља лексеме *деньги* у руском језику. Она издваја реакције које експлицирају очигледну компоненту у садржини овог концепта. У први план ауторка ставља реакције које су везане за количину новца јер су оне и најфреквентније у пољу. Даље издваја реакције које говоре о перцептивном изгледу новца, а то су реакције које говоре о материјалу од којег је новац сачињен, величини самог предмета и боји. У посебну групу ауторка ставља синтагматске асоцијације, одговоре који су у међусобној антонимској вези, семантичко поље стања, реакције

које према изражајности чине језгро поља и рекације које указују на приписање новцу људских особина (Маројевић 2015). Наше истраживање потврђује наведене особине концепта, али издваја и друга системска и индивидуална обележја концепта и у семантичку анализу укључује све реакције, осим оних које немају семантичку везу са номинатором концепта.

3. Асоцијативно поље концепта *дењги/новац*

У лингвокогнитивној анализи концепта асоцијативне реакције се интерпретирају као вербализација издвојених сема речи-стимулуса (Стернин, Рудакова 2011: 101), а издвојене семе се сматрају садржином концепта. Циљ лингвокогнитивне анализе асоцијативног поља је да се утврди актуелни садржај свести говорника једног језика о датом појму и да се лексема која га номинује дефинише са психолингвистичког аспекта. Психолингвистичка дефиниција представља уређено јединство свих семантичких компонената, које су реално повезане са датим звучањем у свести говорника једног језика (Стернин, Рудакова 2011: 100).

Корпус за истраживање чини 470 реакција на стимулус *дењги* и 672 реакције на стимулус *новац*, које су преузете из асоцијативног речника руског језика (Караулов и др. 2002) и асоцијативног речника српског језика (Пипер и др. 2005). У анализу нису укључене реакције које су резултат индивидуалног искуства испитаника, не дају значајну информацију о стимулусу или не могу једнозначно да се тумаче². Анализа спроведена на асоцијативном материјалу у првом реду открива актуелну свест језичких говорника и уобичајену, свакодневну слику датог појма и показује низ индивидуалних особина³, што не значи да се добијени резултати не подударају и са системским особинама.

Анализи асоцијативних поља приступљено је тако што су реакције класификоване у семантичке групе према блискости значења, а сама категоризација извршена је према моделу Жежија Бартмињског и груписања значења у фасете. За сваку фасету статистички је представљена њена заступљеност у датом асоцијативном пољу у односу на укупан број реакција, што је значајно због утврђивања реалног места које значење заузима у језичкој свести говорника језика и утврђивања степена актуелности одређене семантичке компоненте (Стернин, Рудакова 2011: 102). Фасете су представљене по следећем распореду: лексеме које су у парадигматском односу са лексемом-стимулусом, лексеме које су колекција са лексемом-стимулусом, лексеме које говоре о физичким особинама новца, његовој количини, новцу као средству вршења одређених радњи, лексеме које говоре о (не)поседовању новца, лексеме које означавају порекло новца, лексеме које указују на конотативни аспект, лексеме које су део прецедентног текста, лексеме-симболи.

За руски и српски језик издвојене су следеће фасете и оквиру неке од њих одређене подкатеорије:

² У руском језику то је 59 реакција као што су *брр, какие, крест, ноги, осень, откуда, причина*, а у српском језику није укључено 78 реакција као што су *Никола, данас је уторак треба, лишиће, лупити, машта*.

³ О валидности асоцијативних поља и других облика асоцијативних експеримената у лингвокогнитивним истраживањима в. Стефановић (2015: 65–70).

Лексеме које су синоними лексема *деньги/новац*.

У руском језику реакције-синоними (1,06 %)⁴ су *бабки 3, валюта, мани 1*, док су у српском језику то реакције (7,14%) *паре 35, кеш 4, кинта 3, лова, пара 2, топеу, наре 1*.

Из односа заступљености синонима у односу на укупан материјал видимо да је синонимија дате лексеме развијенија у српском језику.

Лексеме хипероними лексема *деньги/новац*: (0,42%) *материальные ценности, средства 1 / (4,46%) средство 19, средство плаћања 3, вредност, материја, ствар, 2, материјално 1, платежно средство 1*.

Кохипоними у односу на хипероним *деньги/новац*: (5,10%) *рубль 9, монета 4, доллар, доллары, гроши, копейки, монеты 2, рубли 1 / (6,1%) евро 12, динар 10, доллар 5, долари 4, девизе 3, чекови 2, \$, динари, иностране марке, картица, чек. 1*

Лексеме које чине колекцију са новцем: (5,95 %) *кошелёк 14, в кармане 3, банк, в банке, в кассу, в кошельке, в сумке, карман, карманные, касса, кассир, портмоне, почта 1 / (6, 10%) банка 13, новчаник 15, каса, у рукама 3, благајна, кеса, кофер, ранац, руке, ташина, џеп 1*.

Лексеме које описују физички изглед предмета.

У овој групи издвајају се две подкатеорије:

Материјал од којег се прави новац: (10,85%) *золото 12, бумага 11, бумаж-ные 8, бумажки, мелочь, деревянные, медные 2, бумажка, бумажный, звенят, звякнуть, купюры, мелкие, металл, серебро, шурианье, это бумага 1 / (5, 20%) папир 15, злато 13, метал, метални, метални новчић, новчаница, новчанице, папири, хартија 1*.

Боја новца: (0, 42%) *зелёные 2 / (2, 82%) зелено 12, жуто 4, зелени 2, зелен 1*.

У ову подкатеорију уврштене су реакције које означавају материјал од којих је сачињен новац, као и називи за новац у зависности од материјала од којих је направљен.

Количина у којој се јавља новац:

Велика количина новца: (20%) *большие 41, много 19, бешеные 14, крупные 11, немалые, огромные 2, богатство, больше, лишние, много золотых монет, текут 1 / (15, 53%) богатство 61, богат, имућност, велик, пуно 2, богаташ, богаташи, Бил Гејтс, довољан број, имање, компанија, Кувајт, пун новчаник 1*.

Мала количина новца: (2,55%) *мало 10, малые, маленькие 1 / (0,89%) мало 4, губитак, дефицит 1*.

Користи се као средство плаћања: (4,25%) *считать 5, вперёд, на бочку, товар 3, счёт 2, бюджет, выплатить, плата, платили 1 / (0,59%) плаћање 2, плаћања, плаћати 1*.

Предмети и активности из свакодневног живота које се купују новцем: (3,40%) *вещи, машина 2, в кино, квартира, кольцо, магазин, мотоцикл, море, одежда, отдых, отпуск, поездка, покупать, покупка 1 / (7,29%) куповина 21,*

⁴ Статистички приказ у загради приказује заступљеност дате категорије у односу на укупан број реакција,

ауто 3, одећа 2, аптека, гардероба, играчка, излазак, јакна, кола, купити, кућа, море, намештај, одевање, парфем, пиће, поклон, Порше-кабрио, провод, продавнице, продавница, путовања, путовање, ствар, ствари, цигаре 1.

Поседовање / непоседовање новца: (5, 95%) *нет 8, есть 5, нету 2, а их некогда не биваает, бивають, были, всегда не хватает, иметь, имеются, не имеют, не хватает, нехватка, отсутствие, отсутствует, украдены, украли 1 / (2,23%) нема га 3, нема 2, беда, глад, недостатак, нешто што недостаје, немам, немам га, немање, никада, немаи, немаитина 1.*

Новац је средство које се троши: (4,04%) *кончились 5, тратить 4, истрачены 2, истратил, исчезли, летят, мыло, потратить, пропали, сорить, уплыли 1 / (0,89%) трошење 2, губљење, нестаје, потрошни, расипање 1.*

Порекло новца: (10,42 %) *получить 4, дать, заработанные, получать, стипендия, работа, займы, заработать, делать, доход, левые, трудовые 2, брать, в долг, взять, где взять, где их взять, давать, дать займы, достал, достались, достать, зарабатывать, зарплата, копить, на книжке, нетрудовые, одолжить, отдавать, прибыль, стипендии, труд, халтура, честные, чистые 1 / (6,39%) плата 9, мито 7, посао, зарада 4, рад 3, прање 2, бизнис, борба, вредан, добит, добитак, капитал, кладионица, плате, студената, студенти, студентски, зарада, чување, чувати 1*

Конотативна обележја новца:

У овој категорији издвајају се четири подкатегије:

Негативна конотација: (14,04%) *зло 9, шальные 3, грязные, грязь 4, мусор, дрян 3, это зло 2, бред, грязь, но без них никуда, заботы, зависимость, злость, мусор, но их не хватает, не главное, ничто, проблема, пройдоха, несчастье, спекулянты, ссора, труха, фальшь, хлам 1 / (8,92%) зло 7, похлепа 4, брига, квари људе, ништа, прљав 3, глупост, исквареност, мафија, прљаво, прљавитина 2, блато, грамзивост, груб, интерес, језа, корупција, кваритељ, мрзим, мука, начин преваре, непријатељ, несрећа, незгодна ствар, ништа, обавеза, обавезност, пакао, погубност, похлепност, празнина, превара, равнодушност, рутина, снобовски, стеже, страх, тешко 1.*

Позитивна конотација: (4,46%) *счастье 5, благополучие, власть и свобода, вносят спокойствие в наши души, всё, всё!, греют, возможности, класс!, красивые, люблю, радость, свобода, сила, хорошо 1 / (8,92%) могућност, сигурност 6, срећа 4, љубав, уживање 3, будућност, да, задовољство, чудо, могућности, слобода, ужитак 2, благостање, корисно, корист, лаган живот, нада, надање, побольшање, помоћ, невероватан, невиђен, нешто необично, нешто се сија, одличан, отлично, прекрасан, прелеп, супер, сјаји, увек, удобно, углађен, хоћу, закон, занимљив 1.*

Новац је потребан: (5,74%) *нужны 11, жизнь, необходимость 3, воздух, грязь, но без них никуда, мне очень нужно, необходимость иметь много, нужда, нужны всем, они нужны, и хлеб, хлеб, это всё 1 / (10,86%) потреба 26, све 11, живот 9, потребан 5, неопходност 4, неопходан, нужно зло 3, нужност 2, бити или не бити, битно, и све, исувише значајан, је све, неопходно, неопходно за живот, никад довољно, основа, пола живота 1.*

Није потребан: (0,42%) *не нужњи 2* / (0,59%) *не чини све, небитан, небитно, неважно 1*.

Реакције које су део прецедентног текста: (6,17%) *время, вода, не пахнут 8, пахнут 2, врозь, любят счёт, на ветер 1* / (0,74%) *время 3, Б. Карић, Белић 1*

Новац је симбол моћи: (0,21%) *сила 1* / (7,73%) *моћ 48, власт 3, моћ у руци 1*

На основу спроведене анализе могуће је представити психолингвистичку дефиницију лексема *деньги* и *новац*. У двама језицима поклапају се значења која говоре о физичком изгледу новца и новцу као предмету. Новац је папир или метал који има одређену вредност и користи се као средство плаћања. Прави се од различитог материјала као што су папир, метал, злато, сребро. Обично се држи у новчанику. Користи се у банкама као специјализованим установама за новац. Типична боја новца је зелена. Постоје више начина стицања новца. То може да буде рад, поклоњен новац, позајмљен, стечен као награда за одређени статус или стечен на нелегалан начин. Новац може лако и брзо да се потроши. Обично се не поседује у потребној мери. Велика количина новца доноси богатство, а мала сиромаштво.

Разлике између садржине руског и српског асоцијативног поља тичу се конотативног аспекта значења, па се у руском језику на претходно наведене семе надовезује и следеће: новац је негативна вредност, али постоји и мање изражено мишљење да је новац позитивна вредност. Без обзира што је негативна вредност, новац је више потребан, него што није.

У српској језику издвајају се следеће семе: новац је једнако позитивна вредност, колико и негативна. Новац је више потребан, него што није.

На основу спроведене анализе могу да се утврде сличности и разлике садржаја концепта *деньги/новац* у свести говорника руског и српског језика. Новац се у свести руских и српских говорника доживљава врло слично, што показују поклапања у категоризацији и семантичко-когнитивној класификацији. Разлике у садржини концепта се испољавају у заступљености фасета које говоре о физичком изгледу новца, количини, предметима који се купују новцем, конотативном значењу и асоцијативној повезаности са концептом *моћ*. У руском језику већи је степен заступљености фасете која говори о материјалу од којег се прави новац (12,12% / 5,20%), о великој количини новца у односу на малу (20% / 15,53%), о субјективној оцени новца, тако што је негативна оцена новца заступљенија у односу на српски језик (14,04% / 8,92%). У српском језику учача се већа заступљеност фасете која говори о предметима и активностима које се купују новцем (7,29% / 7,29%), заступљенија је позитивна оцена (8,92% / 4,46%) и мишљење да је новац важан (10,86% / 5,74%). Ово говори о позитивнијем вредновању новца међу говорницима српског језика. Такође, у српском језику новац је асоцијативно више повезан са појмом моћи него у руском (7,73% / 0,21%).

4. Паремиолошко поље концепта *деньги/новац*

Анализа паремиолошког материјала у први план ставља стереотипне, устаљене особине и показује традиционалну језичко-културну слику.

Народна традиција наставља да буде култура већег дела нашег друштва, она игра у националној култури улогу одређене врсте архиве, која чува сећање о коренима и историјским путевима развоја, улогу фактора који даје тој култури стабилност у условима силовитих промена (Бартмињский 2005: 69)

Пословице чувају знања о свету и о човеку, што их чини интересантним за изучавање у оквиру когнитивне лингвистике, у плану реконструкције пословичне слике света (Иванова 2006: 4). Семантика пословица обично представља суд једног народа о одређеним појавама у друштву. Тај суд резултат је човековог животног искуства које је разнолико, па због тога често у пословицама можемо да наиђемо на противречне ставове о истим појавама.

Корпус за истраживање чине 42 пословице у руском и 24 пословице у српском језику. У српском језику пронађен је мањи број пословица у односу на руски, али већина ставова које срећемо у руским пословицама налази се и у српским, што је значајно са аспекта могућности поређења концепата на датом језичком материјалу. За сакупљање грађе коришћени су речници пословица руског језика В. П. Аникина *Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор*, В. И. Даља *Пословицы и поговорки русского языка*, а за српски језик књига Јелене Јовановић *Књига српских народних пословица 2* и речник Вука Стефановића Караџића *Српске народне пословице*.

У паремиолошком пољу концепта *денџи/новац* издвајају се следеће фасете:

Пословице које говоре о односу свој–туђи новац (21,42% – 20,83%)⁵: *Взаймы денџи давать — что волка накормить. Отдашь денџи руками, а ходишь за ними ногами. В копнах не сено, а в долгах не денџи. Чужие денежки ночью хлеб едят. Чужие денежки зубасты. Чужие денежки свои поедают. Чужие денџи считать — не разбогатеть. Всего веселее — свои денежки считать. Свои денежки считать не прискуचित. / Врађај дуг да нијеси тужан. Од готових новаца не ваља вересију чинити. Дуг је зао друг. Дуг неплаћен — гријех неопроштен. Дужан кесе не вежје.*

Пословице које говоре о штедњи новца (9,52% – 45,83%): *Без нужды живет, кто денџи бережет. Не учишь пиво пить, учишь денџи копить! Площадная речь, что надо денџи беречь. Легче нажить денџи, чем сберечь. / Бијеле новце треба остављати за црне дане. Боље је добра штедња него рђаво течење. Мучније је сачувати него стећи. Штедња је прво течење. Доцкан је онда штећети кад нестане. Ко хоће да штеди, нек зарана почне. Онај је новац најбоље потрошен, с којим се четири заштеде. У радише свега бише, у штедише јоште више. Док имаш, донде чувај. Ко не чува мало, не може ни доста имати. Лакше је стећи него сачувати.*

Пословице које изражавају позитиван став и истичу важност новца: (28, 57% – 8, 33%): *Денџи — крылья. Хорошо тому щеголять, у кого денежки гремят. Дураку мука, умному честь. После бога — денџи первые. Денџи отпирают все двери. Денџам все повинуются. Денежки не бог, а полбога есть. Богат творит, как хочет, а убог, как может. Денџи — склока, а без них плохо. Без*

⁵ Први број изражава заступљеност датих пословица у односу на њихов укупан број примера у руском језику, а други број изражава исту вредност у српском језику.

денег в город — сам себе враг. Быть было беде, да случились деньги на бедре. Без денег везде худенек. / Без пара ни у цркву. Паре од мртвога жива чине.

Пословице које изражавају негативан став о новцу (16, 6% – 4,1%): *Деньги — временем хлопоты. Богатому черти деньги куют. У кого деньги вижу — души своей не слышу. Лишние деньги — лишняя забота. Деньги — забота, мешок — тягота. Деньги, что камень: тяжело на душу ложатся. Пусту душу в ад, будешь богат. / Новац је душогубац. (7 -1)*

Пословице које говоре о односу новца и одређених нематеријалних вредности (16, 6% – 12, 5%): **памети** (*Только ума на деньги не купить. Богатый на деньги, убогий на выдумки. / Ако ти могу купити капу, памет не могу*), **пријатељства** (*Друг денег дороже. Друга на деньги не купишь. Много друзей, коли денежки есть. / Неста блага, неста пријатеља.*), **здравља** (*Деньги — медь, одежда — тлен, а здоровье — всего дороже. / Без здравља нема богатства*).

Пословице које говоре о исправном начину располагања новцем (7, 14% – 8, 33%): у овој категорији издвајају се пословице које говоре о пажљивом бројању новца (*Деньги счет любят. Новцы се не бране и двапут бројати*) и пословице које говоре да се новац лако потроши (*Деньги пух — только дунь на них — и нет. Деньги что вода. / Новцы кад одлазе имају сто ногу, а кад долазе само двије.*)

Спроведена анализа пословица нам омогућава да утврдимо устаљена, стереотипна обележја концепта *деньги/новац* у руској и српској концептосфери. Новац не треба да се узима или даје на зајам. Новац треба да се штеди. Новац је важан и потребан, али у исто време доноси проблеме и несрећу. Нематеријалне вредности попут памети, пријатељства и здравља важније су и вредније од новца као материјалне вредности. Новцем треба пажљиво да се располаже јер се лако потроши.

Анализа је показала да се у српском језику среће значајно већи број пословица о штедњи новца, што говори о широј заступљености датог обележја концепта у српској традицији у односу на руску. Пословице говоре да новац пружа бројне могућности и да је потребан, али у исто време, може да донесе проблеме и несрећу.

5. Закључак

У овом поглављу биће представљени најважнији закључци до којих се дошло у извршеној анализи. С једне стране, путем анализе асоцијативних поља, добијени су подаци о актуелној, савременој представи појма *деньги / новац* у руској и српској концептосфери, а с друге стране, прегледом пословица које садрже номинатор концепта, дошло се до устаљених представа о датом појму, утемељених на народној традицији.

Когнитивна обележја концепта *деньги / новац* могу да се поделе у две групе. Прва се односи на новац као предмет, а друга на новац као вредност. У савременој свести говорника руског и српског језика основни, информативни садржај концепта је да је новац предмет који има одређену вредност и служи за плаћање. У овој групи обележја у обема концептосферама најзаступљенија

је категорија количине. Велика количина доминира у односу на малу. У другом плану је материјал од којег се прави новац, пре свега папир и злато, затим предмети у којима се новац држи, на првом месту новчаник, и установе у којима се највише користи новац, пре свега банке. У особине новца као предмета спадају и његова типична боја, У овој особини примећује се да је у свести говорника српског језика у односу на руски заступљенија зелена боја као типична боја новца. У концептуализацију новца укључени су и предмети који се њиме купују, као и његово порекло. Куповина је заступљенија у српској концептосфери. Другу групу когнитивних обележја чине конотативне особине новца. У руској концептосфери преовладава негативна оцена новца, док је у српској концептосфери однос позитивне и негативне оцене изједначен. Такође, у ову групу укључено је когитивно обележје које се односи на мишљење о важности новца. У обема концептосферама преовладава мишљење да је новац потребан, али је оно заступљеније у српској него у руској концептосфери. У овој групи значења важан је и доживљај новца као симбола моћи, који је заступљенији у српској концептосфери. Наведене чињенице могу да укажу на већу усмереност српских говорника на материјалне вредности у односу на говорнике руског језика.

Упркос томе што је за пословице врло често карактеристичан противречан став о одређеном појму, оне су за лингвокогнитивну анализу концепта значајне са културно-традиционалног аспекта. У спроведеној анализи утврдили смо који су аспекти значења важни за традиционални доживљај новца. У обема концептосферама то су оцена новца, однос према употреби туђег новца и важност сопственог извора стицања новца, однос према штедњи новца, опрезност у располагању новцем, поређење новца са нематеријалним вредностима у циљу истицања предности нематеријалних вредности. У обема концептосферама преовладава мишљење да је новац неопходан за живот, да треба да се штеди, да не треба да се даје и узима у зајам и да са новцем треба бити опрезан јер се лако троши и може да донесе проблеме.

Цитирана литература

Бартмињский, Ежи. Языковой образ мира: Очерки по этнолингвистике. Москва: Индрик, 2005.

[Bartmiński, Eži. Языковой образ мира: Очерки по этнолингвистике. Москва: Indrik, 2005]

Бартмињски, Жежи. Језик – слика – свет: етнолингвистичке студије. Београд: SlovoSlavia, 2011.

[Bartmiński, Ježi. Jezik – slika – svet: etnolingvističke studije. Beograd: SlovoSlavia, 2011]

Денисенкова, Юлия С. «Развитие концепта «деньги» в историческом аспекте». Вестник МГИМО - Университета № 5 (32), 2015: 227–231.

[Denisenkova, Yuliya S. «Razvitie koncepta «den'gi» v istoričeskom aspekte». Vestnik MGIMO - Universiteta № 5(32), 2015: 227–231]

Залавина, Татьяна Ю., Наталья В. Дерина, Лариса С. Полякова, Юлия В. Южакова. «Концепт деньги в контексте национальных лингвокультур». Вестник

Кемеровского государственного университета, 2019: 191–196.

[Zalavina, Tatjana Ю., Natalja V. Derina, Larisa S. Poljakova, Јолија V. Јоџакова. «Koncept denъgi v kontekste nacionalnih lingvokulturn». Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta, 2019: 191–196]

Иванова, Елизавета В. Мир в английских и русских пословицах. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ: Издательство СПбГУ, 2006.

[Ivanova, Elizaveta V. Mir v anglijskih i ruskih poslovicah. Sankt-Peterburg: Filologiĉeskij fakul'tet SPbGU: Izdatel'stvo SpbGU, 2006]

Корбут, Александра Ю., Хуйцзы Ли. «Сопоставительный анализ репрезентантов концепта «деньги» в китайском и русском языках» (традиционный слой)». Вестник Челябинского государственного университета № 10, 2015: 113 – 119.

[Korbut, Aleksandra Ю., Нуйцзы Li. «Sopostavitel'nyj analiz reprezentantov koncepta «denъgi» v kitajskom i ruskom jazykah» (tradicionnyj sloj)». Vestnik Ćeljabinskogo gosudarstvennogo universiteta № 10, 2015: 113 – 119]

Лихачёв, Дмитрий. С. «Концептосфера русского народа». Серия литературы и языка 1993: 3–9.

[Lihaĉev, Dmitriij. S. «Konceptosfera russkogo naroda». Serija literatury i jazyka 1993: 3–9]

Маројевић, Милена. «Економема *деньги* у руској језичкој слици света». [У:] М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.) Зборник радова са IX међународног научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу: Српски језик – Од Вука до данас. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет Крагујевац, 2015, 215–224.

[Marojević, Milena. «Ekonema denъgi u ruskoj jezičkoj slici sveta». [U:] M. Kovaĉević, J. Petković (ur.) Zbornik radova sa IX meĉunarodnog nauĉnog skupa odrĉanog na Filološko-umetniĉkom fakultetu u Kragujevcu: Srpski jezik – Od Vuka do danas. Kragujevac: Filološko-umetniĉki fakultet Kragujevac, 2015, 215–224]

Попова Зинаида Д., Иосиф А. Стернин. Когнитивная лингвистика. Москва: АСТ: Восток- Запад, 2007.

[Popova Zinaida D., Iosif A. Sternin. Kognitivnaja lingvistika. Moskva: AST: Vostok-Zapad, 2007]

Стернин Иосиф А., Алла В. Рудакова. Психолингвистическое значение слова и его описание. Ламберт, 2011.

[Sternin Iosif A., Alla V. Rudakova. Psiholingvistiĉeskoe znaĉenie slova i ego opisanie. Lambert, 2011]

Стефановић, Марија. «О дOMETИМА експерименталних метода у опису језичке слике света: асоцијативно поље као извор података (на материјалу стимулуса хлеб у руском и српском језику)». [У:] Ј. Грковић – Мејџор (ур.) Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. Нови Сад: Матица српска, 65-85.

[Stefanović, Marija. «O dometima eksperimentalnih metoda u opisu jeziĉke slike sveta: asocijativno polje kao izvor podataka (na materijalu stimulusa hleb u ruskom i srpskom jeziku)». [U:] J. Grković – Mejdžor (ur.) Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku. Novi Sad: Matica srpska, 65-85]

Ћуловић, Ксенија, Драгана Дробњак. «Новац у српској, француској и шпанској фразеологији». [У:] Е. Андрић и др. *Годишњак филозофског факултета у Новом Саду*. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 79 – 92.

Извори

Аникин, Владимир П. Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. Москва: Государственное учебно–педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1957.

[Anikin, Vladimir P. Russkie narodnye poslovice, pogovorki, zagadki i detskij fol'klor. Moskva: Gosudarstvennoe učebno–pedagogičeskoe izdatel'stvo Ministerstva prosveteñiâ RSFSR, 1957]

Даль, Владимир. И. Пословицы и поговорки русского языка. Москва: Русский язык, 1987.

[Dal', Vladimir. I. Poslovice i pogovorki ruskogo âzyka. Moskva: Russkij âzyk, 1987]

Јовановић, Јелена. Књига српских народних пословица 2. Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, 2006.

[Јovanović, Jelena. Knjiga srpskih narodnih poslovice 2. Beograd: Naučno društvo za negovanje i proučavanje srpskog jezika, 2006]

Караулов, Юрий Н. (ред.). Русский ассоциативный словарь. Том 1. От стимула к реакции. Москва: ООО «Издательство Астрель»: ООО «Издательство АС», 2002.

[Karaulov, Ūrij N. (red.). Russkij asociativnyj slovar'. Tom 1. Ot stimula k reakcii. Moskva: ООО «Izdatel'stvo Astrel'»: ООО «Izdatel'stvo AS», 2002]

Караџић, Вук С. Српске народне пословице. Београд: Просвета–нолит, 1985.

[Karadžić, Vuk S. Srpske narodne poslovice. Beograd: Prosveta-nolit, 1985]

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српскога језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

[Piper, Predrag, Rajna Dragičević, Marija Stefanović. Asocijativni rečnik srpskoga jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

Наташа Козомора

АССОЦИАТИВНОЕ И ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКОЕ ПОЛЯ КОНЦЕПТА *ДЕНЬГИ/НОВАЦ* В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В настоящей работе анализируется концепт *деньги/новац* в русском и сербском языках. В исследовании применяется сопоставительный метод. Корпус составляют реакции ассоциативных словарей на стимулы *деньги* в русском и *новац* в сербском языках, и пословицы, содержащие лексемы *деньги* и *денежки* в русском и *новац* и *паре* в сербском языках. Выделенный материал классифицируется по параметру семантической близости. Целью работы является определение коллективных и индивидуальных признаков концепта в русской и сербской концептосферах, а также и определение его социокультурных составляющих, а через семантический анализ пословиц, описание традиционного и коллективного содержания концепта в двух языках.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, ассоциативное поле, пословицы, деньги, новац.

LEXIKÁLNE ZLOŽENIE A MOTIVÁCIA BIBLICKÝCH FRAZÉM (na príklade slovenskej a srbskej biblickej frazeológie)*

V príspevku si na príklade biblickej frazeológie slovenského a srbského jazyka všímame lexikálne zloženie biblických frazém. Na základe charakteristickej lexémy, ktorá je obsahom týchto frazém, ponúkame niekoľko kategórií, do ktorých ich z tohto aspektu možno rozvrhnúť a v rámci nich sa zmieňujeme aj o motivácii a sémantike daných frazém. Do osobitnej kategórie zaradíme frazémy, ktoré sa v Biblii nachádzajú, no nie sú ňou motivované a vo svojom zložení neobsahujú biblický, ani náboženský prvok.

Kľúčové slová: frazeológia, biblická frazeológia, lexikálne zloženie frazém, slovenský jazyk, srbský jazyk.

This paper focuses on the lexical composition of biblical phrasemes documented with the examples of Serbian and Slovak biblical phraseology. From this aspect, there are several categories that unite the phrasemes that have a characteristic lexeme in their composition, and they are motivated by various imagery and have various meanings. A separate category are the phrasemes that are found in the Bible but are not motivated by it and do not include either a biblical or a religious component.

Keywords: phraseology, biblical phraseology, lexical composition of phrasemes, Slovak language, Serbian language.

1. Biblické frazémy sú definované ako jazykové jednotky späté s Bibliou, ktoré sa vyznačujú sémantickou ucelenosťou, reprodukovateľnosťou, preneseným významom, expresívnosťou a knižnosťou (Лилич et al. 1993). Keďže sa tieto vlastnosti vzťahujú aj na frazémy všeobecne, ako jedna z najdôležitejších charakteristík biblických frazém sa vyzdvihuje práve ich spätosť s prameňom (Stěpanova 2004: 108).

Pri skúmaní biblickej frazeológie sa však nestačí sústrediť iba na jednotky, ktoré vo svojom zložení majú biblický prvok. V príspevku sa preto zameriavame práve na rôznorodé lexikálne zloženie tohto súboru. Naším cieľom je na základe slovenských a srbských biblických frazém poukázať na túto skutočnosť, ponúknuť niekoľko kategórií, do ktorých ich možno z tohto aspektu rozvrhnúť a v rámci

* Príspevok je parciálnym výsledkom projektu *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe* (č. 178017), ktorý financuje Ministerstvo osvet, vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko; Príspevok predstavuje časť výskumu realizovaného pre potreby dizertačnej práce *Biblická frazeológia v slovenskom a srbskom jazyku* na doktorandskom štúdiu jazyka a literatúry Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade pod vedením školiteľky doc. Dr. Jasny Uhlárikovej.

nich na základe vybraných príkladov¹ poukázať aj na motiváciu a sémantiku tejto skupiny frazém.

Analyzovanú vzorku, biblické frazémy a parémie, sme vyexcerpovali z frazeologických a lexikografických slovníkov, z monografií slovenského a srbského jazyka, ako aj z ostatných jazykových príručiek konzultujúc pritom kontrolné korpusy. Úhrne bolo analyzovaných 1193 slovenských a 1285 srbských frazém, spolu 2478 frazém. S cieľom zachovať vyhovujúcu prehľadnosť zdroj neuvádzame za každou jednotkou, ktorou v príspevku ilustrujeme naše zistenia, ale v ich úplnom zozname na konci práce.

2. Existujú mnohé spôsoby typologizácie biblických frazém (Skladaná 2003; Stěpanova 2004; Baláková a i. 2016; Ferencová 2006; Markovičová 2013 atď.), ktoré umožňujú ich analýzu z rôznych aspektov. Jeden zo spôsobov skúmania tohto súboru frazém je aj analýza ich lexikálneho zloženia.

Detailnou analýzou slovenských a srbských frazém sme prišli k uzáveru, že z aspektu lexikálneho zloženia možno dané jednotky rozvrhnúť do niekoľkých kategórií:

1. Frazémy, ktorých súčasťou je lexéma pomenúvajúca dobro (*Boh/Бог; Kristus/Христ; Ježiš/Иисус; Pán/Господ; Mesiáš/Месия; anjel/анђео* a pod.) alebo zlo (*satan, diabol/ђаво, ђаво; čert/враг, бес; antikrist/Антихрист* a pod.),
2. frazémy, ktorých súčasťou je lexéma označujúca základné kresťanské princípy (*duch/дух; duša/душа; srdce/срце; viera/вера; nebo/небо; raj/paj; hriech/грех* a pod.),
3. frazémy, ktorých súčasťou je lexéma označujúca kresťanské praktiky (*krst/крштење; kázeň/проповед; pokánie/кајање; obeť/жртва; modlitba/молитва; Otčenáš/Оченаш; evanjelium/јеванђеље* a pod.),
4. frazémy, ktorých súčasťou je biblická osobnosť, resp. biblické antroponymum alebo biblické mesto, resp. iné biblické toponymum,
5. frazémy motivované biblickým príbehom, ktorých súčasťou sú lexémy náboženského a svetského charakteru.

Uvedené kategórie zjednocujú frazémy, ktoré vo svojom zložení majú jednu charakteristickú lexému, pričom sú motivované rôznymi obrazmi a majú rozličné významy. Ako osobitnú kategóriu vyčleňujeme frazémy, ktorých súčasťou nie je biblický, ani náboženský prvok. Je to skupina frazém, ktoré nie sú motivané Písmom svätým, no predsa sa v ňom ako ustálené jazykové jednotky nachádzajú.

V pokračovaní sa zmienime o motivácii a sémantike jednotiek zaradených do daných kategórií.

¹ Tvrdenia ilustrujeme slovenskými a srbskými biblickými frazémami. V prípade, keď uvedený príklad nemá svoj sémantický ekvivalent v druhom skúmanom jazyku, uvádzame len slovenský alebo len srbský príklad. Potrebné je poznamenať, že sa zistenie o existovaní sémantického ekvivalentu v druhom skúmanom jazyku získané počas analýzy danej problematiky nemusí zhodovať s reálnou situáciou, keďže zaradenie určitých jednotiek do slovníkov a monografií v najväčšej miere závisí od autorov a zostavovateľov daných jazykových príručiek. Naším cieľom bolo zoskupiť a analyzovať čo najväčší počet biblických frazeologických jednotiek používajúc dostupné relevantné slovníky a monografie.

2.1.1. Motivačnou bázou frazém, ktoré pomenúvajú dobro a vo svojom zložení obsahujú lexémy *Boh/Бог; Kristus/Христ; Ježiš/Иисус; Pán/Господ; Mesiáš/Месия* a pod., sú biblické obrazy a chápanie Boha a jeho vlastností. Prejavuje sa v nich ako stvoriteľ (*Ani Pán Boh svet naraz nestvoril / Бог је најпре створио шуму на човека*), ako niekto, kto má zvrchovanosť, silu (*Сам (само) Бог нема господара*), čia moc a nadvláda sa uznáva (*To је у Боžích рукаћ / То (све) је у Божијим рукама*) a čia vôľa sa prijíma (*Nech sa stane vôľa Božia / Као што је Богу воља*). Do Božej milosti a pod Božiu ochranu a starostlivosť sa porúča (*s potocou Božou / Уз Божију помоћ!*). Boh sa zároveň chápe ako niekto, kto pomáha chudobným (*Kde је биеда највџшиа, потос Боћа најблишја / Где је највећа нужда, онда је и неизбежна помоћ Божија*) a je štedrý darca, dokonca aj darca života a zdravia (*Nech ti dá Pán Boh здравје! / <Даж> Боже здравља*). Je stelesnením lásky, pokoja, krásy, dobroty, úprimnosti, spravodlivosti, ospravedlnenia, odpúšťania, múdrosti a bezhriešnosti (*Kde је виера в Боћа, там је дар мудрости, где невера в Боћа, там је тма хлупости; Где нема науке, ту ни Бога међу тим људима нема*). Je vševedúci a vševidiaci (*Boh <сáт> вие / Бог <свету (један, једини, сам)> зна (не зна) <кад, како>*) a jeho autorita sa konfrontuje aj s ľudskými autoritami (*Їо Боћу, Боћу, а чо свету, свету / <дату> цару царево, <а> Богу Божије <ваља давати>*).

V každodennom živote sa človek odvoláva na Božiu prítomnosť a jeho zasahovanie do ľudského života sa môže sledovať v zmysle spájania ľudí, usmerňovania, ochrany, poznačovania, zasahovania prostredníctvom poslov a pod. (*Сáт пáнбоћ тá сем послал (Небесá тá сем послали) / Ко да га је сам Бог послао; Боћ ми <је> сведок (сведком) / Бог ми је сведок!*)

Vo vzťahu človeka voči Боћу sa prejavuje vďака, ale aj jeho akceptovanie alebo neakceptovanie vo všeobecnosti (*таť (немаť) Боћа при себе; измирити се с Богом; спúšťат' са Боћа*). V zaklínaniach sa upozorňuje na trest nezrealizovaného priameho kontaktu s Боћом (*Лица Божијег никад не угледао!*).

Na základe uvedeného možno uzavrieť, že sa ľudské chápanie Božích vlastností vo frazeológii, tak v slovenskej, ako aj v srbskej, zhoduje s teologickými zásadami uvedenými v Biblii, resp. biblické obrazy a chápanie Boha sú motivačným základom daných frazém. Boh sa tak v skúmaných frazémach prejavuje ako stvoriteľ, jeho moc je zvrchovaná a bez obmeny, kontroluje človeka a vplýva na jeho činy, chráni a stará sa oňho, je darca života a zdravia. S ním sa spájajú pozitívne vlastnosti, city a stavy človeka ako sú láska, pokoj, dobrota, krása, úprimnosť a i., ale keďže je aj spravodlivý a súdi priestupky, vzbudzuje bázeň.

Frazémy, ktoré vo svojom zložení obsahujú lexému *anjel/анђео* sú najčastejšie motivované vlastnosťami týchto nadprirodzených bytostí. V slovenskej a srbskej biblickej frazeológii sa anjeli prejavujú ako bytosti, ktoré zasahujú do života ľudí a pozdravujú ich. Sú dobrí, nevinní, trpezliví, krásni, ochraňujú človeka (*Je <dobrý> ako anjel; čistý (nevinný, pekny, krásny) ako anjel / чист (добар) као анђео; anjel strážny (strážca, ochranca) / анђео чувар (стражанин); анђео хранитељ (хранилац) atď.*). Primárne sú však prítomní mimo života ľudí, čiže v inej dimenzii, keďže sa človek v ich prítomnosti ocitá až po svojej smrti (*odísť medzi anjelov*). Podobu anjela, ktorý symbolizuje dobro, niekedy má aj zlo, čím sa zdôrazňuje falošnosť a pretvárka, resp. pokrytectvo ľudí (*anjel z rožkami (rožky) / Анђео у лицу, љаво у срцу*).

2.1.2. Skupina frazém, ktorých súčasťou je lexéma pomenujúca zlo (*satan, diabol/ђаво, ђавоо; џерт/враг, бес; antikrist/Антихрист* a i.), je motivovaná biblickými obrazmi týchto temných bytostí. Pomenujú zlého a nerozvážneho (z *pekla vyšibaný (vyhnaný)*; *Lucifer z pekla; џertu dobrý; Zapisal dušu џertovi / Предаде (продано) душу ђаволу; Он је Антихрист*), nahnevaného (*Akoby ho bol diabol posadol; Akoby bol <sám> diabol doň vošiel (vstúpil) / Као да је ђаво ушао у њега*), ale aj prefikáneho (*Їertom z pekla ušiel*) a rýchleho človeka (*Beží (uteká), ani čo by ho všetci џerti hnali / Бежу као да га (их) јуре сви бесови (ђаволи)*). Pomenúva sa nimi aj nebezpečenstvo (*Їert <nikdy> nespí / Враг (ђаво) не спава <удиль>; Ђаво не мирује*), riskovanie (*pokúšať osud (šťastie, Boha, diabla, џerta)*) a skrotenie niekoho (*vyhnať (vyháňať) diabla (џerta) [z niekoho] / истерати ђавла (ђавола, врага) [из некога]*).

Skúsenosť ľudí zhrnutá vo frazeológii poukazuje na to, že zlé sily sú mocné, stále prítomné a ich silu netreba podceňovať (*Добар је Бог, али су и ђаволи јаки*). Ich prítomnosť v živote človeka nie je želaná a odmieta sa (*Иди, ђаволе, од мене и од моје душе!*).

2.2. Frazémy, ktoré vo svojom zložení obsahujú lexémy pomenujúce základné kresťanské princípy (*duch/дух; duša/душа; srdce/срце; viera/вера; nebo/небо; raj/paj; hriech/грех* a pod.), sú najčastejšie motivované človekom, jeho vlastnosťami, správaním sa a činnosťami.

Frazémy obsahujúce lexémy *duch/дух, duša/душа, srdce/срце* súvisia s intenzitou vykonávania určitej činnosti, pričom najčastejšie ide o maximálnu intenzitu: *celým srdcom; celou dušou / свим срцем; свом (читавам, целом, пуном) душом*. Reprezentujú človeka a jeho správanie sa, poukazujú na jeho podstatu, city a vlastnosti: úprimnosť a dôveru (*otvoriť <si> srdce (dušu) <dokorán> / отворити (отварати, открити, излити) душу <u срце>*), zármutok, trápenie (*Je mi ťažko na srdci (pri srdci, okolo srdca) / На души (при души, у души) му је (им је) лако (ласно, ведро, тешко)*), úľavu (*Uľavilo sa mi (odľahlo mi) na duši / Одлакну (лакну, одлакнуће, лакнуће) ми (joj) на души*) a pod.

Najčastejšie zobrazujú pozitívne ľudské vlastnosti, city a psychofyzické stavy človeka: spokojnosť (*mať dušu na mieste (na pokoji) / Срце ми је на месту*), dobro, vernosť, šľachetnosť (*mať mäkké (zlaté, verné, šľachetné) srdce / бити доброг (мекког) срца; златно срце*), ľudskosť, správne hodnoty (*mať srdce na pravom mieste / Срце му (ми, ти) је на мери*), ale aj bezcitnosť (*mať tvrdé (kamenné) srdce / камена (каменог, тврда, тврдог) срца <бити>*), nečestnosť (*predať (zapredať) svoju dušu / продати душу <нечастивом (ђаволу, врагу)>*), obmedzenosť (*chudobný v duchu (duchom, na duchu, na duši / сиромашан (сиромах, инокосан, ништи, нишчи) духом*).

Frazémy obsahujúce lexému *viera/вера* upozorňujú na dôležitosť skutkov (*Viera bez skutkov je mŕtva / Вера без дела мртва је*), kým tie, ktoré majú vo svojom zložení lexému *nebo/небо* na blahobyt a príjemnosť (*raj na zemi / paj на земљи; То је рајска (небеска) худба*).

Frazémy s lexémou *hriech/грех* pomenujú veľký priestupok (*donebavolajúci hriech / ванујући грех на небо (у небо, до неба)*) a upozorňujú aj na následky hriechu (*Jeden hriech plodí druhý / Грех је греху заметак*).

2.3. Frazémy, ktorých súčasťou je lexéma označujúca kresťanské praktiky (*krst/крштење; kázeň/проповед; rokánie/кајање; obeť/жртва; modlitba/молитва; Otčenáš/Оченаш; evanjelium/јеванђеље* a pod.), najčastejšie súvisia s medziľudskými vzťahmi.

Kázeň ako náboženská, mravoučná a poučná reč prednesená obyčajne na kazateľnici pri bohoslužbách má v analyzovaných biblických frazémach význam napomínania, hrešenia niekoho (*mať (čítať, držať, robiť) [niekomu] kázeň (kázne) / очитати проповед [некоме]*), pričom sa v srbskom jazyku rovnaký význam dosahuje aj lexémou Оченаш: *очитати (очатити) [некоме] Оченаш (Очењаши)*. Lexéma pomenúvajúca Modlitbu Pána *Otčenáš/Oченаш* však vo frazémach oboch jazykov pomenúva schopnosť vedieť niečo veľmi dobre, nasпамäť: *vedieť [niečo] ako otčenáš / знати (говорити, изговорити, учити, научити) [нешто] као Оченаш*. Pozoruhodná je aj frazéma *veriť [niečomu (niekomu)] ako evanjeliu / Верује у то као да је записано у Јеванђељу*, kde sa v oboch jazykoch lexéma *evanjelium/јеванђеље* chápe ako niečo, čomu sa dôveruje.

2.4.1. Najčastejšími motivantmi skupiny frazém, ktorých súčasťou je biblická osobnosť, sú Adam a Eva, prví ľudia, ktorí v Rajskej záhrade zhrešili, boli z nej vyhnaní a na ten spôsob podľa Biblie ovplyvnili osud celého ľudstva. V tom zmysle sa aj očakáva, že vo frazeológii budú figurovať v rámci viacerých obrazov. V skúmaných frazémach sa tieto osobnosti vnímajú v kontexte nadčasovej kategórie, resp. ako niekto, v čej prítomnosti sa človek ocitá po smrti (*kopať loj s Adamom*), ale vzhľadom na svoju pozíciu na začiatku sveta, aj ako niekto prítomný od začiatku (*zачаť (zачи́на́т) od Adama <a Evy> / од Адама развести (почети); од Адама <и Еве> (од Еве и Адама)*), resp. starý (*Адамов век*). Zároveň sú symbolom ľudí vo všeobecnosti, často vnímaní ako prarodičia celého ľudstva (*Evine dcéry (deti) / Евин син; Евина кћи (Евине кћери, кћери Еве)*). V kontexte biblického obrazu pokušenia a pádu prvých ľudí Adam a Eva súvisia aj s nahotou (*<byť> <odetá> v Evinom rúchu; <byť> <oblečený> v Adamovom rúchu (šatách) / у Евином костиму; у Адамовом (Адамову) костиму*) a pokušením (*Evino jablko / Евина (златна, рајска) јабука (патлиџан)*).

Obrazy vysokého veku a staroby súvisia aj so starozákonnými osobnosťami ako sú Matuzalem a Abrahám (*<byť> starý ako Matuzalem (ako Abrahám, ako svet) / стар као Метузалем*). Abrahám, podobne ako Adam, je ten, v čej prítomnosti sa človek ocitá po svojej smrti (*Už je v lone Abrahámovom (dostať sa do lona Abrahámovho) / отићи (преселити се, бити примљен) у Аврамово (Абрахамово) крило*).

Biblické osobnosti v skúmaných frazémach zobrazujú aj ďalšie ľudské vlastnosti: veľmi chlpatý človek je ako Ezau (*chlpatý ako Ezau*), zvodná žena je ako putifarka (*putifarka*), mocný človek sa prirovnáva k biblickému silákovi Samsonovi (*<mocný ako> Samson*), múdry sa dáva do kontextu s biblickým kráľom Šalamúnom (*múdry ako Šalamún / мудар (наметан) као Соломон*), ryšná žena pripomína kráľovnú zo Sáby (*chodiť (niesť sa) ako kráľovná zo Sáby*) atď. Falošnosť pripomína zradu učeníka Judáša pred ukrižovaním Ježiša Krista (*predať (zapredať) [niekoho (niečo)] за јудáшску грош / за јудин грош продати (продавати); јудáшску боџк / Јудин пољубац*), pochybovačnosť učeníka Tomáša (*neveriaci Tomáš (tomáš) / неверни (неверни, неверован, неверовани, неверовани, невероватни) Тома (Томо, Томаш)*), kým

bystrosť a dôvtip evokuje Ježišovho učeníka Filipa (*mat' (nemat') Filipa*). Symbolika milosrdného Samaritána sa každodenne používa na označenie dobrého človeka, ktorý nezištne pomáha inému (<*milosrdný*> *samaritán (Samaritán)*; *милостиви Самарјанин (добри Самарићанин)*).

Biblické obrazy sa prejavujú aj v rámci každodenných medziľudských vzťahov. Benjamín tak symbolizuje najmladšieho člena rodiny alebo istého spoločenstva (*byť benjamínom (benjamínkom) <rodiny>*), kým Dávid a Goliáš nerovných súperov (*Dávid a Goliáš (súboj Dávida s Goliášom) / <Hoce ce ko> Давид и Голујам*). Nachádzame ich však aj v kontextoch každodenných situácií: obchádzať ľudí a nedosiahnuť želaný výsledok ľudom pripomínalo biblickú osobnosť Pavla (Šavla) (*chodiť od Šavla k Pavlovi*), kým neočakávané situácie pripomínajú Baláma a jeho oslicu, ktorá na ceste za moábskymi kniežatmi prehovorila (*Baláмова oslica*). V každodenných situáciách sú biblické osobnosti používané aj v zahrešeniach: *Na kiego Árona!*

Určité postavy neboli frazeologizované v oboch jazykoch. Kontrastívnou analýzou uvedených slovenských a srbských biblických frazém sme si všimli, že v srbskom jazyku proces frazeologizácie nezachytil napr. starozákonného Jóba (Kniha Jób), bez ohľadu na jeho symboliku veľkého trápenia. Slovenský frazeologický fond obsahuje niekoľko frazém, ktoré sú ním motivované: *trpí ako Jób*; *Jóbove rany*; *Jóbova trpezlivosť*; *Jóbova (jóbovská) zvesť (správa)*, pokiaľ v srbskom jazyku sa táto osobnosť nefrazeologizovala.

2.4.2. V zložení analyzovaného súboru frazém sa vyskytujú aj biblické toponymá.

Babylon je v biblickom kontexte mesto, kde Boh trestajúc ľudské výčiny zmiatol reč celému svetu. S týmto súvisia aj biblické frazémy zobrazujúce nedorozumenie (*вавилонски језик*), zmätok, chaos, neporiadok (*babylonský zmätok*) a ilúzie (*зидати вавилонске куле*).

Sodoma a Gomora sú podľa Biblie miestom nerestí a hriechu. Práve tento obraz starozákonných miest sa aj frazeologizoval, tak v slovenskej, ako aj v srbskej frazeológii (<*hotová*> *Sodoma (sodoma) <a> Gomora (gomora) / Содома (Содом) и Гомора (Гомор)*).

Biblický príbeh o Egypte a utláčaní Izraelcov sa do frazeológie preniesol v obraze desiatich rán, ktoré z dôvodu neposlušnosti Božieho nariadenia zasiahli egyptský národ a faraóna a spôsobili im veľké utrpenie (*egyptská rana (rany)*; *desať (sedem) egyptských rán*).

Frazeologizáciu biblického príbehu, ktorý opisuje pád mesta Jericho, tiež nachádzame vo frazeologickom fonde slovenského a srbského jazyka. Podľa Božieho rozkazu Izraelci okolo Jericha obchádzali šesť dní, každý deň raz. Na siedmy deň mesto obišli sedemkrát. Pri siedmom raze kňazi zatrúbili na trúbach a rohoch, ľud vykrikol veľkým bojovým pokrikom a zrútili sa mestské hradby. Frazeologizoval sa práve obraz jerichovských trúb, avšak s negatívnou konotáciou – ako nadávka hlúpemu človeku (*jerichovská (Jerichova) trúba / јерихонска труба*). Môžeme len predpokladať, že to súvisí s nadprirodzeným, resp. nereálnym spôsobom pádu mesta Jericho a že rozprávanie o danej udalosti u ľudí mohlo vzbudiť až takú nedôveru, že daného človeka považovali za hlupáka.

2.5. Frazémy motivované biblickým príbehom, ktorých súčasťou sú lexémy náboženského a svetského charakteru, najčastejšie motivovali dobré a zlé ľudské vlastnosti, ktoré v daných biblických príbehoch prichádzajú do popredia, ale aj ich charakteristický spôsob života, životné okolnosti a situácie (*Шест дана не ради, а седмог се одмара; stavat' <dom> na piesku / graditu (zidatu) <куле> на песку; oddelit' (rozoznat') kúkol' od pšenice; triedit' (oddelit') zrno od pliev (plevu od zrna) / одвојити (одвајати, оделити) кукол' од пшенице (жита, доброг зрна); оплевити кукол' из жита; одвајати жито од кукоља; predat' (zapredat', zradit') [niekoho] за 30 (tridsat', trinást') strieborných / продати [некога] за тридесет сребрњака*).

Najčastejšie sú obrazy súvisiace s ukrižovaním Ježiša Krista, ktorý je opodstatnene najsilnejším motívom a obrazom v tejto kategórii. V rámci neho si v oboch jazykoch všimáme frazeologické obrazy, ktoré súvisia s Judášovu zradu (*predat' (zapredat', zradit') [niekoho] за 30 (tridsat', trinást') strieborných / продати [некога] за тридесет сребрњака*), veľkým utrpením (*kalich utrpenia / горка (жучна) чаша*), zdĺhavým vyriešením situácie (*posielat' [niekoho] (chodit') od Pontia k Pilátovi (od Kaifáša k Annášovi) / <слати [некога] (ићи) од Понтија до Пилата*), odsúdením (*pribit' [niekoho] на križ / разанети (разанињати, распети, распињати, прибити, прибијати) [некога] на крст*) a pod. Priamo s tým súvisia aj frazeologické obrazy o vzkriesení Ježiša Krista, ktorých je však viac v srbskom ako v slovenskom jazyku (*дићи (дигнути, дизати) [некога] из (од) мртвих; <изгледа> као да се вратио из мртвих (као да се из гроба дигао); Није трећу ноћ дочуван*).

Kontrastívnou analýzou sme si všimli, že sa niektoré biblické príbehy nefrazeologizovali v oboch skúmaných jazykoch. Zaujal nás príklad motivovaný podobenstvom o múdrom a bláznivom staviteľovi (Evanjelium podľa Matúša 7, 24–27), resp. symbolikou dvoch ľudí, z ktorých jeden svoj dom staval na skale, kým druhý na piesku. V slovenskom jazyku sú frazeologizované príklady oboch staviteľov: *stavat' <dom> na piesku* a *stavat' <dom> na skale*, kým v srbskom jazyku sa frazeologizoval iba príklad bláznivého staviteľa: *graditu (zidatu) <куле> на песку*. Srbský frazeologický fond neobsahuje ani obraz „desiatich spravodlivých“ z príbehu o Sodome a Gomore, ktorí mohli zachrániť toto mesto pred skazou (*desat' spravodlivých*), ani príbeh o zlatom teľati, v zmysle neopodstatného zbožňovania materiálnych vecí (*h'ladiet' [na niekoho] ako на modлу, vzhliadat' [k niekomu] ako k modle*). V slovenskom jazyku sa napr. nefrazeologizoval príbeh o vodách v Meríbe, v rámci ktorého sa v srbskom jazyku upozorňuje na lenivého človeka (*Чека да из камена потече вода*), príbeh o Rút, kde sa v srbskom jazyku poukazuje na zbytočnú prácu (*купити класје по старом стрништу*), podobne ani obraz nasýtenia päťtisíc ľudí pomocou piatich chlebov a dvoch rýb (*He можеш нахранити цео свет са два хлеба и пет риба*).

Niektoré príbehy sú frazeologizované v oboch jazykoch, avšak nie je frazeologizovaný ten istý obraz. Kým v slovenskej frazeológii stvorenie sveta poukazuje na začiatok (*od stvorenia sveta*) a na človeka ako korunu tvorstva (*koruna tvorstva (všetkého)*), v srbskej sa zdôrazňuje proces tvorenia, resp. ironizuje sa šesť dní tvorenia a siedmy deň oddychu v zmysle ľudskej lenivosti (*Шест дана не ради, а седмог се одмара*). V srbskej frazeológii potopa nepoukazuje na neporiadok, chaos a zdĺhavé rozprávanie, resp. rozprávanie od začiatku, čo nachádzame v slovenskom frazeologickom fonde (*<hotová> potopa <sveta>; <začat' (rozprávať)> od potopy sveta*). V oboch však potopa poukazuje na ďalekú minulosť (*predpotopný; То боло еште пред*

potopou / npe pomona; To je bilo jom npe Pomona), nezájum o budúcnosť (*Po nás <nech príde> potora / После мене помон*) a pod.

2.6. V skupine frazém, ktorých súčasťou nie je biblický, ani náboženský prvok, ide o jednotky, ktoré nie sú motivované Písmom svätým, ale sa v ňom ako ustálené jazykové jednotky nachádzajú. Sú to jednotky zobrazujúce spôsob života, životné okolnosti a situácie, medziľudské vzťahy, ako aj city a stavy jednotlivca (*nevidieť (umierať) od hladu / умираю (умрети, сканавати) од гладу; ísť (byť) na úžitok / ићи (иде, шло је) у корист (у прилог, у рачун) [коме]; byť na dne / бити на дну*)².

3. Na základe uvedeného uzavierame, že biblická frazeológia predstavuje rozmanitý súbor jednotiek, o čom svedčia aj uvedené príklady slovenských a srbských frazeologických jednotiek, ktoré sú motivované rôznymi obrazmi a majú rozličné významy. Rozlišuje sa aj ich lexikálne zloženie, pričom neobsahujú vždy lexému biblického, ani náboženského charakteru. Dôležité je preto opierať sa o ich primárny zdroj, Bibliu, a o možnosť dokumentovania týchto jednotiek biblickým textom.

Citovaná literatúra

Baláková, Dana, Валерий В. Мокиенко. „Nič nie je nové pod slnkom“. Slavistična revija 64/2016, 2, 2016: 113–124.

Ferencová, Martina. „Kresťanské a biblické frazémy a ich miesto vo vyučovacom procese“. [In:] L. Sičáková, L. Liptáková (eds.) Slovo o slove. Prešov: Prešovská univerzita, 2006, 90–97.

Lačoková, Anna Margaréta. „Rôznorodosť biblizmov a problém vymedzenia tejto skupiny frazém (na príklade slovenskej a srbskej biblickej frazeológie)“. Slavistika XXIII/2 (2019), 23/2, 2019: 50–54.

Markovičová, Katarína. „Biblická frazeológia v denníku Pravda v roku 1988“. [In:] H. Walter, V. M. Mokienko, D. Baláková (eds.) Die slawische Praseologie und die Bibel. Greifswald: Ernst-Moritz-Ardnt-Universität Greifswald, 2013, 132–138.

Skladaná, Jana. „Textotvorné potencie frazeologických internacionalizmov“. Jazykový časopis 54, 1–2, 2003: 53–58.

Stěpanova, Ludmila. Česká a ruská frazeologie. Diachronní aspekty. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2004.

Лилич, Галина Алексеевна, Валерий Михайлович Мокиенко, Людмила Ивановна Степанова. „Библеизмы в русском, чешском и словацком литературных языках“. Вестник Санкт-Петербургского университета, 2, 1993: 51–59.

[Lilich, Galina Alekseevna, Valerij Mikhajlovich Mokienko, Liudmila Ivanovna Stepanova. „Bibleizmy v ruskom, cheshskom i slovatskom literaturnykh jazykakh“. Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta, 2, 1993: 51–59]

² O tejto skupine jednotiek sa viac zmiňujeme v Lačoková 2019: 50–54.

Zdroje

- Baláková, Dana. Dynamika súčasnej slovenskej frazeológie (fond somatických frazém). Greifswald: Universität Greifswald, 2011.
- Buzássyová, Klára, Alexandra Jarošová. Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006.
- Buzássyová, Klára, Alexandra Jarošová. Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2011.
- Habovštiaková, Katarína, Ema Krošláková. Frazeologický slovník: človek a príroda vo frazeológii. Bratislava: Veda, 1996.
- Jarošová Alexandra. Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015.
- Káčala, Ján, Mária Pisárčiková. Krátky slovník slovenského jazyka. Bratislava: Veda, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003.
- Miko, František. Frazeológia v škole. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1989.
- Peciar, Štefan. Slovník slovenského jazyka I – VI. Bratislava: vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1959–1968
- Spasić, Želmira. Frazeološki rečnik srpskohrvatskog jezika (srpskohrvatsko-slovački). Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike [etc.], 1984.
- Spasić, Želmira. Frazeološki rečnik slovačko-srpskohrvatski. Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike [etc.], 1989.
- Балакова, Дана, Харри Вальтер, Валерий Мокиенко. Из библейской мудрости. Z biblickej múdrosti. Biblische Weisheiten. Greifswald: Ernst-Moritz-Ardnt-Universität Greifswald, 2015.
- [Balakova, Dana, Harri Val'ter, Valerij Mokienko. Iz biblejskoj mudrosti. Z biblickej múdrosti. Biblische Weisheiten. Greifswald: Ernst-Moritz-Ardnt-Universität Greifswald, 2015]
- Вуловић, Наташа. Српска фразеологија и религија: Лингвокултуролошка истраживања. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2015.
- [Vulović, Nataša. Srpska frazeologija i religija: Lingvokulturološka istraživanja. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2015]
- Николић, Мирослав (ред.) Речник српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2007. [Nikolić, Miroslav (red.) Rečnik srpskoga jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2007]
- Оташевић, Ђорђе. Мали српски фразеолошки речник. Нови Сад: Прометеј, 2012. [Otašević, Đorđe. Mali srpski frazeološki rečnik. Novi Sad: Prometej, 2012]
- Стевановић, Михаило и др. (ред.) Речник српскохрватског књижевног језика. Нови Сад: Матица српска, 1990.
- [Stevanović, Mihailo i dr. (red.) Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 1990]
- Стијовић, Рада и др. (ред.) Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књига I–XIX. Београд: САНУ, 1959–2014.
- [Stijović, Rada i dr. (red.) Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika. I–XIX. Beograd: SANU, 1959–2014]
- Стошић, Љиљана. Библијске изреке и пословице. Нови Сад: Будућност, 2007. [Stošić, Ljiljana. Biblijske izreke i poslovice. Novi Sad: Budućnost, 2007]

Kontrolné zdroje

Biblia. Písmo Sväté Starej a Novej zmluvy. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 1978.

Biblia <<https://biblia.sk>> 29.09.2020.

Biblija <<http://biblija.biblija-govori.hr/>> 29.09.2020.

Potúček, Juraj. Biblická konkordancia. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 1997.

БИБЛИЈА или Свето писмо Старога и Новог завјета / [превод Стари завјет Ђура Даничић, Нови завјет Комисија Светог архијерејског синода Српске православне цркве]. Београд: Библијско друштво Србије, 2012.

[BIBLIJA ili Sveto pismo Staroga i Novog zavjeta / [prevod Stari zavjet Đura Daničić, Novi zavjet Komisija Svetog arhijerejskog sinoda Srpske pravoslavne crkve]. Beograd: Biblijsko društvo Srbije, 2012]

Anna Margareta Lačok

LEKSIČKI SASTAV I MOTIVACIJA BIBLIJSKIH FRAZEMA
(na primeru slovačke i srpske biblijske frazeologije)

Rezime

Biblijski frazemi su definisani kao ustaljene jezičke jedinice povezane sa Biblijom. Prilikom njihovog istraživanja ipak nije dovoljno fokusirati se samo na jedinice koje u svom sastavu sadrže biblijski elemenat. Cilj našeg rada je pomoću izabranih primera slovačkih i srpskih frazema predstaviti njihov raznovrsni leksički sastav, ponuditi nekoliko grupa u koje ih možemo sa ovog aspekta svrstati i ukazati na njihovu karakteristiku i motivaciju. U pitanju su grupe koje sadrže: leksemu koja označava dobro ili zlo; osnovne hrišćanske principe; leksemu koja pokazuje na hrišćansku praksu; biblijski antroponim ili toponim. Posebnu grupu čine frazemi motivisani biblijskom pričom u čijem sastavu se nalaze lekseme religijskog i profanog karaktera, i frazemi koji se u Bibliji nalaze, no nisu nastali pod njenim uticajem, a u čijem sastavu nije biblijski, ni religijski elemenat. Frazemi u ovim grupama su motivisani različitim slikama, imaju različita značenja i ne sadrže uvek biblijsku, ni religijsku leksemu, na osnovu čega zaključujemo da je prilikom istraživanja biblijskih frazema neophodno osloniti se na mogućnost njihovog dokumentovanja citatima iz Svetog pisma.

Ključne reči: frazeologija, biblijska frazeologija, leksički sastav frazema, slovački jezik, srpski jezik.

ТВОРБЕНИ НАЧИНИ ЗА ИМЕНОВАЊЕ ПРИПАДНИКА МУЗИЧКИХ ПОТКУЛТУРА У СРПСКОМ, РУСКОМ И ПОЉСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду је извршена типолошка анализа творбених начина за именовање припадника различитих музичких поткултура (нпр. срп. *металац*; рус. *металист*; пољ. *metalowiec/metal*) на материјалу српског, руског и пољског језика. Основни корпус је ексцерпиран из речника жаргона и једнојезичних речника, део корпуса је прикупљен уз помоћ интернетске претраге и анкете, коју су попунили изворни говорници српског, руског и пољског језика. Поред именица које означавају припаднике одређене поткултуре у раду се анализирају и могућност и начини творбе одговарајућих фемининатива (нпр. срп. *металка*; рус. *металистка*; пољ. *metalówka/metal/metalówka*), пејоратива (нпр. срп. *реперчић/реперчина*; рус. *рэпитос*; пољ. *raperzyna*), или пак аугментатива, који у одређеним контекстима немају пејоративни карактер, већ представљају аугментативе са сублимираном позитивном оценом (нпр. срп. *Дадо*, *реперчино*, *уметниче*, *обележио си ту зиму...*).

Кључне речи: музички жаргон, творба речи, суфиксација, позајмљенице, српски језик, руски језик, пољски језик.

This paper contributes a typological analysis of derivative models for referring to the members of different musical subcultures (e.g. Ser: *металац*; Rus: *металист*; Pol: *metalowiec/metal*), based on the material from Serbian, Russian and Polish. The main corpus is taken from the slang dictionaries and monolingual dictionaries, while another part of the corpus is collected through the online survey, which was completed by the native speakers of Serbian, Russian and Polish. Alongside the main topic, this paper depicts the derivation process of three further derivatives: femininative nouns (e.g. Ser: *металка*; Rus: *металистка*; Pol: *metalówka/metal/metalówka*), pejorative nouns (e.g. Ser: *реперчић/реперчина*; Rus: *рэпитос*; Pol: *raperzyna*), or augmentative nouns, which in certain contexts do not carry a pejorative meaning, but they represent augmentative nouns with positive connotations (e.g. Ser: *Дадо*, *реперчино*, *уметниче*, *обележио си ту зиму...*).

Keywords: music slang, derivation, suffixation, loanwords, Serbian, Russian, Polish.

1. Циљ, МЕТОД И КОРПУС РАДА

У раду ће бити извршена типолошка анализа творбених начина за именовање припадника различитих поткултура на материјалу српског, руског и пољског жаргона. Почетна идеја истраживања подразумевала је ексцерпирање основног дела корпуса из доступних речника жаргона. Ипак, услед недовољног броја прикупљених примера у корпус улазе и једнојезични речници стандардног језика, интернетска претрага и примери прикупљени анкетирањем испитаника. Рад се бави и анализом творбених начина за именовање припадника, тј. стварањем одговарајућих фемининатива, али и формирањем именовања експресивног карактера, тј. пејоратива, или пак аугментатива са сублимираном позитивном оценом.

Важно је напоменути да лексику која припада жаргону одликује висок степен експресивности. У ексцерпираном материјалу могу се наћи и лексеме без конотативних значења, које у својој структури садрже значење ‘припадник одређене поткултуре’.

Анкетирање испитаника је вршено путем интернета. Испитаници су попуњавали табелу у којој су имали понуђене називе музичких жанрова поред којих су могли да наведу именована за припадника и припадницу одређене музичке поткултуре, две посебне колоне у којима су могли да наведу образовања експресивног карактера (позитиван однос и негативан однос према припаднику/припадници одређене музичке поткултуре), као и посебну колону у којој су могли да оставе коментар у вези са одређеном лексемом. Испитаници су имали могућност и да допуне табелу њима познатим музичким жанровима и одговарајућим именованима за припаднике поткултура. У сваком од три дела анкете (српском, руском и пољском) учествовало је по шест изворних говорника узраста од 18 до 34 године. Познато је да жаргон може да буде и територијално условљен (Бугарски 2003: 9), те су испитаници били из различитих градова (у српском делу анкете учествовали су испитаници из Београда, Зрењанина, Новог Сада и Сомбора, у руском делу испитаници из Архангелска, Москве, Нижњег Новгорода и Санкт Петербурга, док су у пољском делу учествовали испитаници из Бидгошча, Варшаве, Вроцлава и Познања).

2. Уводна разматрања

Лексика, која је предмет анализе овог рада, припада музичком сленгу или аргоу (чешће жаргону), који подразумевају супстандардни слој с обавезном компонентом афективности и пејоративности (Клајн 1996: 79). У монографији *Жаргон: лингвистичка студија* жаргоном се назива „сваки неформални и претежно говорни варијетет неког језика који служи за идентификацију и комуникацију унутар неке друштвено одређене групе – по професији, социјалном статусу, узрасту и слично – чије чланове повезује заједнички интерес или начин живота” (Бугарски 2003: 9). Услед широког обима овог одређења Ранко Бугарски (2003: 10) предлаже поделу на стручни, субкултурни и омладински тип жаргона. Лексика анализирана у овом раду припада субкултурном, али и омладинском типу жаргона, пошто оштре границе међу њима не постоје, па се субкултурни жаргони често стапају са омладинским (Бугарски 2003: 11). Иако и сам Бугарски (2003: 12) примећује да се за поједине жаргоне, поготово оне са друштвене маргине, чешће користе термини арго или сленг, он предност даје термину жаргон, који обухвата различите неформалне типове језичког варијетета. Исти термин користи и Зорица Кнежевић у монографији *Човек у Жаргону: семантичко-деривациона анализа жаргонизама са архисемом ЧОВЕК*. Ауторка путем семантичке и деривационе анализе покушава да утврди шта се и на који начин подвргава жаргонизацији и разврстава прикупљене речи према полу, старости, физичким карактеристикама, према социјалном статусу и занимању означеног појма. У поглављу посвећеном анализи именована особа мушког пола издвојена је група од 15 именована са обележјем ‘(мушка особа + социјална улога + статус) + однос према музици’ (Кнежевић 2010: 50). У посебном поглављу врши се деривациона анализа прикупљених именована.

Од изузетне важности за компаративно истраживање музичког жаргона је монографија *Музички жаргон младих и Молодежный музыкальный сленг: компаративни поглед* Софије Милорадовић из 2012. године, која се бавила музичким жаргоном са аспекта творбене и лексичко-семантичке анализе, а на чије резултате и запажања смо се вишеструко освртали током овог истраживања. Дериватолошко-лексиколошким истраживањима руског и српског језика бавила се и Јелка Матијашевић, али су се дата истраживања најчешће вршила на материјалу стандардног језика. Адаптацијом позајмљеница у руском и српском језику које припадају жаргону Матијашевић (2019) се бавила у раду *Творбени механизам у функцији адаптације позајмљене лексике* из 2014. године. У датом раду је указано на мали број лексема, које припадају музичком жаргону (нпр. *фолкерка, рокерка*).

Приликом именовања припадника других поткултура користи се експресивна, а врло често и пејоративна лексика. Експресивима, у оквиру којих су и пејоративи, бавила се Стана Ристић, а њена дугогодишња истраживања су обједињена у научној монографији *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти)*. У датом истраживању ауторка подсећа на променљивост експресивне лексике, чија се динамика испољава у неутрализацији постојећих конотатива и у стварању нових. Одређивање лексичких јединица као експресива је релевантно, што је условљено узрастом, нивоом културе, социјалним статусом испитаника у психолингвистичким истраживањима (Ристић 2004: 19).

Веома значајна за истраживање пејоративних деривата којима се именује човек у српском језику је и докторска дисертација Јоване Б. Јовановић *Лексика погледног значења у именовању човека у српском језику*, одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2018. године.

Нестандардна лексика је предмет многобројних истраживања и лексикографских подухвата у русистичкој и полонистичкој научној средини. Термини *жаргон, арго* и *сленг* се у русистичкој литератури веома често смењују у различитим временским периодима, понекад чак и код истог аутора, а некада се користе и синонимично (Милорадовић 2012: 43). Приликом експерпције руске жаргонске лексике за потребе овог истраживања коришћен је речник *Молодежный сленг. Толковий словарь. Около 20 000 слов и фразеологизмов* Т. Г. Никитине, која преферира употребу термина *сленг* (Милорадовић 2012: 44). Овом приликом навешћемо само нека од имена у руској стручној литератури која су се бавила жаргоном: Д. С. Лихачов (Д. С. Лихачев), Ј. А. Земска (Е. А. Земская), В. С. Јелистратов (В. С. Елистратов), В. В. Химик (В. В. Химик) и други (Милорадовић 2012: 42–43). У полонистичким радовима посвећеним нестандартној лексици често се истичу имена лингвиста и лексикографа Ј. Бралчика (J. Bralczyk), В. Лубаша (W. Lubaś), М. Чешевског (М. Czeszewski), А. Малоха-Крупe (А. Małocha-Krupa) и других. У полонистици постоји дуга традиција проучавања и дефинисања нестандартне лексике, али је однос према проучавању нестандартног језика до 1989. године био негативан. И у полонистици је присутна терминолошка неуједначеност (*slang, żargon, argot, gwara*) (Rabczuk 2017: 110–114).

У другој половини XX и почетком XXI века омладина се уз различите тенденције у свакој од земаља, у којима се говоре у овом раду анализирани

језици, груписала у одређене поткултуре. Мартић (2013: 88) поткултуру посматра као скуп норми, вредности и образаца понашања који диференцирају једну групу људи у односу на културу шире заједнице. Коковић (1997: 34) сматра да поткултура није изолована у односу на владајућу културу, већ да је она само релативно заокружена. Испитивањем идентитета који се обликују у оквиру омладинских поткултурних група и повезивањем идентитета са поткултурним стиловима у својим истраживањима бавио се Никола Божиловић (2009, 2010). Божиловић (2010: 45) сматра да се поткултурни идентитет симболички представља кроз имиџ, музику и жаргон, чиме се одбија доминантна култура и друштвене конвенције. У своме раду он се ослања на многобројна истраживања социјолога, који потврђују директну везу између музичког укуса појединца и његове припадности одређеној поткултури (Божиловић 2010: 56–57). Зато није ни чудно што највећи део назива за поткултуре настаје управо од назива музичких праваца (или музичких група), најчешће суфиксацијом (срп. *металци*). У нешто мањој мери именована за припаднике поткултура настају од других речи, које би могле да се асоцирају са начином живота и стилем облачења (срп. *дизелаши* од модне марке *Diesel* (Gordy 2010: 133); пољ. *dresiarze* мотивисано речју *dres* (тренирка); рус. *кислотники* мотивисано жаргонским називом за другу *кислота* (Милорадовић 2012: 135–136).

Највећи број именовања који се анализира је неутралан, док мањи број представљају експресивне именице претежно са негативном, пејоративном оценом (нпр. *Уважаю сатанистов, панков, готов разногo вида... рэпитосы и гопы - отбросы общества* !¹).

У ексцерпираним материјалу срећу се и примери када одређена именовања у контексту могу да имају и позитивну оцену. У том случају најчешће чланови исте поткултуре потврђују да је лице које се именује датом лексемом „пра́ви“ или „репрезентативан“ припадник одређене поткултуре. Наравно, уколико одређени припадници поткултуре користе одређену лексему за аутономинацију, можемо претпоставити да је та лексема без конотативне компоненте.

3.1. СРПСКИ ЈЕЗИК

Као што је Милорадовић (2012: 50) приметила у свом истраживању, велики део ове лексике се попуњава позајмљивањем из страних језика (пре свега из енглеског). Ипак, у последњем електронском издању речника новијих англицизама *Ди уи спреак англосрпски* (Васић и др. 2018) постоји само 8 примера (*денсер* (64), *хевиметалац* (112), *рокер*, *рокерка* (207), *рејвер* (200), *репер*, *реперка* (202), *скинер* (222)).

Претрагом на интернету, анкетирањем говорника српског језика, али и ексцерпираним примера из *Београдског фрајерског речника*, *Речника српскога језика Матице српске*, горепоменог речника *Ди уи спреак англосрпски* и монографије *Музички жаргон младих и Молодежний музикальный сленг: компаративни поглед* (2012: 79) прикупљена је 81 лексема: *алтернативац*, *алтернативка*, *блузер*, *блузерка*, *брејкер*, *брејкерка*, *готичар*, *готичарка*, *готкиња*, *гранџер*, *гранџерка*, *дабстепер*, *денсер*, *денсерка*, *дизелаши*, *дизелашица*, *турбофолкер*, *турбофолкер-*

¹ Сви примери употребе лексема у контексту преузети су са интернета.

ка, електрофрикови, емо, емашица, емовац, емос, емоскиња, косијанер, металац, металка, металкиња, металика, металчина, народњак, народњакуша, панкер, панкерка, панкерчић, панкеруша, прљавац, растафаријанац, растафаријанка, рокер, рокерка, рејвер, рејверка, рејверчина, рејвераиш, репер, реперка, реперчина, реперчић, сељак, сељачина, сељобер, сељоберка, скејтер, скејтерка, скинс, скинер, скинерка, трепер, треперка, тресоглавац, технофрик, уберсељачина, фанкер, фанкерка, фенсер, фенсерка, фенсерчина, фенсеруша, фолкуша, хардкоровац, хаусовац, хипик, хипи, хипстер, хипстерка, хипстерчина, хипстерчић, хипстеруша, хип-хопер, хипхоперка.

У прикупљеном материјалу издвајају се следећи суфикси који учествују у деривацији именовања за припаднике одређене музичке поткултуре: *-ѿк/-јѿк*, *-ац*, *-ијан(а)ц*, *-ик*, *-јар* (могуће: *-ар* или *-ичар*), *-ов(а)ц* и *-ер*.

Суфикс *-ѿк/-јѿк* се додаје на придевске основе, а изведеница обележава биће или предмет који поседује особину изражену придевом (Клајн 2003: 31–32). У српском језику устаљен је израз *народна музика*, те се од придева *народни* твори *народњак* који може да има значења: (1) народне песме, (2) извођача народне музике, али и (3) поштоваоца народне музике (најчешће у множини)². Мањи број изведеница са овим суфиксом је од именичке основе, а у ексцерпираним материјалу се среће један пример – *сељак*.

Суфикс *-ац* се среће код лексема које су настале од именица (*алтернативац*, *металац*), придева (*прљавац*) и сложенице (*тресоглавац*). Облик *металац* је и раније постојао у српском стандардном језику, али у значењу ‘радник у металској индустрији’, које потврђује *Речник српскога језика*. У жаргону *металац* означава ‘поклоника металске музике’. Пример настао од придева *прљав* припада експресивима пејоративног карактера, пошто је негативан став говорника изражен у основи. Ово именовање се образлаже прљавом одећом и косом, која се везује за рокере, металце и панкере. *Тресоглавац* представља калк композит из енглеског *headbanger* и међу испитаницама нисмо наишли на потврду овог облика, али се он среће у интернетској комуникацији за пејоративно именовање рокера, металаца и панкера.

Проширени суфикс *-ијан(а)ц* се најчешће додаје властитим именима. Највероватније је да представља адаптацију енглеског *-ian* (Клајн 2003: 58–59) и среће се код једне лексеме: *растафаријанац*.

Проширени суфикс *-ов(а)ц* се среће код лексема *хардкоровац* и *хаусовац*. Ови примери иду у прилог тврђењу Клајна (2003: 55) да се овај суфикс делимично осамосталио, пошто су именице *хардкоровац* и *хаусовац* изведене од именица *хардкор* ‘правац у панк музици’ и *хаус* ‘музички правац’.

Лексема *готичар* по начину деривације подсећа на лексеме *критичар* и *математичар* око којих се водила полемика међу лингвистима да ли у њиховој деривацији учествује суфикс *-ичар*, *-јар* или *-ар* (Клајн 2003: 43). Назив овог жанра музике је *готик-рок*, али у српском језику је пре појаве овог музичког правца постојала лексема *готика*, која означава правац у архитектури и умет-

² Упоредимо следеће примере: (1) *Народњак и то какав! Семир Јахић објавио тизер нове песме*; (2) *Како је Шабан Шаулић за нас рођене седамдесетих постао једини народњак коме се истински клањамо*; (3) *На њу и народњаџи и рокери секу вене!*

ности. Претпостављамо да је реч *готичар* мотивисана управо именицом *готика*, по аналогији са образовањима насталим од именица *критика* и *математика* (*критичар*, *математичар*).

Суфикс *-ер* је страног порекла (разликују се два: један с кратким *e* из немачког и енглеског, други са поста акценатском дужином од француског *-eur*, али се они тешко разграничавају) и најчешћи је творбени формант у ексцерпираном материјалу. Изведенице са суфиксом *-ер* означавају човека, вршиоца радње, па се овај суфикс додаје на глаголске основе (Клајн 2003: 228–229). Ипак, суфикс *-ер* се среће и уз именичке основе код англицизама (*брејкер*, *гранџер*, *дабстепер*, *денсер*, *панкер*, *рокер*, *рејвер*, *скејтер*, *хипстер*). Ове лексеме се могу посматрати и као фонетски прилагођене позајмљенице. Као творбени модел суфикс *-ер* се среће код псеудоанглицизама, тј. лексема које су настале суфиксацијом (*блужер*, *турбофолкер*³, *скинер*, *трепер*⁴, *фанкер*, *фенсер*).

Суфиксом *-ик*, који је грчког порекла и односи си се на људе и означава припадност (Клајн 2003: 237), у ексцерпираном материјалу твори се само лексема *хипик*.

У прикупљеном материјалу фемининативи су грађени помоћу следећих суфикса: *-ица*, *-ка*, *-киња*.

Помоћу суфикса *-ица* гради се фемининатив *дизелашица*. По аналогији је вероватно настала и *емашица*, иако не постоји маскулиnum **емаш*.

Помоћу суфикса *-ка* формиран су фемининативи типа: *алтернативка*, *блужерка*, *брејкерка*, *готичарка*, *гранџерка*, *денсерка*, *турбофолкерка*, *металка*, *панкерка*, *рокерка*, *рејверка*, *реперка*, *сељоберка*, *скејтерка*, *скинерка*, *треперка*, *фанкерка*, *фенсерка*, *хипстерка*. Не треба заборавити да је велики број фемининатива настао додавањем суфикса *-ка* на облик за маскулиnum, од којих су неки фонетски прилагођене позајмљенице, док су други настали помоћу суфикса *-ер*. Мањи је број примера где се суфикс *-ка* додаје директно на основу (*алтернативка*, *металка*).

Помоћу суфикса *-киња* творе се лексеме додавањем на маскулиnum *емоскиња*, *реперкиња* или директно на основу *металкиња*. образовање са *-киња* од основе *гот* формира лексему *Готкиња*, која означава припадницу народа *Гота*, а реч *готичарка* се специјализовала у значењу припаднице поткултуре. Ипак, на интернету се могу наћи и примери у којима је *готкиња* употребљена у значењу ‘припадница готичарске поткултуре’, али далеко ређе.

У прикупљеном материјалу издвајају се следећи суфикси за образовање експресива: *-аиш*, *-ијанер*, *-(ч)ина*, *-(ч)ић*, *-ов(а)ц*, *-ос*, *-уша*.

³ У енглеском постоји само лексема *folker* са значењем извођач фолк музике.

⁴ У енглеском је *trapper* само извођач треп музике. У српском примеру преузетом са интернета, ипак, може да се односи и на припадника поткултуре (нпр. *Pa to je kao popularna muzika i mainstream, ali verujem da se tu nije promenilo mnogo od mojih gimnazijalskih dana od pre 15 godina... Imao si mainstream ekipu, pa one old school kafana narodnjake, pa repere (danas su to treperi klinci vole domace i strane), i rokeri raznih fela. Pankeri su tada već izumirali, bilo ih je malo verujem danas još manje, ali sigurno ima metalaca dosta, pa slušaju standardno stare bendove.. Među rokerima ima verovatno danas dosta i hipstera, i alternativaca, jer je i naša scena dosta jaka...* [изворна ортографија преузета са интернета]).

Суфикс *-аши* се среће код жаргонизама, којима се означавају особе мушког пола, а сасвим ретко и делови тела (Кнежевић 2010: 143). У прикупљеном материјалу срећемо га код лексема *дизелаши*, која је мотивисана карактеристичним предметом, тј. марком одеће, и *рејвераш*, код које се суфикс *-аши* додаје на позајмљеницу *рејвер*, и има експресивни карактер.

Лексема *косијанер* може да се односи на љубитеље метал и рок музике. Настала је помоћу жаргонског суфикса *-ијанер*, за који Клајн (2003: 236–237) сматра да је маргинална и ефемерна појава, и да би изведенице тог типа морале да прођу кроз лексикографску обраду, пре него што постану предмет изучавања у творби речи.

Помоћу аугментативног суфикса *-(ч)ина* стварају се лексеме експресивног карактера које могу бити лексеме позитивне оцене, што нам потврђује контекст (нпр. *Ко је овде највећа рејверчина?*; *Емси Стојан је реперчина за њега!*; *Стога што сам стара металчина у души!*). Ипак, такве лексеме се могу сретати и у контекстима у којима се изражава негативан однос према припадницима одређене поткултуре (нпр. *Мени је то одвратно, налицкано фенсерчина права*; *Брат ми је огавна хипстерчина*; *...ове металчине су стварно најгори шљам!*). Лексема *сељачина* се најчешће користи као пејоративно именовање припадника поткултуре која излази у клубове, на сплавове и у дискотеке у којима се слуша турбофолк музика, али може да се односи и на било коју особу, која се не понаша у складу са нормом или онако, како то очекује говорник у некој од ситуација (нпр. у саобраћају). Лексема *металчина* обележава и металску музику, или тврђи звук на свирци.

Проширени деминутивни суфикс *-(ч)ић* функционише као фонетска варијанта од *-ић*. Суфикс *-(ч)ић* се најчешће спаја са основама са завршетком на *-н*, *-л*, *-р*. Међу основама на *-р* преовлађују називи људи, где деминутив добија експресивно значење ниподаштавања и сажалења (Клајн 2003: 111) (*панкерчић*, *реперчић*, *хипстерчић*).

Деминутивни и аугментативни суфикси дају значење субјективне оцене говорника: негативне оцене за именовање представника одређене поткултуре (*Он је обичан хипстерчић/обична хипстерчина*) или позитивне, у случају именовања репрезентативног припадника пожељне поткултуре (*Он је права реперчина*).

Припадник емо поткултуре се у српском најчешће назива *емос*. Страни флективни наставак *-ос* је шпанског порекла (према *гаучо*, *гаучоси*) и код нас се схвата као део основе и тако настаје жаргонски суфикс *-ос* (нпр. *пајтос*, *ретос*, *дебос*, *хомос*). У претрази на интернету сусреће се и облик *емовац*.

Помоћу суфикса *-уша* творе се пејоративни облици за припаднице поткултура, као што су *народњакуша*, *панкеруша*, *фенсеруша*, *фолкуша*, *хипстеруша*.

Следећи називи припадника поткултура представљају фонетски прилагођене лексеме позајмљенице из енглеског језика: *електро-фрик*, *емо*, *техно-фрик*, *хипи*. Овом низу можемо додати и фонетски прилагођење лексеме из енглеског језика, које су настале помоћу суфикса *-ер* (*рокер* према енглеском *rockер*). Потребно је обратити пажњу и на двојако значење лексеме *техно-фрик*. У српском жаргону се среће у значењу 'људи који слушају техно музику' (нпр. *Стари рокери су оно, будимо благи, симпа*; *Техно-фрикови су дефинитивно*

шизофренични аутсајдери) и ‘страствени љубитељи технологије’ (нпр. ...али то су опције које не интересују љубитеље телефона, већ технофрикове), у односу на енглеску реч *techno-freak* која означава само особу која је страствени љубитељ технологије.

Лексема *металика* се најчешће користи у пејоративном значењу (нпр. *Закључили су како текстови хеви метал музике децу неће претворити у «оштећену робу» нити у «прљаве металике», као што то тврде многи*). Претпостављамо да она није настала суфиксацијом помоћу суфикса *-ика*, што потврђује став Душанке Вујовић (Клајн 2003: 88), која сматра да су називи за лица и животиње толико непродуктивни да су изведенице са суфиксом *-ика* скоро изгубиле сва та значења. Из истих разлога претпостављамо да је лексема *металика* у значењу ‘поклоник металске музике, али и других алтернативних музичких праваца’, настала од назива групе *Металика*.

Сви информанти, за шта имамо потврду у примерима прикупљеним путем интернетске претраге, именовало је људе који слушају фолк музику лексемама пејоративног значења *сељак*, *сељачина*, *сељобер*⁵, *сељоберка* итд. Оваква именовања су мотивисана метонимијским моделом (ПРОСТОР/МЕСТО → ЧОВЕК КОЈИ БОРАВИ/ЖИВИ НА ЊЕМУ), у садејству са метафором индукованом колективном експресијом (Јовановић 2018: 214). Среће се образовање са фонетским прилагођеним формантом у првом делу сложенице *уберсељачина*⁶ и *аугментивним суфиксом*.

3.2. РУСКИ ЈЕЗИК

Приликом ексцерпирања материјала за руски језик користили смо речнике *Молодежний сленг. Толковый словарь. Около 20 000 слов и фразеологизмов*, *Большой универсальный словарь русского языка*, *Словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-х годов*, *Словарь англицизмов русского языка*, монографију *Музички жаргон младих и Молодежний музыкальный сленг: компаративни поглед* (2012: 110–111), али и интернетску претрагу и анкетирање информаната. Прикупљене су 83 лексеме: *альтернативцик*, *альтернативница*, *брейкер*, *брейкераша*, *брейк-дансист*, *брейк-танцор*, *габбер*, *говнар*, *гот*, *готка*, *готар*, *готесса*, *гранжер*, *дабстепер*, *дабстеперша*, *дансер*, *дансерша*, *думер*, *емо*, *емар*, *эморас*, *эмоист*, *эмоистка*, *эмочка*, *емо-бой*, *эмогёрл*, *эмо-киды*, *индустријалцики*, *кенти*, *кислотник*, *кислотница*, *металлер*, *металлерша*, *металист*, *металистка*, *металлург*, *металлуга*, *металхэды*,

⁵ Могуће је да је именица *сељобер* настала по узору на сложенице *биљобер*, *бубобер*, *винобер*, *класобер*.

⁶ Од страних префикса у деривацији пејоратива за именовање човека често се среће немачки формант *обер-*, чије је значење ‘(из)над-’ и употребљава се као први део именичких сложеница који означава виши чин или положај онога што означава други део сложенице: *обервојвода*, *оберкоманда*, *оберкелнер* и др. Међутим, у спојевима са именицом негативног експресивног значења реализује се иронична, погрдна конотација, односно, додатно се истиче већ постојећа пејоративна компонента алузијом на то да је именована особа ‘изнад свих осталих’ у поседовању негативне особине или репрезентовању непожељног владања (Јовановић 2018: 575–576).

метлист, мэггот, нью-вейвцик, (наци-)панк, панкист, панкистка, панкушка, панкуха, пипл, пипла, пипляк, попсишник, попсишница, растаман, растаманка, растафарианец, растафарианка, рокер, рокерша, рейвер, рейверша, рэпер, рэперша, рэпарь, рэпитос, скашник, скашница, ска, скејтер, скејтерша, скин, (наци-)скинхед, скинша, стрейтэјджер, трэпер, трэшер, хардкорцик, хардјошник, хиппан, хиппарь, хиппи, хипстер, хипстерша, хипстерјога.

У руском анализираном материјалу издвајају се следећи суфикси у именованима припадника поткултура: *-ер, -ианец, -ист, -шник, -цик.*

Као и у српском језику, један од најчешће коришћених форманата је суфикс *-ер* (*брејкер, габбер, дабстепер, дансер, металер, рокер, рейвер, рэпер, скејтер, стрейтэјджер, трэпер, трэшер, хипстер*). Ипак, треба имати у виду да велики део ових лексема може да представља фонетски прилагођене лексеме из енглеског језика. Изузетак би биле лексеме *металер* и *трэпер*, које са суфиксом *-ер* не постоје у енглеском језику, као и лексема *стрейтэјджер*, пошто се у енглеском језику правилнијим сматра облик без суфикса *-er* (*straight edge*).

Суфикс *-ианец* среће се у лексеми *растафарианец*.

Веома продуктивним суфиксом показао се и суфикс *-ист* (*брејк-дансист, брейкист, эмоист, металлист, метлист, панкист*).

У жаргону је веома продуктиван и суфикс *-шник*. У нашем корпусу наишли смо на један пример – *скашник*. Булавина (2011: 101–105) је указивала на важност овог суфикса приликом грађења речи од скраћеница. Не зна се са сигурношћу порекло назива правца у музици *ска*, али могуће је да је због сличности са скраћеницама дошло до процеса суфиксације назива овог музичког правца по аналогiji са образложењима од скраћеница (нпр. *гаишник*).

Суфикс *-цик* среће се у лексемама *альтернативцик, индустријалцики, нью-вейвцик* и *хардкорцик*.

Најпродуктивнији суфикси за формирање фемининатива у руском материјалу су суфикси *-ша* (*брејкерша, дабстеперша, дансерша, металерша, рокерша, рейверша, рэперша, скејтерша, скинша, хипстерша*), *-ка* (*готка, металистка, растаманка*) који се додају директно на маскулиnum. Фемининатив *растафарианка* настаје од маскулиnumа *растафарианец*.

Веома је продуктиван и суфикс *-ица* (*альтернативцица, кислотница, попсишница, скашница*).

Суфикс страног порекла који се сматра непродуктивним (Ефремова 1996: 138) *-есса* твори лексему *готесса*.

Суфикс *-ушка* срећемо у једној лексеми – *панкушка* (фемининатив), суфикс *-уха* такође у једној изведеници – *панкуха* (коју су испитаници навели у значењима ‘припадник панк поткултуре’, ‘припадница панк поткултуре’ и ‘врста музике’, а потврду за њих смо пронашли и у другом тому речника *Новые слова и значения: словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-х годов XX века*).

Помоћу форманата *-ан, -ар’, -итос, -ник, -уга (-юга), -ушник (-уха + -ник), -як* добијене су лексеме са експресивним значењем.

Суфикс *-ан* се среће у једном примеру у ексцерпираним материјалу – *хиппан*. Овај суфикс сматра се непродуктивним (Ефремова 1996: 38–42)

Суфикс *-ар'* је веома продуктиван у ексцерпираним материјалу (*говнарњ, готарњ, змарњ, рэпарњ, хиппарњ*). Лексема *говнарњ* означава припадника рок поткултуре и има пејоративан карактер.

Претпостављамо да је лексема *рэпитос* добијена спајањем основе *реп* са *-итос* афективним и деминутивним суфиксом из шпанског *-ито* са флективним наставком за множину, који се у руском доживљава као основа.

Суфиксом *-ник* твори се лексема *кислотник* од жаргонског назива *кислота* за врсту дроге, која се везује за начин живота поклоника рејвова.

Суфикс *-уга (-юга)* у ексцерпираним материјалу срећемо само у примерима *металюга, хипстерюга, рэперюга* који представљају стилски снижене синониме лексема *металист, металер, хипстер, рэпер*.

Што се тиче лексема *попсушник, хардјушник* Милорадовић (2012: 113) наводи став Химика да је могуће да се овде ради о преклапању два форманта *-уха* и *-ник* и да су ови примери емотивно-експресивно обележени.

Суфикс *-јак*, који се сматра непродуктивним (Ефремова 1996: 38–42) среће се у примеру *пипљак*, који означава припадника хипи поткултуре.

Велики број лексема представља фонетски прилагођене позајмљенице из енглеског језика (*эмо, эмо-бой, эмо-гёрл, эмо-киды, кент, ска* и др).

3.3. ПОЉСКИ ЈЕЗИК

Приликом прикупљања пољског материјала коришћен је *Mały słownik subkultur młodzieżowych* (Рęczak 1992), *Miejski słownik slangu i mowy potocznej*, интернетска претрага, али су и анкетирани говорници пољског језика. Приликом анкетирања испитаници су изражавали недоумицу приликом грађења ових облика, а приликом претраге на интрнету примећен је мали број примера употребе одређених лексема, те се оне могу сматрати и околионализмима. У пољском материјалу је специфичан двојак начин писања основа од којих је настала изведеница: транскрибована основа или основа преузета из енглеског језика без прилагођавања. Прикупљено је следећих 60 лексема: *alternatywka, breakdancowiec* (ретко⁷), *brekdensiarą* (ретко), *brudas, got, gotka, dupstepowiec* (ретко), *discopolowiec, discopolowa* (ретко), *diskomul, depesz, depeszowiec, depeszowa, emo, grandźowiec, grandźowa, hip-hopowiec, hip-hopowa, metalowiec, metal, metalowa, metalowka, punk, pank, punkowiec, punkowa, streetpunkowiec, ojowiec, streetpunkowa, ojowka, rastaman, rastamanka, rockowiec, rockman, rockmen, rockmenka, rockmanka, raveowiec, raper, raperka, raperzyna, skejt, skate, skater, deskorolkowiec, skaterka, deskorolkowa* (ретко), *skinhead, skin, skinheadka, trashowiec, traszowiec, technowiec, technoman, technomanka, technomul, hipis, hipiska, hipster, hipsterka*.

У прикупљеном материјалу најпродуктивнији суфикс за творбу маскулинума је *-owiec* (16 примера). Издвојићемо пример *depszowiec* који има значење 'љубитељ музичког састава *Depeche Mode*'.

⁷ Испитаници су били у могућности да напишу да се одређена лексема ретко употребљава. Ипак, у раду смо наводили све лексеме за које смо нашли потврду током интернетске претраге и у речницима.

Фемининативи се у прикупљеном материјалу творе помоћу суфикса *-ówa* и *-ka*, нешто ређе помоћу *-ówka*. Изведенице настале помоћу суфикса *-ówa* често означавају и музику (*traszówa, technówa*).

Суфикс *-arz* чешће иде уз именичке основе (Masojć 2015: 24), а у нашем ексцерпираним материјалу наишли смо на пример *dresiarz*. Назив за припадника поткултуре мотивисан је речју *dres* (срп. *тренирица*), пошто је одлика припадника дате поткултуре ношење тренирица. Ово је аналогно пољском *kawiarz*, које означава ‘човека који воли и/или често пије кафу’.

Суфикс *-as* се у пољској литератури сматра непродуктивним и експресивним формантом (Masojć 2015: 56). Среће се у примеру *brudas*, који се односи на рокере, металце, панкере, а настао је од придева *brudny* ‘прљав’. Формирањем овог облика дата особина се приписује припадницима одређене групе као њихово константно обележје и она је пејоративног карактера.

Суфикс *-ina/-yna* смо у ексцерпираним материјалу нашли само код образовања *raperzyna*, и ова реч има пејоративни карактер (нпр. *Mes postanowił bowiem dowieść świata, że nie jest jakimś tam raperzyną, ale prawdziwym artystą niezależnym*).

У двоименички тип композита (именица + именица) можемо сврстати две лексеме *technomuł* и *diskomuł*, које имају пејоративни карактер (нпр. *problemy ze spaniem spowodowane tym, że jakiś DiskoMuł napierdziela za ścianą muzę w rytm określenia siebie samego - buc buc buc!*), а настале су према моделу пољске речи *osłomuł*, која означава *мазгу*.

Велики је број фонетски прилагођених позајмљеница из енглеског (*got, metal, punk, pank, skejt, skate* и др.). Занимљиво је да се код именовања за припадника рокерске поткултуре код пољских испитаника, поред образовања *rockowiec*, у једнини појављује и облик *rockman*, док се у множини појављује облик *rockersi*. Приликом претраге на интернету у косим падежима у једнини, као и у свим падежима у множини среће се основа проширена страним флективним наставком за множину (нпр. *On jest rockersem; Rockersi są najmiłszymi ludźmi dla fogografów; Jesteśmy rockersami*), као и образовање *rockman* (нпр. *On jest rockmanem; Najlepiej sprzedający się rockmani*). У номинативу једнине смо срели само образовање *rockman* (нпр. *...jej chłopak rockman też*).

4. ЗАКЉУЧАК

На прикупљеном материјалу спроведена је деривационо-семантичка анализа жаргонизама за именовање припадника и припадница различитих музичких поткултура и утврђени су начини њихове творбе у српском, руском и пољском језику. Међу анализираним лексиком налазе се лексеме са денотативним значењем ‘припадник или припадница музичке поткултуре’, али и лексеме које су експресивног карактера и указују на позитиван и негативан став говорника према припадницима и припадницама музичких поткултура. За жаргонизме је карактеристично то да су променљивог карактера и да врло често на њихову експресивност утицај имају психолингвистички фактори (нпр. узраст и социјални статус говорника). Најчешће су именовања за припаднике и припаднице поткултура мотивисана називом музичког жанра.

Најпродуктивнији суфикс у српском и руском језику за формирање именована за припадника музичке поткултуре или љубитеља музичког правца је суфикс страног порекла *-ep*. Треба обратити пажњу да је међу прикупљеним лексемама велики број оних које се могу посматрати као позајмленице из енглеског језика. Међу домаћим неутралним суфиксима издвајају се суфикси *-aц* и проширени суфикс *-ов(a)ц*. У руском се као продуктиван показао и суфикс *-ист*. Најпродуктивнији суфикс за формирање маскулинама у прикупљеном материјалу за пољски језик је суфикс *-owiec*. Приликом формирања фемининатива у српском је најзаступљенији формант *-ка*, док је у руском суфикс *-ша*, а у пољском *-ówa*. Функцију експресивности у српском језику имају *-аши*, *-(ч)ић*, *-(ч)ина* и *-уша*. Показано је да контекст указује на позитивну или негативну оцену говорника код експресивних образовања са аугментативним суфиксом – *(ч)ина*. У руском функцију експресивности имају суфикс *-уга*, *-уха*, *-ушник*, а у пољском суфикс *-as*. У свим анализираним језицима примећен је велики број фонетски прилагођених позајмленица из енглеског језика.

Примену овог истраживања пре свега видимо у лексикографији. Бугарски (2003: 11) примећује да се жаргон, који се устаљује у општој употреби, може преко разговорног језика прелити у стандардни језик. У прикупљеном материјалу велики је број лексема за које можемо рећи да имају чисто денотативно значење (припадник/припадница одређене поткултуре), али се оне врло често не налазе ни у речницима супстандардне лексике. Сасвим очекивано, такве лексеме су реткост у једнојезичним речницима стандардног српског, руског и пољског језика. Уколико се дате лексеме ипак налазе у речницима жаргона, врло често су представљени само облици маскулинама.

Надамо се да ће овај рад дати идеју за даља и темељнија дериватолошка истраживања жаргонског подсистема српског, руског и пољског језика, али и да ће служити као подстицај за њихову темељнију лексикографску обраду.

Цитирана литература

Бугарски, Ранко. Жаргон: лингвистичка студија. Београд: Библиотека XX век : Књижара Круг, 2003.

[Bugarski, Ranko. *Žargon: lingvistička studija*. Beograd: Biblioteka XX vek : Knjižara Krug, 2003]

Булавина, Наталья В. «Особенности словообразования отсубстантивных конкретных одушевлённых имён существительных (на материале СМИ)». Ученые записки Орловского государственного университета. Серия „Гуманитарные и социальные науки”, № 2, 2011: 101–105.

[Bulavina, Natal'ia V. «Osobennosti slovoobrazovaniia otsubstantivnykh konkretnykh odushevlennykh imen sushchestvitel'nykh (na materiale SMI)». Uchenye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriiā „Gumanitarnye i sotšial'nye nauki”, № 2, 2011: 101–105]

Ефремова, Татьяна Ф. Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка. Москва: Русский язык, 1996.

[Efremova, Tat'iana F. *Tolkovyĭ slovar' slovoobrazovatel'nykh edinitĭ russkogo iazyka*. Moskva: Russkii iazyk, 1996]

Јовановић, Јована Б. Лексика погрдног значења у именованју човека у српском језику [докторска дисертација]. Београд, 2018.

[Jovanović, Jovana B. Leksika pogrdnog značenja u imenovanju čoveka u srpskom jeziku [doktorska disertacija]. Beograd, 2018]

Клајн, Иван. „Сленг“. [У:] М. Радовановић (ред.) Српски језик на крају века, Београд: Институт за српски језик САНУ – Службени гласник (Краљево: Слово), 1996, 79–81.

[Klajn, Ivan. „Sleng“. [U:] M. Radovanović (red.) Srpski jezik na kraju века, Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Službeni glasnik (Kraljevo: Slovo), 1996, 79–81]

Клајн, Иван. Творба речи у савременом српском језику, II део – Суфиксација и конверзија. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 2003.

[Klajn, Ivan. Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku, II deo – Sufiksacija i konverzija. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva – Institut za srpski jezik SANU – Novi Sad: Matica srpska, 2003]

Коковић, Драган. Пукотине културе. Београд: Просвета. 1997.

[Koković, Dragan. Pukotine kulture. Beograd: Prosveta. 1997]

Матијашевић, Јелка. Творбени механизам у функцији адаптације позајмљене лексике. [У:] В. Васић, М. Стефановић (ред.). Дериватолошко-лексиколошка истраживања руског и српског језика : зборник радова Јелке Матијашевић, Нови Сад : Филозофски факултет, 2019.

[Matijašević, Jelka. Tvorbeni mehanizam u funkciji adaptacije pozajmljene leksike. [U:] V. Vasić, M. Stefanović (red.). Derivatološko-leksikološka istraživanja ruskog i srpskog jezika : zbornik radova Jelke Matijašević, Novi Sad : Filozofski fakultet, 2019]

Милорадовић, Софија. Музички жаргон младих и Молодежный музыкальный сленг: компаративни поглед. Београд: Етнографски институт САНУ, 2012.

[Miloradović, Sofija. Muzički žargon mladih i Molodežnyj muzykal'nyj sleng: komparativni pogled. Beograd: Etnografski institut SANU, 2012]

Ристић, Стана. Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспекти). Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004.

[Ristić, Stana. Ekspresivna leksika u srpskom jeziku (teorijske osnove i normativno-kulturološki aspekti). Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2004]

Воџиловић, Никола. Izvan glavnog toga: sociologija muzičkih potkultura (Out of the Mainstream: The Sociology of Musical Subcultures). Ниш: Нишки културни центар, 2009.

Vožilović, Nikola. „Youth Subcultures and Subversive Identities“. Facta Universitatis, Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History. Vol. 9, No 1, 2010: 45–58.

Gordy, Eric D. Culture of Power in Serbia: Nationalism and the Destruction of Alternatives. University Park, Pennsylvania: Pennsylvania State University Press, 1999.

Кнежевић, Зорка. Човек у џargonу: семантичко-derivaciona analiza џargonizama sa arhisemom *čovek*. Београд: Alma, 2010.

Martić, Milomir V. „Omladinske potkulture i masovni mediji“. Svarog. br. 6, maj 2013. Br. 6. 2014: 88–104.

Masojć, Irena. Gramatyka współczesnego języka polskiego. Słowotwórstwo rzeczowników: skrypt dla studentów. Vilnius : Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015.

Rabczuk, Anna. „Sztuka nawijki, czyli jak uczyć cudzoziemców polskiego slangu młodzieżowego“. Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie polonistyczne cudzoziemców. Vol. 24. 2017: 109–126.

Извори

Буцева, Таисия Н., Евгений А. Левашов. Новые слова и значения : словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-х годов XX века. В 2-х томах (А–К). Том 1, Ин-т лингвистических исследований РАН. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2009.

[Butseva, Taisiia N., Evgenii A. Levashov. Novye slova i znacheniiâ : slovar'-spravochnik po materialam pressy i literatury 90-kh godov KHKH veka. V 2-kh tomakh (A–K). Tom 1, In-t lingvisticheskikh issledovaniĭ RAN. – SPb.: Dmitrii Bulanin, 2009]

Буцева, Таисия Н., Евгений А. Левашов. Новые слова и значения : словарь-справочник по материалам прессы и литературы 90-х годов XX века. В 3-х томах (Клиент-банк – Паркетный). Том 2, Ин-т лингвистических исследований РАН. – СПб.: Дмитрий Буланин, 2014.

[Butseva, Taisiia N., Evgenii A. Levashov. Novye slova i znacheniiâ : slovar'-spravochnik po materialam pressy i literatury 90-kh godov KHKH veka. V 3-kh tomakh (Klient-bank – Parketnyi). Tom 2, In-t lingvisticheskikh issledovaniĭ RAN. – SPb.: Dmitrii Bulanin, 2014]

Дьяков, Анатолий И. Словарь англицизмов русского языка. Новосибирск, 2014-2020. <<http://anglicismdictionary.dishman.ru/Slovar>> 10.03.2020.

[D'iakov, Anatolii I. Slovar' anglišizmov russkogo iazyka. Novosibirsk, 2014-2020. <<http://anglicismdictionary.dishman.ru/Slovar>> 10.03.2020]

Морковкин, Валерий В., Галина Б. Фёдоровна, Наталия М. Луцкая. Большой универсальный словарь русского языка. Гос. ин-т рус. яз. им. А. С. Пушкина. Москва: Словари XXI века, 2017.

[Morkovkin, Valerii V., Galina B. Fëdorovna, Nataliia M. Lutskaiâ. Bol'shoi universal'nyi slovar' russkogo iazyka. Gos. in-t rus. iaz. im. A. S. Pushkina. Moskva: Slovarei KHKH veka, 2017]

Никитина, Татьяна Г. Молодежный сленг. Толковый словарь. Около 20 000 слов и фразеологизмов. Москва: АСТ, 2009.

[Nikitina, Tat'iana G. Molodezhnyi sleng. Tolkovyĭ slovar'. Okolo 20 000 slov i frazeologizmov. Moskva: AST, 2009]

Николић, Мирослав и др. Речник српскога језика. Нови Сад: Матица српска, 2011.

[Nikolić, Miroslav i dr. Rečnik srpskoga jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2011]

Imami, Petrit. Beogradski frajerski rečnik: 6244 odrednica, 5701 fraza. Beograd: NNK International, 2003.

Miejski słownik slangu i mowy potocznej <<https://www.miejski.pl/>> 05.03.2020.

Pećzak, Mirosław. Mały słownik subkultur młodzieżowych. Warszawa: Semper, 1992.

Vasić, Vera, Tvrtko Prčić, Gordana Nejgebauer. Du yu speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama. Treće, elektronsko, izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2018. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-451-1.pdf#overlay-context=sadrzaj/2018/978-86-6065-451-1>> 10.03.2020.

Милорад Милякович

СПОСОБЫ СЛОВООБРАЗОВАНИЯ НАИМЕНОВАНИЙ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ МУЗЫКАЛЬНЫХ СУБКУЛЬТУР В СЕРБСКОМ, РУССКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

На материале сербского, русского и польского языков в статье рассматриваются деривационные способы жаргонных образований-наименований представителей разных музыкальных субкультур (напр., серб: *металац*; рус: *металлист*; поль: *metalowiec/metal*). Исследование проводилось на материалах одноязычных словарей стандартного языка, словарей сленга и текстов интернет-коммуникации. Часть исследования основывается на материалах опроса носителей сербского, русского и польского языков. Проведённый анализ показал, что во всех описанных языках при адаптации заимствованных слов, а также при формировании новых слов, задействованы словообразовательные механизмы суффиксации. Самым распространённым суффиксом для образования именований представителей музыкальных субкультур в сербском и русском языках является суффикс *-er*, в польском суффикс *-owiec*. В статье также анализируются возможности и способы словообразования соответствующих феминитивов (напр. *металлистка*; серб. *металка*; поль. *metalówka/metal/metalówka*), пейоративов (напр. серб. *реперчић/реперчина*; рус. *рэпитос*; поль. *raperzyna*), и аугментативов, которые в определённых контекстах не имеют пейоративный характер, а представляют собой образования, передающие положительную оценку (напр., серб. *Дато, реперчино, уметниче, обележио си ту зиму...*).

Ключевые слова: музыкальный сленг, словообразование, суффиксация, заимствованные слова, сербский язык, русский язык, польский язык.

НОРМА, НОРМАТИВНОСТ И ВАРИЈАНТНОСТ У ОРТОЕПИЈИ САВРЕМЕНОГ РУСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА (НА МАТЕРИЈАЛУ ОРТОЕПСКИХ РЕЧНИКА ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XX И ПОЧЕТКА XXI ВЕКА)

У овом раду се, на материјалу ортоепских речника насталих под окриљем Руске академије наука, прати развој ортоепских квалификатора, разматрају се појмови норме, нормативизације, кодификације, ортоепије од педесетих година XX века, па до друге деценије XXI века. Рад прати број и значење ортоепских квалификатора, почев од ортоепских речника старије генерације (педесете године XX века), преко ортоепских речника средње генерације (осамдесете године XX века) до ортоепских речника млађе генерације (друга деценија XXI века), прати њихов развој, њихово гранање на негативној и позитивној страни кодификације, као и однос кодификатора према норми, који започиње сингуларизмом (дозвољена је једна могућа варијанта изговора/ места акцента), преко алтернативности (могуће су две варијанте изговора/ места акцента), па до плурализма (више могућих варијаната изговора/ места акцента).

Кључне речи: руски књижевни језик, норма, нормативност, варијантност, ортоепија, ортоепема, ортоепски речник, ортоепски квалификатор.

This paper discusses the orthoepic qualifiers of six orthoepic dictionaries of Russian language from the mid-1950s until the 2010s. The relation to the standard, normativity, as well as the number and repertoire of orthoepic qualifiers has changed significantly in the dictionaries of the middle generation (the 1980s) and even more in the dictionaries of the younger generation (the 2010s), compared to the dictionaries of the older generation (the 1950s). In this paper we will show both the positive and negative orthoepic qualifiers, we will show how the number of qualifiers and pronunciation variants or accent variants increases, as the norm is becoming more tolerant in the dictionaries of the younger generation. The norm starts with singularity (only one possible pronunciation or accentual variant), expands into alternation (two possible pronunciation or accentual variants) and finishes with plurality (many pronunciation or accentual variants).

Keywords: contemporary Russian language, standard, normativity, variance, orthoepy, orthoepeme, orthoepic dictionary, orthoepic qualifier.

Увод

Циљ датог рада представља преглед квалификатора ортоепских речника насталих под окриљем Руске академије наука друге половине XX и почетка XXI века, као и њихова класификација и анализа развоја. За дато истраживање незаобилазни су термини норма, нормативност, варијантност, ортоепија¹, о којима

¹ У раду *Анализа развоја квалификатора ортоепских речника РАН друге половине XX века* (Гинић, 2008) термине норма, нормативност и варијантност (не и ортоепија, ортоепема) посматрали смо на материјалу четири ортоепска речника друге половине XX века. Класификацију ортоепских квалификатора и њихов развој у датом раду описали смо на

ћемо, такође, писати. Развој ортоепских квалификатора на материјалу ортоепских речника указаће нам и на правац развоја нормативне руске ортоепије. Рад представља наставак истраживања чији су резултати објављени у часопису Славистика у раду *Анализа развоја квалификатора ортоепских речника РАН друге половине XX века* (Гинић, 2008).

Извори

Извори овог рада су ортоепски речници настали под окриљем Руске академије наука: 1) РЛУП 1955: Русское литературное ударение и произношение. Опыт словаря справочника. Р.И. Аванесов, С. И. Ожегов (ред.), Москва, 1955, који броји 50 000 речи; 2) РЛПУ 1959: Русское литературное произношение и ударение. Словарь справочник. Р.И. Аванесов, С. И. Ожегов (ред.), Москва, 1959 са око 55 000 речи; 3) ОС 1983: Орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы. Р. И. Аванесов (ред.), Москва 1983 који има око 63 500 речи; 4) ОС 1989: Орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы. Р. И. Аванесов (ред.), Москва, 1989 са око 65 000 речи; 5) БОС 2012: Большой орфоэпический словарь. Литературное произношение и ударение XXI века: норма и её варианты. Л. Л. Касаткин (ред.), Москва, 2012, који садржи више од 80 000 речи; 6) БОС 2017: Большой орфоэпический словарь. Литературное произношение и ударение XXI века: норма и её варианты. Л. Л. Касаткин (ред.) Москва, 2017, садржи, такође, више од 80.000 речи у исправљеном и допуњеном издању.

Норма, нормативизација и варијантност у ортоепским речницима

Однос према норми, нормативизацији и варијантности у ових шест речника је различит. Наиме, он је готово идентичан у најстаријим ортоепским речницима, односно у РЛУП 1955 и РЛПУ 1959, мења се у млађим ортоепским речницима објављеним у XX веку (ОС 1983 и ОС 1989), о чему смо писали у Гинић 2008 и, коначно, једнак је, али донекле различит од претходне две генерације речника у ортоепским речницима XXI века (БОС 2012 и БОС 2017). Подсетићемо се детаља битних за даљи ток овог рада.

РУЛП 1955 и РЛПУ 1959 третирају норму и нормативизацију на следећи начин: „Само се у појединим случајевима дају варијанте изговора и акцента у различитим речима и њиховим облицима као застарели или они које се допуштају („устарелых или допустимых”) (...) У тренутном стању науке о нормама савременог руског књижевног језика **није било могуће спровести нормативизацију строже, него што је то у речнику урађено**”² (РЛУП 1955: 4, РЛПУ 1959: 4). Другим речима, норма прописује одређен начин изговора као једини могући, или конкретно место акцента као једино могуће.

После неколико деценија, осамдесетих година, однос према норми, нормативизацији и варијантности се драстично мења: „Променило се поимање суштине нормативизације и односа према варијантама изговора, акцента, облика речи.

материјалу поменута четири извора.

² Сви преводи цитата су наши.

Аутори деле (...) тачку гледишта у складу с којом се варијантност посматра као регуларан феномен књижевног језика (...), а под нормативизацијом се подразумева адекватан одраз норме која објективно постоји. Дати речник се труди да представи **онолико варијаната норме колико реално у језику постоји** (масна слова наша) на датом стадијуму његовог развоја, и квалификује их што је могуће прецизније” (ОС 1983: 4, ОС 1989: 4). Норма постаје толерантнија, бележи варијанте изговора и места акцента, квалификујући их општим или стилским квалификатором.

У ортоепским речницима прве половине XXI века нормативисти ортоеписе су још толерантнији у вези с варијантама изговора и места акцента, с тим што се садржај појма „варијантност” шири: варијантност је у претходним речницима (ОС 1983 и ОС 1989) обавезно алтернативност, могућа су два начина изговора или два места акцента, док је у ортоепским речницима XXI века (БОС 2012 и БОС 2017) то, често, и више од два могућа начина изговора/ места акцента: „Као и аутори тог речника (ОС 1983) сматрамо неопходним **фиксирање реалне разноликости изговора и акцента** које коегзистирају у књижевном говору. Притом речник не одражава баш све што у говору може постојати. У својству нормативно препоручених наведене су пре свега **оне варијанте изговора које је потврдила традиција руског књижевног језика** као језика културе, а од нових изговорних феномена одабрани су они, који не само да су широко распрострањени, већ су у складу с унутрашњим тенденцијама језичког развоја” (масна слова наша) (БОС 2012: 3, БОС 2017: 3).

Према ортоепским речницима и односу према норми можемо пратити развој садржаја појма „ортоепска норма” у ортоеписи савременог руског књижевног језика: од сингуларизма (строг однос, прописан један могући начин изговора, места акцента, РЛУП 1955 и РЛПУ 1959) преко алтернативности (толерантнији однос, варијанте, два начина изговора, места акцента, ОС 1983 и ОС 1989) до плурализма (максимално толерантан однос, разноликост, више начина изговора, места акцента, БОС 2012 и БОС 2017).

Ортоеписја, ортоепема

Пошто је појам „норме” и „нормативности” еволуирао у правцу плурализма, можемо закључити и да се сам појам ортоеписе различито разумевао током времена. О еволуцији појма „ортоеписја” писао је Л. Л. Касаткин у раду *Ортоепема као основна јединица ортоеписе* (Касаткин 2011, 31–32), анализирајући дефиниције појма „ортоеписја” Д. Н. Ушакова, Р. И. Аванесова, А. А. Реформатског и М. В. Панова. Пренећемо, укрупно, само оне делове овог рада које сматрамо веома важним за разумевање еволуирања садржаја појма „ортоеписја”, као и дефинисање новог појма, „ортоепеме”, као јединице ортоеписе, који су важни за даљи ток нашег рада. Две су основне линије разумевања појма „ортоеписја” у руској фонетској литератури: прва линија разумевања овог појма, која се није данас одржала после коначне дефиниције Л. Л. Касаткине, линија је коју представљају лингвисти Д. Н. Ушаков и Р. И. Аванесов. „Ушаков је под правилним изговором подразумевао законе и правила изговора”, укључујући „физиологију гласова говора и руску фонетику”, као и „читав низ посебних случајева допуштених варијаната” (Касаткин

2011: 31). Други руски лингвиста који сматра да је појам ортоепија готово исти као појам фонетика је и Р. И. Аванесов: ортоепија је „скуп правила усмене речи”. „Изговор”, како пише Аванесов, „првенствено обухвата цео фонетски систем језика, тј. састав фонема у језику, њихов квалитет, и промене у одређеним фонетским условима (...). Појам изговора обухвата, поред наведеног, и гласовну реализацију одређених речи или група речи у оној мери у којој то није дефинисано фонетским системом језика” (Аванесов 1984: 13)³. Дакле, Д. Н. Ушаков и Р. А. Аванесов термин „ортоепија” поистовећују с термином „фонетика”, иако у својој дефиницији датог појма имају и делове који се подударују са значењем термина „ортоепија” данас. Термин ортоепија еволуирао је у правцу „читавог низа посебних случајева и допуштених варијаната”, како пише Д. Н. Ушаков у другом делу своје дефиниције ортоепије, и „гласовне реализације одређених речи или група речи у оној мери у којој то није дефинисано фонетским системом језика”, о чему говори Р. И. Аванесов, дефинишући и много шире дати термин.

А. А. Реформатски и М. В. Панов ортоепију су разумевали другачије. А. А. Реформатски пише: „Ослањајући се на знање фонетике датог језика, тј. на знање састава фонема и закона њихове реализације у slabим позицијама, варијацијама и варијантама, ортоепија даје индивидуалне норме за различите случајеве и бира од постојећих варијаната изговора оне које су више у складу с прихваћеном традицијом, тенденцијама развоја језика и доследности у систему” (Реформатски 1999: 227). На сличан начин ортоепију је тумачио и М. В. Панов: „Ортоепија је наука која проучава варирање изговорне норме књижевног језика и израђује препоруке изговора (ортоепска правила)” (Панов 1979: 195).

Л. Л. Касаткин термин „ортоепија” сматра различитим од фонетике: „Ортоепија проучава и квалификује варијанте изговора речи и морфосинтаксичких речи, које се реализују у истој позицији” (Касаткин 2007: 345). „Ортоепији приписујемо само такве случајеве изговорне норме који допуштају варијантност у књижевном језику. Овим се ортоепија разликује од фонетике, која проучава фонетске законе који немају изузетака” (Касаткин 2009: 118). У складу с оваквим схватањем ортоепије 2011. године Л. Л. Касаткин је дефинисао појам ортоепеме, као основне јединице ортоепије: „Њу (ортоепију) представљају гласови или фонеме који варирају у истој фонетској позицији, као и место акцента које варира у истој морфосинтаксичкој речи или на првој основи сложене речи” (Касаткин 2011: 33). По Л. Л. Касаткину, термин фонетика у ширем смислу укључује фонетику у ужем смислу, чија је основна јединица глас, фонологију, чија је основна јединица фонема, и ортоепију – чија је основна јединица ортоепема (Касаткин 2011: 32).

Зашто је термин ортоепема важан за наш рад? Ортоепски речници, управо, нормирају варијанте изговора и акцента речи, односно, бележе и нормирају варијанте изговора или места акцента конкретних ортоепема. Однос две или више варијаната изговора или места акцента конкретне ортоепеме вреднује се ортоепским квалификаторима о којима ће бити речи даље у раду.

³ Л. Л. Касаткин (Касаткин 2011: 31–32), као што смо написали, већ је дао преглед развојних линија садржаја појма ортоепија. Преузели смо из његовограда најважније чињенице, неопходне за закључке нашег рада, које смо, делимично, допунили.

Општи ортоепски квалификатори

Ортоепским квалификаторима дефинише се однос између варијаната изговора или места акцента ортоепеме. Овако је од ОС 1983, односно средње генерације ортоепских речника⁴, не и раније. У ортоепским речницима из 1955. и 1959.⁵ (РЛУП 1955 и РЛПУ 1959), ортоепеме су биле веома ретке. Притом није било варијаната изговора или варијаната места акцента ортоепема које су могле бити апсолутно позитивне, односно, ортоепски квалификатор „и” није означавао равноправност варијантног изговора или места акцента ортоепема, већ је изговор прве варијанте претпостављао другој. Систем општих⁶ ортоепских квалификатора датих речника био је веома једноставан, бројао је, свега, четири члана:

1. **но/ но:** *áвгустовский Δ но/но: Августóвские лесá.*
2. **и (и/и)** *глубóко и/ и глубокó, глубóки и глубокí.*
3. **допустимо, и (допустимо) (доп./доп. и доп./и доп.)** *акцентíровать [допустимо/доп. н 'т ']*
4. **не/ (не)** *бóлей [не/не болéй] (Гинић 2008: 244–245, према РЛУП 1955 и РЛПУ 1959)*

Осамдесетих година XX века норма постаје толерантнија, ортоепеме су далеко чешће, готово свака јединица ортоепског речника има једну или више ортоепема, квалификатор *и* добија потпуно ново значење: њиме се означавају варијанте изговора или места акцента као апсолутно равноправне. Слика општих квалификатора се грана, има их, сада, седам. Шири се негативна страна кодификације. Негативни квалификатори бележе оне варијанте изговора ортоепеме које се у говору чују, али нису препоручљиве (! *не рек.*), или су неправилне (! *неправ.* и ! *грубо неправ.*).

1. **и/и** *автáркия и автаркíя.*
2. **и доп./доп; и доп./ доп.** *убийственный [с 'т 'в' и доп. ств ']*
3. **и доп. устар.** *уни́женный и доп. устар. унижённный*
4. **! не рек.** *бéздáрь! не рек. бездáрь*
5. **! не рек. устар.** *диа́гноз! не рек. устар. диагно́з*
6. **! неправ.** *взя́лась! неправ. взялась*
7. **! грубо неправ.** *докуме́нт! грубо неправ. докúмент*
(делимично из Гинић 2008: 244–245, према ОС 1983 и ОС 1989)

Коначно, у ортоепским речницима прве половине XXI века систем ортоепских квалификатора се додатно грана, сада се шири позитивна страна кодификације, по први пут се квалификује изговор ортоепема у флуентном говору, и то на позитивној страни кодификације. Ортоепеме у појединим речима

⁴ Речнике осамдесетих година XX века назвали смо средњом генерацијом ортоепских речника.

⁵ Дате речнике назвали смо старијом генерацијом ортоепских речника.

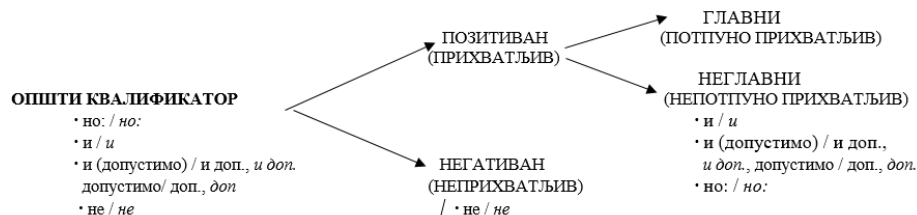
⁶ У Гинић 2008 издвајали смо опште квалификаторе од стилских и описали обе групе (видети Гинић 2008: 244–247). У овом раду разматрамо само опште квалификаторе ортоепских речника различитих периода.

нису само алтернативне (две могуће варијанте изговора, како је једино могуће било у речницима осамдесетих година), већ често ових варијаната изговора једне ортоепеме има и више од две (може их бити до пет). Систем општих ортоепских квалификатора у БОС 2012 и БОС 2017 броји 10 чланова:

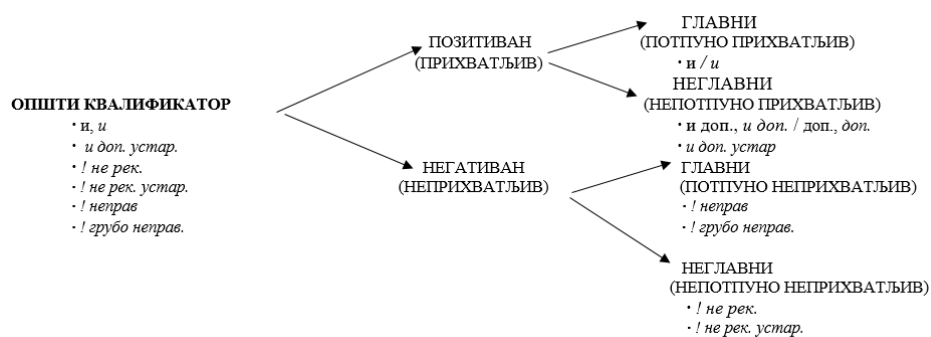
1. *и*, **абба́т** – а[бб]а́т и а[б]а́т; **ба́ржа** и **баржа́**; по[рт']ни́ха, по[рт]ни́ха и допуст. *устарелое* по[р'т']ни́ха
2. и допуст. **тво́рог** и допуст. **твóрог**
3. и допуст. *стари*. **и́наче** и допуст. *стари*. **и́наче**
4. и допуст. *млади*. **отде́литель** – о[д']дели́ть и допуст. *млади*. о[д]дели́ть
5. и допуст. *устарелое* **проти́вник** – проти́[в]ник и допуст. *устарелое* проти́[в']ник
6. в *беглой речи* обычно **пятьдеся́т** – п[и'д'и'е]ся́т, в *беглой речи* обычно п[и'и'е]ся́т
7. в *беглой речи* возможно **длѐнный** – длѐ[нн]ы́й, в *беглой речи* возможно длѐ[н]ы́й
8. ! не рек. **ю́ный** – ю́[н]ы́й (! не рек. ю́[нн]ы́й)
9. ! *неправ.* **жа́люзи** – (! *неправ.* жа́люзи)
10. ! *грубо неправ.* **докуме́нт** (! *грубо неправ.* доку́мент)
(БОС 2012 6–7; БОС 2017: 6–7)

Који квалификатори су нови у ортоепским речницима XXI века? Речник, поред апсолутно позитивног општег квалификатора *и* бележи још један квалификатор исте вредности, изражен запетом: „Плурализам ортоепске нормe диктира појаву датог квалификатора: када апсолутно позитивно квалификују, на пример, три могуће варијанте изговора исте ортоепеме, између прве две варијанте аутори пишу запету, а између друге и треће, квалификатор *и*, као што је то илустровано примером изговора ортоепеме *рт* у речи *портниха*. Уводе се два нова општа квалификатора која варијанте ортоепеме квалификују као „старији” и „млађи” изговор. Квалификатор *и доп.* (*и допустимо устаревајущее*) који је постојао у ортоепским речницима осамдесетих година, замењен је квалификатором *и допуст. устарелое*. Оно што је осамдесетих година застарело сада је застарело, с тим што још увек припада позитивној страни кодификације. Нови су и квалификатори који се односе на флуентни говор: *в беглой речи обычно* и *в беглой речи возможно*. Први пут се квалификују, и то као позитивне, и варијанте ортоепема које се срећу у „флуентном говору, у бржем темпу и то у слабој позицији у исказу” (Касаткин 2011: 33).

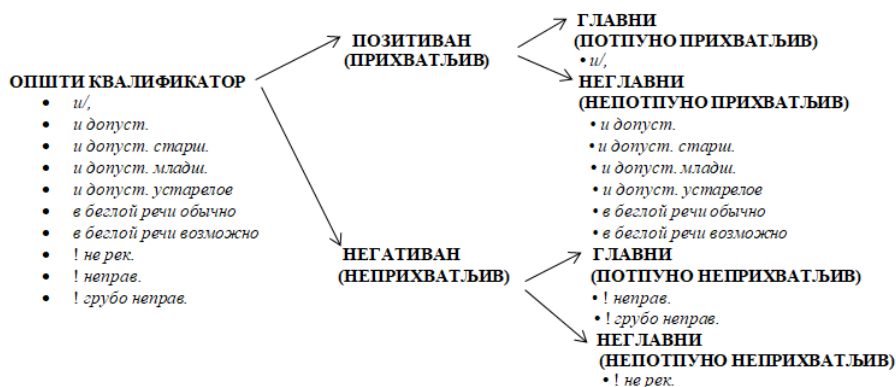
Како бисмо боље сагледали развој позитивне и негативне стране ортоепске кодификације, представимо, пре закључних разматрања, све квалификаторе на три слике:

Слика 1: Позитивна и негативна страна кодификације и ортоепских квалификатора речника РЛУП 1955 и РЛПУ 1959 (према Гинић 2008: 248)

Слика 2: Позитивна и негативна страна кодификације и ортоепских квалификатора речника ОС 1983 и ОС 1989 (према Гинић 2008: 248)

Слика 3: Позитивна и негативна страна кодификације и ортоепских квалификатора речника (према БОС 2012 и БОС 2017).

Закључак

Број ортоепских квалификатора је, за неколико деценија, од 1955. па до 2017, за два и по пута порастао.

У ортоепским речницима старије генерације (РЛУП 1955 и РЛПУ 1959) било је свега четири квалификатора. Када конкретне квалификаторе упоредимо с наредном, средњом генерацијом речника (ОС 1983 и ОС 1989) у којима их је 8, у очи падају следеће чињенице: а) у старијој генерацији речника није било апсолутно позитивног квалификатора, односно, није било варијаната изговора или места акцента потпуно прихватљивих, јер је ортоепски квалификатор *и* у старијој генерацији речника давао приоритет првој варијанти; б) квалификатор *но* који је означавао пример ограничене употребе изговора или места акцента, већ је у наредној, средњој генерацији речника, нестао; в) постојао је један негативни квалификатор *не*. Додали бисмо и чињеницу да су саме ортоепеме у старијој генерацији речника биле веома ретке. Посматрано с гледишта садашњег значења ортоепије, ово, осим у ретким случајевима квалификовања варијанти у изговору и месту акцента, нису ни били ортоепски речници. Наравно, за период у ком су настали су били, пошто термин ортоепија у том периоду није био строго дефинисан и имао је шире значење.

У ортоепским речницима средње генерације (ОС 1983 и ОС 1989) постоји седам ортоепских квалификатора, број ортоепема је велик, варијанте изговора и места акцента су веома честе. Варијанте квалификује седам квалификатора. Када поредимо средњу генерацију речника са старијом генерацијом, долазимо до следећих закључака: а) појављује се квалификатор који припада апсолутно позитивној страни кодификације: квалификатор *и* добија ново значење: варијанте изговора или места акцента су једнако прихватљиве; б) број квалификатора на негативној страни кодификације расте, негативних квалификатора је, сада, четири: појављују се квалификатори *! не рек.* и *! не рек. устар.* (не рекомендуется, не рекомендуется устаревающее), којим се „квалификују појаве које су у складу с општим тенденцијама језичког развоја; често се овим квалификатором оцењују и варијанте за које се претпоставља да ће (...) у перспективи постати нормативне” (ОС 1983: 6; ОС 1989: 6), као и квалификатори *! неправ.* и *! грубо неправ.*

У ортоепским речницима млађе генерације (БОС 2102 и БОС 2017) ортоепских квалификатора је десет. Овог пута се грана позитивна страна кодификације. Када млађу генерацију речника поредимо са средњом, закључци су следећи: а) позитивни квалификатор *и* добија још један облик: *и*; долази до варијанти изговора или места акцента ортоепема којих има више од две; уколико их је три, између прве и друге биће квалификатор *и*; између друге и треће је квалификатор *и*; б) три су негативна квалификатора: *! не рек.*, *! неправ.*, *! грубо неправ.*; изостаје квалификатор *! не рек. устар.*; в) позитивна страна кодификације се вишеструко шири: позитивних квалификатора је седам; подсећамо да их је у ортоепским речницима средње генерације било три, а у старијој генерацији речника – један; ва) позитивни квалификатори *и доп.* и *и доп. устар*⁷. који су постојали у речни-

⁷ У речницима средње генерације ово је допуштена варијанта која застарева, док је у речницима млађе генерације аналогни квалификатор *и доп. устарелое*: допуштена је застарела варијанта.

цима средње генерације, допуњују се квалификаторима *и допуст. старшее, и допуст. младшее*; вб) први пут се квалификују, и то позитивно, варијанте изговора или места акцента које се односе на флуентни говор, и то квалификаторима *в беглой речи обычно, в беглой речи возможно*, који квалификује „ређе облике који се срећу у флуентном говору, у слабој позицији у исказу” (БОС 2012:7; БОС 2017: 7).

Коначно, број и гранање ортоепских квалификатора у речницима млађе генерације, управо у делу који се односи на позитивну кодификацију, потреба за коришћењем још једног облика апсолутно позитивног квалификатора (*и*, поред *и*), сведочи о томе да се однос према норми, како смо и у одељку о норми, нормативности и варијантности показали, мењао драстично: ортоепска норма пошла је од сингуларизма у речницима старије генерације (строг однос, прописан један могући начин изговора/ места акцента, РЛУП 1955 и РЛПУ 1959), ишла је преко алтернативности у речницима средње генерације (толерантнији однос, варијанте, два начина изговора / места акцента, ОС 1983 и ОС 1989) до плурализма (максимално толерантан однос, разноликост, више начина изговора / места акцента, БОС 2012 и БОС 2017), како В. И. Новиков сјајно примећује, пишући о БОС 2012: „Нови речник је у великој мери плуралистичан, он допушта мноштво варијаната. Може се рећи да он одражава постмодернистичку традицију у ортоепској култури” (Новиков 2013).

Занимљиво ће бити упоредити дати степен развоја ортоеписе и ортоепских квалификатора с неким будућим стањем. То ће бити могуће кроз неколико деценија, уколико буду објављени нови ортоепски речници под окриљем Руске академије наука.

Цитирана литература

Аванесов, Рубен И. Русское литературное произношение. Москва: Просвещение, 1984.

[Avanesov, Ruben I. Russkoe literaturnoe proiznoshenie. Moskva: Prosveshchenie, 1984]

Гинић, Јелена. „Анализа развоја квалификатора ортоепских речника РАН друге половине XX века”. Славистика XII, 2008: 243–249.

[Ginić, Jelena. „Analiza razvoja kvalifikatora ortoepskih rečnika RAN druge polovine XX veka”. Slavistika XII, 2008: 243–249]

Касаткин, Леонид Л. «Орфоэпема как основная единица орфоэпии». Вопросы языкознания 2, 2011: 31–38.

[Kasatkin, Leonid L. «Orfoèpema как osnovnaiâ edinitśa orfoèpii». Voprosy iazykoznaniiâ 2, 2011: 31–38]

Касаткин, Леонид Л. «Орфоэпия». [В]: П. А. Лекант (ред.). Современный русский литературный язык, Москва: Высшая школа, 2009: 118–134.

[Kasatkin, Leonid L. «Orfoèpiiâ». [V]: P. A. Lekant (red.). Sovremennyi russkii literaturnyi iazyk, Moskva: Vysshaiâ shkola, 2009: 118–134]

Касаткин, Леонид Л. «Заметки по русской орфоэпии». [В]: Р. Ф. Касаткина (отв. ред.) Проблемы фонетики V. Москва: Наука, 2007, 344–366.

[Kasatkin, Leonid L. «Zametki po russkoj orfoèpii». [V]: R. F. Kasatkina (otv. red.)

Problemy fonetiki V. Moskva: Nauka, 2007, 344–366]

Новиков, Владимир И. «Эстетика орфоэпии» [Опубликовано в журнале Новый мир, номер 7, 2013], <https://magazines.gorky.media/novyi_mi/2013/7/estetika-orfoepii.html 30.01.2020.

[Novikov, Vladimir I. «Ėstetika orfoèpii» [Opublikovano v zhurnale Novyĭ mir, nomer 7, 2013], <https://magazines.gorky.media/novyi_mi/2013/7/estetika-orfoepii.html 30.01.2020]

Панов, Михаил В. Современный русский язык. Фонетика. Москва: Высшая школа, 1979.

[Panov, Mikhail V. Sovremennyy russkiĭ iazyk. Fonetika. Moskva: Vysshaiā shkola, 1979]
Реформатский, Александр А. Введение в языковедение. Москва: Аспект Пресс, 1999.
[Reformatskiĭ, Aleksandr A. Vvedenie v iazykovedenie. Moskva: Aspekt Press, 1999]

Иzvopи

Русское литературное ударение и произношение. Опыт словаря справочника. Р.И. Аванесов, С. И. Ожегов (ред.) Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1955.

[Russkoe literaturnoe udarenie i proiznoshenie. Opyt slovariā spravochnika. R.I. Avanesov, S. I. Ozhegov (red.) Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i natsional'nykh slovariĭ, 1955]

Русское литературное произношение и ударение. Словарь справочник. Р.И. Аванесов, С. И. Ожегов (ред.) Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1959.

[Russkoe literaturnoe proiznoshenie i udarenie. Slovar' spravochnik. R.I. Avanesov, S. I. Ozhegov (red.) Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo inostrannykh i natsional'nykh slovariĭ, 1959]

Орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы. Р. И. Аванесов (ред.) Москва: Русский язык, 1983.

[Orfoèpicheskiĭ slovar' russkogo iazyka. Proiznoshenie, udarenie, grammaticheskie formy. R. I. Avanesov (red.) Moskva: Russkiĭ iazyk, 1983]

Орфоэпический словарь русского языка. Произношение, ударение, грамматические формы. Р. И. Аванесов (ред.) Москва: Русский язык, 1989.

[Orfoèpicheskiĭ slovar' russkogo iazyka. Proiznoshenie, udarenie, grammaticheskie formy. R. I. Avanesov (red.) Moskva: Russkiĭ iazyk, 1989]

Большой орфоэпический словарь. Литературное произношение и ударение XXI века: норма и её варианты. Л. Л. Касаткин (ред.) Москва: АСТ-ПРЕСС, 2012.

[Bol'shoĭ orfoèpicheskiĭ slovar'. Literaturnoe proiznoshenie i udarenie XXI veka: norma i eĭ varianty. L. L. Kasatkin (red.) Moskva: AST-PRESS, 2012]

Большой орфоэпический словарь. Литературное произношение и ударение XXI века: норма и её варианты. Л. Л. Касаткин (ред.) Москва: АСТ-ПРЕСС ШКОЛА, 2017.

[Bol'shoĭ orfoèpicheskiĭ slovar'. Literaturnoe proiznoshenie i udarenie XXI veka: norma i eĭ varianty. L. L. Kasatkin (red.) Moskva: AST-PRESS SHKOLA, 2017]

Елена Гинич

НОРМА, НОРМАЛИЗАЦИЯ И ВАРИАНТНОСТЬ В ОРФОЭПИИ
СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА
(НА МАТЕРИАЛЕ ОРФОЭПИЧЕСКИХ СЛОВАРЕЙ
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX И НАЧАЛА ХХІВЕКА)

Резюме

В данной статье мы рассматривали понятия нормы, нормализации, вариантности, орфоэпии в шести орфоэпических словарях современного русского литературного языка. Мы писали о сегодняшнем значении понятия орфоэпия, орфоэпема, который ввёл Л. Л. Касаткин. В статье мы рассматривали количество и качество орфоэпических помет в шести словарях. В словарях старшего поколения (1955 и 1959 годы) имеются всего лишь четыре пометы, почти нет вариантов произношения и ударения орфоэпем. В словарях среднего поколения (1983 и 1989 годы) имеется семь орфоэпических помет, расширяется отрицательная сторона нормализации за счёт помет, которые не рекомендуют или запрещают определенный вариант произношения или ударения. В словарях младшего поколения (2012 и 2017 годы) имеется 10 орфоэпических помет, расширяется положительная сторона нормализации, вводятся положительные пометы, относящиеся к беглой речи. Мы делаем вывод о том, что в словарях старшего поколения норма была строгой, почти не было вариантов произношения или ударения конкретных орфоэпем: мы назвали данную стадию сингуляризмом нормы. В словарях среднего поколения появляются множественные варианты произношения и ударения: если варианты имеются, то их – два. Данную стадию выделяем в качестве альтернативной нормы. В младшем поколении словарей орфоэпемы реализуются иногда и многочисленными вариантами произношения и ударения. Эту стадию мы назвали плюрализмом нормы.

Ключевые слова: русский литературный язык, норма, нормализация, вариантность, орфоэпия, орфоэпема, орфоэпическая помета.

НОВИ ПРАВОПИС РУСИНСКОГ ЈЕЗИКА*

Правопис русинског језика Миколе Кочиша (1971) је утврдио основна правописна правила русинског језика бачко-сремских Русина. Правопис је био веома користан и утицајан, али у периоду од четири и по деценије јавила се потреба за новим правописом. Као одговор на ту потребу русинске националне заједнице Одсек за русинистику објавио је две правописне публикације – *Правописни речник русинског језика* (2017) и *Правопис русинског језика* (2019). Аутор у раду указује на неусаглашености и нерешене проблеме у првом правопису русинског језика и представља начине на који су они превазиђени у новој нормативној литератури.

Кључне речи: русински језик, стандардизација, правописи русинског језика, правописни речник, Микола Кочиш.

The Orthographic Manual of the Ruthenian Language by Mikola Kočiš (1971) established the basic orthographic rules of the Ruthenian language of the Bačka-Srem Ruthenians. *The Orthographic Manual* was very useful and influential, but during four and a half decades the need for a new orthographic rule book arose. In response to the need of the Ruthenian national community the Department of Ruthenian Studies published two orthographic publications – *The Orthographic Dictionary of the Ruthenian Language* (2017) and *The Orthographic Manual of the Ruthenian Language* (2019). The author points out to their consistencies and unsolved problems in the first orthographic manual of the Ruthenian language and presents the ways in which they have been overcome in new normative literature.

Keywords: Ruthenian, standardization, Ruthenian orthographic manuals, orthographic dictionary, Mikola Kočiš.

1. УВОД

Рад на нормирању и проучавању русинског језика започео је Хавријил Костельник објављивањем прве граматике русинског језика *Грамматика бачко-русинског говора* (Костельник 1923) а наставио Хавријил Нађ који је био једини русински лингвиста у прве две деценије после Другог светског рата. Лингвистички чланци Нађа објављени су у две књиге (Нађ 1983, 1988). У вези са његовим радом „Из нашег правописа” објављеним 1950. године, у којем су анализирана питања писања префикса у сложеницама, суфикса у изведеницама и падежних наставака, Александар Д. Дуличенко је закључио: „Током више од двадесет година овај чланак је служио као једини компас приликом решавања

* Рад је настао као резултат пројеката *Језици и културе у времену и простору* (који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, бр. 187002) и *Русинистичка истраживања као одговор на захтеве дигиталне ере* (који финансира Покрајински секретаријат за високо образовање и научноистраживачку делатност, бр. 142-451-2968/2020-01).

сложених питања русинског правописа. Основни принципи тог Нађевог рада одразили су се у првом правопису” (Дуличенко 2009: 199).

Микола М. Кочиш је тежио да прво формира нормативни систем за школске потребе, а касније да га прошири и на друге сфере у којима се књижевни језик користи. У периоду од 1965. до 1968. године публиковао је три граматике под једним називом *Матерњи језик* у којима није био само школски материјал него су решавана и важна нормативна питања (Сегеди 2007: 250). Посебно је значајно да је Кочиш, поред друге граматике русинског језика (Кочиш 1974), објавио и први правопис русинског језика (Кочиш 1971). Аутор је у уводу изразио жељу да *Правопис русинског језика* послужи „и као основа за припрему потпунијег издања” (Кочиш 1971: 4). Четири године касније, сагледавајући недоследности у русинском језику, Микола Скубан је написао: „Прво издање *Правописа* би требало да служи као ’пробни камен’: шта се у пракси прихвати то ће остати, а шта се не прихвати – у друго издање неће ући” (Скубан 1975: 30). До другог издања, нажалост, није дошло. У сваком случају, и у облику у ком је објављен, *Правопис русинског језика* је имао изузетно значајну улогу у стабилизовању правописне норме русинског језика.

Посебно значајан допринос нормирању савременог књижевног језика бачко-сремских Русина дала су два лексикографска подухвата – *Српско-русински речник* (СРР) Јулијана Рамача, као главног уредника, Хелене Међеши и Михајла Фејсе (Рамач и др. I том 1995, II том 1997) и *Русинско-српски речник* (РСР) Јулијана Рамача, као главног уредника, Хелене Међеши, Оксане Тимко-Ћитко и Михајла Фејсе (Рамач и др. 2010). Пошто су у *Српско-русинском речнику* извршене одређене правописне иновације у односу на норму из *Правописа русинског језика* Миколе М. Кочиша, а у *Русинско-српском речнику* и у односу на *Српско-русински речник*, може се рећи да је у *Српско-русинском речнику* забележен резултат развоја правописне норме русинског језика на крају последње деценије 20. вику а у *Русинско-српском речнику* резултат развоја правописне норме русинског језика на крају прве деценије 21. века.

Тежећи да превазиђе одређене неусаглашености и недоречености у речницима од капиталног значаја, као и да нормира одступања од Кочишеве норме која су заживела у пракси, Михајло Фејса је започео активности на изради нове правописне литературе русинског језика – у првој фази, правописног речника у којем би на нивоу лексике били разрешени постојећи правописни проблеми, а, у другој фази, правописа русинског језика у којем би била формулисана одговарајућа правила. Активности су започеле скенирањем „Правописног речника” (Кочиш 1971: 81–156), шта је урадио Мирослав Силађи, и настављене су осовременовањем Кочишевих примера и дуплирањем фонда примера селективним уношењем духовне, компјутерске, еколошке, као и савремене друштвене и, посебно, терминологије родне перспективе, шта је урадио аутор ових редака. На тај начин формирана је нова основа правописног речника русинског језика која је публикована у електронском облику на сајту Мирослава Силађија (www.rusnak.info) и представљена 2012. године на конференцији одржаној на Андруљеву, поводом обележавања 30-годишњице Одсека за русинистику Филозофског факултета Новосадског универзитета. На конференцији је одржана и правописна радионица са професорима русинског језика на којој су

добијене значајне сугестије и проширен је број одредница. После допуњавања текста у неколико наврата и рецензирања рукописа, као и после инкорпорирања примедби рецензента, *Правописни речник русинског језика* (ПРРЈ) публикован је у електронској форми на сајту Филозофског факултета 2017. године (Фейса 2017а). Две године касније, такође у електронској форми на сајту Филозофског факултета, публикован је и *Правопис русинског језика* (ПРЈ) (Фейса 2019а). *Правопис* је базиран на савременим научним сазнањима из русинске лингвистике, пре свега на *Граматички русинског језика* Јулијана Рамача (Рамач 2002) и ставова Хелене Међеши изнетих у њеном сету од пет књига (Медеси 2008, 2012, 2013, 2014, 2017). Рецензенти ПРРЈ су Јулијан Рамач и Хелена Међеши а ПРЈ – Јулијан Рамач, Хелена Међеши и Ксенија Сегеди.

2. ОПШТИ ПРОБЛЕМИ ПРАВОПИСА РУСИНСКОГ ЈЕЗИКА

2.1. О проблемима правописа русинског језика Михајло Фејса је писао неколико пута, како у земљи (Фейса 1992, 2017б) тако и у иностранству (Фейса 2007, 2012а, 2015, 2016, Fejsa 2013, 2017в). Два рада која се баве правописном тематиком објављена су у коауторству са Хеленом Међеши (Медеси – Фейса 2007, 2012). Генерално гледано, могуће је разликовати три групе проблема: 1. успостављање фонолошког или морфолошког принципа; 2. дијалектизовање русинског језика праћено туђим решењима; 3. неусаглашени приступ адаптирању страних речи.

2.2. Прва група проблема произилази из међуодноса морфолошког и фонолошког принципа писања речи, тј. од доминације утицаја етимологије или ортоепије на ортографију. У уводу *Правописа русинског језика* Микола М. Кочиш пише: „Морфолошки принцип који имамо у основи нашег писања одређује да не записујемо речи тако како их изговарамо, него код писања водимо рачуна о томе како је реч настала” (Кочиш 1971: 3). Пример који је дао је префиксована реч *розсипац* (не *росипац*). Као примери да се многе речи пишу и према фонолошким принципима аутору служе речи *ткацки* и *ткацтво* (не *ткачки* и не *ткачство*). Александар Д. Дуличенко, међутим, констатује следеће: „морфолошки принцип, који остаје главни, допуњава се другим ортографским принципима. Један од њих је и фонетски” (Дуличенко 2009: 197). Према томе, фонолошки принцип је допунски, а не примаран, као нпр. у српском језику. Отуд, с једне (морфолошке) стране, не записује се једначење сугласника по звучности (па се пише нпр. *бабка*, *кнјжка* итд.) и префикси се задржавају у њиховим основним облицима (*розсипац*, *предплациц*), а, с друге (фонолошке) стране, јотовање, палатализација и аблаут пишу се онако како се речи са тим језичким појавама чују, без обзира што су говорници некад и свесни њихове етимологије.

У случајевима када се фонолошки и морфолошки принцип тесно преплићу, односно када се примени и један и други принцип, редовно се јављају дублети. Овакви гранични примери су нпр. *учасник* и *учашник* (и у СРР II 865 и у РСР 789; у РСР се у одредници *учашник* упућује на одредницу *учасник* чиме се одређена предност даје облику у ком је заступљен морфолошки принцип; у именицама *учасц* и *участвоване*, као и у глаголу *участвовац*, заступљен је само морфолошки принцип), *соучасник* и *соучашник* (и у СРР II 550 и у РСР 723; у РСР се у одредници *соучасник* упућује на одредницу *соучашник* чиме се

одређена предност даје облику у коме је заступљен фонолошки принцип; у именицама *соучасц* и *соучаствоване*, као и у глаголу *соучаствовац*, заступљен је само морфолошки принцип јер са одсуством умекшаног сугласника *н* нису створени услови за прелазак сугласника *с* сугласник *ш*), *напасник* и *напашиник* (и у СРР I 815 и у РСР 422; у *напасни* и *напастовац* коренски сугласник *с* се чува), *пражњина* и *празњина* (и у СРР II 300 и у РСР 594; у РСР се у одредници *празњина* упућује на одредницу *пражњина* чиме се одређена предност даје облику у коме је заступљен фонолошки принцип; у примерима као нпр. *празни*, *празновире*, *празновирни*, *празноси*, *празноглави*, *празнословци*, *празноси* и *празнота* нема умекшавања и нема услова за промену сугласника *з* у сугласник *ж* ни у изговору па ни у писању), *гласник* и *глашиник* (и у СРР I 159 и у РСР 154; у РСР се упућује на облик *глашиник* у којем је примењен фонолошки приступ), *непослушни* и *непослушни* (и у СРР I 864 и у РСР 441; у именицама *слух*, *слухач*, *слухалка* и глаголу *слушац* искључиво је само *х*, односно примењен је само морфолошки принцип), *млекарња* и *млечарња* (и у СРР I 740 и у РСР 394; облику *млекарња* је у РСР дата одређена предност пошто се на њега упућује и, уз то, облик *млечарња* је обележен као говорни), *упутици* и *упуцици* (и у СРР II 838 и у РСР 783; облику *упуцици* у РСР дата је одређена предност пошто се на њега упућује), *прешљидовац* и *прешљидовац* (и у СРР II 620 и у РСР 620; примери илуструју два начина формирања при чему се корен *шљид-* чува непромењен или се мења на *шљидз-* по угледу на глагол *шљидзици* у коме је сугласник *д* прешао у сугласник *дз* под утицајем самогласника предњег реда *и* иза њега). У наведеним примерима јурисдикција морфолошког и фонолошког приступа се преплиће па су облици који произилазе из тог преплитања третирано равноправно. Уколико би се у овим примерима преферирао један од два приступа, био би заступљен само један облик.

У условно названом сукобу морфолошког и фонолошког принципа ми више нагињемо морфолошком принципу, посебно код нормирања места контакта основне и суфикса/наставка (нпр. *беззаконни*, *согвизд`е*, *футотски*, цркв. *отче*). То се односи и на контакт неких корена са суфиксима. Иако се нпр. корен *-шљиз-* углавном чува (*шљизкац ше*, *шљизкач*, *шљизкаци*, *шљизки*, *шљизкане*), он у неким случајевима без видног разлога прелази у *-шљис-*. Отуд се у РСР на 297. страни налази и *зошљизнуц ше* и *зошљиснуц ше* (међу њима је *зошљизковац ше*), а на 592. страни само *пошљиснуц ше*. Поред тога, нема разлога не задржати корен *-цих-* и код *уцишац*, као што се задржава код *сцихшац* (СРС II 859); нема разлога чувати сугласник *х* код глагола свршеног вида, а не чувати га код глагола несвршеног вида – сврш. *сцихшац (ше)*, несврш. *сцишовац (ше)* (РСР 748). На 789. страни РСР дат је и облик *уцихшац (ше)* и облик *уцишац (ше)* при чему се на други облик упућује са *оп.* (*видети*), што значи да се облику без *х* у овом случају даје одређена предност.

Чување финалног сугласника префикса и иницијалног сугласника основе доследно се поштује и у СРР и у РСР. Одређена одступања, која се могу сматрати изузецима налазе се код *оддвойовац*, *оддвойовац ше*, *оддвојц*, *оддвојц ше* (СРР II 38, 40) за разлику од *одвойовац*, *одвойовац ше*, *одвојц*, *одвојц ше* (РСР 466); *обчековац* у СРР II 138, а *обчековац* у РСР 459, поред *очековац* на 506. страни, које се третира као могуће и прихватљиво.

Мањи корак према морфолошком принципу направљен је у случајевима када се говорник русинског језика двоумио да ли да пише или не пише меки знак. То се пре свега односи на писање суфикса *-ань* у номинативним облицима једнине мушког рода до чега је дошло аналогијом – преношењем умекшааног сугласника *н* из номинативних облика множине. У облицима номинатива множине мушког рода до умекшања долази јер се сугласник *н* налази испред самогласника предњег реда *е*, који изазива умекшавање претходећег сугласника. Самогласник *е* је у писању инкорпориран у слово *є* и са умекшаним сугласником *н* у писању чини *-не*. Нема потребе нпр. за житеља Галиције у РСР обезбеђивати две варијанте – и *Галичань* и *Галичан* (стр. 145). Пошто се у одредници *Галичань* скраћеницом *оп.* упућује на *Галичан*, може се закључити да је у РСР дато првенство облику без меког знака (*Галичан*). На 47. страни прво су наведени облици *Бачван* и *Бачвань*, а затим у одредници *Бачвань* стоји „оп. *Бачван*”. На 45. страни у истој одредници равноправно су дати и *Банатян* и *Банатянь*, као и *Београдян* и *Београдянь* на 51. страни. На 75. страни налази се само облик *валалчань* (а за женски род *валалчанка*), на 47. страни је само *Бачинчань*, а на 80. страни само *Вепровчань* без упућивања на евентуалне варијанте *валалчан*, *Бачинчан*, *Вепровчан*. Именица мушког рода *вароцань* (без варијанте *вароцан*) забележена је на 77. страни, а одговарајућа именица женског рода на истој страни РСР није *вароцанька*, него *вароцанка*. Меки знак није укључен ни у именицу *Галичанка* на 145. боку. Овакав приступ према облицима номинатива једнине женског рода представља додатни аргумент да меки знак није потребан ни у номинативу једнине мушког рода. У новој нормативној литератури је заузето становиште које је у суштини идентично са становиштем Миколе Кочиша из првог правописа русинског језика, нпр. *Италијан*, *Новосађан*, *Римјан* (Кочиш 1971: 104–133), и поред залагања да се Кочишево становиште промени у складу са неким ауторима који користе облике на *-ань* (Рамач 2008: 89). Језичке чињенице да је умекшавање у номинативу множине именица мушког рода изазвано самогласником предњег реда *е* (па отуд *Бачинчанє*, *Бачванє*, *Римјанє* и стотине апелатива овог типа) и да овај услов није остварен у номинативу једнине именица мушког рода подржава и један од закључака истраживања Славице Чельовски (Чельовски 2015) који гласи да је већина именица женског рода формирана тако што се на неизмењен облик именица мушког рода додаје одређени суфикс за женски род. Док у РСР нису обезбеђиване одреднице са именицама женског рода суфиксима *-анка* или *-анька* за означавање особа које воде порекло из истог места или краја, у *Граматници русинског језика* као суфикс са значењем особа женског рода наведен је суфикс *-анк-а* / *-янк-а*, нпр. *кресцанка*, а као продуктиван суфикс за именице женског рода које означавају предмете наведени су само облици без умекшааног *н* – *-(а)нк-а* / *-(я)нк-а* / *-енк-а* / *-єнк-а* / *-(и)нк-а* / *-(і)нк-а*, нпр. *шметанка*, *сољанка*, *палєнка*, *пращинка* (Рамач 2002: 57–58). Успостављањем суфикса *-ан* заобиђена је и примена логике дуплирања која је примењена код номинативних облика једнине мушког рода па се као облици номинатива једнине женског рода неће појављивати и *Бачинчанка* и *Бачинчанька*, и *Банатјанка* и *Банатјанька*, и *Бачванка* и *Бачванька*, и *Београдјанка* и *Београдјанька*, па ни *Галичанька*, поред *Галичанки*.

РСР меки знак често третира нелогично. Не бележи га нпр. у глаголу *аминовац* с обзиром на то да основа за формирање тог глагола гласи *аминь* (РСР 35), а не *амин*. У вези с тим су и случајеви када се у истој одредници налазе и *благодат* и *благодать* (РСР 57) док одговарајући придев на истој страни гласи само *благодатни*; ни синтагма *благодатна Діва Мати* не открива трагове умекшавања. Није логично ни записивање именице *Господь* (СРР I 173, РСР 161), које се у зависним падежима редовно јавља без меког знака, нпр. *Господи помилуй* (не *Господі помилуй*), *од Господа Бога* (не *од Господя Бога*), *Господу Богу* (не *Господю Богу*) и др.; у СРР I 173 и у РСР 161 забележене су и застареле лексеме *господар*, *господарство* и *господарски* у којима такође нема трага умекшавања сугласника *д*.

2.3. Друга група проблема произилази из вештачког урамљивања русинског језика. Тако нпр. код Миколе Кочиша налазимо велики број правописних (лексичких) решења које говорници русинског језика нису прихватили и, последично, одбацили. Тежећи да русински језик стави на нижи ниво од украјинског, он му је (првом поменутом) доделио улогу дијалекта, који из књижевног украјинског језика треба да инкорпорира у себе то што је прихваћено у другом социолингвистичним условима. Спорне случајеве Кочиш је решавао тзв. копи-пејст процедуром, односно када није био сугуран како нешто написати, отварао би правописни речник украјинског језика, умеморисао затечена решења и преносио у правопис русинског језика. Априорно изабран модел за стандардизовање је произвео, између осталих, и следећа „решења”: поред именица *милоц* и *помилowane* налази се и неприхваћена *поицада* (Кочиш 1972: 153); поред *охудобнене* и *збиднене* налази се и именица сасвим непознатог значења *зубожнене* (исто: 188); поред *плахитка* (требало је *плахта*) понуђена је и именица *едро* и нечувена *витрило* (исто: 117); поред *пахулька* је и *пахолька* и нежива *шніжинка* (исто: 198); поред *оцена* и нежива *оцинка* (исто: 191), иако одговарајући глагол гласи само *оцениць* а не и *оциниць*; поред *пліваня* и *плівба* налази се и нежива именица *плавба* (исто: 203), иако глагол гласи само *плівац* а не и *плавац*; само *травма* (исто: 321) а без *траума* (в. 2.4); *клоун* и *кловн* (исто: 127), а у *Правопису русинског језика* само *клоун* (Кочиш 1971: 107), иако ову варијанту нико од Русина не користи; поред *осторожносц* и *домеркованосц*, и *обережносц* (Кочиш 1972: 183), иако је овај последњи синоним у потпуности стран русинском говорнику итд. Тиме се тежило русински језик вештачки „обогатити” лексиконом који је базиран на говору/говорима средњег Наддњипровља и околних области (који је/су у основи украјинског књижевног језика), а не на русинском говору/говорима Карпатског ареала из кога русински језик генетски потиче. Због тога, нова нормативна решења се за русински језик базирају и на понудама (лексичким, фразеолошким, морфолошким, синтаксичким и др.) других русинских варијанти у Словачкој, Пољској и Украјини. Таква решења имају већу шансу да заживе. Тако нпр. у ПРРЈ од осам забележених варијанти (*евангелия*, *евангелиа*, *евангеля*, *Евангелія*, *Євангелія*, *Евангелія*, *Євангелиє*, *евингелия*) у *Црквеном литургијско-литургичком лексикону* (Миз 2011; Фејса 2012б: 324) првенство је дато варијанти *евангелия* (иако грчки модел *euangelion* има вокал *е*, као и реплике *евлогия*, *евхаристия*, *евхологий* и *Европа*) највише због тога што су консултовани ствараоци на прешовској варијанти русинског језика, међу којима је један и свештено лице (Копорова 2018: 58, 85). Што се тиче источнос-

ловенских позајмљеница, па и украјинизама међу њима, они чине саставни део лексичког фонда русинског језика. То конкретно значи да се нпр. као еквивалент српског глагола *постојати* у русинском језику, поред глагола *егзистовац*, *существовац*, *постояц* и *буц*, појављује и глагол *исновац*. Код Кочиша је *исновац* једини еквивалент а сви остали могући су занемарени (Кочиш 1972: 219).

2.4. Трећа група проблема се тиче варијанти лексема у којима углавном нема значајнијих семантичких разлика. Одсуство значајнијих семантичких разлика карактерише пре свега стране речи. Лингвиста-нормативиста је свестан комплексности проблема и води рачуна о времену/временима порекла дотичне лексеме, о путу/путевима њеног доласка, о њеној сфери употребе некад и сад, као и о њеној фреквенцији. Пошто је адаптација утврдила облик *гајзибан* за немачку реч *Eisenbahn*, између тог облика и нормираног облика је стављен знак једнакости. Из истог разлога облик *ковбой* (Кочиш 1971: 107) је искључен а прихваћен је облик *каубой* и зато што је општеприхваћен (пре свега због утицаја српског језика) и ближи изговору енглеске речи *cowboy*. И дублети енглеских речи *baseball* и *hooligan* су због све већег упознавања са оригиналним речима „разрешени” као *бејзбол* и *гулиган* на рачун *безбол* и *хулиган* (и поред тога што су ове друге формиране под утицајем језика средине). Одређене правописне недоумице узроковане су или директним контактом русинског и дотичног страног језика или индиректним контактом, при чему је често видљив и утицај посредујућег језика. Такви дублети (нпр. *английски* или *англијски*, *гранит* или *граніт*, *грам* или *грам*, *мозаик* или *мозаїк*, *наивни* или *наївни*, *космонаут* или *космонавт*, *каузални* или *кавзални*, *пиджама* или *пижама*, *Русия* или *Росия*) најчешће не уносе разлике у значење (иако су и оне некада присутне нпр. у *доктор* и *дохтор*, *капитан* и *капитен*, *кор* и *хор*, *крејсер* и *крузер*) па су у суштини редундантни. Због тога је код опредељивања за једну од две варијанте страних речи заузета оријентација према правилу по коме „ако постоје варијанте-реплике страних речи, а присутна је свест о оригиналу, норма реплике би требала да се усмери према оригиналном облику” (Фейса 2017: 4). На основу тога аутор нормативне литературе се опредељивао за ону варијанту-реплику која у већој мери кореспондира са изворним моделом. На пример: *бејзбол* (у СРР I 42 *бе(и)збол*, у РСР 51 *бе(и)збол*), *бејбиситерка* (а не *бебиситерка*; реч није унета ни у СРР ни у РСР), *бонбона* и *бонбонера* (у СРС I 69 *бонбона* али *бомбонера*; у РСР 63 *бомбона* и *бомбонера*), *гулиган* (и у СРР II 896 и у РСР 809 *хулиган*), *Гјустон* (и у СРР 989 и у РСР 872 *Хјустон*); *спринт* и *спринтовац* (у СРР II 657 *спринт/шпринт* и *спринтовац/шпринтовац*; у РСР 731/849 *спринт* и *спринтовац*), *грам* и *килограм* (у СРР I 177/564 *грам* и *килограм*; у РСР 175/322 *грам* и *килограм/килограм*), *грунт* (у СРР I 186 *грунт* и говорно *грунт*; у РСР 165/176 приоритет је дат *грунт* а допуштено је и *грунт*) *хаос* (у СРР II 883 *хаос*; у РСР 146/802 *гаос* и *хаос*); иако се поред *дџезва* (СРС II 939; РСС 189) у говору чује и варијанта *дџезба*, ми прихватимо само варијанту *дџезва* с обзиром на то да се сугласник *в* налази и у турском моделу *sezve*.

У опредељивању за оне варијанте које у већој мери кореспондирају са изворним моделом, не записује се ни хијатски сугласник *й* (сугласник који представља резултат савлађивања одређеног зева између два самогласника). Отуд нпр. *алкалоид*, *архаични*, *атеист(а)*, *бедуин*, *кокаин*, *кофеин*, *креирац*, *лаик*, *ми-*

лион, мозаик, наивни, радио, сперматозоид и др., а не алкалоїд (као у СРР I 9; у РСР није унета ова реч), *архаични* (као у СРР I 16; у РСР 39 *архаични*), *атеїст(а)* (као у СРР I 18; у РСР 40 *атеїст(а)*), *бедуїн* (као у СРР I 38; у РСР 48 *бедуин*), *кокаїн* (као у СРР I 581; у РСР 328 *кокаин*), *кофеїн* (као у СРР I 602; у РСР 341 *кофеин*), *крејрац* (у СРР I 611 и у РСР 346 само *креиrowaц* а без *крејrowaц*), *лаїк* (као у СРР I 646; у РСР 357 *лаик*), *милион* (у СРР I 726 и у РСР 390 *милион*), *мозаїк* (као у СРР I 746; у РСР 396 *мозаик*), *наївни* (као у СРР I 799; у РСР није унета ова реч), *радијо* (у СРР II 430 и у РСР 650 само *радио*), *сперматозоїд* (као у СРР II 649; у РСР 725 *сперматозоид*) и др.

Док је први проблем (в. 2.1) решаван са малом превагом морфолошког принципа, овај проблем страних речи решаван је са превагом фонолошког принципа. Посебно се то односи на англицизме који су почетком 21. века у великом броју ушли и улазе у русински језик (Фејса 2019б). Неки од њих су у првој фази адаптирања заступљени са две па и три реплике а редовно се препоручава реплика која је најближа моделу. Већина од њих, посебно они из области информатике, нису укључени ни у СРР ни у РСР. На пример: *ајфон*, *андејтовац*, *аутпут*, *бекап*, *ваерлес*, *вај-фай*, *веб*, *дилитовац*, *дисплей*, *дјојстик*, *зиповац*, *клипборд*, *линк*, *листинг*, *сајт*, *сейвирац*, *скенирац*, *скроловац*, *слот*, *смарт*, *тач-скрин*, *фајл*, *фидбек*, *флеш(ка)*, *флопи*, *фрејм*, *улоговац ше*, *чип* и др. На основу уважавања модела и препоручивања истог за реплику одстрањена је дилема у вези са писањем *импут* или *инпут*. Иако је прва наведена варијанта потпомогнута успостављањем аналогије са глаголом *импутовац* (од италијанског глагола *imputare*), за информатички термин је препоручен само облик *инпут* према енглеском моделу *input*. И назив града на Босфору гласи *Истанбул*, а не *Истамбул* (СРР II 980, РСР 867). Избор измеђи *таџет* и *теџит* је *теџит*. Избор за реплику модела *template* је тежи јер до ових простора долази и британска варијанта /'templeɪt/ и америчка варијанта /'templət/, али, ипак, предложена је варијанта *темплејт* базирана на изговору у Великој Британији. Изузетно, два облика су остављена само за неке сложенице. Тако, на пример, иако је моделу *e-mail* најближи облик *имејл*, допуштен је и скраћени облик *мејл*. Већина овде наведених англицизама није обухваћена ни СРР-ом, ни РСР-ом, па ни глосаром „Модели и реплике” (исто: 81–121), али су обухваћени *Енглеско-русинским речником* (Фејса – Шлемендер), као нпр. реплика *бенер*, којој је дато првенство на основу изговора (/bænə(r)/) у односу на реплику *банер*, која је настала на основу записивања (енгл. *banner*). То се односи и на *четовац* (према енгл. *chat* /tʃæt/) и на *пренк* (према енгл. *prank* /praɪnk/). Примећено је да се за потребе одређених игара у последње време креирају бројни глаголи нпр. и *нафидовац*, *трејдовац*, *баговац*, *бановац* и други, који се за сада приписују идиолекту и ужој групи корисника (Фејса 2019б: 49). Неки англицизми су се, међутим, формирали на основу обичајне праксе (нпр. *лаптоп*, *таговац*, *роминг*) па на њих није примењен фонолошки принцип да не би дошло до непотребног разилажења норме у књижевном језику и стања у свакодневном говору.

Без обзира на доста строг поступак код адаптирања нових позајмљеница, генерално гледано, у новој правописној литератури русинског језика, тј. у ППРЈ и у ПРЈ, није се тежило унификацији. Тако нпр. четири облика (*шлїдујуци*, *шлїдујуци*, *слїдујуци*, *слїдујуци*) или три облика (*препарирац*, *препаровац*, *пре-*

парировац) сведена су на два (*шлїдуюци* и, евентуално, у црквеној терминологији *слїдуюци; препарирац* и *препаровац*), а не на један.

У случајевима када је једна лексема ушла у русински језик из два језика и у њеним варијантама је присутан њихов траг, задржани су дублети, и поред тога што се варијантама не уноси ново значење. Такве су нпр. лексеме *игумен* и *игуман*, *мрамор* и *мармор*, *оркестер* и *орхестра*, *програма* и *програм*, *схема* и *шема*, *шизма* и *схизма*.

Семантика нема улогу ни код дублета који су настали одбијањем страног суфикса, или, ређе, само одбијањем финалног сугласника: *аноним* и *анонимус* (у СРР и РСР само *аноним*); *алуминий* и *алуминиум* (и у СРР и у РСР оба облика); *берилиј* и *берилиум* (у СРР оба облика, а у РСР не постоји одговарајућа одредница); *диносаур* и *диносаурус* (и у СРР и у РСР оба облика); *гласар*, *гласариј* и *гласаријум* (и у СРР и у РСР три варијанте); *планетариј* и *планетаријум* (и у СРР и у РСР оба облика); *полицай* и *полицасц* (у СРР само *полицай*, а у РСР и *полицай* и *полицасц*); *жандар* и *жандарм* (у СРР и РСР само облик *жандар*, али и *жандармерия*). Специфичан случај представља јављање суфикса *-ус* у два облика – у облику *-ус* нпр. у речи *цирк-ус* (поред речи *циркуз*, у пренесеном значењу) и у облику *-уз* нпр. у речи *шпиритуз* (поред речи *шпиритус*, која је у говору и фреквентнија).

Дублети су посебно чести код придева: и у СРР и у РСР *автобуски* и *автобусни*; и у СРР и у РСР *атлетични* и *атлетски*; и у СРР и у РСР *двофазни* и *двофазови*; у СРР *истофайтови* и *истей файти* у РСР *истофайтов* и *истофайтови*; и у СРР и у РСР *мацерин* и *мацеров*; и у СРР и у РСР *летни* и *летни*; и у СРР и у РСР *непобидиви* и *непобидими*. Пошто односни придеви могу бити употребљени у ужем и у ширем смислу, што има формални одраз у наставцима *-ов* и *-ови*, у оквиру неких одредница налазе се и триплетни: *алфабетни*, *алфабетов* и *алфабетови* (у РСР, а у СРР *алфабетски* и *алфабетни*); *бетонов*, *бетониви* и *бетонски* (у РСР, а у СРР *бетонски* и *бетониви*); *звук*, *звук* и *звучни* (у СРР; у РСР забележена су иста три придева с тим што придев *звучни* има засебну одредницу); *трихижови*, *трохижови*, *трохижни* (у СРР, а у РСР *трихижови* и *трохижови*). О смерницама за употребу неких придевских суфикса в. 3.7.

Два облика су заступљена и код многих именица. На пример: *ваза* и *вазна* (Кочиш је у *Правопису русинског језика* на 86. страни облик са сугласником обележио астериском као неправилан), *стредок* и *штредок*, *пражніна* и *празніна*, *пространство* и *престранство*, *тримешаче* и *тримешаче*, *штварцина* и *штвартина* и др.

Дублети су заступљени и код десетак лексема карпатског порекла, нпр. *виша* и *уша*, *хтори* и *котри*, *квет* и *квиток*, *вера* и *вира*, *мера* и *мира* и др. У русинску лексичку (Рамач 1983, 2002, 2018) укључујемо и један део тзв. купуризама који, ако су карпатског порекла и ако имају место у некој од варијанти русинског језика, имају место и у русинском језику, као у јужнорусинској варијанти, нпр. *еци*, *миши*, *трамушка*, *бежиц*, *ричиц*, *сичиц*, *клусти*, *жолти* (поред тзв. крстуризама *ице*, *миша*, *брамушка*, *бежац*, *ричац*, *сичац*, *тлуст*, *жовти*) и др. Што се тиче купурског наставка *-лі* (*булі*, *читали*) у множини перфекта, којег потврђује и Карпатски

ареал, а којег употребљавају углавном старије генерације, он је сведен на ниво застарелог наставка и може бити коришћен у белетристичкој карактеризацији старијег Куцурана. То се односи и на лексичке варијанте које су се издиференцирале после присељења у Бачку, у Куцури и Руском Крстуру, као што су нпр. *геровци* и *черети*, *голт* и *голт*, *розмаринг* и *розмария*, *коваль* и *ковач*, *фанг* и *акољ*, *сламяча* и *сламяча*, *лепетка* и *мотиль*, *сом* и *харча*, *пупче* и *типине*, *пампушки* и *бухти*, *шмарцмол* и *бендов*, *штрикер* и *триков*, *багрена* и *багрена*, *гвиздочки* и *кичкириджи*, *канчовики* и *зомбуљки* и др. (Фейса 1996, Фејса 2017г).

Иако су реплике које су ближе моделу прихватљивије, па и варијанте са међународним суфиксима *-изм* (од *-ism*) и *-ист* (од *-ist*), аутор није видео препреку да се и облику са *-изем* (пошто самогласник *e* омогућава лакши изговор сугласничке групе *зм* и на одређени начин превазилази одступање што се у облицима са *-изм* акценат јавља на последњем слогу, пошто је он у русинском језику по правилу на претпоследњем слогу) и облику са *-иста* (који се у неким падежима мења по промени женског рода а у неким по мешовитој промени, за разлику од облика са *-ист* који се мења по промени мушког рода). Отуд и *емпиризм* и *емпиризем*, и *популизм* и *популизем*, и *механизм* и *механизем*, и *економист* и *економиста*, и *капиталист* и *капиталиста*, и *тракторист* и *тракториста* и др. (Фејса 2019а: 33).

Адаптација међународних дифтонга као нпр. *ei* и *ai* није унификована с обзиром на то што речи са њима нису долазиле у исто време а нису ни адаптиране у истом кругу корисника. Грчки дифтонг *ei* је у црквенословенизмима источне традиције најчешће адаптиран слогом *ев*, а у новијим русинским лексемама (интернационализмима), по пореклу углавном из западне културне сфере у којој је доминирао утицај латинског језика, грчки дифтонг се адаптира самогласничком групом *eu*. Грчки дифтонг *ai* је код старијих лексема адаптиран са слогом *ав*, а у новијим русинским лексемама самогласничком групом *au*. Дифтонзи *ei* и *ai* адаптирани слоговима *ев* и *ав* заступљени су нпр. у *евхаристия*, *Европа*, *евро*, *авто*, *автомат*, *лавра*, *Павло* а дотични дифтонзи адаптирани самогласничким групама *eu* и *au* нпр. у *еурека*, *еуфория*, *Еуфрат*, *неутрон*, *неутрални*, *пневматик*, *фармацеут*, *аудиенция*, *гидраулични*, *каузални*, *кауция*, *космонаут*, *лауреат*, *пауперизация*, *паушални*, *реставрация*, *фауна*, *тираносаур(ус)*, *траума*. У првом правопису русинског језика (Кочиш 1971) заступљене су само неке од наведених лексема (*Европа*, *авто*, *автомат*, *Евфрат*, *пневматик* и *пневматични*, *фармацевт*, *гидравлични*, *лауреат*, *реставрация*, *аудиенция*) и нису дате никакве смернице за писање лексема са међународним дифтонзима. Речи новијег порекла са дифтонзима *ai* и *ei* у моделима прихватају се у репликама са *au* и *eu*. У складу са тим становиштем аутор се определио за исправку варијанте *евкалиттус* из СРР (I 279) на варијанту *еукалиттус* из РСР (226), као и за варијанту *еуфемиз(е)м* (ПРРЈ: 28) и поред тога што је и у СРР (I 279) и у РСР (221) предложена варијанта *евфемиз(е)м*. И друге речи новијег датума које нису забележене у СРР и у РСР, као нпр. *еутаназия*, адаптирају се самогласничким групама. Што се тиче именице која потиче од латинске именице *pausa* (облички се ова именица надовезује на старогрчки *παῦσις /pausis/*), она је третирана као гранични случај између старијег и новијег начина адаптирања па су прихваћена оба њена облика – и *пауза* и *павза*. Адаптирање енглеских дифтонга се у суш-

тини не разликује. Док се нпр. у већини примера енглески дифтонг *ai*, пратећи ортоеписју, адаптира вокалском групом *au* (*аут, фаул, скаут, каубой, даунлоуд, браузер, клауд*), у речи *клоун* праћена је ортографија (од енгл. *clown*; у речи је могуће утврдити изговор дуплог *ve* по немачким правилима).

На сличан начин како је приступљено адаптирању међународних дифтонга приступљено је и успостављању бетацизма и витацизма (типични примери су *симбол* и *символ* у којима алтернирају сугласници *б* и *в*). Пошто је витацизам карактеристичан за све језике који се традиционално ослањају на грчки језик (укључујући ту и верску, гркокатоличку традицију), варијантама са *в* дајемо првенство (нпр. *Аврам, Вавилон, Варава, Византија, презвитер, символ*). У речима које су у русински језик ушле из језика које је окруживао латински језик (то се пре свега тиче научних термина) доминира бетацизам (нпр. *алфавит, баритон, бета, бета-каротен, гипербарични, Библија, биобиблиографија, биологија, библиотека, симбиоза, фебруар*). Некада у русинском језику и бетацистички (западни) и витацистички (источни) начин изговора/писања остављају траг. Такви примери су *Вифлеџ* и *бетлегем, еврейски* и *гебрејски* као и неколико имена и изведеница од њих: *Венјамин* и *Бендџамин, Јаков* и *јакобинџ* и *Джејкоб*. Поред именице *чорт* (од прасловенске **čьrtъ*) у русинском постоје и витацистичка варијанта *диявол* и бетацистичка варијанта *дябол*. Именица са *в* указује на источнословенски утицај (и заступљена је на територији где досеже источна редакција прквенословенског; *диявол* потиче од старогрчке речи *διάβολος*), а именица са *б* указује на територију до које досеже западнословенски утицај (источнословачки *d`abol*, пољски *diabel*; Рамач 1983: 121).

И писање *г* или *з* у неким позајмљеницама заслужују прецизирање. Одређујући *з* као звучни спирант (а могуће га је одредити и као звучни грлени/глотални фрикатив), Радосав Бошковић га је утврдио у неким словенским језицима и дијалектима, тачније у белоруском и украјинском на истоку, у чешком, словачком и горњолужичком на западу, у дијалектима словенског југозапада и у чакавском дијалекту хрватског језика на југу (Бошковић 1977: 79). Док Бошковић не пише о времену када је у поменутих словенским језицима и дијалектима прасловенско *g* прешло у *з*, Јулијан Рамач као време те гласовне промене одређује крај 12. и почетак 13. века (Рамач 2002: 516). Без обзира на то да ли је до те гласовне промене дошло на свим територијама где је данас заступљен *з* у исто време или не, за правопис је значајно што нема потребе мењати *г* (изворно *g*) у *з* у позајмљеницама које су говорници русинског језика преузели у новијем периоду, тј. после престајања дотичне гласовне промене. Због тога је заузето становиште да се и назив првог језика светске комуникације адаптира као *англијски* а не *англиски* (Кочиш 1971: 82; Фејса 1985: 12). Заузето је становиште да се *з* доследно пише у речима *грунок* и *грунчок* као и у *обгрунтовац*, а *г* у речима *грунт* и *грунтовница* као и у *грундирац* (привлачи пажњу да је и у СРП I 186 и у РСР 165 укључен само облик *грунтовница* и поред тога што је у РСР 176 укључен придев *грунтов(н)и* поред *грунтов(н)и*). Прихваћено је *г* у *евангелисти/евангелики* за припаднике *евангелистичней/евангелицкей* вере као што су нпр. протестанти и калвинисти (само је у СРП I 272 записана варијанта *евангелик*), а у свим другим речима, које произилазе из источне традиције, треба доследно користити варијанте са *з* (*ангел, ангелски, евангелија, евангелист, евангелијски* и др.).

3. ПРАВОПИСНИ ПРОБЛЕМИ ВЕЗАНИ ЗА ВРСТЕ РЕЧИ

У овом поглављу сагледавамо неколико правописних проблема који се тичу именица (3.1-3.6), придева (3.7), глагола (3.8-3.9) и прилога (3.10-3.11).

3.1. Толерантан однос према дублетима је разлог што су у нову нормативну литературу укључена и два номинативна облика једне групе именица – са наставком *-а* и без њега. Отуд, на пример: и *аксиом* и *аксиома* (у СРР само *аксиома*, а у РСР нема одговарајуће одреднице), и *архив* и *архива* (и у СРР и у РСР обе варијанте, али уз одређено нијансирање значења), и *бал* и *бала* (и у СРР и у РСР, где је *бала* третирана као говорна варијанта), и *залог* и *залога* (и у СРР и у РСР), и *кољай* и *коља* (у РСР обе варијанте, а у СРР само *кољай*), и *комбайн* и у Куцури *комбайна* (и у СРР и у РСР), и *метод* и *метода* (и у СРР и у РСР), и *пар* и *пара* (и у СРР и у РСР), и *програм* и *програма* (и у СРР и у РСР), и *систем* и *система* (и у СРР и у РСР), и *смерек* и *смерека* (и у СРР и у РСР), и *тис* и *тиса* (и у СРР и у РСР), и *тисяч* и *тисяча* (и у СРР и у РСР), и *цџмџель* и *цџмџља* (и у СРР и у РСР). Од наведених облика код Кочиша се налазе *архив* и *архива*, *залога*, *кољай* и *коља*, *комбайн*, *метод*, *пар* и *пара*, *програм* и *програма*, *система*, *смерека*, *тисяч* и *тисяча* (облик *тисяч* се третира као контекстуална варијанта облика *тисяча*; Кочиш 1971: 145). Пошто се и номинативни облици именица са наставком *-а* и номинативни облици именица без њега укључују у одговарајуће парадигме (први се мењају по промени именица мушког рода а други се мењају по промени именица женског рода), и једни и други су са језичке тачке гледишта оправдани.

3.2. У ПРПЈ значајна улога је посвећена и родној перспективи, углавном деривацији облика номинатива именица женског рода. Док се у ПРПЈ са неколико десетина примера отишло даље од СРР и РСР, у *Енглеско-русинском речнику* (Фејса и др.) обезбеђен је много већи број именица женског рода које означавају занимања, делатности и титуле жена. На пример:

supporter /sə'pɔ:tə(r)/ *м.* 1. прихильнік, прихильніца; потримовател, потримователка, потримовач, потримовачка; 2. заштитнік, заштитніца, бранітель, бранітелька

visitor /'vɪzɪtə(r)/ *м.* 1. нацивитель, нацивителька; 2. госц, госцинска; 3. над`зорнік, над`зорніца; инспектор, инспекторка

wanderer /'wɒndə(r)/ *м.* вандровнік, вандровніца, вандровкаш, вандров, вандровкашка, блукач, блукачка, скитнік, скитніца

winner /'wɪnə(r)/ *м.* добитнік, добитніца; побиднік, побидніца

3.3. У вези са обликом генитива једнине аутор у суштини није одступао од Кочишевог приступа (Кочиш 1971: 42–44) па наставке *-а* имају нпр. именице мушког рода које означавају живо биће (*маљара*, *медведза*, *писара*, *роботніка*, *столара*), предмете и машине (*ашова*, *клайбаса*, *плуга*, *стола*; *комбайна*, *трактора*), мере (*байта*, *бита*, *гектара*, *грама*, *мет(е)ра*) и именице које су у русински ушле преко српског језика (*авта*, *автобуса*, *балкона*, *брилијанта*). Наставак *-а* је у начелу приписиван и именицама које означавају затворен простор, односно зграде и просторије (*витерњак*, *дома*, *пойда*, *прикљета*, *хліва*), називима новчаних јединица (*динара*, *долара*, *евра*, *шиланта*), називима месеци (*јануара*, *фебруара*, *октобра*) и називима плесова (*валцера*, *чардаша*, *стена*, *танга*). Само наставак *-у* је приписиван именицама које означавају мате-

ријалне именице (*воску, квасу, ляду, меду, писку, соку, чаю*), природне појаве (*витру, дижджу, каменцу, мразу, шнігу*), осећања (*болю, жалю, гніву, страху*), активности (*акту, бегу, галайку, лету, ходу*), ограничен простор (*буджаку, гаю, депу, краю, парку, риту*) и стране света (*востоку, заходу, сиверу, югу*). Великом броју генитивних облика приписана су оба наставка (Фейса 2017а: 4).

Посебно истичемо Кочишеву обраду именице *акт* пошто у оквиру њене одреднице налазимо значајну смерницу за третирање наставка генитива једине: *акт (документ) -та; акт (дія) -ту* (Кочиш 1971: 82). Ова дистинкција у употреби облика генитива је стављена на ниво правописног оријентира. Због тога, ако се код именица осећа присуство људског фактора, односно одређеног персонификовања, па, самим тим, и могућност одређене активности, првенство се даје облицима генитива са наставком *-у*. На пример: у реченици *Од Београду завиши цо будучносу укаже* у фокусу је деловање одређеног тела из Београда, које чине људи од струке.

И именице са наставком *-з(е)м*, у зависности од контекста, могу подразумевати одређене активности, нпр. *аматериз(е)м* може да подразумева вршење различитих активности делатника у култури, а *билингвиз(е)м* говорење два језика. У тим случајевима првенство има наставак генитива *-зму*. Ако се срећемо са одређеном чињеницом или резултатом деловања људског фактора, онда првенство има наставак генитива *-зма*. То се односи и на *вилівок -вка/-вку, випадок -дка/-дку, виплювок -вка/-вку* и многе друге именице код којих варијанта са наставком *-у* указује на присуство одређене активности (изливање, испадање, испљување итд.) а варијанта са наставком *-а* сличну конотацију нема и именује конкретизовани резултат, односно последицу одређене активности.

И облици генитива именица мушког рода на самогласник (нпр. *Пера* и *Дюра*) прихватљиви су и као „од *Дюри*” и као „од *Дюру*”. Облик на *-и* је карактеристичан за говор житеља Куцуре, а облик на *-у* је карактеристичан за говор житеља Руског Крстура.

3.4. У русинском језику локатив једине може имати два наставка: *-у/-ю*, односно *-е/-є*. Наставак *-е/-є* обично се јавља код именица које су старијег порекла и чије се основе завршавају на */б/, /н/, /в/, /ф/, /л/, /р/*, као и на */д/, /т/, /з/, /с/, /л/, /н/*, који се после некадашњег умекшавања данас манифестују са */дз/, /ц/, /ж/, /ш/, /л', /н' /*. На пример: *слупе, хліве, доме, дворе; гвоздзе, хрибце, леше, столе, комине*. Међутим, већина од наведених именица могу имати и облике локатива на наставак *-у/-ю* (нпр. *гвозду, хрибту, лесу, столу, комину*). Само наставак *-у/-ю* приписује се именицама чије се основе завршавају на сугласнике који су по месту творбе: предњонепчани */дж/, /ч/, /ц/, /д', /т', /ж/, /ш/, /л', /н' /* и */й/* (нпр. *дижджу, кочу, святилішу, Лодю, Лалитю, ножу, ярашу, карсцелю, каменю, краю*); зубнонепчани */дз/* и */ц/* (нпр. *медведзу, пальцу*); задњонепчани */т/, /к/* и */х/* (нпр. *клягу, кармику, меху*); грлени */г/* (нпр. *брегу*). Код именица новијег порекла (којима је српски језик или изворни или посредујући) најчешће су давани или само локативни наставци *-у/-ю* (нпр. само *старту* и *шлайсу*, с обзиром на то да не постоје **старце/*старте*, односно **шлайше/*шлайсе*) или оба наставка (*авиону/-не, рекорду/-дзе*). У случајевима када су дата оба наставка сматра се да је реч о именицама које су досегле виши степен адаптације у језички систем русинског језика (Фейса 2019а: 4).

За локативне облике назива месеци углавном су давана оба наставка (нпр. *јануару/-ре, фебруару/-ре*). Срећемо се, међутим, и са називима месеци код којих нема алтернирања са *-е/-ε* (нпр. у *марцу*, не у **марце*; у *јунио*, не у **јуниε*) и са називима месеци код којих се стиче утисак да је наставак *-у/-ю* фреквентнији (нпр. пре у *августу* него у *авгусце*).

Некада нема основа за приписивање оба постојећа локативна наставка (нпр. облици локатива три насеља у којима Русини живе у највећем броју гласе: *Керестуре, Коцуре, Дјурђове*).

3.5. Значајне недоумице изазивају и дупли наставци номинатива множине именица мушког рода на *-лог* које преносе одређена занимања (нпр. *археолози* или *археологове, биолози* или *биологове, екологи* или *екологове, кардиолози* или *кардиологове, метеорологи* или *метеорологове, социолози* или *социологове*) пошто досадашњи русински стандард није обезбедио прецизна правила у вези са избором облика номинатива множине. Облици *археолози, биолози, екологи, кардиолози, метеорологи, социолози* често уносе двосмисао зато што они не преносе прецизну информацију о томе да ли је у датом контексту реч о скупу мушкараца или о скупу жена. Да би се дилема превазишла, креирани су и облици на *-ове*, и поред тога што наставак номинатива множине *-ове* имају именице које означавају сродство и титуле, многа лична имена и презимена, као и неке друге именице које означавају лица (Рамач 2002: 48). Превазићи дилему је могуће и формирањем паралелних облика за именице женског рода као нпр. *педагога* и *педагогиня* и *психолога* и *психологиня* код којих облици номинатива множине гласе *педагоги* и *педагогини*, односно *психологи* и *психологини*.

Одређену пажњу заслужују и именице мушког рода чија се основа завршава на самогласник *о* јер се код њих у номинативу јединине сусрећемо и само са наставком *-а/-я* (нпр. *авта, диска, радија, сценария*) и са мањом варијантношћу, када наставак *-а/-я* алтернира са наставком *-и* (нпр. *евра/-ри, корза/-зои*).

3.6. Број случајева писања именица са великим словом је увећан. То се пре свега односи на писање именица и синтагми верског карактера. Аутор нове нормативне литературе је на становишту да именицу *Бог*, ако говорник има на уму хришћанског Бога, којег чини тројство оца, сина и духа, треба у русинском језику писати великим словом. Док је у првом правопису русинског језика (Кочиш 1971: 84) и у СРР I 63–64 дотична именица писана искључиво малим словом, у РСР 60–61 дата је двојна могућност па одредница почиње са *Бог/бог*. У изразима, међутим, и у РСР, чак и тада када хришћанско схватање преовладава над општим, ова именица је писана малим словом (нпр. *бог го таког звездол/створел, боже Исусе Христe/Хрисце, боже Саваоте, дай боже, захрань/зохрань/сохрань боже, панε боже (швети), слава богу*). Пракса, разуме се, потиче из „црвеног“ времена из ког потиче и први правопис русинског језика (на који недвосмислено указује и црвена боја корица *Правописа*). О другим неусаглашеностима и недоследностима писања малог и великог слова у црквеној терминологији в. Фејса 2012б.

У ПРРЈ и ПРЈ аутор тежи да усагласи и писање синтагми са присвојним придевима с обзиром на то да је нпр. у СРР I 4 и у РСР 31 *Адамово јаблучко*, у СРР I 20 и у РСР 41 *Ахилова пета*, али у СРР I 73 и у РСР 65 *брајова азбу-*

ка, у СРР I 676 *Волтов лук* а у РСР 138 *волтов лук*. Препоручено је да се у тим случајевима присвојни придеви пишу великим словима: *Брайова азбука*, *Волтов лук*, *Гордийов гузел*, *Дамоклов меч*, *Едипов комплекс*, *Морзеова азбука*, *Сизифова робота*, *Пандорова шкатула*, *Папенов гарчок* (Фейса 2019: 15).

Савремена дилема да ли писати *Фейсбук* или *фейсбук* разрешена је препоруком да се називи друштвених мрежа пишу великим словом – *Фейсбук* (Фейса 2017а: 86), *Ют`юб* (исто: 95) итд.

3.7. Због недоследне употребе одређених придевских наставака у русинској правописној пракси дате су и смернице за формирање придева.

Препоручено је корисницима да употребљавају наставак *-ични* ако именички модел има наставак *-ика* (*методика* > *методични*; *математика* > *математични*; *логика* > *логични*), а не и ако га нема (тако, на пример, не *аналогични*, пошто нема модела *аналогика*, али *аналогийни*, пошто постоји модел *аналогия*). У вези с тим поставља се и реторско питање: да ли, поред *анегдотски*, треба и *анегдотични* (РСС 36), ако није заживела *анегдотика*? Такође, да ли је, поред *аристократски*, неопходан и облик *аристократични* (РСС 38) пошто у русинском језику није заживела *аристократика*? Заживела је, међутим, *аристократия* па не би требало изоставити придев *аристократийни*. Не би требало ни преферирати облик *демократични* (РСС 186) када није заживела *демократика*. Заживела је *демократия* (барем се надамо) и од те именице треба извести придев *демократийни*; од именице *демократ(а)* изводи се придев *демократски*. Поред тога, стиче се утисак да *аристократични* и *демократични* више указују на одређено присуство неке особине (аристократичности и демократичности) и то не у потпуној и жељеној количини; с друге стране, *аристократски* и *демократски* указују на присуство датих особина у оптималној и задовољавајућој количини. Због тога, поред *аритмични* (због *ритмика*), треба унети и *аритмийни* (због *аритмия*) (РСР 38). На основу тога и: *економични* (од *экономика*) и *економийни* (од *экономия*) и *економски* (од *эконом*); *автоматични* (од *автоматика*) и *автоматски* (од *автомат*).

У РСР нису дате смернице о томе када користити односне придеве на *-ов* а када односне придеве на *-ови*. Пошто су сетови наставака који су везани за одређене придеве обезбеђивани углавном обједињено, нпр. *алуминийов(и)*, *бензинов(и)*, *буријов(и)*, *вербов(и)*, *водов(и)*, *дротов(и)*, *маков(и)*, *муков(и)*, *муров(и)*, *рибов(и)*, *слихов(и)*, *судьбов(и)*, *тетанусов(и)* и други (иако има примера само на *-ов* као нпр. *титанов*, *тифусов*, *шерцов*, или само на *-ови* као нпр. *нежемови*, *струнови*, *тижњови*, *типови*), аутор *Правописног речника русинског језика* и новог *Правописа русинског језика* тежио је да издвоји доминант-на значења односних придева. За придев на *-ов* (и сет наставака м. р. *-ов*, ж. р. *-ова*, ср. р. *-ове*, мн. *-ови*) одределио се тада када је дотични придев ступио у ближу односну везу са именицом, одређујући именицу значењима „који је од нечега” и „који припада нечему”, а за придев на *-ови* (и сет наставака м. р. *-ови*, ж. р. *-ова*, ср. р. *-ово*, мн. *-ово*) одределио се тада када је дотични придев ступио у даљу односну, некад само асоцијативну везу са именицом, одређујући именицу значењима „који као кад би био од нечега” или „који као да припада нечему”. Може се претпоставити да су односне именице (прво материјалне, а онда и друге) преносиле значења блиска присвојности и припадности (по узо-

ру на праве присвојне придеве, као нпр. *шестров, братов, маџеров, оцов*) а касније и значење односа према нечему (па и према материјалу на који се дотична ствар или појам односи). Са придевима на *-ови* често паралелно постоје и синонимски придеви, нпр. *бурјови* и *бурјовити*, *лесови* и *лесовити*, *нежемови* и *нежемски*; *судьбови* и *судьбоносни* и *фатални*; *типови* и *типични*.

Сагледавајући облике множине односних придева, утврђено је да ситуација у уобичајеним синтагмама није таква каква би, према утврђеним сетовима наставака, била очекивана. Облик множине *мурово новини* „срп. зидне новине” би требао према утврђеном сету наставака гласити *мурови новини* (с обзиром на то да ту није реч о новинама које припадају зиду, или су од њега, него о новинама које као да припадају зиду, значи реч је о пренесеном значењу), а облик *водово квитки* „срп. водени цветови” би требао да гласи *водови квитки* (с обзиром да овде није реч о цветовима који су настали од воде, него о цветовима који води припадају у пренесеном значењу). Добро је приметио Рамач, анализирајући синтагму *лядово звуки* „срп. ледени звуци” у *Граматици русинског језика* (2002: 71), да у савременом књижевном језику постоје два наставка за множину – *-о/-и* (као, у ствари, и за средњи род – *-о/-е*). Стиче се утисак да наставак *-о* преовладава.

3.8. Веома је често и недоследно и неуједначено третирање глагола на суфикс *-ира-* (Фејса 1999–2000, 2000). Тако, на пример, на 29. страни РСР не налазе се глаголи *абдицирац* и *аболирац*, иако се облици *абдиковац* и *аболовац* налазе и у РСР 29 и у СРР I 1, заједно са обликом који је проширен суфиксом *-ов-* (*аболитровац*). У РСР се на 40. страни налази само облик *атеровац*, а у СРР I на 18. страни, поред тог, допуштен је и облик *атерирац* (који је изузетно чест) и облик *атерировац* (који ретко ко од Русина користи). У оба речника укључен је само облик *аранжовац*, а без *аранжирац* (који је, без сумње, фреквентнији) и евентуално *аранжировац* (који би по аналогији са *атерировац* требао постојати). С друге стране, у РСР укључен је само облик *анимировац*, а облици *анимирац* и, евентуално, *анимовац* су запостављени. Такође, у оба речника заступљен је само облик *вететировац*, а облици *вететирац* и *вететовац* су игнорисани. У оба речника заступљени су и *армирац* и *армировац*, а без *армовац*. Ако можда глагол *армовац* и „не звучи лепо” и није уобичајен, не видимо зашто су баш глаголи *аболовац* (поред *аболитровац*, а без *аболитрац*) и само *абдиковац* „најпријатнији за уши” норме. Аутор ових редака се залаже да се првенство даје основним и најфреквентнијим облицима, тј. облицима са *-ира-* и, евентуално, облицима без *-ира-*, а у говору неприхваћени, пуритистички словенизовани облици са *-ирова-* да буду *третираци* (и поред тога што на 765. страни РСР овог облика глагола нема, а има *третировац* и *третовац*; треба, међутим, додати и да СРР II на 755. страни допушта и *третирац*) по заступљености а не по „милозвучности”. Управо тако како су у РСР на 58. страни заступљени *блмирац ше* и *блмовац ше*, при чему *блмировац ше* није укључен. Тако су у РСР на 37. страни и *аплаудирац* и *аплаудовац*, без *аплаудировац*. Интересантно је да је у РСР некада облик на *-ира-* и усамљен, као нпр. *блокирац* (б. 59), *секирац* (*ше*) (704) и *тренирац* (764). Због таквог становишта за двовидске глаголе на суфикс *-ира-* у ПРРЈ нису навођена три могућа облика, него само два – облици са суфиксом *-ира-* (у одредници се налазе на првом месту не због преферирања, него због азбучног

редоследа) и облици у којима се суфикс *-ира-* замењује суфиксом *-ова-* (по узору на облике у којима се суфикс *-иса-* замењује суфиксом *-ова-*). На пример:

адресирац, *тер. и буд. -ам, прешл. -ал, импер. -ай, дієприкм. -ани, дієприсл. -аюци и адресовац, тер. и буд. -суем, прешл. -ал, импер. -суй, дієприкм. -ани, дієприсл. -суюци*

асистирац, *тер. -ам, прешл. -ал, импер. -ай, дієприкм. -ани, дієприсл. -аюци и асистовац, тер. -туем, прешл. -ал, импер. -туй, дієприкм. -ани, дієприсл. -туюци* (Фейса 2017: 6-8)

Секундарно суфиксовање са *-ов-* код глагола сматрамо редувантним. Ако је већ страна реч адаптирана задржавањем слога *-ир-* (чиме је реплика усаглашена са моделом), нема потребе да се тај слог додатно словенизује проширивањем истог на *-иров-*, што, уосталом, и није продуктивна активност у свакодневном русинском говору.

3.9. Глаголски прилог садашњи гради се од глагола несвршеног вида од друге презентске основе помоћу суфикса *-уци/-юци* и *-аци/-яци* (Рамач 2002: 130) (нпр. *бешедујуци, читајуци, пишуци, патраци, бежаџи, шедзаџи, наглашујуци, информуюци, компјутеризуюци*). Овај глаголски облик се у књижевном језику често користи и као описни придев. Имајући у виду да се и глаголски прилог садашњи и глаголски придев граде од глагола несвршеног вида, придев *застарајуци* (РСС 269) би боље било градити од несвршеног глагола *застаровац* (а не од свршеног глагола *застарац ше*) па у том случају би боље било да гласи *застаруюци*.

3.10. У ПРРЈ и ПРЈ направљен је значајан искорак према писању сложених прилога состављених од предлога и прилога заједно. Такав искорак је направљен и у РСР у односу на СРР. У РСР нпр. на 424. страни прилог *напразно* написан је заједно, а у СРР (I 803, I 819, II 300) одвојено – *на празно*. У СРР (II 600) дате су две речи *на мелко*, а у РСР (420) једна – *намелко*. У СРР (II 726) *на твардо* је записано одвојено, а у РСР (429) *намелко* је записано заједно. Тако и *на сухо* у СРР (I 831), а *насухо* у РСР (428). У СРР (I 827) *на шлепо*, а *нашлепо* у РСР (432). У СРР (I 832) *на ценко*, а *наценко* у РСР (431). У РСР (406) *наблїзко*, а у СРР (I 776) је дата само варијанта без предлога (*блїзко*). На основу наведеног, пошто је и у СРР (I 778) и у РСР (408) *навелько* написано заједно а ни у СРР ни у РСР нема одреднице *намало*, предложено је да се предлог и прилог и у том случају пишу заједно. Такође, требало би писати *надробно*, а не као у СРР II 600 где пише *на дробно* (у РСР није предложено неко решење).

3.11. Речца *раз* се пише одвојено (нпр. *два раз, два раз два*). С друге стране, прилози *другираз* и *нараз* пишу се заједно јер имају значења „касније”, односно „одједном” (Фейса 2019а: 28).

У РСР прилози *першираз* (у значењу „први пут”; РСР 524) и *другираз* (у значењу „другом приликом, други пут”; РСР 216) написани су заједно, а прилог *остатні раз* одвојено (у значењу „последњи пут”; РСР 500). Пошто је у СРР (II 273) тај прилог забележен на два начина „*гуторим ци остатні раз (остатніраз)*”, аутор нормативистичке литературе се залаже да се речца *раз* у свим случајевима када има значење „срп. пут” пише одвојено.

4. ПРАВОПИСНИ ПРОБЛЕМИ ВЕЗАНИ ЗА ИНТЕРПУНКЦИЈУ

Одређени знаци интерпункције такође изазивају недоумице. За ову прилику издвајамо писање цртице (4.1), косе црте (4.2), три тачке (4.3) и наводника (4.4).

4.1. Сагледавајући писање цртице (-) у СРР и РСР, уочили смо бројне неусаглашености. Тако, на пример, у случају сложених именица у СРР I 19 стоји *авто-драга*, а у РСР 30 *автодрага*, док је и у СРР I 19 и у РСР 31 само *авто-страда*. Структурно сличне именице су у РСР 30-31 третиране једном без цртице (*автокломфер*, *автолаковач*, *автомеханичар*) а једном са цртицом (*авто-превозник*, *авто-стопер*). Цртицом треба писати конструкте код којих саставни делови задржавају одређени степен самосталности, посебан акценат и непроменљивост првог од њих. Конструкт се у том случају сматра не толико као једна целовита лексема, него као две здружене лексеме; први саставни део одређује други, дајући му при томе ознаку подврсте речи са општим значењем у смислу специјализације, намене и сл. (нпр. *авто-хиџа* представља кућу која се бави продајом или сервисирањем аутомобила) (Фејса 2019а: 22). На основу реченог, наклоњенији смо облицима са цртицом (*авто-драга*, *авто-кломфер*, *авто-лаковач*, *авто-механичар*, *авто-превозник*, *авто-стопер*). Што се тиче именице *авто-страда*, с обзиром на то да у русинском језику *страда* не постоји као самостална именица, боље ју је писати *автострада*. Због тога и *баскетбол*, а не *баскет-бол* (СРР I 32, РСР 48), као и *бейзбол*, па и *софтбол* и *пейнтбол*. Цртицом између саставних делова пишу се и конструкти који у последње време улазе из страних језика и састављени су из делова који могу бити и самостални (нпр. *бар-код*, *веб-сайт*, *гард-диск*, *гол-аут*, *мејл-адреса*, *панк-рок*, *поп-сонг*, *секс-символ*, *ски-лифт*). У вези з тим, уместо *вешкорпа* (СРР I 114, РСР 83), боље би било писати *веш-корпа*.

Цртицу би требало писати и у речима које су настале од иницијала, без обзира на то да ли се иницијали изговарају према именовану одговарајућих слова у енглеском језику (спелују) или према домаћем именовану слова: *ди-джей*, *пи-ар*, *ве-це*.

И писање придева са цртицом или без ње у неким случајевима изазива колебање. Колебање ћемо илустровати са два придева која су и у СРР и у РСР обрађена на исти начин – *англо-америцки* (СРР I 12, РСР 36) и *сербскогорватски* (СРР II 666, РСР 705). У складу са становиштем да се цртицом пишу придеви који не означавају неку зависност, него паралелност, односно различност или супротстављеност (нпр. *русијско-јапонска војна*, *америцко-европски догварки*, *афричко-азијска солидарносц* и др.; Фејса 2019а: 26) писање *англо-америцки* цртицом то у одређеној мери наглашава, што није случај са писањем придева *сербскогорватски* без цртице. Овај придев писан заједно може се односити на службени језик у бившој Југославији, али *сербскогорватски одношења* тешко да се може писати без цртице. И придев *англо-америцки* може бити написан *англоамерицки*, тј. без цртице, и то тада када се односи на Американце енглеског порекла (придев *афроамерицки* односи се на Американце афричког порекла).

4.2. Косу црту (/) је могуће писати без розмака када је реч о појединачним речима и бројевима испред и после ње. Ако је реч о групи речи или гру-

пи бројева испред и после косе црте, розмак би требало правити. Значи за Ђурђевдан не 23. 04/03. 05. јер испада да алтернирају април и трећи дан маја, а не комплетни датуми јулијанског и грегоријанског календара. Дакле 23. 04. / 03. 05. Исто тако, ако алтернирају повратни глаголи, косу црту не треба писати уз повратну речцу *ше*; дакле, *червенєсм ше / червенїм ше*, а не *червенєсм ше / червенїм ше*.

4.3 Три тачке (...) мењају једну реч, синтагму, клаузу и реченицу или чак и неколико реченица. Зато, по логици ствари, не треба три тачке писати непосредно уз задњу реч с обзиром на то што се у овом случају не ради о троструком обележавању краја једне целине, него о једној целини која није пренета а која, уколико би се писала, почињала би са размаком. Предност се, дакле, даје *але ...*, а не *але...*

4.4. Наводници („”) нису неопходни за називе предузећа, установа, објеката и сл. који укључују и посебно име. Довољно је и назив у целини и име у оквиру њега започети великим словом: *Видаватељна хижа Прометей, Дом култури Руски Керестур, Новинско-видаватељна установа Руске слово, Основна школа Братство-единство, Руске културно-уметничке друштво Др Гавриїл Костельник, Фестивал рускеј култури Червена ружа, Фодбалски клуб Червена ѕвезда*. Уколико се називи пишу само великим словима (нпр. на таблама, кајронима итд.), онда су наводници за истицање посебног имена у оквиру назива потребни.

5. ЗАКЉУЧАК

За утврђивање правописне норме русинског језика веома је значајан први *Правопис русинског језика* Миколе М. Кочиша (1971). Промене које су се дешавале у русинском језику и у друштву уопште изискивале су и промене у правопису па је *Правопис* временом постао превазиђен и појавила се потреба за новом правописном литературом. *Правописом русинског језика* Кочиша русинска национална заједница служила се више од четири деценије. У другој половини друге деценије 21. века објављени су *Правописни речник русинског језика* (2017) и *Правопис русинског језика* (2019) Михајла Фејсе.

У овом раду аутор указује на основне недоследности и недоречености у два капитална лексикографска дела – *Српско-русинском речнику* (1. том 1995, 2. том 1997) и *Русинско-српском речнику* (2010) Јулијана Рамача, Хелене Међеши, Михајла Фејсе и Оксане Тимко-Ћитко – које су и утицале на формирање смерница за њихове разрешавање у новој правописној литератури.

Општи проблеми правописа русинског језика могу се груписати у три групе. Прва група проблема се тиче међуодноса морфолошког и фонолошког принципа писања речи, тј. доминације утицаја етимологије или ортоеписије на ортографију. Друга група проблема се тиче априорног урамљивања русинског језика и, последично, преписивања решења из туђе норме. Трећа група проблема израсла је из неискристалисаног приступа страним речима. Док су проблеми у првој групи решавани малом превагом морфолошког принципа, проблеми у трећој групи решавани су превагом фонолошког принципа. То се посебно односи на нове стране речи код којих се аутор определио за ону варијанту-реплику која у већој

мери кореспондира са изворним моделом. У вези са проблемима друге групе аутор се залаже да се за евентуалну помоћ код нормирања консултују и други карпатски језички идиоми, првенствено варијанте русинског језика, а не само један стандард коме је приписана дијалектизујућа улога.

Што се тиче правописних проблема који се односе на одређене врсте речи, у раду је издвојено неколико смерница за писање именица, придева, глагола и прилога. За разлику од третирања страних речи, вишеобличност је прихваћена по разним основама. Тако нпр. двојни именички наставци и даље су толерисани (у генитиву *-а* и *-у*, а у локативу *-у/-ю* и *-е/-е*), али искристалисана су одређена правописна правила (нпр. ако се код именица осећа присуство људског фактора, односно одређеног персонификовања, па, самим тим, и могућност одређене активности, аутор даје првенство облицима генитива са наставком *-у*; код именица новијег порекла најчешће је даван или само локативни наставак *-у/-ю*, или и наставак *-у/-ю* и наставак *-е/-е*, посебно ако је реч досегла виши степен адаптације у русински систем). Слично је и код придева. Није смањиван број придевских наставака, али се корисници усмеравају на пажљивију употребу (нпр. употреба наставка *-ични* препоручена је када се именица од које се изводи придев завршава на *-ика*, а употреба наставка *-ийни* препоручена је када се именица од које се изводи придев завршава на *-ия*; препоручено је и да се односни придев на *-ов* користи када дотични придев улази у ближу односну везу са именицом, а односни придев на *-ови* када дотични придев улази у даљу односну, некад само асоцијативну везу са именицом).

Генерално гледано, у *Правописном речнику русинског језика* и *Правопису русинског језика* корисник се не усмерава на унификацију облика по сваку цену. Тако је нпр. препоручено да се четири облика (*шлідујуци, шлідујуци, слідујуци, слідујуци*) или три облика (*препарирац, препаратовац, преперировац*) свде на два, а не на један. Дублети су једноставно незаобилазни у русинском језику с обзиром на то да су кроз историју на основу русинског језика, или, прецизније, углавном на његову лексику, утицај имали и словенски и несловенски језици – од црквенословенског, мађарског и немачког до српског и енглеског. Избрисати све трагове је просто немогуће, а ни у свету нема чистог језика.

У раду је пажња посвећена и неким знаковима интерпункције који такође изазивају недоумице. Реч је конкретно о одређеним случајевима писања или неписања цртице, косе црте, три тачке и наводника.

Новим правописом и правописним речником правописна норма Кочиша у суштини није поништена, него је осавремењена и дорађена.

Цитирана литература

Дуличенко, Александер Д. *Jugoslavo-Ruthenica II: работи з рускеј филологиі и исторії*. Нови Сад: Филозофски факултет, Руске слово, 2009.

[Duličenko, Aleksander D. *Jugoslavo-Ruthenica II: roboti z ruskeј filologiji i istoriji*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Ruske slovo, 2009]

Копорова, Кветосава (ред.) *20 років високошкольској русиністікі на Словакіі / 20 rokov vysokoškolskej rusinistiky na Slovensku*. Пряшів: Пряшівска універзіта в

Пряшові – Центр језиків і культур народностних меншин – Інститут русиньског језика і култури, 2018.

[Koporova, Kvetosava (red.) 20 rokov vysokoškolskej rusinistiky na Slovensku / 20 rokov vysokoškolskej rusinistiky na Slovensku. Prjašiv: Prjašivska univerzita v Prjašovi – Center jazykiv i kultur narodnostnych menšyn – Inštitut rusin'skoho jazyka i kultury, 2018]

Костельник, Гавриїл. Граматика бачваньско-рускеј бешеди. Руски Керестур: РНПД, 1923.

[Kostel'nik, Navrjiil. Hramatika bačvan'sko-ruskeј bešedi. Ruski Kerestur: RNPД, 1923]

Кочиш, Микола М. Правопис руског језика. Нови Сад: Покрајински завод за издавање учебника, 1971.

[Kočiš, Mikola M. Pravopis ruskoгo јazyka. Novi Sad: Pokrajinski завод za vidavanje učeбnjikoh, 1971]

Кочиш, Микола М. Приручни термилошки речник српскохрватско-русинско-украјински / Приручни термилошкијни словник српскогорватско-руско-украјински / Підручний термилошкијни словник сербохрватсько-русько-украјинський. Нови Сад: Руске слово, 1972.

[Kočiš, Mikola M. Priručni terminološki rečnik srpskohrvatsko-rusinsko-ukrajinski / Priručni terminologijni slovnjik serbskohrvatsko-rusko-ukrajinski / Підручний terminologičnij slovník serbohrvats'ko-rus'ko-ukrajins'kij. Novi Sad: Ruske slovo, 1972]

Кочиш, Микола М. Граматика руског језика: фонетика – морфологија – лексика I. Нови Сад: Покрајински завод за издавање учебника, 1974.

[Kočiš, Mikola M. Gramatika ruskoгo јazyka: fonetika – morfologija – leksika I. Novi Sad: Pokrajinski завод za vidavanje učeбnjikoh, 1974]

Медеши, Гелена, Михайло Фејса. Правописни проблеми руског језика у Войводини. У: А. Плишкова (zost.) Jazyková kultura a јazyková norma v rusinskom јazyku. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav regionálnih a národnostných štúdií, 2007, 59–65.

[Medješi, Helena, Mihajlo Fejsa. Pravopisni problemi ruskoгo јazyka u Vojvodini. U: A. Plišková (zost.) Jazyková kultura a јazyková norma v rusinskom јazyku. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav regionálnih a národnostných štúdií, 2007, 59–65]

Медеши, Гелена. Јазик наш насущни. Нови Сад: Дружтво за руски јазик, литературу и културу, 2008.

[Medješi, Helena. Jazik naš nasušni. Novi Sad: Društvo za ruski јazik, literaturu i kulturu, 2008]

Медеши, Гелена. З червеним подцагнуте. Нови Сад: Дружтво за руски јазик, литературу и културу, 2012.

[Medješi, Helena. Z červenim podcahnute. Novi Sad: Društvo za ruski јazik, literaturu i kulturu, 2012]

Медеши, Гелена, Михайло Фејса. Войвођански Руснаци: стан и перспективи розвоју у култури, језику и образовању. У: А. Плишкова (ред.) Studium Carpato-Ruthenorum 2012. Прешов: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeгo јazyka a kultúri, 2012, 19–45.

[Medješi, Helena, Michajlo Fejsa. Vojvodjanski Rusnaci: stan i perspektivi rozvoju u kulturi, јazyku i obrazovanju. U: A. Plišková (red.) Studium Carpato-Ruthenorum 2012. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove – Ústav rusínskeгo јazyka a kultúri, 2012, 19–45]

Медеши, Гелена. З червеним прецагнуте. Нови Сад: Дружтво за руски јазик, литературу и културу, 2013.

[Medješi, Helena. Z červenim precahnute. Novi Sad: Društvo za ruski jazik, literaturu i kulturu, 2013]

Медеши, Гелена. З червеним виправене. Нови Сад: Дружтво за руски јазик, литературу и културу, 2014.

[Medješi, Helena. Z červenim vipravene. Novi Sad: Društvo za ruski jazik, literaturu i kulturu, 2014]

Медеши, Гелена. З червеним дописане. Нови Сад: Дружтво за руски јазик, литературу и културу, 2017.

[Medješi, Helena. Z červenim dopisane. Novi Sad: Društvo za ruski jazik, literaturu i kulturu, 2017]

Миз, Роман. Церковни литургијно-литургијни лексикон. Нови Сад: Руске слово, Грекокатоличка парохија св. Петра и Павла, 2011.

[Miz, Roman. Cerkovni liturgijno-liturgični leksikon. Novi Sad: Ruske slovo, Hrekokatolijska parohija sv. Petra i Pavla, 2011]

Надь, Гавриїл Г. Лингвистични статї и розправи. Нови Сад: Руске слово, 1983.

[Nad', Gavriijl H. Lingvistični statji i rozpravi. Novi Sad: Ruske slovo, 1983]

Надь, Гавриїл Г. Прилоги до историї руского јазика. Нови Сад: Руске слово, 1988.

[Nad', Gavriijl H. Prilohi do istoriji ruskoho jazika. Novi Sad: Ruske slovo, 1988]

Рамач, Юлијан. Лексика руского јазика. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Институт за педагогију – Катедра за руски јазик, 1983.

[Ramač, Julijan. Leksika ruskoho jazika. Novi Sad: Univerzitet u Novim Sadze – Filozofski fakultet – Institut za pedagogiju – Katedra za ruski jazik, 1983]

Рамач, Юлијан, Михајло Фејса, Гелена Медеши. Српско-русински речник / Сербско-руски словник I, А-Њ. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски јазик и литературу, Дружтво за руски јазик и литературу, 1995.

[Ramač, Julijan, Mihajlo Fejsa, Helena Medješi. Srpsko-rusinski rečnik / Serbsko-ruski slovnjik I, A-Nj. Novi Sad: Univerzitet u Novim Sadze – Filozofski fakultet – Katedra za ruski jazik i literaturu, Društvo za ruski jazik i literaturu, 1995]

Рамач, Юлијан, Михајло Фејса, Гелена Медеши. Српско-русински речник / Сербско-руски словник II, О-Ш. Београд: Завод за учебнике и наставни средства, Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски јазик и литературу и Дружтво за руски јазик и литературу, 1997.

[Ramač, Julijan, Mihajlo Fejsa, Helena Medješi. Srpsko-rusinski rečnik / Serbsko-ruski slovnjik II, O-Š. Beograd: Zavod za učebnjiki i nastavni sredstva, Univerzitet u Novim Sadze – Filozofski fakultet – Katedra za ruski jazik i literaturu i Društvo za ruski jazik i literaturu, 1997]

Рамач, Юлијан. Граматика руского јазика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

[Ramač, Julijan. Gramatika ruskoho jazika. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002]

Рамач, Юлијан. Проблеми стандардизациї. У: А. Плишкова (ред.) Русиньскый јазык меджі двома конгресами. Пряшів: Світовий конгрес Русинів, Інштїтут русиньскогo јазыка і културы Пряшівској універзїты, 2008, 92–95.

[Ramač, Julijan. Problemi standardizaciji. U: A. Pliškova (red.) Rusin'skyj jazyk

medži dvoma kongresami. Prjašiv: Svitovyj kongres Rusiniv, Inštitut rusin'skoho jazyka i kulture Prjašivskoj univerzity, 2008, 92–95]

Рамач, Јулијан, Оксана Тимко-Дјитко, Гелена Медеши, Михайло Фејса. Руско-сербски словник / Русинско-српски речник. Нови Сад: Универзитет у Новим Садзе – Филозофски факултет – Катедра за руски јазик и литературу, Завод за културу войводјанских Руснацох, 2010.

[Ramač, Julijan, Oksana Timko-Djitzko, Helena Medješi, Michajlo Fejsa. Rusko-serbski slovnjik / Rusinsko-srpski rečnik. Novi Sad: Univerzitet u Novim Sadze – Filozofski fakultet – Katedra za ruski jazik i literaturu, Zavod za kulturu vojvodjanskih Rusnacoch, 2010]

Сегеди, Ксенія. Русинисти-лингвисти. У: М. Фејса (ред.) Русини/Руснаци/Ruthenians (1745–2005) I. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, ИК Прометеј, КПД ДОК, 2006, 248–252.

[Segedi, Ksenija. Rusinisti-lingvisti. U: M. Fejsa (red.) Rusini/Rusnaci/Ruthenians (1745–2005) I. Novi Sad: Filozofski fakultet – Odsek za rusinistiku, IK Prometej, KPD DOK, 2006, 248–252]

Скубан, Микола. Недошлјдносци у нашим језику (Цо шицко остало неришене зоз Правописом и Словником). Творчосц 1, 1975: 28–34.

[Skuban, Mikola. Njedošljidnosci u našim jaziku (Co šicko ostalo njerišene zoz Pravopisom i Slovnjikom). Tvorčosc 1, 1975: 28–34]

Фејса, Михайло. Англијски, енглејски, англијски чи ... Руске слово, 25. октобер 1985, 12.

[Fejsa, Michajlo. Anglijski, englejski, anglijski či ... Ruske slovo, 25. oktober 1985, 12]

Фејса, Михайло. Три жридли проблемох у нормовану руског језика. Шветлосц 2–6, 1992: 150–160.

[Fejsa, Michajlo. Tri žridla problemoch u normovanju ruskoho jazika. Švetlosc 2–6, 1992: 150–160]

Фејса, Михайло. Коцуризми и норма. У: Ј. Тамаш, С. Сабо (ред.) Руснаци/Русини 1745–1995. Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Филозофски факултет – Катедра за русински језик и књижевност, 1996, 95–115.

[Fejsa, Michajlo. Kocurizmi i norma. U: J. Tamaš, S. Sabo (red.) Rusnaci/Rusini 1745–1995. Beograd, Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Filozofski fakultet – Katedra za rusinski jezik i književnost, 1996, 95–115]

Фејса, Михайло. Дјеслова на суфикс -ира и одредзоване видових одношеньох у руским језику. Studia Ruthenica 7, 1999–2000: 20–24.

[Fejsa, Michajlo. Djijeslova na sufiks -ira i odredzovanje vidovich odnošen'och u ruskim jaziku. Studia Ruthenica 7, 1999–2000: 20–24]

Фејса, Михайло. Способи адаптованя/адаптираня/адаптированя дјесловох на суфикс -ира. Шветлосц 1-2, 2000: 72–84.

[Fejsa, Mihajlo. Sposobi adaptovanja/adaptiranja/adaptirovanja djijeslovoch na sufiks -ira. Švetlosc 1-2, 2000: 72–84]

Фејса, Михайло. Правописни проблеми руског језика. Русин 5, 2007: 20–22.

[Fejsa, Michajlo. Pravopisni problemi ruskoho jazika. Rusin 5, 2007: 20–22]

Фејса, Михайло. Стан и тенденциј унапредзованя норми руског језика. Studia Slavica XVI, 2012a: 161–173.

[Fejsa, Michajlo. Stan i tendenciji unapredzovanja normi ruskoho jazika. Studia

Slavica XVI, 2012a: 161–173]

Фејса, Михајло. Церковнославјански елементи и њихова адаптација у руском језику. У: Ј. Тамаш (ред.) Величина малих језичких, књижевних, културних и историјских традиција. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, 2012б, 319–330.

[Fejsa, Michajlo. Cerkovnoslavjanski elementi i njihova adaptacija u ruskom jeziku. U: J. Tamaš (red.) Veličina malih jezičkih, književnih, kulturnih i istorijskih tradicija. Novi Sad: Filozofski fakultet – Odsek za rusinistiku, 2012b, 319–330]

Фејса, Михајло. Лингвистични проблеми јужнорусинске варијанте русинског језика. У: А. Плишкова (зост.) Русинський літературний мовний кодифікації / Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku 20. výročie kodifikácie / The Rusyn Literary Language in Slovakia 20th Anniversary of Its Codification: 4. Конгрес русинског језика. Пряшів: Пряшівска універзита в Пряшові – Інститут русинског језика і култури, 2015, 98–114.

[Fejsa, Michajlo. Lingvistični problemi južnorusinske varijanti rusinskoga jezika. U: A. Plišková (zost.) Rusin'skyj literaturnyj jazyk na Slovačiji 20 rokov kodifikaciji / Rusínsky spisovný jazyk na Slovensku 20. výročie kodifikácie / The Rusyn Literary Language in Slovakia 20th Anniversary of Its Codification: 4. Kongres rusinskoga jezika. Prjašiv: Prjašivska univerzita v Prjašovi – Inštitut rusin'skoho jazyka i kultury, 2015, 98–114]

Фејса, Михајло. Гу новому правопису руског језика войвођанских Руснацох. У: К. Копорова (ред.) Динамични процеси в сучасній славістиці. Пряшів: Пряшівска універзита в Пряшові – Устав русинског језика а култури, 2016, 40–57.

[Fejsa, Michajlo. Gu novomu pravopisu ruskoga jezika vojvodjanskih Rusnacoč. U: K. Koporova (red.) Dinamični procesy v sučasnij slavistici. Prjašiv: Prjašivska univerzita v Prjašovi – Ustav rusinskoho jazyka a kultury, 2016, 40–57]

Фејса, Михајло. Правописни словник руског језика. Нови Сад: Филозофски факултет – Одделене за русинистику, 2017а. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-419-1>> 01.05.2020.

[Fejsa, Michajlo. Pravopisni slovnjik ruskoga jezika. Novi Sad: Filozofski fakultet – Oddeljenje za rusinistiku, 2017a. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2017/978-86-6065-419-1>> 01.05.2020]

Фејса, Михајло. Осавремењавање русинског правописа. Примењена лингвистика 18, 2017б: 29–42.

[Fejsa, Mihajlo. Osavremenjavanje rusinskog pravopisa. Primenjena lingvistika 18, 2017b: 29–42]

Фејса, Михајло. Лексичке разлике у говору Русина Руског Крстур и Куцуре. У: С. Гудурић (ред.) Језици и културе у времену и простору 6. Нови Сад: Филозофски факултет, 2017г, 351–359.

[Fejsa, Mihajlo. Leksičke razlike u govoru Rusina Ruskog Krstura i Kucure. U: S. Gudurić (red.) Jezici i kulture u vremenu i prostoru 6. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2017g, 351–359]

Фејса, Михајло. Транслитерација русинских имена, презимена и топонима на српски језик. У: С. Гудурић, Б. Радић-Бојанић (ред.) Језици и културе у времену и простору VII/2. Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Педагошко друштво Војводине, 2018, 223–232.

[Fejsa, Mihajlo. Transliteracija rusinskih imena, prezimena i toponima na srpski jezik.

U: S. Gudurić, B. Radić-Bojanić, (red.) Jezici i kulture u vremenu i prostoru VII/2. Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Pedagoško društvo Vojvodine, 2018, 223–232]

Фейса, Михайло. Правопис руског језика. Нови Сад: Филозофски факултет – Одделене за русинистику, 2019а. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-520-4>> 01.05.2020.

[Fejsa, Michajlo. Pravopis ruskogo jazyka. Novi Sad: Filozofski fakultet – Oddzelenje za rusinistiku, 2019a. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-520-4>> 01.05.2020]

Фејса, Михајло. Енглески утицај на русински језик / Англијски уплив на руски језик / The English Influence on the Ruthenian Language. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, 2019б. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-515-0>> 01.05.2020.

[Fejsa, Mihajlo. Engleski uticaj na rusinski jezik / Anglijski upliv na ruski jazyk / The English Influence on the Ruthenian Language. Novi Sad: Filozofski fakultet – Odsek za rusinistiku, 2019b. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-515-0>> 01.05.2020]

Фејса, Михајло. Утицај српског језика на русински језик / Уплив сербског језика на руски језик. Нови Сад: Филозофски факултет – Одсек за русинистику, 2019в. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-526-6>> 01.05.2020.

[Fejsa, Mihajlo. Uticaj srpskog jezika na rusinski jezik / Upljiv serbskogo jazyka na ruski jazyk. Novi Sad: Filozofski fakultet – Odsek za rusinistiku, 2019v. <<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2019/978-86-6065-526-6>> 01.05.2020]

Фейса, Михайло, Марина Шлемендер, Сенка Бенчик. Англијско-руски словник (у рукопису).

[Fejsa, Michajlo, Marina Šlemender, Senka Benčik. Anglijsko-ruski slovnjik (u rukopisu)]

Чельовски, Славица. Меновніки женского роду хтори означую живе (необявена мастерска робота). Нови Сад: Филозофски факултет, 2015.

[Čel'ovski, Slavica. Menovnjiki ženskogo rodu htori označuju žive (njeobjavena masterska robota). Novi Sad: Filozofski fakultet, 2015]

Fejsa, Mihajlo P. Development of the Ruthenian Language and Its Orthography Standards in Serbia. American Journal of Linguistics 2 (1), 2013: 1–7.

Fejsa, Mihajlo. The Improvement of the Orthographic Rules in the Bachka-Srem Rusin Language. Русин 4 (50), 2017в: 165–178.

Mihajlo Fejsa

NEW ORTHOGRAPHIC RULE BOOK OF THE RUTHENIAN LANGUAGE

Summary

The first orthographic manual of the Ruthenian language (1971) achieved its main goal – to establish the basic orthographic principles. Although some of the secondary problems were not treated in the first Ruthenian orthographic manual, it was very useful and influential. During four and a half decades the need for a new orthography arose and *Orthographic Dictionary of the Ruthenian Language* (2017) and the second *Orthography Rule Book of the Ruthenian Language* (2019) by Mihajlo Fejsa were published. These orthographic publications have solved a great number of the remaining problems concerning mainly the conflict between the phonological and morphological principles, the adaptation of loanwords, the acceptance of doublets, etc. The purpose of Fejsa's *Orthographic Dictionary of the Ruthenian Language* and *Orthographic Manual of the Ruthenian Language* is not to revoke the orthographic norm established by Mikola Kočiš but to correct and update it. The guidelines for the improvement of the Ruthenian orthographic norm are provided by comparing *The Orthographic Manual of the Ruthenian Language* by Mikola Kočiš (1971), *Serbian-Ruthenian Dictionary* (1995; 1997) by Julijan Ramač, Mihajlo Fejsa and Helena Međeši, and *Ruthenian-Serbian Dictionary* (2010) by Julijan Ramač, Oksana Timko-Đitko, Helena Međeši and Mihajlo Fejsa.

Keywords: Ruthenian, standardization, Ruthenian orthographic manuals, orthographic dictionary, Mikola Kočiš.

РЕАЛИЗАЦИЈА РУСКИХ ФОНЕМА /Е/ И /А/ КРОЗ ПРИЗМУ ОРТОГРАФСКИХ ГРЕШАКА КОРИСНИКА ИНТЕРНЕТА

У раду се разматра реализација руских фонема /е/ (графички знак *e*) и /а/ (графички знаци *я*, *a*) у неакцентованим слоговима иза меких сугласника, тј. у првом и другом степу редукције. Даје се преглед знакова којима се бележе гласови (вокали) у поменутим позицијама ([и], [’и], [и^е], [и^а], [э], [ь]) и њихов опис. Полази се од чињенице да тако означени и описани гласови странцима не гарантују увек жељени изговор. С друге стране, може се приметити да изворни говорници руског језика показују несигурност при писању одговарајућих графема у наведеним позицијама. Несигурност се огледа у грешкама у виду писања графеме *и* уместо графеме *e* и обрнуто (нпр. **дитиктив* – детектив; **преоритет*, **приоретет* – приоритет) и замене графема *e* и *я* (нпр. **масляница* – масленица, **серебранный* – серебряный). Наведено упућује на закључак да поменуте ортографске грешке изворних говорника руског језика могу странцима бити од помоћи при усвајању изговора разматраних гласова. У раду је анализиран материјал који је настао као резултат активности корисника руског сегмента интернета.

Кључне речи: руски језик као страни, фонетика, фонема, ортографија, ортоегија, фонетска транскрипција.

The paper discusses the realization of the Russian phonemes /e/ (graphic sign *e*) and /a/ (graphic signs *я*, *a*) in unstressed syllables after soft consonants, i.e. in the first and second degrees of reduction. First, we give an overview of the signs which the vowels in the mentioned positions ([и], [’и], [и^е], [и^а], [э], [ь]) are spelled with and their descriptions. The reason for this lies in the fact that the spelling and the description of the vowels do not always guarantee the desired pronunciation to foreign language learners. On the other hand, it has been noted that native speakers of Russian show uncertainty in writing the appropriate graphemes in these positions. They make mistakes in using the grapheme *и* instead of the grapheme *e* and vice versa (e.g. **дитиктив* – детектив; **преоритет*, **приоретет* – приоритет) and interchanging the graphemes *e* and *я* (e.g. **масляница* – масленица, **серебранный* – серебряный). All this leads to the conclusion that the mentioned orthographic errors of Russian speakers can be useful for Russian language learners in mastering the pronunciation of the vowels in question. The analyzed material comes from a corpus of texts written by Russian users of the Internet.

Keywords: Russian as a foreign language, phonetics, phonemes, orthoepy, orthography, phonetic transcription.

Увод. Изговор је један од најсложенијих аспеката учења страног језика, а тиме и постизања језичке компетенције. Студије руског језика пружају знања из области фонетике која се, између осталог, односе на опис гласова и њихово обележавање путем фонетске транскрипције. Дата знања подразумевају информације о положају говорних органа и њиховој улози у образовању сугласника и самогласника, тј. упознавање са сугласничким и самогласничким системом руског језика чија се сложеност темељи на различитим диференцијалним

особинама. Код сугласника су то тврдоћа – мекоћа, начин и место творбе, звучност – беззвучност, а код самогласника кретање језика по вертикали (висина), кретање језика по хоризонталу (ред), учешће усана. Наведена знања, потпомогнута фонетском транскрипцијом, значајна су за усвајање изговора, али често нису довољна. Савладавању ове компоненте при изучавању страног језика умногоне доприноси слушање и опонашање, у идеалном случају, изворних говорника, али се дешава да чак ни они не могу увек са сигурношћу да одреде који глас изговарају у одређеним позицијама.¹ У складу с тим, овај рад представља покушај да се помоћу данас доступних извора додатно осветли мали сегмент везан за изговор неких гласова руског језика.

Изговор вокала руског језика у првом реду зависи од тога да ли се они налазе у акцентованом (јак положај) или неакцентованом слогу (слаб положај), будући да вокали у неакцентованим слоговима подлежу редукцији – квантитативној (краћи су и слабији од акцентованих) и квалитативној, која подразумева промене у изговору вокала у односу на његово звучање у акцентованом слогу. На тај начин једна вокалска фонема може имати различиту гласовну реализацију, нпр. акустички различити гласови сврставају се у фонему /e²: *цѣлый, местá, перенесенá*. У овом раду у центру интересовања је гласовна реализација фонема /e/ и /a/ у неакцентованим слоговима иза меких сугласника.

2. ГЛАСОВНА РЕАЛИЗАЦИЈА ФОНЕМА /e/ И /a/ У НЕАКЦЕНТОВАНИМ СЛОГОВИМА ИЗА МЕКИХ СУГЛАСНИКА. У руској литератури која садржи информације о гласовном систему руског језика (Брызгунова 1977; Аванесов 1984; Шанский и др. 1987; Касаткин 2003; Панков и др. 2004; Савкова 2007; Скрипник и др. 2010) за означавање вокала у неакцентованим слоговима на месту слова *e* и *я*³ (вокали у позицији иза меких сугласника) у транскрипцији се употребљавају различити знаци: [и], [’и], [и^е], [и^я], [э], [ь]. Разлика се примећује и код описивања датих гласова, чији се изговор одређује у односу на степен редукције, тј. у односу на то да ли је реч о првом преакцентатском слогу (први степен редукције) или о осталим неакцентованим слоговима (други степен редукције).

2.1. ПРВИ СТЕПЕН РЕДУКЦИЈЕ. Глас који се на месту слова *e* и *я* изговара у првом преакцентатском слогу иза меких сугласника означава се и описује на следеће начине:

1) кратки слаби вокал [и]; иза [j] и [j̣] вокал сличан [и]:

e – [свѣтлѡ] (*светло*)⁴

¹ Одређивање изговора вокала у постакцентатским слоговима иза меких сугласника у руском језику понекад представља потешкоћу чак и за фонетичара, будући да се могу срести неодређени гласови прелазног карактера које је потребно сврстати у одговарајући акустички тип. Наведене потешкоће потврђују и резултати истраживања према којима највећи број испитаника не може да одреди изговорене гласове обележене вокалима у постакцентатским слоговима иза меких сугласника (Крысин и др. 1974: 111–112).

² Одговарајући глас, у зависности од извора, обележава се знацима э или е.

³ После сугласника [ч] и [ш:] реч је о графичком знаку а.

⁴ Фонетска транскрипција наводи се према изворницима. У приручнику (Панков и др. 2004: 45) за означавање гласа у овом положају употребљава се знак [’и]: [придмѣт] (*предмет*).

я – [Лб́исн́а́т]⁵ (*объя́снять*), [йй́цо́]⁶ (Брызгунова 1977: 30, 58);

2) глас близак [и]; донекле ослабљен глас предњег реда, средњи између [и] и [е] по степену уздигнутости језика – [э]⁷ (језик је у нижем положају него при изговору [и], а у вишем него при изговору [е]):

е – [дэ́]рэвня (*дерéвня*), [рэ́]ка (*река́*)

я – [мэ́]сник (*мя́сник*), [рэ́]бина (*ря́бина*) (Аванесов 1984: 95);

3) глас [и] са склоношћу према [е] – [иᵉ]:

е – [нᵢᵉс]у́ (*несу́*), [в-лᵢᵉс]у́ (*в лесу́*)

я – [пᵢᵉт]а́к (*пята́к*) (Шанский и др. 1987: 111);⁸

4) ослабљен глас [и³]:

е – [лᵢ³до́к] (*ледо́к*), [пᵢ³шко́м] (*пешко́м*)

я – [пᵢ³та́к] (*пята́к*) (Скрипник и др. 2010: 10);

5) [и³]:

е – д[и³]ла́ (*дела́*), мудр[и³]ца́ (*мудреца́*), н[и³]су́ (*несу́*), р[и³]ка́ (*река́*)

я – земл[и³]ка́ (*земляка́*), п[и³]та́к (*пята́к*) (Касаткин 2003: 135, 170).

2.2. Други степен редукције. Глас који се на месту слова *е* и *я* изговара у поста акценатским и у осталим слоговима иза меких сугласника означава се и описује на следеће начине:

1) глас близак [и]; средњи између [е] и [и] по степену уздигнутости језика – [э] (много редукованији него у првом преакценатском слогу):

е – [вэ́]лика́ (*велика́*), [вэ́сэ́]ле́й (*веселéй*), [чэ́лвэ́к] (*челове́к*), [чэмлдан́] (*чемо́дан*), в[ы́]нэ́су (*вы́несу*), в[ы́]лэ́зу (*вы́лезу*), в[ы́]сэ́ку (*вы́секу*), в[ы́]мэ́ту (*вы́мету*), [о́чэрэ́т] (*о́чередь*), [прóсэ́т] (*прóседь*), [о́чэрэ́ди] (*о́череди*)

⁵ Глас који се изговара на месту слова *а* и *о* на апсолутном почетку речи и у првом преакценатском слогу (иза тврдих сугласника) у литератури се обележава знаковима [ä] и [Λ].

⁶ Глас који се у разматраној позицији изговара на месту слова *я* одређује се и као кратко [и]: в[згл]и́нул (*взгля́нул*), т[и]жельй (*тя́жельй*); вокал у истој позицији иза сугласника [ч] и [ш:] као кратки глас између [е] и [и]: ч[и]с[и] (*часы́*), ш[и]вель (*щавéль*), док се за вокал на месту слова *е* тврди да је ближи вокалу [и]: в[и]сна (*весна́*) (Савкова 2007: 53).

⁷ У овој позицији граница између [и] и [э] је условна «так как этимологическое [и] само в этом положении в основном массиве слов нейтрального стиля произносится менее энергично, с меньшим подъемом языка, т. е. как [э]». У складу с тим, изговор вокала на месту графема *я* (*а*) и *е* је много ближи изговору [и] него [е]. Док се у акцентованим слоговима разликују вокали [е], [а] и [и], на месту њихових неакцентованих аналогона после меких сугласника изговара се исти глас (у мањој мери ослабљен у првом преакценатском слогу, а у већој у другим неакцентованим слоговима) обележен знаком [э]. Другим речима, долази до неутрализације ових вокала, тј. «система безударных гласных не различает разные степени подъема и упрощается до противопоставления [э] и [у] по признаку отсутствия или наличия лабиализации» (Аванесов 1984: 59, 96–97).

⁸ И у домаћој литератури се за варијанту првог степена редукције у транскрипцији употребљава знак [иᵉ] – „ненапружен вокал који по степену подизања језика стоји на средини између [е] и [и]”. При томе се наводи да се језик у већој мери подиже према положају за изговор ненаглашеног вокала [и], уколико је следећи сугласник мек: [сиᵉ]ло́ (*село́*), [чиᵉ]рта́ (*черта́*), [јиᵉ]з[и́к] (*язы́к*), [ш:иᵉ]д[и́т] (*щад[и́т]*) (Јазић 1977: 38).

я – [прэмЛтá] (*прямотá*), [ЛчэрЛвáт] (*очаровáть*), [чэсЛвóй] (*часовóй*)

я⁹ – испред тврдих сугласника: вѣ[тѣ]ну (*вѣтяну*), прѣ[нѣ]ты (*прѣняты*), вѣг[лѣ]нул (*вѣглянул*), нá[чѣ]ты (*нáчаты*), рѣб[чѣ]тый (*рѣбчатый*), ствóр[чѣ]тый (*ствóрчатый*)

я – испред меких сугласника: вѣ[тѣ]ни (*вѣтяни*), вѣг[лѣ]ни (*вѣгляни*), вѣк[лѣ]нчил (*вѣклянчил*), вѣ[тѣ]зи (*вѣтязи*), на прѣ[вѣ]зи (*на прѣвѣзи*), на плó[ш:ѣ]ди (*на плóщади*)

я – у последњем затвореном слогу: [вѣтѣс] (*вѣтязь*), плó[ш:ѣт] (*плóщадь*)¹⁰ (Аванесов 1984: 97–98);

2) кратки слаби глас [ѣ]:

е – [вѣсѣль] (*вѣсело*) (Брызгунова 1977: 58)¹¹;

3) ослабљени или редуковани вокал предњег реда, средње-високи по степену уздигнутости језика («средне-верхнего подъема») – [ѣ]¹²:

е – вѣ[нѣс] (*вѣнес*), вѣ[вѣс] (*вѣвез*) (Шанский и др. 1987: 110);

4) у односу на [и³] још слабији глас [ѣ]:

е – [лѣдЛкóл] (*ледокóл*), [пѣрѣнóс] (*перенóс*)

я – [пѣтЛкѣй] (*пѣтакѣй*) (Скрипник и др. 2010: 10);

5) [и³]:

е – д[и³]ловóй (*деловóй*), вѣд[и³]лка (*вѣделка*), стáр[и³]ц (*стáрец*)

я – п[и³]тачóк (*пѣтачóк*), нá п[и³]ть (*нá пѣть*) (Касаткин 2003: 135).

Из свега наведеног се може видети да се изговор неакцентованих вокала иза меких сугласника, с једне стране, у свим позицијама изједначава, док се, с друге стране, покушава указати на разлику између вокала у првом предакценатском и осталим слоговима. У складу с тим, говори се о неутрализацији [а], [е] и [и] у

⁹ Глас [ѣ] изговара се на месту слова *я* (*а*) и у постакценатским слоговима (не у наставцима) испред тврдих и меких сугласника, као и у последњем затвореном слогу (Аванесов 1984: 98–99). О вокалима на месту слова *е* и *я* (*а*) после меких сугласника у граматичким наставцима в. (Аванесов 1984: 99–101).

¹⁰ У последњем постакценатском затвореном слогу иза меких сугласника на месту слова *я* (*а*) (не у наставку) напредо с [ѣ] (гласом блиским [и]) може се изговарати и отворенији глас (у већем степену задњег реда) [ѣ]: прѣ[нѣ]т и прѣ[нѣ]т (*прѣнят*), зá[нѣ]т и зá[нѣ]т (*зáнят*), нá[чѣ]т и нá[чѣ]т (*нáчат*) (Аванесов 1984: 98–99).

¹¹ Глас који се изговара иза [ј] и [ј̣] описује се као вокал сличан [и]: [мóйѣц:ѣ] (*мóется*), те се напомиње да се у крајњим слоговима вокали изговарају јасније чиме се избегава мешање облика, уп.: *песня* [пѣснѣ^а] – *песни*, *платье* [плáѣ^а] – *платья* (Брызгунова 1977: 30, 58).

¹² Једнако означен глас који се у постакценатским слоговима изговара на месту слова *е* одређује се и као ближи вокалу [и]: трѣпѣт (*трѣпет*) (Савкова 2007: 53). За варијанту другог степена редукције исти знак употребљава се и у домаћој литератури: [чѣлáвѣк] (*человѣк*), [вѣдѣт] (*видеть*), [дѣвѣт] (*девять*). Реч је, као што је већ поменуто, о ненапрегнутом вокалу између [е] и [и] по степену подизања језика. Дати глас је у разматраним позицијама редукован у већој мери него у слогу непосредно испред наглашеног вокала (Јазић 1977: 38). У приручнику (Панков и др. 2004: 45) за глас који се изговара у неакцентованим слоговима (осим првог предакценатског) употребљава се знак [ѣ] (кратки глас близак гласу [и]): [прѣдѣкáт] (*предикáт*), [кóмплѣкс] (*кóмплекс*).

једном вокалу: «<...> в нейтральном стиле произносится ослабленный (в меньшей степени в 1-м предударном слоге, в большей степени — в других безударных слогах) гласный, средний между [и] и [е], более близкий к [и], который обозначаем знаком — [э] <...>». Уп.: [мэ́лá] (*ми́лá* и *ме́лá*), [увэ́да́т] (*увяда́ть* и *увидáть*), [лэ́са] (*лесá* и *лисá*), [в́ытэ́ну], [в́ынэ́су], [в́ылэ́зу] (Аванесов 1984: 59–60).

Без обзира на то о којем је начину означавања гласова реч, оно не гарантује у анализираним позицијама одсуство јасног изговора гласова [а] и [е] код странаца.¹³ Такав изговор доводи се, наравно, у везу са словним саставом речи («буквенное произношение»). Тако слово *e* у оквиру речи (нпр. *сестра́*), без обзира на знање њеног гласовног састава (фонетске транскрипције), може проузроковати изговор у корист вокала [е]. Исто тако, слово *я* (нпр. *язы́к*) може утицати на изговор у корист вокала [а]. На говорнике српског језика утиче и разлика у изговору речи двају језика које имају исти словни састав, уп.: срп. *сестра* : рус. *сестра́*; срп. *ре́ка* : рус. *река́*. С друге стране, наведено помаже говорницима српског језика да избегну ортографске грешке тамо где их изворни говорници руског језика могу правити. И управо њихове ортографске грешке могу бити корисне при усвајању изговора овде анализираних гласова.

3. МАТЕРИЈАЛ ИЗ ЕЛЕКТРОНСКИХ ИЗВОРА. Изражавање путем интернета подразумева активност великог броја људи и представља извор различитих информација. Тако праћење писаног материјала на руском сегменту интернета омогућава издвајање информација везаних за изговор појединих гласова датог језика. Реч је о томе да интернет пружа могућност изражавања људима различитог степена образовања што повећава вероватност појаве неправилно написаних речи. Истовремено, тако написане речи и представљају извор информација о томе које гласове у одређеним позицијама подразумевају говорници руског језика. Богат извор оваквих информација представљају и подаци о грешкама које се прикупљају у оквиру пројекта *Работа над ошибками* компаније *Яндекс* (yandex.ru). Реч је о грешкама које праве корисници претраживача дате компаније, нпр.

– међусобна замена слова *e* и *i*:

привере́дливый: *преви́редлевый

эликси́р: *элекси́р

прецеде́нт: *прицеде́нт

Геленджи́к: *Гиленджи́к

забере́менеть: *заби́ременеть

¹³ „Акање” («яканье»: заглянуть, объявление, появление, проявить, разъяснить, разъяснять, посвящение, разъясненный, Язык) се доживљава као дијалектизам или као «акцентна реч нерусског човека», а не звуче руски ни речи с јасним изговором вокала [е] на крају придева у множини: синиЕ, красныЕ, добрыЕ, быстрыЕ, промышленныЕ, хозяйственныЕ, смелыЕ. У том положају вокал [е] по ортоепским законима звучи као кратко [и] («Добры́Е, смелы́Е люди», «Промышленны́Е предприятия», «Красны́Е, белы́Е, желты́Е, черны́Е розы»), а обележава се знаком Ъ (Савкова 2001: 53–54). О изговору гласова на месту слова *e* и *я* (*a*) у различитим стилевима в. у (Аванесов 1984: 96–97).

наподобіе: *на подобии¹⁴

дизáйн: *дезайн

извині́те: *извените

миллиóн: *милеон

хамелеóн: *хамелион

детектíв: *дитиктив

хиромáнтя: *херомантия

в постéли: *в постеле

– различите варијанте грешака унутар једне речи:

неприёмлемый: *ниприемлемый, *неприемлимый, *непреемлимый

дискримина́ция: *дескриминация, *дискреминация

интелигéнтный: *интиллегентный, *интелегентный

реферáт: *рефират, *риферат, *рифират

меридиáн: *миридиан, *миреддиан, *мередеан

архитекту́ра: *архетектура, *архитиктура

приоритéт: *преоритет, *приоретет

– грешке код писања одричних речи или префикса *не* и *ни*:

ни при чем: *не при чем

не к успе́ху: *ни к успеху

неприёмлемый: *ниприемлемый

– међусобна замена слова *е* и *я*:

ма́сленица: *масляница

сере́бряный: *серебранный.

На исто указују и други извори који садрже неправилно написане речи или питања о правилним облицима речи, при чему је приметна учесталост грешака код писања речи страног порекла и писања речи или префикса *не*, *ни*:

Коррупция как способ легитимации власти (law.edu) – наслов чланка

Автор статьи делитант, либо сознательно манипулирует читателями, используя их безграмотность. (ria.ru) – коментар уз новински чланак

Как правильно написать: легетимный, легитимный, лигитимный, лигетимный? (bolshoyvopros)

Что такое гигцмон? (otvet.mail.ru)

Ни при чем или не при чем – как писать правильно? (marmore)

«Не один» или «ни один»: как правильно писать? (bolshoyvopros)

Међутим, и у другим случајевима корисници интернета показују несигурност у вези са словима на позицијама вокала [e], [a] и [и] нарочито ако су они део именичких или глаголских наставака:

¹⁴ Не обележавају се ортографске грешке које нису предмет ове анализе: *на подобии (*наподобие*), *милеон (*миллион*), *интелегентный (*интеллигентный*), *серебранный (*серебряный*).

Как правильно писать, «и» или «е» в словах «выбИраем», «выбЕрите»? (bolshoyvopros)

Как правильно писать: сколько стоит или стоят эти книги? (znanija)

Как узнать, что писать в конце существительного («Е» или «И»)? (otvet.mail.ru)

Как понять, где пишется окончание «Е» или «И»? Например, на праздник... (znanija)

Как определить, что писать на конце глаголов -е или -и? Например, в каком ряду в обоих словах пропущена буква Е? 1) перемел...шь, выдвига...мый, 2) прибежн...шь, выправ...вший, 3) залез...шь, разве...нный, 4) задума...шь, нянч...вший (otvet.mail.ru)

Подскажите, в каких случаях в конце слова пишется «я», а в каких «е»? (otvet.mail.ru)

Изворни говорници руског језика, који нису сигурни у словни састав речи, могу правити ортографске грешке у позицијама графичких знакова *e* и *и* (у случају када они означавају неакцентоване вокале), будући да на тим позицијама изговарају исти глас. Одличан пример за то су речи у којима је присутна двострука или чак вишеструка замена поменутих слова. Тако се на месту слова *и* појављује *e* и обрнуто – *e* у позицији *и*: *превиредлевый – приверёдливый, *интелигентный – интеллигéntный, *миредиан – меридиán, *непреемлимый – неприёмлемый.

Међутим, остаје и даље питање звучања и изговора гласова у разматраним позицијама. Да је реч о гласу веома блиском [и] првенствено потврђују грешке са словом *и* на месту *e* (*прицедент – прецедént, *Гиленджик – Геленджик, *хамелион – хамелеón, *рифферат – реферát, *рефират – реферát, *ниприемлемый – неприёмлемый, *неприемлимый – неприёмлемый, *ни к успеху – не к успеху, *забиременеть – заберéменеть, *лигитимная – легитимная, *миридиан – меридиán, *дитиктив – детектív, *гигимон – гегемón).¹⁵ Истовремено, ортографске грешке које су резултат писања слова *e* на месту слова *и* не указују на изговор у корист вокала [е], већ говоре о несигурности код избора правилног слова управо због истоветног изговора гласова у позицијама поменутих графичких знакова: *элекси́р – эликсír, *дескриминация – дискримина́ция, *дискреминация – дискримина́ция, *херомантия – хиромáнтия, *извените – извините, *не при чём – ни при чём, *деза́йн – дизáйн, *в постеле – в постéли, *преоритет – приоритéт, *приоретет – приоритéт, *интелегентный – интеллигéntный, *мередеан – меридиán.¹⁶

¹⁵ У савременом руском књижевном језику доминира икање («иканье»), тј. подударње вокалских фонема иза меких сугласника које се огледа у гласу [и], тј. [и³], уп.: п[и³]ла́ (пила́), хо́д[и³]т (хо́дит), о́був[и³] (о́буви), р[и³]ка́ (река́), п[и³]та́к (пята́к). У 19. веку за руски књижевни језик било је карактеристично екање («эканье») које на истим местима подразумева глас [э³]: р[э³]ка́ (река́), н[э³]су́ (несу́), п[э³]та́к (пята́к), али п[и³]ла́ (пила́) (КАСАТКИН 2003: 170).

¹⁶ Међусобна замена слова *e* и *и* примећена је и иза тврдих сугласника, нпр. инцидént – *инцендент, официáльный – *офицеальный, недви́жимость – *недвижемость. Говорници руског језика у овим се позицијама двоуме између слова *e* и *и* јер се у предакценатским слоговима (редукција је слабија у првом предакценатском слогу) на месту слова *e* изговара вокал

Гласовну реализацију фонеме /a/ у неакцентованим слоговима иза меких сугласника, тј. на месту слова *я*, ортографске грешке посредно откривају. Чињеница да се у истим позицијама замењују слова *е* и *я* (**масляница* – *масленица*, **се-ребренный* – *серёбряный*) говори у прилог изједначавања гласова који се датим словима обележавају, што значи да се и фонема /a/ у анализираним позицијама реализује као глас веома близак гласу [и].

Наведене ортографске грешке тако потврђују да се фонеме /e/ и /a/ у ненаглашеним слоговима иза меких сугласника у изговору изворних говорника руског језика неутралишу у гласу веома блиском [и] и то у свим позицијама, тј. без обзира на степен редукције: *реферат* – **рефират*; *детектив* – **дитиктив*; *гегемон* – **гигимон*; *дискриминация* – **дескриминация*, **дискреминация*; *эликсир* – **элексир*; *масленица* – **масляница*.

4. Закључак. Будући да се приликом реализације фонема /a/ и /e/ у неакцентованим слоговима (у првом преакцентском слогу и у осталим неакцентованим слоговима) иза меких сугласника (на месту графичких знакова *е* и *я/а*) код странаца који уче руски језик примећује „акање” и „екање”, ортографске грешке изворних говорника руског језика могу бити од помоћи при усвајању изговора гласова у наведеним позицијама. Реч је о томе да ортографске грешке непосредно или посредно показују које гласове изворни говорници руског језика имају у виду у датим позицијама. Њихове грешке потврђују да је за савремени руски језик карактеристично „икање” које подразумева неутрализацију гласова означених словима *е, я/а* и *и* у неакцентованим слоговима иза меких сугласника, оличену у гласу веома блиском гласу [и] или чак једнаком њему.

Цитирана литература

Аванесов, Рубен И. Русское литературное произношение. Москва: Просвещение, 1984.

[Avanesov, Ruben I. Russkoe literaturnoe proiznoshenie. Moskva: Prosveshchenie, 1984]

Брызгунова, Елена А. Звуки и интонация русской речи. Москва: Русский язык, 1977.

[Bryzgunova, Elena A. Zvuki i intonaciâ ruskoï rechi. Moskva: Russkij iazyk, 1977]

Јазић, Ђорђе. Основи фонетике руског језика: руски гласовни систем у поређењу са српскохрватским. Београд: Научна књига, 1977.

[Jazić Đorđe. Osnovi fonetike ruskog jezika: ruski glasovni sistem u poređenju sa srpskohrvatskim. Beograd: Naučna knjiga, 1977]

Касаткин, Леонид Л. Фонетика современного русского литературного языка. Москва: Изд-во МГУ, 2003.

[Kasatkin, Leonid L. Fonetika sovremennogo russkogo literaturnogo iazyka. Moskva: Izd-vo MGU, 2003]

Крысин, Леонид П., Вера Л. Воронцова, Марина Я. Гловинская, Елена И. Голанова, Надежда Е. Ильина, Маргарита В. Китайгородская, Светлана М. Кузьмина. Русский язык по данным массового обследования (опыт социально-лингвистического изу-

«по своему качеству средний между отодвинутым назад [э] и [ы], который обозначим через [ы^э]», док се у постакцентским слоговима изговара глас средњег реда и средње висине [ъ] (Аванесов 1984: 94).

чения). Москва: Наука, 1974.

[Krysin, Leonid P., Vera L. Vorontsova, Marina Ia. Glovinskaiā, Elena I. Golanova, Nadezhda E. Il'ina, Margarita V. Kitaigorodskaiā, Svetlana M. Kuz'mina. Russkii iazyk po dannym massovogo obsledovaniia (opyt sotsial'no-lingvisticheskogo izucheniia). Moskva: Nauka, 1974]

Панков, Федор И., Елена Л. Бархударова. Русская фонетика и интонация: Практическое пособие для иностранных магистрантов-лингвистов. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2004.

[Pankov, Fedor I., Elena L. Barkhudarova. Russkaiā fonetika i intonatsiia: Prakticheskoe posobie dliā inostrannykh magistrantov-lingvistov. Moskva: Izd-vo Mosk. un-ta, 2004]

Савкова, Зинаида В. Искусство оратора. Москва: ИВЭСЭП; Знание, 2007. <<http://www.studfiles.net/preview/395684>> 05.02.2018.

[Savkova, Zinaida V. Iskusstvo oratora. Moskva: IVÈSÈP; Znanie, 2007. <<http://www.studfiles.net/preview/395684>> 05.02.2018]

Скрипник, Яна Н., Тамара М. Смоленская. Фонетика современного русского языка. Учебное пособие. Ставрополь: Изд-во СГПИ, 2010.

[Skripnik, Iāna N., Tamara M. Smolenskaiā. Fonetika sovremennogo russkogo iazyka. Uchebnoe posobie. Stavropol': Izd-vo SGPI, 2010]

Шанский, Николай М., Валерий В. Иванов. Современный русский язык. В трех частях. Часть I. Москва: Просвещение, 1987.

[Shanskiĭ, Nikolaĭ M., Valerĭĭ V. Ivanov. Sovremennyyĭ russkiiĭ iazyk. V trekh chastiākh. Chast' I. Moskva: Prosveshchenie, 1987]

Извори

<<http://www.bolshoyvopros.ru/questions/1721149-ne-odin-ili-ni-odin-kak-pravilno-pisat.html>> 10.03.2018.

<<http://www.bolshoyvopros.ru/questions/576099-kak-pravilno-pisat-legitimnyj-legitimnyj-ligitimnyj.html>> 10.03.2018.

<<http://www.bolshoyvopros.ru/questions/1447094-kak-pravilno-pisat-i-ili-e-v-slovah-vybiraem-vyberite-pochemu.html>> 15.02.2018.

<<http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1224478>> 10.03.2018.

<<http://www.otvet.mail.ru/question/75989968>> 15.02.2018.

<<http://www.marmore-text.ru/ni-pri-chem-ili-ne-pri-chem-kak-pisat-pravilno.html>> 03.02.2018.

<<https://www.otvet.mail.ru/question/40407254>> 15.02.2018.

<<https://www.otvet.mail.ru/question/28797201>> 15.02.2018.

<<https://www.otvet.mail.ru/question/44594319>> 10.03.2018.

<https://www.ria.ru/20191209/1562066714.html?rcmd_alg=collaboration2> 09.12.2019.

<<https://www.yandex.ru/>> 02.02.2018, 15.02.2018, 10.03.2018.

<<https://www.znaniya.com/task/10084730>> 02.02.2018.

<<https://www.znaniya.com/task/7842595>> 15.02.2018.

Драгана Поповић

РЕАЛИЗАЦИЯ РУССКИХ ФОНЕМ /Е/ И /А/ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОРФОГРАФИЧЕСКИХ ОШИБОК ИНТЕРНЕТ-ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ

Резюме

В данной статье орфографические ошибки носителей русского языка, найденные в интернете, используются в качестве источника информации, способствующего исправлению орфоэпических ошибок иностранцев, изучающих русский язык. Речь идет о голосовой реализации фонем /e/ (графический знак *e*) и /a/ (графические знаки *я, а*) в безударных слогах после мягких согласных (в первом предударном слоге и во всех остальных безударных слогах). Произношение звуков в названных позициях часто с трудом осваивается иностранцами. Анализ слов, неправильно написанных людьми, для которых русский язык является родным, показал, какие звуки они произносят в рассматриваемых позициях, что может помочь иностранцам в освоении произношения данных звуков.

Ключевые слова: русский язык как иностранный, фонетика, фонема, орфография, орфоэпия, фонетическая транскрипция.

Елена Маркова

Российский государственный университет
им. А. Н. Косыгина (Россия)
Кафедра русского языка как иностранного
Католический университет в г. Ружомберке (Словакия)
Кафедра иностранных языков
Elena-m-m@mail.ru

УДК 811.161.1'374
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2020.24.2.19>
прегледни рад
примљено 02.03.2020.
прихваћено за штампу 18.09.2020.

УЧЕБНЫЙ СЛОВАРЬ УНИВЕРБАТОВ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА: НОВИЗНА, СТРУКТУРА, ПРИНЦИПЫ ОПИСАНИЯ

В статье речь идёт о широко распространённом в последнее время языковом явлении – универбации, представленной не только в устной речи (на телевидении, радио, в живом общении), но и на страницах газет и журналов. Активное и повсеместное распространение этого явления в наши дни, вызванное усилением тенденции к экономии языковых усилий и языковых средств, активизация универбации вызвали потребность в создании словаря универбатов. В статье рассматриваются разные точки зрения на явление универбации и определяется авторское видение этого явления, положенное в основу отбора языковых фактов в словарь. Систематизируются модели и деривационные средства создания универбатов, приводятся основные тематические группы, анализируется их стилистическая принадлежность и функционирование. Автором подчеркивается стилистически сниженный, разговорный характер большинства рассматриваемых в словаре новообразований, нередко наличие в них эмоционально-оценочной составляющей и выражается мнение о сохранении продуктивного характера рассматриваемой модели и постоянном пополнении словаря.

Ключевые слова: современный русский язык, тенденции развития, способы словообразования, универбация, словари.

The article discusses a recent mass phenomenon of language – univerbation, found not only in speech (television, broadcasting, live communication), but also in the pages of newspapers and magazines. The widespread occurrence of this phenomenon today, caused by the growing tendency to reduce language efforts and language means, which manifests itself especially in conversational discourse, and the activation of univerbation, necessitated the creation of a vocabulary of univerbations. Different points of view on the phenomenon of univerbation are considered and the author's vision of this phenomenon, which is the basis for the selection of linguistic facts in a dictionary, is determined. Models and derivational means of creating university stores are systematized, the main thematic groups are given, their stylistic affiliation and functioning are analyzed. The author emphasizes the stylistically reduced, colloquial nature of most of the new formations considered in the dictionary, often the presence of an emotional-evaluative component in them, and expresses an opinion about the preservation of the productivity of the model and the constant replenishment of the dictionary.

Keywords: modern Russian language, development trends, univerbation, word formation methods, dictionaries.

«Словарь универбатов современного русского языка» (Клименко Г. В., Маркова Е. М., Москва: Прометей, 2019) является первым учебным словарём универбатов современного русского языка и представляет собой словарь смешанного типа: *толково-словообразовательный*, в чём выражается нетради-

ционный подход в лексикографической практике. В нём авторы преследовали цель систематизировать столь массовое в последнее время языковое явление, как универбация, захлестнувшее не только страницы газет и журналов, но и устную речь (телевидение, радиовещание, живое общение). В словаре делается попытка в учебно-ознакомительном аспекте представить слова-универбаты и их значения путём совмещения двух языковых уровней: лексического и деривационного.

В словаре выделены и собраны наиболее частотные универбаты (материал для словаря извлечён из газетно-журнальной периодики последних десятилетий, а также из Национального корпуса русского языка, использовались также данные современных толковых словарей), дана их комплексная характеристика: лексическая, словообразовательная, грамматическая, что может быть использовано в учебном процессе. Нетрадиционность и *новизна* работы заключается в том, что, вскрывая связь лексического и словообразовательного значения, стало возможным уточнить семантику таких специфических образований, как универбаты, проследить механизмы их образования, выявить типологические модели образования и использовать в качестве обучающего материала на занятиях по русскому языку как иностранному.

Словарь ориентирован прежде всего на иностранных учащихся, изучающих современный русский язык, особенно для будущих переводчиков. Так как универбаты, как правило, отсутствуют в толковых словарях, подобный опыт их отбора и систематизации может быть полезен преподавателям русского языка как неродного и как иностранного. Кроме того, материалы словаря могут быть использованы в преподавании филологических дисциплин, спецкурсов и др.

Потребность в создании данного словаря вызвана активизацией универбации и широким распространением этого явления в наши дни, вызванного усилением *тенденции к экономии языковых средств*. Универбаты активно продуцируются в разговорной речи, в повседневной коммуникации, поскольку именно в этих сферах закон экономии находит своё яркое выражение. Некоторые из таких дериватов проникают и в книжные стили. Тенденция к экономии, сокращению, минимизации языковых усилий и в соответствии с этим языковых средств обусловлена многими причинами, среди которых можно назвать: научно-технический прогресс, ускорение общего темпа жизни и деятельности, стремительно происходящие общественно-экономические и политические изменения, глобалистические процессы, вызывающие появление однотипных явлений в разных языках, влияние английского языка, в котором компрессионные способы образования слов являются чрезвычайно продуктивными, наконец, стремление к словомейкерству, окказиональному словообразованию, побуждающее творить новые слова по существующим моделям.

О явлении универбации в лингвистике не существует однозначного и единого мнения. Есть множество разных точек зрения на это явление: от самого широкого понимания, при котором универбация рассматривается как универсальный словообразовательный процесс, и в этом случае всякое словопроизводство приравнивается к универбации (Кубрякова 1986; Лопатин 2003), либо как любящая деривация, основанная на сокращении, усечении слова или стяжении словосочетания в однословное наименование (Маркова 2018); до более узкого, при

котором под универбацией понимается либо совокупность разных по структуре и способу образования дериватов, так или иначе свернутых на базе словосочетаний (Янко-Триницкая 2001; Устименко 2007); либо как процесс производства суффиксальных дериватов с определёнными формантами на основе атрибутивных словосочетаний, имеющих устойчивый характер (Земская 2000; Осипова 1999; Теркулов 2010; Лукашанец 2016). Большинство исследователей всё же сходятся во мнении, что универбация представляет собой словообразовательный процесс, в результате которого продуцируются разговорные существительные, представляющие собой однословные эквиваленты в разной степени устойчивых словосочетаний, являющихся наименованиями кодифицированного литературного языка. Как правило, производящей основой неодеривата служит словосочетание: «прилагательное» + «существительное». В образованный дериват входит только основа атрибутивного компонента, тогда как определяемое существительное (или несколько существительных) подразумевается в мотивационной базе, но формально во вновь образованной единице не отражено. При этом происходит конденсация семантики словосочетания. Процесс формальной и семантической компрессии, происходящей при этом, сопровождается использованием суффиксов: *частный предприниматель* → *частн-ик*, *запасное колесо* → *запас-к(а)*. Такая трактовка универбации принята при отборе слов в данном словаре.

Структура словарной статьи включает в себя следующие компоненты. В качестве словарной единицы выступает лексема-универбат. В словах приводятся указания на произношение (ударение). В словарной статье представлены: лексическая единица (универбат), модель словообразования, его словообразовательная структура, лексическое значение, грамматические характеристики (окончание в форме родительного падежа, род существительного), даётся толкование слова и приводятся иллюстрации с источником. Например: *Авари́йка* -и, ж. *Аварийная служба* + *к(а)*. Служба, вызываемая в случае аварии в доме (из-за воды, электричества) *Кто-то спрашивал, куда подевался электрик, кто-то звонил в аварийку* [Ю.И. Андреева. Многоточие сборки (2009)]. В некоторых случаях, если словообразовательная формула исчерпывающе толкует универбат и не требует дополнительного толкования, не даётся лексическое значение. Например: *Бесполезня́к* -а, м. *Бесполезное дело* + *як*. *Она открыла глаза, посмотрела на него бессмысленно — и уронила голову на колени. «Полная отключка, бесполезняк! — подумал Митя* [А. Житков. Кафедра (2000)].

Наиболее продуктивным суффиксальным элементом, участвующим в механизме создания универбата является суффикс *к*, вместе с тем анализ нашего материала дал возможность выявить и другие форманты, используемые в этом процессе: суффиксы *-нк-*, *-ик-/ник-*, *-ил-/илк-*, *-овк-/ловк-*, *-ёрк-*, *-ок-*, *-ак-/як-*, *-янк-*, *-иц-*, *-учк-*, *-шк-/ушк-/яшк-/ишк-*, *-енец-*, *-щин-*, *-ух-/юх-*, *-ур-*, *-ун-*, *-ач-*. Многие из них, помимо разговорного характера, придают новым единицам экспрессивное, оценочное звучание. Встречаются и бессуффиксные универбаты.

В тематическом плане универбаты представляют собой разнородный пласт лексики, что объясняется продуктивностью моделей универбации практически во всех сферах общественной деятельности и коммуникации. Поэтому много-

численны и разнообразны тематические группы подобной лексики. В разговорной речи универбаты в основном представляют собой бытовую лексику, так называемые «бытовизмы». Они входят в тематические группы «Помещение», «Дороги», «Транспорт», «Одежда», «Лекарственные средства» и др., то есть представляют собой лексические пласты, обозначающие повседневные реалии современного человека (Дозорова 2015). Пополнение этих групп происходит по мере распространения новых явлений в общественной и бытовой сферах. Например, к концу XX – началу XXI века можно отнести такие универбаты-неологизмы, как *аварийка*, *мобильник*, *струйник*, *цифровик*, *наружка* и др. Что касается универбатов непредметной семантики, это в основном дериваты, обозначающие процесс (*кружосветка*, *пленарка* и т. п.) или отвлечённое понятие или явление (*уголовка*, *неуставняк*, *конкретика* и др.). Однако универбатов с непредметной семантикой меньше, чем производных, обозначающих конкретные объекты действительности. Помимо дериватов с предметной и процессуально-отвлечённой семантикой, активизируется производство универбов-наименований человека по профессии или роду занятий (*глазник*, *международник* и др.).

Тематические группы универбатов различны по количеству единиц, которые в них входят, что обусловлено экстралингвистическими факторами, прежде всего, социокультурными. Так, пополнение таких тематических групп, как «Интернет», «Компьютерная лексика», связано именно с возникновением новых форм коммуникации и развитием информационных технологий. Другие группы, например тематические группы «Технические устройства», «Косметические средства», в настоящее время продолжают пополняться новыми дериватами, что также объясняется социальными причинами: на их расширение оказывает влияние развитие промышленности, возникновение новых способов производства. Другие же группы более устойчивы и менее многочисленны, например, тематические группы «Части тела человека», «Пищевые продукты». Динамика социокультурной жизни вызывает появление соответствующих дериватов в номинации учебных заведений (*вышка*), общественных мероприятий (*корпоративка/корпоратив*), компьютерной или видеопродукции (*материнка*, *лицензионка*).

Стилистической особенностью универбатов является их активное функционирование в *разговорной речи*. Большинство универбатов относится к разговорной лексике, например: *бытовка*, *гречка*, *аварийка*. Некоторые из них имеют просторечный оттенок, однако многие слова уже вошли в кодифицированный литературный язык. Примером этого могут служить слова, сосуществующие со своими полными вариантами: *вишневка* «вишневая наливка или настойка»; *кожанка* «кожаная куртка или кожаное пальто»; *невидимка* «невидимое существо» и т. п. Наиболее распространённым из общелитературных универбатов является *открытка* – его связь со своим производным словосочетанием восстановлена благодаря переизданию старых открыток и конвертов, имеющих надписи «открытое письмо» и «закрытое письмо», относящихся в современном русском языке к устаревшим наименованиям.

Однако в целом универбаты связаны с разными типами дискурсов: политическим, экономическим, правовым, военным, спортивным, медицинским и т. д. Авторы словаря не ставили перед собой нормативных задач, но пытались объ-

ективно отразить различные слои лексики: разговорную, просторечную, нейтральную, жаргонную. Столь широкий подход к нормативному аспекту обусловлен неопределённостью во многих случаях стилистического статуса слова, расхождениями в пометах имеющихся толковых словарей. Кроме того, реалии нашего времени, быстрота перемещения из одного стилистического слоя в другой также затрудняет задачу определения того или иного статуса слова.

Некоторые образования относятся к *терминам*, которые, однако, вошли в общее употребление и понятны носителям языка: *валерьянка*, *щитовидка*, *аскорбинка*. Узкоспециальные термины не включены в состав словаря. Ряд просторечных и жаргонных универбатов включён в словник, т. к. с одной стороны, авторы преследовали цель наиболее полно представить состав современного языка, с другой стороны, руководствуясь тем, что в настоящее время налицо тенденция перемещения лексем из просторечной или жаргонной лексики в разговорную речь. В толковых нормативных словарях имеются расхождения в этом вопросе. Так, помету «просторечное» носят слова *караулка*, *самоволка*, *манка*, *временка* и др., хотя, на наш взгляд, их уже вполне можно отнести к разговорной речи. В этом нет ничего необычного: как отмечает В.Г. Костомаров, «вкус – это меняющийся идеал пользования языком соответственно характеру эпохи»¹ (Костомаров 1999).

В семантическом плане большинство универбатов однозначно. Полисемия встречается редко, например: *грунтовка* а) «грунтовая дорога»; б) «грунтовое покрытие». Встречаются и слова-омонимы, например: *коммуналка I* «коммунальная квартира»; *коммуналка II* «коммунальные услуги»; *двушка I* «двухкомнатная квартира»; *двушка II* (уст.) «двухкопеечная монета»; *микроволновка I* «микроволновая антенна»; *микроволновка II* «микроволновая печь».

Основной аудиторией, к которой обращён его материал, являются иностранные студенты, изучающие русский язык и знакомящиеся с реалиями русской жизни и их номинациями. Данный словарь поможет студентам-иностранцам в овладении современным разговорным русским языком, что соответствует основной цели обучения русскому языку как иностранному – *цели формирования коммуникативной компетенции*, прежде всего в сфере бытовой коммуникации. К тому же описание в словарных статьях способов образования универбатов даст возможность иностранцам познакомиться с основными словообразовательными моделями новых языковых явлений, увидеть механизмы их создания, что будет способствовать формированию у них *лингвистической компетенции*.

Приведённый в словаре материал (около 600 универбатов различной тематики и структуры) свидетельствует о большом потенциале деривационных моделей универбации и о прогнозируемом пополнении литературного словарного состава русского языка новыми номинациями. С появлением инноформ, образованных путём универбации, предполагается пополнение и расширение словаря. Так, в последнее время были зафиксированы такие новые образования в русле описанной тенденции, как *документалка* ← *документальный фильм* («Судя по откликам, это реакция тех, кто давно не смотрит ТВ и поэтому не видит, что это формат интеллигентного, умного разговора, да еще и с документалкой»), *побочка* ← *побочный эффект* («У этого лекарства много побочки»),

удаленка ← *удаленная работа* («В связи с коронавирусом многие переведены на удаленку»), *иммунка* ← *иммунная система* («Это все поднимает иммунитет»), *дистанционка* ← *дистанционная работа* («Все вузы и школы в период пандемии перешли на дистанционку»), *атипичка* ← *атипичная пневмония* («Вирус поражает легкие и развивается атипичка»), *неучтенка* ← *неучтенные деньги*, *незавершенка* ← *незавершенное строительство* («В области много незавершенки»), *обнаженка* ← *обнаженная фигура* («В целом, большинство оказалось не против такой «обнаженки»). Есть примеры и с другими суффиксами, демонстрирующими не только снижение стилистического регистра по сравнению с исходным двусловным наименованием, но и эмоционально-оценочный характер усеченной номинации: *чрезвычайщина* ← *чрезвычайная ситуация* («Чрезвычайщины, конечно, нет, но мы должны принять меры»), *заказуха* ← *заказное дело* («В том, что это отрежиссированная заказуха, сомнений нет»).

Приведенные примеры демонстрируют актуальность и растущую продуктивность универбации как способа словообразования, отражающего процесс «сворачивания» словосочетания в однословное наименование – явления, реализующего тенденцию к сокращению, усечению, минимизации языковых усилий и языковой продукции – характерной приметой нашего времени, современной языковой ситуации.

Использованная литература

Дозорова, Дарья В. «Тематические сферы употребления универбатов в современной русской речи». Вестник МГОУ (электронный журнал) 1, 2015 www.evestnik-mgou.ru.

[Dozorova, Darya V. «Tematicheskie sfery upotrebleniya univerbatov v sovremennoi russkoi rechi». Vestnik MGOU (elektronnyi zhurnal) 1, 2015. www.evestnik-mgou.ru]

Земская, Елена А. Активные процессы современного словопроизводства / Русский язык конца XX столетия (1985–1995). 2-е изд. Москва: Языки русской культуры, 2000.

[Zemskaya, Elena A. Aktivnye protsessy sovremennogo slovoпроизводства / Russkii yazyk kontsa XX stoletiya (1985–1995). 2-e izd. Moskva: Yazyki russkoi kul'tury, 2000]

Костомаров, Виталий Г. Языковой вкус эпохи. Из наблюдений над речевой практикой масс-медиа. Санкт-Петербург, 1999.

[Kostomarov, Vitalij G. Yazykovoi vkus ehpokhi. Iz nablyudenii nad rechevoi praktikoi mass-media. Sankt-Peterburg, 1999]

Кубрякова, Елена С. Номинативный аспект речевой деятельности. Москва: Наука, 1986.

[Kubryakova, Elena S. Nominativnyi aspekt rechevoi deyatel'nosti. Moskva: Nauka, 1986]

Лопатин, Владимир В. Универбация. [В:] Ю.Н. Караулов (ред.). Русский язык: Энциклопедия. Москва: Большая Российская энциклопедия, 2003.

[Lopatin, Vladimir V. Univerbatsiya [In:] Yu.N. Karaulov (red.) Russkii yazyk: Ehntsiklopediya. Moskva: Bol'shaya Rossiiskaya ehntsiklopediya, 2003]

Лукашанец, Елена. «Методология исследований русского сленга: новые источ-

ники» [В:] Koriakowcewa E. (red.). Współczesne językoznawstwo słowiańskie: teoria i metodologia badań. T. 2: Metody analizy i opisu jednostek leksykalnych i tekstowych. Siedlce, Academia Podlaska w Siedlcach, 2016, 51–60.

[Lukashanets, Elena. «Metodologiya issledovaniya russkogo slenga: novye istochniki». [In:] Koriakowcewa E. (red.). Współczesne językoznawstwo słowiańskie: teoria i metodologia badań. T. 2: Metody analizy i opisu jednostek leksykalnych i tekstowych. Siedlce, Academia Podlaska w Siedlcach, 2016, 51–60]

Маркова, Елена М. «Глагольная универбация в свете славянского словообразования». [В:] Титаренко Е. Я. (отв. ред.). Русский язык в поликультурном мире. II Международный симпозиум (8-12 июня 2018 г.): сборник научных статей. Том 1. Симферополь: ИТ «АРИАЛ», 2018, 232–238.

[Markova, Elena M. «Glagol'naya univerbatsiya v svete slavyanskogo slovoobrazovaniya» [In:] Titarenko E.Ya (otv. red.). Russkii yazyk v polikul'turnom mire. II Mezhdunarodnyi simpozium (8-12 iyunya 2018): Sbornik nauchnykh statei. Tom 1 Simferopol': IT «ARIAL», 2018, 232–238.]

Осипова, Людмила И. Активные процессы в современном русском словообразовании: Суффиксальная универбация, усечение. Автореферат дисс... док. филол. наук. Москва: МПГУ, 1999.

[Osipova, Lyudmila I. Aktivnyye protsessy v sovremennom russkom slovoobrazovanii: Suffiksals'naya univerbatsiya, usechenie. Avtoreferat diss. ... dok. filol. nauk. Moskva: MPGU, 1999]

Теркулов, Вячеслав И. «Универбализация: постановка проблемы». Ученые записки Забайкальского государственного гуманитарно-педагогического университета им. Н.Г. Чернышевского. Серия «Филология, история, востоковедение» 3, 2010: 135–142.

[Terkulov, Vyacheslav I. «Univerbalizatsiya: postanovka problemy». Uchenye zapiski Zabaikal'skogo gosudarstvennogo gumanitarno-pedagogicheskogo universiteta im. N.G. Chernyshevskogo. Seriya «Filologiya, istoriya, vostokovedeniye» 3, 2010: 135–142]

Устименко, Ирина А. Явление семантической конденсации в русском словообразовании: Пособие к спецкурсу. Белгород: Изд-во БелГУ, 2007.

[Ustimenko, Irina A. Yavlenie semanticheskoi kondensatsii v russkom slovoobrazovanii: Posobie k spetskursu. Belgorod: Izd-vo BeLGU, 2007]

Янко-Триницкая, Надия А. Словообразование в современном русском языке. Москва: Индрик, 2001.

[Yanko-Trinitetskaya, Nadiya A. Slovoobrazovanie v sovremennom russkom yazyke. Moskva: Indrik, 2001]

Јелена Маркова

ШКОЛСКИ РЕЧНИК УНИВЕРБА У САВРЕМЕНОМ РУСКОМ ЈЕЗИКУ: НОВИНА, СТРУКТУРА, ПРИНЦИПИ ОПИСИВАЊА

Резиме

У чланку се говори о широко распрострањеној језичкој појави у новије време – унвобацији, опште заступљеној у савременом говорном језику. «Речник универба у савременом руском језику» («Словарь универбатов современного русского языка», Клименко Г. В., Маркова Е. М., Москва: Прометей, 2019) представља први школски речник универба мешовитог типа: описно-творбеног, у чему је испољен нетрадиционални приступ у лексикографској пракси. У речнику се врши покушај да се у наставно-образовном аспекту представе речи-универби и њихова значења преко комбинације два језичка нивоа: лексичког и деривационог. У њему су представљени најфреквентнији универби и дат је њихов комплексни опис: лексички, творбени, граматички, што може бити искоришћено у наставном процесу. Нетрадиционалност и новина посла је у томе што је са откривањем везе лексичког и творбеног значења могуће прецизирати семантику посматраних облика, пропратити механизме њиховог формирања изнети на видело типолошке моделе и искористити их у својству наставног материјала у практичној настави руског као страног језика.

Покретачка снага универбације јесте јачање тенденције ка уштеди језичких напора и у складу са тим сажимање, минимизација језичких средстава. Аутор разматра различита гледишта на суштину и закључује, да универбација представља творбени процес, чији је резултат продуковање говорних именица, које представљају еквиваленте од једне речи у устаљеним синтагмама различитог степена, који представљају номинације кодификованог књижевног језика. Притом долази до семантичке кондензације синтагми. Разматрају се основна творбена средства стварања номинација од једне речи и тематске групе, којима они припадају.

У закључку аутор скреће пажњу на отворени карактер речника, уз претпоставке за његово непрестано допуњавање у складу са појављивањем нових облика посматраног начина творбе. У својству доказа наводи се неколико нових творевина, које су се појавиле у руском језику током последњих неколико месеци.

Кључне речи: савремени руски језик, тенденције развоја, начини творбе, универбација, речници.

МОТИВАЦИОНА ФУНКЦИЈА УЏБЕНИКА РУСКОГ ЈЕЗИКА ЗА СРЕДЊУ БОГОСЛОВСКУ ШКОЛУ (КОНСТРУКЦИЈСКА РЕШЕЊА НА ПЛАНУ МАКРОСТРУКТУРЕ)¹

Мотивација се сматра општим покретачем за све облике људског деловања, па тако и учења. Управо зато мотивациона функција уџбеника страног језика има велики значај. У овом раду анализирају се конструкцијска решења која се инкорпорирају у све компоненте макроструктуре уџбеника – текстове (теоријско-спознајне, инструментално-практичне, инструменталне) и вантекстуалне компоненте (апаратура организације усвајања, апаратура оријентације, илустративни материјал). Анализа се спроводи на уџбеницима руског језика за средњу богословску школу – прва и друга година учења. Добијени резултати могу наћи примену у наставној пракси, као и у конструисању и експертизи уџбеника.

Кључне речи: лингводидактика, уџбеник руског језика као страног, мотивација, мотивациона функција уџбеника, макроструктура уџбеника.

Motivation is considered to be a general trigger for all forms of human behaviour including learning. For that reason, a motivational function of a textbook for second-language learning bears important meaning. In this paper, we analyze the constructional solutions that can be incorporated in all the components of a textbook macrostructure, such as a textual macrostructure (theoretical and cognitive, instrumental and practical), as well as out of textual components (the apparatus for the organization of acquisition, the apparatus for orientation, illustrative material). The analysis is applied to the textbooks of Russian for high school (the first and the second year of learning). The results of this work can be useful for teaching practice, as well as for a good quality textbook development.

Keywords: linguodidactics, textbook of Russian as a foreign language, motivation, motivational function of a textbook, macrostructure of a textbook.

У општој теорији уџбеника, после разраде структурно-садржајног модела уџбеника (о историјату разраде овог модела исп. детаљније Кончаревић 2002: 13–20, 59–72, 161–165), дошло је до осмишљавања функционалног приступа. У дидактичкој литератури класичном и незаобилазном се сматра класификација коју је предложио Д. Д. Зујев, а која обухвата осам функција уџбеника: 1. информациону, 2. трансформациону, 3. функцију систематизације, 4. функцију утврђивања и самоконтроле рада, 5. функцију самообразовања, 6. интегративну, 7. координативну и 8. развојно-васпитну функцију (Зујев 1988: 49–68). Ови елементи нису хијерархијски поређани, али је јасно да се групишу у три комплекса функција – програмске (1, 2, 3), методичке (4, 6, 7) и психолошке (5, 8), свакако са могућношћу даљег допуњавања (аутор и сам наглашава да је у питању отво-

¹ Одломак из мастер рада, који је добио награду „Проф. др Радмила Миленџијевић“ 2017. године. Рад је израђен под менторским руководством проф. др Ксеније Кончаревић.

рен систем, подложен допунама и реинтерпретацијама). Ипак, као недостатак овог система функција уочавамо недовољну структурисаност класификације по нивоима посматрања (примарне и изведене функције) и превелики број елемената. У покушају стварања једне оперативне класификације од значаја нам је била и концепција Ј. Малића, који уочава две функције уџбеника – информациону и трансформациону, међу којима нема хијерархијске надређености и подређености (Malić 1986: 26–28). Као критеријум за издвајање ова два елемента узети су, очигледно, нивои објект-знања у уџбенику (исп. Требјешанин 2001: 76–77), али се превидно уграђеност у уџбеник још једне врсте знања – метазнања, и пропуштено је да се у оквиру ових примарних функција, на следећој равни анализе, издвоје секундарне функције. Значајан утицај на нас је извршила и таксономија општих захтева (метафункција уџбеника) коју налазимо у: Пешић 1998: 24–26, а која укључује три елемента: (а) обезбеђивање што ефикасније и ефектније комуникације (преношења програмских садржаја), (б) омогућавање смисленог и активног учења (структурисања активности ученика), и (в) остваривање развојне улоге уџбеника (развоја личности ученика). Недостатак ове класификације, по нашем виђењу, јесте то што није извршено њено даље рашчлањивање на нижим нивоима анализе, које би омогућило њену конкретизацију и већу операционалност. Зато смо покушали да понудимо рашчлањенију класификацију, у којој као додатни критеријум фигурирају природа и нивои знања у уџбенику. Дакле, на основу три метафункције које уочава Ј. Пешић – комуникативне, педагошке и психолошке – издвајамо три функционална комплекса који су им адекватни: (а) информациони, (б) трансформациони и (в) развојни. Комплекси (а) и (б) усмерени су на посредовање објект-знања, при чему у (а) доминирају декларативна («знања да»), а у (б) процедурална («како да») и кондиционална знања («како и зашто»), док је комплекс (в) усмерен преваходно на посредовање метазнања (в). Требјешанин 2001: 71–75). При даљој анализи могуће је у оквиру сваког комплекса издвајати основне функције које улазе у његов састав: у комплексу (а) издвојили бисмо 1. функцију трансмисије културе, 2. функцију посредовања лингвистичких садржаја и 3. функцију посредовања комуникативних садржаја, у (б) 1. функцију појашњавања, 2. утврђивања, 3. резимирања и систематизације градива, 4. (ауто)контроле и (ауто)корекције, 5. интегративну и 6. координативну, а у (в) 1. метакогнитивну, 2. мотивациону и 3. функцију индивидуализације. Пионирски рад о могућностима примене функционалног приступа анализи уџбеника руског језика написала је К. Кончаревић (Кончаревич 2007).

Већина радова из области теорије уџбеника страних језика значајно место међу функцијама уџбеника придаје мотивационој функцији, која је предмет нашег истраживања. У теорији уџбеника руског језика као страног њу посебно издвајају и образлажу И. Л. Бим (Бим 1981: 13–16), В. И. Шљахов (Шляхов 1982: 8–24), А. Н. Шчукин (Шукин 1984: 95–99), А. Р. Арутјунов (Арутюнов 1987: 63–67), К. Кончаревић (Кончаревић 2002: 151–159), Ј. И. Пасов (Пассов 1989: 6–17), В. Раичевић (Раичевић 2007: 320–331). Најразрађенији систем параметара за процењивање реализовања мотивационе функције при експертизи уџбеника, независно од њихове методичке оријентације, типологије и намене (профила и етапе учења коју опслужују) нуди А. Р. Арутјунов, предлажући пре-

цизне критеријуме за процену мотивисаности наставне делатности у уџбенику у материјалима презентације, преткомуникативног увежбавања, комуникативне праксе, трансфера, као и у материјалима намењеним текућем стимулисању ученика (Арутюнов 1987: 63–67). По овим критеријумима, уз извесне модификације, извршили смо валоризацију апаратуре мотивације у домаћим средњошколским уџбеницима руског језика израђеним по когнитивном и комуникативном методу. У овом раду намера нам је да сагледамо мотивационе потенцијале уџбеника израђених у оквиру најновије, културолошке парадигме наставе руског језика, конституисане у другој половини 90-их година. Реч је о уџбеницима који се користе у српској говорној и социокултурној средини, намењеним почетном усвајању руског језика у средњем стручном профилу (богословије). За овај истраживачки проблем определили смо из разлога што уџбеници намењени почетном овладавању страним језиком у средњој школи представљају, по нашем мишљењу, највећи методолошки изазов за састављаче, нарочито са становишта реализовања њихове мотивационе функције. Наиме, на овом нивоу снажно је изражена диспропорција између ограниченог фонда језичких средстава којима ученици располажу и ступња њихове интелектуалне развијености, између интелектуално-спознајне «неискоришћености» традиционалних часова извођених у духу когнитивног или комуникативног приступа и потребе за пуновредном комуникацијом. Додатни изазов везан је за почетно овладавање језиком струке. Робовање лингвистички оскудном материјалу у почетној етапи учења страног језика неминовно доводи до примитивизације интелектуалног и спознајног нивоа уџбеника, који управо због фрапантног размимоилажења са потребама и афинитетима ученика узрокују губљење мотивације за учење већ на самом старту (Кончаревић 2001: 335–345). Да би се премостио јаз између нивоа интелектуалне развијености ученика узраста од 15–18 година и когнитивног дефицита традиционалних уџбеника, окренутих искључиво реализовању прагматичког циља наставе, у новијој генерацији уџбеника за средње стручне школе, како ћемо видети из излагања које следи, настоји се да се управо из мотивационо-стимулационих разлога изгради принципијелно нови приступ њиховом екстралингвистичком садржају.

Функционални модел анализе и описа уџбеника реализује се тако што се (а) у оквиру сваког функционалног комплекса посматрају организациони принципи који руководе креирањем и конструисањем конкретних уџбеничких решења и (б) у оквиру сваке функције посматрају структурно-системска средства која омогућавају њену реализацију. У русистичкој функционалној теорији уџбеника у оквиру (а) анализирани су принцип доступности релевантних знања и искустава и принцип јасноће и стабилности знања (Кончаревић 2009), а у оквиру (б) функције развијајућег функционалног комплекса – функција индивидуализације и диференцијације (Кончаревић 2009), функција аутоконтроле, аутокорекције и аутоевалуације (Кончаревић 2008), метакогнитивна (Кончаревић 2006) и културна служења школском књигом (Кончаревић 2011).

Значај мотивационе функције уџбеника наглашава и програмски документ који је обавезујући за ауторе, рецензенте и спољне евалуаторе уџбеника у српској средини (Ивић и др. 2008). Према овом документу, „уџбеник не би смео да своју улогу сведе само на пуку неутралну презентацију академски валидних знања,

већ би морао, кад год је то могуће, да пронађе или направи мост између тих садржаја и карактеристика младе генерације (њеног сензибилитета, интереса и интересовања, потреба, вредносних оријентација, ставова и погледа на свет“ (Ивић и др. 2008: 57). Аутори између осталог истичу да је релевантност садржаја за ученике уједно и средство да се повећа мотивациона вредност уџбеника, јер ученици могу да примене та знања у свом животу, да их употребе за властиту социјалну промоцију и сл. Овакво осмишљавање садржаја и повећања мотивације за учење из уџбеника знатно повећава вероватноћу да ће бар неки садржаји из уџбеника постати саставни део њиховог живота и њихове личности, а тиме се обезбеђује трајност и употребљивост тих знања.

У литератури се истиче да се мотивациона функција као конституента развојног функционалног комплекса остварује низом конструкцијских решења на равни текстотеке (проблематизација градива на равни текста, коришћење технике «романа у наставцима», односно прекидања излагања на одређеним – пожељно је на најузбудљивијим местима, укључивање допунских текстова «за радознале»), апаратуре организације усвајања (прибегавање проблемској, комуникативно-спознајној формулацији инструкција, укључивање дидактичких игара и вежби за «откривање» језичких законитости), апаратуре оријентације (провокативни наслови лекција, текстова, уџбеничких блокова, анонси са неконвенционалним формулацијама циљева и садржаја лекције), илустративног материјала и ликовно-графичке обраде уџбеника.

У даљем излагању размотрићемо потенцијале одређених структурних елемената уџбеника који су нам послужили као корпус за истраживање у реализовању мотивационе функције и издвојити позитивна конструкцијска решења.

Апаратура организације усвајања располаже значајним мотивационим потенцијалом. У обликовању вежбања, питања, задатака и радних налога, који сачињавају апаратуру организације усвајања, мотивациону функцију имају инструкције, посебно ако су обликоване неформално, затим обраћање пажње ученицима на нове моменте у усвајању градива (осмишљавање интерферентних и фацилитационих појава), као и скретање пажње са лингвистичких на екстралингвистичке појаве, односно на задатке и радне налоге који имају изразито мотивациону функцију. На нивоу апаратуре организације усвајања мотивациона функција може се реализовати посредством вербалних инструкција о радњи коју треба извршити (оне најчешће представљају стандардну компоненту структуре вежбања). Ова функција је утолико наглашенија уколико су вежбања осмишљена не као банална «комуникација ради комуникације» или као пуки материјал за оперисање језичким елементима, него као још једно од средстава за задовољавање реалних когнитивних и комуникативних потреба. Овакву усмереност имају пре свега вежбе чија је сврха самостално обликовање садржаја (комуникативне у правом смислу), где ученик ступа у општење руководећи се сопственим мотивима, самостално бирајући лексичко-граматичка средства и самостално обликујући садржајни план исказа. Међутим, са становишта комуникативног приступа пожељно је да и преткомуникативни и условно-комуникативни типови вежбања буду пропраћени неконвенционалним инструкцијама, које би ученике ангажовале и интелектуално, и емоционално-доживљајно, стварајући уједно свест о потреби изграђивања одређених језичких навика

са становишта њихове комуникативне и спознајне сврсисходности. Успешно решавање овог типа вежби захтева, дакле, психолошки добро осмишљену и за ученике атрактивну инструкцију (која се, управо у циљу постизања пуновреднијег односа аутора уџбеника са учеником, с обзиром на ограниченост методичке терминологије и лексичких средстава уопште којима ученик влада, у почетним фазама учења може дати и на матерњем језику). Навешћемо неколико примера:

- а) Помози Наташи да представи своју браћу. Употреби по смислу компаративе: *выше, старше, моложе, меньше, лучше, хуже.*

Наташе 16 лет. Она среднего роста (167 см). В школе ей нравятся история и литература, но по физике и химии у нее всегда тройки. У нее два брата, Андрей и Саша. Андрею 14 лет, а Саше 20. Андрей маленького роста (164 см), а Саша – высокого (182 см). Андрей не любит заниматься. Саша учится на факультете. У него очень хорошие отметки.

– У меня два брата, Андрей и Саша. Андрей м _____ и м _____, чем я. Отметки у него х _____, чем у меня. Саша с _____ и в _____ меня. Его успехи в школе л _____, чем у меня.

б) Шта би могао да каже Андреј? А Саша?

в) Шта би ти могао да испричаиш о својој породици? (РО: 109). Захваљујући комуникативној инструкцији, вежбање које је у суштини усмерено на имитацију, посматрање и уочавање везе између облика и садржине – што је од неопходне важности у почетном стадијуму оперисања језичким материјалом – у свести ученика «надрасло» је оквире делања по задатом обрасцу и попримило комуникативну усмереност).

- Редакција московског часописа «Встреча» ступила је у контакт са једном католичком богословијом из Париза како би објавила текст о начину живота и рада у њиховој школи. Која су питања била постављена да би се добили овакви одговори? Запиши их!

_____? Наша школа называется «Сен-Сюльпис». _____? Она находится в Париже. _____? В ней учится сто семинаристов. _____? Их возраст – 23–30 лет. _____? После окончания семинарии они принимают священный сан. _____? Семинаристы изучают богословские дисциплины, философию, иностранные языки. _____? Они сдают экзамены в конце каждого полугодия. _____? В семинарии организуются экскурсии в католические монастыри. _____? Парижские семинаристы учатся четыре дня в неделю. Среда, суббота и воскресенье для них свободные дни (ПД: 41; оперишући језичким и говорним материјалом уведеним у тексту ученик може сазнати много занимљивих детаља о животу и раду једне париске богословије).

- Замисли овакве ситуације:

а) Распитујеш се код свог колеге где се налази продавница православне литературе. Он ти даје адресу, а ти га молиш за детаљнија разјашњења како да стигнеш донде.

б) Дошао си на жељено место. Обраћаиш се продавачици са молбама да ти покаже енциклопедију «Хришћанство», књигу Светог Варсонуфија, икону

Светитеља Николаја и календар (при томе варираш реченичне конструкције), а она те љубазно услужује.

в) У библиотеци Московске богословије обраћаш се библиотекару с молбом да ти помогне: потребне су ти књиге Светог Тихона Задонског. Он ти каже да ове књиге постоје у библиотеци, али ти истовремено саветује да их купиш у продавници «Православна књига»; на твоје распитивање, објасниће ти и где се она налази.

У ситуацијама а) и в) можеш да користиш и ове речи и изразе:

Как пройти к...? Как проехать к...? Как прийти до...?

Это близко // недалеко отсюда... // недалеко от...

Иди(те) прямо до улицы...

Поверни(те) налево, направо (РО: 194–195). Вежбање за трансфер у коме су сви елементи ситуације дати на матерњем језику ученика, чиме се постиже активизација језичког и говорног материјала уведенoг у лекцији).

Поред наведених вежбања, који подстичу ученике на размишљање и самостални рад, подстицајни су и одељци типа: *Покажи се, докажи се, Потражи – истражи, За вас, радознали, различити квизови* итд. Веома често они омогућавају и индивидуализацију и диференцијацију у оквиру фронталног, групног и рада у паровима.

У општедидактичкој литератури потенцијали текстотеке у изграђивању и одржавању мотивације углавном се не констатују (Пешић 1998: 165–167). Међутим, наводи се да значајну улогу у изграђивању мотивације имају инстрoктивни текстови, намењени излагању алгоритма мисаоних и говорних операција те практичних радњи усмерених на развијање ученичких способности за самостални рад, укључујући и самостално служење књигом (детаљније в. у: Кончаревић 2002: 95–97). Ова категорија текстова, потенцијално веома разумљена по типологији (упутства типа алгоритма, инструкције, савета, демонстрације и стимулуса (Пассов 1989: 106–108, 157, 180), није довољно заступљена у домаћим уџбеницима руског језика, иако пружа изванредне могућности за управљање самосталним радом, аутоконтролом, аутокорекцијом и аутоевалуацијом ученика. Зато ћемо навести примере из нашег корпуса анализираних уџбеника у којима запажамо подстицање ученика на коришћење других, додатних извора знања (чиме се актуализује координативна и усмеравајућа функција самог уџбеника) и тражење нових информација, као и давање конкретних предлога и сугестија којима се та активност организује и усмерава:

- *Интернет пружа изванредне могућности за праћење руске штампе и целокупног издаваштва. Сада имаш довољно знања да можеш разумети велики број информација на руском језику које су ти посредством Интернета доступне за свега неколико секунди.*

Најзначајнија адреса на којој ћеш наћи информације везане за Руску православну цркву јесте <http://www.or.ru> (на овом сајту, између осталог, можеш да читаш и Интернет-верзије неколико руских духовних часописа).

Ако те интересује световна штампа, потражи адресу www.nns.ru, где Национална информативна служба Русије свакодневно даје избор из руских новина и часописа. Многе новине и часописи у потпуности презентирају свој садржај на Интернету (тако ћеш, рецимо, на адреси www.ng.ru свакодневно моћи да читаш популарну «Независимую газету»).

Уколико ти током читања затреба објашњење неке непознате речи, прикључи се на портал dic.academic.ru и, када одабереш речник, за 1–2 секунде добићеш потребно тумачење (РО: 193).

Подстицање наставка учења, усвајања и примене знања у свакодневном животу такође је важан задатак уџбеника. Материјалима за аутоконтролу и ауто-евалуацију, које треба систематски инкорпорирати у уџбеник страног језика, ученик може стећи не само увид у сопствена постигнућа, него и стимулус за даље активности на плану повећавања обима и нивоа комуникативне и лингво-културолошке компетенције. Навешћемо један пример из финалног дела једног уџбеника – тумачења резултата анкете у којој су ученици процењивали своја постигнућа у усвајању руског језика по шест параметара:

- *Свако заокружено „а“ заслужује велику похвалу: стартовао си изврсно, остаје ти само да одржаваш ниво, а то ти неће бити тешко, пошто си, очигледно, и талентован и заинтересован.*

Одговори под „б“ такође показују солидан почетак. На оно што си до сада постигао нова знања ћеш сигурно успешно надовезивати, само ако будеш редовно учио и обнављао градиво.

Тамо где си заокружио „в“ треба да даш све од себе да поправиш успех. Сада то још увек можеш да урадиш: преко распуста поново, пажљиво и лаганим темпом, проради књигу, научи оно што си пропустио. Открићеш да градиво није било тако тешко, да је требало само радити редовно и бити активан на часу. А следеће године ћеш окренути нови лист, прионућеш на посао и... имати најмање четворку! (ПД: 152)

Треба обратити пажњу и на анонсе текстова, који представљају водич кроз путовања до циља-савладавање градива и стицање знања и умења. Они су у свакој лекцији уџбеника треба да буду једнаке структуре. Њихова функција је, поред мотивационе, и у томе да уливају ученику сигурност да у савладавању градива нису сами. То видимо из примера:

Урок 1 (первый)

Шта ћемо научити?

- да се представимо, поздравимо, обратимо
- да поставимо питање

Сазнаћемо...

- како изгледа школовање у руским богословијама
- која су најчешћа руска имена

Упознаћемо друге...

- са својим пријатељима и школским друговима
- са својом школом

Умећемо да...

- одредимо род именице
- препознамо одредбе за место и правац
- искажемо радњу која се збива у садашњости (ПД, стр. 151–152)

Још један од елемената мотивационе функције уџбеника чине и наслови њихових целина (лекција), као што су: *Знакомитљся легко – расставатљся трудно; Јзык до Києва доведет; Ветви лозы Христовой; Друзья мои, прекра-сен наш союз!* итд.

Обраћање аутора ученицима такође је веома релевантно када је однос ученика према уџбенику у питању. Важно је постићи пријатељски став аутора у обраћању кроз инструкције за израду вежби и друге сегменте уџбеника. Истиче се ученик као индивидуа, али се подстиче и групни рад.

Уџбеник реализује своје мотивационе потенцијале тако што омогућава ученику да средствима језика који се учи остварује задатке општења сферама комуникације актуелним за ученика. Материјал за рад представљају реалне чињенице комуникације. Аутентичност материјала доводи до стварања «ефекта природности»: радећи по уџбенику, ученици изводе комуникативне операције које би у аналогним условима изводили и сами носиоци језика, с том разликом што селекција и алгоритам тих операција могу бити нешто другачији у односу на функционисање језика у изворној говорној средини, и што су те комуникативне операције пропраћене извесним незаобилазним, чисто наставним операцијама. Другим речима, преткомуникативни елементи морају бити инкорпорирани у комуникативни уџбеник као неопходан предуслов за остваривање циљане комуникације, али у обиму и на начин који је условљен њеним реализовањем.

У уџбенику у коме је наглашена мотивациона функција настоји се да се све прелама кроз призму личности ученика – његове потребе, интересовања, узрасне и индивидуално-психолошке одлике, а то налази одраза у уџбеничким садржајима, карактеру општења аутора са корисницима књиге и нарочито у диференцираним формама презентације и актуелизације наставних садржаја.

Екстралингвистички садржај текстуалних материјала, узрасно релевантан, психолошки подстицајан и високо информативан, даје снажан стимулус за интензивније усвајање језичке грађе. За разлику од традиционалних уџбеника, који се на почетном нивоу оријентишу пре свега на сферу животне свакодневице – а на узрасту од 14–15 година то се доживљава као недопустиво «приземни», баналан садржајни оквир, анализирани уџбеници показују тенденцију да се, као прво, комуникативно незаобилазна сфера свакодневице по правилу повезује са ученицима далеко атрактивнијом социокултурном и сфером масмедија. Повезивање сфере свакодневице са културолошком сфером није резултирало редукацијом информативности у оквирима ове потоње: одабир реалија културе извршен је по критеријуму репрезентативности, тако да ученици о Русији сазнају оно без чега је незамисливо образовање културних људи данашњице, људи европских видика. Додајмо овоме и оријентацију на међукултурно општење, на дијалог култура као контекст у који је смештено овладавање језиком, што подразумева двоструку улогу ученика као примаоца и даваоца информација. У процесу учења, напоредо са усавајањем језика,

откривају се и истоветности, сличности и разлике у националним социокултурним стереотипима општења. У уџбеницима које смо анализирали се као компонента апаратуре организације усвајања у оквиру сваке лекције дају сегменти «Увек се колеба» реализовани у форми дијалога младића из Србије и Русије, чији је циљ уочавање и објашњавање разлика у језику и у тзв. «језику уобичајеног понашања», одн. невербалним конвенцијама прихваћеним у свакој конкретной националној средини. У истој функцији су, напореда са основним инструментално-практичним, заступљени и лингвокултуролошки текстови на матерњем језику пропратног карактера у односу на тематски оквир лекције и лексички минимум који га опслужује (сегменти «Јеси ли већ чуо да...», «Ово је занимљиво»). Оволико придавање значаја екстралингвистичком (нарочито културолошком) садржају резултирало је још једном новом појавом: уградњом специјалних задатака и вежбања чијом израдом и они ученици који заостају у овладавању језиком могу да демонстрирају своју ерудицију и лингвокултуролошку компетенцију, чиме ће компензирати недостатке у другим димензијама предметне компетенције – а то је са тачке гледишта подстицања мотивације од изузетне важности. Такав карактер имају дидактичка игра «Квиз» у свакој лекцији, као и извесна вежбања која нису издвојена у посебну рубрикациону јединицу, а чија је израда условљена ослањањем на визуелни ослонац.

Анализирани уџбеници руског језика, као што смо показали, материјализују поставке комуникативне методике у бројним аспектима свога структурног и садржинског обликовања, представљајући велики корак напред у односу на традиционалне лингвистичке и преткомуникативне уџбенике. Усуђујемо се да тврдимо да су овако конципиране школске књиге, којима циљ није једино тај да покажу како је структурисан руски језик и помогну да се њиме практично овлада, него и да понуде неке од одговора на питање шта је вечна Русија и у чему је непролазна вредност руске културе, кадре да одговоре изазовима времена у коме живимо са знатно поколебаном мотивацијом за изучавање овога великог светског језика (из екстралингвистичких разлога). И још нешто: пракса декларативног опредељивања за комуникативно-индивидуализовани приступ природно је уступила место конкретним трагањима и изналажењима решења за уношење у педагошки процес оних методичких достигнућа којима је русистика већ увелико располагала.

Цитирана литература

Арутюнов, А. Р. Конструирование и экспертиза учебника. Москва: Институт русского языка им. А. С. Пушкина, 1987.

[Arutiunov, A. R. Konstruirovanie i ekspertiza uchebnika. Moskva: Institut russkogo iazyka im. A. S. Pushkina, 1987]

Бердичевский, А. Л. «Как поддержать внутреннюю мотивацию в изучении русского языка». Русский язык в центре Европы 3 (2000): 55–59.

[Berdichevskii, A. L. «Kak podderzhat' vnutrenniūiū motivatsiūi v izuchenii russkogo iazyka». Russkii iazyk v tšentre Evropu 3 (2000): 55–59]

Бим, И. Л. «Ключевые проблемы теории учебника: структура и содержание». [In:] Л. Б. Трушина (сост.). Содержание и структура учебника русского языка как иностранного. Москва: Институт русского языка им. А. С. Пушкина, 1981: 9–17.

[Bim, I. L. „Kliūchevye problemy teorii uchebnika: struktura i sodержanie“. [In:] L.

B. Trushina (sost.). Soderzhanie i struktura uchebnika ruskogo iazyka kak inostrannogo. Moskva: Institut ruskogo iazyka im. A. S. Pushkina, 1981: 9–17]

Зујев, Д. Д. Школски уџбеник. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1988.

[Zujev, D. D. SHkolski udzbenik. Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, 1988]

Ивић, Иван, Ана Пешикан и Слободанка Антић. Водич за добар уџбеник - општи стандарди квалитета уџбеника. Нови Сад: Платонеум, 2008.

[Ivich, Ivan, Ana Peshikan i Slobodanka Antich. Vodich za dobar udzbenik – opshti standardi kvaliteta udzbenika. Novi Sad: Platoneum, 2008]

Кончаревић, Ксенија. „Мотивациона функција културолошког уџбеника руског језика у инословенској средини: проблеми и решења“. Зборник Института за педагошка истраживања 33 (2001): 335–345.

[Koncharevich, Ksenija. „Motivatšiona funktšija kulturoloshkog udzbenika ruskog jezika u inoslovenskoj sredini: problemi i reshenja“. Zbornik Instituta za pedagogshka istrzhivanja 33 (2001): 335–345]

Кончаревић, Ксенија. Савремени уџбеник страног – руског језика: структура и садржај. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

[Koncharevich, Ksenija. Savremeni udzbenik stranog – ruskog jezika: struktura i sadržaj. Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, 2002]

Кончаревић, Ксенија. „Метакогнитивна функција савременог уџбеника руског језика у инословенској средини: проблеми и решења“. [In:] J. Вучо (прир.). Уџбеник у настави страних језика, Никшић: Универзитет Црне Горе – Филозофски факултет, 2003: 75–94.

[Koncharevich, Ksenija. „Metakognitivna funktšija savremenog udzbenika ruskog jezika u inoslovenskoj sredini: problemi i reshenja“. [In:] J. Vucho (prir.). Udzbenik u nastavi stranikh jezika, Nikshih: Univerzitet TSrne Gore – Filozofski fakultet, 2003: 75–94]

Кончаревић, Ксенија. „Функција индивидуализације и диференцијације у уџбенику страног (руског) језика: теоријски принципи и конструкцијска решења“. [In:] J. Вучо, Б. Милатовић (прир.). Индивидуализација и диференцијација у настави страних језика. Никшић: Универзитет Црне Горе – Филозофски факултет, 2009: 162–171.

[Koncharevich, Ksenija. „Funktšija individualizatšije i diferentsijatšije u udzbeniku stranog (ruskog) jezika: teorijski printšipi i konstruktšijska reshenja“. [In:] J. Vucho, B. Milatovich (prir.). Individualizatšija i diferentsijatšija u nastavi stranikh jezika. Nikshih: Univerzitet TSrne Gore – Filozofski fakultet, 2009: 162–171]

Кончаревић, Ксенија. «Новый подход к структуре учебника РКИ (теоретические принципы и решения в плане конструирования)». [In:] Мир русского слова и русское слово в мире. Сборник докладов 11 конгресса МАПРЯЛ (Варна, 21-25 сентября 2007.). Том 6 (2): Методика преподавания русского языка (родного, неродного, иностранного). София: Heron Press, 2007: 215–222.

[Koncharevich, Ksenija. «Novyi podkhod k strukture uchebnika RKI (teoreticheskie printšipy i resheniã v plane konstruirovaniã)». [In:] Mir ruskogo slova i russkoe slovo v mire. Sbornik dokladov 11 kongressa MAPRIAL (Varna, 21-25 sentiãbriã 2007.). Tom 6 (2): Metodika prepodavaniã ruskogo iãzyka (rodnogo, nerodnogo, inostrannogo. Sofiã: Heron Press, 2007: 215–222]

Кончаревић, Ксенија. «Поощрение автономии учащихся в обучении русскому языку в инославянской среде при помощи учебника». [In:] Б. Станкович (ред.), Русский язык как инославянский. Современное изучение русского языка и русской культуры в инославянском окружении. Белград: Славистическое общество Сербии, 2010: 128–133.

[Koncharevich, Kseniia. „Pooshchrenie avtonomii uchashchikhsia v obuchenii russkomu iazyku v inoslaviãnskoj srede pri pomoshchi uchebnika“. [In:] B. Stankovich (red.), Russkii iazyk kak inoslaviãnskii. Sovremennoe izuchenie russkogo iazyka i russkoj kul'tury v inoslaviãnskom okruženii. Beograd: Slavisticheskoe obshchestvo Serbii, 2010: 128–133]

Пассов. Е. И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. Москва: Русский язык, 1989.

[Passov. E. I. Osnovy kommunikativnoï metodiki obucheniã inoiãzychnomu obshcheniũ. Moskva: Russkii iazyk, 1989]

Пешић, Јелена. Нови приступ структури уџбеника. Теоријски принципи и конструкцијска решења. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.

[Peshich, Jelena. Novi pristup strukturi udzbenika. Teorijski printsiipi i konstruktšijska reshenja. Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, 1998]

Раичевић, Вучина. Русистичка лингводидактика: теорија и пракса. Београд: Славистичко друштво Србије, 2017.

[Raichevich, Vuchina. Rusistichka lingvodidaktika: teorija i praksa. Beograd: Slavistichko drustvo Srbije, 2017]

Требјешанин, Биљана, Душанка Лазаревић (прир.). Савремени основношколски уџбеник. Теоријско-методолошке основе. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2001.

[Trebjeshanin, Biljana, Dushanka Lazarevich (prir.). Savremeni osnovnoshkolski udzbenik. Teorijsko-metodoloshke osnove. Beograd: Zavod za udzbenike i nastavna sredstva, 2001]

Шляхов, В. И. Индивидуализација обучения и проблемы создания самоучителя русского языка. Автореф. дисс. канд. пед. наук. Москва: Институт русского языка им. А. С. Пушкина, 1982.

[SHliãkhov, V. I. Individualizatsiã obucheniã i problemy sozdaniã samouchiteliã russkogo iazyka. Avtoref. diss. kand. ped. nauk. Moskva: Institut russkogo iazyka im. A. S. Pushkina, 1982]

Шукин, А. Н. Методика краткосрочного обучения русскому языку как иностранному. Москва: Институт русского языка им. А. С. Пушкина, 1984.

[SHCHukin, A. N. Metodika kratkosrochnogo obucheniã russkomu iazyku kak inostrannomu. Moskva: Institut russkogo iazyka im. A. S. Pushkina, 1984]

Malić, Josip. Konceptija suvremenog udzbenika. Zagreb: Školska knjiga, 1986.

Извори

ПД – Первый диалог. Уџбеник за први разред српских православних богословија. Београд: Св. арх. Синод СПЦ, 2000.

[PD – Pervyi dialog. Uzbenik za prvi razred srpskikh pravoslavnikh bogoslovija. Beograd: Sv. arkh. Sinod SPTS, 2000]

РО – Радость общения. Уџбеник за други разред српских православних богословија. Београд: Св. арх. Синод СПЦ, 2001.

[RO – Radost' obshcheniã. Uzbenik za drugi razred srpskikh pravoslavnikh bogoslovija. Beograd: Sv. arkh. Sinod SPTS, 2001]

Кристина Микавица

МОТИВАЦИОННАЯ ФУНКЦИЯ УЧЕБНИКА РУССКОГО ЯЗЫКА
ДЛЯ СРЕДНИХ БОГОСЛОВСКИХ УЧИЛИЩ
(РЕШЕНИЯ В ПЛАНЕ КОНСТРУИРОВАНИЯ
НА УРОВНЕ МАКРОСТРУКТУРЫ)

Резюме

Мотивация считается общим двигателем всех форм поведения, в том числе и обучения. Именно поэтому мотивационная функция учебника иностранного языка является более важной, чем кажется на первый взгляд. В предлагаемой работе анализируются решения в плане конструирования учебника, которые внедряются в каждый из компонентов его макроструктуры – в тексты (теоретико-познавательные, инструментально-практические, инструментальные), а также во внетекстуальные компоненты (имеется в виду аппаратура организации усвоения, аппаратура ориентации, иллюстративный материал). Анализ проводится на корпусе учебников русского языка для первого и второго года обучения в средней (высшей) школе. Полученные результаты могут найти применение в преподавательской практике, а также при конструировании и экспертизе учебников.

Ключевые слова: лингводидактика, учебник русского языка как иностранного, мотивация, мотивационная функция учебника, макроструктура учебника.

МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ НАЧИНАЮЩЕМУ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ ПО РАБОТЕ НАД АУДИРОВАНИЕМ

В статье речь идёт об аудировании, поскольку оно всё чаще привлекает внимание методистов. Обучение восприятию речи на слух представляет собой один из самых важных аспектов обучения общению. Аудирование, пожалуй, является одним из самых сложных видов речевой деятельности с точки зрения обучения. В статье говорится о трудностях, с которыми сталкиваются начинающие преподаватели при работе с аудированием на уроках русского языка как второго иностранного в сербских школах. Автор рассматривает возможные пути преодоления выявленных проблем и даёт методические рекомендации, которые помогут начинающему преподавателю при обучении аудированию.

Ключевые слова: аудирование, методические рекомендации, начинающий преподаватель, русский язык как иностранный

The present report deals with listening. Listening is once again attracting the attention of second language acquisition researchers and teachers. Listening comprehension is an important part of learning language and effective communication. The listening skill is perhaps one of the most difficult and most challenging skills to teach. This paper presents the most common mistakes beginning teachers of Russian as a foreign language tend to make when they teach listening in Serbian schools. The author considers the ways of overcoming the identified problems and gives practical recommendations that will help the beginning teacher to improve teaching skills.

Keywords: listening comprehension, methodological recommendations, beginning teacher, Russian as a foreign language.

Ещё пятнадцать лет тому назад Кончаревич (Кончаревич 2004: 202) указала на важные статистические данные, согласно которым в течение одного дня человек в среднем тратит 45% времени на слушание. Если учесть, что в современном мире основным источником информации для молодого поколения становятся Интернет и социальные сети, то не составит труда сделать вывод, что это подразумевает ещё большее количество аудио- и видеоматериалов. Проблема обучения восприятию русской речи на слух представляет собой важный аспект в обучении общению в искусственной языковой среде. С точки зрения обучения, аудирование, пожалуй, является одним из самых сложных видов речевой деятельности, особенно для начинающего преподавателя. К тому же, нельзя не согласиться с Дурбабой (Дурбаба 2011: 187), что, несмотря на важность аудирования в обучении и готовность уделять ему больше времени и внимания, аудирование не имеет даже равного положения с другими аспектами в процессе обучения, тем более лидирующего. Имея это в виду, в статье говорится о трудностях начинающего преподавателя в работе с аудированием на уроках русского языка как второго иностранного в сербских школах и путях преодоления вы-

явленных проблем. Второй иностранный язык в сербских школах изучается с пятого класса, и доля русского языка по количеству школьников, изучающих его, составляет около 20% среди всех иностранных языков¹.

Главной причиной, побудившей автора к написанию данной статьи, стали типичные ошибки, выявленные им в ходе показательных уроков, проводимых магистрантами в рамках экзамена по дисциплине „Методическая практика“ на Филологическом факультете в Белграде с 2014 по 2020 год. В ходе исследования магистранты провели 107 уроков, состоявшихся в белградских школах, с которыми на момент проведения урока был подписан договор о сотрудничестве. Это школы: Первая белградская гимназия, Восьмая белградская гимназия, восьмилетняя школа имени Двадцатого октября, восьмилетняя школа имени Ивана Горана Ковачича, восьмилетняя школа имени Петра Кочича. В исследовании был применён метод наблюдения, причём исследователь не участвовал в процессе обучения, что дало ему возможность быть более объективным при ведении протокола. В протоколе наблюдения фиксируются необходимые для анализа урока сведения. Для данной статьи важно отметить, что в каждом протоколе есть информация об использовании аудиовизуальных средств, времени использования данных средств на конкретном уроке, а также поведении учителя и учащихся. В поурочном плане к каждому уроку есть и описание этой деятельности, и замечания наблюдателя. Немаловажным является тот факт, что часть магистрантов к моменту проведения экзаменационного урока уже имела определенный опыт работы (до двух лет) в сербских школах или на языковых курсах, а также опыт работы репетитором.

Как отмечает Акишина (Акишина и др. 2014: 82), аудирование – устный репродуктивный вид речевой деятельности. Аудирование – это не просто пассивное слушание, потому что оно подразумевает получение информации (от собеседника или из другого источника). Просмотр мультфильмов, фильмов и прослушивание музыки на уроке без определённой цели могут положительно повлиять на мотивацию, формирование социокультурной компетенции и даже на увеличение словарного запаса, но это не совсем аудирование, рассматриваемое в статье, так как такой вид деятельности на уроке не обязательно подразумевает привлечение необходимых для аудирования умений. Такую деятельность можно назвать аудированием «для удовольствия», чем ученикам, несомненно, стоит как можно больше заниматься вне класса. Естественно, роль преподавателя мотивировать учеников проделывать эту работу в свободное время. В классе же более разумным и полезным является целенаправленное использование аудио- и видеоматериалов, а это требует огромной подготовки со стороны преподавателя. К тому же, начинающему преподавателю иногда необходимо писать и задания к этим материалам, в соответствии с конкретным уровнем владения русским языком. Как отмечают Раичевич, Дурбаба и Кончаревич (Раичевич 2007; Дурбаба 2011; Кончаревич 2004), это не обязательно должны быть задания на проверку понимания прослушанного, но это могут быть и разные творческие задания. На первое время начинающим преподавателям советуем подби-

¹ Подробнее о положении русского языка в школах Сербии пишут сербские методисты (Гинић 2018; Марић 2015; Марковић 2014, Ђурић 2016)

рать аудио- и видеоматериалы из пособий и учебников по РКИ² и для практики видоизменять задания к этим материалам, а время от времени самостоятельно писать задания и находить аутентичные аудио- и видеоматериалы, чтобы сравнивать реакции и результаты. Стоит подчеркнуть, что начинающему преподавателю также необходимо заранее прослушать все материалы, которые он собирается использовать на уроке, с целью предвидеть потенциальные „опасности“ и проблемы и вовремя отреагировать. Об аудировании следует очень серьёзно думать во время подготовки к уроку.

Начинающий преподаватель может подумать, что достаточно того, что он говорит на уроке по-русски. Однако ученики должны слышать и чужую речь. В сербских школах один и тот же преподаватель ведёт уроки на протяжении четырёх лет (с пятого по восьмой классы восьмилетней или с первого по четвёртый классы средней школы). Даже если преподаватель русскоговорящий, то всё равно ученикам необходимо слышать речь и другого человека, не только преподавателя. По разным причинам: аутентичность, большее количество голосов в диалоге/полилоге, что является более естественным, другой темп, другая интонация и тому подобное. Также следует отметить не только особенности говорящих, но и слушающих. Особенно интересной для начинающего преподавателя в продолжение данного списка является такая особенность, как дисциплина учеников на уроке, хотя она не имеет прямого отношения к аудированию. На 90% уроков, проведённых магистрантами в рамках „Методической практики“, дисциплина во время чтения текста учителем была на более низком уровне, по сравнению с прослушиванием аудиоматериала. Причина в том, что преподаватель мог следить за учениками: что они делают, куда смотрят, как себя ведут, а также делать невербальные замечания, что с трудом даётся начинающему преподавателю, если ему приходится читать текст. Маловероятно, что у поколения начинающих преподавателей низкий уровень компьютерной грамотности. Но даже в таких случаях, необходимо обращаться к ученикам, которые, я уверен, достаточно хорошо умеют пользоваться современными технологиями, и таким образом повышать уровень своей компьютерной грамотности. Чуть больше 51% участвовавших в исследовании магистрантов, несмотря на наличие аудиозаписи в рамках учебно-методического комплекса, не использовали аудиовизуальные средства обучения на уроке. Нужно подчеркнуть, что сначала, в 2014–2015 годах, около 80% магистрантов совершало эту ошибку, но затем процент начал уменьшаться. В последующие три года он составлял 50%, а в последние два года всего 20%. Резкий спад можно объяснить не только увеличением продолжительности педагогической практики и изменением соотношения объёма пассивной и активной практики магистрантов в сторону уменьшения первого (Меденица 2020), но и увеличением количества методических дисциплин в рамках Белградского университета (Гинич и др. 2020), что, несомненно, повлияло на повышение уровня профессиональной подготовки будущих педагогов-русистов. Отрицательным примером может служить урок, на котором магистрант решил сам прочитать полилог из учебника, хотя в тексте, кроме слов

² Очень ценным для сербских преподавателей стал и опубликованный государственным институтом оценки качества образования сборник заданий, написанный по образовательным стандартам Сербии (Дурбаба и др. 2017).

автора, ещё четыре героя: Лена, Ира, Макс и Витя. Кроме того, в книге для преподавателя ясно указано, что в данном задании сначала следует прослушать аудиозапись (Меденица 2015: 42). Особенно запоминающимся был урок, на котором магистрант попросил учеников открыть учебник и следить за текстом, пока он его будет читать. Затем магистрант так сосредоточенно читал текст, не поднимая глаз от учебника, что не заметил, как некоторые ученики подняли руки, чтобы сообщить своему новому учителю о том, что в их учебнике нет такого текста. С другой стороны, есть и большое количество положительных примеров, когда магистранты использовали не только аудиозаписи, входящие в состав учебно-методического комплекса, но и дополнительные аудиовизуальные средства: художественные фильмы, мультфильмы, песни и прочее. В пятом классе магистрант показал короткий фрагмент мультфильма «Маша и Медведь» при обработке темы «Новый год», попросив учеников назвать все услышанные ими слова, которые относятся к этому празднику. При обработке темы «Знакомство» ученикам первого класса гимназии было предложено прослушать аудиозапись, в которой несколько лиц знакомятся, а затем ученики на доске составили ментальную карту с словами из записи, выделив два направления: знакомство при посреднике и знакомство без посредника. Ментальную карту дополняли на протяжении всего урока.

Иногда в учебнике нет достаточного количества вопросов, которые относятся к аудиоматериалу, а преподавателю хочется больше времени уделить аудированию и текстовым или послетекстовым заданиям. Начинающему преподавателю стоит обратить внимание на одну типичную ошибку, иногда допускаемую даже опытными учителями при составлении самих вопросов. Рассмотрим приведённые ниже вопросы.

1. Куда ходил Серёжа в субботу?

- А) В кино.
- Б) На футбол.
- В) В театр.
- Г) В гости.

2. С кем Серёжа ходил в кино?

- А) С Дашей.
- Б) С Машей.
- В) С Пашей.
- Г) С Володей.

3. Почему Маше не понравился фильм?

...

Когда ученик подходит ко второму вопросу и читает его, включается лампочка. Отвечая на первый вопрос, он уже целенаправленно читает следующий в надежде, что там скрывается ответ. Так как вопросы преподаватель зачастую даёт одновременно, то необходимо всегда проверять, не прячется ли в последующем вопросе ответ на предыдущий. Чтобы избежать логических ошибок при составлении вопросов к заданию по аудированию, советую читать их в обратном порядке, начиная с последнего.

Начинающий преподаватель, при выполнении задания по аудированию, может встретиться и с такой проблемой: в учебнике есть текст записи. Текст может находиться непосредственно в рамках данной темы/урока или в конце учебника. Несмотря на то, что он есть в учебнике, это не означает, что текст нельзя использовать в работе над аудированием. Необходимо всё продумать более тщательно. Во-первых, необходимо выполнять задания по аудированию без параллельного просмотра текста (за исключением определённых текстовых заданий), то есть параллельного чтения. Преподавателю нужно заранее продумать, когда ученики должны закрыть учебник или только текст листом бумаги. Кроме того, не стоит раздавать дополнительные материалы слишком рано (если там текст) и рассчитывать на то, что ученики будут внимательно слушать, несмотря на то, что перед ними текст. В подобных ситуациях ученик чаще всего слышит что-то, но уже не обращает на это внимание, потому что он старается сосредоточиться на чтении. В данном случае это плохо, потому что преподаватель должен стремиться привлечь конкретные умения и способности³. Запоминающимся отрицательным примером может служить урок, на котором магистрант попросил учеников слушать текст и читать его про себя, а затем задавал вопросы по тексту. К сожалению, ученики ответы искали в самом тексте, а значит, они не привлекли необходимые для аудирования умения и способности, хотя в поурочном плане задание было направлено именно на аудирование. Положительным примером может служить постепенно усложняющееся задание, когда магистрант после первого прослушивания попросил учеников шестого класса ответить на один простой вопрос (О каком городе идёт речь?), после второго – на несколько более сложных (Как ещё называют этот город? Что можно посмотреть в июне в Петербурге?), после третьего – на ещё более сложные (Что вчера делал Юра? Что он делал в Петербурге? Давайте ещё раз скажем, как ещё называют Петербург? А почему его так называют? В каком месяце Юра посетил Петербург? Когда в Петербурге Белые ночи? Что говорит Юра, что можно делать тогда ночью?), а только потом, когда ответов уже не было или их было очень мало, ученики открыли текст и работали с ним (Амштайн-Баман и др. 2015: 25):

«Вчера мы долго гуляли по улицам Петербурга. Экскурсия мне очень понравилась. Какие красивые мосты и каналы! Теперь я понимаю, почему говорят, что Петербург – это «Северная Венеция». А ещё жаль, что мы не были здесь в июне. В этом месяце в городе Белые ночи. На улицах ночью совсем светло! Можно даже читать без лампы».

³ Подробнее об умениях, необходимых для чтения и аудирования пишет Акишина (Акишина 2014).

Популярным источником аутентичных материалов для чуть более половины магистрантов, проводивших уроки в пятом и шестом классах, являлись сказки и мультфильмы. Тут нужно быть очень внимательным при составлении вопросов. Рассмотрим приведённые ниже вопросы. Они могут быть открытого или закрытого типа, хотя, как уже было отмечено в анализе результатов сербских школьников при поступлении в гимназии с билингвальным обучением (Меденица и др. 2018), вопросам открытого типа следует уделять больше внимания в обучении аудированию.

1. Сколько было братьев поросят?
2. Какой дом построил первый поросёнок?
3. Какой дом построил второй поросёнок?
4. Какой дом построил третий поросёнок?

Каждый ребёнок, которому родители читали в детстве эту сказку на родном языке, без затруднений ответит на приведённые выше вопросы. Я, естественно, немного утрирую, но считаю, что если достаточно упростить, то легче запомнить данную рекомендацию. Если преподаватель намеревается дать задание по аудированию, используя в качестве аудиозаписи знакомую детям историю или сказку, то особое внимание необходимо обратить на содержание вопросов. В противном случае, некоторые ученики смогут ответить на вопросы без прослушивания записи, а это уже не аудирование.

Несомненно, компьютерные технологии могут обеспечить интересные учебные ситуации, но, как подчёркивает Пешикан (Пешикан 2016), это не происходит автоматически, когда оборудование приносят в класс. Учителя, а также ученики, должны научиться пользоваться его преимуществами. В данной статье представлены рекомендации, которые помогут начинающему преподавателю правильно пользоваться этими преимуществами, а именно: начинающему преподавателю стоит различать аудирование «для удовольствия» и целенаправленное аудирование, на первое время подбирать материалы из учебников и по возможности видоизменять задания, находить аутентичные материалы при самостоятельном написании задания, заранее прослушивать все используемые на уроке материалы, использовать аудиовизуальные средства обучения при каждой возможности, а не „заменять“ аутентичную речь своей, заранее продумать, когда нужно раздать дополнительные материалы и нужно ли ученикам смотреть в текст, всё с целью привлечь необходимые для аудирования, а не чтения, умения, обращать внимание на логические ошибки при составлении вопросов, чтобы в последующих вопросах не скрывались ответы на предыдущие, особое внимание обращать на вопросы к материалам, содержание которых ученикам может быть заранее известно. Естественно, данные в статье рекомендации не охватывают всех трудностей, возникающих у начинающего преподавателя. Удалось обсудить лишь некоторые аспекты этой проблемы. В будущем предстоит рассмотреть и вопросы, которые относятся к длине аудиозаписи и количестве прослушиваний, следует обсудить, нужно ли давать вопросы до прослушивания текста или после, какие умения мы больше в таком случае привлекаем, нужно

ли учитивати орфографичке и граматичке грешке у одговору на питања отвореног типа, какви типови слушања постоје, а такође многе друге. Међутим, размислив предложене начине превазилажења откривених проблема, почивајући предавач има могућност побољшати своје предавачке вештине. Искрено надам се, да методичке рекомедације, представљене у овом раду, могу побудити предавача да више мисли о овој теми, могу помоћи му у учењу слушања и обезбеде темељ за даљње правилно коришћење материјала за слушање на часу.

Использованая литература

Акишина, Алла А., Ольга Е. Каган. Учимся учить: для преподавателя русского языка как иностранного, девятое издание. Москва: Русский язык. Курсы, 2014.

[Akishina, Alla A., Ol'ga E. Kagan. Uchimsiā učit': dliā perpodavatelīā russkogo iāzyka kak inostrannogo, deviātoe izdanie. Moskva: Russkiī iāzyk. Kursy, 2014]

Гинић, Јелена. «Настава руског језика у основној школи: актуелно стање и перспектива». [У:] Ј. Вучо, Ј. Филиповић (ур.) Језици образовања. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2018, 109–120.

[Ginić, Jelena. «Nastava ruskog jezika u osnovnoj školi: aktuelno stanje i perspektiva». [U:] J. Vučo, J. Filipović (ur.) Jezici obrazovanja. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2018, 109–120]

Гинић, Елена, Наташа Ајдџановић, Лука Меденица. «Современное положение русского языка в высших учебных заведениях Сербии». [У:] Љ. Бајић, Ј. Гинић, Н. Станковић Шошо (ур.) Положај словенских језика, књижевности и култура на универзитетима у свету. Округли сто Комисије за наставу словенских језика и књижевности Међународног комитета слависта. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2020, 18–47.

[Ginich, Elena, Natasha Aïdžhanovich, Luka Medenitša. «Sovremennoe polozhenie russkogo iāzyka v vysshikh uchebnykh zavedeniiāk Serbii». [U:] Lj. Bajić, J. Ginić, N. Stanković Šošo (ur.) Položaj slovenskih jezika, književnosti i kultura na univerzitetima u svetu. Okrugli sto Komisije za nastavu slovenskih jezika i književnosti Međunarodnog komiteta slavista. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2020, 18–47]

Дурбаба, Оливера. Теорија и пракса учења и наставе страних језика. Београд: Завод за уџбенике, 2011.

[Durbaba, Olivera. Teorija i praksa učenja i nastave stranih jezika. Beograd: Zavod za udžbenike, 2011]

Дурбаба, Оливера, Љилјана Ђурић, Ана Јовановић, Катарина Завишин, Јелена Гинић, Лука Меденица, Александра Секулић, Јелена Рашевић. Општи стандарди постигнућа за крај основног образовања за страни језик. Београд: Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2017.

[Durbaba, Olivera, Ljiljana Đurić, Ana Jovanović, Katarina Zavišin, Jelena Ginić, Luka Medenica, Aleksandra Sekulić, Jelena Rašević. Opšti standardi postignuća za kraj osnovnog obrazovanja za strani jezik. Beograd: Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, 2017]

Ђурић, Љилјана. Страни језици у образовној политици Србије. Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 2016.

[Đurić, Ljiljana. Strani jezici u obrazovnoj politici Srbije. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu, 2016]

Кончаревић, Ксенија. Савремена настава руског језика (садржаји, организација, облици). Београд: Славистичко друштво Србије, 2004.

[Končarević, Ksenija. Savremena nastava ruskog jezika (sadržaji, organizacija, oblici). Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2004]

Марич, Биљана. «Состояние и перспективы изучения русского языка в инославянской среде». *Етнодиалоги* 1, 2015: 26–34.

[Marich, Biliāna. «Sostoianie i perspektivy izucheniiā russkogo iāzyka v inoslaviānskoj srede». *Ėtnodialogi* 1, 2015: 26–34]

Маркович, Дејан. «Преподавание русского языка в Сербии, актуальные проблемы в сокращении часов и возможные пути их решения». *Наука и савремени универзитет* 4, 2014: 148–153.

[Markovich, Dejan. «Prepodavanje russkogo iāzyka v Serbii, aktual'nye problemy v sokrashchenii chasov i vozmozhnye puti ikh resheniiā». *Nauka i savremeni univerzitet* 4, 2014: 148–153]

Меденица, Лука. «Актуальное состояние педагогической практики для русистов на филологическом факультете Белградского университета». *Русистика без граници* 3, 2020, 77–84.

[Medenića, Luka. «Aktual'noe sostoianie pedagogicheskoj praktiki dliā rusistov na filologicheskom fakul'tete Belgradskogo universiteta». *Rusistika bez granitsi* 3, 2020, 77–84]

Меденица, Лука. Конечно! 2: руски језик за шести разред основне школе: приручник за наставнике. Београд: Klett, 2015.

[Medenica, Luka. Konečno! 2: ruski jezik za šesti razred osnovne škole: priručnik za nastavnike. Beograd: Klett, 2015]

Меденица, Лука, Јелена Гинић. «Постигнућа ученика на пријемном испиту за упис у руско-српска билингвална одељења». *Примењена лингвистика* 19, 2018, 23–30.

[Medenica, Luka, Jelena Ginić. «Postignuća učenika na prijemnom ispitu za upis u rusko-srpska bilingvalna odeljenja». *Primenjena lingvistika* 19, 2018, 23–30]

Пешикан, Ана. «Најчешће заблуде о информационо-комуникативним технологијама у образовању». *Настава и васпитање* 1, 2016: 31–46.

[Pešikan, Ana. «Najčešće zablude o informaciono-komunikativnim tehnologijama u obrazovanju». *Nastava i vaspitanje* 1, 2016: 31–46]

Раичевић, Вучина. Општа методика наставе словенских језика у инословенској средини. Београд: Завод за уџбенике, 2007.

[Raičević, Vučina. Opšta metodika nastave slovenskih jezika u inoslovenskoj sredini. Beograd: Zavod za udžbenike, 2007]

Источници

Амштајн-Баман, Кристине, Улф Боргварт, Моника Брош, Данута Генч, Петер Јакубов, Ролф Лашет, Наталија Осипова-Јос, Гизела Рајхерт-Боровски, Евелин Валах, Драгана Керкез, Јелена Гинић. Конечно! 2: руски језик за шести разред основне школе: уџбеник за другу годину учења. Београд: Klett, 2015.

[Amštajn-Baman, Kristine, Ulf Borgvart, Monika Broš, Danuta Genč, Peter Jakobov, Rolf Lašet, Natalija Osipova-Jos, Gizela Rajhert-Borovski, Evelin Valah, Dragana Kerkez, Jelena Ginić. Konečno! 2: ruski jezik za šesti razred osnovne škole: udžbenik za drugu godinu učenja. Beograd: Klett, 2015]

Лука Меденица

МЕТОДИЧКЕ ПРЕПОРУКЕ НАСТАВНИКУ-ПОЧЕТНИКУ У НАСТАВИ РАЗУМЕВАЊА ГОВОРА

Резиме

Рад се бави разумевањем говора. Наведено питање све више привлачи пажњу лингво-дидактичара. Чињеница је да су савремени медији у све већој мери у облику аудио и видео записа, стога је положај разумевања говора у настави руског језика од изузетне важности, а нарочито уколико узмемо у обзир и чињеницу да стицање комуникативне компетенције представља осовни циљ учења руског језика. Разумевање говора свакако представља један од најкомплекснијих и најизазовнијих видова говорне делатности и када је настава у питању. Аутор рада указује на најчешће неправилности које се могу јавити код наставника-почетника у настави разумевања говора и начине превазилажења идентификованих проблема кроз практичне методичке препоруке.

Кључне речи: разумевање говора, методичке препоруке, наставник-почетник, руски језик као други страни.

Daniela Marčok

Univerzitet u Novom Sadu
Filozofski fakultet
Odsek za slovakistiku
danielamarcokova@ff.uns.ac.rs

УДК 811.162.4:37(497.1)"1929/1941"
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2020.24.2.22>
прегледни рад
примљено 02.03.2020.
прихваћено за штампу 18.09.2020.

OBRAZOVANJE U KONTEKSTU SLOVAČKO-SRPSKIH ODNOSA U OSNOVNOJ ŠKOLI SA SLOVAČKIM NASTAVNIM JEZIKOM U KISAČU U KRALJEVINI JUGOSLAVIJI *

Nakon proglašenja Kraljevine Jugoslavije 1929. g. donet je Zakon o narodnim školama koji je dozvoljavao da se nastava za decu drugih nacionalnosti odvija na njihovom maternjem jeziku, a državni jezik se predavao kao obavezan predmet. Školska sekcija Matice slovačke u Jugoslaviji je davala predloge o broju časova državnog jezika u slovačkim narodnim školama. Oslanjala se na školski zakon ali je uzimala u obzir i nastojanje Slovaka da svoj naraštaj nauče državni jezik. Broj učitelja koji nisu bili slovačkog porekla, a koji su predavali u osnovnim školama sa slovačkim nastavnim jezikom vremenom se smanjivao, a broj publikovanih slovačkih udžbenika se povećavao. Cilj našeg rada je kroz analizu arhivske građe o osnovnoj školi u Kisaču i tadašnje štampe vojvodanskih Slovaka ukazati na uzajamnu srpsko-slovačku saradnju u rešavanju školskih pitanja.

Ključne reči: srpsko-slovačke kulturne veze, osnovna škola sa slovačkim nastavnim jezikom, Kisač, 1929. g.–1941. g.

After the proclamation of the Kingdom of Yugoslavia in 1929, the Public School Act was passed, which allowed the teaching of children of another nationality in their native language and the official language was taught as a compulsory subject. The school section of the Central Slovak Cultural and Publishing Society (Matica) in Yugoslavia provided suggestions on the number of official language classes in Slovak public schools. The Matica relied on the School Act, but also considered the efforts of the Slovaks to teach their off spring the official language. The number of teachers of non-Slovak background teaching in Slovak schools decreased over time and the number of published Slovak textbooks increased. The goal of our work is to, through the analysis of archival material on the Kysač grammar school and the press of Vojvodina Slovaks from that period, point out to the mutual Serbian-Slovak cooperation in solving school issues.

Keywords: Serbian-Slovak cultural relations, grammar school with Slovak instructional language, Kysač, 1929–1941.

Prvi Slovaci su se u vreme terezijanske kolonizacije doselili u Kisač 1773. godine, gde je već živelo srpsko stanovništvo. Upravo 1773. g. prvi put se pominje postojanje srpske škole u Kisaču (Ognjanović 195?: 105), dok je slovačka evangelistička škola osnovana 1785. g (Jesenský 1773: 4). Škole su od svog osnivanja imale konfesionalni karakter uz obavezan državni nadzor. Nakon Prvog svetskog rata i stvaranja nove državne zajednice – Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, u političkim opštinama u nacionalno i verski mešovitim sredinama izvršeno je spajanje svih škola u jednu pod imenom Državna osnovna škola (Šimunović-Bešlin 2007: 188).

* Rad je nastao u okviru projekta *Diskursi manjinskih jezika, književnosti i kulture u jugoistočnoj i srednjoj Evropi* (178017), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Škola u Kisaču je od 1920. do 1934. g. funkcionisala pod imenom Slovačka državna osnovna škola Kisač, a nakon toga do 1941. g. pod nazivom Državna narodna škola Kisač (IAGNS, F86, Radivoj Miškov: Sumarni inventar sa beleškom o fondu). U knjizi zapisnika nastavničkog veća škole u Kisaču na školskom pečatu je sve do 1934. g. bio naziv Državna osnovna škola Kisač (bez prideva slovačka). Ministarstvo prosvete je predlagalo da se škole mogu nazvati imenom neke znamenite istorijske ličnosti, ali je školski odbor 5. 4. 1930. g. odbio ovu „naredbu Ministarstva prosvete broj 1141/1930“ sa obrazloženjem da u samom mestu ne postoji takav običaj i da se ovo rešenje privremeno odgađa (IAGNS, F86, Zapisnik Školskog odbora 1926-1932, knjiga I). Iako nije zabeleženo da li je bilo nekih konkretnih predloga, može se pretpostaviti da zarad postojeće dobre saradnje i primernog suživota srpskih i slovačkih meštana, učitelja i njihovih učenika, članovi školskog odbora nisu hteli da stvaraju nepotrebnu tenziju ili netrpeljivost birajući ime bilo slovačke ili srpske istorijske ličnosti.

Nakon podržavljenja školske zgrade su u većini slovačkih mesta ostale u vlasništvu crkve, ali je država bila u obavezi da plaća njihov zakup. Time je država preuzela na sebe i brigu o održavanju škola, a prema propisima i zakonima je to spadalo pod kompetenciju školskih odbora (Zakon o narodnim školama, 1929, čl. 19, 20 i čl. 123-124) koji su se formirali od opštinskih odbora. Sve do školske godine 1936/37 održavanje, eventualno izgradnja školskih zgrada je padala na teret opštinskog budžeta. Od 1. aprila 1937. g. država je izdržavanje škola prenela pod kompetenciju banovine (Uredba o izdržavanju narodnih škola O. n. br. 55847-36, čl. 1) i na teret njenog budžeta. Dok je u dotadašnjoj praksi sastavljanje i usvajanje školskog budžeta vršio školski t. j. opštinski odbor, prema novoj uredbi učiteljski kolektiv je vršio predlog školskog budžeta, a uprava banovine je odobravalala budžet i isplaćivala finansijska sredstva. Vlasti su ovom odlukom imale nameru da prenosom nadležnosti o materijalnim pitanjima škole na upravu banovine obezbede svim školama materijalna sredstva u ravnomernim delovima prema stvarnim potrebama. Na taj način su se neke škole trebale osloboditi nemarnih i nesavesnih školskih t. j. opštinskih odbora koji su bili odgovorni za bedno stanje nekih školskih zgrada (Ededy 1939: 194-195).

U pojedinim mestima sa slovačkim stanovništvom su školske zgrade bile u vlasništvu isključivo evangelističke crkve (Bajša, Gložan, Kisač, Silbaš, Bačka Palanka, Lalić, Potiski Sveti Nikola – danas Ostojićevo, Bingula), reformatorske crkve (Novi Sad) ili pravoslavne crkve (Šid), a neke su bile u vlasništvu države (Belo Blato), t. j. opštine (Kovačica, Padina, Vojlovica, Slovački Aleksandrovac – danas Janošik). U nekim mestima je vlasništvo nad školama bilo raznovrsno: u Pivnicama su školske zgrade pripadale opštini, evangelističkoj i pravoslavnoj crkvi; u Kulpinu i Petrovcu evangelističkoj crkvi i državi; u Selenči opštini, evangelističkoj i katoličkoj crkvi; u Slovačkom Aradcu i Hajdučici evangelističkoj crkvi i opštini. Prema statistici Školske sekcije Matice slovačke u Jugoslaviji¹ takva situacija se održala u celom

¹ U nastojanju da preduprede zahteve nacionalnih manjina za školskom autonomijom, jugoslovenske vlasti su podsticale druge vidove afirmisanja nacionalnog i kulturnog identiteta pripadnika manjinskih zajednica. Posebno je manjinama slovenskog porekla ukazivana značajnija pažnja nego ranije. Tako je po ugledu na Maticu srpsku i Maticu slovačku u Turčanskom Svetom Martinu u leto 1932. g. u Petrovcu, mestu u Bačkoj naseljenom pretežno Slovacima, osnovana Matica slovačka u Jugoslaviji. Zahvaljujući predanom radu skoro 1000 članova koji su se angažovali u okviru njen-

međuratnom periodu. Od ukupno 12 naselja u Bačkoj u kojima su Slovaci bili većina ili živeli u većem broju, isto toliko u Sremu i 9 mesta sa većinskim slovačkim stanovništvom u Banatu, jedino u Čibu (Čelarevo), Petrogradu (Zrenjanin), Ašanji i Soljanima nije postojala slovačka škola, pa su deca pohađala škole na državnom jeziku. U školi u Belom Blatu je postojala slovačka škola, ali zbog nedostatka slovačkog učiteljskog kadra slovačku decu su poučavali učitelji iz nemačke manjinske škole. U Ljubi su zbog manjka učitelja Slovaka sva deca pohađala školu na državnom jeziku (Ededy 1939: 202).

Generalno su se sve škole nacionalnih manjina u Kraljevini Jugoslaviji borile sa nedostatkom učiteljskog kadra. Slovačka nacionalna manjina je izražavala nezadovoljstvo zbog nepostojanja posebnih katedara za slovački jezik u učiteljskim školama (Глигоријевић 1981: 154 prema Шимуновић-Бешлин 2006: 199).

Problem nedostatka učitelja u školama na slovačkom nastavnom jeziku rešavan je zapošljavanjem srpskih učitelja. Oni su, vremenom, po zakonu stekli pravo na ta učiteljska mesta, pa su se pojavile izvesne poteškoće prilikom njihovog premeštanja iz slovačkih škola u Vojvodini (NJ 1928/40, 4). Ipak, postepeno se smanjivao broj učitelja koji nisu bili slovačkog porekla, a koji su predavali u slovačkim odeljenjima. Tako je 1926. g. u Kisaču radilo šest učitelja koji nisu bili slovačke nacionalnosti (NJ 1926/48, 2). Prema statistici školske sekcije novoosnovane Matice slovačke u Jugoslaviji 1932. g. u Kisaču je u 10 odeljenja radilo 9 slovačkih učitelja, što znači da samo jedan učitelj nije bio Slovak (NZ 1933/1, 45).² Međutim, konstatacija da se isto stanje održalo do 1939. g. (Ededy 1939: 202) se ne može prihvatiti, jer su prema zapisnicima nastavničkog veća u periodu od proglašenja Kraljevine Jugoslavije do početka Drugog svetskog rata (1929 – 1941) u Državnoj osnovnoj školi u Kisaču bili zaposleni: Jan Klinko (Ján Klinko), Anđelka Baras, Jovan Pavlov (Ján Pavlov), Jovan Jakšić,³ Marija Hrubik (Mária Hrubiková nar. Vodová), Jan Eđedi (Ján Ededy), Elena Parnjicka rođ. Bođicka (Elena Párnická nar. Bodická), Milan Tutorov Petljanski,⁴ Emil Klobušicki (Emil Klobušický), Paula Červenj (Paula Červeňová),

ih sekcija/odbora (narodno-vaspitni, narodno-privredni, literarni, pozorišni, muzički, etnografski i istorijski), Slovaci su imali sve preduslove za kulturni i prosvetni razvoj u Kraljevini Jugoslaviji.

² Bila je to Anđelka Baras koja je u Kisaču radila od 1925 – 1940. g. Bilo je pokušaja da se premešti u Veliki Bečkerek 1928. g. i u Veprovac 1929. g., ali je ipak zadržala službu u Kisaču. Iako je bila srpske nacionalnosti, 1928. g. je položila kurs za slovačke učitelje u Novom Sadu. Od 1934. do 1939. g., radila u slovačkim odeljenjima četvrtog razreda u Kisaču (AVNS, F 126 IV, Personalni dosije Anđelka Baras). Predavala je u slovačkom odeljenju IV razreda sve predmete osim veronauke, pošto nije bila evangelističke veroispovesti (*Zapisnik* 2.4.1932). Ujedno je vršila i funkciju upravitelja škole sve dok nije tražila premeštaj u Novi Sad 1940. g. (AVNS, F 126 IV, Personalni dosije Anđelka Baras)

³ Jovan Jakšić je po narodnosti bio Srbin, poreklom iz Mitrovice. Najpre je 1924. g. bio postavljen za učitelja u Laliću a već 14. 3. 1925. godine je premešten u Kisač. Zbog odsluženja kadrovskeg roka u vojsci 1926. g. je uvažena njegova ostavka, nakon čega je 1927.g. postavljen u Telečku u somborskom srežu. Već 1928. g. je premešten u Oto Majur, pustaru u blizini Kisača. Po molbi je 7. 12. 1929 premešten u Kisač gde je do 13.2. 1932 bio upravitelj. Dužnost učitelja – činovničkog pripravnika u Pokrveniku u Vardarskoj banovini primio je 25.5. 1934. g.

⁴ Milan Tutorov Petljanski po narodnosti Srbin, poreklom iz srpsko-slovačkog sela Silbaš u Bačkoj je 9.12. 1929. g. stupio na mesto stalnog učitelja u Kisaču. Zbog odsluženja vojničkog

Zuzana Raspopović rođ. Macak (Zuzana Raspopovićová nar. Macáková),⁵ Mihal Parnjicki (Michal Párnický), Marija Ilić,⁶ Milica Petković, Julijana Krompić, Marija Devetaković rođ. Vierg (Mária Devetakovićová nar. Viergová), Zuzana Kardeljis rođ. Macak (Zuzana Kardelisová nar. Macáková), Vera Nikolić, Zuzana Pavlov rođ. Ščevčik (Zuzana Pavlovová nar. Števíčiková), Julka Pavlova rođ. Kovač (Julka Pavlová nar. Kováčová), Zlata Jesenska Porubska (Zlata Jesenská Porubská), Andrej Kukučka, Vaso Kolak, Josip Boldocki (Jozef Boldocký), Nevena Notaroš, Jan Šimkovic (Ján Šimkovic) (*Zapisnik sednica mesnog nastavničog veća škole u Kisaču / započēt 1932. godine/*⁷; Berédióvá-Stupavská 2013: 292).

U slovačkim narodnim školama u Bačkoj, Banatu i Sremu bio je zaposlen znatan, ali ne i zadovoljavajući broj slovačkih učitelja: od 132 aktivna učitelja 109 su bili Slovaci a 23 druge nacionalnosti. Od toga su polovinu zaposlenih činile žene; ova- kva rodna zastupljenost učiteljskog kadra je u celoj državi bila uobičajena pojava. Rešenje koje je ulivalo nadu za popunjavanje učiteljskih mesta slovačkim učiteljima bio je obećavajući broj slovačkih preparandista po raznim jugoslovenskim učitelj- skim školama. Osim u Kisaču, u većini vojvođanskih manjinskih škola na slovačkom jeziku postojala su i tzv. „jugoslovenska“ odeljenja⁸ pa su neki učitelji srpske naci- onalnosti samoinicijativno predlagali promenu mesta službovanja i izrazili želju da rade u manjinskim školama. Tako je nastavnica Marija Bećin iz Sivca poslala molbu u kisačku školu, ali ne navodi razlog ovakve njene odluke u vezi eventualne promene mesta službe (*Zapisnik* 23.10.1933).

Rad na izgrađivanju jedinstvenog sistema obrazovanja odvijao se u teškim i slože- nim uslovima, jer su se škole u svakoj jugoslovenskoj pokrajini pod austrougarskom vlašću imale svoje tokove razvoja i posebno zakonodavstvo, a po svojoj razvijenosti se nikako nisu mogle izjednačiti. Škole u Vojvodini su imale posebno obeležje (Kruľj 2011: 11) zbog svog multikuturnog, multietničkog i multikonfesionalnog karaktera.

Ministarstvo prosvete je pokrenulo rad na izradi jedinstvenog nastavnog plana i programa za četvororazrednu osnovnu školu, koji je završen tek 1925. godine.

roka 15. 9. 1930. g. uvažena mu je ostavka na državnu službu, tako da je u Kisaču radio jedno polugodište. Nakon toga je 1932. g. premešten u Doboševce u batinskom srezu (AVNS, F 126 IV, Personalni dosije Milan Tutorov Petljanski).

⁵ I privatno su učitelji sklapali čvrsta srpsko-slovačka prijateljstva i brakove. Zuzana Macak se udala za Miloša Raspopovića, učitelja u Novom Sadu (AVNS, F 126 IV, Personalni dosije Zuzana Macak).

⁶ Marija Ilić je u školu u Kisač došla u septembru 1932/33. g. i trebala je da predaje u kombi- novanom Vb – VIb razredu, ali pošto traženo otvaranje novog odeljenja nije bilo odobreno na vreme, nekoliko nedelja je učitelj J. Eđedi osim svog odeljenja preuzeo i učenike M. Ilić. Prema uputstvima nadzornika stariji razredi su se dodeljivali učiteljima a mlađi učiteljicama, ali su u man- jinskim školama učitelji/učiteljice Jugosloveni (kojima manjinski jezik nije maternji) morali uzimati starije razrede, t. j. višu narodnu školu (*Zapisnik* 21.11.1932).

⁷ Dalje: *Zapisnik*.

⁸ Zbog finansijskih razloga 1932. g. je u državi došlo do spajanja manjinskih škola sa jugoslovenskim školama u jednu administrativnu celinu, što je bio slučaj u sledećim mestima sa slovačkim stanovništvom: Bajša, Kulpin, Novi Sad, Pivnice, Selenča, Silbaš, Bačka Palanka, Lalić, Čib (Čelarevo), Slovački Aradac, Belo Blato, Hajdučica, Kovačica, Potiski Sveti Nikola (Ostojićevo), Vojlovica, Bingula, Erdevik, Šid, Ljuba, Dobanovci (Ededy 1939: 194, 199–202).

Posle zavođenja šestojanuarske diktature 1929. g. doneto je više zakona, između ostalih i Zakon o narodnim školama (Potkonjak, Šimleša 1989: 517).⁹

Reakcije slovačkog naroda na ovaj zakon u početku nisu bile pozitivne, prvenstveno zbog trajanja obaveznog osnovnog školovanja. Ovaj zakon je predvideo višu narodnu školu u trajanju od četiri godine, umesto dotadašnje dve godine „opetovnice“ koja je ionako u tradicionalnim crkvenim školama bila prema mišljenju naroda „nepotreban privesak“. Većina pripadnika slovačkog naroda nije shvatala praktičan značaj više narodne škole jer je to onemogućavalo sprovođenje ukorenjenog običaja (ne uvek i potrebe) iskorišćavanja vlastitog deteta kao radne snage (Ededy 1939: 193).

Slovacima, kao i drugim nacionalnim manjinama, je još 1919. g. omogućena nastava na maternjem jeziku u osnovnim školama i novoosnovanoj gimnaziji u Petrovcu. Još krajem 1927. g. na sastanku predstavnika Ministarstva prosvete i zastupnika političkih i kulturnih udruženja Slovaka, održanom u Kisaču, rešavano je pitanje nastavnih planova za osnovne škole na slovačkom jeziku. Polazeći od konstatacije da se Slovaci i Česi ne mogu smatrati nacionalnim manjinama kao Mađari, Nemci i Rumuni,¹⁰ smatrano je da nastavni planovi treba da se promene tako, što će se nastava u prvom i drugom razredu osnovne škole održavati na maternjem jeziku, u trećem i četvrtom razredu geografija i istorija na maternjem, a u petom i šestom razredu na srpskohrvatskom jeziku. Zakon iz 1929. g. dozvoljavao je da se nastava za decu druge nacionalnosti odvija na njihovom maternjem jeziku, a državni jezik je trebalo da se predaje kao obavezan predmet (čl. 45). Uvođenje obavezne nastave državnog jezika već u prvom razredu osnovne škole smatrano je tendencijom nacionalne asimilacije (Глигоријевић 1981: 154 prema Шимуновић-Бешлин 2006: 199). U praksi se učenje srpskohrvatskog jezika već od prvog razreda pokazalo kao izlišno, jer su slovačka deca sa lakoćom savladavala i jezik, pa i ćirilično pismo. Stoga su slovačke kulturno-prosvetne ustanove u Jugoslaviji izdejstvovala naređenje u ministarstvu prosvete (O. n br. 10813-35), prema kojem se sa učenjem državnog jezika počinjalo u trećem razredu niže narodne škole. Tako je nastava u prvom i drugom razredu bila isključivo na slovačkom jeziku. Prosvetna vlast je smatrala da nastava u višoj narodnoj školi od petog do osmog razreda treba da se održava na državnom jeziku, iako to zakon eksplicitno nije propisivao. Do tada se ministarskim naređenjem O. n br. 7271-28 u višim školama nastava na državnom jeziku odvijala iz predmeta: državni jezik kao predmet, istorija i geografija; pevanje i fizičko su održavani kombinovano na državnom i slovačkom jeziku, a nastava ostalih predmeta, uključujući istoriju Slovaka i Čeha i slovački jezik kao predmet, održavala se na slovačkom jeziku. Slovaci su izražavali nezadovoljstvo zbog toga što vlast nameće samo obavezu slanja dece u višu školu a ne daje im nikakvo nacionalno pravo. Smatrali su da će time poznavanje slovačkog jezika, kao i nacionalna svest postepeno slabiti, što na kraju krajeva nika-ko nije dobro za formiranje dobrih jugoslovenskih građana. Prema zakonu iz 1929. g.

⁹ Rad na donošenju zakona počeo je 1919. godine nacrtom Zakona o narodnim školama u Kraljevini SHS. Ni nakon njegovog donošenja na području Kraljevine Jugoslavije nije sprovedena unifikacija zakona, pa su se u nekim oblastima rukovodili starim školskim zakonima, donesenim još u vreme Austro-Ugarske monarhije.

¹⁰ Autor je očigledno aludirao na slovensku pripadnost Slovaka i Čeha.

samo je neslovenska manjina – Nemci imala povlasticu da nastavu u višim razredima održava na svom maternjem jeziku (Edey 1939: 196-198).

U nastavnoj praksi je ponekad bilo nedoumica oko jezika nastave nekih predmeta u školama na jezicima nacionalnih manjina, pa su povremeno intervenisale i njihove kulturno-prosvetne organizacije. Tako Čehoslovački savez¹¹ cirkularnim pismom podseća nastavnike u odeljenjima sa „čehoslovačkim nastavnim jezikom“ na naređenje Ministarstva prosvete br. 23328/33 prema kojem se u manjinskim odeljenjima nacionalna grupa predmeta, izuzev državnog jezika t. j. zemljopis i narodna istorija, „ima predavati na maternjem jeziku manjinske škole“ – to znači u slovačkim školama na slovačkom jeziku. Upraviteljica škole u Kisaču A. Baras predlagala je da se i dalje ovi predmeti uče na srpskom jeziku, jer bi to mogao da traži i nadzornik, ali je nastavnicima ostavila mogućnost da postupe prema vlastitom nahođenju (*Zapisnik* 19.6.1933).

Ministarstvo prosvete i školski nadzornici su zahtevali da se obrati posebna pažnja na nastavu državnog jezika. Tako je školski nadzornik 1932. g. dao uputstva za nastavu u manjinskim školama u kojima se zahtevalo da “deca treba da znaju ime Njeg. Veličanstva Kralja i kraljevske porodice...ako učenik bude ocenjen slabom ili rđavom ocenom iz državnog jezika ponavlja razred” (*Zapisnik* 21.11.1932).

Slovački učitelji su nakon podržavljenja škola postali državni činovnici i kao takvi su potpuno vladali srpskim jezikom, jer su potrebne kvalifikacije sticali u državnim učiteljskim školama.¹² Ova okolnost je nametnula slovačkom učiteljstvu dvostruku obavezu. Na jednoj strani je bila obaveza prema državi da vaspitava dobre Jugoslovane u duhu državnog i nacionalnog jedinstva i verske tolerancije; država je u tom smislu očekivala i zahtevala od učitelja i aktivnosti mimo škole, najčešće je to bilo učešće u radu državnih ustanova i organizacija, na primer Soko i Crveni krst. Na drugoj strani slovački narod je od svog učiteljstva očekivao vaspitavanje mladih naraštaja u slovačkom duhu – takođe mimoškolskim prosvetnim radom u slovačkim kulturnim udruženjima – koji će kao članovi iako malog slovačkog naroda prepoznati svoje mesto i ulogu u slovenskom i ostalom svetu. Sa takvim očekivanjima i angažovanjem u nastavi i mimo nje bio je to težak, odgovoran, iscrpljujući, a često nedovoljno priznat rad učitelja u manjinskim školama, ali je slovačka nacionalna manjina u Jugoslaviji bila zahvalna „bratskoj slovenskoj državi“, što joj je omogućavala

¹¹ Čehoslovački savez je bio krovna organizacija pripadnika češke i slovačke manjine u međuratnoj Jugoslaviji koju su osnovali delegati 36 češkoslovačkih društava u Kraljevini SHS na prvom kongresu u Osijeku 28. i 29. juna 1921. g. (NJ 1921/26-7, 1). Njegova uloga bila je podržavanje kulturnih i privrednih aktivnosti, kao i podsticanje nacionalne svesti (NJ 1922/36, 1). Sedište Čehoslovačkog saveza od 1924–1937. g. bio je Beograd, a od 1937–1941. g. Zagreb. Ideja vodilja slovačkih prosvetnih radnika bila je slovenska uzajamnost koju je potencirao upravo Čehoslovački savez u Kraljevini SHS, čiju je ulogu kasnije preuzela novoosnovana Matica slovačka u Jugoslaviji 1932. g.

¹² U nepovoljnoj situaciji su se našli mađarski učitelji zbog nedovoljnog poznavanja državnog jezika. Godine 1929, posle neuspešnih ispita o poznavanju srpskog književnog jezika, prosvetne vlasti su otpustile veliki broj učitelja iz redova drugih narodnosti; samo iz redova mađarske manjine otpušteno je preko 85 učitelja u 46 opština Vojvodine (Глигоријевић 1972: 74). Olakšavajuća okolnost u savladavanju srpskog jezika za slovačke učitelje je bila relativna sličnost ova dva slovenska jezika.

da živi i da se razvija prema vlastitim nacionalno-kulturnim mogućnostima i ciljevima (Edey 1939: 200 – 201).

Usled nedostatka udžbenika na slovačkom jeziku u slovačkim odeljenjima koristili su se i neki srpski udžbenici. Tako su se u Kisaču školske 1935/36. g. u III razredu slovačkog odeljenja koristili sledeći udžbenici: Protić – Stanojević: *Čitanka*; Cvejić – Obradović: *Zemljopis*; Drag. Ilić: *Istorija Jugoslovena*; Drag. Ilić: *Mala gramatika*; Ferdo Klátik: *Čitanka*; Ferdo Klátik: *Cvičebnica slovenčiny*; Pavel Čobrda: *Biblické histórie*; S. Štarke: *Malý katechizmus* (AVNS, F 126 IV, Personalni dosije Julka Pavlova). Vremenom se broj publikovanih slovačkih udžbenika povećavao,¹³ stoga je školska sekcija Matice slovačke u Jugoslaviji apelovala na učitelje da iskoriste svoje pravo i predaju nacionalnu grupu predmeta na slovačkom jeziku koristeći slovačke udžbenike (NJ 1939/36, 3). Uprkos tome, u nastavnoj praksi su se i dalje koristili srpski udžbenici iz nacionalne grupe predmeta: Ljajić: *Zemljopis za III r.*, Stefanović: *Zemljopis za IV r.*, Ilić: *Istorija za IV r.*, dok su iste čitanke iz srpskog jezika za III i IV r. autora Milovanovića i Miloševića koristila i odeljenja na državnom jeziku i slovačka manjinska odeljenja (*Zapisnik* 9.9.1940).

Zalaganjem Matice slovačke u Jugoslaviji početkom decembra 1938. godine izašla je iz štampe istorija za IV. razred slovačkih narodnih škola (Dejepis Juhoslovanov pre IV triedu ľudových škôl) autora Mihala Kiselje, učitelja iz Pivnica (NJ 1938/46, 1; Edey 1939: 198). Da bi se upotpunila relativno skromna ponuda slovačkih udžbenika na tržištu i time omogućila nastava i vaspitanje u slovačkom duhu, za štampu je bio pripremljen udžbenik istorije za III razred slovačkih narodnih škola (*Dejepis: pre III. triedu juhoslovanských štátnych ľudových škôl so slovenským vyučovacím jazykom*) autora S. Šiške, koji je iz štampe izašao 1940. g. i udžbenik geografije za III-IV razred slovačkih narodnih škola (*Zemepis pre III.-IV. triedu ľudových škôl*) autora M. Majerove i E. Spevaka (Edey 1939: 198).

Osnovni zadatak škole i prosvetnih radnika bio je da izgradi, vaspitava i neguje svest o jugoslovenskom nacionalnom i državnom jedinstvu. Glavnu ulogu u ostvarivanju ovog zadatka imala je „nacionalna grupa predmeta“ koju su sačinjavali: „državni“ jezik (srpskohrvatskoslovenački ili srpskohrvatsko-slovenački), geografija (zemljopis) i istorija. Udžbenici istorije obilovali su primerima istorijskih ličnosti novog „troimenog naroda“ s ciljem kulturno-nacionalnog i duhovnog ujedinjenja i razvijanja nacionalnih osećanja. Od posebnog značaja je u tom periodu bila izgradnja što snažnijeg nacionalnog karaktera pokrajine Vojvodine, jer je slovensko stanovništvo između dva svetska rata bilo u manjini u odnosu na neslovensko. Što se tiče nastave na manjinskim jezicima, nije se težilo asimilaciji manjina, već se nastojalo na slabljenju njihove nacionalne svesti, odnosno vezanosti za nacionalizam svojih matičnih država (Koljanin 2014: 203). Tako je, na primer, već spomenuti udžbenik istorije za III. razred prikazivao znamenite ličnosti srpske i hrvatske istorije: Ćirilo i Metodije, Sveti Sava, Kraljević Marko, knez Lazar, Nikola Šubić Zrinski, Karađorđe Petrović, kralj Petar I Karađorđević, Jozef Juraj Štrosmajer, kralj Aleksandar I Karađorđević (Šiška, 1940).

¹³ Knjižara štamparije u Petrovcu (Kníhkupectvo Kníhtačiarne uč. spol. Petrovec) je 1940. g. imala u ponudi sledeće udžbenike na slovačkom jeziku: *Abecedár* (Klátik); sve čitanke od I-VI razreda (Klátik); *Cvičebnica* (Klátik); *Prírodopis a teloveda pre III. tr a IV. tr* (Kubányová – Labáthová), *Dejepis pre III triedu* (Šiška); *Dejepis pre IV triedu* (Kysel'a); *Biblické histórie a Lutherov malý katechizmus* (Čobrda) (NJ 1940/33, 4).

Ministarstvo prosvete je na predlog prosvetnih inspektora u svom raspisu još od 28. oktobra 1920 bliže definisalo propise o nastavi tzv. nacionalne grupe predmeta za pripadnike nacionalnih manjina: „Učenje srpskog jezika, istorije i zemljopisa u školama tuđih narodnosti ima se izvoditi sa mogućim olakšicama spomažući se materijalnim jezikom kojim se služe učenici i u skraćenom obimu gradiva“ (Глигоријевић, 1972: 65).

Na kongresu čehoslovačkih učitelja 4. 3. 1932. g. u Novom Sadu predsednik kongresa Samuel Šiška je isticao ulogu crkve u očuvanju narodnog karaktera slovačkih škola u Vojvodini, ali je takođe ukazivao na ulogu „bratskog srpsko-hrvatskog naroda“ u stvaranju nove države i značaj međusobne dugogodišnje saradnje (NJ 1932/20, 2). Od učitelja iz Kisača kongresu su prisustvovali: Z. Porubska, E. Bođicka, M. Hrubik, J. Pavlov, J. Eđedi (NJ 1932/20, 4). Tom prilikom je istaknuto da slovački učitelji revnosno uče svoje učenike srpski jezik.

Školska sekcija Matice slovačke u Jugoslaviji je na svojoj sednici 7. 8. 1934. g. u Petrovcu donela predlog o broju časova učenja državnog jezika u slovačkim narodnim školama. Uziman je u obzir školski zakon, ali i nastojanje Slovaka da svoja polkoljenja nauče jezik „bratskog naroda“. Aktivni učesnici ove sednice su bili i učitelji iz Kisača Petar Šimković i Jan Eđedi.¹⁴ Sledeće godine je aktom Ministarstva prosvete br. 324 saopšteno da učenje državnog jezika u odeljenjima sa „čehoslovačkim nastavnim jezikom“ počinja od III razreda (*Zapisnik* 9.4.1935).

Član 45 Zakona o narodnim školama iz 1929. g. je dozvoljavao da manjinske škole sa najmanje dva odeljenja mogu imati svog upravnika, na šta je ukazivala i slovačka štampa. U slovačkom matičnom časopisu *Náš život* autor članka Jan Eđedi, agilan učitelj slovačke narodne škole u Kisaču, a ujedno i sekretar školske sekcije Matice slovačke u Jugoslaviji, preporučivao je da se iskoristi ovo zakonsko pravo jer je svaki razuman upravnik narodne škole duša i pokretač celokupnog školskog života, kao i oslonac egzistencije slovačke nacionalne manjine. Prema postojećoj statistici od 29 slovačkih škola samo polovina je imala svoju samostalnu upravu, dok je druga polovina 1932. g. spojena u jednu administrativnu celinu sa jugoslovenskom ili drugom manjinskom školom (Eđedy 1939: 193-194). Iako je to bio slučaj i sa školom u Kisaču, ovaj član zakona nije bitnije uticao na ustaljenu praksu da se njeni upravnici biraju iz redova i Srba i Slovaka: Jan Klinko (1925–1929), Jovan Jakšić (1929–1930), Jovan Pavlov (1930–1932), Anđelka Baras (1932–1939), Zuzana Macak (zamenica upravitelja škole 1936. g.), Vaso Kolak (1939–1940).

O dobrim međunacionalnim odnosima u Državnoj školi u Kisaču svedoče i zapisnici nastavničkog veća u kojima je zabeleženo da su se u školi obeležavali kako srpski, tako i slovački državni i verski praznici. Proslava Vidovdana (Dana narodnog prosvetavanja) obeležavana je najpre u evangelističkoj a zatim i u pravoslavnoj crkvi uz obavezno prisustvo svih učenika (27.6.1938; 25.6.1940). Desetogodišnjica smr-

¹⁴ Na konferenciji (slovačkih i srpskih) učiteljskih okružnih društava iz Stare Pazove, Rume i grada Novog Sada održanoj 11. 6. 1931. g. u Petrovaradinu, mlad učitelj iz Kisača Jan Eđedi (tada je imao 21. g.) održao je predavanje na temu globalne metode u učenju čitanja i pisanja koja se već uspešno upražnjavala u Americi, Engleskoj i Čehoslovačkoj. Predavanje je osvežio praktičnom demonstracijom uz pomoć nekoliko svojih učenika i požnjeo je veliki uspeh, što su prisutni, između ostalih školski nadzornici Mirkov i Perzin, potvrdili u debati koja je potom usledila (NJ 1931/49, 2).

ti slovačkog mesnog učitelja i pisca Vladimira Mičatka obeležena je 25. 11. 1932. g. uz prisustvo svih zaposlenih i učenika uz prethodno odobrenje školskog nadzornika za celodnevnu obustavu nastave. U programu održanom 1. decembra povodom Dana ujedinjenja učestvovali su svi učenici koji su zatim prisustvovali „službi Božjoj“ u evangelističkoj crkvi (21.11.1932), dok su 1937. g. učenici prisustvovali crkvenim liturgijama i u evangelističkoj i u pravoslavnoj crkvi (30.11.1937). Stogodišnjica rođenja J. J. Zmaja u Sremskoj Kamenici obeležena je učešćem školskog hora iz Kisača, kao i 130-godišnjica Karađorđevog ustanka sa naglaskom na ideju jugoslovenstva i na važnost ujedinjenja (12.2.1934). Zatim je obeležena „proslava Filipa Višnjića“ (10.12.1934), rođendan kralja Petra II uz obavezno prisustvo nastavnika i učenika na liturgijama u evangelističkoj i pravoslavnoj crkvi (27.9.1938; 25.8.1940). Ideja jugoslovenstva je naglašavana time, što se aktom Ministarstva prosvete br. 154 podsticala prepiska između učenika osnovnih škola sa učenicima iz drugih mesta (2.2.1934) (*Zapisnik*).

Sledeći primer dobre saradnje je pružanje solidarne pomoći kolegama srpske nacionalnosti Sofiji Veselinovoj i Živku Petrovu koji su otpušteni iz službe (ne navodi se iz kojih škola). Slovački učitelji iz Kisača su se dva meseca odrekli dela svoje plate (*Zapisnik* 3. 9. 1935).

U dnevnicima (tzv. upisnicama) iz ovog perioda mogu se naći podaci o tome da su slovački učitelji povremeno menjali svoje srpske kolege u odeljenjima na državnom jeziku (IAGNS, F86). Delimično objašnjenje upisa slovačke dece u odeljenje na državnom jeziku može biti upravo u činjenici da su ovde povremeno predavali učitelji Slovaci, ali i lokacija same školske zgrade koja se nalazila u delu Kisača sa pretežno slovačkim stanovništvom.¹⁵

Dobra saradnja slovačkih i srpskih učitelja u Kisaču (koja je započeta u vreme Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca) nastavljena je i nakon proglašenja Kraljevine Jugoslavije. Zahvaljujući tome omogućeno je primerno funkcionisanje mesne osnovne škole tokom celog međuratnog perioda.

Citirana literatura

Berediová-Stupavská, Ľudmila. Chronologický prehľad učiteľov pôsobiacich v Kysáči od roku 1785. [In:] Vladimír Valentík (ed.) Kysáč 1773–2013. Báčsky Petrovec: SVC, Matica slovenská v Srbsku; Kysáč: Rada Miestneho spoločenstva, 2013, 290–305.

Edey, Ján. „Prítomný stav slovenského ľudového školstva v Juhoslávii“. *Náš život* 3–4, 1939, 193–194.

Ognjanović, Andrija. Vojvođanske narodne osnovne škole i njihovi učitelji od 1573 do 1774. godine. Novi Sad: Matica srpska, 1957.

Potkonjak, Nikola, Petar Šimleša (Ed.). Pedagoška enciklopedija 2. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1989.

¹⁵ Član 46 Zakona o narodnim školama iz 1929. g. dozvoljavao je da deca druge narodnosti i jezika mogu po volji roditelja pohađati odeljenja s državnim nastavnim jezikom umesto odeljenja svog maternjeg jezika, dok su deca srpske nacionalnosti morala pohađati isključivo škole na državnom jeziku.

Šiška, Samuel. Dejeпис пре III. триеду јухослованских штатних људових школ со словенским vyučovacím jazykom. Petrovec: Matica slovenská v Juhoslávii, 1940.

Глигоријевић, Бранислав: О настави на језицима народности у Војводини 1919–1929. [У:] Зборник за историју. Нови Сад: Матица српска, 5, 1972, 55–83.

[Gligorijević, Branislav: O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini 1919–1929. [U:] Zbornik za istoriju. Novi Sad: Matica srpska, 5, 1972, 55–83]

Глигоријевић, Бранислав. „Политичка иступања и организација Словалка и Чеха у Краљевини СХС”. Зборник Матице српске за историју 24, 1981, 137–155.

[Gligorijević, Branislav. „Politička istupanja i organizacija Slovalka i Čeha u Kraljevini SHS”. Zbornik Matice srpske za istoriju 24, 1981, 137–155]

Кољанин, Драгица. „Удбеничко питање у просветној политици Краљевине Југославије (1929–1941)”. Истраживања 25, 2014, 331–344.

[Koljanin, Dragica. „Udžbeničko pitanje u prosvetnoj politici Kraljevine Jugoslavije (1929–1941)”. Istraživanja 25, 2014, 331–344]

Круљ, Раденко. „Систем образовања у Југосавији (1918-2000)”. Годишњак Учитељског факултета у Врању. Врање: Учитељски факултет, 2010, 11–28.

[Kruļ, Radenko. „Sistem obrazovanja u Jugosaviji (1918-2000)”. Godišnjak Učiteljskog fakulteta u Vranju. Vranje: Učiteljski fakultet, 2010, 11–28]

Шимуновић–Бешлин, Биљана. Просветна политика у Дунавској бановини (1929–1941). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за историју, 2007.

[Šimunović–Bešlin, Biljana. Prosvetna politika u Dunavskoj banovini (1929–1941). Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za istoriju, 2007]

Naš život (1933–1941; 1946–1947)

Národná jednota (1920–1941)

Izvori

Prosvetni glasnik – službeni organ Ministarstva prosvete Kraljevine Jugoslavije. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1929.

Arhivska građa

Архив Војводине Нови Сад, фонд 126 IV (AVNS). Personalni dosije Anđelka Baras; Personalni dosije Milan Tutorov Petljanski; Personalni dosije Zuzana Macak; Personalni dosije Julka Pavlova

Историјски архив Града Новог Сада, фонд 86 (IAGNS). Osnovna škola sa slovačkim nastavnim jezikom Kisač, Zapisnik Školskog odbora 1926-1932, knjiga I; Radivoj Miškov: Sumarni inventar sa beleškom o fondu

Архив Основне школе „Људовит Штур“ Кисач (АОШК). Zapisnik sednica mesnog nastavničkog veća škole u Kisaču / započeo 1932. godine/

Архив Словачке евангелистичке цркве аугзбуршке вероисповести у Кисачу (ASECK). Jesenský, František: Pamätnica historických zápisov, starších a novších, o povstaní a ďalšom zveľadovaní cirkvi, počnúc od r. 1773.

Daniela Marčok

EDUCATION IN THE CONTEXT OF SLOVAK-SERBIAN RELATIONS
IN GRAMMAR SCHOOL WITH SLOVAK INSTRUCTIONAL LANGUAGE
IN KYSAČ IN THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA

Summary

The analysis of archival material on the Kysač grammar school and the press of the Vojvodina Slovaks from that period finds innumerable examples of mutual Serbian-Slovak cooperation in solving school issues, starting with the hiring of teachers of Serbian nationality due to the lack of Slovak teaching staff, up to the use of some textbooks in Serbian. The Kysač school functioned in the spirit of Yugoslavia: teachers and administrators were selected from among Serbs and Slovaks, teachers of Slovak nationality, if necessary, replaced their colleagues in teaching in Serbian classes and vice versa; Slovak teachers were selected by the Novi Sad supervisors and as instructors at teacher's professional development; they fostered solidarity and provided financial support for teachers of other schools, regardless of nationality. Slovak students also enrolled in schools with official language instruction and they were encouraged to correspond in writing with Serbian school students. Slovak and Serbian national and religious holidays were celebrated. At all times, there was an effort by Slovaks to be loyal citizens of the Kingdom of Yugoslavia, but also to guarantee the preservation of their language and identity, under the supervision of the school section of the Slovak Matica in Yugoslavia and through school acts. Thanks to the good cooperation of Slovak and Serbian teachers in Kysač, this grammar school has operated successfully throughout the interwar period.

Keywords: Serbian-Slovak cultural relations, grammar school with Slovak instructional language, Kysač, 1929–1941.

Antonín Kudláč

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

Katedra literární kultury a slavistiky

antonin.kudlac@upce.cz

УДК 821.162.3.09"1989/"

<https://doi.org/10.18485/slavistika.2020.24.2.23>

прегледни рад

примљено 24.08.2020.

прихваћено за штампу 18.09.2020.

ČESKÁ POSTMODERNA – NEDOKONČENÝ PROJEKT?¹ DISKUSE O VLIVU POSTMODERNISMU NA ČESKÉ MYŠLENÍ O DĚJINÁCH A LITERATUŘE PO ROCE 1989

Studie se zaměřuje na rekapitulaci vývoje a současný stav diskuse o postmodernistických tendencích v české beletristické literatuře a historiografii po roce 1989. Úvodem se autor pokusil vymezit základní znaky postmodernismu a načrtnout jeho pozici ve slovanském literárněkulturním prostředí. Následovný portrét debat o postmodernismu v české vědecké a publicistické komunikaci zohledňuje jejich proměnlivost – autor studie předkládá schéma tvořené třemi fázemi v rámci uplynulých tří desetiletí. Zatímco česká historická věda zůstává konstantně vůči postmodernistickému myšlení spíše nedůvěřivá, čeští literární odborníci se postmodernismem zabývají z řady různých úhlů pohledu v podstatě setválně.

Klíčová slova: postmoderna, postmodernismus, literární kultura, kulturní dějiny, česká literatura po roce 1989, česká historiografie po roce 1989.

The study focuses on a recapitulation of the development and recent state of the discussion on postmodernist tendencies in Czech fiction and historiography after 1989. In the introduction, the author tries to define the basic characteristics of postmodernism and to clarify its position in Slavic literary culture. Then he tries to describe the debates about postmodernism in Czech academic and journalistic communication and takes into account their variability – the author submits a three-phase scheme framed by the background of the past three decades. While Czech historians remain distrustful of postmodern thinking, Czech literary scholars have been researching postmodernism from different angles continuously.

Keywords: postmodern age, postmodernism, literary culture, cultural history, Czech literature after 1989, Czech historiography after 1989.

Hlavním podnětem pro napsání této studie bylo vědomí faktu, že diskuse o povaze jevu, který dostal název postmoderna, respektive postmodernismus,² minimálně v českém akademickém prostředí spíše nenápadně odumřela než by došla k nějakým podstatným závěrům. Snaha o postižení charakteru soudobé kultury i v čase svého vrcholu, tedy v devadesátých letech 20. století, poněkud překvapivě zůstávala spíše na okraji dobových výzkumných projektů, především právě v oblasti věd o kultuře včetně kultury umělecké. Teprve v současnosti, s jistým časovým odstupem, se v Čechách pomalu vrací zájem o některé aspekty postmodernismu.

¹ Název studie rozhodně nemá být narážkou na výrok filosofa Jürgena Habermase, že „projekt moderny“ je nedokončený a je třeba se k němu vrátit a pokusit se jej završit. V mém případě jde o nedokončenost reflexe, nikoli věci samé.

² V textu budu dále rozlišovat mezi pojmy „postmoderna“ jakožto označení pro jistou vývojovou fázi kultury a společnosti a „postmodernismus“ jako pojmenování způsobu myšlení a tvorby.

Mám za to, že nastala chvíle ohlédnout se za tím, co se v této souvislosti dosud odehrálo, a pokusit se vyvodit z poznané situace závěry a případně i načrtnout perspektivy do budoucna. Soustředím se přitom paralelně na dvě spřízněné oblasti vědeckého výzkumu, jehož výsledky jsou publikované v češtině – ve větší míře na literární vědu a o něco méně pak na historiografii, v níž diskuse o postmodernismu, alespoň v Čechách, nebyla zdaleka tak intenzivní. Důvodem pro tento interdisciplinární pohled je především jeden z velmi podstatných znaků samotné postmoderní kultury, kterým je vztah mezi (uměleckou) fikcí a (historickým) faktem.

V názvu studie se objevuje pojem nedokončenosti, jenž vyjadřuje nejen výše zmíněné rozplývání české diskuse o postmoderně, ale také moje přesvědčení o tom, že postmodernismus (alespoň v české literatuře) dosud neskončil, naopak stále v tvorbě některých autorů přetrvává.

Následující rekapitulace si přitom neklade za cíl vytvořit úplný a vyčerpávající soupis všech projevů zájmu o daný fenomén ve zvoleném období a teritoriu, nýbrž jde o výběr podle mého soudu podstatných milníků, případně ilustrativních příkladů vývoje za účelem postžení celkového jeho charakteru.

Byť se drtivá většina badatelů shoduje v tom, že je nanejvýše problematické postmodernismus nějak jednoznačně vymezit a v podstatě ani nelze vytvořit jeho přesnou definici, pokusím se v úvodu alespoň stručně shrnout to, co tvoří obecně přijímaný soubor tvrzení o jeho původu a vývoji (Connor 2004).

Pojem postmodernismu jakožto specifické vývojové fáze západní kultury se objevuje souběžně v umělecké teorii a ve filosofii postupně v průběhu šedesátých a sedmdesátých let 20. století. Ve filosofickém myšlení vyrůstal z poststrukturalismu a dekonstrukce (Jacques Derrida, Michel Foucault), za velmi podstatné dílo bývá v této souvislosti považována kniha *La condition postmoderne* (1979) od Jean-François Lyotarda, který na jejích stránkách konstatoval konec „velkých vyprávění“ (metanarací), jež byla základem moderny (Lyotard 1993). Vedle vymezení postmoderny coby překonání modernistického myšlení jiným směrem, které zastával například český filozof a biolog Zdeněk Neubauer (Neubauer 1994, 2017: 95–108) ji ovšem někteří teoretikové považují spíše za radikální pokračování moderny (Welsch 1994; Bauman 2002). Osobně považuji za velmi příznačné právě to, že tato dvě pojetí se vzájemně nevylučují, naopak tvoří komplementární složky toho, co je nazýváno postmodernou.

V oblasti umění se postmodernismus projevil zřejmě poprvé v architektuře, velmi rychle se ovšem rozvinul i v dalších uměleckých druzích. Pokud se máme pokusit o alespoň základní charakteristiku postmodernistické literatury, pak bude nutné zmínit minimálně tyto její znaky: 1. Výrazný názorový pluralismus spojený s antielitářským postojem, projevovaný mimo jiné parodováním a ironizací hodnot a ideálů moderny. 2. Vyzdvihování iracionality a spontánnosti tvůrčího aktu na místo racionálního přístupu. 3. Určující princip hry, sdílený s příjemcem díla, jehož výstavba přímo vybízí čtenáře ke „spoluvytváření“ smyslu textu. 4. Centrem díla je vypravěč, který otevřeně a přiznaně vystupuje coby „demiurgos“ prezentovaného fikčního světa a současně tuto pozici sám zpochybňuje. 5. Časté využívání metafikce (zejména tzv. „historiografické metafikce“) jako prostředku zdůraznění a vědomé reflexe „umělé“ fikčnosti díla. 6. Přítomnost autohermeneutických tvůrčích postupů („psaní o psaní“). 7. Destrukce lineárnosti příběhu, mimo jiné řadou esejistických odboček. 8. Výrazná

intertextualita díla, založená na systematické práci autora s citáty a aluzemi („palimpsestové psaní“). 9. Využití hypertextuálních forem pastiše a parodie, „retelling“ obecně známých vyprávění (biblických, mytických apod.). 10. Tzv. „dvojí čtení“ díla, tj. dvě roviny čtenářské recepce – triviální a expertní, tím zároveň stírání hranic mezi vysokou a populární literaturou (McHale 1987; Hutcheon 1988).

Poněkud odlišným způsobem se postmodernismus projevil v euroamerické historické vědě. Především na rozdíl od oblasti literatury se zde málokdy hovořilo přímo o postmodernismu, a pokud ano, tak s jistou opatrností a odstupem jako o něčem, co do zkoumání minulosti v podstatě příliš nepatří. Toto ovšem platí ve větší míře pro dějepisectví zemí bývalého tzv. východního bloku po roce 1989 než pro německou, francouzskou nebo americkou historiografii téže doby. Paralela mezi postmoderním uvažováním ve filosofii a uměnovědách a mezi změnami v dějepisectví ve druhé polovině 20. století je ovšem v každém případě zřetelná.

Na pozadí odumírání dědictví pozitivismu se postupně zhruba od sedmdesátých let objevují mezi některými historiky pochybnosti o možnostech historiografie coby exaktního vědeckého oboru, ba dokonce výhrady k možnostem objektivního poznání minulosti vůbec. Začalo se hovořit o „jazykovém obratu“ jakožto výrazu fikčnosti psaní o dějinách. Podle některých autorů dějepisci ve svých dílech používají různé narativní formy, jimiž v podstatě sami konstruují dějiny, v zásadě se tedy ztrácí rozdíl mezi vědou a beletristickou fikcí (viz zejména Hayden White). Takto extrémní posun v chápání smyslu vlastní práce ovšem většina historiků tehdy ani dnes nesdílela a nesdílí.

Z hlediska badatelského provozu došlo konkrétně k odklonu od událostních, převážně politických dějin směrem k nově pojatým dějinám kulturním a sociálním (v této souvislosti se objevil pojem „kulturní obrat“), v jejichž rámci pod vlivem sémiotiky a kulturní a sociální antropologie začínají historikové projevovat zvýšený zájem o dříve marginalizovaná témata, jako jsou dějiny každodennosti nebo život „okrajových“ sociálních skupin. V metodologické rovině se profilovaly postupy mikrohistorie a historické antropologie, které umožňovaly zkoumat menší struktury a procesy než dřívější rozsáhlé celky („totální“ či „globální dějiny“), na něž se často soustřeďovali dějepisci do té doby (Iggers 2002: 91–130).

Postmodernismus ve slovanských literaturách

Jelikož česká literatura bývá obvykle řazena mezi literatury slovanské, je nutno alespoň krátce pohlédnout nejprve na širší slovanský kontext. Slovanské literatury, jak se zdá, začaly reagovat na impulsy postmodernistického myšlení většinou až v souvislosti s významnými společensko-politickými a tedy i kulturními změnami na přelomu osmdesátých a devadesátých let 20. století. Jednotlivá národní písemnictví tak ovšem činila s většími či menšími přesahy do dřívější doby (alespoň podle pozdějších literárněvědných interpretací) a především rozličnými způsoby.

Slavisté už v devadesátých letech diskutovali o tom, zda literatury středovýchodní Evropy pouze reagovaly na západní vlivy, nebo zda (a nakolik) byly podobné tendence v nich přítomny už mnohem dříve a zda není „slovanská postmoderna“ do jisté míry autochtonní, vycházející z vlastních tradic, mimo jiné i v souvislosti s politickou situací v tomto kulturním okruhu ve druhé polovině 20. století (tj. ve zcela

jiném kontextu než v USA a západní Evropě). Celkovou situaci v dobových souvislostech shrnují zejména publikace z pera širokého grémia slavistů navazující na mezinárodní konferenci pořádané Slezskou univerzitou v Katovicích v listopadu 1993, z nichž vzešla také anglojazyčná verze příslušné monografie (Janaszek-Ivaničková, Fokkema 1995; Janaszek-Ivaničková, Fokkema 1996).

Poměrně hluboko do minulosti se někdy nořili i polští odborníci, když hledali náznaky postmodernismu už v 60. letech v některých dílech Witolda Gombrowicze, několik vln „pre-postmoderní“ či „raně postmoderní“ tvorby údajně proběhlo rovněž v Rusku už v 70. a 80. letech 20. století (Jevgenij Popov, Vladimir Sorokin, Josif Brodskij, Vsevolod Někrasov ad.), v jihoslovanském kontextu pak obvykle bývá coby iniciační dílo postmodernismu připomínán *Chazarský slovník* (1984) srbského prozaika Milorada Paviće. Na Slovensku, kde se jako jeden z prvních začal postmodernismem zabývat již na sklonku 80. let Tibor Žilka (Žilka 1989), byly postmodernistické postupy objevovány již v některých dílech Dominika Tataruky ze 70. let, odborníci však konstatovali, že podstatnější vlna podobně orientovaných autorů pak přichází především na přelomu 80. a 90. let.

Zatím se zdá, že přes uvedené možné prvotní fáze formování literární postmoderny se ve slovanském kulturním prostředí podstatněji projevuje postmodernismus opravdu teprve až v souvislosti s převratnými událostmi pádu sovětského impéria.

Počátky diskuse o české postmoderně v devadesátých letech

Debata, kterou chci na následujících řádcích shrnout, představovala vlastně první rozsáhlejší reflexi postmodernismu v české kultuře a měla v daném období takřka výhradně publicistický a esejistický charakter. Literární teoretik a estetik Zdeněk Mathauser ostatně právě v této době napsal, že definici postmoderny nahrazuje spíše diskurs o postmoderně, který vlastně už předem předpokládá jisté vědění nebo alespoň tušení o ní. (Mauthauser 1994). V českém prostředí se sice pojem postmodernismu objevil už koncem šedesátých let, konkrétním impulsem bylo tehdy otištění překladu článku amerického literárního vědce a spisovatele Leslie A. Fiedlera *The Case for Post-Modernism* (česky jako *Doba nové literatury*) v časopisu *Orientace* (č. 3-4/1969), reakcí však bylo razantní odmítnutí ze strany Vladimíra Dostála, významného představitele konzervativně marxistického myšlení o literatuře. K postmodernismu se pak v tehdejší československém kontextu vrátil teprve až Tibor Žilka na sklonku let osmdesátých (viz výše), který se průběžně k tomuto problému pak dále vyjadřoval (Žilka 1995, 1997, 2000).

Počátkem devadesátých let vstupuje tento pojem do dobové české situace poměrně opatrně a ponejvíce jako odraz zahraničních diskusí, jak o tom svědčí tehdejší časopisecká produkce – například revue *Iniciály* ve svém monotematickém čísle o postmoderně (10,11/1990) publikovala především překlady jinojazyčných textů na toto téma, *Kritický sborník* (4/1993) zařadil anketu *Co je postmoderna?* a podobně. Už tehdy se ovšem začaly objevovat úvahy nad tím, „kdy to vlastně začalo“, tedy kteří čeští spisovatelé vykazovali znaky postmodernismu ještě před tím, než se daný pojem u nás začal používat. Tudíž za předchůdce postmoderny v české próze byli označováni například Vladimír Páral, Vladimír Neff, Ladislav Fuks či Bohumil Hrabal, vcelku pochopitelně se objevuje v této souvislosti jméno Milana Kundery, ale také třeba

některých tvůrců českého samizdatu osmdesátých let. Většina tehdy žijících českých literátů označovaných dobovou kritikou za postmodernisty ovšem takovéto zařazení odmítala, někteří dokonce velmi razantně, jako například Jan Křesadlo. K postmoderně se výslovně hlásil jen jediný – Jiří Kratochvíl, což dosvědčuje jeho esej *Význání postmodernisty* (1996), později vydaný znovu pod názvem *Šťastný Sisyfos* (2000). Zdá se, že zmíněný Kratochvílův text lze považovat pravděpodobně za jediný český postmoderní literární manifest (Machala 2001: 47–80).

Ostravský bohemista Petr Hrtánek před časem nabídl model rozdělení dobové české recepce literární postmoderny rozdělený na dvě základní linie: „estetizovanou“ a „akademizovanou“. První Hrtánek charakterizuje jako silně subjektivní, vyjadřující se žánrovými formami pamfletu, manifestu či eseje, nasycenými metaforami, aluzemi a ironií, jde tedy v podstatě o polemiku vyjadřovanou spíše uměleckým stylem. Druhou linii podle něj představuje odborný přístup využívající literárněvědnou terminologii, citační aparát a parafrázující a interpretující názory především zahraničních odborníků. Podle jeho názoru se oba proudy zřejmě do jisté míry vzájemně prolínaly.

Zmíněný badatel považuje za zvláště zajímavé, že tehdejší reakce na postmodernu nebyla generačně podmíněná způsobem, který by bylo lze předpokládat, naopak se zdálo, že starší účastníci diskuse přijímali postmodernismus často vstřícněji než mladší. Jako příklad uvádí filosofa, estetika a literárního a výtvarného teoretika Květoslava Chvatíka, jenž podle něj reprezentuje spojení avantgardy (viz jeho interpretace Karla Teigehe) s postmodernou (viz Chvatíkovy monografie o Milanu Kunderovi a Jiřím Kratochvílovi). Naopak někteří mladí začínající tvůrci té doby (např. Jaromír Typlt) založili vlastní autorskou poetiku na tom, že se vůči postmoderně vymezovali.

V českém prostředí s jeho zažitou tradicí modernistické avantgardy byla v této době postmoderna často (ne však výhradně) chápána jako nepřítel či protipól moderny, nikoli coby její kontinuální nástupce, a to bez ohledu na zahraniční badatele, kteří se k této variantě přikláněli a jejichž díla byla v Čechách té doby vydávána (např. Wolfgang Iser, viz výše). Často se mluvilo o chaosu, diskontinuitě a destrukci, někteří autoři (např. Jiří Kratochvíl nebo Miroslav Petříček) ale upozorňovali na to, že tento chaos v literatuře je zároveň otevřením různých potencialit a konečkonců také svobodou volby. Hrtánek upozornil na skutečnost, že v dobové diskusi byla postmoderna různými způsoby personifikována (např. „prohnaná kouzelnice“, „bludička“, „chiméra“ apod.) a často se v ní objevovaly rovněž náboženské aluze a odkazy, podané ovšem spíše v negativním vyznění, tedy jako jakási „falešná modla“, nová ideologie. Jen ojediněle byly religiózní motivy využity v pozitivním smyslu, konkrétně u Jiřího Kratochvíla, jak o tom svědčí například podtitul jeho eseje *Šťastný Sisyfos*, jenž zní *Konfiteor postmoderního romanopisce* (Hrtánek 2010).

Pozoruhodný je v této souvislosti postoj katolicky orientovaného literárního vědce a kritika Martina C. Putny, jenž ve svých esejích a kritikách z devadesátých let sice kritizoval „nezávaznou, hihňavou“ postmodernu (Putna 1999: 264) a místo ní nabídl v podstatě novoklasicistní návrat k řádu (Putna 1999: 268–272), sám ale přitom tehdy s oblibou využíval postmoderně velmi blízkých tvůrčí postupů, jak ukázal zejména ve své jediné próze *Knihy Kraft* (1995). Putna se ostatně k tématu postmoderny, konkrétně k jejímu vlivu na českou katolickou literaturu, vrátil po letech v závě-

rečném svazku své monografické trilogie o katolickém písemnictví v české kultuře (Putna 2017: 847–973).

Přes to, že veškeré literárně publicistické debaty a polemiky ve vymezeném desetiletí zahrnovaly desítky textů a byly mnohdy provázeny vypjatými emocemi, je nutno ve zpětném pohledu konstatovat, že nakonec nevyvolaly trvalejší účinek a de facto vyzněly do ztracena.

Čeští historikové se v devadesátých letech zaobírali postmodernou v podstatně menší míře, primárně už z důvodu své nedůvěry vůči rozrušování hranic mezi vědou a fikcí. Z pohledu teorie vědy se tehdy, inspirován dle vlastních slov svým kolegou Dušanem Třeštíkem (viz níže), na možnosti postmoderního pojetí historického výzkumu zaměřil Jaroslav Marek, který za konstitutivní znak tohoto přístupu označoval především širokou pluralitu myšlení. Tento historik byl ovšem skeptický vůči nějaké radikální změně historického myšlení – koncept „paradigmatu“ Thomase Kuhna ve smyslu prudkého, skokového zlomu ve vědeckém poznání a nahrazení předešlého typu zcela novým byl původně uvažován pro oblast přírodních věd a podle Marka se nedá úplně aplikovat na historiografii. Autor to ukázal na příkladu kontinuity mezi díly Palackého a historiků Gollovy školy, která by jinak byla nemožná. Nakonec konstatoval: „Vůbec se zdá, že to, co se nazývá postmoderním pojetím historické vědy, znamená zaostření na dosud nevnímané fakty a informace a na jejich vtažení do historického pole. Objevují se nové tematické oblasti, nové techniky, jejich zpracování, nikoli jiné vidění reality, ne nová realita sama. Vznikají nové práce koncipované z hlediska slabšího pohlaví, multikulturalismu, rasových vztahů, ale nové paradigma je to stěžít“ (Marek 1994: 490).

Expert na raně středověké dějiny Dušan Třeštík se v průběhu devadesátých let opakovaně zamýšlel nad stavem české historiografie v polistopadové éře. V textu *Konec paradigmatu? Poznámky k postmoderní situaci nejen v dějepisectví*, na který ještě před jeho vydáním reagoval Jaroslav Marek výše uvedenou statí, se Třeštík přikláněl k myšlence (tehdy zatím pouze očekávaného) zásadního převratu v tomto vědeckém oboru, tedy nového paradigmatu, který vytvoří jiný model „vědeckosti“ než ten doposud obvyklý (Třeštík 1999: 58–67). V dalším článku s názvem *Dějiny jako prostor k rozlišení* označil v tomto kontextu dějepis za vyprávění, kterému „chceme věřit“ a které nám říká „kdo jsme“, a přirovnává jej k mýtu (Třeštík 1999: 81–90). Z tohoto pohledu se zdá být Třeštík prakticky jediným českým historikem té doby, který reflektuje postmodernismus jako legitimní rámec pro vědecké poznávání minulosti.

Vědecká reflexe postmoderny po roce 2000

Uměnovědné promýšlení fenoménu postmodernismu se v Čechách začalo výrazněji rozvíjet teprve na počátku nového tisíciletí, takřka iniciační roli v tom pak sehrály zejména dvě významné konference.

První z nich proběhla 10. až 11. října 2001 v Plzni z iniciativy Katedry českého jazyka a literatury Pedagogické fakulty Západočeské univerzity. Lze ji charakterizovat jako částečně mezioborovou (některé referáty se týkaly též výtvarného umění a filosofie) a mezinárodní (účast badatelů z Francie a Německa), těžiště jednání však spočívalo především v české literatuře. Dle očekávání se účastníci akce shodli na vel-

mi obtížné definovatelnosti tématu, program byl proto značně různorodý a v podstatě dosti fragmentární, většina příspěvků se zaměřovala na jednotlivá díla a poetiky konkrétních vybraných literárních autorů. O komplexnější pohled na vývoj postmodernistické prózy v Čechách se zde pokusili pouze Aleš Haman, Lubomír Machala a Vladimír Novotný. Nutno podotknout, že pro české odborníky byl poněkud překvapující příspěvek Nadine Pestourie z univerzity v Limoges, která tvrdila, že ve francouzském prostředí nezanechal postmodernismus prakticky žádné stopy, ačkoli tradičně je právě Francie považována za kolébku i místo největšího rozvoje postmoderního myšlení (Novotný 2003).

Druhá konference proběhla takřka přesně o rok později (11. – 12. září 2002) v Opavě a byla pořádána Ústavem bohemistiky a knihovnictví Filosoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě. Toto setkání mělo podstatně mezinárodnější, především slavistický rozměr, jež mu dodala zejména vystoupení Haliny Janaszek-Ivaničkové, Tibora Žilky, Bogusława Bakuły a Ivo Pospíšila, z nichž zřetelně vyplynula značná vývojová pluralita a divergence postmodernismu v (nejen) slovanských kulturách. Další příspěvky se potom z různých úhlů pohledu zaměřovaly v daném kontextu jak na literárně teoretické otázky (zejména genologické), tak na rozbor děl konkrétních českých a slovenských spisovatelů. Oblast prózy byla v programu doplněna ještě tematikou literárně kritickou a lingvistickou (Pavera 2003).

Přední místo v dobovém zkoumání literárního postmodernismu zaujal bohemista a rusista Vladimír Novotný, který se tématem zabýval zároveň jako literární kritik i jako literární historik. Jeho monografie *Mezi moderností a postmoderností. Úvahy o typologii české prózy z konce tisíciletí* (2002) přinesla pokus o syntetické pojetí české literatury devadesátých let 20. století hlavně na bázi vztahu modernismu a postmodernismu, jež Novotný zřejmě chápe spíše jako návaznost na modernu než její antitezi, odrážejícímu se v dobové prozaické tvorbě. K základním znakům dobové literární situace podle tohoto badatele patřila zejména atmosféra „konce“ či „sklonku“ (kultury, civilizace...), koexistence krásné literatury a masové kultury, případně takzvaného midcultu (oba pojmy většinou směšuje), a konečně široká medializace literatury. V jednotlivých kapitolách knihy podrobněji analyzoval například transformace apokalyptických motivů, literární pojetí exilu, žánry vývojového románu, fantaskní historické prózy a další jevy, jež považoval za podstatné pro pochopení literatury daného období. V závěru se Novotný do jisté míry přiklonil z názoru, že postmoderna má charakter jak sociokulturní konstrukce, tak současně i svébytné literární epochy, podobně jako například renesance nebo baroko (Novotný 2002).

Další Novotného publikaci na toto téma tvoří soubor literárních kritik *Ta naše postmoderna česká... Kritické vizitky literární současnosti* (2008). Jeho autor si v recenzích řady prozaických a básnických textů většinou vystačil s adjektivem „postmoderní“ či „postmodernistický“ a do hlubší charakteristiky se s ohledem na žánr, v němž se zde pohyboval, nepouštěl. V souladu se svou předchozí knihou ale vždy případ od případu považoval postmodernost toho kterého díla buď za určitý „příznak doby“, nebo za svébytný literární styl s typickými narativními postupy, případně za oboje zároveň. Coby podstatný znak takovéto tvorby zdůrazňoval především její grotesknost, případně tragigrotesknost (Novotný 2008).

Značný vliv na české zkoumání postmodernismu měly v této době také práce česko-kanadského literárního teoretika a jazykovědce Lubomíra Doležela, ovlivněného

zejména strukturalismem, průkopníka teorie možných (fikčních) světů, jenž se v nemalé míře opíral o metody formální logiky a analytické filosofie. V knize *Fikce a historie v období postmoderny* (2008) se zabýval hlavně vymezením hranic mezi literární fikcí a historickou faktografií, stál tedy v opozici vůči těm autorům, kteří na bázi postmoderního myšlení tyto hranice zpochybňovali, jako například Hayden White (viz výše). Konkrétní díla, jejichž rozbořením uvedené vymezení dokládá (mimo jiné například takzvané „protifaktové narativy“), jsou zde ovšem výhradně anglojazyčná (Doležel 2008).

Teprve v monografii *Herecosmica II. Fikční světy postmoderní české prózy* (2014) se Doležel zaměřil na analýzu českých literárních děl. Vedle klasického a moderního typu narativního textu vymezuje typ postmoderní, využívající mimo jiné aleatorní techniky, převzaté částečně z moderny (např. koláž), jež mění strukturu fikčního světa (přírozeného, nadpřírozeného i hybridního), jenž je charakterizován spojením rozdílných, dokonce protikladných prvků. Podle Doležela postmoderna v kognitivní činnosti selhala, protože „paralyzovala poznání“, v oblasti umění ale „inspirovala tvorbu nových, originálních textů, tvarů a fikčních světů“ (Doležel 2014).

Postmodernistické tvůrčí tendence se postupně v syntézách zachycujících polistopadový literární vývoj objevují jakožto něco v podstatě už daného, pevně k době náležejícího. Svědčí o tom již kapitola o postmoderně ve výše citované knize Lubomíra Machaly *Literární bludiště* (2001), dodnes jedna z nejlepších studií o českém postmodernismu, nebo o něco později dílčí pasáže v úvodu kompendií *V souřadnicích volnosti* (2008) (Hruška et al. 2008: 18–20) a *V souřadnicích mnohosti* (2014) (Fialová 2014: 344–347).

Takovéto ukotvení postmoderny v současné české kultuře umožnilo některým badatelům nahlížet jejím prizmatem vývoj celých konkrétních literárních druhů. Učinil tak například Karel Piorecký v monografii *Česká poezie v postmoderní situaci* (2011), v níž sledoval vývoj mladé české poezie v devadesátých letech. Přes konstatování, že postmodernismus zasáhl mnohem více prózu než poesii, našel a popsal určité postmodernistické postupy v tvorbě některých básníků proudu tzv. imaginativní poezie. Piorecký považoval ve své knize postmodernismus spíše za určitý celkový stav kultury než za nějakou vývojovou tendenci umění, tedy v souladu s názvem své publikace za „postmoderní situaci“ (Piorecký 2011).

Mezi českými historiky tohoto období to byl opět především Dušan Třeštík, který, byť se sám k postmoderně nikdy výslovně nehlásil, psal další eseje tematizující v podstatě v postmoderním duchu mimo jiné soudobý stav české historiografie, což ukazuje i svazek *Češi a dějiny v postmoderním očistci* (2005). Autor v něm pregnantně shrnul nejvýznamnější změny v historické vědě postpozitivistické éry (Třeštík 2005: 19–46) a konstatoval, že se v dějepisectví nelze vracet zpět ke „klasikům“, jak se zdálo po roce 1989, neboť dnešní svět je chaotický a je třeba se v něm orientovat jinak než kdysi (Třeštík 2005: 146–151). Psal také o nové úloze historiků v dnešní společnosti, v níž už nehrají roli „nositelů pravdy“ (Třeštík 2005: 100–119) a o neudržitelnosti tradiční koncepce národních dějin a jejich politického využití (Třeštík 2005: 80–89). Přesto však podle něj je nakonec možné i dnes psát národní dějiny, ovšem jinak, jde vlastně znovu o další „vymyšlení národa“ (Třeštík 2005: 167–179). K tomu, jak sám chápe soudobou situaci, píše Třeštík v závěrečné poznámce k uvedené knize doslova toto: „Skutečná hravá, nezávazná postmoderní móda je přece už

řadu let mrtvá. (...) ... žijeme v době po konci evropské moderny, v éře po konci veliké ideje pokroku. Jsme po-moderní, ne postmoderní. Ale to jsme všichni bytující v těchto časech, proto ještě nejsme „postmodernisté“. Jsme lidé rodící se druhé moderny“ (Třeštík 2005: 331).

O vlivu postmodernismu na soudobé dějepisectví ovšem v téže době občas uvažovali i jiní historikové, dokonce i s jistými mírnými sympatiemi, jako tomu bylo například v případě brněnského historika Josefa Války (Válka 2001).

Kudy dál?

Počátkem druhého desetiletí 21. století už širší diskuse o povaze literárního postmodernismu v podstatě odezněla, možná i proto, že za „věk postmoderny“ byla považována v Čechách spíše 90. léta, na půdě filosofického myšlení však úvahy o ní pokračovaly.

Michael Hauser ve své monografii *Cesty z postmodernismu. Filosofická reflexe doby přechodu* (Praha 2012) v návaznosti na Fredrica Jamesona zkoumal postmodernismus jakožto „postmoderní situaci“, která už pominula a po níž nastala „doba přechodu“, postmodernismus ovšem ještě zůstává coby „vládnoucí forma myšlení a vnímání“. Hauser postmodernu historizuje, rozděluje ji na jednotlivé vývojové fáze, od sedmdesátých let až po vrcholné období po 11. září 2001 (Hauser 2012: 15–26). Mezi hlavní znaky postmodernismu uvádí například soumrak liberální demokracie spojený s depolitizací společnosti (postmodernismus tedy chápe coby ideologii neoliberálního kapitalismu) nebo neschopnost postmoderních umělců pochopit díla minulosti, i když se v nich objevují zdánlivě stejné ideje, což ukazuje na tvorbě K. H. Máchy (Hauser 2012: 239–261). Autor zmiňované knihy volal po „prolamování“ postmoderní situace, po hledání cest pryč od postmoderny (k nové moderně?), jakkoli není zatím jasné, co ve skutečnosti nastane.

Na Hauserovu knihu přímo reagovali autoři kolektivní publikace *Podzim postmodernismu. Teoretické výzvy současnosti* (Praha 2016), tvořené souborem příspěvků z konference konané v prosinci 2013 a doplněné dalšími texty, jež je možno chápat jako recenze (někdy velmi kritické) nebo minimálně komentáře k Hauserovým tezím, Hauser sám se ostatně v závěru knihy k příspěvkům obsáhle vyjádřil. Stejně jako tento filosof přitom všichni přispěvatelé vycházeli z marxistické kritiky neoliberalismu. Jednotliví autoři se pokusili uchopit a popsat postmodernismus jako „pozdní“ či „přechodné“ období v jeho rozpornosti z širokého spektra pohledů, a to nejen z hlediska filosofie, ale také v socioekonomických nebo estetických souvislostech – jejich pozornost upoutala například postmoderní interpretace Máchova díla (Petr Pola, Martin Z. Pokorný) nebo diference ve vnímání vizuálního umění (Jakub Stejskal), Roman Kanda předložil svou představu „angažovaného“ a „radikálního“ umění v době, v níž nelze rozlišit „umělecké“ a „mimoumělecké“. V celkovém úhrnu také tvůrci monografie považují za podstatné pokusit se pojmenovat to, co přijde po postmoderně, nejčastěji mluví o posunu od partikularismu k novému univerzalizmu, i když nikoli zpátky k původní moderně, spíše k moderně zcela jiného typu (Kanda et al. 2016).

Prakticky v téže době se vrací do českého akademického provozu znovu rovněž specializované uvažování o postmodernismu v literatuře, byť fragmentárně a

v závislosti na dílčích zájmech jednotlivých badatelů. Uveďme si několik konkrétních příkladů.

Když se olomoucký literární historik Erik Gilk v roce 2011 ve svém článku v časopise *Host* zamýšlel nad vývojem české historické prózy na počátku 21. století, jako pozoruhodně invenční se mu jevila linie próz postavených na konceptu tzv. alternativní či kontrafaktuální historie, inspirovaném současnou historiografií a do značné míry tedy vyvěrající z postmodernistického myšlení (Gilk 2011). Tímto typem literární tvorby se pak Gilk podrobněji zabýval o tři roky později ve studii, v níž analyzoval konkrétní díla tohoto druhu vzniklá v nejnovější české literatuře (Gilk 2014), jež mají poměrně blízko k žánrové formě „historiografické metafikce“ považované za jeden z typických znaků postmoderny (viz výše).

Už výše zmiňovaný Roman Kanda v jedné ze svých nejnovějších studií dále rozvíjí pojetí postmodernismu v intencích marxistického, respektive kulturně materialistického myšlení (znovu mimo jiné Fredric Jameson) a vytýká dosavadním českým interpretacím přílišné soustředění na formální prvky postmodernismu a naopak podhodnocení širších mimoestetických souvislostí. Sám chápe postmodernu především jako „kulturní dominantu“ v rámci určitého socioekonomického a ideologického uspořádání a dokumentuje tuto tezi na rozboru dvou současných českých próz z pera Emila Hakla a Václava Kahudy (Kanda 2017).

Oproti Kandovi považuje Antonín K. K. Kudláč postmodernismus naopak za jakýsi nadhistorický tvůrčí princip nevázaný na žádné konkrétní ideologie a představující období některých etap vývoje kultury, pro něž je typická „přechodnost“ (např. manýrismus). Pozoruhodné v této souvislosti je, že obdobnou myšlenku, byť jen v poznámce pod čarou, vyjádřil před ním M. Hauser, když se s odkazem na F. Jamesona zmínil o opakovaných návratech „pozdních period“ v dějinách kultury, mezi něž by patřila i postmoderna (Hauser 2012: 47–48, pozn. 67). Kudláč tento přístup uplatnil v konstrukci modelu tzv. „postmoderního historismu“ v současné české literatuře, konkrétně v románech Petra Stančíka a Jakuba Dotlačila (Kudláč 2017).

A opět z jiného úhlu, z pohledu genologie, nahlíželi postmodernistickou českou prózu autoři kolektivní monografie *Přízraky a masky* (2017), kteří na bázi žánrové kategorie „modu“, v Čechách zatím jen velmi málo metodologicky využívané, zkoumali prvky „gotické fikce“ ve vybraných dílech Jana Křesadla, Martina Komárka, Romana Ludvy, Miloše Urbana a Petra Stančíka (Antoš, Hrtánek et al. 2017).

Závěry

Při zpětném pohledu tedy lze konstatovat, že české dějepisné a literárněvědné zkoumání fenoménu postmoderny, respektive postmodernismu prošlo v průběhu uplynulých takřka tří desetiletí několika fázemi, které se od sebe liší jak formou, tak intenzitou, navíc každý ze zmíněných oborů šel pochopitelně svou cestou. Tyto fáze je možné pracovní rozdělit na chronologickém základě.

První etapa zahrnuje devadesátá léta, během nichž se čeští intelektuálové postupně seznamovali s pojmem postmoderny / postmodernismu a snažili se různými způsoby dospět k pochopení jeho podstaty, zároveň přitom hledali stopy jeho přítomnosti v soudobé české kultuře. V literární tvorbě se odkazování na postmodernismus coby určitý konglomerát uměleckých tvůrčích postupů stalo u některých spisovatelů zna-

kem jejich osobní autorské sebeidentifikace, ponejvíce ale v podobě odmítání („já nejsem žádný postmodernista“). Literární vědci a publicisté v této době většinou chápali postmoderní kulturu jako stav chaosu, jenž zavládl po odeznění či pádu moderny a skrývá v sobě mnohá úskalí, ale i potenciality dalšího, nikoli nezbytně negativního vývoje. Mezi českými historiky tohoto období nepatřily postmodernistické tendence k ústředním otázkám, kterými by se zabývali, přesto v ojedinelých úvahách některých dějepisců zaznívaly názory, jež přiznávaly postmodernistickému myšlení jistý vliv na historiografii, ať už v podobě zcela nového oborového paradigmatu nebo jen na úrovni zacílení na jiná témata, případně využití jiných metod.

Druhá fáze, probíhající zhruba v prvním desetiletí 21. století, se vyznačovala určitým odstupem od zkoumaného tématu, především proto, že v tomto období mnozí odborníci považovali postmoderní dobu v českém prostředí již za končící nebo dokonce uzavřenou. Zmíněná distance s sebou přinesla pokusy o exaktnější zkoumání tématu, spojené se snahou o postižení charakteru kultury a umělecké tvorby 90. let jakožto klíčového údobí české postmoderny, s výhledem do širšího mezinárodního kontextu.

Třetí etapa zájmu o postmodernismus začíná brzy po roce 2010 a v podstatě pokračuje dodnes. Literární věda i kulturní historiografie už v současnosti mnohem více komunikuje s filosofií a antropologií a nechává se těmito obory ovlivňovat, ustávají přitom pokusy o širší syntetické záběry a přibývají analýzy dílčích aspektů postmodernismu, zároveň jsou ohledávány obrysy doby, která nastává po skončení postmoderny...

Můj přehled ovšem nabízí nakonec spíše více otázek než odpovědí. Z pokusu o vytvoření chronologického vývojového schématu diskusí a bádání o postmodernismu v Čechách by se mohlo zdát, že mezi výše naznačenými obdobími vznikaly nějaké césury, během nichž se příslušné aktivity tlumily nebo dokonce zcela zastavovaly, což jistě neodpovídá skutečnosti – mnohé z publikovaných textů vznikaly často paralelně. Ani dělení vývoje po desetiletích proto nemůže být přesné. Rovněž sama reflexe postmodernismu je tedy, jak vidíme, podobně proteovská jako předmět jejího zájmu. Nezbývá než počkat si na hlubší a podrobnější analýzu tohoto fenoménu, která určitě přijde s větším časovým odstupem, možná až více postoupíme v oné době, která (údajně) přichází právě po postmoderně.

Bibliografie

Antoš, Matěj, Hrtánek, Petr et al. Přízraky a masky: Gotický modus v české postmoderní próze. Ostrava: Ostravská univerzita 2017.

Bauman, Zygmunt. Tekutá modernost. Praha: Mladá fronta, 2002.

Connor, Steven (red.). The Cambridge Companion to Postmodernism. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Doležel, Lubomír. Fikce a historie v období postmoderny. Praha: Academia, 2008.

Doležel, Lubomír. Heterocosmica II.: Fikční světy postmoderní české prózy. Praha: Karolinum, 2014.

Fialová, Alena (red.) V souřadnicích mnohosti: Česká literatura první dekády jednadvacátého století v souvislostech a interpretacích. Praha: Academia, 2014.

Gilk, Erik. „Chvála dějinným výhybkám: K současné situaci českého historického

románu“. *Host* 1, 2011: 27–32.

Gilk, Erik. „Kontrafaktuální historická fikce v současné české próze“. *World Literature Studies* 2, 2014: 120–129.

Hauser, Michael. *Cesty z postmodernismu: Filosofická reflexe doby přechodu*. Praha: Filosofía, 2012.

Hrtánek, Petr. „Milovaná i nenáviděná: Postmoderna a léta devadesátá“. *Host* 4, 2010: 13–17.

Hruška, Petr et al. (red.) *V souřadnicích volnosti: Česká literatura devadesátých let dvacátého století v interpretacích*. Praha: Academia, 2008.

Hutcheon, Linda. *A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction*. London – New York: Routledge, 1988.

Iggers, Georg G. *Dějepisectví ve 20. století: Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: NLN, 2002.

Janaszek-Ivaničková, Halina, Fokkema, Douwe Wessel (red.) *Postmodernizm w literaturze i kulturze krajów Europy Środkowo-Wschodniej*. Katowice: Śląsk, 1995.

Janaszek-Ivaničková, Halina, Fokkema, Douwe Wessel (red.) *Postmodernism in Literature and Culture of Central and Eastern Europe*. Katowice: Śląsk, 1996.

Kanda, Roman et al. *Podzim postmodernismu: Teoretické výzvy současnosti*. Praha: Filosofía, 2016.

Kanda, Roman. „Subjekty a fragmenty: K teoretizaci a interpretaci literárního postmodernismu“. *Česká literatura* 6, 2017: 877–901.

Kudláč, Antonín K. K. „Návrat historismu v rouše postmoderny“. [V:] M. Čížek, A. K. K. Kudláč, L. Velek, V. Vlnas, J. Vykoukal (red.) *Poslední staročeš: K 70. narozeninám Jiřího Raka*. Praha: Masarykův ústav AV ČR / Fakulta sociálních věd UK, 2017, 143–153.

Liotard, Jean-François. *O postmodernismu*. Praha: Filosofía, 1993.

Machala, Lubomír. *Literární bludiště: Bilance polistopadové prózy*. Praha: Brána – Knižní klub, 2001.

Marek, Jaroslav. „Historie a postmoderna“. *Český časopis historický* 3, 1994: 477–495.

Mauthauser, Zdeněk. „Moderna a postmoderna: K otázce plurality a komplexnosti v současné teorii literatury“. *Host* 4, 1994: 18–26.

McHale, Brian. *Postmodernist Fiction*. London – New York: Routledge, 1987.

Neubauer, Zdeněk. *Přímluvce postmoderny*. Praha: Jůza a Jůzová, 1994.

Neubauer, Zdeněk. *Hledání společného světa*. Praha: Malvern, 2017.

Novotný, Vladimír. *Mezi moderností a postmoderností: Úvahy o typologii české prózy z konce tisíciletí*. Praha: Cherm, 2002.

Novotný, Vladimír (red.) *Postmodernismus v umění a literatuře*. Plzeň: Pro libris, 2003.

Novotný, Vladimír. *Ta naše postmoderna česká... Kritické vizitky literární současnosti*. Praha: Protis, 2008.

Pavera, Libor (red.) *Postmodernismus v české a slovenské próze*. Opava: Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity, 2003.

Piorecký, Karel. *Česká poesie v postmoderní situaci*. Praha: Academia, 2011.

Putna, Martin C. *My poslední křesťané: Hněvivé eseje a vlídné kritiky*. Praha: Torst, 1999.

Putna, Martin C. *Česká katolická literatura v kontextech 1945–1989*. Praha: Torst, 2017.

- Třeštlík, Dušan. Myslet dějiny. Praha – Litomyšl: Paseka, 1999.
- Třeštlík, Dušan. Češi a dějiny v postmoderním očistci. Praha: NLN, 2005.
- Válka, Josef. „Co vlastně píšeme?“ Marginalia Historica IV, 2001: 7–15.
- Welsch, Wolfgang. Naše postmoderní moderna. Praha: Zvon, 1994.
- Žilka, Tibor. „Postmodernismus v próze“. Romboid 9, 1989: 18–24.
- Žilka, Tibor. Text a posttext: Cestami poetiky a estetiky k postmoderne. Nitra: Ústav literárnej a umeleckej komunikácie, 1995.
- Žilka, Tibor (red.) Od moderny k postmoderne. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 1997.
- Žilka, Tibor. Postmoderná semiotika textu. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2000.

Антоњин Кудлач

ЧЕШКА ПОСТМОДЕРНА - НЕЗАВРШЕНИ ПРОЈЕКАТ?
РАСПРАВА О УТИЦАЈУ ПОСТМОДЕРНИЗМА НА ЧЕШКУ МИСАО
О ИСТОРИЈИ И КЊИЖЕВНОСТИ ПОСЛЕ 1989. ГОДИНЕ

Резиме

У студији се разматра развој дискусије о постмодернистичким утицајима на чешку књижевност и чешку историографију у периоду након важног преокрета 1989. године, са фокусом углавном на деведесете године 20. века. После уводног описа постмодернизма као специфичног културног и идеолошког феномена и након разликовања појмова „постмодерна“ (историјски период) и „постмодернизам“ (начин размишљања и стварања), аутор студије је прво укратко рекапитулирао манифестације постмодернизма у словенским књижевностима. Затим се усмерио на представљање изабраних научних и есејистичких размишљања о постмодернизму у контексту чешке мисли о књижевности и чешке историјске науке. Аутор је ово тумачење поделио на укупно три фазе. Прва, која датира из деведесетих година прошлог века, а одвијала се на пољу књижевне науке и публицистике углавном у две линије, назване „естетизованом“ и „академском“ и оне имају релативно разнолики и емотивни приступ. С друге стране, чешки историчари су, уз ретке изузетке, постмодернизму током разматране деценије поклањали релативно мало пажње. Други талас дискусија након 2000. године већ је учврстио постмодернизам у чешкој књижевној мисли као појаву која очигледно спада у координате домаће културе. У чешкој историографији тога доба, ова струја је и даље остала на маргинама пажње. Трећи, до сада најближи период односи се на последњих неколико година, када се дебата о постмодернизму, који се већ схвата као затворено поглавље у културној историји, више преселила у област филозофије и социологије. Аутор студије закључује да темељнија критичка анализа постмодернизма у чешким условима још увек није у потпуности спроведена, вероватно пре свега због нејасне дефиниције овог феномена, те тако то остаје одређени дуг чешких хуманистичких и друштвених наука.

Кључне речи: постмодерна, постмодернизам, књижевна култура, културна историја, чешка књижевност после 1989. године, чешка историографија након 1989. године.

TRILÓGIA MAROŠA KRAJŇAKA¹

V príspevku analyzujem prózy *Carpathia*, *Entropia* a *Informácia* od slovenského spisovateľa zo strednej generácie Maroša Krajňaka. Kombinovaním dokumentárnych a fiktívnych motívov a postáv, ako aj realistických, lyrických a magickorealisticých naratívnych postupov spisovateľ v tejto svojráznej trilógii rekonštruje postupný, no nezastaviteľný proces zániku Rusínov, malého slovanského národa obývajúceho časti územia dnešného Slovenska, Poľska a Ukrajiny. Zo žánrového aspektu ide o autobiografické prózy, miestami s prvkami cestopisu alebo reflexívnej eseje. Dominujú v nich nostalgické spomienky narátora na detstvo, ktoré neraz nadobúdajú groteskný, vo svojej podstate i deziluzívny pohľad na zobrazovanú skutočnosť. Takúto mozaiku motívov, naratívnych postupov a stratégií homogenizujú esejisticky skoncipované časti textu, reflektujúce javy, ktoré poznačili nielen dejiny tohto národa, ale aj novšie dejiny Európy.

Kľúčové slová: Maroš Krajňak, trilógia, Rusíni, dokumentárnosť, lyrizácia, magický realizmus, autobiografia, cestopis, esej.

The paper analyzes the novels *Carpathia*, *Entropia* and *Informacia* written by the Slovak writer of middle generation Maroš Krajňak. Using a combination of documentary and fictitious motifs and characters, as well as realistic, lyrical and magic-realistic narrative techniques, in this trilogy of a sort the writer reconstructs a gradual, yet unstoppable process of the disappearance of Ruthenians, a small Slavic nation settled on the borders of Slovakia, Poland and Ukraine. As for the genre, this prose is basically autobiographic with elements of travel writing and a meditative essay. The novels are dominated by nostalgic memories of childhood, which often assume a grotesque and essentially a disillusionary view of reality. Such a mosaic of narrative techniques and strategies are homogenized by essayistic parts of the text, where Krajňak analyzes the phenomena that marked not just the history of these people, but also the recent history of Europe.

Keywords: Maroš Krajňak, trilogy, Ruthenians, documentary, lyricization, magic realism, autobiography, travel writing, essay.

Hlavná „postava“ trilógie Maroša Krajňaka (1972, Svidník), ktorú tvoria prózy *Carpathia* (2011), *Entropia* (2012) a *Informácia* (2013), je metaforická *Krajina* – geograficko-toponymicky a politicko-štátne len načrtnuté (juhovýchod Poľska, východ Slovenska, západ Ukrajiny), presne nevyhranené územie, v románoch pomenované najčastejšie Zóna, Halič, Carpathia či Florinská monarchia. To, čo najviac vymedzuje a homogenizuje túto Krajňakovu *Krajinu* a vo veľkej miere spája jeho texty do trilógie, sú Rusíni, národ, ktorý na jej území žije alebo v minulosti žil, no ktorý v súčasnosti postupne a nezastaviteľne speje k svojmu zániku. Romány sú sčasti poznačené autoštylizáciou a rozprávanie sa najčastejšie uskutočňuje z pozície „márnoratného syna“, ktorý sa, hľadajúc seba, vlastnú identitu či identitu svojho národa,

¹ Príspevok vznikol v rámci projektu číslo 178017 *Diskurzy menšinových jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe*, ktorý financuje Ministerstvo vedy a školstva Srbska.

vracia „zo sveta“ (Bratislava) domov, do rodiska a pritom sa usiluje pochopiť, uchopiť a zachovať tento radikálne sa meniaci svet. Na tieto ciele autor využíva rozličné naratívne prvky, postupy a stratégie: od dokumentárno-publicistických cez esejisticko-reflexívne až po mýticko-legendické, lyrizujúce a nie na poslednom mieste i surrealisticke a magickorealisticke. Zapája sa tak do ústredného prúdu súčasnej slovenskej prózy, ktorá sa na začiatku 21. storočia rozličnými, často „rozchádzajúcimi sa cestičkami“, postupne, no nezastaviteľne vzdŕaľovala od dominujúcej postmodernej poetiky z konca 20. storočia. Tento Krajňakov literárny odklon možno označiť ako regionalizmus a vnímať ho v kontexte poetologickej súdržnosti spisovateľov určitého regiónu, v tomto prípade východného Slovenska (Milan Zelinka, Stanislav Rakús, Václav Pankovčín a i.). Autori monografie *Hľadanie súčasnosti* tento typ prózy definujú takto: „Pod pojmom regionalistická literatúra nechápeme kvalitatívne slabšiu tvorbu, zvyčajne aj svojou témou, prípadne jazykom (nárečie) obmedzenú na niektorú lokalitu, ale ten typ literatúry (prózy), ktorý kladie zvláštny dôraz na geografický priestor ako jednu z dôležitých zložiek literárneho diela. V regionalistickej próze je výraznený vzťah priestoru ako čisto literárnej, teda fikčnej kategórie s nefikčným, 'skutočným' priestorom.“ (Passia a i. 2014: 68). Myslím si však, že prozaická tvorba Maroša Krajňaka nesie i označenie (novo)angažovanej literatúry, pojem dlhodobou ideologicky dehonestovaný, avšak v súčasnosti čoraz viac nahrádzajúci postojový defetizmus a skepsu postmoderného spisovateľa, ale i jeho prvoradú zameranosť na textovú skutočnosť. To znamená, že Krajňak nachádza inšpiráciu pre svoju prozaickú tvorbu predovšetkým v empirickej realite, voči ktorej v románoch sústavne zastáva angažovaný, pritom výrazne kritický, neraz tiež ironický postoj, a to nielen voči súčasnej spoločensko-politickej (ne)usporiadanosti sveta, ale zvlášť voči rozličným, vo svojej podstate archetypálnym prejavom ľudskej deštrukcie a zla.

Prvá časť trilógie, román *Carpathia*, sa začína lyrizujúcim opisom *Krajiny* odpozorovanej z perspektívy rozprávača-motocyklistu. *Krajinu*, ktorou cestuje, skúma a zároveň sa s ňou zžíva: „Každou z nich prúdím a chcem, aby všetky prúdili vo mne.“ (Krajňak 2011: 5), rozprávač definuje ako Zóny² 0, 1, 2, 3 a X, rozdelené na základe štátneho príslušnosti: 0 je poľská časť, 1, 2 a 3 sú slovenské územia a X ukrajinská časť takto vnímaných zón. Vymedzenie tejto Krajňakovej *Krajiny* je teda provizórne, jej hranice sú fluktuatívne, nekryjú sa v úplnosti so štátnymi, ale sú určené predovšetkým prítomnosťou Rusínov, ich jazykom, kultúrou a dejinami.³

Rozprávač na svojich potulkách oslovuje a fotografuje obyvateľov *Krajiny*, čím vlastne nostalgicky privoláva spomienky na detstvo a mladosť. Rekonštruje tak minulosť, predovšetkým vlastnú či rodinnú, ale i národnú, rusínsku. Týmto návratom do rodiska chce oživiť spomienky, uschovať ich a upevniť v pamäti a tak ich zachrániť pred nevyhnutným zánikom: „Zachytávam obrazy opustených domov, ktoré sa už čoskoro stratia. Teraz ma fascinujú. Neskôr sa k nim stále musím vracieť. V ich

² Nemožno si nevšimnúť alúziu na film *Stalker* od režiséra Andreja Tarkovského, s ktorým Krajňakovu prózu spája najmä románom evokovaná dystopická, postapokalyptická atmosféra. K tomuto režisérovi sa Krajňak vracia aj neskôr, apostrofujúc jeho film *Nostalgia*, jednoznačne tak podčiarkujúc rozprávačov postoj či pocit k zobrazenej skutočnosti.

³ Spisovateľ tento národ a jeho jazyk vo svojich románoch nikde priamo nepomenúva, čím chce zrejme naznačiť, že ide o poslednú, „mŕtvu fázu“ asimilácie a vystaňovania, teda odumierania tohto národa a jeho jazyka.

zadebnených oknách vidím výčitku, že som sa nikdy nepozrel do vnútra. Mohol som ich útroby zachytiť v mojej mysli a neskôr znova premeniť na skutočnosť.“ (Krajňak 2011: 42). Postoj rozprávača k zanikajúcemu svetu *Krajiny* je teda v podstate dvojaký: na jednej strane záchranný, poznačený úsilím o skanzenizáciu, zakonzervovanie a trvale zafixovanie tohto zanikajúceho sveta vo vlastných spomienkach, ale i v akejsi univerzálnej civilizačnej pamäti; no súbežne je i realisticko-pragmatický, uvedomujúci si nezastaviteľnosť zániku spôsobeného násilnou deportáciou, asimiláciou a emigráciou obyvateľov *Krajiny* i márnosť každého úsilia vynaloženého na jeho zastavenie, znemožnenie: „Redaktorovi niečo splietam o zastavenom vývoji, že toto je zbytočne nostalgické pripomínanie si už mŕtvej fázy, ktorú už dávno malo vystriedať niečo iné...“ (Krajňak 2011: 52).

Východiskovú cestopisno-reportážnu perspektívu rozprávania, realizujúceho sa v prítomnom čase a v prvej osobe jednotného čísla, spisovateľ sústavne prerýva a kombinuje so spomienkovo-historickými pasážami, a to najmä takým spôsobom, že vonkajšia skutočnosť, príroda a ľudia, s ktorými sa narátor stretáva, u neho asociačne vyvolávajú rozličné reminiscencie na minulosť, blízku alebo ďalekú, osobnú, no tiež históriu *Krajiny* a jej obyvateľov, v ktorých sa rozprávač či spisovateľ demiurg neraz reinkarnuje (do strýka, otca, pastiera či iných postáv), preberajúc aj ich perspektívu nazerania na skutočnosť. Tieto príbehy Maroš Krajňak v sujetotvorbe románu upravuje a spája predovšetkým podľa princípov filmového strihu, vytvárajúc tak svojráznu kaleidoskopickú literárnu mozaiku, akýsi trojrozmerný obraz zanikajúcej *Krajiny*: „Som ako skutočný *Stalker*, ktorý sa po dlhom čase vrátil zo Zóny, a teraz nastupujúcim spánkom pretínam predchádzajúce vnímanie, aby sa takto do mňa dostal už dávno mŕtvy Tarkovskij. On mi s mojím predošlým dovoľením skopíruje všetky závitky a získané obrazy potom po zostrihaní preniesie na svoj nový film.“ (Krajňak 2011: 98). Zrejme však je, že príbehy utvárajúce tento základný sujetový rámec, majú v románe väčšinou „nebeletristické“, všedné, neraz až triviálno-bizarné motivačné východisko a takéto rozprávanie potom celkovo inklinuje k cestopisno-reportážnym, čiže v podstate publicistickým žánrom. Také sú najmä zobrazené udalosti a osobnosti súvisiace s rozprávačovým primárnym predsavzatím hľadať v *Krajine* materiálne pozostatky z druhej svetovej vojny pre Múzeum vojny, taký je aj výrazne deziluzívno-ironický opis jeho návštevy tradičnej folklórno-kultúrnej slávnosti Rusínov i jeho prítomnosť na grotesknej rekonštrukcii tzv. Karpatsko-duklianskej operácie pri oslobodzovaní Československa, také sú tiež jeho stretnutia a rozhovory s rozličnými reálne existujúcimi osobnosťami *Krajiny*... Beletristicky atraktívnejšie, so zreteľnejším konfliktom a napätím, sú príbehy, inšpirované minulosťou, dejinami *Krajiny*, predovšetkým tragickými udalosťami z druhej svetovej vojny a tesne po jej ukončení, ktoré narátor rekonštruuje na základe svedectiev priamych účastníkov. Sú to príbehy súvisiace s nemeckou okupáciou i s viacnásobnými násilnými deportáciami jej obyvateľov, najmä však s vojnou vyvolanou nenávisťou a násilím medzi jednotlivými národmi obývajúcimi toto územie. Na dané historické tematické východisko nadväzujú aj rozprávačove spomienky na vlastné detstvo a mladosť, prežité v rodisku, takisto do značnej miery poznačené vojnovými udalosťami, a to jednak priamo, prostredníctvom materiálnych pozostatkov z vojny (zbrane, uniformy, náboje, kosti mŕtvol atď.), ktoré rozprávač nachádza, jednak cez starootcovské rozprávania o vojne, ktoré mu zostali natrvalo zafixované v pamäti.

Obidve tematicko-motivačné paradigmy, teda prítomnostnú a minulosťnú, sa autor sústavne usiluje ozvláštniť, „beletrizovať“, najmä prostredníctvom lyrických postupov a prvkov, zvlášť pri opisoch prírody *Krajiny*. V danom kontexte Krajňak využíva, nie vždy funkčne, mystifikáciu alebo perifrastický opis. Mám dojem, že Krajňak zvlášť produktívne ozvlášťňuje daný základný, v podstate bezkonfliktný príbeh rozprávača/hlavnej postavy vtedy, keď využíva poetologické prvky a postupy magického realizmu, prejavujúce sa ako bytostné sklbenie reálneho a ireálneho či magického s empirickým. Tvorivé impulzy južnoamerického magického realizmu v románoch Maroša Krajňaka zaevidovali prakticky všetci ich interpretátori (Marta Součková, Vladimír Barborík, Radoslav Passia, Pavol Markovič a i.), rozširujúc ich aj o viac-menej kompatibilné postupy a znaky surrealizmu, naturizmu či o podobné tendencie v novej ukrajinskej literatúre, prípadne o niektoré znaky ľudovej slovesnosti. Funkciu a význam magickorealistickej poetiky vo svojej tvorbe Krajňak priamo explikuje v poslednom románe trilógie *Informácia*: „*Florinská monarchia, krajina bez žijúceho vladára, ty svojim obyvateľom podsúvaš lyrické bludy, napríklad také, že flóra a fauna sú v podstate jedno, keď zhyne živočích, znova sa vráti ako krásna rastlina a naopak. Alebo že každé svetlo prichádzajúce z neba má špecifickú chuť a zároveň vôňu, rozlíšiť sa dajú iba so zavretými očami, každý tvoj človek vie takto zo slnka dokonale presnosťou vyrátať čas, dokáže hravo rozoznať aj fázu luny, vie neomylné určiť typ a názov každého vesmírneho objektu. Presvedčila si ľudí, aby neexistovali týždne a mesiace, každý deň má vždy úplne nový názov. V tebe sa dá žiť iba obstarožný magický realizmus, všetko mu podlieha, pokusy vymaniť sa z neho sa vždy končia fatálnym nezdarom, každá začatá skutočnosť má v sebe niečo nezvyčajné.*“ (Krajňak 2013: 11). Tento Krajňakov román, ale aj jeho ďalšie prózy¹ však od magického realizmu diferencuje akási autorská „nedôslednosť“, čiže očividná poetologická rozpoltenosť jeho sujetotvorby na magickorealisticke zobrazenie *Krajiny* a publicisticky kreovaný obraz skutočnosti nachádzajúcej sa mimo nej.

Takáto tvorivá „rozdvajenosť“ je už menšia v druhom Krajňakovom románe *Entropia*, ktorý sa nesie prevažne práve v znamení magickorealistickeho, ale miestami i groteskného zobrazovania skutočnosti. Rozdiel medzi *Carpathiou* a *Entropiou* vidno i v spôsobe rozprávania a koncipovania rozprávača. Zatiaľ čo v prvom Krajňakovom románe sa objavuje realisticky stvárnený rozprávač, ktorého mohol čitateľ stotožňovať so samotným autorom, v *Entropii* sa hlavná dejová niť uskutocňuje prostredníctvom dvoch breugelovsky vykreslených postáv, kamarátov Buka a Forela,² ktorí sú hlavní fokalizátori deja a čitateľ sa na rozprávané príbehy pozerá najmä ich očami: „*Niektorí cudzí zakričali jedinú nezrozumiteľnú slovo a v očiach Buka a Forela sa objavuje nový dej. Oni získavajú spoločný, zjednotený zrak, ktorý sa teraz ocitá v ďalekej dedine.*“ (Krajňak 2012: 10). Schopnosť týchto postáv prestupovať ľubovoľne v čase a priestore autor neraz využíva vo svojej sujetotvorbe, no aj napriek tejto možnosti rozprávanie v *Entropii* už nemá taký výrazný cestopisno-reportážny

⁴ Okrem už uvádzanej románovej trilógie publikoval Krajňak v roku 2016 román *Pogodowitz*, ktorý však tematicky už len okrajovo nadväzuje na jeho prvé tri prózy.

⁵ Literárna kritika sa pokúsila nájsť i hlbšiu symboliku v menách týchto dvoch postáv, no nazdávam sa, že tu ide o „dvojedinú“ postavu, s dôrazom na jej očividnej prostoduchosti, miestami až naivity ako výrazu „nevinnosti“, s iba ktorou možno čeliť archetypálnemu zlu, proti ktorému v románe bojuje.

ráz ako v Krajňakovom debute, ale sa značne „beletrizuje“ a nadobúda i niektoré typické znaky románu cesty, teda literárneho zobrazenia cestovania postáv s vopred stanoveným cieľom, najčastejšie s predsavzatím uskutočniť nejaké dôležité životné poslanie. Zatiaľ čo v prvom Krajňakovom texte rozprávač zároveň i hlavná postava cestovala bežnými dopravnými prostriedkami (bicykel, motocykel, auto či vlak), v románe *Entropia* je pohyb Buka a Forela prinajmenšom netradičný, neraz i fantastický: tieto postavy síce cestujú predovšetkým pešo, ale nereálne rýchlo bežia, niekedy napríklad i na pásovom stroji, ktorý ťahá vlečku, potom na obrovskom hadovi, oranžových koňoch alebo chrbtoch dvoch bačových psov...

Východiskový príbeh v románe *Entropia*, koncipovaný zrejme na dokumentárnom podklade, pramení v medzietnickom pogrome, ktorý sa odohral počas druhej svetovej vojny v ukrajinskej dedinke Kurdybanivka. Tento príbeh nadobúda fantastický ráz prostredníctvom zobrazenia jedného z priamych účastníka tejto tragickej udalosti, ktorý sa po smrti reinkarnuje v prešovskom čudákovi Pepovi. V tomto podstatnom motíve autor rozvádza základnú myšlienku v románe, tézu o archetypálnej podstate zla, čiže o jeho odvekej a nepretržitej prítomnosti v človekovi: „*Pepo je preto prítomný v každom človeku a v každom z nich aj zostane.*“ (Krajňak 2012: 18). Postavy Buko a Forel majú zistiť, akým spôsobom sa táto nepretržitost' zla uskutočňuje, čo ju umožňuje. Aby vyriešili túto záhadu, cestujú do Kurdybanivky, jedinou obyvateľkou ktorej je starena, Pepova manželka. Tajomstvo Pepovho prevtelenia im však neprežradí ona, ale Simon Wiesental,¹ chýrny židovský lovec nacistov: spočíva v odvare – elixíre získanom z krvavej katovej sekery, ktorý vrah sústavne pije a tak sa obrodzuje, čiže získava nesmrteľnosť.

Aj napriek autorovmu úsiliu evokovať sústavnejšie ako v predošlom románe magickorealistickú *Krajinu* nadobúda zobrazovaná skutočnosť i v tomto románe namiesto magickej miestami akúsi bizarno-grotesknú podobu. Také sú vo veľkej miere udalosti odohrávajúce sa v meste, čiže Prešove (vyčítanie učňov, burleskný opis reprodukcie porno filmu, groteskný príbeh s travestítom a podobne), no taká je najmä časť románu pomenovaná sitkom *New Galicia No. X.*, ktorej dej zobrazuje americký osud vystaňovalcov z *Krajiny*, pričom primárny je ironicko-satirický tón rozprávania, potláčaný stereotypnosťou a nezáživnosťou udalostí príbehu. Podobne ako v predošlom románe aj tu sa autor usiluje za každú cenu ozvláštniť všedný príbeh a často využíva perifrázy; namiesto bežného priameho pomenovania javu využije „ozvlášťujúci“, no často i banálny opis: „*To, čo v ňom zostalo neovládateľné, sa teraz dostáva von cez jeho drobné oči. Tie sa najprv rýchlo sformovali do nového tvaru, akoby náhle narástol ich objem a ich jamky to nedokázali prijať. Potom sa však všetko upokojilo, Vnukove oči sa zahĺbili späť do hlavy, ktorá teraz rozmýšľa nad možnosťou vedieť o žijúcom Weinbergerovi viac.*“ (Krajňak 2012: 42). Na rozdiel od postupov dekompozície a mozaikovitosti, ktoré Krajňak primárne využíval vo svojom debute, v *Entropii* Krajňak už buduje pevnejšiu naratívnu štruktúru s výraznejšou ústrednou dejovou líniou. Žánrovo je tento román tiež jednoznačnejšie koncipovaný a popri znakov románu cesty a historického románu v ňom možno zaregistrovať

¹ Okrem Wiesentala, narodeného v blízkosti Kurdybanivky, autor zapája do svojich príbehov aj iné historické postavy, ktoré sa viažu k územiu *Krajiny*; taký je napríklad John von Neumann, vedec židovského pôvodu, jeden z konštruktérov atómovej bomby alebo známy umelec Andy Warhol.

aj znaky vedeckej fantastiky, najmä v závere. Očividné však je, že románový príbeh má len navonok pozitívny spád a za prvoplánovým happy endom sa skrýva trpká irónia, až sarkazmus, čo je ešte zjavnejšie v kontexte celkového dystopického koncipovania Krajňakovej románovej trilógie, evokujúcej nezastaviteľnosť entropie, čiže zvyšovania sa neusporiadanej svetovej udalosti na konci románu, kde hlavné postavy Buko a Forel prostredníctvom eucharistie, realizujúcej sa za pomoci vína a keksov najprv znemožnia šírenie zla a následne vrátia postavu Pepa, stelesnenie zla, do detstva, „nevinného“ začiatku života, pričom im „pomáha“ singularita, vyvolaná pohanským bohom Perúnom: „*Počas predchádzajúceho prerodu sa zmenil aj Pepov tieň a je z neho znova človek. Je to malý Pepo, možno šesťročný chlapec, stojí na moste a s ním sa tu objavuje aj jeho matka a otec.*“ (Krajňak 2012: 143).

Príbeh v tretej časti Krajňakovej trilógie, v románe *Informácia*², začína opisom fíremného zájazdu v horskom hoteli, na ktorom sa zúčastňuje aj hlavná postava v románe, Fedy. Je to kulminácia Fedyho hľadania seba či svojho životného rámca, poznačeného rozčarovanosťou, zhnusením, vyprázdnenosťou, nudou... Táto udalosť je príležitosťou, aby sa Fedy pozastavil a zamyslel nad sebou a svojím dovtedajším životom. Rozprávanie sa tak v ďalších kapitolách románu sústreďuje na svojrážnu rekonštrukciu Fedyho životnej cesty, jeho hľadania seba a miesta vo svete či v spoločnosti. V rozvíjaní príbehu spisovateľ uplatňuje naratívne postupy typické pre žáner vývojového románu, ktoré však postupne nadobúdajú aj znaky iniciačného románu. Vidno to najmä v závere tejto prózy, kde autor zobrazuje radikálny prerod hlavnej postavy, ktorá sa po dlhom blúdení a hľadaní poznačenom pocitom márnosti a životnej porážky vzdáva dovtedajšieho (spôsobu) života,³ vracia sa do rodiska, do virtuálno-konkrétnej Florinskej monarchie,⁴ prekonáva životnú krízu a tak nachádza východisko zo životného labyrintu.

Najväčšiu časť románu *Informácia* teda zaberá určitá rekapitulácia Fedyho prejdenej životnej cesty, ktorá začína jeho odchodom (vlakom) z rodiska, z provincie na východnom Slovensku a príchodom na štúdiá do veľkého mesta, zrejme do Bratislavy. V tejto časti príbehu spisovateľ zobrazuje študentský život v „internátnej liahne ničoty“ (Krajňak 2013: 35), poznačený celkovou nízkou úrovňou štúdia, nehygienickými podmienkami v internáte, nezrelosťou a najčastejšie i nezáujmom študentov o vzdelanie, ich permanentným opíjaním či sexuálnym hýrením. Narácia je v tretej osobe, ale fokalizátorom je Fedy a rozprávač evokuje jeho pocity nenaplnenosti, postojovej dezorientovanosti, no tiež revolty a vzbury. Svojrážnou ilustráciou takto zobrazenej skutočnosti a následne i pocitov hlavnej postavy môže byť v próze apostrofovaný film/„performancia“ dánskeho režiséra Larsa von Triera *Idioterne*, v ktorom mladí ľudia zámerne, teda provokačne napodobňujú „nenormálne“ či „idiotické“ správanie sa väčšiny „normálnych“ ľudí. Krajňakovo prozaické „imitovanie“ Trierovej sfilmovanej „performancie“, teda spisovateľove opisy bizarno-banálnych udalostí zo študentského života, bez výraznejšej tenzie a ironicko-satirického pri-

² O nadväznosti a vzťahu názvov románov *Entropia* a *Informácia* v kontexte súčasných vedeckých teórií dôkladne píše Pavol Markovič vo svojich interpretáciách Krajňakových próz.

³ Pri rituáli iniciácie je to spravidla symbolická smrť a následne znovuzrodenie.

⁴ Krajňak si tu čiastočne vypožičiava názov štátneho útvaru Rusínov, ktorý pod názvom Florinská republika necelý rok existoval v oblasti dnešného juhovýchodného Poľska.

farbenia, však často vyznievajú ošúchane, nudne, povrchno, teda vcelku mľkvo a nezáživne. Autor sa síce aj tu, podobne ako vo svojich predošlých prózach, pokúsil rozprávanie o všedných, v podstate bezkonfliktných udalostiach ozvláštniť, no v modelovanom, urbánnom prostredí mohol len ťažko na tento účel využívať lyrizačné a magickorealistické prvky a postupy, bytostne prináležiace prírodnému prostrediu Florinskej monarchie. Krajňak tak znovu siaha predovšetkým po rozličných druhov perifrázy, ktoré však rozprávanie spravidla neozvláštnujú a neprehlbujú, ale skôr ho len významovo rozvodňujú a banalizujú.

Do tejto hlavnej dejovej línie zobrazujúcej osud Fedyho autor zapája aj príbeh jeho najlepšieho kamaráta Vaxa, ktorý však neštuduje, ale blúdi Európou a Amerikou hľadajúc pracovné uplatnenie, ale ešte viac seba. Narácia o Vaxových potulkách nadobúda, okrem značnej klišéovitosti, neraz tiež bizarno-grotesknú podobu, najmä pri zobrazení jeho krátkotrvajúceho pobytu v Amerike, v návšteve u bratranca Ronalda. Po neúspešnej ceste do Ameriky sa Vaxo spolu s Fedym vracia do rodiska, do *Krajiny*, s predsavzatím „vstúpiť do epicentra florinskej mágie“ (Krajňak 2013: 54). Ale po vcelku rozčarujúcich návštevách niektorých legendárno-mýtických florinských osobností Vaxo „konečne našiel hľadané miesto“ (Krajňak 2013: 77) – natrvalo zakotví u strýka Michala a stáva sa pustovníkom. Fedy sa však vracia späť do civilizácie, skončí fakultu a zamestnáva sa v konzultačnej firme. Jeho rozčarovanosť z takéhoto života a takto usporiadanej spoločnosti je vyjadrená v časti s príznačným pomenovaním *Hymnus na kokotizmus*, ktorý však svojím moralizátorstvom a expresívnou patetikou pôsobí štýlovo nesúrodo, umelo. Zároveň je však v tomto texte vyjadrený pre románový príbeh dôležitý iniciačný zlom, teda smrť „starého“ Fedyho a náznak jeho radikálnej životnej transformácie. Daná zmena sa prejaví v jeho definitívnom návrate do rodiska, do opusteného rodičovského domu a v rozhodnutí zostať tu natrvalo žiť: „(...)vzdal sa navždy sily mestského cynizmu, za to získal samozrejmý lyrizmus florinských Karpát.“ (Krajňak 2013: 117).

Aj v tomto Krajňakovom románe sa príbeh, aspoň navonok, končí happy endom, v „postapokalyptickej“ budúcnosti, v ktorej sú hlavné postavy, Fedy a jeho kamarát Vaxo, už stredovekí ľudia, pustovníci, ktorí konečne nachádzajú seba, vlastnú identitu a zmysel života, a to v návrate do prírody, ku svojim koreňom. Dokladom toho môže byť aj ich nachádzanie symbolického svätého grálu, konkrétne cirkevných relikvií, ukrytých pred vojenským plienením. Takéto prvoplánové „šťastné“ ukončenie *Informácie* neprekvapuje, keďže podobne sa končia aj predchádzajúce romány Krajňakovej trilógie. V kontexte súčasnej slovenskej prózy je takáto utopickosť, podžáner sci-fi literatúry, príznaková, lebo väčšina súčasných spisovateľov (Peter Maczovszky, Viliam Klimáček, Ondrej Štefánik a iní), využívajúcich vo svojich prózach postupy (vedeckej) fantastiky, frekventovane zobrazujú dystopickú skutočnosť. Keď však takýto Krajňakov „optimizmus“ vnímame v širších významových konotáciách jeho románovej trilógie, javí sa nám predsa len ako autorova irónia, miestami až drsný sarkazmus, zastierajúci výraznú dystopickú skutočnosť zobrazujúcu nezastaviteľnosť zániku nielen jedného národa, Rusínov, ich jazyka a kultúry, ale aj neúprosnosť zániku civilizácie: „Blízky zánik Florinskej monarchie je predzvesťou agónie zvyšku sveta, po nej rovnako zaniknú všetky národy a ďalej všetky štáty, spoločenstvá ľudí sa na istý čas presunú do virtuality...“ (Krajňak 2013: 11).

Literatúra

- Barborík, Vladimír. „Poznámky k súčasnej próze: súvislosti a tri knihy Maroša Krajňaka”. *Romboid*, 49, 5–6, 2014: 55–63.
- Krajňak, Maroš. *Carpathia*. Bratislava: Trio Publishing, 2011.
- Krajňak, Maroš. *Entropia*. Bratislava: Trio Publishing, 2012.
- Krajňak, Maroš. *Informácia*. Bratislava: Trio Publishing, 2013.
- Krajňak, Maroš. *Pogodowitz*. Bratislava: OZ BRAK, 2016.
- Markovič, Pavol. „Maroš Krajňak: *Carpathia*.” (In:) *TOP 5 (slovenská literárna a výtvarná scéna 2011 v odbornej reflexii)*. Prešov: FACE, 2013, 42–47.
- Markovič, Pavol. „Maroš Krajňak: *Entropia*.” (In:) *TOP 5 (slovenská literárna a výtvarná scéna 2012 v odbornej reflexii)*. Prešov: FACE, 2014, 40–45.
- Markovič, Pavol. „Variácie a posuny v Karpatskej trilógii”. *Romboid*, 49, 5 – 6, 2014: 112–114.
- Passia, Radoslav. „Problémy a kontexty jedného debutu”. *Romboid*, 47, 5 – 6, 2012: 120–123.
- Passia, Radoslav, Taranenková Ivana. *Hľadanie súčasnosti. Slovenská literatúra začiatku 21. storočia*. Bratislava: LIC, 2014.
- Souček, Jakub. „Farebná próza”. *RAK*, 18, 10, 2013: 42–43.
- Součková, Marta. „K poetike próz Maroša Krajňaka.” (In:) *Studium Carpatho-Ruthenorum 2019. Štúdie z karpatorusinistiky 11*. Prešov: PU v Prešove – Centrum jazykov a kultúr národnostných menšín, Ústav rusínskeho jazyka a kultúry, 2019, s. 10–22.

Adam Svetlík

TRILOGIJA MAROŠA KRAJNJAKA

Rezime

U radu se analiziraju romani *Carpathia*, *Entropia* i *Informacia* slovačkog pisca srednje generacije Maroša Krajnjaka (Maroš Krajňak). Kombinovanjem dokumentarnih i fiktivnih motiva i likova, odnosno realističkih, lirskih i magičnorealističkih narativnih postupaka pisac u ovoj svojevrsnoj trilogiji rekonstruiše postepeni, no nezaustavljiv proces nestajanja Rusina, malog slavenskog naroda, nastanjenog na tromeđi sadašnje Slovačke, Poljske i Ukrajine. Sa žanrovskog aspekta ove proze imaju u osnovi autobiografski karakter sa elementima putopisa, ali i meditativnog eseja. U njima dominiraju nostalgичne uspomene na detinjstvo, koje često poprimaju groteskni, u svojoj suštini deziluzivni pogled na prikazivanu stvarnost. Ovakav mozaik narativnih postupaka i strategija homogenizuju esejistički koncipirani delovi teksta, u kojima Krajnjak analizira pojave koje su obeležile ne samo istoriju ovog naroda, nego i noviju istoriju Evrope.

Ključne reči: Maroš Krajnjak, trilogija, Rusini, dokumentarnost, lirizacija, magijski realizam, autobiografija, putopis, esej.

ДОСТОЕВСКИЙ КАК ВЕХА В ДУХОВНОМ СТАНОВЛЕНИИ С.И. ГЕССЕНА

В данной статье рассматривается духовный путь Сергей Иосифовича Гессена, важной частью которого стало обращение к творчеству Достоевского. Ключевые работы о Достоевском были написаны в эмиграции, что свидетельствует о значимости художественного и публицистического наследия Достоевского как для всей эмиграции, так и для формирования мировоззрения С.И. Гессена. Корпус философских работ Гессена, включающий опубликованные сочинения, архив, лекции, говорит об особой роли Достоевского в философской мысли С.И. Гессена, и анализ этих работ позволяет проследить как кристаллизуется и выделяется «тема Достоевского» в духовном становлении.

Ключевые слова: С.И. Гессен, Ф.М. Достоевский, русская эмиграция, Братья Карамазовы, Бесы.

This article discusses the spiritual path of Sergei Iosifovich Hessen, an important part of which was the appeal to the work of Dostoevsky. Key works about Dostoevsky were written in exile, which indicates the importance of Dostoevsky's artistic and journalistic heritage for the Russian emigration as well as shaping the worldview of Hessen. The corpus of Hessen's work, which includes published works, archives and lectures, speaks about the importance of Dostoevsky in the philosophical thought of S. I. Hessen, and the analysis of these works allows us to trace how the "theme of Dostoevsky" is crystallized as part of spiritual growing up.

Keywords: S.I. Hessen, F.M. Dostoevsky, good, evil, tragedy, emigration, *The Brothers Karamazov, Demons*.

Философское и педагогическое дарование С.И. Гессена не раз высоко оценивалось многими видными богословами и философами. В частности, В.В. Зеньковский, писал, что в философской и творческой мысли Гессена трансцендентализм оставил значительный след, тесным образом уживаясь с опытами метафизики и диалектическим методом. В.В. Зеньковский, со своей стороны, отмечает, что Гессен «ястрее и острее других выразил позицию трансцендентализма в сфере антропологии» (Зеньковский 2001: 662). Н.О. Лосский, с другой стороны, включает С.И. Гессена в ряд представителей трансцендентально-логического идеализма и считает, что «при разработке проблемы этики и социальной философии С.И. Гессен <...> подходит вплотную к интуитивизму и стремится расширить его при помощи концепции практической волевой интуиции, которую называет „волезрением“» (Лосский 2011: 425)

Б. В. Яковенко в Гессене отмечал разностороннего исследователя, заступавшего оригинальную концепцию трансцендентно-диалектического онтологизма, который, как считает упомянутый автор, основывается на трех идеях: «1) многообразия и многослойности бытия; 2) неисчерпаемости Абсолюта никакой

из уже воплощенных и выраженных сфер действительности; 3) и идее творческой, совершенствующейся природы диалектического процесса, в котором высший принцип остается в „увиденном“ низшем, без полного снятия последнего, а только в более совершенном существовании их обоих» (Яковенко 2003: 417).

В. П. Прищепа подчеркивал, что в творчестве писателей первой волны эмиграции¹, к которым относится Гессен, выделялись три задачи: «1. Сохранить память о дореволюционной России и ее национальном самосознании, цивилизации и духовных ценностях. 2. Стремление влиять на общественную жизнь в Советской России, добиваясь политических перемен. 3. Осмысление трагического для человеческого опыта социалистической революции в России» (Прищепа 1994).

На примере судьбы и творчества Гессена в очередной раз подтверждаются сказанные Ремизовым слова в 1919-ом году, когда страна проходила через страшный кризис: «Достоевский – это Россия. Без Достоевского – нет России» (Ремизов 2000: 358). Почти однозначно можно сказать, что «эмиграция первой волны неизменно „держит в уме“ автора „Бесов“». Более того, он – своего рода сквозной сюжет, мера и точка отсчета в главном историческом споре: что случилось с Россией, каким представляется ее прошлое и есть ли у нее будущее?» (Волгин 2007). Надо отметить, что «особую роль сыграло его (Гессена – прим Л.М.) участие в работе организованного А. Бемом, литературоведом и активным деятелем русского зарубежья, Семинарии по изучению Достоевского при Русском народном университете в Праге» (Ратушина 2015: 114).

Если говорить об исследовательских дисциплинах, в рамках которых писал С. Гессен, то наряду с теоретической философией, социальной философией, философией образования выделяются работы, направленные на исследование метафизических и антропологических вопросов. Выискивание ответов на указанные вопросы привело Гессена к многоакурсной интерпретации Достоевского², на основании творчества которого он построил многие философско-антропологические положения, что в то же время ознаменовало восстановление прерванной дореволюционной традиции. Таким образом, можно говорить об активном использовании кодов литературных произведений классика, и «через Достоевского Гессен по сути обращается к христианским истокам русской религиозной философии» (Ермишин 2012: 105).

К серии текстов Гессена, которые связаны с Достоевским и темами Достоевского, можно приписать несколько работ: «*Трагедия добра в „Братьях Кара-*

¹ Представляется весьма важным вопрос осмысления культурной миссии русской эмиграции в общецивилизационном процессе, в котором, несмотря на обособления от Советского государства, происходило стремление к диалогу с русской традицией и оставшейся в России интеллигенцией. (см. подроб. (Беляев 2005), (Кишкин 1995)).

² Н.В. Очироконова в кандидатской диссертации настаивает на том, что исследования проблемы человека привели С.И. Гессена к творчеству Достоевского, в соответствии с чем философом «была разработана оригинальная философско-антропологическая концепция, органически связанная с выработкой решения ряда проблем развития образования. Это обстоятельство определило характер основных философско-антропологических построений мыслителя и педагога, направленных на создание концепции свободной личности путем усвоения духовной культуры». (Очироконова 2005)

мазовых Достоевского» (1928), «Борьба утопии и автономии добра в мировоззрении Ф.М. Достоевского и Вл. Соловьева» (1931), «Трагедия зла (философский смысл образа Ставрогина)» (1932). Помимо прочего, к уже перечисленным работам можно вполне оправдано добавить и большинство текстов, в которых имя Достоевского или сквозит в содержании, или же нигде не упоминается, но чувствуется «вибрация» его мысли, которая свидетельствует о вращении образов Достоевского в философский универсум Гессена.

На пути развития философско-антропологических идей Гессен в творчестве Достоевского увидел нечто «соприродное собственным размышлениям о мире и человеке <...> В этом отношении интерес С.И. Гессена, русского философа и педагога, к творческому наследию Ф.М. Достоевского закономерен и касается преимущественно „метафизического содержания“ произведений писателя» (Кошечко 2014: 57). Сам Гессен впоследствии, подводя итоги своей работы, писал, что исследование ключевых идей, образов и мотивов творчества Достоевского, – это одно из самых удавшихся мест в его работе. Очень важно упомянуть, что возвеличивание идей и постулатов Достоевского для Гессена отнюдь не сводилось к слепому подражанию великому мыслителю. Сергей Иосифович считал, что если единственная цель ученика – охранение наследия учителя, «во что бы то ни стало подтверждая выводы и предвидения учителя, он не только не создаст ничего нового и не двинет вперед дела своего учителя, но и не сохранит последнее» (Гессен 1924: 293). В подтверждение этого он приводит пример того, что именно благодаря Платону, – в своей диалектике ушедшему от Сократа, – а не Ксенофону, – желавшему остаться верным преданию учителя, – философия Сократа сохранилась и стала неотъемлемым элементом всего последующего философствования. И это тем не менее позволило Платону создать собственную философскую систему. Сохранение и жизнеспособность учения или предания поддерживается лишь «в диалектической сопряженности с противостоящим ему началом <...> частично *отвергнутое, остается* предание самим собой» (Гессен 1924: 294, прим. – курсив и пункт. С.И. Гессена).

Идея написания статьи о Достоевском была озвучена в 1925-ом году в одном письме к редактору *Современных Записок*, и данное намерение прямым образом связано с циклом лекций и докладов, зачитанных в Семинарии. Но задолго до написания первой статьи, которая, собственно, будет посвящена творчеству Достоевского, в 1924-ом году выходит работа под названием *Крушение утопии*. Автор определяет, что за утопизмом следует и максималистичность, которая проявляются в насаждении порядка, должного упразднить всякое возможное зло. И здесь Гессен указывает на то, что «уже Достоевский в „Великом инквизиторе“ с необычайной прозорливостью показал эту связь утопизма с иезуитизмом. Он показал и другое: средства поглощают цель. Плененная средствами, цель непрерывно подменяется последними и в конце концов ускользает из поля зрения утописта» (Гессен 1924: 288). Действительность терпит по отношению к себе механическое отношение, и осуществление задач отодвигается в неопределенно отдаленное будущее. Таким образом, идея утопизма, считает Гессен, приводит к стиранию всех различий окружающей конкретной действительности.

В данном случае может произойти страшная подмена и «наихудший вид зла, ибо зло здесь лишь наиболее лицемерно сокрылось под личиной добра. Отсюда огульное отрицание утопизмом всего того, что не есть полнота утверждаемого им самим идеала: вся история есть для него сплошное нагромождение заблуждений и ошибок, господство одного только зла» (Гессен 1924: 278). Зло мелькает в самом желании построить новый мир на голом основании разрушенного. Как уже видно из вышесказанного, отсюда вытекает вопрос происхождения в мире зла, которое в данной работе раскрывается как нечто всемогущее: «зло не разбирает свободных и несвободных, правых и виноватых и, не наталкиваясь на сопротивление, направляется одинаково на всех, кого оно встречает на своем пути» (Гессен 1924: 290).

В еще одной работе Сергей Иосифовича, которая появилась под названием *Борьба утопии и автономии добра в мировоззрении Ф.М. Достоевского и Вл. Соловьева* рассматриваются похожие вопросы. В этой статье автор явно отдает предпочтение Достоевскому за то, что он, мыслит автор, преодолел «историческую ограниченность своего мировоззрения» (Гессен 1931: 273–274), в то время как Соловьев «оказался слишком в плену у своих утопических надежд и чаяний» (Гессен 1931: 274). Гессен отмечает, что при огосударствлении церкви случится подмена Христовой любви «формальным, человеческим началом права» (Гессен 1931: 276). Только проникновение идеала Христова и оцерковление жизни могут дать подлинное, а не мнимое усовершенствование учреждений. В *Братьях Карамазовых*, делает заключение Гессен, Достоевский преодолел всякую тенденциозность и утопическую идею, которая бы приблизила его к свободной теократии. Зосима, отдавая должное суждениям Ивана и о. Паисия, весьма осторожно относится к утопическим надеждам («Правда, – усмехнулся старец, – теперь общество христианское пока еще само не готово и стоит лишь на семи праведниках <...>» (Достоевский 1976: 61)), хотя и говорит о Царстве Божием, которое им мыслится вознесенным над трагическими противоречиями земного существования. В продолжение указанной мысли, отмечает Гессен, даже «рассудочный оптимизм» Великого инквизитора, позволяющий злодеяния как необходимый момент во времени, «только еще резко оттеняет безрадостный, угрюмый, безблагодатный характер его сознания, присущий всякому утопизму вообще. Утопизм оптимистичен, но безрадостен, это есть „несчастное сознание“ по преимуществу» (Гессен 1931: 288).

В 1928-ом году выходит ключевая работа под названием *Трагедия добра в „Братьях Карамазовых“ Достоевского*, которая ознаменовала новый период в осмыслении идей на тему творчества Достоевского. В данной работе С.И. Гессен следует традиции русских религиозных философов, отмечая особенную «образность», «символичность» и многослойность творчества Достоевского: «Если существо всякого искусства заключается в символической многозначности его образов, впервые сообщающей им измерение глубины и отличающей их от плоского отображение действительности, то в больших романах Достоевского, особенность эта доведена до своей почти предельной степени» (Гессен 1928: 308). Автор говорит, что архитектоника произведений Достоевского состоит из нескольких уровней: эмпирического, метафизического и мистического. Первый, то есть эмпирический, план состоит из собственно фабулы его произведений,

в которой даются столкновения разных героев, и психологической платформы, говорящей о глубокой и трагической борьбе в человеческой душе. Во втором метафизическом плане, считает Гессен, показана сверхчувственная реальность идей, и здесь «судьба людей определяется в последнем счете именно их трагической антиномичностью и их логикой, часто не менее разрушительной» (Гессен 1928: 308). Третий слой Гессен относит к мистическому пласту бытия, в котором сопрягаются все упомянутые сферы друг с другом. В этом слое пласты «переплетены в единую ткань совокупного действия, так что потустороннее не только знаменуется эмпирическим, но всецело пронизывает его, просвечивается в нем» (Гессен 1928: 309). Достоевский приходил к выводу, что не разум и не чувства определяют моральные движения, а только постоянным мистическим ощущением Божественного присутствия: «Бог взял семена из миров иных и посадил их в землю, и взрастил сад свой; но все живет на земле касанием таинственным мирам иным». (Достоевский 1976: 290)

Трехступенчатую структуру автор использует и в рассматривании концепта «добра», определяя, что «образы трех братьев символизируют собой три аспекта или три ступени добра» (Гессен 1928: 309). Этот вопрос получает дальнейшую разработку применительно к силе зла, воплотившемся в образе Смердякова, который, по мнению Гессена, является «слугой всех трех искаженных личин добра» (Гессен 1928: 309).

Дмитрий Карамазов воплощает «естественную ступень Добра, как оно раскрывается на пороге природы, до всякой рефлексии и почти что до самосознания, в непосредственном, как бы инстинктивном чувстве „природного человека“» (Гессен 1928: 311). В нем представлено страстное переживание этического разлада мира, созерцание как самого низшего, так и самого высшего, что в дальнейшем находит выражение в трех чувствах, – в чувстве стыда, жалости и благоволения, – переводящих его животную жизнь в сферу «нравственно-ценного»..

Затем Гессен выделяет «добро», проникнутое нотой рефлексии и воплощенное в образе Ивана Карамазова. Карамазовский безудерж в нем выражен в страстном требовании рационального смысла. «Жизнь должна быть оправдана, – пишет Гессен, – а так как непосредственная, наивная вера – такая, какую верит еще его брат Дмитрий – им уже утрачена, он вызывает жизнь на суд разума» (Гессен 1928: 313). Весьма открыто ставится вопрос интеллектуалистической теодицеи, в которой добро отождествляется с завершенной в рамках времени полнотой бытия. Писатель указывает на существование двух планов бытия: он сравнивает реальный и не вещественный мир с двумя линиями, которые могут сойтись лишь в сферах, не имеющих пределов и границ. Достоевский не раз размышлял над темой неостановимости процесса человеческого развития, который является подтверждением обращенности человека к бесконечности, представляющей надстройку земного бытия: «Ибо если б не было бесконечности, не было бы и конечности, немислима бы она была. А если есть бесконечность, то есть Бог и мир другой, на иных законах, чем реальный (созданный) мир». (Достоевский 1984: 43)

В образе Ивана, утверждает Гессен, Достоевский приступает к рассмотрению вопроса, который будет детальнее разработан на примере Алеши Карамазова, – добра как любви. Случай Катерины Ивановны и Дмитрия говорит о

том, что «любовь нельзя требовать „из долга“, ибо она вообще есть не требование разума, а дар благодатный, почему она и принадлежит не столько к должностованию, сколько к бытию, разумеется к бытию высшего порядка <...>» (Гессен 1928: 320). Из этого следует, что добро не является самодовлеющим и самонаправленным, но пребывает в превышающем его начале, то есть в Боге. Такой путь раскрывает трагедию долга без любви и свободы без Бога, устанавливает постоянное колебание, которое грозит возможностью вырождения, искажающим добро. Об этом говорят судьбы Раскольников, Смердяков и Великого инквизитора.

Пример Алеши демонстрирует, что высшая ступень добра никак не отрицает ни долг, ни естественные начала нравственности. Но в то же время долг освобождается от ригористической узости, что и показано в готовности Алеши участвовать во лжи и помочь Дмитрию совершить побег. Это, утверждает Гессен, отнюдь не отрицает настоятельность, требовательность и даже повелительность внутреннего долга, о котором говорит Зосима: «Делай неустанно. Если вспомнишь в ночи, отходя ко сну: «я не исполнил, что надо было», то немедленно возстань и исполни». (Достоевский 1976: 291) «Долг, – пишет Гессен, – продолжает по-прежнему повелевать, но он уже не исключает любви» (Гессен 1928: 325).

В противовес безлюбивому состоянию мира, о котором говорит Иван, определяет Гессен, автор рисует образ Алеши Карамазова: «“Все этого юношу любили, где бы он ни появлялся“, да и сам Алеша в свою очередь обладал прекрасным даром той бескорыстной любви к ближнему, которая не знает никакого внутреннего разлада, будучи опять самой жизнью во всей ее неразъедаемой рефлексией непосредственности» (Гессен 1928: 322). В такой, как отмечает Сергей Иосифович, «дарящей добродетели Алеши» присутствует даже эстетический момент, основные тона которого веселие и радость перед Божьим творением: «Любите все создание Божие, и целое, и каждую песчинку, – говорит старец Зосима. – Каждый листик, каждый луч Божий любите. Любите животных, любите растения, любите всякую вещь. Будешь любить всякую вещь, и тайну Божию постигнешь в вещах. Постигнешь однажды и уже неустанно начнешь ее познавать все далее и более, на всяк день. И полюбишь, наконец, весь мир уже всецело, всемирною любовью» (Достоевский 1976: 289). Если Иван заговаривает невозможность любви к ближним, вместо которой вводится любовь к дальнему, Алеша как раз своим примером показывает, что любовь не всегда действует в соответствии с общими правилами, а «возможно теснее прилепляется к индивидуальному и неповторимому стечению обстоятельств. Для нее цель всякой жизни лежит в ней самой: будь то личность в целом или только сейчасный отрез личного бытия <...>» (Гессен 1928: 324). Таким образом, ближнее и сегодняшнее в концепции Алеши Карамазова предпочитается дальнему. Любовь к ближнему конкретна, ее полнота осуществляется в определенный момент во времени, который преодолевается и переходит в вечность. Об этом говорит притча о луковке. Разрыв между прошлым и будущим сокращается, только если человек в должной мере смог просветить любовью отмеренный ему промежуток времени.

Вернемся к уже затронутому вопросу в статье *Крушение утопизма*, который касается присутствия в мире зла. Гессен приходит к заключению, что каждая

ступень добра имеет с другой стороны соответствующую ступень зла: «Если на ступени природного добра зло является тоже в виде естественных страстей – любострастия и гнева, если опасностью, подстерегающей „автономное добро“, является уединение или грех гордыни, под воздействием которого добро перекидывается в свою противоположность, то на высшей ступени добра зло вкрадывается в душу через уныние и отчаяние, которыми устанавливается в сердце вместо живой любви мертвое безразличие» (Гессен 1928: 327). Если деятельная любовь – это верхняя ступень добра, то уныние – это последняя ступень греха. Уныние, считает Гессен, воплощает зло и приводит к омертвлению духа, смерти и небытию, что во многом соответствует древнему преданию православной церкви. Сила зла в том, что оно, как противоположность добра, действует посредством используемого им в своих целях добра.

Теме зла отдельно посвящена статья, вышедшая в 1932-ом году под названием *Трагедия зла (философский смысл образа Ставрогина)*. В подтверждение того, что данная тема была крайне важной для Достоевского говорит то, что «из „памфлета“ выросло само собою творение с глубоким метафизическим содержанием, имеющее сверхвременное значение. Как это всегда бывало с Достоевским, он не в силах был совладать с множеством „обступивших его“ в то время идей и образов» (Гессен 1932: 44). В данной работе, как уже был случай в статье «Трагедия добра...», учитывается двупланность изображаемого мира Достоевского, в котором происходит соединение эмпирического и метафизического, профанного и сакрального. И только учитывая заостренность данных планов бытия, становится понятным стиль и напряженное действие романа.

Парадокс образа Ставрогина заключается в том, что его разум созерцает безверие собственного сердца, и он же толкает его к тому, чтобы желать веры, которая, однако, отсутствует из-за недостатка любви: «Неверующий, он стремится к вере, хочет ее, он непрерывно колеблется между безверием и желанием веры, и так как к необходимости веры приводит его все тот же разум, то его желание веры носит рассудочный и «надрывный» характер» (Гессен 1932: 52). Все его отношения с любимыми женщинами пропитаны обманом, ложью и смертным страхом. Грех, связанный со злом, в данной работе осмысливается в разных формах: 1) чувственно-витальной (любострастие и гнев), 2) душевно-рациональной (гордость) и 3) духовно-волево-волевой (уныние).

Гессен считает, что трагедия Ставрогина – это «сознание потерянности уединившегося в себе самом разума» (Гессен 1932: 52), который делает его пленником и жертвой. Образ Ставрогина втянут во все формы греха, которые коронуются самой страшной третьей формой: унынием, безверием воли и внутренним отчаянием. В письме к Дарье Павловне ясно подчеркнуты нюансы духовного уединения, возрастающей формы гнева и гордости активного самоотъединения.

Невозможность выбраться из омата метафизического равнодушия и уныния проистекает из совершенного отсутствия в Ставрогине любви, почему перекрываются все пути к Богу, как всепрощающей любви. Несомненно, что он мучится, определяет Гессен, «сознанием неисполненной любви», однако для проникновенного чувства ему не хватает действенной веры в Бога. И изображение зла в образе Ставрогина получилось необычным, трагическим и в то же время в метафизическом смысле статичным: «зло отражается здесь в образах других ге-

роев романа, которые кружатся вокруг него, как главного героя трагедии, и эта статичность метафизического действия еще усиливается от своего контраста с напряженной динамикой эмпирического действия романа». (Гессен 1932: 64).

Подводя итог, можно сказать, что модели и концепты художественных произведений Достоевского понудили Сергея Иосифовича Гессена рассмотреть этапы развития нравственной личности. В ходе своих размышлений он, во многом опираясь на творчество Достоевского, изучает концепты «добра», «зла», «трагедии», с целью определения вневременных ориентиров и обоснования шкалы нравственных и моральных ценностей.

Использованная литература

Беляев Сергей, А. Русская эмиграция в Европе в 20-е и 30-е годы. Вып.2. Санкт-Петербург: Алетейя, 2005.

[Beliaev Sergeĭ, A. Russkaiā ėmigratsiĭa v Evrope v 20-e i 30-e gody. Vyp.2. Sankt-Peterburg: Aleteĭiā, 2005]

Волгин Игорь, Л. Достоевский в изгнании. Переписка И.С. Шмелева и И.А. Ильина, 2005 <<https://magazines.gorky.media/october/2007/8/dostoevskij-v-izgnanii.html>> 02.10.2020.

[Volgin Igor', L. Dostoevskii v izgnanii. Perepiska I.S. Shmeleva i I.A. Il'ina, 2005 <<https://magazines.gorky.media/october/2007/8/dostoevskij-v-izgnanii.html>> 02.10.2020.]

Ермишин Олег, Т. «В поисках сверхличностных ценностей: философский путь С.И. Гессена». Философские науки 8, 2012: 97–109.

[Ermishin Oleg, T. «V poiskakh sverkhlichnostnykh tsennosteĭ: filosofskii put' S.I. Gessena». Filosofskie nauki 8, 2012: 97–109]

Кишкин Лев, С. «Русская эмиграция в Праге: печать, образование гуманитарные науки (1920–1930-е годы)». Славяноведение 4, 1996: 3–10.

[Kishkin Lev, S. «Russkaiā ėmigratsiĭa v Prage: pechat', obrazovanie gumanitarnye nauki (1920-1930-e gody)». Slaviānovedenie 4, 1996: 3–10]

Зеньковский, Василий В. История русской философии. Москва: Академический Проект; Раритет, 2001.

[Zen'kovskii, Vasilii V. Istoriĭa russkoĭ filosofii. Moskva: Akademicheskii Proekt; Raritet, 2001]

Кошечко, Анастасия Н. «С.И. Гессен об экзистенциальной антропологии Ф.М. Достоевского». Философско-педагогическая концепция С.И. Гессена и современные проблемы образования, воспитания, культуры: сборник научных трудов Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Томск: Томский государственный университет, филологический факультет, 2014, 57–59.

[Koshechko, Anastasiĭa N. «S.I. Gessen ob ėkzistentiĭal'noĭ antropologii F.M. Dostoevskogo». Filosofskogo-pedagogicheskaiā kontseptsiĭa S.I. Gessena i sovremennye problemy obrazovaniĭa, vospitaniĭa, kul'tury: sbornik nauchnykh trudov Vserossiĭskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii s mezhdunarodnym uchastiem. Tomsk: Tomskii gosudarstvennyi universitet, filologicheskii fakul'tet, 2014, 57–59]

Лосский, Николай О. История русской философии. Москва: Академический Проект; Трикста, 2011.

[Losskii, Nikolaï O. Istoriiâ ruskoï filosofii. Moskva: Akademicheskii Proekt; Triksta, 2011]

Очироконова, Наталья В. Проблема человека в философии С.И. Гессена, 2005. <<http://cheloveknauka.com/problema-cheloveka-v-filosofii-s-i-gessena>> 02.10.2020.

[Ochirokonova, Nataliâ V. Problema cheloveka v filosofii S.I. Gessena, 2005 <<http://cheloveknauka.com/problema-cheloveka-v-filosofii-s-i-gessena>> 02.10.2020]

Прищепа, Валерий П. Литература русского зарубежья. Учебное пособие. Абаканский педагогический институт, 1994. <http://www.russofile.ru/articles/article_90.php> 02.10.2020.

[Prishchepa, Valeriï P. Literatura russkogo zarubezh'ia. Uchebnoe posobie. Abakanskiï pedagogicheskii institut, 1994 <http://www.russofile.ru/articles/article_90.php> 02.10.2020]

Ратушина, Дарья В. «Сергей Гессен о Ф.М. Достоевском: эволюция философского пути». Гуманитарные исследования в Восточной Сибири и на Дальнем Востоке 4, 2015: 114–118.

[Ratushina, Dar'ia V. «Sergeï Gessen o F.M. Dostoevskom: èvoliūtsiia filosofskogo puti». Gumanitarnye issledovaniia v Vostochnoi Sibiri i na Dal'nem Vostoke 4, 2015: 114–118]

Яковенко, Борис В. История русской философии. Москва: Изд-во Республика, 2003.

[Iakovenko, Boris V. Istoriiâ ruskoï filosofii. Moskva: Izd-vo Respublika, 2003]

Источники

Гессен, Сергей И. «Крушение утопизма». Современные записки 19, 1924: 277–295.

[Gessen, Sergeï I. «Krushenie utopizma». Sovremennye zapiski, 1924: 277–295]

Гессен, Сергей И. «Трагедия добра в „Братьях Карамазовых“ Достоевского». Современные записки 35, 1928: 308–338.

[Gessen, Sergeï I. «Tragediia dobra v „Brat'ia kh Karamazovykh“ Dostoevskogo». Sovremennye zapiski 35, 1928: 308–338]

Гессен, Сергей И. «Борьба утопии и автономии добра в мировоззрении Ф.М. Достоевского и Вл. Соловьева». Современные записки 45, 1931: 271–305.

[Gessen, Sergeï I. «Bor'ba utopii i avtonomii dobra v mirovozzrenii F.M. Dostoevskogo i Vl. Solov'eva». Sovremennye zapiski 45, 1931: 271–305]

Гессен, Сергей И. «Трагедия зла (Философский смысл образа Ставрогина)». Путь 36, 1932 (декабрь): 44–74.

[Gessen, Sergeï I. «Tragediia zla (Filosofskii smysl obraza Stavrogina)». Put' 36, 1932 (dekabr'): 44–74]

Достоевский, Федор М. Собр. соч. в 30 тт. Т. 14. Ленинград: Наука, 1976.

[Dostoevskii, Fedor M. Sobr. soch. v 30 tt. T. 14. Leningrad: Nauka, 1976]

Достоевский, Федор М. Собр. соч. в 30 тт. Т. 27. Ленинград: Наука, 1984.

[Dostoevskii, Fedor M. Sobr. soch. v 30 tt. T. 27. Leningrad: Nauka, 1984]

Ремизов, Алексей М. Собр. соч. в 10 тт. Т.5. Москва: Русская книга», 2000.

[Remizov, Aleksei M. Sobr. soch. v 10 tt. T.5. Moskva: Russkaiâ kniga», 2000]

Лазар Милентијевић

ДОСТОЈЕВСКИ КАО ПРЕКРЕТНИЦА У ДУХОВНОМ СТАНОВЉЕЊУ С.И. ГЕСЕНА

Резиме

У чланку се разматра утицај стваралаштва Достојевског на представника прве струје руске емиграције Сергеја Гесена. Симптоматично је да су прве фундаменталније и исцрпније студије Гесена о стваралаштву Достојевског биле написане у периоду када се он нашао у Прагу где је држао предавања и активно учествовао у кружоку А. Бема «Общество Достоевского» (Друштво Достојевског). Међутим, чак и они радови у којима основни циљ није преиспитивање и анализа појединих сегмената стваралаштва Достојевског, садрже велики број цитата и објашњења из романа Достојевског. То сведочи да је стваралаштво Достојевског било од есенцијалног значаја за формирање властитих судова Гесена.

Радови у којима су стваралаштво Достојевског и питања која из њега проистичу предмет истраживања настају у периоду од 1924. до 1932. године и углавном су објављивани у књижевном часопису «Современные записки» (Савремени записи). У тим радовима аутор издваја идеје „добра“, „зла“, „утопије“ и веома често примењује трочлану структуру у осмишљавању поменутих појмова који за њега представљају универзалије у чијем дефинисању он тражи оријентире духовних и моралних вредности.

Кључне речи: С.И. Гесен, Ф.М. Достојевски, руска емиграција, „Савремени записи“.

„MEZZOGIORNO” ЈОВАНА ХРИСТИЋА У КОНТЕКСТУ КЊИЖЕВНОСТИ И ФИЛОЗОФИЈЕ

Јован Христић, *модерни класициста*, указао је, својом поетиком и стваралаштвом подједнако, на значај окретања старим изворима, усмеравајући пажњу ка Медитерану и античкој Грчкој. Оживљавајући у својој поезији мисли грчких филозофа, особине античких јунака и стихове славних песника, даје читаоцу могућност да и сам постане један од њих. Када је у питању поезија, а то ће бити и тема овог рада, песник доноси нову мисао, чији ћемо интертекстуални оквир анализирати кроз Рифатерову шему тумачења песништва. Као репрезентативни модел узета је песма *Mezzogiorno* и показане су њене интертекстуалне релације, пре свега ка песмама Душана Матића и Пола Валерија.

Кључне речи: Јован Христић, Рифатер, подне, море, Медитеран, интертекстуалност.

Jovan Hristić was a modern Serbian classicist who emphasized the significance of ancient sources in his poetry and writings, and thus established the connection with the Mediterranean, ancient Greece and ancient Greek heroes. Using his poetry to bring to life thoughts of Greek philosophers, virtues of ancient heroes and verses of ancient poems, the author enables the readers to recognize character features of ancient heroes in themselves. As for the poetry, being the theme of this paper, the poet brings forth a new standpoint which positions the world of ancient heroes in the frame of intertextuality. The theoretical background is represented by Riffaterre's model of interpreting poetry, which we used to show the intertextual relations of the poem "Mezzogiorno".

Keywords: Jovan Hristić, Riffaterre, poetry, Greece, the Mediterranean, ancient hero, intertextuality.

У целокупном стваралаштву, Јован Христић остаје доследан свом строгом поетском ставу и често поставља захтеве другима, вешто их аргументујући: „Ми живимо у свету који се растаче разноврсним објашњењима у којима он полако губи своју чврстину, густину и лепоту; Грци су мислили у чистим и јасним чулним сликама које нам невидљиво и неописљиво у трену приближе на дохват руке” (Христић 1988а:128). Медитеран и антика су Христићев лични избор. У књизи „Језик поезије”, Радивоје Микић даје одредницу дуализма Христићеве поезије: „Када пажљивије читамо Христићеве песме у њима запажамо јасно одвојене две равни инспирације: једна долази из књига и свега онога што се може везати за њих, док се друга распростире на песников однос према физичком свету и искуства која се могу стећи у њему” (Микић 1990: 38). Иван Негришорац дуализам поезије и поетике види, поготово у Христићевом позном стваралаштву као „тематизацију егзистенцијалне делатности и свакодневице” (Негришорац 1997: 76).

Христић у оквир предвечерја, сумрака, вечери, раног јутра, магле и кише смешта античке јунаке, митске и историјске хероје старог века, актере радње која се одвија углавном по јаком и јасном сунцу на отвореном мору или

пространим трговима. Премештени у Христићев свет, они су принуђени да поново трагају за сопственим идентитетом и тако постају метафора песника у потрази за смислом. Јасну слику амбивалентне поетске стратегије показује песма *Сократ на бојишту*. Како бојно поље не може бити полигон филозофских доктрина, тако је и филозоф приказан у суморној зимској слици. *Стоји цео дан и целу ноћ / Снег испод њега, у њему ћутање*, приморан да и сам, тек као обичан пророк тумачи знакове земље као *расечене јетре* и на небу тражи *Своју од дванаест уписаних судбина* (Христић 2016: 37). Овако измештен, Сократ, окружен *згуснутим вечним ваздухом док промрзлим табанима отапа снег* али и Нарцис, чији лик *траје колико и отворене очи*, Мнесарх, који заборавља да киповима победе удахне *душу пораза*, Федар, са мисијом чувања сећања на песнике, остварују бахтиновски дијалог са сопственом временско-просторном средином али и са идејним светом и филозофијом песника. (Христић 2016: 37, 36, 40, 63). Истовремено су Данајци, док *празних очију* траже град чије се име мора унапред знати, Пенелопа, између *можда и можда* и пре свих Одисеј, *сам у хотелској соби са рибом пробушених очију / Онај са раскрвављеним табанима / Он* (Христић 2016: 38, 36, 24) у Христићевим стиховима „полифони трагови другости” (Kristeva 1980: 66) који стварају *мозаик* цитата, *сагласје* гласова, *међуутицај* и *трансформацију* текстова, где је аутор извршилац креирања текста, док се значење књижевног дела налази у мору веза које текст сачињен од *делова прошлости* и *усмерен ка будућности*, нужно ствара.¹ „Песник је понекад актер, али много чешће он преузима улогу посматрача, чији је задатак да проникне у саму срж односа међу стварима и бићима”, сматра Драгица Ивановић, карактеришући специфичан однос који је Јован Христић формирао према песми као „необичан и неуобичајен у српској књижевности.” (Ивановић 2019: 133). Поменути однос између ствари и бића од текста чини дело, уколико се ослонимо на почетке теорије интертекстуалности из текстова Јулије Кристеве и Ролана Барта² и став да дело садржи мноштво текстова и да се у томе препознаје његов квалитет. Препознавање принципа интертекстуалности истиче се стога као значајна одлика Христићевог стваралаштва. Интертекстуалност његове поезије сложена је и разноврсна. Осим отворених цитата, далеко више користи прикривене, као и бројне алузије ка другим текстовима. У том смислу, приликом анализе поеме *Mezzogiorno*, ослонићемо се на Рифатеров модел тумачења поезије

¹ Упореди: Михаил Бахтин: *О роману*, Нолит, Београд, 1989. Julia Kristeva: *Bachtin, das Wort, der Dialog und der Roman* /Бахтин, реч дијалог и роман/, Literaturwissenschaft und Linguistik. Ergebnisse und Perspektiven. Bd.3, zur linguistischer Basis der Literaturwissenschaft II, Herausgeber: Jens Uwe, Frankfurt am Main 1972 (345-375). Roland Barthes: *The Death of the Author* /Смрт аутора/, Macat IL, London, 2018.

² Као културна и књижевна теорија, интертекстуалност је настала у 20. веку. Термин је први пут употребила Јулија Кристева правећи преглед Бахтинових теорија, тачније у студији о Бахтиновом схватању дијалогичности и карневализације, а посебно говорећи о полифонији – дијалогу различитих наративних перспектива. Бахтин указује на полифонију као на специфичну одлику стваралаштва Достојевског, и узима је за централни појам у књизи *Проблеми поетике Достојевског*. Барт у есеју *Théorie du Texte* из 1973. године наглашава да је интертекстуалност универзално својство текстова, са широким пољем веза без упућивања на изворе. Иако о томе директно не говори, Бартова теза је уједно главна ознака разлике између цитата и интертекста.

који претпоставља откривање смисла песме преко хипограма до којих нас воде стилско-значањеске потешкоће у разумевању текста тј. неграматичности, како их Рифатер назива.

Подне и море

Песма *Mezzogiorno* (Христић 2016: 45) је подељена у дванаест целина. Прва, садржи три строфе са апстрактном сликом сунчане медитеранске свакодневице, која се појављује пред лирским субјектом у форми односа сунца и мора наспрам подневу и вечери. Иако у почетку доминира сунце, вече се најављује у последњем стиху прве строфе, да би у последњој строфи остао траг *тек престале светлости / мрак расте са својим звуковима*. Овако приказан, први део уједно представља увод у стил, лексику и семантику песме. Дате су одређене синтагме које ће се појављивати даље у тексту, сваки пут носећи исто значење, истовремено упућујући на различите референцијалне равни. Издвојићемо најважније: *озбиљно лето, вечерња мудрост и златна страст сунца*. Да би се открило њихово значење, потребно је, помоћу неграматичности које садрже, повезати их са интертекстом који по Рифатеру представља код за откривање матрице песме.

Песма почиње стихом: *Најзад озбиљно лето после лењог пролећа*.

Суочен са персонификацијом годишњих доба и подстакнут прилогом *најзад*, читалац узима стих као смерницу ка комплексном мисаоном току. У циљу његовог разумевања, применићемо Рифатерово тумачење поезије, тачније његово правило хипограматизације. Лексему *озбиљно* препознајемо као неграматичност усмерену ка хипограму ван текста која води ка (такође почетним) стиховима Матићеве песме *Море* (Матић 1964: 186): *Спаваш данас густа лепото лета, / зриш у срцу августа*.

Август је хипограм за озбиљно Христићево лето, показатељ да се његово подне одвија на медитеранском сунцу у најтоплијем периоду лета. Придев *густо* у Матићевој песми (дат у поларизованом односу са *лепотом* лета), ствара код читаоца утисак присуства врелог летњег ваздуха и обамрлости, што одговара атмосфери коју Христић ствара дуж целе песме. Уочена неграматичност, стилски и семантички одступа од текста у који је смештена и разрешава се тек откривањем интертекста, у овом случају стихова из песме *Море*.

Откривена врелина лета, читаоца ће, у складу са формираним 'социолектом' (термин који Рифатер такође користи како би објаснио интертекстуалне књижевне релације), одвести ка новој равни, ка античкој Грчкој и сунчаном Медитерану. Наслов – *Mezzogiorno*, Христић не узима случајно. Док италијанска реч за подне асоцира на сунчано, летње подне и чини да сунце и светлост доминирају на миметичкој равни, смисаони подтекст носи трагове меланхоличне магле и суморне представе о излишности живота, који воде ка Стеријином поетском свету.³ Применом експлоративне херменеутике видећемо да смо заварани. Лексеме *море* и *мудрост* заступљене су чешће од лексеме *сунце*. Сунце се спомиње 17 пута, мудрост 19, а море 28 пута. Сјај летњег поднева у песми не долази само од *сунца* него и од *светлости* јер се ова лексема спомиње, као и море, 28 пута. Сунчано под-

³ Види: Јован Христић: *Песник Стерија* у Христић, 2016.

не се повлачи пред снагом мора, пред његовим неуморним ритмичким кретањем. Море и у лексичком и у семантичком смислу господари песмом, јер, да се послужимо стихом као разјашњењем: *не постоји метафора за море* (Христић 2016: 45). Постајемо свесни ове варке тек пошто напустимо миметичку раван.

Синтагма *озбиљно лето*, појавиће се као увод за море у трећем делу песме:

*Најзад озбиљно лето после лењог пролећа
Море уздише у далеким неким пећинама,
Море капље, море се пење, уз зидове,
Море, сјај мрака, дрхтај нежности,
Једина нужност.* (Христић 2016: 46)

Христић, у песми *Mezzogiorno*, море користи као метафору вечности, отуда је оно *једина нужност*. Море које *капље и пење се уз зидове*, које има *сјај мрака* и *дрхтај нежности* води нас до Матићевог *Мора*, које се као лексема нигде у песми не спомиње. Често је, на пример, замењено таласом:

*За децу рођену и децу нерођену
Бујан талас за то не мари.* (Матић 1964: 186)

Дато кроз метонимију таласа, море је у овим стиховима насликано као процес, независан од људског постојања и равнодушан према нашим питањима о смислу. Исти тај *талас* (море) јавља се као *сјај мрака* и *дрхтај нежности* код Христића. Стихови *једина нужност*, односно, код Матића, *за то не мари*, односе се на његово 'трајање' које се никада не доводи у питање. И у једној и у другој песми наглашен је однос пролазности и вечност. Паралелизам се потврђује на крају Матићеве песме:

*Вечност је тај сјај, тај недоглед,
вечност је тај талас што несмирен врви пред твојим
смртним ногама.* (Матић 1964: 187)

Уколико узмемо песму Пола Валерија *Гробље на мору* (Валери 1983: 161) и стихове:

*Свежина што с мора лагано хлапи,
Враћа ми душу. О моћи слана!
Трчимо валу у прскање, живимо...*

као текст који спаја Матићеву и Христићеву песму, морамо да применимо посредовни тип интертекстуланости, јер смо укључили текст који представља из-

весну спону између текста који тумачимо и текста према којем смо интертекстуално усмерени.

У петом делу Христићеве песме, стихови *најзад озбиљно лето* јављају се тек пошто се са *златном страсти сунца* добије наговештај смисла постојања:

*Најзад озбиљно лето после лењог порлећа
Окреће ми оба своја лица, једно по једно
Дајући тело мојој мудрости, мудрост мом телу.* (Христић 2016: 47)

Стихови *Дајући тело мојој мудрости, мудрост мом телу* већ својом структуром, кроз назначени међуоднос упућују на комплементарни тип интертекстуалности, где неграматичност представља однос *тело – мудрост*. Тело, смртно и привремено боравиште душе може да спозна мудрост тек када се суочи са вечношћу, чија је метафора смрт. Отуда су следећи Валеријеви стихови кључни у разумевању још једног корака ка матрици за коју је хипограм лексема *смрт*:

*Упијам овде дим свој будући,
а небо пева догорелој души.* (Валери 1983: 161)

Пол Валери се у песми *Гробље на мору* као Христић у *Mezzogiorni* пита о смислу живота који је разапет између смрти и тежње ка вечности. Човеку је дато да види вечност (опажајући море, сунце, камен...) али не и да је поседује, стога песници не престају да се питају о смислу живота, о смислу потраге за вечношћу, да би само ретки (у томе је њихова величина), открили смисао и сврху постојања. Христићева песма у себи садржи сва питања и све одговоре. Песник не поставља ново питање, не одбацује већ пронађене одговоре, он је помирен са собом, са вечношћу и пролазношћу. Овде у песми, показан је тренутак када је човеку дато да схвати да је пролазност део вечности и да се једино кроз смрт може доћи до ње. Песник, међутим, не престаје да се пита о смислу. Зато претпоследњи, једанаести део песме који опет започиње стиховима: *Најзад озбиљно лето после лењог пролећа*, као наговештај новог решења, завршава се питањем: *Вреди ли играти се крви и меса?* Иако би *игра крви и меса* била погодна као асоцијација смрти, она овде представља живот. Применимо ли комплементарни тип интертекстуалности, у овом случају усмерен ка читаочевом социолекту, крв и месо постају метафора за човека, тако да песник поставља питање: Има ли сврхе живети, ако се смисао живота потврђује у смрти?

Неграматичност *играти се* (крви и меса) гради интертекстуални однос са стиховима *твоје смртне истине* у песми *Море*. Питање о смислу живота (*вреди ли играти се крви и меса*) Христић поставља под утиском Матићеве тврдње да је истина смртна.

Једно од правила по коме се текст остварује као носилац смисла по Рифатеру је правило експанзије. Примењено на горњем примеру, води нас до стихова Валеријеве песме *Гробље на мору*:

*Крв што сја кад усне су предане,
Последњи дари, шаке што их бране,
Све је у земљи, и игри се враћа...* (Валери 1983: 161)

и даље ка стиховима из *Треће титијске оде*, античког песника Пиндра, (Пиндар 1952) које Валери наводи одмах после наслова *Гробље на Мору: Не жуди душо, за вечним животом, већ исцрпи поље могућег*. (Валери 1983: 161)

Експанзија, помоћу интертекста, представља сталан процес стварања смисла текста, ширења и „стварања нових веза на које се иницијална матрица односи” (Квас 2006 :79). Питање о смислу живота присутно је у поезији свих епоха, што не значи одмах да све песме са овом тематиком остварују међусобне интертекстуалне везе. Стога се на овом примеру показује и значај неграматичности – потешкоћа, нелогичности и недоследности које читалац уочава приликом првог читања, јер су оне путокази ка правим текстовима, и у другој равни читања имају пресудну улогу за откривање смисла песме (Riffaterre 1980: 28).

Стих *Дође час мудрости вечерње* такође у себи носи хипограм *смрт* који се понавља у песми и кључан је за усмеравање ка матрици. *Вечерња мудрост* не доноси сазнање, она доноси помирење са неминовношћу, води нас у сан, стање најсличније смрти. Сан је у Матићевој песми наглашено усмерен ка вечности и (не)могућности да се вечност досегне.

*Спавај и ти пред тим недогледом,
пред тим сјајем од сјаја сваког сјајнијим
(...)
Спавај, на ивици чаролија које ниси знала да видиш
на јаловој ивици сазнања
на ивици слепила и изгубљеног укуса
(...)
и где те нема
ни криком ни заборавом.* (Матић 1964: 187)

Мудрост, представља неграматичност у *вечерњем часу* и води нас ка *сазнању* у песми *Море* и *извесности смрти* у песми *Гробље на Мору*.

Вечерњи смирај (помиреност са судбином и прихватање пролазности као потврда вечности код Христића), у стиховима Матићевог *Мора* добија јаснији али драматичнији облик, који ће у Валеријевој песми кулминирати у откриће нужности смрти:

*Време светлуца а Сан је знање
(...)
А ти велика душо, надаш ли се сну*

Без оних боја варке,

(...)

тако ми је близу зуб скривени

да му је сваки назив прикладан!

Свеједно! Он сања, види, дира!

Моја му пут годи, све до гробног мира. (Валери 1983: 161)

Лексема мудрост је, видели смо, у *Mezzogiorni* једна од најзаступљенијих и користи се чешће од сунца, поднева и лета. На семантичкој равни, ван интертекстуалних релација она је синоним за помирење, прихватање и извесност.

Увек ново сунце, али затворено у своје границе,

Стоји тако да видим оба његова профила,

Да пратим његов пут од љубави до мудрости.

(...)

Између постојања и ништавила

Мудрост чека свој час

(...)

Мудрост која постаје велики разлог света (Христић 2016: 51)

Мудрост је у овом случају силепса са богатим спектром интертекстуалних веза које, иако многобројне, не шире значење матрице, већ су као магнетом привучене ка њој, па тако долази до сажимања у један колективни знак – *спознају*. На овом месту смо сигурни како је потенцијални хипограм Христићеве песме спознаја да је човекова пролазност део вечности. Прихватање овог сазнања, као и сазнања да кроз сунце и море имамо вечност у сопственој пролазности, могуће је само у тренутку обамрлости од летњег подневног сунца:

У мртав час између два откуцаја часовника,

Предаху времена. (Христић 2016: 49)

Овим стиховима, који су блиски читаочевом социолекту и за чије разумевање није неопходно тражити интертекстуалне везе, Христић дозвољава читаоцу да доживи тренутак у коме долази до 'спознаје смисла' и тако се приближи откривању матрице песме.

На интертекстуалној равни, ка матрици која прати смисао, сазнање и вечност, даље воде стихови: *О златна страсти сунца која чиниш да постојим...*

Златна страст сунца у песми *Mezzogiorno* има свој еквивалент у лексемама подне и светлост. На семантичкој равни оне стоје у синонимном односу.

Подне и ружа

Христићево *Mezzogiorno* и Матићево *Море* спојени су још једним симболом чија сама појава у *Mezzogiorni* изненађује и представља неграматичност. У питању је лексема ружа. Било би необично очекивати да у читаочевом со-

циолекту има места за ружу у подневу медитеранског сунца. С тога је ружа најзахтевнија неграматичност у песми *Mezzogiorno*.

Појављује се у петом, седмом и једанаестом делу песме. Запажа се форма необичног директног обраћања, с епитетима који имају карактер реторичког питања, изостављеног у равни текста.

Ружо ранога ветра, бледа ружо светлости

(...)

Ружо мудрости

Чедна ружо страсти на орошеним палубама

Ружо сна.

(...)

Ружо ветрова што подрхтаваш у компасу (Христић 2016: 47–48)

Ружа је са културно-социолошког аспекта распрострањен симбол радости, среће и љубави. Христићева ружа, *бледа ружа светлости, чедна ружа страсти*, чини да симболи које ружа традиционално представља, изгледају далеко и недостижно. Истовремено, она је сенка руже из Матићевог *Мора*, где се ружа такође појављује где јој, по традиционалном схватању, није место:

О ружо слатког ужаса, о ружо несварене одсутности,

О, иста ружо ужаса,

О, дивља ружо помешане крви... (Матић 1964: 187)

Цвет руже је овде праружа, изникла из Адонисове крви, симбол његове смрти и каприца богова. Стих: *о, дивља ружо помешане крви*, се истовремено односи на предање по коме је Афродита, у журби да спасе умирућег љубавника (Адониса) прошла кроз низ белих ружа које су је огребале. Од њене крви, до тада беле руже постале су црвене. На истој равни, постоји поређење са Христовим страдањем, за чију се крв, као метафора, често користи црвена ружа. Код Матића, ружа је дата у контексту наглашеног страдања и јасно упућује на смрт. Он и у другим песмама ружу користи као метафору или симбол смрти; сликајући је кроз лични доживљај: Матић, кроз ружу, смрт види као процес, нестајање и поново рођење, блиско хришћанској доктрини о загробном животу, Хераклитовом учењу о сталном кружењу и сталној промени, поновном рођењу птице Феникса из пепела и сличним религиозним и филозофским поимањима односа вечности и смрти.

Христићева ружа, са својим мудростима, сном и белином, представља бледу али упечатљиву слику смрти. Веза са Матићевим стиховима потврђује већ открити хипограм – човекову пролазност као део вечности.

Оба песника се обраћају ружи. Усклик очајања упућен је њеној пролазној лепоти, изједначеној са бесмислом људског живота. Ружа и песник су метафоре пролазности насликане у временском оквиру поднева, где читалац може лако да оживи слику страшне судбине којом су и једно и друго погођени. Подне

одузима ружи лепоту, од тог тренутка она почиње да вене и чека неминовно пропадање. Подне је, код Христића час када се човек мири са својом коби, односно прихвата сазнања да између ништавила и вечности нема разлике и да је једино решење *помиреност са животом*, односно помиреност са неизбежним исходом. *Час мудрости вечерње* ће вратити живот, али ће сазнање остати, јер долази *...мртав час између дана и вечери*.

Занимљиво је да усклик ‚ружо‘ ни код Христића ни код Матића не прати уобичајена интерпункција. Иако с наглашеним емоцијама, с очајем и побуном (што је посебно видљиво код Матића), стихови се не завршавају знаком узвика, већ помирљиво, тачком или запетом. Тачка, као знак интерпункције, овде је показатељ помирености и прихватања судбине. Она је још један показатељ мртвила које врело летње подне носи са собом.

У тумачењу Христићевог *Mezzogiorna* обраћамо се Матићевом *Мору*, односно Валеријевом *Гробљу на мору*, што по Кирилу Тарановском представља *полемичку реминисценцију* – интертекстуални однос у коме текст заузима полемички однос према подтексту, који се може дефинисати као већ постојећи текст одражен у новом тексту (Тарановски 1982: 38). Полемички тон овде ствара Христићево искуство, његов вредносни систем и одбир мотива. *Mezzogiorno* је, поред других вредности и ода интертексту, топосу увек живом, увек присутном, *тиха жар у давно угаслом пепелу* (Христић 1988а: 104). Поступак узимања оквира који би био цитат у било ком облику ради показивања властитог мотива и „интелектуалног или емоционалног проблема” (Тарановски 1982: 139) није нов. Њиме се служио и Осип Манделштам, велики руски песник акмеизма, који се узима за пример интертекстуалних алузија и цитатности у поезији. Манделштам је, по Лалићу, као и Христић преузимао сцене из других песама користећи их као метафоре (Лалић 1990: 17).

Како су опчињеност Медитераном и традицијом делили и Иван В. Лалић, Борислав Радовић и Бранко Миљковић, Драгица Ивановић закључује да је друга генерација симболиста постала свесна Југа у себи, а српска књижевност постала окренутија Медитерану (Ивановић 2019: 196). Интертекстуалне, прикривене или потиснуте равни, постале су све чешћи предмет истраживања науке о књижевности. Наш књижевни критичар с почетка XX века, Богдан Поповић, означио их је као *ситне појединости* (Поповић 1968: 42). Овај термин обухвата све конкретне и лако занемарљиве детаље и техничке појединости од којих се састоји не само књижевно дело него и наука о књижевности. Интертекстуални односи спадају у ред тих *ситних појединости* које могу промаћи читаоцу, а које својим основним значењем, семантичким али и идејним компонентама које преносе из једног текста у други, могу бити пресудне за разумевање књижевног дела.

Христић је успео да у целокупном стваралаштву пронађе начин да на темељу *ситних појединости* створи јединствен писани низ, тако да вешто уводи читаоца у нови свет који ствара од античких мотива и стања душе савременог човека. Поезија Јована Христића, иако усмерена ка античком свету, ка стваралаштву других песника и писаца (Стерији, Матићу, Валерију и Хелдерлину), ка поетици Стерије, Камивија и Бодлера, носи јединствену поетику самог аутора, окренута је пре свега ка сопственој поетској мисли. Интертекстуалност је код њега подређена личном поетском дискурсу, тако да упркос бројним паралелама,

реминисценцијама и цитатима, Христићева поезија остаје препознатљива слика индивидуалног одраза савременог света.

Цитирана литература

Ивановић, Драгица. „Медитеран и љубав у делима Ивана В. Лалића, Јована Христића и Борислава Радовића.“ Докторска дисертација. Филолошки факултет у Београду, 2019. <<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:21016/bdef:Content/get>>

[Ivanović, Dragica. „Mediteran i ljubav u delima Ivana V. Lalića, Jovana Hristića i Borislava Radovića.“ Doktorska disertacija. Filološki fakultet u Beogradu, 2019 <<https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:21016/bdef:Content/get>>]

Квас, Корнелије. Интертекстуалност у поезији. Београд: Завод за уџбенике, 2006.

[Kvas, Kornelije. Intertekstualnost u poeziji. Beograd: Zavod za udžbenike, 2006]

Лалић, Иван: Прологомена за једно читање поезије Јована Христића у: Јован Христић: Сабране песме, Нови Сад, Матица српска, 1990.

[Lalić, Ivan: Prolegomena za jedno čitanje poezije Jovana Hristića u: Jovan Hristić: Sabrane pesme, Novi Sad, matica srpska, 1990]

Микић, Радивоје. Богови и дани: Језик поезије. Београд, Бигз, 1990.

[Mikić, Radivoje. Bogovi i dani: Jezik poezije. Beograd, Bigz, 1990]

Негришорац, Иван. „Ерудитна прозрачност Јована Христића: модели поетског искуства“. Поезија Јована Христића. Нови Сад: Матица српска, 1997.

[Negrišorac Ivan. „Eruditna prozračnost Jovana Hristića: modeli poetskog iskustva.“ Poezija Jovana Hristića. Novi Sad: Matica srpska, 1997]

Поповић, Богдан. Огледи из књижевности. Београд: Просвета, 1968.

[Popović, Bogdan. Ogledi iz književnosti. Beograd: Prosveta, 1968]

Тарановски, Кирил: Књига о Манделјштаму. Београд: Просвета, 1982.

[Taranovski, Kiril. Knjiga o Mandeljštamu. Beograd: Prosveta, 1982]

Kristeva, Julia. Desire in Language – A Semiotic Approach to Literature and Art. New York: Columbia University Press, 1980.

Riffaterre, Michael. Semiotics of Poetry. Bloomington: Indiana University Press, 1980.

Извори

Валери, Пол. Сабране песме, Београд, Нолит, 1983.

[Valeri, Pol. Sabrane pesme. Beograd: Nolit, 1983]

Христић, Јован. Професор математике. Загреб: Знање, 1988.

[Hristić, Jovan. Profesor matematike. Zagreb: Znanje, 1988]

Христић, Јован. Јован Христић (приредила Бојана Стојановић Пантовић). Издавачки центар Матице српске, Нови Сад, 2016.

[Hristić, Jovan. Jovan Hristić (priredila Bojana Stojanović Pantović). Izdavački centar Matice srpske, Novi Sad, 2016]

Матић Душан. Багдала. Београд: Нолит, 1964.

[Matić Dušan. Bagdala. Beograd: Nolit, 1964]

Пиндар. Оде и фрагменти. Загреб: Матица хрватска, 1952.

[Pindar. Ode i fragmenti. Zagreb: Matica hrvatska, 1952]

Zorica Mladenović

JOVAN HRŠTIĆ'S „MEZZOGIORNO” IN CONTEXT OF LITERATURE
AND PHILOSOPHY

Summary

Jovan Hrstić's poetry is based on his erudition and talent. Through his poems, he makes a specific dialogue with tradition. He takes the glorious ancient past as a framework for his own modern poetic vision and looks at the world from the perspective of the philosophical peace of ancient Greece. Without naming philosophers and their schools, he builds fine allusions, which we map out as a hidden treasure of intertext. In this paper we have analyzed the poem "Mezzogiorno" relying on Bakhtin's dialogism and Kristeva's and Barthes textual analyses. Intertextual connections, however, were shown using Michael Riffaterre's descriptive system. We concluded that Jovan Hrstić's poetry, despite numerous quotations, remains a recognizable image of his individual reflection on the modern world. The poet points out the form of intertextual relations, characteristics of intertextuality in the context of interpretation of poetry, and the relation between the author and reader in the creative imagination of the modern world built on the well-known ancient images.

Keywords: Jovan Hrstić, Riffaterre, poetry, Greece, the Mediterranean, ancient hero, intertextuality.

СИТУАЦИЯ ВСТРЕЧИ СО СМЕРТЬЮ: ПСИХОАНАЛИТИЧЕСКОЕ ПРОЧТЕНИЕ МИНИАТЮРЫ И.С. ТУРГЕНЕВА «НАСЕКОМОЕ»

Статья посвящена вопросам психоаналитической интерпретации темы смерти в миниатюре И.С. Тургенева «Насекомое». Рассматриваются ее психологические предпосылки и соотнесенность с такими явлениями, как сон и страх. Автор статьи приходит к выводу о том, что в тургеневской миниатюре представлен процесс преодоления страха смерти, а не принятие ее неизбежности.

Ключевые слова: Иван Тургенев, Стихотворения в прозе, смерть, страх, сновидение, психоанализ.

The article is based on the psychoanalytic interpretation of the theme of death in a miniature by I.S. Turgenev "The Insect". Its psychological prerequisites and correlation with such phenomena as sleep and fear are considered. The author of the article comes to the conclusion that Turgenev's miniature presents the process of overcoming the fear of death, and not the acceptance of its inevitability.

Keywords: Ivan Turgenev, poems in prose, death, fear, dream, psychoanalysis.

Стихотворение в прозе Ивана Сергеевича Тургенева «Насекомое» входит в цикл миниатюр, который автор называл вначале «*Posthuma*» (посмертное) и впоследствии «*Senilia*» (старческое). Этот небольшой по объему, но очень яркий и экспрессивный текст развивает одну из основных тем цикла — тему смерти. В.Н. Топоров в работе «*Странный Тургенев*» пишет, что «уже с 1857 года Тургенев стал думать о смерти и развивал эту думу в течение 26 лет... По действию неустанно работающего воображения, ему мерещились исключительные бедствия — он считал себя то укушенным бешеной собакой, то отравленным» (Топоров 2006: 38). Писатель и в этом последнем своем цикле много размышляет о смерти, он как бы переживает ее приближение, описывая различные аспекты — оттенки и нюансы переживания. У него нет иллюзий, что смерть можно избежать, потому что это не болезнь, от которой пусть даже чудом, но можно исцелиться, это неизбежное, а значит — необходимое. Тургенев так пристально смотрит, вглядывается в смерть, что подходит уже к любованию, к преследованию объекта — смерти.

Часть таких переживаний, «встреч» со смертью писатель переносит в странство сна. Можно предположить, что ему это нужно для большей свободы в образной передаче самых сокровенных чувств и помыслов, чтобы не стеснять себя рамками реальности с ее неумолимой логикой и строгой детализацией. Но если заглянуть глубже в природу этой интенции, можно увидеть, что дело здесь не в рамках реального или в свободе от логики, но в стремлении прикоснуться к

природе своего лирического переживания и в какой-то мере понять саму ситуацию страха смерти. «*Стихотворения в прозе*» — преимущественно лирические тексты, воспроизводящие глубоко личные, субъективные чувства.

По выражению Зигмунда Фрейда, «интерпретация сновидений является королевской дорогой к познанию бессознательных активностей психики» (Фрейд 2006: 78). А лирическое высказывание имеет интенцию поднять «на поверхность» самые глубокие пласты душевной (психической) жизни писателя, вплоть до тех, которые им могут не осознаваться в полной мере. Конечно, мы не предполагаем, что Тургенев явным образом избрал «королевскую дорогу» к познанию (и описанию) бессознательных активностей своей психики, но мы предполагаем, что его стремление «высказаться» с предельной откровенностью о своих самых сокровенных желаниях, тревогах, страхах и чаяниях оставило след в его лирических произведениях и этот след можно найти при помощи психоаналитического прочтения. С этой точки зрения становится понятным, почему Тургенев обращается к сновидению: сон, который рассказывают, — сон со значением, сон о чем-то свидетельствующий уже своим явлением (вещий сон), иначе говоря, сон, требующий интерпретации. Следует отметить, что первоначально Тургенев задумывал цикл из «стихотворений» под названием «*Сны*», куда входили и рассматриваемые нами миниатюры.

У Тургенева в «*Стихотворениях в прозе*» ситуация встречи со смертью повторяется не единожды. Одна из миниатюр так и называется — «*Встреча. Сон*». Начинается она ровно с тех же слов, что и «*Насекомое*»: «Мне снилось...» Здесь образное описание встречи со смертью (сначала вглядывание в нее, а потом преследование) даже не метафорично, автор сам расшифровывает, интерпретирует сон: «Я начал вглядываться: облачко стало женщиной, стройной и высокой, в белом платье... Я непременно хотел догнать ее, хотел заглянуть в ее лицо...» (Тургенев 1982: 173). В конце концов лирический герой остается «неподвижен и нем на могильной моей плите» (Тургенев 1982: 173). Тут метафора уже не нужна — влечение к смерти, страстное желание заглянуть ей в лицо описано прямо и открыто.

В миниатюре «*Насекомое*» происходит столкновение влечения к смерти с желанием во что бы то ни стало ее избежать (с желанием, но не с действиями по избеганию ее). Рассмотрим подробнее, как происходит встреча со смертью в данном произведении.

«Снилось мне, что сидит нас человек двадцать в большой комнате с раскрытыми окнами.

Между нами женщины, дети, старики... Все мы говорим о каком-то очень известном предмете — говорим шумно и невнятно» (Тургенев 1982: 151).

Пространство сновидения сразу же дано как некомфортное, где собрались малознакомые люди для «невнятной» беседы. Особое значение здесь имеет то, кто собрался в комнате — представители обоих полов и всех возрастов: то есть, собственно, весь «мир» в одном месте, и это место распахнуто настежь, ничем не защищено — окна раскрыты.

«Вдруг в комнату с сухим треском влетело большое насекомое, вершка в два длиною... влетело, покружилось и село на стену.

Оно походило на муху или на осу. Туловище грязно-бурого цвету; такого же цвету и плоские жесткие крылья; растопыренные мохнатые лапки да голова угловатая и крупная, как у коромыслов; и голова эта и лапки — ярко-красные, точно кровавые» (Тургенев 1982: 151).

Незащищенность, уязвимость тотчас разрешается вторжением страшно-го существа. Это его качество подчеркивается большим размером насекомого (около девяти сантиметров) и «точно кровавыми» головой и лапками.

«Странное это насекомое беспрестанно поворачивало голову вниз, вверх, вправо, влево, передвигало лапки... потом вдруг срывалось со стены, с треском летало по комнате — и опять садилось, опять жутко и противно шевелилось, не трогаясь с места.

Во всех нас оно возбуждало отвращение, страх, даже ужас... Никто из нас не видал ничего подобного, все кричали: «Гоните вон это чудовище!», все махали платками издали... ибо никто не решался подойти... и когда насекомое взлетало — все невольно сторонились» (Тургенев 1982: 151).

Насекомое странное (большое, шумное, беспокойное). Люди называют его чудовищем, машут на него платками, но боятся к нему приблизиться. Оно возбуждает отвращение и даже ужас, но ведет себя хоть и чрезвычайно нагло, но пока только как насекомое.

«Лишь один из наших собеседников, молодой еще, бледнолицый человек, оглядывал нас всех с недоумением. Он пожимал плечами, он улыбался, он решительно не мог понять, что с нами случилось и с чего мы так волнуемся? Сам он не видел никакого насекомого — не слышал зловещего треска его крыл» (Тургенев 1982: 151).

Тургенев описывает, как он вдруг увидел «особенного» человека — единственного из всех, кто не видел никакого насекомого. Но здесь есть один нюанс: автор — сновидец, это логика самого текста; весь сюжет, соответственно, рождается в его голове, но не в «дневном» сознании, а глубже — в бессознательном, и, следовательно, это он создает особенного молодого человека, который не видит насекомого, не слышит зловещего, предвещающего беду треска крыл.

«Вдруг насекомое словно устало на него, взвилось и, прикинув к его голове, ужалило его в лоб повыше глаз... Молодой человек слабо ахнул — и упал мертвым.

«Страшная муха тотчас улетела... Мы только тогда догадались, что это была за гостья» (Тургенев 1982: 151).

Развязка наступает мгновенно: насекомое, также явившееся из глубины бессознательного сновидца, вслед за автором — как по его подсказке — увидело молодого человека и поразило его, ужалив в голову. Свершив свое черное дело, чудовище улетело, а все (здесь главное — что и сам сновидец) только тогда догадались, кто это был в образе насекомого (очевидно, что сама смерть).

Для интерпретации произведения достаточно указаний в самом тексте, но «Насекомое», как и любой текст, существует в контексте и других текстов, и фактов биографии автора, и многих других факторов, о которых писатель мо-

жет даже не догадываться. Так, описание комнаты с распахнутыми окнами уже само по себе создает ощущение необустроенности и тревожного ожидания, и не столь важно, почему эти окна открыты настежь: в комнату может влететь что угодно. Насекомые часто вызывают отвращение и страх, особенно непомерно крупные и активные. Тургенев называет существо пять раз «насекомым», дважды «мухой», один раз говорит, что оно похоже на осу, один раз именуется «чудовищем» и один раз «гостьей». Ни разу не называет «смертью», словно боясь произнести это слово, оставляя сделать это читателю. Но только ли страх произнести страшное слово «смерть» стал причиной подмены имени «гостьей»?

По Джорджу Тейлору, «все сны говорят на универсальном языке — языке метафоры и символа» (Тейлор 2000: 67). Прямая расшифровка символа лишает его части смысла: назвать насекомое «смертью» можно лишь в очень широком понимании, которое предполагает не только физическое прекращение жизни, но и исполнение рока или расплату за что-либо, свершение тайнства, выпавший жребий, что-то еще и еще, и все это вместе. Только так можно передать гамму смыслов символа — через ряд других символов и метафор. То же и в художественном, особенно в лирическом произведении, использующим символическую образность: муха не то же самое, что оса. Оса проще — она может ужалить, может сделать больно, но муха — символ разложения и смерти, мухами повелевает демон Вельзевул. Муха вызывает отвращение. Но если она несет смерть, то значит, что она передает авторское отношение к смерти — отвращение. Таким образом, в «*Насекоме*» писатель противопоставляет влечению к смерти, которое он описал во «*Встрече*», инстинкт жизни. Более того — лирический герой «*Насекомого*» вместе со всеми в комнате испытывает страх перед агрессивным насекомым, предчувствуя, что оно несет опасность (смертельную, как оказалось), но этот страх и предчувствие опасности парадоксальным образом становятся спасением.

Обратимся к личным обстоятельствам писателя. Тургенев склонен к ипохондри, что отмечалось многими авторами. Как свидетельствовала Н.А. Островская, «Тургенев часто объявлял, что он очень болен, и всегда воображал в себе какие-то необыкновенные болезни: то у него внутри головы, в затылке что-то сдвигается, то точно какие-то вилки выталкивают ему глаза» (Топоров 1998: 38). Подобные его настроения усиливались с годами. А «*Стихотворения в прозе*» были написаны в конце жизни писателя и в них «слышатся интонации сожаления по поводу того, что старость должна сопровождаться болезнью и физическими страданиями — он воспринимал их именно как физические» (Беляева 2006: 39). И вот эту личностную черту, характерологическое свойство писателя, с одной стороны, снова транслирует в миниатюре «*Насекоме*»: страх смерти в образе отвратительной мухи врывается в комнату, где он находится, и всё заканчивается смертью; с другой же стороны, автор преодолевает этот страх, меняет по ходу сновидения сюжет и отводит от себя смерть: в комнате он не один, и погибает не он. Более того: его страх смерти служит ему защитой, писатель, как и все, боится мухи (боится смерти), он ясно видит ее, слышит отвратительный и зловещий треск ее крыл, но смерти нужен другой, тот, кто ее не видит и не слышит, тот, кто ее не боится. Автор — сновидец — создает этого человека, и сразу же смерть воззрелась на него, напала и убила.

Так Тургенев «сотворил заклинание» от смерти и принес ей в жертву молодого человека, чтобы самому остаться в живых. Но не только. Писатель здесь еще и нарушил очевидную для него закономерность: смерть забирает старых. Будучи пожилым человеком с ипохондрическим складом характера, он был уверен, что ему скоро предстоит умереть, а значит, когда в комнату ворвалась муха, символизирующая смерть, она должна была забрать его или кого-нибудь из стариков, бывших с ним рядом. Но если бы смерть выбрала себе жертвой старика, то это выглядело бы случайностью или отсрочкой исполнения приговора — закона жизни, а не победой, пусть и иррациональной. «Сновидения пожилых людей проникнуты мотивами смерти, — пишет А.А. Налчаджян, — размышлениями о ней, тревогой перед конечностью индивидуальной жизни человека, которая нередко достигает уровня страха и ужаса» (Налчаджян 2014: 127). Но если логика такова, что смерть забирает того, кто ее больше всего боится, то нужно или перестать бояться смерти, или, если это невозможно, следует изменить логику — и получается, что смерть забирает тех, кто ее не только не боится, но даже не замечает. Для этого, однако, подходит только логика сновидения. И именно эту форму выбрал Тургенев для своего стихотворения в прозе, где он высказал одно из самых своих сильных и сокровенных желаний — преодоление смерти.

Использованная литература

Беляева, Ирина А. Тема «старческого» у Тургенева и Шопенгауэра: К вопросу о «Стихотворениях в прозе». Спасский вестник Вып. 13. Тула: Гриф и К., 2006, 39–45.

[Belâeva, Irina A. Tema «starčeskogo» u Turgeneva i Šopengauèra: K voprosu o «Stihotvoreniâh v proze». Spasskij vestnik Вып. 13. Tula: Grif i K., 2006, 39–45]

Налчаджян, Альберт А. Загадка смерти. Очерки психологической танатологии. Санкт-Петербург: Питер, 2014.

[Nalčadžân, Al'bert A. Zagadka smerti. Očerki psihologičeskoj tanatologii. Sankt-Peterburg: Piter, 2014]

Тейлор, Джордж. Работа со сновидениями: практическое руководство. Москва: Изд-во Института Психотерапии, 2000.

[Tejlor, Džordž. Rabota so snovideniâmi: praktičeskoe rukovodstvo. Moskva: Izd-vo Institutu Psihoterapii, 2000]

Топоров, Владимир Н. Странный Тургенев. Москва.: Изд-во РГГУ, 1998.

[Toporov, Vladimir N. Strannyj Turgenev. Moskva.: Izd-vo RGGU, 1998]

Фрейд, Зигмунд. Собрание сочинений в 10 томах. Т.2. Санкт-Петербург: ВЕИП, 2005.

[Frejd, Zigmund. Sobranie sočinenij v 10 tomah. T.2. Sankt-Peterburg: VEIP, 2005]

Источники

Тургенев, Иван С. Полн. собр. соч. и писем: В 30 т. Соч.: В 12 т. Т.10. Москва: Наука, 1982.

[Turgenev, Ivan S. Poln. sobr. soč. i pisem: V 30 t. Soč.: V 12 t. T.10. Moskva: Nauka, 1982]

Јелена Круглова

СИТУАЦИЈА СУСРЕТА СА СМРЋУ: ПСИХОАНАЛИТИЧКО ЧИТАЊЕ
МИНИЈАТУРЕ И. С. ТУРГЕЋЕВА „ИНСЕКТ“ («НАСЕКОМОЕ»)

Резиме

Психоаналитичка интерпретација текста уметничког дела је веома актуелна у светлу савремених интердисциплинарних проучавања. Психоаналитичко читање омогућује поглед на унутрашње, подсвесне мотиве аутора, који су недоступни оку биографа и књижевних критичара. Уметничка форма минијатуре као субјективног лирског исказа омогућује откривање веза између латентног смисла текста и суштине унутрашњег конфликта личности самог писца. Циклус «Стихова у прози» Тургењева, као његово последње дело, посебно је занимљиво јер се дотиче питања односа према смрти и рефлексивне анализе пређеног животног пута. Психоаналитички поглед на минијатуру Тургењева «Инсект» даје простора за претпоставку да се аутор не мири за неизбежном смрћу и налази начина да превлада сопствени страх.

Кључне речи: Иван Тургењев, Стихови у прози, смрт, страх, снови, психоанализа.

УКРАЈИНА У АУТОРСКОМ МИТУ МИХАЈЛА КОВАЧА*

У овом раду ћемо показати како Ковач представља Украјину као завичај Русина у најширем смислу у свом миту завичаја. Анализираћемо Ковачева књижевна дела и дневнике, који чине саставни део његовог опуса, у којима инсистира на тези да су Русини део украјинског народа, па тако и русинску књижевност сагледава као органски део украјинске књижевности. Посебну пажњу посветићемо оним фрагментима дневника који сведоче о Ковачевом погледу на питања као што су идентитет Русина, њихов однос према својој традицији, вери и култури, као и о односу Русина према Украјини.

Кључне речи: мит, завичај, Михајло Ковач, украјинска књижевност, русинска књижевност.

This paper shows how Kovač in his homeland myth depicts Ukraine as the homeland of the Ruthenians in the broadest sense. Kovač's literary works and diaries are analysed, which form the fundamentals of his oeuvre, and in which he maintains that Ruthenian literature is an organic part of Ukrainian literature. Special attention is paid to the diary fragments which bear testimony to Kovač's view on questions such as Ruthenian identity, their relation to their tradition, faith and culture, as well as their relation to Ukraine.

Keywords: myth, homeland, Mihajlo Kovač, Ruthenian literature, Ukrainian literature.

Михајло Ковач, истакнут русински писац, своје књижевно дело формирао је под утицајем класика украјинске књижевности. Основа на којој је Ковач изградио своје дело је матрица ауторског мита Украјине Тараса Шевченка, коју је Ковач преузео и на основу ње изградио свој мит русинског завичаја. Као што ни код Шевченка Украјина не представља конкретно место или територију, већ начин постојања (Грабович 1991: 67), тако је и код Ковача завичај комплекснији појам. Завичај код Ковача означава завичај у ужем смислу, а то значи завичај који се креће од родног дома, који представља једини простор среће у Ковачевим делима и уједно је космогонијски симбол, преко села у којем се дом налази, до завичаја у ширем смислу, који се односи на отаџбину, односно Украјину, одакле су се Русини доселили и одакле носе свој језик, веру и традицију. У овом раду ћемо показати како Ковач представља Украјину као завичај Русина у најширем смислу у свом миту завичаја. Анализираћемо

* Овај рад је део истраживања у оквиру пројекта *Дискурси мањинских језика и књижевности у југоисточној и средњој Европи (178017)* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Рад представља део истраживања у оквиру израде докторске дисертације на докторским студијама језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду, под менторством проф. др Људмиле Поповић.

Ковачева књижевна дела и дневнике¹, који чине саставни део његовог опуса, у којима инсистира на тези да су Русини део украјинског народа, па тако и русинску књижевност сагледава као органски део украјинске књижевности. Посебну пажњу посветићемо оним фрагментима дневника који сведоче о Ковачевом погледу на питања као што су идентитет Русина, њихов однос према својој традицији, вери и култури, као и о односу Русина према Украјини. Треба нагласити да Јулијан Тамаш, русиниста и украјиниста, украјинску књижевност сматра матичном за русинску књижевност. Русинистика се данас види као посебна дисциплина, тада најчешће оптерећена функцијом јачања националне или народне посебности, али се види и у украјинистици и као регионална традиција (Тамаш 2008: 38).

У путописном есеју *Дияспора* (Ковач 1992) Ковач описује свој одлазак у старе крајеве и бележи сведочење о животу Русина у крајевима Мађарске, Хрватске, Украјине, које је том приликом посетио:

„Изгледа да нема народа који има толико „стarih крајева” и толико имена као што их има моја народност. Не сметају ми толика имена, ни толике отаџбине, смета ми само свађа, мржња и себичност, тога је било, тога ту и тамо још увек има. Смета ми што људи од дрвећа не виде шуму, што не виде очигледну истину – нема детета које мајку нема... Нисам кренуо на пут да тражим отаџбину, већ да се сретнем са крајем и људима који су остали на етапи спуштања из још старијег нашег старог краја” (Ковач 1992: 6).²

Значај овог путописа огледа се и у експлицитним Ковачевим изјавама о питањима националног идентитета Русина, као и о томе да Украјину види као своју отаџбину, али и као отаџбину својих сународника. За себе каже да је његов крај сада „тамо око Дунава”, а да путеви до отаџбине Русина воде „кроз угарску крајину, преко Карпата, кроз галицијско-волинску државу, РУСКУ државу³, која је постојала близу 300 година” (Ковач 1992: 13). Ковач наводи да је циљ овог пута упознавање људи и околности Русина у тим селима, прикупљање етнографског и историјског материјала. Осим тога, један од циљева је и успостављање веза са Русинима који су се у тзв. секундарној сеоби, током 19. века, селили из Руског Крстура и Куцуре у Срем и Славонију.⁴ У тим селима само припадници старије генерације говоре русински, а припадницима млађе генерације русински језик већ је стран. Разлоге таквог стања Ковач види у неодржавању веза са селима из којих су се доселили, јер су „окожени туђим народом, одсечени од свог корена, усамљени, заборавили на свој народ

¹ Ковачеви дневници су део наслеђа које чува Олга Карлаварис, његова ћерка. Захваљујемо јој што нам је за потребе научног истраживања дала на коришћење дневнике свог оца.

² Сви наведени цитати из Ковачевих књижевних дела и дневника у оригиналу су објављени односно написани на русинском језику. За потребе овог рада преведени су на српски језик.

³ „Украјинска историографија разликује појмове *Русь* и *Росія* те одговарајуће приведе: *руський/російський*. Први се односи на Русине/Украјинце у Западној Украјини, под другим се подразумева каснија московска односно руска држава” (Žukovskij i dr. 2018: 279).

⁴ „Тражећи земљу и лакше услове за живот, од самог почетка XIX века кренуо је талас организованог иселјавања многих породица из Крстура и Куцуре у више насеља у Бачкој и Срему” (Рамач 2007: 195).

и своје порекло” (Ковач 1992: 26). Међутим, он сматра да се не треба препустити асимилацији: „Пропада онај народ и онај човек који изгуби веру у себе и у своје снаге. А наши Русини кроз 200 година у тешким условима нису изгубили веру у себе, нису се стидели оног што су од прадедова наследили” (Ковач 1992: 32).

Да је Ковач кроз своја књижевна дела желео да охрабрује своје сународнике у очувању језика и националног идентитета, сведочи и напис из дневника 1970. године: „Пишем са тенденцијом да код Русина подигнем веру у себе, да га научим да поштује и воли свог оца и своју мајку, а с њима и свој народ”⁵

У дневнику из исте године Ковач детаљно пише о неслагањима са русинским писцима и културним радницима по питању националног идентитета Русина, јер су они одрицали било какву везу русинског језика са украјинским, као и Русина са Украјином, а Ковач је управо ту везу сматрао суштинском за опстанак и даљи развој, како Русина, тако и русинског језика: „Шта се дешава са стаблом којем одсечемо корење? Наш говор не може се развијати без те везе са својим основним кореном.”⁶ Основним кореном русинског језика Ковач сматра украјински језик:

„Украјински језик је потребан за русински колико и грожђе за вино. Ко ми тврди или ко ради тако да прави, развија русински језик без познавања украјинског, тај прави вино без грожђа. Не тврдим да тако вина нема, али тврдим да је оно – неприродно.”⁷

У путопису *Дияспора* такође експлицитно наводи да сматра да русински језик вуче корене из украјинског језика: „Наш језик има свој корен у језику једног 45 милионског народа” (Ковач 1992: 32–33).

У Ковачевим дневницима много је експлицитних изјава о томе да русински народ види као део украјинског народа, а овде ћемо навести најзначајније:

- „У сопственом дому сопствене власти би другачије радиле; децу и народ би упознале са њиховом прошлошћу, њиховом културом, њиховим језиком, изучиле би друштвене кадрове, дали их на места где треба науци светло палити и Русин би био свестан Украјинац, а истовремено и син ове земље у којој се родио и где живи.”⁸
- „Једино што желим је да наши писци, научни и културни радници сами уче и продубљују знање украјинског језика, културе и књижевности. Нека пишу, нека буду и даље тврди Русини, као Ковач, нека развијају „у зноју лица свог” ово овде наше, али имајући пред очима, не само у теорији, да је наша књижевност део украјинске књижевности.”⁹
- „Ја сам Југословен према нахођењу, али не и према пореклу. Ја сам за неговање матерњег језика, овог, русинског, али истовремено сам и за

⁶ Ковач, Дневник 1970, стр. 233

⁷ Ковач, Дневник 1970, стр. 203

⁸ Ковач, Дневник 1970, стр. 288

⁹ Ковач, Дневник 1967, стр. 429

⁹ Ковач, Дневник 1969, стр. 515

неговање љубави према народу од ког потичемо. И не сматрам да ћу због тога мање волети југословенске народе и друштво у којем живим.”¹⁰

- „Изолација од матичног народа је опасна јер прети или асимилацији са средином у којој живи или прикључивањем оној народности са којом има највише сличности после украјинске.”¹¹

- „План писања је овакав: I „Туђина”

- 1) приповетка би морала да има око 40 страна

- 2) обухватила би крај и животни пут једног од оних који су долутали из гора у равницу

- 3) садржај – глобално: стари крај – лутање – примошћавање – смрт

- 4) Идеја: тиха почаст меком Русину који је до краја живота остао тврд само према себи, који је био у стању да уради све, осим да одбаци и да се одрекне свог имена, свог народа и не оног малог русинског народа, већ оног великог, славног, који је њему, несвесном, дао своје карактеристике. Русин то не зна, али он то има, он то носи у себи, он се по томе познаје.”¹²

Није познато да је приповетка под овим насловом и са свим овде наведеним идејама објављена. Међутим, идеја коју је овде Ковач представио препознаје се у многим његовим приповеткама. Знајући да је наведене проблеме око националног идентитета Русина Ковач литераризовао у својим књижевним делима, али и додајући нов поглед на целокупно књижевно дело, посматрајући га кроз призму наведеног плана писања, можемо да закључимо да је управо у овом плану Ковач изнео нацрт ауторског мита завичаја.

Храбович је указао на то да у Украјини Шевченковог мита делује митолошко време, а не историјско, и поделио га је у три стадијума. Далеко прошло и будуће време представљају време хармоније, време Златног века, које је у Украјини некад давно владало и у које ће се она вратити. Средњи стадијум, којем припада недавно прошло и савремено доба представља главни предмет Шевченкове пажње и ово време представља свет дубоке дисхармоније (Грабович 1991: 158–159). Ова три стадијума уочавамо и у Ковачевом миту. Давно прошло време код Ковача би било време првих генерација досељеника Русина из Украјине, коју Ковач види као отаџбину Русина, на просторе тадашње јужне Угарске. У том времену које код Ковача можемо препознати као Златно доба, видимо да је то време у ком су припадници русинског народа поштовали своју традицију, веру, језик, порекло и у ком су били свесни да су дошли из Украјине: „У духу те везаности за стари руски народ и стару руску виру¹³ наш је човек живео, а то значи да се држао вере и обичаја које је наследио од својих старих. Он припада веома великом народу и ту своју „државност” носио са собом тамо где се насељавао” (Ковач 1992: 221). Овај стадијум у Ковачевом миту можемо препознати и као егзистенцијалну

¹⁰ Ковач, Дневник 1969, стр. 529

¹¹ Ковач, Дневник 1969, стр. 654

¹² Ковач, Дневник 1970–75, стр. 145

¹³ На овом месту Ковач такође користи придев *руски* у значењу које се у украјинској историографији користи када се мисли на Русине односно Украјинце у западној Украјини.

категорију у садашњем времену, јер овом стадијуму припадају и припадници старије генерације.

Садашње време би, као и код Шевченка, било време дисхармоније, нарушеног друштвеног поретка. То је такође време које представља центар Ковачевог интересовања, а у којем су присутне опозиције између припадника старије генерације, који још увек поштују традицију¹⁴, и припадника млађе генерације, који не виде значај у очувању свог језика и традиције. Разлоге такве ситуације Ковач види у номадској судбини Русина:

„Било је потребно прво задовољити физичку глад, а тек онда мислити на духовну” (Ковач 1992: 219). Све слабије развијен осећај припадности русинском, а тиме и украјинском народу, Ковач види у проклетству самодоказивања пред другима у борби за опстанак:

„То проклетство самодоказивања пред другима ми носимо из времена кад смо се раселили по целом свету” (Ковач 1987: 64).

У приповеци *Вона єдина* Ковач у центар поставља брачни пар који се из Бачке сели у Славонију. Њихову судбину изједначава са номадском судбином многих Русина, као и да Украјину види као њихов завичај у најширем смислу:

„Ми смо вечне луталице, народ бездоман, деца која су због некаквог проклетства, пре стотине година откинута из подољских пространстава, прешла преко леђа Карпата на величанствену Словенску степену, која је пригрлила оне који су били најсмелији, а они су опет почели да лутају по степама Панонске равнице, опет су прелазила реке и шуме да би се зауставили на водама и шумама словенским и под горама босанским... Лутали смо тражећи место на грудима мајке земље” (Ковач 1970: 31).

Ковач се у својим књижевним делима непрестано враћа у време (првих) предака, који су били свесни свог порекла. Дом предака, али и припадника старије генерације, представља сакрални простор. То је место где се учи матерњи језик и где се стиче осећај националног идентитета, а тиме и свог порекла. Такав дом представља центар света, наспрам неуређеног хаоса изван тог дома. Мирча Елијаде наводи да човек премодерних друштава смисао свог постојања види у усмеравању свог живота према центру света, односно космосу. У Ковачевом миту видимо да млади више не доживљавају дом као космос, он је за њих изгубио сакрално значење и због тога они припадају хаосу и времену дисхармоније. Настањивање новог простора, за религиозног човека¹⁵ према Елијадеу подразумева сакрализовање тог места односно понављање космогоније (Елијаде 2003: 84–85):

„Настанити се на једној територији то у крајњем случају значи сакрализовати је. Када то настањивање није привремено, као код номада, већ стално, оно подразумева једну виталну одлуку, која обавезује егзистенцију целокупне заједнице. „Сместити се” на једном месту, организовати га, настанити – то зна-

¹⁴ „А традиција је, видели смо, име, и језик, и вера и обичаји и духовно наслеђе које се чува у памћењу народном, али и у историји записано” (Ковач 1992: 219).

¹⁵ Према Елијадеу, религиозни човек је човек за којег космос представља сакрални простор у оквиру заједнице којој припада и која живи тај мит.

чи извести низ чинова који претпостављају један егзистенцијални избор: избор Универзума, до кога се долази „стварајући” га” (Елијаде 2003: 85).

У својим делима Ковач позива на поновно стварање света, тј. поновно успостављање космоса, који се у свету који Ковач описује у својим делима губи, како у свакој следећој генерацији Русина, тако и селидбом Русина у места у којима нису организовани и у којима предстаљају мањину. Понављање космогоније једини је начин на који је могуће очувати егзистенцију русинске заједнице, својим митом поручује Ковач. Кружно време, односно враћање на почетак, код Ковача се односи на свест о припадности родном дому, али и шире, на свест о својим коренима у отаџбини, односно у Украјини. Будуће време, тј. пројекција златног доба у будућности, могло би се код Ковача дефинисати као време у којем русински народ ускрсава након освешћивања о Украјини као својој отаџбини. Тиме је заокружен Ковачев мит у којем влада кружно време.

Цитирана литература

Грабович, Григорій. Шевченко як міфотворець. Київ: Радянський письменник, 1991.

[Grabovič, Grigorij. Ševčenko âk mifotvorec'. Kiïv: Radâns'kij pis'mennik, 1991]

Елијаде, Мирча. Свето и профано. Нови Сад, Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2003.

[Elijade, Mirča. Sveto i profano. Novi Sad, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003]

Рамач, Јанко. Русини у Јужној Угарској (1745—1918). Нови Сад: Војвођанска академија наука и уметности, 2007.

[Ramač, Janko. Rusini u Južnoj Ugarskoj (1745—1918). Novi Sad: Vojvođanska akademija nauka i umetnosti, 2007]

Тамаш, Јулијан. Величина малих, поетика регионалних и малих књижевних традиција. Нови Сад: Војвођанска академија наука и уметности, 2008.

Žukovskij, Arkadij i dr. Kratka istorija Ukrajine. Beograd: Dan graf, 2018.

Извори

Ковач, Михайло. Цихи води. Нови Сад: Руске слово, 1970.

[Kovač, Michajlo. Cichi vodi. Novi Sad: Ruske slovo, 1970]

Ковач, Михайло. Глибоки корені. Нови Сад: Руске слово, 1987.

[Kovač, Michajlo. Hljiboki korenji. Novi Sad: Ruske slovo, 1987]

Ковач, Михайло. Дияспора, драгопис и историјни есеј. Нови Сад: Руске слово, 1992.

[Kovač, Michajlo. Dijaspورا, drahopis i istorijni esej. Novi Sad: Ruske slovo, 1992]

Необ'явлені джерела

Дневники Михаїла Ковача:

Дневник 1967

[Dnevnik 1967]

Дневник 1969

[Dnevnik 1969]

Дневник 1970

[Dnevnik 1970]

Дневник 1970—75

[Dnevnik 1970—75]

Ana Rimar Simunović

UKRAINE IN MIHAJLO KOVAČ'S MYTH

Summary

The foundation on which Kovač has built his work is the matrix from Taras Shevchenko's myth of Ukraine, which Kovač used as a basis for creating his own Ruthenian homeland myth. Like in Shevchenko's myth, where Ukraine represents a mode of existence rather than a specific place or territory, Kovač's homeland is also a complex term. Kovač's homeland denotes the homeland in various senses, starting from the childhood home, which is both the only place of happiness and a cosmogonic symbol in his works. It ranges through the home village, to the homeland in a broader sense, where it refers to the fatherland, or Ukraine, the place where the Ruthenians moved from and where their language, faith and tradition originate from. This paper shows how Kovač in his homeland myth depicts Ukraine as the homeland of the Ruthenians in the broadest sense. Kovač's literary works and diaries are analysed, which form the fundamentals of his oeuvre, and in which he maintains that the Ruthenians are part of the Ukrainian people. Consequently, he sees Ruthenian literature as an organic part of Ukrainian literature. Special attention is paid to the diary fragments which bear testimony to Kovač's view on questions such as Ruthenian identity, their relation to their tradition, faith and culture, as well as their relation to Ukraine.

Keywords: myth, homeland, MihajloKovač, Ruthenian literature, Ukrainian literature.

Елена Боронина

Московский государственный институт культуры
Факультет государственной культурной политики
Кафедра народной художественной культуры
eboronina@gmail.com

УДК 39(470.310)

<https://doi.org/10.18485/slavistika.2020.24.2.29>

оригинални научни рад
примљено 18.03.2020.
прихваћено за штампу 18.09.2020.

ФОЛЬКЛОР ВОСТОЧНОГО ПОДМОСКОВЬЯ: АНАЛИЗ ЭКСПЕДИЦИОННЫХ ЗАПИСЕЙ

Троицкий календарный обряд, сохранившийся в Московской области в первой четверти XXI столетия, представляет собой обход дворов группой детей с украшенной березкой и исполнением специальной троицкой величальной песни, которую называют «кумушкой». Исполняется обряд на Троицу, реже – в Семик, четверг перед Троицей. Мелодика чаще состоит из оппозиции двух нисходящих интонаций – широкой (ч/ув 4) и узкой (б 2). Распевные «кумушки» записаны в функции хоровода. Текст содержит мотивы прихода славельщиков, величания «кумы», принесения даров, древней аграрной магии и просьбы о вознаграждении.

Ключевые слова: Московская область, Орехово-Зуевский район, Павлово-Посадский район, обход дворов на Троицу, береза, кума, «кумушку» славить.

The Trinity calendar rite, preserved in the Moscow region in the first quarter of the 21st century, is a tour of courtyards by a group of children with a decorated birch tree and a performance of a special Trinity ritual song, which is called “kumushka”. The rite is performed on Whitsunday, less often on Semik, the Thursday before Whitsunday. Melody often consists of the opposition of two falling intonations – wide (b 4) and narrow (b 2). Chanting “kumushki” are recorded in the wheel dance function. The text contains the motifs of the arrival of slavers, the glorification of the “Kuma”, bringing gifts, ancient agricultural magic, and requests for remuneration.

Keywords: Moscow region, Orekhovo-Zuyevsky District, Pavlovo-Posadsky District, bypass yards on Trinity, birch, Kuma, “kumushka”, glorification.

В Восточном Подмоскowie на Троицу, реже на Семик (в местной традиции четверг перед Троицей) и в теперешнее время, в первой четверти XXI столетия, достаточно широко исполняется обряд хождения детей и подростков с украшенной березой. Исполняется обряд рано утром в ряде деревень Орехово-Зуевского и Павлово-Посадского районов Московской области. Ареал обряда во многом совпадает с территорией известного старообрядческого центра Гуслица, расположенного на востоке Московской области. «Из гусликов мы», так ощущают свою самоидентичность подмосковные старообрядцы. Примечательно, что жители прилегающих деревень так же считают себя частью гуслицкого региона: «Мы - Заход, без Захода нет Гуслиц». Факт исторической и культурной общности позволяет рассматривать данную территорию как единое целое.

В местной терминологии действо называлось «ходить с кумушкой», «водить кумушку» или «славить кумушку». «Кумушка» - ветка березы, украшенная ленточками («клинушки», «лучше поярче»), реже - бумажными цветами, «пустышками» («на макушечки шарлула от яичка»). В деревне Субботино Павлово-Посадского района «огромну ветку наряжали, да колокольчик привязывали. Ленты были дефицит. И принимали только тех ходить, кумушку во-

дять, кто принесет свои ленты и на кумушку повесит». В деревне Ефимово Павлово-Посадского района наблюдали хождение с кумушкой, сложенной из 3-4 небольших веточек березы.

Кроме того, «кумушкой» называют песню, исполняемую при обходе, спрашивали: «Вам кумушку спеть?» или «Кумушку кричать?». Приводим описание обряда, свидетелем которого стали участники экспедиции МПК № 12 (рук. Е.Г. Боронина) в 1996 г. в деревне Ковригино Павлово-Посадского района Московской обл. на Троицу: нарядные дети (три девочки 9-12 лет) несли большую украшенную ветку березы, которую держала в руках старшая из девочек. Дети подходили к воротам дома, останавливались и начинали громко скандировать (выкрикивать) текст, при этом ритмично приподнимая и опуская ветку:

Ах ты, кумушка,
Ты голубушка,
Ты к нам пришла,
По яичку принесла,
Хлеба по кусочку,
Блинца по блиночку,
Где кум прошел -
Там овес взошел,
Где кума прошла,
Там рожь взошла.
Кума мылица купила,
Кума рылица умыла,
Кума, мойся белей,
Кума, будешь веселей.
Пода-а-айте под кумушку!

Хозяйка угощала детей конфетами и печеньем, дары складывали в большую сумку, и группа отправлялась к следующему дому. В завершении «хождения с кумушкой» пили чай у одного из ходяков.

В полутора километрах, в селе Саурово текст песни отличается, хотя порядок исполнения обряда такой же:

Кума, кума,
Расти больша,
Приземиста,
Прикуремиста,
Где девки шли
Там цветы взошли,
Где парень шел -
Там овес взошел.
Подайте под кумушку
Денежку или конфеточку!

Особенность - в каждой деревне свой вариант песни-кумушки, встречается практически повсеместно, где бытует описываемый обряд. Так, на Троицу в поселке Давыдово Орехово-Зуевского района одновременно совершали

обход до пяти групп детей. Звучал яркий весенний антифон. Услышав песню, местные жители безошибочно определяли: «Эти из Барского, а эти аж из Костино пришли».

В экспедициях 1995, 1996, 1997, 1998, 1999 гг. зафиксировано 18 подобных песен.

Музыкальный язык песен-кумушек лаконичен. Напев строится на оппозиции двух нисходящих интонаций — узкой (б. 2) и широкой ч. 4. и носит формульный характер. Внутрислоговой распев отсутствует. Ладовая организация напева — ангемитонная форма квартного тетра хорда с определенными мелодическими функциями каждого из трех тонов, составляющих напев. Верхний тон является начальным, средний (вспомогательный) приходится на момент музыкального и словесного акцента, нижний (конечный) — основной устой. Напев излагается одногласно. Его структурообразующий фактор — активное скандирование, призывная декламация, родственная закличкам ранне-весенней обрядности.

Ах ты, кумушка-кума,
Завивайся, душа,
Мы на лета придем,
Па яичку принесем,
Па пышички,
Пы лепёшички. (д. Митино Павлово-Посадского района)

Немалая часть троицких обходных песен исполняется речитацией, ритмическим громким скандированием со спадом голоса в конце фразы. При этом ощущается обобщенный звуковысотный рисунок, состоящий из чередования все тех же интонаций — узкой и широкой. Вероятно, речитации представляют собой допесенный этап интонирования формульного напева б.2+ч.4. (см. выше-приведенные напевы д. Ковригино и с. Саурово Павлово-Посадского района).

В деревне Аверкиево Павлово-Посадского района песня-кумушка распевается на 2 голоса, с эпизодическим дивизи до 3-4-х звуков. Происходит это под влиянием местного певческого стиля (в деревне существует аутентичный фольклорный ансамбль). В очертаниях напева прослушивается напев на одной -двух нотах в начале строфы и спад к тонике в конце. Результат произошедшей трансформации ощущается в наличии мажорного наклонения.

Ой ты, кумушка-кума,
Завивайся, душа,
Я на лето приду,
По яичку принесу,
По каржушинки,
По ляпешинки,
А мы девочки хорошиньки!

Реже встречаются более распевные песни-кумушки. Их мелодика строится на варьировании музыкального звена, имеющего нисходящее секундо-терцовое строение (напевы д. Аринино Раменского района, д. Аверкиево Павлово-Посадского района).

Береза, кудрява,
В лесу росла,
Не выросла,
К тебе кумушка идет,
По яичку несет,
По пшойничку,
По драчоничку,
Еще, кума,
Графин вина.
Ты, береза, хороша
И пушистая!

Интересен вариант напева деревни Субботино Павлово-Посадского района, представляющий собой обрядовый хоровод, исполняемый в контексте обхода дворов. В это случае варьируется не отдельное звено, а вся мелострофа. Характерным является мелодический скачок вверх и последующее нисходящее секундно-терцовое заполнение:

Уж ты, кумушка-кума!
Расти больша,
Сы вершины высока,
Листом широка,
Приди к месту,
Прикури к месту,
Мы к тебе идем,
По яичку принесем,
По кусочку, по блиночку,
По лепешечки,
А еще, кума,
Графин вина.
Там, где девки шли -
Там цветы цвели,
А парень шел -
Там овес взошел.
Подайте под кумушку!

Обращают на себя внимание древние обрядовые элементы в хореографии хоровода: «Собирались девки в основном и к каждому дому подходили. Стоит в середине парень, держит «кумушку» (большую березу), а другие все яичко в платочек носовой завертывали. Вот промеж пальцев яичко, а тут концы платочка. Хозяйка держит яичко, а соседка берет за платочек и кругом ходят... Вот девчата погремят колокольчиком (привязанным к березе — Е.Б.) и подавали, кто яичко, кто денег. Вся компания, которая ходит по улице, корзинку носили и устраивали пир».

Хореография второго хоровода, записанного в этой же деревне, отличается от первого тем, что вокруг березки ходили две девушки, а остальные стоят кругом.

Местные жители называют совершаемое действие - «водить кумушку». В названии просматривается аналогия с существующими весенними локальными обрядовыми комплексами славян: вождение «куста» (бел.), вождение «тополя» (укр.).

Архаичные корни обряда и его связь с кумлением прослеживаются при анализе текста песен-кумушек. В них можно выделить несколько композиционных мотивов:

- обращение
- благопожелание;
- сообщение о приходе (к куме-березке);
- принесение угощения;
- желательные положительные свершения;
- просьба о подавании (или поздравление с праздником)

Обращение всегда двойное: «кума-кума», «кумушка-кума», «кумушка-голубушка», «береза кудрява». То, что «кума» и «береза» находятся в одинаковой позиции обращения свидетельствует об их синонимичности. Далее следует мотив продуцирующих благопожеланий: «завивайся, душа», «расти, толсти», «расти сы вершины высока, листом широка». Сообщение о приходе славельщиков лаконично: «мы к тебе идем», «к тебе девки шли и ребята шли», «я на лето приду».

Традиционен для Троицы перечень угощений-даров: «яичко» или «яишенка». Кроме того, к «березе-куме» несут «пшойничек», «драчоничек», «честной пирог», «хлебца по кусочку, блинца по блиночку», «графин вина». Перечислена традиционная обрядовая пища, имеющая явно продуцирующий характер.

Чрезвычайно интересен следующий композиционный мотив — аграрной магии (или положительных свершений):

Где девки шли-
Там цветы цвели,
Где ребята шли -
Там рожь густа,
Оборотиста». (д. Аринино)

Где парни шли -
Там(а) семечки взошли. (д. Обухово).

«Где кум прошел -
Там овес взошел,
Где кума прошла,
Там рожь взошла» (д. Ковригино).

Выстраивается яркий акциональный ряд, где дается описание символического действия и его продуцирующий результат.

Последний композиционный мотив — просьба о подавании: «Подайте под кумушку яичко или копеечку!» (д. Субботино и др.) или поздравление: «С праздником!» (д. Назарьево и др.). Интересен финал текста песни-кумушки из д. Ляхово, где просьба о подавании звучит скорее как требование:

А что спели мы вам -
Расплатитесь,
Лучше с нами поделитесь!
С праздником, кумушка-кума!

Итак, троицкие песни, сопровождающие праздничный обход дворов, имеют четкую стабильную структуру. В тексте выделяются последовательно раскрывающиеся композиционные мотивы. Песни всегда начинаются обращением к кумушке (березе) и заканчиваются просьбой о подавании или поздравлением. Доминирующая функция — праздничные окличания.

На сегодня традиция исполнения обходных песен на Троицу распространена в Восточном Подмоскowie достаточно широко. Хранители традиции — женщины. Матери и бабушки обучают детей. Отцы и братья заготавливают накануне ветку березы. Обучение происходит и внутри самого детского коллектива.

Троицкий обход с украшенной березкой пользуется большой популярностью у местных жителей: они поджидают обходчиков, заранее закупают большое количество конфет и печений для угощения (по 2-3 кг), одаривают детей и благодарят словесно.

Что касается трансформации традиции, то в современном бытовании обходных песен существует тенденция к сокращению композиционных мотивов в тексте и, прежде всего, исчезает мотив агарной магии. Мелодика достаточно стабильно сохраняется на уровне формального напева.

Использованная литература

Боронина, Елена Г. «Музыкальный компонент семицко-троицкой обрядности Восточного Подмоскowie». [В:] Фольклор: современность и традиция. Материалы третьей международной конференции памяти А. В. Рудневой. Москва: Моск. гос. консерватория им. П. И. Чайковского, 2005, 93–98.

[Boronina, Elena G. «Muzykal'nyj komponent semicko-troickoj obrâdnosti Vostočnogo Podmoskov'â». [В:] Fol'klor: sovremennost' i tradiciâ. Materialy tret'ej meždunarodnoj konferencii pamâti A. V. Rudnevoj. Moskva: Mosk. gos. konservatoriâ im. P. I. Čajkovskogo, 2005, 93–98]

Сорокин, Владимир Б. Фольклор московской области (Вспомогательный материал по устному народному поэтическому творчеству для практических занятий). [В:] В. Б. Сорокин (сост.). Календарный и детский фольклор. Выпуск первый. Москва, 1979, 10–14.

[Sorokin, Vladimir B. Fol'klor moskovskoj oblasti (Vspomogatel'nyj material po ustnomu narodnomu poëtičeskomu tvorčestvu dlâ praktičeskih zanâtij). [В:] V. B. Sorokin (sost.). Kalendarnyj i detskij fol'klor. Vypusk pervyj. Moskva, 1979, 10–14]

Чернышева, Мария Б. «Троицкий обряд. Народная музыка Восточного Подмоскowie». Музыкальная академия 2, 1996, 118–130.

[Černyševa, Mariâ B. «Troickij obrâd. Narodnaâ muzyka Vostočnogo Podmoskov'â». Muzykal'naâ akademiâ 2, 1996, 118–130]

Јелена Бороњина

ФОЛКЛОР ИСТОЧНОГ ПОДМОСКОВЉА:
АНАЛИЗА ЗАПИСА СА ТЕРЕНСКИХ ЕКСПЕДИЦИЈА

Резиме

На истоку Московске области у Павлово-Посадском и Орехово-Зујевском округу сачувао се архаични обред – обилазак сеоских домаћинстава са брезовом граном. Изјутра на Духове деца «дозивају куму» («кличут кумушку»). «Кумом» се назива брезова грана украшена тракама и само хорско певање са древним аграрним мотивима.

Током теренских експедиција 1995-2014. године (Московског педагошког колеџа бр. 12, под руководством Е. Г. Бороњине) забележено је више од 30 таквих обредних песама. Мелодија се заснива на двома силазним интонацијама – уској и широкој. Тоналитет чини ангемитонски квартни тетрахорд са одређеним мелодијским функцијама сваког тона. По својој структури то је форма акламативног дозивања, сродна бајалицама из ранопролећних обреда.

Песме празничног обиласка имају устаљену структуру: удвојено ословљавање - «кума-кума», «кумушка-кума», «береза кудрява» (березо разграната); за њим следи мотив призивања добрих жеља - «завивайся, душа», «расти, толсти», «сы вершины висока» («свијај се, душице», «расти, шири се», «увис цикни»); саопштење о доласку обредних певача - «мы к тебе идем», «к тебе девки шли и ребята шли» («долазимо ти», «долазише ти девојке и момци»); набрајање традиционалног послужења на Духове: «яичко»/«яишенка», «пшойничек», «драчоничек», «честной пирог» (јаје, кајгана, различите врсте пшеничних погача и хлепчића). Нарочито је занимљив мотив аграрне магије:

Где девки шли - /Где девојке прођоше
Там цветы цвели/ Ту цвеће цветаше
Где ребята шли - /Где момци прођоше
Там рожь густа. /Ту раж густа ницаше.

Песме се завршавају позивом да се дарују певачи или честитањем празника. Кроз трансформацију традиције видљива је тенденција скраћивања композицијских мотива и у првом реду губитка мотива аграрне магије. Мелодијска структура је прилично очувана на ниву формуле напева.

Кључне речи: Московска област, Орехово-Зујевски округ, Павлово-Посадски округ, обилазак кућа на Духове, береза, кума, славити куму.

ЕПИСТОЛАРНЕ НАШЛІДСТВО РУСКИХ СВЯЩЕНІКОХ У БАЧКИ НА ЛАТИНСКИМ ЯЗИКУ У ДРУГЕЙ ПОЛОВКИ XVIII И НА ПОЧАТКУ XIX ВІКА

Руснаци грекокатоліки, котри ше коло половки XVIII віку почали присельовац до Бачки, од 1751. року у церковно-правним поглядзе були под юрисдикцију римокатолицкей Калочскей архиепископиї, а 1777. року за нїх и за грекокатолікох у Горватскей основана Крижевска епархія. Зоз представителями церковних и державних власцох руски священіки официјну преписку водзели најчастейше на латинским язику. У церкви и церковних обрядах хасновали церковнославянски язык. У директним контакту з вирнима хасновали руску народну бешеду, а у медзисобней приватней преписки у XVIII и на початку XIX віка у медзисобну приватну преписку водзели на латинским язику. У статї преанализуєме змист часци зачуваней преписки на латински язику, оценоуюци сї значене як историйного жридли.

Ключни слова: Руснаци у Южней Угорскей, Петро Копчаї, Лука Сташински, Янко Копчаї ст., Янко Копчаї мл., грекокатоліки, приватна преписка, латински язык, руски язык.

Ruthenian Greek Catholics, who started settling Bačka around the mid-18th century, were from 1751, in ecclesiastical and legal terms, under the jurisdiction of the Roman Catholic Archdiocese of Kalocsa, whereas in 1777 for them, and for the Greek Catholics in Croatia, the Diocese of Križevci was founded. Official correspondence of Ruthenian priests with the representatives of the church and state authorities was mostly in Latin. In church and church rites they used the Church Slavonic language. In direct contact with the faithful they used the Ruthenian vernacular, but their mutual private correspondence in the 18th and at the beginning of the 19th centuries was in Latin. In this article we will analyze the content of a piece of preserved correspondence in the Latin language, assessing its significance as a historical source.

Keywords: Ruthenians in Southern Hungary, Petro Kopčaji, Luka Stasinski, Janko Kopčaji Sr, Janko Kopčaji Jr, Greek Catholics, private correspondence, Latin language, Ruthenian language.

У потерашніх вигледованьох историйї языка Руснацох у Южней Угорскей/Югославий Гнатюково записи їх фолклору направени у Керестуре и Коцуре 1897. року (Гнатюк 1985; Гнатюк 1986а; Гнатюк 1886б; Гнатюк 1986; Гнатюк 1988) вецей прицаговали увагу як други значни жридли – рукописни хроніки и зборніки духовней прози и поезий, на историографске, литературно-културне и лингвистичне значене котрих указали перше украински науковци В. Гнатюк (Гнатюк 1898: 51) и Иван Франко (Франко 1899: т. II 74–98, 191–196, 211–220, 237–240, 369–370 ; Франко 1906: т. IV, 80, 234–235, 357–360), а вец и Михайло Ковач (Ковач 1973, 1977), Юлиан Тамаш (Тамаш 1997: 61–69), Янко Рамач (Рамач 2010, 2011, 2016 2018), и котри часточно наводзели лингвисти Юлиан Рамач (Рамач 2002: 534–554) и Александер Дуличенко (Дуличенко 2002: 16–31). Правда, Анамарія Рамач Фурман пошвецела едну роботу лингвистичней анализи едного рукописного зборніка (Рамач Фурман 2019).

У тей нагоди нашо интересоване прицагує епистоларне нашлїдство руских священїкох на латинским языку (з конца XVIII – початку XIX в.) пре факт же шицки вони у каждодньовей бешеди хасновали руски народни язык, а у ридких нагодах и писали на вариянтох тедишнього кнїжного русинского языка у Угорскей. Як приклад того языка публиковане писмо керестурского пароха Георгия Росия з 1756. Року, писане приятельови архимандритови василиянских монастирох у Угорскей Янкови Скрипкови (Удвари 1989). У приватней медзисобней преписки священїки частейше хасновали латински язык, до хторого дакеди уруцовали слова або и цали виречена на руским/русинским языку.

Гавриїл Костельник у своєй хронїки Руского Керестура (Костельник, 1998) перши обрацел увагу на факт, же ше керестурски парох Петро Копчаї (1753–1819) (Миз 2016: 183–184), перше як штредньошколец и студент богословїї, а вец и як керестурски парох, зоз своїм старшим братом Янком Копчайом, священїком Мукачевскей епархїї (Lucsкау 1992: 151–152), дописовал на латинским языку, а познейше так исто и зоз своїм сином Янком (1790–1844) (Миз 2016: 184–185), кед тот бул на студийох богословїї у Бечу. После того ані у историографїї ані у лингвистици тому питанню не пошвцована векша увага и не предлужени вигледованя у тим напряме.

У архиви грекокатолїцкей парохиї у Руским Керестуре (АПРК) окрем службених документох и преписки зачувана и часц приватней преписки даєдних священїкох котри ту службовали на концу XVIII и на початку XIX века. Вельку часц приватного епистоларного нашлїдства з того часу зме препатрели и попрубуєме тот жридлови материал систематизовац, анализовац и оцєнїц його значене за вигледоване церковно-религийного, образовного, социяльного и привредного живота Руснацох у Южней Угорскей у тим часе. Найвекша часц зачуваней преписки – писма Янка Копчая ст., священїка Мукачевскей епархїї, младшому братови Петрови и лем даскельо концепти Петрових писмох братови Янкови, вкупно коло 30. Тота преписка дава вельо податки о живоце Янка Капчая на парохийох Мукачевскей епархїї, о одношеньох и обставинох у тей епархїї, а меней з ней мож дознац и створиц подполнейшу слику о подїюх и обставинох у Бачки и конкретно у Керестуре. Ту ше находза и седем писма коцурского пароха Луки Сташинского (Миз 2016: 305–306) Петрови Копчайови и два концепти Петрових писмох/одвитох Сташинскому. Ту зачувани три писма Петра Копчая синови Янкови, и три синово писма оцови. Не цалком ясне як ше у тим архиве нашли даскельо писма коцурского пароха Л. Сташинкого, од тих два котри писал богословом зоз своєй парохиї, як и одвити на нїх. За даскельо писма зме не могли утвєрдиц хто их писал або кому и кеди су точно писани.

Латински язык спатраних писмох не будземе анализовац прето же ше не чувствуєме за того досц компетентни, а у тей нагоди то ані не цель. Тримаєме же доцильнейше пробовац найсц одвит прецо праве латински язык доминавал у спомнутих писмох, кед познате же и адресанти и адресани бешедовали и добре знали писац и на тедишнїм русинским односно карпаторусинским чи вариянти церковнославянского языка котри ше у тим часе хасновал як литературна форма медзи Русинами Мукачевскей епархїї.

На питанє прецо Янко Копчаї младшому братови Петрови, док тот бул перше у гимназиї у Надь-Каролїо (1774–1779. р., вкупно 5 писма), а вец студент у

семинарії Св. Варвари у Бечу, (1780–1782. р., вкупно 7 писма) писал писма по латински мож дац вецей одвити, але главни причини, по нашим думаню, практичней природи. Священїк Янко Копчаї, хтори, як видно з тих писмох, у велькей мири зношел трошки школованя младношо брата Петра, пишуци писма на латинским язїку виroyтно мал намиру и на таки способ му помогнуц усовершовац класични язик и учиц манири висловїюваня у преписки. Може то покус випатрац и як мода односно способ доказованя образованосци або припадносци образованому швету и висшому пасму дружтва, дзе ше грекокатолицке священство ословїювало з Reverendus/Reverendissimus.

Праве у чаше кед Янко Копчаї писал тоти писма братови Петрови, на чоле Мукачевскей епархїї бул єпископ Андрей Бачински (1732–1809), котри укладал вельо усиловносци же би шицки священїки його епархїї знали русински язик, же би добре знали кирилку и же би з вирнима контактовали на народним язїку, наглашуюци же русински язик и кирилка значни фактори за чуванє национального идентитету Русинох у Угорскей. Спомнути пастирски писма шведоча о моцненю процеса мадяризації русинского грекокатолицкого священства, котра ше у значней мири окончовала у системи школованя (Шлепєцький 1967; Удвари 1991, 2002). Медзитим, питанє язика комуникації русинского священства у Мукачевскей епархїї з висшу церковну власцу, медзи собу и з вирнима було досц зложене. Правда же ше у конфесийних школах учело на народним русинским язїку, але тоти школи ледво давали основи писменосци: школяре у нїх научели читац и писац. У тим чаше лем ридки поєдинци предлужовали школованє и одходзели до латинских школах, а там вецей не учели русински язик, а не учели го ані на студийох филозофїї и теологїї (Удвари 1992–1993, 2002). Прето розумліве же священїки тей епархїї вельо лепше у писаню пановали з латинским як зоз власним русинским язїком.

Петро Копчаї и Лука Сташинки, обидвome по походзеню зоз Закарпат'я, уж як священїки у Бачки, Петро парох у Керестуре, Лука – у Коцуре, сушедове по парохийох, а гу тому ище и кумове, медзисобну приватну кореспонденцию углавним водзели на латинским язїку. Медзитим, у їх писмох єст интерполациї, слова, вислови а часто и виречєня и на русинским язїку. Зачуванє єдно писмо Сташинского кумови Копчайови на русинским язїку (АПРК: Коцур, 22. 06. 1795).

Петро Копчаї писал писма синови Янкови на латинским, а так му и син одвїтовал. Лем у даєдних писмох Петро уруцє даєдно руске слово, але пише з латиницу, а Янко у таких случайох писал и з кирилку.

Препатрєни приватни писма даваю вельо податки насампредз о приватним живоче адресантох и адресатох. У вчасней преписки Янка Копчя з братом Петром, док тот бул у стредней школи у Вельким Варадине (1774–1779), а познєйше студент теологїї у семинарії Св. Варвари у Бечу (1780–1782), зачувани податки о його школованю котре преходзело у невиконних материяльних обставинох. Янко непрерывно совїтовал и опоминал младшого брата же би пилно учел и так ше рихтал за священїцке поволанє, даваюци му до знаня же чежко видвоєє пенєж за його школованє (АПРК: Вельки Варадин, 28. 03. 1774; Дорог, 27. 10. 1781). У школи и на студийох Петро ше зочовал з почежкосцами адаптованя худобного хлапца/легиия з провинції у векшим городским стред-

ку и часто писал о неприємностях котри доживйовал як припадник нїзшого па-сма дружтва. Кед ше поносовал братови же го даєдни понїжую пре його нїзке походженє – „(...) scribas insuper te a quibusdam male tractari...”, брат му совитує же би то сцерпезлїво подношел и же би паметал же чеснота квици походженє/род, а не походженє чесноту – „(...) quia virtus natales ornat, non natales virtutem“ (АПРК, Дорог, 31. 01. 1781). Окрем того, тих рокох Янко писал младшому братови и о своїх священїцких обовязках и проблемох, о своїм здравю, о здравю родичох. У писме братови Петрови у октобре 1781. року пише же мац уж тидзень при ньому, старенька є и хора, але ше сце вращиц дому – ”Dilectam matrem ab hebdomada hic apud me habeo, jam nimis senem, quae tamen patriam repetere anhelat“ (АПРК: Дорог, 27. 10. 1781).

Найвекша часц преписки братох Копчайох походзи з часу кед Петро 1783. року бул намесцени перше за управителя, а неолдуга потим за пароха у Керестуре, по 1808. рок (вкупно коло 20 писма). Главни теми тих писмох їх приватни живот и живот найблїзшей родзини, питаня з їх священїцкого дїлокруга и ширше социялни и привредни обставини.

По снованню Крижевскей епархії, кед крижевски епископ Василий Божицкович (1759–1785) одлучел превжац даскелїх питомцох Русиных з Мукачевскей епархії же би так обезпечел священїкох за парохії Руснацох у Бачки, Я. Копчаї такой совитовал братови Петрови же би ше приявел (АПРК: Дорог, 29. 07. 1779), наздаваюци же Крижевска епархия будзе зношиц голем часц трошкох його студийох, а цо найважнейше, на концу му будзе обезпечена парохия. Познейше, кед Петро пред пошвецаньом одлучел присц до завичаю оженїц ше, старши брат го спозорйовал же ані єдна дзивка не зосце пойсц так далеко до непознатого краю, до Бачки, и совитовал му же би себе нашол пару у Горватскей або медзи Руснацами у Бачки – „ uxorem seu Croatam, seu Ruthenam Bacsiensem duc“ (АПРК: Дорог, 10. 09. 1782). Петро не послухал брата – оженел ше з дзивку зоз завичаю, а неолдуга ше указало же Янково спозорйованя були далековидни. Уж 1783. року Петро у писмох братови Янкови спомина же його панїматка Ана барз жалї за завичаюм, за Венчельовом, та ше му познейше брат пита чи ище вше жалї за Венчельовом – (...) „Quid tua Anna? Num luget adhuc Vencselo?“ (АПРК: 9. 09. 1783), и далєй констатує: ”Кед так, та жада єгїпетску цибулю – ”саєрас Аєгуртї“ место манї у пустинї” (Костельник 1998: 125.). Як старши брат, Янко сцел помогнуц Петрови та му совитовал же би зоз супругу/панїматку дакус строге поступал, кед ше сама не може стримац од алкоголу, а кед треба, же би указал и корбач, та озда лепше зрозуми – ”mastygem ostenta, forte sapiet” (АПРК, Дорог, 17. 02. 1784). Благи Петро себе нїяк не могол дац ради з панїматку Ана котра вше баржей подлєговала алкоголу. Янко не бул оженети, а випатра же не мал найлепше думанє о женох, бо у писме братови пише же недобра жена чежки криж за чловека – ”Gravis crux mala uxor”, и дава му совет котри би ше не мало обчековац од священїка: кед нїч не помага и вона же не злепша, Петрови не остава друге лєм же би ю спаковал до коча и послал до завичаю до родичох – ”...quod eam sis ad currum positurus et ad Parentes remissurum nisi mores correxerit” (АПРК: Шаторя Уйгель, 21. 07. 1797). Нажаль, з панїматку оставало по старим, або ишло и на горше, та ше Петро непрерывно поносовал старшому братови на своєю турботи. У єдним писме Янко пише братови же достал од ньо-

го писмо котре го барз розжалело. Не нашли зме ані концепт писма та не ясне цо суцносц того знемирєня, але мож предпоставиц же ше Петро знова поносавал на паніматку Ану, бо му брат совитує же кед ше Ана наисце не може пременїц, же би ю одплашел до родичох, же би му не зніщела чесц, бо лепше буц без жени, як без чесци, – "ut corrigi non possit, pelle illam, mitas eam ad Parentes suos ne ultro quoque honori tuo noceat: potius absque uxore sis, quam absque honorem" (АПРК: Уйгель, 22. 03. 1798).

У писмох ше браца Янко и Петро вецейраз догваряли же нашивя еден другого, але нет ясни шлїди о тим же то було реализоване. Янко ше бал и за вихованє и школованє Петрового сина Янка, прешвечени же го мац алкоголичарка може лем погубиц, та у вецей нагодох модлєл брата же би сина послал гу ньому и же ше вон будзе старац о його школованю (АПРК: Уйгель, 22. 03. 1798; Уйгель, 3. 08. 1798; Уйгель, 23. 12. 1798; Ужгород, 8. 05. 1802), але и то то не було витворене.

Янко барз часто писал Петрови о родичох и о блїзшей родзини, о братох и шестри, о и їх дзецох. Як наводзел у писмох, кажди рок им давал жита и друге цо могол (АПРК: Дорог, 1. 08. 1785), а вельо помагал и у школованю їх дзецох (АПРК: Дорог, 17. 11. 1792; Уйгель, 6. 10. 1797). Вецейраз писал братови Петрови же зоз своїх малих приходох чежко шицко то то може посцигнуц, та го аж и модлєл же би голєм з часци превжал трошки школованя даєдного сина своїх братох або шестри (АПРК: Дорог, 1. 08. 1785), але, кельо з писмох познате, ані то то не було реализоване.

Янко часто писал Петрови о своїх финансийних проблемох, котри з єдного боку були пошлїдок худобства вирних у парохийох у котрих службовал, а пре неродни роки и части елементарни непогоди ані з парохийного газдовства не могол достац значнейши приходи. Так 1784. року писал же ма досц жита на предай, але цена була слаба та не сцєл предавац, а пре недостаток покорми за овци мушел драго куповац шєно (АПРК: Дорог, 17. 02. 1784).

Вешєнї 1786. року Янко винчовал Петрови родзєне сина и источашнє ше поносавал же оберачка грозна була слаба та будзе мало вина. Шнїг барз вчас спаднул та ше ані пощац не сцигло и хто зна як будзе нарок (АПРК: Дорог, 11. 11. 1786). У априлу 1795. року писал же у краю велька беда, жима, єдзєне барз драге (АПРК: Надь Селєш, 17. 04. 1795). Добре замерковал Симєон Пишчєвич у своїх *Мемоарох*, кед преходзел през тоти худобни карпатски краї у котрих жили Русини, же там людзе не маю цо єсц и за статок нет покорми и кед добри рок, а дзе ише кед ше нарошую даскельо неродни роки (Пишчєвић: 369).

Пре чежке материялне положєнє Янко на вецей заводи жичал пенєж од младшого брата Петра (АНПР: Уйгель, 23. 12. 1798; Уйгель, 9. 06. 1801; Костельник, 1998: 50), цо шведочи же керестурски парох у тим чаше жил у лепших материялних обставинох. А факт, же Руснаци грекокатолики у Керестуре и Коцуре як коморски поданїки у тим чаше жили у вельо вигоднєйших привредних и социалних обставинох як їх сонароднїки у краю з котрого ше вони ту прєселєли (Рамач 2007: 75–104). Медзитим, у тим чаше, як шведочи тота прєписка, пенєж не було легко послац: випатра же то було легчєйше, сигурнєйше и туньше зробиц по до-вирлївих людзох котри путовали, як по официєйней пошти, дзе ше пенєж неридко знал "затрациц" (Костельник 1998: 50; АПРК: Ужгород, 19. 04. 1808).

У писмох братови Янко часто писал о обставиных у Мукачевской епархії, о одношеньох медзи священством, о їх змаганю за лепши парохії, поготов за висши званя и достоїнства, цо вше було провадзене з векшима приходами. Учашніки у тих змаганьох за посциговане цїля часто забували не лем на основни постулати священїцкогo живота але и на морални норми и були порихтани на рижни интриги (АПРК: Дорог, 25. 03. 1790; Дорог, 17. 03. 1792; Уйгель, 3. 10. 1800; Уйгель, 20. 01. 1801; Lucskay 1992: 109–153).

Петро, як мож заключиц зоз писмох, не одбивал пожичиц пенєж старшому братови, знаючи у яких обставиных тот же, але вироятно и чувствуюци длуство чи моралну обовязку голем з часци ше оддлужиц братови котри му вельо помогнул у школованю, та и пре факт же Янко остал у краю з родичами и своїма братами и шестру, котрим материялно помагал кельо и як могол.

З преписки коцурского пароха Л. Сташинского и П. Копчая (нашли зме 9 оригинални писма Л. Сташинского и лем даєден концепт писма П. Копчая Сташинскому), мож вельо дознац о їх приватних контактах, о фамилийним живоце, о родзеню и кресценю їх дзецох. Так Сташински, кед ше му народзел син, истого дня о тим повидомює П. Копчая и волат го же би такой пришол на кресцене: *"Juliana mea hodie hora matutina 5-a (...) tulit mihi in lucem feliciter filiolum, quem illico hodie sacro fonte ablui cupio, proinde humillime rogo, dignet se pro baptisantes humilire"* (АПРК: Коцур, 24. 11. 1791), а кед хлапчик о даскельо мешаца умар, поволує Патра на ховане: *„Denique crudelis ila mors demessuit gratissimum tenellum flosculum meum. (...) Corpusculum vero ejus tumulo condere volumus cras hora nona aut decima"* (АПРК: 22. 04. 1792). У даєдних писмох ше догваряли и о ришовню актуелних проблемох, котри под`єднак мучели обидвох парохох, як наприклад, отримоване традицийних прадкох односно сходов младежи. Сташински у писме Копчайови вешенї 1783. року наводзи же пред даскелїма роками власци забранели отримоване ноцних сходов такволаних прадкох – *"nocturnae conventriculae (vulgo pradkas) eliminates esse voluerunt"*. Тота забрана була на моци єден час у Коцуре, а у Керестуре вона нігда не була запровадзена. Сташински тримал же ше на тих ноцних сходов младежи случую велї скандали и же од власцох треба вимагац же би ше тота забрана обновела и запровадзела (АПРК: Коцур, 29. 20. 1783). О два роки Сташински у новим писме Копчайови пише же ше уж штири роки трудзи "зоз казательніци" забранїц прадки односно ноцни сходи младежи – *"Quatuor jam annis desudo in conventiculis vulgo Fonó-ház impediendis instruendo ex Cathedra"*, але ніч не помагало. Прето тримал же знова треба реаговац при жупанийских власцох и онєможливиц дальше моралне и дружтвене препадоване тих двох русских заєднїцох. Вон у писме наводзи даскельо причини пре хтори трима же тоти сходи треба забранїц. Як перше, указує же ше там младеж морално губи, бо є без надпатрунку старших. Як пошлїдок такого розпусного живота младежи, по його прешвечено, факт же у Коцуре у долїнох були найдзени двойо мертви вируцени лемцо народзени дзеци. Єдно найдзене охабене пред валалску хижу, та го вноци хлопи принесли на парохию. Сташински бул прешвечени же то зробели дзивки же би на таки способ скриц "ганьбу". Крем того, вон наводзи же ше случую велї крадзи: дзивки крадню од мацерох, легине од оцох, слугове од газдох – цо лем могу, и одноша на тоти сходи, а там вец єдза, пию и так препро-

вадзую цали ноци – ”Denique furta fiunt varii generis:urantur filiae a matribus, filii a Parentibus, servi ab hospitibus, aut promiscue a quocunq;ue, et conferant ad conventivula, ibi apatur, pinsitur, melle etiam illinitur”. На тотї сходи приходза и легїне цо вонка з валалу чуваю статок, охабяючи го вноци без надпатрунку же би блукал, та уж було досц статку потрацене. Легїне котри ору оставаю з коньми вноци на пасовїску, але и вони часто охабяю конї и иду до валалу на забави, а конї оставаю сами и блукаю. Розуми ше, чкода и у тим же младеж, котра ноци препровадзуе на забавох, през дзень не за роботу. Окрем того, и вояци котри на квартиру у валале правя вельки нешор, бо цали ноци препровадзую у карчми и танцюю (АПРК: Коцур, 14. 11. 1785).

У даедних писмох на латинским язїку Сташинского Копчайови уруцени слова або и виреченя на руским язїку, як наприклад, кед пише же им син Антоний лепше: ”стараме ся, як го маме отлучити, кед слабо хце їсти” (АПРК: Коцур, 25. 10. 1789). Познейше у єдним писме Петрови Лука вецей як пол бока пише по руски з (АПРК: Коцур, 12.11. 1795), а зачуване єдно його писмо котре цале писал Петрови по руски односно на мишанїни народного и церковнославянского язика з кирилку (АПРК: Коцур, 22. юния 1793). Писмо пре язик и правопис за службує векшу увагу и анализу лингвистох, праве прето же є єдно з барз ридких зачуваних медзи Руснацами у Бачки з другей половки XVIII вику на тим язїку.

З анализованих приватних писмох видно яки були почежкосци и трошки вязани за одход дзецох односно младежи до стреднїх школах и на студїї, и вообще за путованя на длугши драги. Так Янко Копчаї мл. писал оцови Петрови 1814. року як путовал до Бечу на студїї теологїї. Путованє на кочу з Керестура до Пешту го коштало 35. форинти, а з Пешту до Бечу путовали три днї. На концу писма зазначел єдну интересантносц. Наводзи же кед у конвикту, дзе бул змесцени, колегове з Галичини и з Мукачевской епархїї видзели хлеб хтори вон принесол з дому, барз ше чудовали яки то вельки и красни хлеб з Бачки, а вец и коментарує: цо би на те поведла Пишкорка (служнїца котра го упекла – заувага Я. Р.)? Могла би ше похвалїц же ше єї хлебу чудовали у Бечу – ”Quid ad hoc Piskorka dicet? Poterit se laudare, quod ejus panis Vienaе fuerit admiraculi instar“. (АПРК: Беч, 23. 11. 1814; Костельник 1998: 125).

Путованє и на кратшу драгу часто представляло вельки проблем: требало мац або найсц коч, добри конї, кочияша, а окремни проблем могла буц и подла хвиля и розмочени драги. У новембру 1795. року коцурски капелан Янко Радванї мал по якейшик ”важней роботи” исц до Макова. Лука Сташинки у писме модлел П. Копчая же би пришол до нього же би ше порадзели як помогню младому капеланови пойсц на таку драгу. Сташински ше такой виправдовал же не ма добри конї, лем два слаби кобули, а не ма анї кочияша, бо ше його слуга женї – ”Ego nec equos ad currum, nisi duas cabalas, nec etiam aurigam habeam, qua servus meus ...) uhorem ducit“, а человеку треба помогнуц, и закончує: ”То якоси мусить быти, ми го так як сироту незохабиме” (АПРК: Коцур, 12. 11. 1795).

Зачуване єдно писмо Петра Копчая синови Янкови з 1808. року, кед тот бул у стредней школи у Калочи. У нїм оцєц, вироятно одвитуючи на синово питанє, наводзи же у нїх пол мери масла кошта 1 форинт 30 грайцари. Оцєц у писме на латинским язїку уруцує и подаєдно виреченє по руски, але пише з латиницу. Так спомина же ма другу служнїцу: „ale to trupacsok veliki nezna ničь”.

Спомина и о гдовици паніматики Гаднянскей: "Gadnajszka hodit jak bludna ovcza, nema miszcza nigde" (АПРК: Керестур, 26. 07. 1808).

Єден час Янко Копчаї мл. як млади священїк бул управитель маєтку Крижевского владичества Ткалец и о тим доск обширно пише свойому оцови. У писме спомина же на ховано його предходніка на теї длужносци були и клерики Руснаци Андрий Балог (Миз 2016: 36–37) и Дюра Шовш (Миз 2016: 342–343). Писмо писане на латинским языку, але на концу виреченє по руски, дзе Янко наводзи же на маєтку будзе и за оца "мало татарки за кашу, и доброй сливовици до 10 акови" (АПРК: без наводзеня места и датума, 1818).

Янко Копчаї мл. як школяр висшей латинскей школи у Калочи 1808. року достал писмо од школского приятеля Яноша Соколи зоз Сегедину на латинским языку котре прави раритет у приватней преписки на латинским языку котру зме анализовали – полне є вилівох медзисобней легиньскей любви: "De te somnio, tu mihi videris in somnio penes me esse (...) si videres meum cor quam turbulentum, et inquietum sit propter tui" (АПРК: Фелшеварош, Сегедин, 19. 06. 1808).

За даєдни писма знаме хто их писал, але лем з векшу або меншу вироятносцу мож предпоставиц кому су писани. Так за писмо Луки Сташинского, насловене зоз "(...) in Spiritu Fili mihi Clarissime" – у Духу сине мой мили, найвироятнейше написане богословови Янкови Радваньови, котри бул на студийох у Загребу (Миз 2016: 263). Сташински у писме як прави "духовни оцец" висловює свою бригу и потримовку младому богословови же би ше цо пилнейше пошвецел студийом, же би дзбал о своїм моралним напредованю и же би бул послушни своїм надредзеним. Спомина и же умар коцурски учитель: гоч не наводзи мено и презвиско, очиглядно слово о учительови Андрийови Гочови, котри умар 4. януара 1791. року (Цап 1996: 41–44). Преноши му поздрав и од коцурского капелана Василя Бесерминя (Миз 2016: 41) (АПРК: Коцур, 24. 02, 1791).

Медзи писмами котри адресовани на П. Копчая находза ше два послати з Макова, од його дзивици Ани и жеца Стефана Силваши. Ана, наймладше од Петрових пецерих дзецох, народзена 1792. року, повинчала ше у Керестуре 28. мая 1811. зоз пл. Стефаном Силваши з Макова (АПРК: Матична кнїжка родзених, винчаних и умартих од 1779 р.). У писме з 1811. року повидомюю же ше щешліво врацели дому и дзекую оцови за шицку госцолюбивосц и источашне го поволую же би 16. септембра пришол до нїх зоз сином Янком на обєрачку грозна – "16-a mensis curr[entis] 7-bris apud nos Celebraturas Vindemias, humiliatione sua dignos facere, et huc cum fratre nostro Joanne venire" (АПРК: Мако, 5. 09. 1811). У другим писме дзивка и жец висловюю оцови свою радосц же брат Янко "послухал глас Божи" и пошол на студиї теології до Бечу, одкаль уж од нього достали писмо. За себе наводза же су добре, лем им дзивчатко Мария уж три днї хора. На концу поздравляю оца и наводза же пре жиму и нєлегке путованє до яри вироятно нє приду до Керестура (АПРК: Мако, 11. 12. 1814).

И вельо познейше, аж и у ХХ віку, латински язик голєм часточно оставал присутни у комуникації медзи руским священством баржей як якиш вид "тайного язика" – у ситуацийох кед на векших сходах дзе були присутни и представніки цивилох священїки мали потребу дацо прєгвариц так же би гєвти други не розумели.

Як шлід дакедишней пракси епистолярней комуникації руских священікох односно рускей інтелигенції на латинским язичу и писмо Михайла Мункачя, библиотекара Библиотеки Мадярскей акадаміі наукох и уметносцох з 1940. року керестурскому парохови. Цале є писане на писацей машинки на латинским язичу, але на концу поздрав по руски: "Pozdrav prekrasni od šerca" (Ramac 2014: 375).

На концу можеме констатовати же латински язич як офіційни у державней администрації и як язич у найвекшей мири заступени у стреднім и високим образованю, углавним бул язич офіційней администрації и комуникації и у Мукачевскей и Крижевскей епархії, а найчастейше бул заступени и у приватней кореспонденції русинского/русского священства тих двох епархійох при концу XVIII и на початку XIX века. Русински, карпаторусински або вариянти церковнославянского язича у такей преписки вельо ридши, або су присутни лем як інтерполяції – подаєдно виречене або окреми слова. Аналізована преписка значна и пре факт же дава богатство податкох з приватного, дружтвеного, церковно-религійного, образовного и культурного живота Русинох/Руснацох Мукачевскей и Крижевскей епархії.

Цитована література

Гнатюк, Володимир. «Рускі оселі в Бачці. (В Полудневій Угорщині)». Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, т. XXII, 1898: 1–58.

[Gnatük, Volodimir. «Ruskì oselì v Bačci. (V Poludnevij Ugoršini)». Zapiski Naukovogo Tovaristva im. Ševčenka, t. XXII, 1898: 1–58]

Гнатюк, Володимир. Угроські духовні вірші. т. I. Львів, 1902. Лятак, Д. (ред.), Нови Сад: Руске слово, 1985.

[Gnatük, Volodimir. Ugroskì duhovni virši. t. I. L'viv, 1902. D. Laták (red.), Novi Sad: Ruske slovo, 1985]

Гнатюк, Володимир. Етнографічні матеріали з Угорської Руси. Байки, легенди, істор. перекази, новелі, анекдоти – з Бачки. т. II. Львів, 1911. Лятак, Д. (ред.), Нови Сад: Руске слово, 1986а.

[Gnatük, Volodimir. Etnografìčni materiâli z Ugors'koï Rusi. Bajki, lègendi, istor. perekazi, noveli, anegdoti – z Bački. t. II. L'viv, 1911. Laták, D. (red.), Novi Sad: Ruske slovo, 1986a]

Гнатюк, Володимир. Етнографічні матеріали з Угорської Руси. Казки з Бачки. т. III. Львів, 1910. Лятак (ред.), Нови Сад: Руске слово, 1986б.

[Gnatük, Volodimir. Etnografìčni materiâli z Ugors'koï Rusi. Kazki z Bački. t. III. L'iv, 1910. Laták, D. (red.). Novi Sad: Ruske slovo, 1986b]

Гнатюк, Володимир. Етнографічні матеріали з Угорської Руси. I. Західні угорсько-руські комітати. II. Бач-Бодрогський комітат. т. IV. Львів, 1910. Лятак, Д. (ред.). Нови Сад: Руске слово, 1986в.

[Gnatük, Volodimir. Etnografìčni materiâli z Ugors'koï Rusi. I. Zahidni ugors'korus'ki komitati. II. Bač- Bodrogs'kij komitat. t. IV. L'viv, 1910. Laták, D. (red.). Novi Sad: Ruske slovo, 1986v]

Гнатюк, Володимир. Етнографічні матеріали з Угорської Руси. Розправи и статії

оРуснацох Бачки, Сриму и Славонії. т. V. Нови Сад: Руске слово, 1988.

[Gnatùk, Volodimir. Etnografični materiáli z Ugorskej Rusi. Rozpravi i statì o Rusnacoh Ваčki, Srimu i Slavonii. т. V. Novi Sad: Ruske slovo, 1988]

Дуличенко, Александер. Jugoslavo-Ruthenica. Роботи з рускей филології. Нови Сад: Руске слово, 1995.

[Duličenko, Aleksander. Jugoslavo-Ruthenica. Roboti z ruskej filologii. Novi Sad: Ruske slovo, 1995]

Дуличенко, Александер. Кніжка о руским язюку. Увод до рускей филології у документах икоментарох. Нови Сад: Дружтво за руски язик, литературу и культуру, 2002.

[Duličenko, Aleksander. Knížka o ruskim áziku. Uvod do ruskej filologii u dokumentoh ikomentaroh. Novi Sad: Društvo za ruski ázik, literaturu i kulturu, 2002]

Дуличенко, Александер. Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV–XX вв.). Ужгород: Издательство В. Падяка, 2008.

[Duličenko, Aleksander. Pis'mennost' i literaturnye áziki Karpatskoj Rusi (XV–XX vv.). Užgorod: Izdatel'stvo V. Padáka, 2008]

Дуличенко, Александер. Jugoslavo-Ruthenica II. Роботи з рускей филології и исторії. Нови Сад: Филозофски факултет Нови Сад – Руске слово, 2009.

[Duličenko, Aleksander. Jugoslavo-Ruthenica II. Roboti z ruskej filologii i istorii. Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad – Ruske slovo, 2009]

Ковач, Михайло. «Розвой писаного слова и сучасна видавательна діялносц у нас». Нова думка, 4. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1973, 41–45.

[Kovač, Mihajhlo. «Rozvoj pisanogo slova i sučasná vidavatel'na diálnosc u nas». Nova dumka, 4. Vukovar: Soúz rusiniv-ukrainciv Horvatiï, 1973, 41–45]

Ковач, Михайло. «Шлідами зазберовадох народних духовних скарбох у нас». Нова думка, 16. Вуковар: Союз русинів-українців Хорватії, 1977, 49–46.

[Kovač, Mihajlo. «Šlídami zazberovačoh narodnih duhovnih skarboh u nas». Nova dumka, 16. Vukovar: Soúz rusiniv-ukrainciv Horvatiï, 1977, 49–46]

Костельник, Гавриїл. Liber memorabilium грекокатоліцкей парохії бачкерестурскей. Нови Сад: Союз Руснацох и Українцох Югославії, 1998.

[Kostel'nik, Gavriil. Liber memorabilium grekokatolickéj parohii bačkeresturskej. Novi Sad: Soúz Rusnacoh i Ukraincoh Ūgoslavii, 1998]

Миз, Роман. Свяшеніки дакедишнього Осецкого викариата. Нови Сад – Петроварадин: Парохия св. Петра и Павла Нови Сад – „Махима“ – друкарня и видавательна хижа, Петроварадин, 2016.

[Miz, Roman. Svâšeniki dakedišn'ogo Osêckogo vikariâta. Novi Sad – Petrovaradin: Parohiâ sv. Petra i Pavla Novi Sad – „Maxima“ – drukarnâ i vidavatelna hiža, Petrovaradin, 2016]

Миз; Роман. «Спомин вични керестурски». Християнский календар 1971 (за вирних Крижевацкей епархії), Руски Керестур: Войводянски викарият, 90–96.

[Miz; Roman. «Spomin vični keresturski». Hristiânski kalendar 1971 (za virnih Križevackej erarhii), Ruski Kerestur: Vojvodânski vikariât, 90–96]

Пишчевић, Симеон. Мемоари. Нови Сад–Београд, 1972.

[Piščević, Simeon. Memoari. Novi Sad–Beograd, 1972]

Рамач Фурман Анамария. «Особлівосци консонатизма едней рускей рукописней кніжки з початку XX вику». Шветлосц, 4/2019. Нови Сад: Руске слово, 2019, 25–45.

[Ramač Furman Anamariâ. «Osoblivosci konsonatizma êdnej ruskej rukopisnej knížki z počatku XX viku». Švetlosc, 4/2019. Novi Sad: Ruske slovo, 2019, 25–45]

Рамач, Янко. «Тексти апокрифа ”Хождение Богородици по муках” у руских рукописних зборнікох». Шветлосц, 1/2011. Нови Сад: Руске слово, 2011, 49–70.

[Ramač, Ānko. «Teksti apokrifa ”Hoždeniē Bogorodici po mukah” u ruskih rukopisnih zbornikoh». Švetlosc, 1/2011. Novi Sad: Ruske slovo, 2011, 49–70]

Рамач, Янко. «Матеріали до вивчення апокрифів з рукописних збірок русинів Південної Угорщини (XIX ст)». Проблеми славянознавства/Problems of Slavonic studies, Випуск/Issue 65. Лівів – Львівський національний університет, 2016, 158–166.

[Ramač, Ānko. «Materiali do vivčennâ apokrifiv z rukopisnih zbïrok rusiniv Pïvdennoï Ugoršini (XIX st)». Problemi slavânoznavstva/Problems of Slavonic studies, Vipusk/ Issue 65. Lïviv – L’vivs’kij nacional’nij unïversitet, 2016, 158–166]

Рамач, Янко. «Почеци националног препорода Русина у Јужној Угарској у првој половини 19. века». Годишњак филозофског факултета у Новом Саду, књ. XXXV-1, Филозофски факултет Нови Сад, Нови Сад, 2010, 255–266.

[Ramač, Janko. «Počeci nacionalnog preporoda Rusina u Južnoj Ugarskoj u prvoj polovini 19. veka». Godišnjak filozofskog fakulteta u Novom Sadu, knj. XXXV-1, Filozofski fakultet Novi Sad, Novi Sad, 2010, 255–266]

Рамач, Янко. «Подоби Христа, апостолахи святих у апокрифох Руснацох у Южней Угорскеј». [У:] А. Дуличенко, – М. Номати (ред). Славянская микрофилология. Slavica Tartuensia XI – Slavic Euroasian Studies 34. Sapporo – Tartu: Slavic-Euroasian Research Center – Slaavi Filoloogia Osakond, 2018, 273–289.

[Ramač, Ānko. «Podobi Hrista, apostolohi svâtih u apokrifoh Rusnacoh u Ūžnej Ugorskej». [U:] A. Duličenko, – M. Nomati (red). Slavânskaâ mikrofilologiâ. Slavica Tartuensia XI – Slavic Euroasian Studies 34. Sapporo – Tartu: Slavic-Euroasian Research Center – Slaavi Filoloogia Osakond, 2018, 273–289]

Рамач, Юлиан. Граматика руского язика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

[Ramač, Ūliân. Gramatika ruskogo âzika. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002]

Тамаш, Юлиан. История русской литературы, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства. 1997.

[Tamaš, Ūliân. Istoriâ ruskej literaturi, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. 1997]

Франко, Иван. Апокрифи і легенди з українських рукописів. т. II, Апокрифи новозавітні. А. Апокрифічні евангелія. Львів, 1899. Львів: Львівський національний університет, 2006.

[Franko, İvan. Apokrifi i legendi z Ukraïns’kih rukopisiv. t. II, Apokrifi novozavitni. A. Apokrifïčni evangeliâ. L’viv, 1899. L’viv: L’vivs’kij nacional’nij unïversitet, 2006]

Франко, Иван. Апокрифи і легенди з українських рукописів. т. IV. Апокрифи есхатологічні. Львів, 1906. Львів: Львівський національний університет, 2006.

[Franko, İvan. Apokrifi i legendi z Ukraïns’kih rukopisiv. t. IV. Apokrifi eshatologični. L’viv, 1906. L’viv: L’vivs’kij nacional’nij unïversitet, 2006]

Удвари, Иштван. «Непознате писмо Георгия Росия на мадыарску Горницу». Шветлосц, 2/1989. Нови Сад: Руске слово, 1989, 246–258.

[Udvari, İstvan. «Nëpoznate pismo Georgiâ Rosiâ na madârsku Gornïcu». Švetlosc, 2/1989. Novi Sad: Ruske slovo, 1989, 246–258]

Удвари, Иштван. «Русини у XVIII вику и Андрий Бачински» (1–2). Шветлосц, 1,

2/1991, Нови Сад, 1991, 65–81 44–66.

[Udvari, Ištvan. «Rusini u XVIII viku i Andrij Bačinski» (1–2). Švetlost, 1, 2/1991, Novi Sad, 1991, 65– 81 44–66]

Удвари, Иштван. «Школоване русинскей церковней интелігенції у XVIII вику (место и язык)». Studia ruthenica, 3, Нови Сад, 1992–1993, 167–173.

[Udvari, Ištvan. «Školovanê rusinskej cerkovnej inteligencii u XVIII viku (mesto i âzik)». Studia ruthenica, 3, Novi Sad, 1992–1993, 167–173]

Удвари, Иштван. Кириличні уббіжники мукачовського єпископа Андрія Бачинського. Ніредьгаза, 2002.

[Udvari, Ištvan. Kirilični ubbižniki mukačovs'kogo êpiskopa Andriâ Bačins'kogo. Nired'gaza, 2002]

Шлепечкий, Андрій. «Мукачівський єпископ Андрій Федорович Бачинський та його послання». Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, 3, Пряшів, 1967, 223–242.

[Šlepec'kij, Andrij. «Mukačivs'kij êpiskop Andrij Fedorovič Bačins'kij ta jogo poslannâ». Naukovij zbirnik Muzeu Ukraïns'koï kul'turi u Svidniku, 3, Prâšiv, 1967, 223–242]

Lucskay, Michael. Historia Carpato-Ruthenorum, t. 4. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику, 18. Пряшів, 1992, 63–153.

[Lucskay, Michael. Historia Carpato-Ruthenorum, t. 4». Naukovij zbirnik Muzeu Ukraïns'koï kul'turi u Svidniku, 18, Prâšiv, 1992, 63–153]

Ramač, Janko. «Mihajlo Munkači – bibliotekar, profesor, prevodilac, lingvista». [U:] Živančević, I. (red.). Susret kultura. Zbornik radova sa Sedmog međunarodnog interdisciplinarnog simpozijuma. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2014, 369–376.

Жрідла

Архив Парохії у Руским Керестуре (АПРК) – приватни писма без сигнатурох и матрикули кресцених, винчаних и умартих.

[Arhiv Parohii u Ruskim Keresture (APRK) – privatni pisma bez signaturoh i matrikuli krescenih, vinčanih i umartih]

Janko Ramač

THE EPISTOLARY LEGACY OF RUTHENIAN PRIESTS IN BACKA
IN THE LATIN LANGUAGE IN THE SECOND HALF OF THE 18th
AND AT THE BEGINNING OF THE 19th CENTURY

Summary

Analyzing a large part of private correspondence in the Latin language between a few priests, which was preserved in the Archive of the Greek Catholic parish in Ruski Krstur, the author shows that in the specified period, the Latin language was much more common in this kind of correspondence than the vernacular or the literary Church Slavonic language. The main reason for the dominant use of the Latin language in this correspondence was that both the senders and the recipients were fluent in Latin, which they had learned well in secondary and higher education. They used their mother tongue only in communication with the people and in private conversation, and the Church Slavonic language in religious service and in strictly religious communication. In their private correspondence they sometimes, but rarely, used a mixture of the vernacular with some elements of the Church Slavonic language.

The content of the researched correspondence is very important because it gives a lot of information not only on the private life of the priests and their closest circles, but also on the religious, educational, cultural, social and economic life of the Ruthenians in Bačka and those living within the Diocese of Mukačevo.

Keywords: Ruthenians in Southern Hungary, Petro Kopcaji, Luka Stasinski, Janko Kopcaji Sr, Janko Kopcaji Jr, Greek Catholics, private correspondence, Latin language, Ruthenian language.

Pavel Jonák

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Univerzita Karlova
Fakulta humanitních studií
paveljonak@email.cz

УДК 314.743(=162.3)(497.113)
<https://doi.org/10.18485/slavistika.2020.24.2.31>
прегледни рад
примљено 19.05.2020.
прихваћено за штампу 18.09.2020.

NEOBYEVENÉ KNIHY. ČESKÁ NÁRODNÍ KNIHOVNA A ČÍTÁRNA V BELÉ CRKVI MEZI DVĚMA SVĚTOVÝMI VÁLKAMI*

Práce představuje meziválečné osudy krajanských Čechů v jugoslávské Bele Crkvi. Hodnotí jak a jakou měrou se čtenářství podílelo na udržení českého jazyka v tomto konkrétním případě české menšiny. Zdrojem výzkumu byly archiválie spolku – zápisy z porad a valných hromad a knižní katalogy. Kvalitativní analýzu zápisů doplnila kvantitativní analýza knihovního fondu z počátečních let České národní knihovny a čítárny v Bele Crkvi.

Klíčová slova: knihy, knihovna, čtenářství, Jugoslávie, Bela Crkva, národní identita.

The paper discusses the interwar fates of the Czechs in Yugoslav Bela Crkva. It evaluates, how great the role of reading was in preservation of the Czech language within this specific Czech minority. The source of the research was in the archives of the association – records of meetings and library catalogues. Qualitative analysis of records supplied a quantitative analysis of the library collection from the early years of the Czech National Library and Reading Room of Bela Crkva.

Keywords: books, library, reading, Yugoslavia, Bela Crkva, national identity.

*„Podstatou národa je, aby všichni sdíleli mnohé
a také aby všichni leccos zapomněli.“¹*

Úvod

V knize *Představy společenství* Benedict Anderson (2008: 22) upozorňuje na důležitost a funkci utváření si imaginárního obrazu o společnosti, se kterou se identifikujeme. Mluvíme-li o národu, hraje velkou roli naše imaginace. Národ je tedy po-

* Na vznik této publikace byla FHS UK poskytnuta Institucionální podpora na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace (MŠMT–2020).

¹ RENAN, Ernest. Co je to národ? In: HROCH, Miroslav (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003, 27–28; Přeloženo z francouzského originálu *Qu'est-ce qu'une nation?* Takto nazvanou přednášku přednesl E. Renan 11. března 1882 na Sorbonně. Text přednášky byl publikován v týždenníku Francouzské vědecké společnosti (Association scientifique de France) 26. března 1882 a od té doby vyšel v řadě reedií v podobě samostatné brožury, jakož i v sebraných spisech E. Renana v nakladatelství Calmann-Lévy. Tuto Renanovu myšlenku si neodpustil uvést ani Benedict Anderson ve své knize *Představy společenství: „Podstatou národa je to, že všichni jednotlivci musí mít hodně společného a je rovněž nutné, aby toho všichni spoustu zapomněli.“* Viz ANDERSON, Benedict. *Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum, 2008, 22.

litickým společenstvím, které je vybudováno na představách. O představy jde podle Andersona proto, že příslušníci žádného národa (ani toho nejmenšího) nikdy nepoznají většinu ostatních jeho příslušníků (nikdy je nikde neuvidí ani nikdy neuslyší). A přesto panuje obecná představa o jejich vzájemné sounáležitosti. V duchu Renanova výroku výše je zapominání součástí aktu zmiňovaných představ (Anderson 2008: 21–22). Jakou roli můžou v tomto představování si sehrát jazyk a četba?

Česká národní knihovna a čítárna

Roku 1922 založili čeští krajané v srbské části Banátu spolek s názvem *Česká národní knihovna a čítárna* v Bele Crkvi, v roce 1933 byl spolek přejmenován na *Československou besedu* a pod názvem *Česká beseda* zde existuje dodnes. Původní název napovídá, že založení knihovny bylo důležitou, ne-li stěžejní aktivitou. Slovo *národní* je z našeho pohledu zkresleně vnímáno, dodnes jej místní užívají ve smyslu slova *národnostní*. Podařilo se jugoslávským Čechům aktivizovat české čtenáře? Napomáhaly aktérům knihy k resuscitaci pozapomenutého češství? Původní knihovní fond nebyl z počátku nikterak velký, ale rozrostl se až do dnešní unikátní podoby. Přírůstky do knihovny pocházely zejména z řad institucí bývalé Jugoslávie a Československé republiky i od jednotlivých dárců. V roce 1936 obsahovala knihovna celkem 435 knih (Matušek 1994: 125). Knihovna s knihami označenými kulatými razítky s textem *Národní knihovna a čítárna* nebo *Československá beseda Bela Crkva* byla později obohacena především knižním darem *Československé obce v Bělehradě* (cca 2500 svazků). Ta v sobě postupně soustřeďovala i fondy zaniklých českých bělehradských spolků (například *Lumír*, *Československá jednota řemeslnická* apod.). Po přerušení činnosti *Československé obce v Bělehradě* ve druhé polovině 60. let byly knihy, včetně masivních dřevěných skříní, které jsou ve spolku užívány dodnes, převezeny právě do Bele Crkve. Podle výpovědí místních Čechů vše proběhlo ve dvou fázích. Proces nabývání knihovny byl tedy nekontrolovatelný a živelný, proto docházelo hned k několika na sobě nezávislým pokusům o katalogizaci, počínaje od prvního knižního inventáře z roku 1922 (Kn. 14). Jeden z posledních pokusů proběhl v roce 2000, kdy Václav Štěpánek, který tehdy působil jako lektor českého jazyka na Filologické fakultě v Bělehradě, knihy rozdělil do věcných skupin a na hřbetech je opatřil štítky se signaturami a do několika sešitů pak začal zapisovat katalogizační záznamy. Podařilo se mu takto zpracovat pouze asi dvě třetiny fondu. Knihovna pak byla opět přesouvána kvůli rekonstrukci prostor a logika uspořádání tak byla narušena. Definitivní katalog byl uskutečněn až v rámci projektu Ministerstva zahraničních věcí ČR, který byl realizován ve dnech 16. až 22. srpna 2010 a 1. až 10. července 2011 za účasti studentů šesti univerzit v Srbsku a České republice. Mezi zapojenými byli též studenti bohemistiky z Bělehradu pocházející z řad české menšiny v Banátu. Údaje byly zpracovány v programu Excel podle předem stanovených kritérií: jméno autora, název knihy, místo a rok vydání, všechny provenienční a darovací přípisky, razítka a starší signatury. Záznamy posléze prošly korekturami a porovnáním se Souborným katalogem, který je volně dostupný na webových stránkách Národní knihovny v Praze (Linda 2008: 39–46, 2016: 1).

Nález a osud archiválií

Během zmiňovaného projektu katalogizace knihovny byla rovněž nalezena řada archivních dokumentů. Část archiválií se nacházela v trezoru, který byl komisionálně otevřen. Otevření trezoru bylo zaznamenáno zápisem ze dne 20. srpna roku 2010. Podepsáni vedle řešitele projektu Štefan Klepáček a Jozef Mareš, tehdejší předsedové *Matice české a České besedy* v Bele Crkvi. Další archiválie (podle Lindy často v dezolátním stavu) byly roztroušeny v regálech mezi knihami, ve sklepech nebo na půdě. Nezjištěným způsobem se dokonce některé z nich ocitly v České republice, ale byly objeveny a vráceny zpět do archivu; šlo o dvě rukopisné knihy se zápisy schůzí z období let 1933 až 1947. Neuspořádané archiválie tehdy se souhlasem funkcionářů České besedy Jaromír Linda převezl do Bělehradu k systematickému zpracování. Uspořádaný archiv pak byl vrácen zpět spolu s nově vypracovaným inventářem roku 2016 (Linda 2016: 1).

Dnešní stav knihovny

Knihovna prošla poměrně nepřehledným vývojem, s výjimkou citované studie Jaromíra Lindy (Linda 2008) se však nikdo doposud tímto materiálem nezaobíral. Fascinující na tom je, že se jedná o unikátní svědectví o české kultuře dvacátých a dalších let 20. století a o jejím zahraničním separátním vývoji. Současný stav knihovny i čtenářstva je zanedbaný, knihovna je v podstatě nepřetržitě zamčená a nikdo ji nevyužívá, Češi v Srbsku buď nevědí, že existuje, nebo česky vůbec nechtou. A pokud ano, evidentně nestojí o tituly staré bezmála sto a více let. Tomuto nezájmu nedokázal zamezit ani projekt katalogizace a šíření informací spolu se zpřístupněním knižního katalogu. Podle posledních zpráv byla knihovna převedena pod *Českou národnostní radu v Srbsku* a nejvýznamnější knihy byly umístěny ve vitrínách v zasedací místnosti tohoto orgánu.

Průběh zmíněné katalogizace ke všemu vyvrátil původní předpoklad, že by knihovna mohla obsahovat i knihy nebo časopisy vzniklé činností českých (nebo česko-srbských, popřípadě jugoslávských) spolků, které na území dnešního Srbska v minulosti působily. Fond knihovny nicméně podle Lindy obsahuje celou řadu unikátních knih. Linda konkrétně vyjmenovává *Spisů básnických knihy šestery* Františka Ladislava Čelakovského z roku 1847 (sign. A/II – 9), *Spisy Jan Husa* z roku 1904 v originální vazbě významného českého umělce Františka Bílka (sign. C/III – 52-56) nebo sbírku básní Vladimíra Holana *Blouznivý vějíř* z roku 1926, včetně jeho podpisu (sign. A/1 – 14). Jako nejstarší Linda určil knihu *Bibli svatá* z roku 1826 (sign. F/I – 63), (Linda 2011: VI).

Meziválečné roky

Z let 1922 až 1941 se zachovaly zápisy celkem 23 *valných hromad* (20 řádných a 3 mimořádných) a 94 spolkových schůzí (88 řádných a 6 mimořádných porad dozorcího a správního výboru) (Kn. 1; Kn. 2; Kn. 3). Předpokládáme ale, že se spolkových porad konalo mnohem víc. Zapisovatelé však v těchto případech buď zápis vůbec nepořídili, nebo nedošlo k jeho přenesení do oficiální spolkové knihy. Naznačují to buď zmínky o jistých zápisech, které bylo třeba před samotným jednáním na následujících poradách schválit nebo například sumární počet řádných schůzí za uply-

nulý rok uvedený na valných hromadách, který se však neshoduje s reálnými zápisy nalezenými v archivu spolku. I když se tedy nejedná o úplný záznam o spolkových aktivitách, valné hromady a mimořádné schůze jsou zajímavým a poměrně uceleným svědectvím o *České národní knihovně a čítárně* a později o *Československé besedě* v Bele Crkvi. Tyto zápisy nás provázejí malými i velkými dějinami a ukazují, jak historické milníky prožívali čeští jedinci vně hranic domovského státu. Na pořad dne se tak dostává i například téma hospodářské krize, jejímž následkem „*spolek nemohl vyvinout větší činnost*“. Spolek finančně značně vysilovala kapela, kterou si vydržoval, zpráva doslova hovoří o vyčerpání všech příjmů. Dokonce kvůli výlohám ani nemohla být ani uspořádána velká zábava, která tradičně přinášela do rozpočtu největší částky. Mnoho členů navíc nezaplatilo či neplatilo členské příspěvky (Kn. 1: 183–185). Velmi emotivně krajané reagovali na atentát v Marseille, kde byl v říjnu roku 1934 zavražděn král Alexandr I. Karađorđević. Čeští krajané kromě stříbrného věnce za 100 dinárů věnovali zesnulému panovníkovi několikastránkový zápis do spolkové knihy (Kn. 2: 37–39).

Knižní katalog

K tomu, aby bylo možné původní fond spolkové knihovny podrobit jakékoliv analýze, bylo nutné nejprve jednotlivé záznamy převést do databáze. Originální rukopisný katalog (přesněji *Inventář knih Národní knihovny a Čítárny v Bele Crkvi od roku 1922*, viz Kn. 14) obsahuje kolonky *běžné číslo*, *jmeno spisovatele*, *název knihy*, *ve svazcích* (tj. počet svazků), *ve vazbě* (tedy typ vazby, která je dále rozlišována jako *měkká a tvrdá*), *koupí čili darem* (tj. způsob nabytí) a jako poslední *poznámka* (ve které zřejmě dodatečně byl zaznamenáván počet svazků u vícesvazkových titulů, nebo počet výpůjček). Protože ale při prepisech můžeme narazit buď na nečitelnosti, nebo na nepřesnosti, bylo třeba nejprve titul za titulem podrobit srovnání s online katalogem Národní knihovny, který v tomto případě posloužil jako autoritativní opora při prohledávání česky vydávaných titulů. Vše bylo také překontrolováno se současným katalogem *České besedy*, kde se však vyskytuje nepoměrně více svazků (a velké procento původních knih je navíc ztraceno – takže se v současném katalogu všechny původní záznamy nevyskytují). Při zběžném procházení a kontrole zápisů v katalogu je možné postřehnout moment, kdy se různorodě zapisované tituly začnou objevovat se snahou o abecední pořádek. Od tohoto momentu lze pracovat s předpokladem, že zbytek katalogu byl zapsán při jediné katalogizační akci a že knihovna spolku byla otevřena a vybavena základním knižním fondem hned v době schvalování stanov a úplného počátku spolku.

Analýza knižního fondu původního katalogu

Existující katalog bylo nutno doplnit o různá metadata. V momentě, kdy bylo možné zjistit konkrétní vydání, se informace rozrostly o další body. Celkový počet zkoumaných záznamů je 260, dle počtu zapsaných svazků se jedná o 277 exemplářů. Zaměřil jsem se na největší fond, označený jako *Literatura*. Ve zmíněném rukopisném katalogu se vyskytují zvláště i další věcné skupiny, a to *srbské knihy*, *dějepis*, *přírodověda*, *různé* a *hudebniny*. Celkový počet svazků *České národní knihovny a čítárny* v Bele Crkvi v tomto inventáři byl 326 titulů ve 364 svazcích.

Analýza způsobu nabytí zakládajícího fondu ukázala, že ačkoli celých 15 procent záznamů u sebe nemá ani vyplněnou nákupní částku ani jméno subjektu, který knihu daroval, je prakticky hlavním zdrojem přírůstků knihovny s 84 % československé Ministerstvo školství a národní osvěty (zkráceně MŠANO). Za těmito dary stály pravděpodobně státem založené spolky, jako byl např. Svaz osvětový v Praze. Pokud přihlídneme k současnému stavu knihovny podle novodobého inventáře, je podle darovacích příspěvků ve fondu 15 knih získaných darem MŠANO a 23 darem právě Svazu osvětového v Praze. Fakt, že více než tři čtvrtiny počátečního fondu České národní knihovny a čítárny v Bele Crkvi byly pokryty českou původní literaturou, nikterak výrazně nepřekvapí. Všechny zkoumané knihy byly vydané v českém jazyce a snaha o obnovu znalosti českého jazyka stála evidentně jako zakládající idea u zrodu tohoto krajanského spolku. Těžko soudit, zda tento poměr české literatury oproti zahraničním překladům odpovídá tehdejší nakladatelské praxi, či šlo o fond vybudovaný specificky nacionálně.

Mezi překladovými díly se na prvním místě objevují překlady z ruštiny, jen o procento za nimi jsou překlady z francouzského jazyka a na třetím místě se objevují překlady z angličtiny. Překvapit může fakt, že německý jazyk předstihne ještě polština. Obecně může tento přehled naznačit jistou rezervovanost vůči německy píšícím autorům a překladům jejich děl. Jazyk bulharský nebo dánský jsou spolu s pěti procenty marginalitou. Otázkou je, jak vypadal český trh v desetiletích před námi zkoumaným rokem 1923. Zda se zde ocitáme před směrodatným výběrem českého knižního trhu, či nikoli. Bylo by třeba ještě v budoucnu porovnat, které jazyky se vyskytují ve vydáních z příslušných let, aby vznikl přehled o tom, jak se zastoupení jazyků překladů mění v závislosti na době svého vydání. Původní předpoklad, že panslovansky orientovaní krajané (respektive jejich funkcionáři) si budovali fond v českém jazyce tituly od českých či většinou slovanských autorů, se nepotvrdil. Číslo se zastavilo u překladových titulů na 43 % pro slovanské a na 57 % pro neslovanské jazyky. Pokud však přičteme slovanské jazyky k češtině, je kompletní zastoupení slovanských jazyků ve fondu nad hranicí 85 %.

Zaměříme-li se na literární formy, je námi zkoumaný fond knihovny jednoznačně prozaistický. Vzhledem k tomu, že jde o část knihovny, kterou sami její tvůrci označili za literární, překvapí nás 3 % naučných monografií (po jednom procentu jsou to cestopisy, historiografické knihy a biografie). Absolutní upozadění poezie může buď naznačovat jistý záměr při budování fondu, nebo může jít o prostý odraz nabídky, která spolkovým knihovnám bývala poskytována ze strany Ministerstva školství a národní osvěty. Pokud se podíváme na složení fondu blíže z hlediska žánrového, dominují romány s povídkami (57 % a 24 %), které jen okrajově doplňují novely (2 %), následují různé sborníky a básnické sbírky, dramata pro účely divadelního kroužku a další v menšině zastoupené žánry, které však v součtu nepřesahují zastoupení 16 %. Blíže neurčitých knih je ve fondu pouhé jedno procento. Při přidělování žánrů jednotlivým svazkům jsem se přidržel údajů v knize (respektive v katalogu Národní knihovny); zde bylo problematické zejména odlišení novel od románů, nechme pro jistotu tuto kategorii otevřenou dalším zkoumáním, protože předkládaný přehled může vykazovat jistou chybovost a lze jej brát jen jako orientační.

Počet ztrát se v našem případě vyčísluje velice těžko a s nepřesným výsledkem. Nemáme k dispozici žádná vstupní data, se kterými bychom mohli pracovat. Jediné,

s čím operujeme, je že nejzazším rokem vydání příslušných titulů mohl být rok 1923, k čemu nás dovedlo složení fondu. V archiváliích se roky vydání nevyskytují a velice často se nevyskytují fyzicky ani v jednotlivých knihách. Po srovnání s katalogem současným můžeme dospět ale k tomu, že určíme definitivně tituly, které byly se stoprocentní přesností definitivně ztraceny. Proto je třeba operovat s faktem, že se jedná o minimální hodnotu prokázaných ztrát. Ta se pohybuje nad hranicí 14 %. Pravděpodobně jde ale o poměrně větší číslo. Svazky ze současného fondu *České besedy* mohou totiž pocházet z jiných zdrojů, než je prvotní katalog spolku. Do fondu přibýlo během let fungování spolku mnoho svazků z mnoha jiných spolkových knihoven či z řad jednotlivých dárců.

Jelikož původní katalog s 260 záznamy neobsahuje kolonku vydání, bylo třeba začít příslušné roky vydání dohledávat. Pokud se v katalogu *České besedy* objevil stejný titul s rokem vydání starším než z roku 1923, použil jsem dané vydání i pro tuto analýzu. Někdy bylo dohledávání snazší (například pokud byla kniha vydána pouze v jednom vydání), jindy bylo rok vydání nemožné dohledat. Je třeba brát tyto hodnoty s rezervou, neporovnával jsem fyzicky všechny knihy v současném fondu. V současném katalogu, pokud to nebylo možné zjistit přímo z provenienčních údajů, navíc pochopitelně neexistuje přesný záznam o celém osudu knihy, odkud přišla, a jestli prošla vícero spolkovými knihovnami. Rok vydání původních titulů spolku tedy dokážeme určit pouze u přibližně poloviny fondu. U 121 titulů nebylo možné zjistit odpovídající rok vydání. O první vydání jde u 86 titulů, u 53 titulů se podařilo první vydání prokazatelně vyvrátit. Jde o poměrně zajímavé číslo. Třetina fondu je prokazatelně v prvním vydání. U 12 knih šlo o vydání ze druhé poloviny devatenáctého století, u 74 titulů jde o století dvacáté. I tento ukazatel tedy svědčí pro to, že do spolkové knihovny přicházely častěji novinky než časem prověřené knihy.

Zajímavé je procentuální zastoupení knih, u kterých první vydání v českém jazyce pochází ještě z devatenáctého století. Jak následující charakteristiky upřesní, zastoupení jednotlivých roků vydání se neustále zvyšovalo. Přesto pochází z devatenáctého století úctyhodných 33 % titulů. Tituly vydané ve dvacátém století pak s 61 % pokrývají zajímavou část fondu, u zbylých 6 % se datace nepodařila určit. Knihou z představovaného fondu, která byla na českém území vydána nejdříve, je *Kenilworth* Waltera Scotta, která česky poprvé vyšla v roce 1827. Druhým nejstarším titulem je *Kapitánova dcerka* Aleksandra Sergejeviče Puškina, která vyšla česky poprvé v roce 1847. Třetím pak *Pohorská vesnice* Boženy Němcové, ta vyšla vůbec poprvé roku 1856. Bohužel ani u jednoho titulu z fondu nedokážeme určit, o která konkrétní vydání v našem případě šlo. Je jasné, že hlad po novinkách byl velký. Pokud bychom přijali pro vytvoření přehledu aritmetický průměr vydaných knih na jediný rok (vzhledem k tomu, že ze dvacátých let můžeme počítat pouze tři roky), byla by čísla následující: v devadesátých letech devatenáctého století by tento poměr vycházel 4,8 knihy na rok; v nultých letech dvacátého století 5,4; v desátých letech pak 6,6 a ve dvacátých letech 12,7 (!). Jde samozřejmě o orientační hodnotu, jejíž smysl snáze pochopíme za pomoci následujících srovnání. Zaměříme-li se pouze na množinu těch knih, u kterých je možné dohledat všechna data, dojdeme k zajímavým číslům. Zde už operujeme s přesnými daty vydání, tak jak se je podařilo zjistit dle komparace dat z katalogu Národní knihovny a současného katalogu *České besedy*. Pokud bychom sečetli zastoupení fondu od roku 1918 do roku 1923 (tedy co se roků vydání

týká za posledních pět až šesti let), zjistili bychom, že tituly vydané v těchto letech pokryjí celkem 64 % z fondu. Více jak 83 knih z 260 tedy bylo vydáno v posledních pěti, šesti (!) letech. Zatímco od roku vydání 1876 se v podstatě až do počátku dvacátého století jednalo o ojedinělé tituly, k opravdovému zlomu dochází až v zmiňovaném roce 1918, respektive 1919, kdy najednou pozorujeme nárůst titulů na 18. Roku 1920 odpovídá taktéž 18 vydaných titulů, roku 1921 ještě o jeden více – a roku 1922 dokonce 25 titulů. Rok 1923 je pak zastoupen třemi výtisky. Počet svazků vydaných v roce 1923 ukazuje v kontextu ostatních čísel, že ke katalogizaci muselo dojít někdy z počátku roku 1923, kdy ještě nebylo mezi dary více novinek z příslušného roku.

Celkový počet autorů, který lze zjistit z původního katalogu, je 139. U této kategorie lze porovnávat snadno ověřitelná data. Jde například o dobu, v níž žili. Pokud se autor narodil v osmnáctém století a zemřel ve století devatenáctém, spadá do kategorie *18/19. století* (4 %). Analogicky je tak i se skupinami *19. století* (17 %) a *19/20. století* (78 %; 1 % jsou neznámí autoři). Zde je patrné, že se opět projevuje trend pořizovat do fondu novější autory. S patnácti tituly ve fondu je však nejčastěji zastoupeným autorem Karel Václav Rais, druhá v pořadí je Karolina Světlá se čtrnácti knihami, třináct titulů má ve fondu Alois Jirásek. Jeho knihy se však ve fondu vyskytují ve vícero exemplářích, celkem v počtu osmnácti svazků. Básnických sbírek je ve fondu pouze deset, jediný autor, který je zastoupen více tituly, je se dvěma svazky Antonín Sova (*Výbouřené smutky* a *Lyrika lásky a života*).

Zajímavým ukazatelem je i počet autorek. Největší zastoupení žen připadá na ročníky narozené v padesátých (čtyři autorky) a šedesátých letech (pět autorek). Počtem titulů suverénně vede Karolina Světlá celkem se 14 svazky, druhá je se šesti tituly Teréza Nováková a třetí s pěti knihami Božena Němcová. Dvě autorky pak publikovaly pod mužským pseudonymem. Anna Lauermannová-Mikschová jako Felix Téver a Amálie Vrbová jako Jiří Sumín. Jen těžko budeme odhadovat, jestli je zde přítomných 14 % vyšším či menším číslem, než jaké se pohybovalo v českém literárním provozu do roku 1923.

Diskuse

Navzdory očekávání se v pramenech žádné zápisy o čtení neobjevují. Veškerý výzkum mohl být založen pouze na útržkovitých informacích o počtu čtenářů a knih. Teprve na valné hromadě roku 1928 padlo číslo 500 přečtených knih ročně, což samotné plénum překvapilo, takže došlo k usnesení, že je potřeba přesné evidence, která by měla navíc zamezit ztrátám. Nicméně přesná čísla buď nepřicházela, nebo prostě nedošlo k jejich zanesení do zápisu. Zpráva z roku 1931 mluví už o 292 přečtených titulech. Další zmínky o přečtených knihách ještě menší počty, v roce 1933 se přečetlo 73 knih, o rok později 148, a další rok zase pouze 90. v roce 1936 bylo přečteno 121 knih, dalšího roku 65 knih a v roce 1939 137 knih. Roku 1936 navštívilo knihovnu pouze 22 čtenářů a roku 1937 dokonce jen 12, proto se spolek rozhodl vyměnit část fondu s besedou ve Fabiánu (Českém Sele).

Vlastní knihovna procházela poměrně krušnými začátky, kdy většina krajanů v Bele Crkvi nejevila o knihovnu s čítárnou zájem. Minimálně třináctkrát spolek vyměnil knihovníka, protože se jednalo o funkci volenou. K volbě docházelo každý rok podobně jako u jiných funkcí na valné hromadě. Netušíme, jestli šlo o funkci

prestižní, či naopak o neoblíbenou službu, které se jednotliví knihovníci až na výjimky rok co rok zbavovali. Jmenovitě se jedná o tyto knihovníky: Josef Irovič, Václav Balát, Emil Mokráček, Václav Hubálek, J. Glazer, Josef Eliáš, Antonín Tichý, Josef Strnad, Josef Eliáš (minimálně tři roky po sobě, přesné informace chybí), Jan Irovič, František Rafáč, Václav Kvapil, Jan Irovič (dva roky po sobě) a Josef Irovič.

Postupný nárůst knižního fondu nelze přesně sledovat, protože údaje o počtu knih v knihovně se objevují nesystematicky – chybí přírůstkový seznam knih (přesněji spíše neexistuje), členové spolku ke katalogizaci přistoupili sice zodpovědně, avšak naprosto nepoučeně. Kulatými razítky s názvem spolku se knihy evidentně opatřovaly ex post, či spíše chaoticky, protože staré razítko se objevuje v zápisech schůzí i po změně názvu na *Československou besedu*, zatímco razítko s novým názvem se místy objevuje i v zápisech, kdy spolek ještě nesl původní jméno *Česká národní knihovna a čítárna*.

Vůbec je třeba brát dochované prameny s rezervou, protože zápisy nebyly vedeny (či se nezachovaly) ze všech porad. Je třeba se opírat zejména o informace z valných hromad, které byly do knihy většinou zřejmě také opisovány až zpětně. Stranou necháváme i fakt, jak přesně zápisy dokázaly kopírovat realitu a věrně zachycovat reálný průběh porad. V podstatě první obsáhlejší zpráva o spolku samotném se dochovala v zápisu valné hromady v roce 1925, kde zavládl lehký optimismus i přes sporadické využívání knihovny s čítárnou. První zmínka o přesném počtu členů se objevuje na valné hromadě z roku 1927. Ke konci roku 1926 měl spolek 60 členů, o dva roky později se vyskytuje zmínka o 71 členech. V roce 1930 se setkáváme s poznámkou předsedy Tomáše Iroviče, že místo aby počet členů stoupal, tak klesá. Mimořádné valné hromady 4. června 1933 se dokonce zúčastnilo pouze 11 členů.

Celkem solidní přehled máme o hospodaření spolku, které odráží úspěšné i neúspěšné roky nebo dokonce dopad hospodářské krize. V roce 1929 došlo k velké investici do hudebních nástrojů pro spolkovou kapelu, šlo o celkem 5400 dinárů. Roku 1927 se také poprvé objevuje zmínka o fondu pro výstavbu nebo koupi Národního domu (spolek fungoval v pronajatých prostorách) a o eventuální české škole, která byla systematicky vyřešena následujícího roku, kdy do nově otevřeného českého oddělení nastoupilo 42 dětí. Po vyřešení školní otázky se pozornost plně upnula ke koupi spolkového domu, který se nakonec po velké sbírce a dlouhodobém odklání prostředků na příslušný fond povedlo koupit za 50 000 dinárů.

Největším přínosem výzkumu je samotné upozornění na doposud ne příliš probádanou oblast českých kulturních dějin a na roli literární kultury při obnově či zachování národní identity Čechů dnešního východního Srbska. Nabízí se do budoucna tyto výstupy komparovat s jinými fondy českých spolkových knihoven a přihlížet nejen k historickému vývoji českého etnika, ale zejména k aktuálnímu stavu – aby se potvrdila či vyvrátila myšlenka, že ačkoli byla už od dob obrození česká kultura budována jako lingvocentrická, lze si uchovat českou národní identitu i bez znalosti českého jazyka a bez čtení české literatury nebo literatury do českého jazyka přeložené.

Vše zmíněné vznáší řadu otázek. Nakolik etničtí Češi ovládali svůj mateřský jazyk? V zápisech se objevuje množství gramatických chyb, například namísto grafému „ch“ je často pod vlivem srbštiny zapisováno „h“. Čím byl způsoben jejich ne-

zájem o četbu? Šlo o nevhodný výběr titulů, či v tom byl jiný důvod? Jakými čtenáři vlastně členové spolku byli, jak prožívali četbu a vnímali samotné knihy a proč? Proběhl reálně přerod češství na čechoslovakismus, nebo mělo přejmenování plnit funkci záštity spolku pouze po formální stránce? Úvahy o těchto aspektech otevírají pole pro další bádání.

Závěr

Komparací aktuálního inventáře s kinventýřem původním (doplněným o mnohé podrobnosti) jsme dospěli k datům, která bylo možno podrobit kvantitativní analýze. Hodnocena byla žánrovost či zastoupení literárních druhů, otázka překladů titulů (a o jaké jazyky originálů šlo), četnosti prvních vydání, způsob nabytí knih a další hlediska. Kvalitativně analyzované zápisy valných hromad byly porovnány s daty kvantitativní analýzy knižního fondu. V zápisech figurují často zmínky o *potřebě vzdělávání se, povznesení tělesném i duchovním v českém duchu, o nepolevování ve snahách spolku* (Kn. 1: 1–4), pravidelně se vyskytují zmínky o *nepochopení snah o blaho zanedbané menšiny ze strany mnoha krajanů*. Samotné čtenářství ale v zápisech téměř není tematizováno. Z prvních let existence spolku chybí prakticky všechna data z knihovny – počet titulů, počet čtenářů a počet vypůjčených knih. První stopa hodnocení čtenářské situace je až z 1. března 1925, jde tedy o zápis vztahující se k roku 1924: „*Celkem se může říci, že naši krajané, jsa neuvědomělí, daleko ještě neumějí si využití tento zdroj vzdělání; mohlo by se mnoho více čísti. Ale průměrně pokrok se [...] cítí. Nejráději čtou historické romány.*“ (Kn. 1: 70).

Čtenářství se v podstatě ve spolku za celou jeho existenci (připomínám název *Národní knihovna a čítárna*) jako priorita neprosadila. Do popředí se dostávají snahy o českou krajanskou školu (první zmínka je ze 3. července 1927), kterou se podaří zrealizovat ve školním roce 1928/1929 (Kn. 1: 113). Jinak jde spolku ale o záležitosti jiného rázu. Název *Knihovna a čítárna* se stal pouhou záštitou krajanského spolku, který zkoušel divadlo a držel kapelníka pro vlastní muzikanty, pořádal pravidelné *hudby* – je to možná i jeden z důvodů, proč se spolek v roce 1933 přejmenoval z *České národní knihovny a čítárny* na *Československou besedu*.

Analýzou knižního katalogu jsme dospěli ke zjištění, že minimálně první rok se ve spolkové knihovně vyskytovalo pouhých 23 českých knih. V roce 1923 (či později – přesné datum není v pramenech uvedeno) získala *Česká knihovna a čítárna* od Ministerstva školství a národní osvěty 237 titulů. Knihy jsou od tohoto momentu řazeny v katalogu abecedně (nabízí se předpoklad, že šlo o jednorázový dar). Pro rok 1923 hovoří jako svědectví data vydání knih. Spolek totiž disponoval i tituly, které byly vydány pouze jednou, a to v roce 1923. Je však možné, že k prvotní katalogizaci došlo jednorázově, a teprve po 23 zapsaných titulech přišla potřeba provádět zápisy abecedně. Důležité pro analýzu samotného katalogu knih je fakt, že výběr titulů byl ovlivněn ze strany donátorů (tedy zejména MŠANO). Při pohledu na seznam titulů je však nutně říci, že šlo o výběr velice zodpovědný.

Další přírůstky do fondu byly různého charakteru, jak již bylo řečeno, většinou šlo o převod knih z fondů zaniklých krajanských knihoven v jiných městech Jugoslávie, (Linda 2011: III). Na základě způsobu nabytí prvních přírůstků nás tedy nemůže překvapit, že mezi knihami je minimálně 33 % svazků zaručeně v prvním vydání (popří-

padě 20 % knih je zaručeně pozdějšího než prvního vydání). Z literárních forem dominuje s 88 % próza, zbylé formy jsou v zastoupení maximálně po 4 %. Z celkového počtu 260 knih (všechny tituly v češtině) bylo 74,6 % českých a 25 % překladových (0,4 % nelze určit). Existuje jednoznačná potřeba číst v českém jazyce, což samozřejmě nepřekvapí. Zda se jedná o české autory, je sice akcentováno, ale nejedná se o podmínku či prioritu. Zajímavým se zdá mezi překladovými tituly 43% zastoupení překladů ze slovanských jazyků (polština, ruština a bulharština). Pokud připočteme tento počet k českým originálům, převáží jazyček vah v zastoupení slovanských překladových literatur na hodnotu 85,4 %.

Více než pro českou myšlenku tento fakt svědčí pro myšlenku všeslovanské vzájemnosti, která je v Srbsku obecně stále živá a patrná napříč celou společností. Dá se říci, že se záměr zastavit „jugoslavizaci“ Čechů nevyplnil, minimálně nebyl realizován mezi samotnými členy spolku (určitou nadějí mohly být děti navštěvující českou školu). Svědectvím může být porovnání dvou záznamů ze třicátých let. 9. října roku 1934 došlo v Marseille k atentátu na krále Alexandra I. Karadorđeviče. Zapisovatel reflektuje tuto událost na třech stranách textu (Kn. 2: 34), toto rozsáhlé oplakávání se nedá prakticky vůbec srovnávat s pětiřádkovou vsuvkou o smrti prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka v roce 1937, (Kn. 3: 15). Čeští krajané v Bele Crkvi tedy na počátku deklarovali mizející češství, které chtěli resuscitovat na základě vzdělávání „v českém duchu“. Jako nástroj vzdělání zamýšleli opřít se o četbu a nazvali spolek *Národní knihovnou a čítárnou*. Pátá generace Čechů, která prošla germanizací a maďarizací, po první světové válce narazila na logické posrbšťování. Český lingvocentrismus však k rekonstruování češství a udržení českého jazyka nestačil. Obzvlášť, když vytižení knihovnických služeb, jak jsme ukázali v této studii, nedostálo svého očekávání. České knihy v Bele Crkvi zůstávají a zdá se, že (minimálně pro čtenáře) zůstanou i nadále neobjevené.

Literatura

Anderson, Benedict. Představy společenství: úvahy o původu a šíření nacionalismu. Praha, Karolinum, 2008.

Hroch, Miroslav (ed.). Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003.

Linda, Jaromír. Archiv České besedy Bela Crkva Inventář. 2016.

Linda, Jaromír. „O knihovně (nejen) České besedy v Belé Crkvi“. Opera Slavica XVIII, 3 (2008): 39–46.

Linda, Jaromír. Místní a autorský katalog knihovny České Besedy v Belé Crkvi. Bělehrad: Česká beseda Bela Crkva, 2011.

Matušek, Josef: Češi v Chorvatsku. Daruvar: Jednota, 1994.

Renan, Ernest. „Co je to národ?“. [In:] Miroslav Hroch (ed.) Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003: 24–35.

Použité prameny

Archivní prameny

Archiv České besedy v Bele Crkvi

(Kn. 1). Zápisy správního výboru Národní knihovny a čítárny Bela Crkva 1922–1933. Kniha č. 1.

(Kn. 2). Zápisník Československé besedy v Bele Crkvě 1933–1937. Kniha č. 2.

(Kn. 3). Zápisy správního výboru Československé besedy v Bele Crkvě 1937–1947. Kniha č. 3

(Kn. 14). Inventář knih Národní knihovny a čítárny v Bele Crkvě od roku 1922. Kniha č. 14.

Павел Јонак

НЕОБЈАВЉЕНЕ КЊИГЕ. ЧЕШКА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА И ЧИТАОНИЦА У БЕЛОЈ ЦРКВИ ИЗМЕЂУ ДВА СВЕТСКА РАТА

Резиме

Упоређивањем актуелног каталога са оригиналним каталогом, добијени су подаци који су могли бити подвргнути квантитативној анализи. Било је неопходно усредсредити се на жанрове и заступљеност различитих књижевних врста, питање превода наслова (и који су језици оригинала били), учесталост првих издања, начин набавке књига и на друге аспекте. Квалитативно анализирани записници са пленарних седница упоређивани су са подацима из квантитативне анализе збирке књига. Ови записи често садрже напомене о потреби образовања, физичког и духовног уздицања у чешком духу, непоколебљивим напорима удружења и неразумевању од стране многих локалних сународника. Међутим, само читање библиотечких књига слабо је заступљено у записима. Првих година недостају практично сви подаци из библиотеке - број наслова, број читалаца и број позајмљених књига. Први траг оцене читалачке ситуације датира од 1. марта 1925. године, а реч је о запису који се односи на 1924. годину: „*Могло би бити много више читалаца. Али у просеку се осећа напредак [...] Најрадије читају историјске романе.*“.

У суштини, читалаштво није било приоритет удружења током целог његовог постојања (подсећам на назив Чешка народна библиотека и читаоница). Напори за оснивање чешке школе постепено долазе до изражаја (први пут се помиње 3. јула 1927.), што ће се и остварити у школској 1928/1929. Иначе, удруживање је у пракси било другачије природе. Назив „библиотека и читаоница“ постало је пуко име удружења, које је увежбавало позоришне представе и имало свој оркестар и вођу оркестра, организовало редовне музичке приредбе - укратко, није изненађујуће што се удружење 1933. године преименовало из Чешке народне библиотеке и читаонице у Чехословачку беседу.

Анализирајући каталог књига, дошао сам до закључка да су прве године у библиотеци биле само 23 чешке књиге. Од 1923. (или касније - тачан датум није наведен у изворима), Чешка библиотека и читаоница је добила 237 наслова на поклон од Министарства школства и народне просвете (чеш. MŠANO). Од овог тренутка књиге су у разврстане у каталогу по абecedном реду (претпостављам се да се радило о једнократном поклону). Година 1923. такође указује на године издања ових књига – све су морале бити издате 1923. или раније... Удружење је такође имало наслове који су објављени само једанпут, 1923. Међутим, могуће

je da je katalogizacija već jednom postojala, a tek nakon što je broj naslova premašio broj 23 pojavila se potreba da se oni unose abecednim redom. Za analizu samog kataloga knjiga važna je činjenica da su na izbor naslova uticali donatori (posebno MŠANO). Gledajući spisak naslova, međutim, mora se reći da je ovo bio jedan vrlo odgovoran izbor.

Ostali dodaci zbirci bili su raznih vrsta, uglavnom rezultat prenosa knjiga iz kolekcija nestalih biblioteka čeških doseljenika u drugim gradovima Jugoslavije. Na osnovu načina pribavljanja prvih dodataka zbirci, ne treba da nas čudi da je među knjigama najmađe 33% primera u prvom izdanju (ili je najmađe 20% knjiga neko od kasnijih izdanja). Od književnih forme, proza dominira sa 88%, a preostale forme predstavljaju najviše 4%. Od ukupno 260 knjiga (sve naslovi na češkom), 74,6% je bilo od čeških autora, a 25% prevedeno na češki (za 0,4% nije moguće utvrditi jezik izvora). Jasna je bila potreba za čitanjem na češkom jeziku, i ovde se naglašava kada se radi o češkim autorima, ali to nije bilo uslov ili prioritet. Među prevedenim naslovima čini se zanimljivim da je 43% preвода sa slovenskih jezika (poľski, ruski i bugarski). Ako ovaj broj dođamo češkim originalima, jezičak na vagi pokazuje 85.4% u korist slovenskih književnosti.

Ova činjenica govori ne toliko o češkoj ideji koliko o ideji svetoslovenske uzajamnosti, koja je uglavnom još uvek živa i evidentna u čitavom društvu u Srbiji. Može se reći da namera da se zaustavi „jugoslavizacija“ Čeha nije ostvarena, bar ne među samim članovima udruženja (deca koja pođaju češku školu mogla bi da budu izvesna nada). Poređenje dva zapisa iz 1930-ih može biti dokaz za to. 9. oktobra 1934. godine u Merseju je izvršen atentat na kralja Aleksandra I Karađorđevića. Jedan zapis prikazuje ovaj događaj na tri stranice teksta. Ovo oplakivanje teško se uopšte može uporediti sa napisom u pet redova o smrti predsednika Tomasa Garigu Masarika 1937. godine. Tako su češki sunarodnici u Beloj Crkvi prvo objavili nestajanje češtva, koje su želeli da ponovo ožive na osnovu obrazovanja „u češkom duhu“. Čitalaštvo su naмерavali da koriste kao sredstvo obrazovanja i udruženje su nazivali Češka narodna biblioteka i čitaonica. Peta generacija Čeha, koja je prošla germanizaciju i mađarizaciju, susrela se logično sa posrbljavanjem nakon Prvog svetskog rata. Međutim, češki lingvoцентризам nije bio dovoljan za rekonstrukciju češtva i održavanje češkog jezika. Narocito kada radni obim bibliotekskih usluga nije ispunio očekivanja. Češke knjige ođaju u Beloj Crkvi i čini se da će (barem za čitaoce) ostati neotkrivene.

Кључне речи: књиге, библиотека, читање, Југославија, Бела Црква, национални идентитет.

ZAPISOVANIE NÁREČOVÝCH TEXTOV V KNIŽNÝCH VYDANIACH VO VOJVODINE*

Predmetom nášho výskumu je kniha Kataríny Mosnákovej-Bagľašovej *Enike benike krikel bé*. Autorka svoju knihu nazvala ľudová slovesnosť pre deti Slovákov v Srbsku.

Autorka Mosnáková-Bagľašová pri zapisovaní nárečových textov (vyčítaniek, riekaniek, básničiek a pesničiek) nepostupovala dôsledne vo všetkých textoch. Niektoré texty sú zapísané spisovnou slovenčinou, iné zase nárečím a pri niektorých ide o zmiešanie dvoch podôb. V úvode, predslove sa žiada vysvetlenie ako sa bude zapisovať nárečový materiál. Takú kapitolu sme v knihe nenašli. Preto sa v práci pokúsime porovnať s podobnými knihami, v ktorých je zapísaný nárečový materiál a porovnáme na aký spôsob iní autori zapisovali. Ak texty tohto typu zapíšeme spisovnou slovenčinou, stráca sa prvotný zámer a cieľ autora.

Kľúčové slová: nárečové slovo, transkripcia, spisovná slovenčina.

The subject of our research will be a monograph by Katarína Mosnáková-Bagľašová *Enike benike krikel be*. The author called this memoir folk literature for Slovak children in Serbia.

Author Mosnáková-Bagľašová did not proceed consistently in all texts when writing dialectal texts (readings, rhymes, poems, and songs). Some texts are written in Standard Slovak, others in dialects, and some are mixed in both forms. In the introduction, the foreword announces an explanation of how to write the dialectal material. We have not found such a chapter in the book. Therefore, we will try to compare it with similar monographs in which the dialectal material is recorded and compare how other authors wrote. If texts of this type are written in Standard Slovak, the original intention and aim of the author is lost.

Keywords: dialectal word, transcription, Standard Slovak.

Predmetom nášho výskumu je zbierka textov z ľudovej slovesnosti Kataríny Mosnákovej-Bagľašovej *Enike benike krikel bé*, ktorá vyšla roku 2017 v Slovenskom vydavateľskom centre z Báčskeho Petrovca a v Ústave pre kultúru vojvodinských Slovákov v Novom Sade v edícii Včielka. Kniha obsahuje 103 strán a ilustrácie mal na starosti Miroslav Cipár. Ako podnázov knihy sa uvádza *Ľudová slovesnosť pre deti Slovákov v Srbsku*. To, čo nás zaujalo, sú texty veršov, vyčítaniek, veršovaniek, riekaniek, vinšov, pesničiek, vlastne ako sú tie texty zapísané. Ako autor Doslovu Lubomír Feldek uvádza, Bagľašová štúdiá absolvovala na Oddelení slovakistiky Filozofickej fakulty v Novom Sade. Väčšina textov, ktoré sú v spomenutej knihe, spracované boli aj v master práci *Detský folklór Slovákov v Jánošíku*. Autorka týchto riadkov bola členkou komisie pri obhajobe master práce. Preto nás prekvapuje, že v uverejnenej podobe nastali až také modifikácie textu. Možno to bol zásah ja-

* Tento príspevok je parciálnym výsledkom v rámci republikového projektu *Diskurzuy menšiny jazykov, literatúr a kultúr v juhovýchodnej a strednej Európe (178017)*, ktorý financuje Ministerstvo osvetly, vedy a technologického rozvoja Republiky Srbsko.

zykovej redaktorky? Prekvapuje nás aj to, že ani jednou vetou sa nespomína, že je to časť master práce.

Kniha Kataríny Mosnákovej-Bagľašovej *Detstvo našich predkov*, ktorá vyšla o rok skôr (2016) ako kniha *Enike benike krikel bé*. Je to vlastne pôvodná master práca. Keď ide o zapisovanie nárečových slov môžeme konštatovať, že sa dôsledne uplatňuje čitateľská transkripcia pri zapisovaní nárečových textov. Pri inej príležitosti sa venujeme rozboru textov v knihe *Detstvo našich predkov*. Teraz svoj výskum zameriame na knihu *Enike benike krikel bé*.

Na piatej strane autorka sa obracia čitateľovi, že má ísť von, na ulicu, na dvor, na ihrisko hrať sa... „Ak náhodou nebudeš vedieť, ako sa tam zabaviť, ponúkame Ti túto veselú a pestrofarebnú knižku, plnú starodávnych hier a rozprávok, ktoré síce trochu zapadli prachom, ale predsa ani dodnes nestratili svoj pôvab.“ (Mosnáková-Bagľašová 2017) V knihe sa striedajú piesne, rozličné vyčítanky, riekanky, veršovanky, rečňovanky, vinše a hry. Autorka v texte vysvetľuje ako sa uvedená hra hrá. Text je vytlačený čiernou farbou. Potom nasleduje text piesne, riekanky, vinša, rečňovanky, ktorý je vytlačený červenou farbou. Nás zaujal text vytlačený červenou farbou. Vo väčšine sú to texty, ktoré majú nárečovú podobu (ide o stredoslovenské nárečie z Jánošika, Aradáča a Kovačice). Na šiestej strane je zapísaný text piesne, ktorú deti spievajú pri hre takto:

My sme deti veselé,
radi sa mi zaihráme,
radi si mi zaspievame,
ale teraz nič neznáme.

Po prečítaní uvedených veršov dostali sme sa do pomykova, či sú verše zapísané v spisovnej slovenčine alebo nárečím. Žiaľ, musíme konštatovať, že na položenú otázku ako lingvistka nemôžeme dať odpoveď. Je to nejaká zmiešanina, spisovného jazyka a čiastočne nárečia. Ale nie sú dodržané a uplatnené ani pravidlá nárečovej transkripcie. V druhom a treťom verši príslovka radi je napísaná s mäkkým *i* a osobné zámeno pre prvú osobu množného čísla v prvom verši v spisovnom jazyku a v druhom a treťom verši podľa uvedeného zápisu ide o osobné zámeno pre prvú osobu v datíve kratší tvar (ak je text zapísaný spisovnou slovenčinou).

Ďalšia pieseň na siedmej strane je zapísaná takto:
Ja mám v ľavej nohi trna, trna, trnavičku
ja mám v ľavej nohi trna, trna, trn.
De máš trn, de máš trn?
Chodila som po hájičku,
trhala som trnavičku,
ja mám v ľavej nohi trna, trna, trnavičku
ja mám v ľavej nohi trna, trna, trn.

V uvedenej piesni sú nárečové slová a tvary: nohi, de, trn. Pod uvedenými veršami sa uvádzajú noty s textom piesne. Tu je už iný zápis: uvedené nárečové slová zostávajú, ale aj: d'ě, choďila ide o uplatnenú nárečovú transkripciu (takto sa uvádza aj v master práci). Malý čitateľ a možno aj rodičia, po prečítaní uvedených veršov, si môžu položiť otázku prečo je tu teraz mäkkéň. Rovnako je zapísaný text v notovej

časti piesne na s. 24 Gúľalo sa, gúľalo, červenovo jablčko, ňehňevaj sa, má milá, mé milé srdečko. Po notovej časti uvádza sa text piesne bez vyznačenia mäkkosti v slove nehnevaj. Na 26. strane pod notami vo veršoch piesne vyznačená je mäkkosť spoluhlások ľ, ň:

Zeření je petržľaňík, červená je mrkvička.
Mám frajera visokiho a ja som maľičká.

Kým v texte piesne bez nôt uvedená mäkkosť nie je vyznačená. Aj ďalej v knihe v notovej časti vo všetkých slovách dôsledne sa vyznačuje mäkkosť spoluhlások d', t', ľ, ň: s. 29 (žeňilo), s. 45 (ďjeťa, doňesjem, ťi, miľi), s. 46 (usňi), s. 46 (buďe, ťebou, spaťi, buďem, koľembaťi), s. 59 (pšeničku, vivol'ľi, prepeličku, ňemá, podťe, d'eti), s. 71 (ňeškavdá, d'e, kostofe), s. 73 (ľinder), s. 79 (id'e, ul'ici, ňim, dohoňim, prídeš, ťi), s. 86 (prepl'etá), s. 91 (gazd'iná, ňedáš). V časti, keď sú verše pesničiek zapísané bez nôt, uvedená mäkkosť spoluhlások nie je vyznačená.

Pri zapisovaní nárečových textov uplatňuje sa tzv. transkripcia. V *Slovníku slovenských nářečí I A-K* (1994) na s. 41 sa uvádzajú pravidlá nárečovej transkripcie, ako sa v dialektologických textoch zapisujú jednotlivé grafémy. V slovníku sú jednotlivé heslá zapísané podľa tzv. verejnej čitateľskej transkripcie. Podľa uvedených pokynov mäkké spoluhlásky d', t', ľ, ň sa označujú dôsledne. Podľa uvedeného slova d'e, choďila v piesni zo siedmej strany sú zapísané podľa pravidiel nárečovej transkripcie. Teda, ak autorka mala v úmysle uplatniť nárečovú transkripciu, mienime, že mala dôsledne postupovať pri uplatňovaní nárečovej transkripcie. V roku 2010 profesorka Anna Marićová uverejnila monografiu *Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy* (Marićová 2010). Uvedieme niekoľko príkladov ako autorka zapísala vo svojom slovníku mäkkosť spoluhlások d', t', ľ, ň: *obďal'eční* (Marićová 2010: 118), *plátenko* (Marićová 2010: 137), *sil'it'* (Marićová 2010: 164), *taňečník* (Marićová 2010: 190). Dialektológiou vo vojvodinskom prostredí sa zaoberal univerzitný profesor Daniel Dudok. Uverejnil viacero monografií, ale uvedieme dve a z nich aj ukážky, ako zapísal nárečový materiál: *Čítanka nárečových textov Slovákov v Bácske, Banáte, Srijeme a Slavónsku* (Dudok 2010) a *Nárečie Aradáča v Banáte na pozadí vzniku a vývinu obce* (Dudok 2013). Okrem iného dialektológ profesor Daniel Dudok uvádza v uvedených monografiách aj ukážkové nárečové texty a „nárečový materiál zaznačuje spôsobom, aký sa uplatňuje v slovenskej dialektológii.“ (Dudok 2013: 14) Autor uvádza, že graficky sa označuje mäkkosť každej spoluhlásky, keď sa tak vysloví: *d'ed'ina, d'ňa*, (Dudok 2013: 84), *kľepotať, jeľem, jasľe* (Dudok 2013: 87), *uhl'ia, ul'ic, veťerňík* (Dudok 2013: 96). Nárečové texty sú zapísané aj v *Praktickej dialektológii* (Múcsková - Muziková - Wambach 2012). Aj v uvedenej vysokoškolskej príručke sa dôsledne zapisuje mäkkosť spoluhlások d', t', ľ, ň. Uvedieme niekoľko ukážok zo stredoslovenského nárečia ňemohľi, ňigďe, prasľicu, d'ioučence, smet'i, ňekcela, sľepie (Múcsková et al. 2012: 91). Mienime, že autorka Mosnáková-Bagľašová pri zapisovaní piesní mala postupovať dôsledne, buďto vyznačovať mäkkosť spoluhlások alebo nie. Alebo jednoducho napísať v úvode knihy ako sa bude postupovať pri zapisovaní nárečového textu.

Pri vernej čitateľskej transkripcii pri zapisovaní samohlások krátkych a dlhých v stredoslovenskom nárečí sa nezapisujú grafémy y, ý, ä (Slovník slovenských nářečí I 1994: 41, Marićová 2010: 15). V spomínanej knihe na s. 10 text rečňovanky, ktorý sa rieka pri hre, je zapísaný takto:

Čulababa kde ťa vedieme?
 Do kúta!
 Čo tam vidíš?
 Kohúta!
 Akího?
 Pekního!
 Chytaj si ho!

Uvedený text rečňovanky zaradujeme do nárečových textov podľa opytovacieho zámena akího a prídavného mena pekního. Podľa *Slovníka slovenského nárečia I* (Slovník slovenských nárečí I 1994: 759) opytovacie zámeno kde v stredoslovenskom nárečí má tvar de. Rovnako tak aj sloveso chytaj podľa čitateľskej nárečovej transkripcie zapíšeme chitaj.

Podľa uvedeného pravidla o zapisovaní samohlások v nárečových textoch navrhujeme zapísať aj uvedený text na strane 14:

Deti: Jastrab, jastrab, čo kceš?
 Jastrab: Mäso.
 Deti: My ti ho nedáme.
 Jastrab: Ja si ho zoberiem!

Tzv. široké ä pri nárečovej transkripcii sa nezapisuje, ale obyčajné e a rovnako tak aj zámeno pre prvú osobu množného čísla my s mäkkým i. Na nárečový text odkazuje sloveso *kceš*. Pri zapisovaní samohlásky široké ä autorka nepostupovala dôsledne. V predchádzajúcom príklade sme uviedli zápis podstatného mena s ä (mäso) a na s. 50 s obyčajným e:

Jeden, dva, tri, štyri, peť,
 čo dáš, mamko, čo dáš jest'?
 Zemiaky pečené,
 len sú málo mastené.

Autorka uvádza, že ide o vinš, ktorý si zavinšujeme pred jedlom. Z lingvistického hľadiska okrem peť a mamko všetky uvedené slová sú zapísané v spisovnej slovenčine. Tvar mamko sa uvádza v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (Slovník súčasného slovenského jazyka 2015: 71) ako zastaraný výraz. V slovníku okrem iných príkladov uvádza sa aj príklad z ľudovej piesne. Ak by sa spisovné podoby pretransformovali do nárečia, rým by sa neporušil. Teda dôsledne dodržiavať buď spisovnú podobu, alebo nárečovú podobu. Presne vieme, že v stredoslovenskom nárečí nemáme tvar jeden ale edom, nie zemiaky ale krumpľe, prídavné mená ženského rodu v nominatíve množného čísla majú zakončenie na -ie: pečenie, masťenie. Obyčajné e (svetimu, svetí) je zapísané aj v piesni na s. 96:

Kiselica kiselá, kde si kľúče podela,
 hľadala som, hľadala,
 ta dala som, ta dala,
 svetimu Ďurovi.
 Svetí Ďuro vstávaj,
 kľúče odberávaj.

Na nárečovú podobu odkazuje tvar datívu jednotného čísla mužského prídavného mena na -imu. Na transkribovanú podobu odkazujú lexémy kiselica, svetí. Žiada sa úprava zámena kde do nárečovej podoby stredoslovenského nárečia d'e a sloveso vstávajú → stávajú. Obyčajné e je zapísané aj na strane 42: Pred potokom, za potokom peť kôp konopí. Na s. 65 sa vyskytla samohláska široké ä, ale v tomto kontexte ide o spisovnú podobu jazyka, autorka píše Naučme sa naspamäť... Uvádžeme niekoľko príkladov zápisu samohlásky ä u Maričovej: mesoví (Maričová 2010: 103), peta, petore (Maričová 2010: 134). Keď ide o zapisovanie tvrdého a mäkkého y/i strieda sa to v knihe aj tak, aj tak, od začiatku do konca.

Prídavné mená v stredoslovenskom nárečí podľa Múcskovej (Múcsková et al. 2012: 91) v genitíve a datíve jednotného čísla mužských podstatných mien (a v A, jednotného čísla životných podstatných mien) a podstatných mien stredného rodu majú koncovky -iho, -imu (dobriho, dobrimu, cudziho, cudzimu) teda, tvrdého a mäkkého vzoru. Uvedená konštatácia je zaznamenaná aj v analyzovanej knihe autorky Kataríny Mosnákovej-Bagľašovej aj v predchádzajúcej ukážke (svetimu, stariho s. 96) a v ďalších: pekniho (s. 10), noviho (s. 12), vysokiho (s. 25). Nominatív a akuzatív množného čísla mužských, ženských a stredných prídavných mien so zakončením na -ie: zlatie, štrbatie (s. 14), malie (s. 19). Nominatív jednotného čísla prídavných mien stredného rodu so zakončením na -uo: drobnuo, miluo (s. 45), na s. 25 máme zápis so -vo: červenvo. V ďalších textoch rečovníek, pesničiek, veršovaniok tvary prídavných mien sú zapísané v spisovnej podobe, napr.: veselé (s. 6), čistý (s. 19), milé (s. 25), špatné (s. 34) a pod.

Vo vinši na 77. strane je zapísané takto:

Ja viem, čo vy tu čakáte,
že vy prázdne hurky máte,
polievku si zachlípajte,
veď je dobrá, rezancová,
korením je posypaná,
kuchárke ju uvarili,
aby ste ju vi užili.
Pán starejší, prímte vďačne!

Do nárečového textu uvedený vinš zaraďuje tvar podstatného mena ženského rodu v nominatíve množného čísla kuchárke, sloveso prímte a hovorové slovo hurka. Keď ide o zapisovanie y a i tu máme v prvom a v druhom riadku pri osobnom zámene pre druhú osobu množného čísla spisovný zápis s ypsilonom a v predposlednom riadku s mäkkým i. Ak by sme uvedený vinš transformovali do nárečovej podoby vyznelo by to takto: prázdne→prázňe, hurky→hurke, polievku→poľiouku, veď→ve, vďačne→ďačne.

Dvojhlásky ia, ie, iu pri čitateľskej nárečovej transkripcii sa zapisujú ako v spisovnom jazyku a nie ako je: čjerno (s. 71), takje (s. 86). Dvojhláska ô sa zapisuje ako uo a nie ako vo nvoškami, nvoške (s. 86). Uvedený zápis sa vyskytol ako zápis pod notami, kým na nasledovnej strane (s. 87) zapísané sú verše s dvojhláskou ô ako v spisovnom jazyku:

Tam hore, tam dolu beží zajac,
prepletá nôžkami ako najviac.
Aj ja by tak prepletala,

keby takie nôžke mala,
ako zajac, ako zajac.

Na nárečovú formu poukazujú tvary ukazovacieho zámena takie a množné číslo podstatného mena ženského rodu nôžke (keďže sa základ končí na spoluhlásku -k). Aby pieseň bola zapísaná v nárečovej podobe, bolo potrebné zapísať takto: nôžkami→nuožkami, by→bi, keby→kebi, nôžke→nuožke. V niektorých textoch autorka zapísala dvojhĺasku ô: pomôže, pomôž (Mosnáková-Bagľašová 2017: 30), kôp (tamže 42), pôjda (tamže 49), vôkol (tamže 50), vrkôčky (tamže 52). Uvedieme niekoľko príkladov ako dvojhĺasku ô zapísala profesorka Marićová: nuoška, nuota (Marićová 2010: 116), buob, buoboviňa (Marićová 2010: 32), kuom, kuorka (Marićová 2010: 92). V niektorých pozíciách, tam kde sa v spisovnom jazyku vyskytuje dvojhĺaska ô, môžeme mať v stredoslovenskom nárečí dlhé ó: stóu (Marićová 2010: 172). Dvojhĺaska ô je zapísaná aj v texte na 35. strane:

Slimák brnák, vystrč rožke
na parôžke,
ak nevystříš, puknem ťa o zem,
bude z teba kázeň.
Slimák Janko vindi von,
ak nevindeš von, podpálím ti dom,
a ty zhoríš v ňom.

To, čo nám v prvej chvíli upútalo pozornosť, bol zápis dvojhĺasky ô v slove parôžke. Ďalšie, čo sme si všimli, je tvrdé y pri vystrč, nevystříš, ty a potom s mäkkým vindi, nevindeš. Nárečové podoby slov rožke, parôžke, vindi, nevindeš, brnák. V uvedenej piesni ide o striedanie textu zapísaného v spisovnej podobe a v nárečovej. Nárečová transkripcia sa dala uplatniť v slovách vistrč, paruožke, nevistrčíš, kázem, ti. Neživotné podstatné mená mužského rodu a podstatné mená ženského rodu, ktorým základ sa končí na spoluhlásky k, h, ch v nominatíve a akuzatíve množného čísla v stredoslovenskom nárečí majú zakončenie na -e. V uvedenej vyčítanke sa vyskytli príklady spomenutej charakteristiky: rožke, parôžke a sú aj ďalšie príklady hrnčoke (s. 19), gazdinke (s. 19), stoučoके (s. 64), kuchárke (s. 77).

Pravdepodobne aj riekanka na stranách 16. a 17. je upravená nárečová podoba do spisovného jazyka, lebo sa vyskytla podoba príde (vyznačená mäkkosť spoluhlásky pred e) a kušniar.

Ťap, ťap, ťapušky, išli mačky na hrušky podriapali kožušky, povešali na vráta, popadali do blata, príde kušniar popláta.	Ťap, ťap, ťapuške, iši mačke na hruške podriapaŭi kožuške, povešaŭi na vráta, popadaŭi do blata, príde kušniar popláta.
---	--

Keďže sa v úvode a doslove uvádza, že ide o starodávne hry z Jánošíka, Aradáča a Kovačice určite budú tvary: ťapuške, hruške kožuške. Z ľavej strany sme uviedli text z knihy *Enike benike krikel bé* a vedľa neho text transformovaný do čitateľskej nárečovej transkripcie.

Na nárečovú podobu veršov pripomína aj tvar podstatného mená mlinčoku, máčok, koláčok na strane 17. Aj podstatné meno mlinčok je napísané s mäkkým *i*. Ostatné tvary vo veršoch majú spisovnú podobu:

Cicúšky – macúšky kde ste boli? V mlinčoku. A čo ste robili? Koláčiky piekli. Prišiel máčok, zjedol koláčok, šic, duko, šic, šic, šic!	Cicúške – macúške d'že s'te boľi? V mľinčoku. A čo s'te robil'i? Koláčike piekl'i. Prišou máčok, zedou koláčok, šic, duko, šic, šic, šic!
--	---

Odporúčame aj ostatné tvary upraviť do nárečovej podoby aby sme nemali zmiešavinu spisovného jazyka a nárečia. Z ľavej strany sme uviedli podobu veršov z knihy a z pravej strany transkribovanú podobu veršov.

V hre na strane 19. pomenovanej hra na hrnčoke (už samotný názov je v nárečí) prvé dva riadky v rečňovanke sú zapísané v nárečí: Kupujem, kupujem hrnčoke stále, gazdinke predajte, čo akie malie. V ďalších dvoch veršoch sa strieda nárečová a spisovná podoba jazyka:

Veliký *i* malučký, deravý, čistý,
ak ja driou dobehnem, bude moj istý.

Pod rečňovankou je text, v ktorom autorka vysvetľuje ako sa uvedená hra hrá. Dva razy sa vyskytla nárečová podoba hrnčoke hrnčok, ktoré sú zapísané iným typom písma, italikom, a dva razy spisovná podoba hrnček a k hrnčeku. Odporúčame byť dôsledný pri používaní tvarov, lebo malý čitateľ sa dostane do pomykova. Názov vyčítanky na 24. strane *Ide kacúr* je v nárečovej podobe, žiada sa úprava spisovnej podoby slov: pieseň, jeden do nárečovej podoby: pesem, edom a pri osobnom zámenne namiesto *ty* → *ti*: Id'ě kacúr po rebríku, naťahuje harmoniku. Akú pesem hrá, kto z vás ju pozná? Edom dva, tri, povedz mi to ti!

L-ové prídastie v tvaroch minulého času mužského rodu v stredoslovenskom nárečí má zakončenie na *-u* oproti spisovnej podobe na *-l*. Pri zapisovaní podľa verejnej čitateľskej transkripcie píše sa s koncovým *-u*. V analyzovanej knihe sme zaznamenali dvojaký zápis, s koncovým *-u*: šiu (s. 32), najšou (s. 49), strčiu, zlomiu (s. 50, s. 90), nekradou, uchmatou (s. 94). Druhý zápis l-ového prídastia autorka zapísala s koncovým *-v*: prevrhov, zadrhov (s. 49), zannahav (s. 73). Podľa pokynov dialektológov (Múcsková et al. 2012, 87) l-ové prídastie minulého času zapisujeme s koncovým *-u*. Slovesá majú zakončenie na *-uvať* oproti spisovnému *-ovať*. V skúmanom materiáli sme zaznamenali tieto príklady: bubnuvať, tancuvať (s. 73), gajduvala, tancuvala, vikezuje (s. 75).

Pri verejnej čitateľskej transkripcii sa píše aj asimilačné a neutralizačné zmeny na rozhraní a na konci slov podľa výslovnosti. Zápis podľa uvedených pravidiel sme zaznamenali na s. 59 (zme), s. 68 (povec), s. 73 (f sobotu, nigda). Považujeme, že pri takomto zápise, vyznačovať spodobovanie, veľmi by pomýlilo čitateľov. Odporúčame dodržiavať uvedené pravidlo pri vedeckých štúdiách a ukázkových textoch z dialektológie.

V stredoslovenských nárečiach spoluhlásková skupina *str-* na začiatku slova sa zjednodušuje na *sr-*. V uvedenej zbierke zjednodušovanie sme nezaznamenali, spoluhlásková skupina bola zapísaná ako v spisovnej slovenčine: *streda* (s. 83). Rovnako aj spoluhlásková skupina *-zdn-* vnútri slova v stredoslovenských nárečiach sa zjednodušuje na *-zn-*. V našom výskume sme zjednodušovanie spoluhláskovej skupiny nezaznamenali, vyskytla sa spoluhlásková skupina *-zdn-* ako v spisovnej slovenčine (prázdne s.77).

To, čo upútalo našu pozornosť, sú aj vlastné mená, ktoré sa vyskytli v analyzovaných textíkoch. Vo väčšine to boli mená, ktoré sa bežne vyskytujú v textoch uvedeného typu. Dievčenské mená v základnej, deminutívnej a hypokoristickej podobe: *Anka* (s. 12, s. 40), *Anička* (s. 30), *Zuzana* (s. 81), *Mariša* (s. 81), *Mara* (s. 92), *Eva* (s. 86), chlapčenské: *Adam* (s. 86), *Abrahám* (s. 86), *Janko* (s. 35), *Janík* (s. 61), *Jano* (s. 51), *Janko Mrkvička* (s. 48), *Martin* (s. 33), *Paľko* (s. 47), *Đuro* (s. 96), *Đuro Bažal'a* (s. 62), *Peter* (s. 59). Prekvapili nás tvary *Elenka* (s. 37) a *Zdenko* (s. 47), ktoré v minulosti neboli až tak bežné, že sa dostali do rozličných ľudových tvarov. Možno tu ovplyvnili aj informátori, ktorí svojim deťom dali spomenuté mená a tak sa dostali do textov. Nezvyčajne na nás zapôsobilo zemepisné vlastné meno *Holič*, ktoré sa vyskytlo vo vojvodinskom kontexte: *Holič Holý holi holiča z Holiča* (s. 42). Možno tu išlo o modifikáciu vety z pera autorky. Určite na položenú otázku odpoveď nám môže poskytnúť jedine autorka.

Knihu *Enike benike krikel bé* autorky Kataríny Mosnákovej-Bagľašovej oceňujeme pozitívne. Sú v nej zozbierané a zapísané vzácne texty, ktoré už zriedka poznajú mladšie generácie. Keďže v súčasnosti je čoraz menej informátorov, ktorí poznajú verše, pesničky, rečňovanky, riekanky, vinše, ktoré sú zaznamenané v knihe, to iba zvyšuje na jej hodnote a význame. Vzácna zbierka nárečového materiálu by určite získala na vyššej kvalite, keď by autorka alebo vydavateľ napísali predslov, v ktorom by odôvodnili zapisovanie nárečových textov. Určite by získala na kvalite aj vtedy, keď by pri zapisovaní nárečového materiálu autorka a vydavateľ konzultovali odborné publikácie z dialektológie a v neposlednom rade odborníkov z tejto oblasti. Jazyková redaktorka, ktorá sa podieľala pri vydaní knihy, má nepochybne dlhoročnú skúsenosť v uvedenej oblasti, ale zrejme neprihliadala na verejnú čitateľskú transkripciu.

O každom texte v knihe sa dá osobitne hovoriť. Pri zápise každého textu nastali určité zvláštnosti, odklony pri zápise, ktoré navrhujeme transkripciou upraviť a pozmeniť podobu.

Už v samotnej knihe nárečové texty sú zreteľne vyčlenené inou farbou – červenou, od ostatného textu. Jednoducho bolo potrebné napísať, že piesne, básničky, rečňovanky, vyčítanky, vinše sú zapísané v stredoslovenskom nárečí a rozhodnúť sa, či použiť čitateľskú nárečovú transkripciu alebo nie. V prípade, že by sa autorka a vydavateľ nerozhodli pre transkripciu, považujeme, že všetky texty by mali byť zapísané jednotne. Pretože ide o nárečové texty, pri zapisovaní by sa nemalo používať tvrdé dlhé a krátke *y*, grafémy pre široké *ä*, *ô*.

Ďalej pri zapisovaní rečňovaniiek, piesní, riekaniiek, vinšov a iných veršov odporúčame postupovať jednotne – používať nárečovú podobu a nestriedať so spisovnou.

Notovú časť v knihe oceňujeme pozitívne. Je to vlastne pomôcka pre deti a rodičov, aby si mohli uvedené pesničky zaspievať a podľa možnosti aj zahrat' na hudob-

nom nástroji. Len predtým by bolo potrebné zjednotiť zápis piesní – textu pod notami a textu pred alebo po notovej časti.

Vyznačovať spodobovanie spoluhlások v slove, na konci slova a na rozhraní slov v zbierke neodporúčame.

Rovnako tak treba brať do ohľadu aj skutočnosť, že aj informátori pri podávaní nárečového materiálu mohli byť ovplyvnení tým, že ich informácie sa zaznamenávajú a snažili sa používať spisovnú podobu jazyka. Preto vždy treba zdôrazniť podávateľom informácií, aby používali nárečovú podobu jazyka.

Keď by sa uvedené pokyny napísali v úvode pre rodičov, starých rodičov, učiteľov a tých, ktorí budú knihu čítať svojim deťom a vnúčatám, nenastali by žiadne pochybnosti u čitateľov.

Neanalyzovali sme všetky texty v knihe *Enike benike krikel bé* kvôli priestorovému obmedzeniu.

Literatúra

Dudok, Daniel. Čítanka nárečových textov Slovákov v Báčke, Banáte, Srieime a Slavónsku. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2010.

Dudok, Daniel. Nárečie Aradáča v Banáte na pozadí vzniku a vývinu obce. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2013.

Marićová, Anna. Slovenská nárečová lexika Starej Pazovy. Stará Pazova: Kanadem, 2010.

Múcsková, Gabriela, Muziková, Katarína, Wambach, Viera: Praktická dialektológia. (Vysokoškolská príručka na nárečovú interpretáciu. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Wien: Institut für Slawistik der Universität, 2012.

Mosnáková-Bagľašová, Katarína: Detstvo našich predkov. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, 2016.

Mosnáková-Bagľašová, Katarína: Enike benike krikel bé. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum, Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2017.

Slovník slovenských nárečí I A-K. (red. Ivor Ripka). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1994.

Slovník súčasného slovenského jazyka m-n. (red. Alexandra Jarošová). Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2015.

Ana Makišova

ZAPISIVANJE DIJALEKATSKIH TEKSTOVA U IZDANJIMA KNJIGA U VOJVODINI

Rezime

Predmet našeg istraživanja je bila monografija Katarine Mosnakove Bagljašove *Enike benike krikel be* stihovi pesama, pesmica, brojalice, rima. Analizirali smo način na koji su zapisani navedeni tekstovi, pošto je to u suštini dijalekatski materijal (tekstovi srednjeslovačkog dijalekatskog tipa iz Banata: Janošika, Aradca i Kovačice). Bagljašova prilikom zapisivanja dijalekatskog materijala nije postupala dosledno, to je neka kombinacija zapisa standardnim jezikom a delimično i dijalekatski zapis. Ni pravila dijalekatske transkripcije se ne primenjuju dosledno. Pozitivno ocenjujemo monografiju Enike, benike krikel be. Sakupljeni i zapisani su dragoceni tekstovi koje mlade generacije i ne poznaju. Zbirka dijalektološkog materijala sigurno bi dobila na kvalitetu kada bi autor ili izdavač napisao predgovor u kom bi obrazložio zapisivanje dijalektoloških tekstova. Takođe autor ili izdavač imao je mogućnost da konsultuje stručne publikacije iz dijalektologije i lingviste o zapisivanju dijalekatskog materijala.

Cljučne reči: Enike benike krikel be, dijalekatski zapis, standardni jezik, slovački jezik, transkripcija.

СЛАВИСТИЧКО НАСЛЕЂЕ НАТАЛИЈЕ РАДОШЕВИЋ

Рад се бави доприносом Наталије Радошевић српској и југословенској славистици XX века. Реч је свакако о истакнутом слависти, а на пољу лингводидактике она је један од првих методичара наставе страног језика. С обзиром на чињеницу да је о њој објављен веома мали број радова, покушаћемо да поводом 40-годишњице њене смрти представимо делатност Н. Радошевић у сфери лингвистике и лингводидактике и подсетимо на њену улогу утемељивача модернијих основа ове области у српској славистици. За собом је оставила дубоки траг у контрастивним проучавањима руског и српског језика, интерференције и анализи типичних грешака на свим језичким нивоима током усвајања блиско сродног словенског језика. Покушаћемо да направимо и кратак осврт на остале радове Н. Радошевић, као и постојећу литературу о њој.

Кључне речи: славистика, лингводидактика, интерференција, типичне грешке, уџбеник, граматика.

The paper discusses the contribution of Natalija Radošević to the Serbian and Yugoslav Slavic 20th century. She certainly remains one of the most prominent Slavic scholars, and in the field of linguodidactics, one of the first foreign language methodologists. Due to the fact that very few papers have been published about it, we will try to present N. Radošević's activity on the occasion of the 40th anniversary of her death. Radošević was prominent in the field of linguistics and linguodidactics and we recall her role as the originator of the more modern foundations of this field in Serbian Slavic studies. She has left a deep mark in the contrastive studies of Russian and Serbian, the problems of interference and the analysis of typical errors at all linguistic levels during the process of acquiring a closely related Slavic language. We will try to give a brief overview of other works of Natalija Radošević, as well as the existing literature on it.

Keywords: Slavic studies, linguistics, interference, typical mistakes, textbook, grammar.

Међу истакнутим српским славистима двадесетог века налази се Наталија Радошевић, лингвиста и један од првих методичара наставе страног језика у нашој средини.

Наталија Радошевић (девојачко презиме Олејњикова) рођена је 1903. у Казалинску, малом месту на десној обали Сир Дарје у југозападном Казахстану. Школована је у Москви, Петрограду и Двинску (сада Даугавпилс у Летонији), после чега прелази у Берлин на студије славистике, које наставља на Филозофском факултету у Београду, где је дипломирала 1932. Студирала је руски језик као главни предмет код професора Радована Кошутића, као једини студент. Од 1932. до 1941. била је асистент професора Радована Кошутића и Александра Белића у Словенском семинару (Катедра за источне и западне словенске језике и књижевности) Филозофског факултета у Београду. Касније је предавала на Вишој педагошкој школи у Београду (Кончаревић и др. 2010: 137). У Новом Саду је 1966. одбранила докторску дисертацију под насловом

Процес усвајања сродног (руског) језика у српскохрватској говорној средини, која је 1973. штампана као монографија. У часописима *Јужнословенски филолог* (Београд), *Наш језик* (Београд), *Живи језици* (Београд), *Страни језици* (Загреб), као и у Зборницима Института за педагошка истраживања (Београд) објавила је више радова. Аутор је 14 прилога у лингвистичким и педагошким часописима (Кончаревић и др. 2010: 141). Њен рад *Место Кошутине школе у развоју српске славистике* објављен је 2007. године, 27 година после њене смрти, у књизи *Сто година славистике у Србији*.

Своје прве научне радове Н. Радошевић објављује пре Другог светског рата. У *Јужнословенском филологу* из 1937. (књига 16) излази рад под насловом *Прилог питању члана у старословенским споменицима*, где се бави историјом језика, анализирајући показне („демонстративне“) заменице у старословенским текстовима, у поређењу са грчким. После детаљне анализе њихове функције у препозицији и постпозицији, закључује да су „и заменице у постпозицији старословенског текста имале чисто демонстративну функцију“ (Радошевић 1937: 157). И поред ширине својих научних интересовања, касније се фокусира на теоријска и практична лингводидактичка истраживања.

Од 1945. године руски језик постаје обавезан предмет за школе и универзитете на српскохрватском говорном подручју. Тада су наставу изводили изворни носиоци руског језика који углавном нису имали филолошко образовање, али и филолози који су у Србији учили руски као помоћни предмет. Поред њих, за факултетску наставу ангажовани су и филолози Петар Митропан, Кирил Тарановски, који је предавао и пољски језик, Лав Сухотин, Николај Чернишов, Наталија Радошевић и др. У време када није било теоријских радова из методике наставе руског језика (осим две студије Павла Мајзнера из 1904. године), П. Митропан је крајем 1946. издао *Методске напомене за наставнике руског језика*. На 67 страница изложен је материјал који се односи пре свега на читање, граматiku, говорне и писмене вежбе (в. Кончаревић и др. 2010: 138).

У *Просветном прегледу* од 22. маја 1946. Н. Радошевић објављује рад *Неколико речи о настави руског језика*, залажући се за примену Кошутиневог диференцијалног метода, јер „са истицањем онога чиме се руски језик разликује од српског треба почети од самог почетка наставе“ (в. Кончаревић и др. 2010: 140). Закључује да „неповољна психолошка ситуација“ коју ствара сродност двају језика изазива појаву интерференције и типичних грешака. У раду *Место Кошутине школе у развоју српске славистике* Н. Радошевић истиче да је Кошутин, поред указивања на разлике, поклањао пажњу и сличностима међу словенским језицима, али је сматрао да се на њима не треба посебно задржавати, јер оне природно помажу у учењу (Радошевић 2007: 63).

У монографији *Процес усвајања сродног (руског) језика у српскохрватској говорној средини* наводи узроке настајања типичних грешака током учења руског језика и изналажење метода за њихово спречавање и исправљање.

Нешто раније, најзначајније резултате својих истраживања објавила је у раду *Покушај структурног поређења српскохрватског и руског језика са нарочитим обзиром на аутоматске (типске) грешке Срба у руском језику*, који је 1967. изашао у публикацији *Наш језик*. Ово је уједно и реферат за Шести међународни

конгрес слависта у Прагу (од 7. до 13. августа 1968. године), са прегледом лексичких и граматичких категорија које могу изазвати интерференцију у оба језика и анализом типичних грешака Срба који уче руски језик. Оне настају у контакту генетски сродних језика, што доводи до учвршћивања ових неправилности и њиховог „стандардизовања“ у језику: „Њихово стварање је колективна појава у одређеној говорној средини.“ (Радошевић 1967: 159). Бавећи се структурним карактеристикама изражајних средстава оба језика на свим језичким нивоима, уочила је „динамичност“, „непосредност“ и „једноставност“ као одлику српскохрватских средстава, јер једноставније и прецизније изражавају мисао. (Радошевић 1967: 164). Нулта копула, тј. одсуство презентских облика помоћног глагола указује на „невербалност руског књижевног језика“, за разлику од српскохрватског, који се одликује вербалношћу.

Поред конфронтационе типолошке анализе оба језика, у својим истраживањима примењивала је и методе психоллингвистике и неуроллингвистике. У раду *Неке одлике процеса усвајања блиско сродног језика и њихов значај за рационализацију наставе* она истиче психолошке и психоллингвистичке факторе за појаву интерференције, комбиновањем језичких елемената страног и матерњег језика: „Тражећи компромис, оперативно мишљење говорног лица издваја и комбинује језичке елементе. (...) При том матерњи језик нарочито интензивно тежи да наметне своје моделе.“ (Радошевић 1970: 15).

У својој професорској пракси бавила се и појавом *хиперкорекције*, тј. претераног наглашавања карактеристика руских гласова који су различити од српских, истичући артикулацију акцентованог *о* и палатализованих сугласника. Прекомерну лабијализацију гласа *о* објашњава тиме што Срби чују глас у на почетку изговора, претварају га у дифтонг *уо*, али други део тог дифтонга (*о*) изговарају затворено. Прекомерно умекшавањем палатализованих сугласника доводи до артикулисања гласа *ј*, посебно код лабијала и лабиодентала, јер Срби чују мекоћу, појачавају палаталну артикулацију и елемент мекоће претварају у засебан глас *ј*, чиме се добија *тврђ сугласник + ј*“ (Радошевић 1973: 54).

Нагомилавање сугласника у руском језику тумачи одвојеношћу народног руског језика од књижевног: „Тесна веза са црквом и сложени психолошки моменти који из тога проистичу пружили су подлогу за ову особину руске изговорне норме.“ (Радошевић 1967: 167). Српски језик доживљавала је као природнији, јер је ближи народном, али је уочила и психофизиолошке факторе у вези са функционисањем говорног апарата носилаца српског језика. (Радошевић 1967: 167). Појава „сналажљиве еластичности“, тј. прилагођавања говорног апарата на артикулацију гласовног система руског језика „одговара тумачењу механизма можданих процеса у савременој физиологији.“ (Радошевић 1967: 169–170).

Међу лингвистичким узроцима грешака Н. Радошевић издваја различиту природу гласовног система, акцента и реченичне мелодије. Грешке изазивају и корелативни парови према диференцијалној особини „тврдоћа – мекоћа“ у руском језику. Индивидуалне одлике изговора узрокују артикулацијске, прозодијске, ортографске, лексичко-семантичке, морфолошке и синтаксичке грешке, које она назива *аутоматским*, јер матерњи језик намеће своје моделе. (Радошевић 1967: 168–169). Дијалекатске карактеристике такође утичу на потешкоће у усвајању

руског изговора, као и ниво културе говорника. (Радошевић 1973: 48). Понекад се из психолошких разлога јавља „укочени“ изговор због личног отпора према новој артикулацији у страном језику.

Како карактеристике матерњег језика утичу на усвајање страног, тако и страни језик утиче на матерњи, стога Н. Радошевић разликује примарно-секундарну интерференцију, када на норму страног језика утиче норма примарног матерњег, и секундарно-примарну која врши утицај у обрнутом смеру, што би одговарало савременим терминима интерференција и фацитација.

У својој докторској дисертацији наводи честе морфолошке и синтаксичке грешке: *если* у упитним конструкцијама, мешање падежних облика генитива и датива код личних заменица, грешке у употреби неодређених заменица, футура и сл.

Монографије *Функција школског уџбеника у светлости савремене науке* из 1970. и *Процес усвајања сродног (руског) језика у српскохрватској говорној средини* из 1973. године, рад *Шта даје посматрање интерференције при усвајању сродног језика* из 1975. и књига *Функција школског уџбеника у светлости савремене науке; Уџбеник руског језика* имају непроцењиви значај за конципирање савремених уџбеника руског језика за различите нивое учења.

У њеним радовима преовлађује функционални приступ уџбенику, што је новина за период 60-х и 70-х година XX века, када теоријске основе у овој области нису биле довољно развијене. Н. Радошевић утиче на критеријуме обликовања уџбеника, укључујући психолошке, дидактичке и лингвистичке чиниоце. Она сугерише дозирање илустративног материјала и одговарајући баланс са текстуалним. Извршила је и вредновање једне серије уџбеника написаних током 60-их година XX века, а са П. Митропаном заслужна је за увођење експерименталног учења страног језика од првог разреда основне школе (Кончаревић и др. 2010: 144–145). У том периоду објављује се више радова о новим теоријским и практичним решењима уџбеника страног језика.

Руски књижевни језик је уџбеник Наталије Радошевић који има и функцију граматичког приручника за универзитетску наставу руског језика, а намењен је студентима виших педагошких школа. Прво издање штампано је 1959. године, а друго 1966. са допунама о развоју савремене лингвистике и одељком о упоредно-типолошком проучавању језика. Морфологија је изостављена из уџбеника, јер је у те сврхе коришћено послератно издање другог дела *Граматики руског језика* Радована Кошутића, с тим што Н. Радошевић ипак даје преглед непроменљивих речи, њиховог постанка, значења и употребе, чега нема у Кошутићевој *Граматици*.

О Наталији Радошевић писано је мало. У прегледу литературе пронашли смо само радове Ксеније Кончаревић о доприносу П. Митропана и Н. Радошевић српској славистици и методици наставе блиско сродног руског језика у српској говорној средини. Пре свега, значајан је рад К. Кончаревић *Допринос руских емиграната филолога теорији наставе руског језика у нас*, објављен 1994. године, касније готово у целости укључен у књигу *Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку. Прилози за историју* из 2010. К. Кончаревић истиче значај њихових дела као узор и подстрек истраживачи-

ма „који се баве валоризовањем, конципирањем и иновирањем наставе руског језика у српској говорној средини.“ (Кончаревић и др. 2010: 147).

На крају, закључујемо да је допринос Наталије Радошевић српској славицистици огроман, посебно на плану конфронтационих истраживања, развоја и осавремењавања теоријских и практичних основа наставе руског језика у српској језичкој средини. Уочавамо да је број радова о њој веома мали, упркос значају области којом се бавила. Са друге стране, није мали број радова на педагошке и лингводидактичке теме, у којима се не може заобићи наслеђе које је Наталија Радошевић оставила за будуће генерације.

Цитирана литература

Кончаревић, Ксенија. „Допринос руских емиграната филолога теорији наставе руског језика у нас“. [У:] Руска емиграција у српској култури XX века, том I Београд: Филолошки факултет, 1994, 231–240.

[Končarević, Ksenija. „Doprinos ruskih emigranata filologa teoriji nastave ruskog jezika u nas“. [U:] Ruska emigracija u srpskoj kulturi XX veka, tom I Beograd: Filološki fakultet, 1994, 231–240]

Кончаревић, Ксенија, Дамљановић, Дара. Настава и методика наставе руског језика у Србији у XIX и XX веку. Прилози за историју. Београд: Славистичко друштво Србије, Чигоја штампа, 2010. 136–147.

[Končarević, Ksenija, Damljanović, Dara. Nastava i metodika nastave ruskog jezika u Srbiji u XIX i XX veku. Prilozi za istoriju. Beograd: Slavističko društvo Srbije, Čigoja štampa, 2010. 136–147]

Радошевић, Наталија. „Прилог питању члана у старословенским споменицима“. Јужнословенски филолог, књ. 16. Београд: 1937.

[Radošević, Natalija. „Prilog pitanju člana u staroslovenskim spomenicima“. Južnoslovenski filolog, knj. 16. Beograd: 1937.]

Радошевић, Наталија. Руски књижевни језик. Београд: Завод за издавање уџбеника Србије, 1966.

[Radošević, Natalija. Ruski književni jezik. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Srbije, 1966]

Радошевић, Наталија. „Покушај структурног поређења српскохрватског и руског језика са нарочитим обзиром на аутоматске (типске) грешке Срба у руском језику“. Наш језик, књ. XVI, св. 1–2. 1967: 159–170.

[Radošević, Natalija. „Pokušaj strukturnog poređenja srpskohrvatskog i ruskog jezika sa naročitim obzirom na automatske (tipske) greške Srba u ruskom jeziku“. Naš jezik, knj. XVI, sv. 1–2. 1967: 159–170]

Радошевић, Наталија. Неке одлике процеса усвајања блиско сродног језика и њихов значај за рационализацију наставе. X конгрес међународне федерације професора страних језика (FIPLV). Загреб: 1970.

[Radošević, Natalija. Neke odlike procesa usvajanja blisko srodnog jezika i njihov značaj za racionalizaciju nastave. X kongres međunarodne federacije profesora stranih jezika (FIPLV). Zagreb: 1970]

Радошевић, Наталија. Процес усвајања сродног (руског) језика у српскохрватској

говорној средини. Нови Сад: 1973.

[Radošević, Natalija. Proces usvajanja srodnog (ruskog) jezika u srpskohrvatskoj govornoj sredini. Novi Sad: 1973]

Радошевић, Наталија. „Место Кошутећеве школе у развоју српске славистике“ [У:] Б. Станковић (ур.) Сто година славистике у Србији: Зборник реферата издат 30 година касније. Београд: Славистичко друштво Србије, 2007, 59–66.

[Radošević, Natalija. „Mesto Košutićeve škole u razvoju srpske slavistike“ [U:] B. Stanković (ur.) Sto godina slavistike u Srbiji: Zbornik referata izdat 30 godina kasnije. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2007, 59–66]

Драгана Радојич

СЛАВИСТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ НАТАЛИИ РАДОШЕВИЧ

Резюме

Данная статья освещает вклад др Наталии Радошевич в сербскую и югославскую славистику середины и второй половины XX века. Работа представляет собой обзор университетской деятельности ученой в довоенном Белграде, на философском факультете Белградского университета, а также ее деятельности в послевоенное время. Наталия Радошевич занималась проблемами методики обучения русскому языку в сербской языковой среде. В послевоенный период Н. Радошевич работала в области теории и практики преподавания русского языка, а также общей теории учебника. Ученая оставила будущим поколениям многочисленные работы и практические материалы, посвященные анализу типичных автоматических ошибок, возникающих у сербов, обучающихся русскому языку.

Ключевые слова: Наталия Радошевич, славистика, лингводидактика, интерференция, типичные ошибки, учебник, грамматика.

РУСКИ ЈЕЗИК НА ТЕХНИЧКОМ ФАКУЛТЕТУ У ЗРЕЊАНИНУ – АКТУЕЛНО СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Рад представља увид у методiku наставе руског језика као обавезног предмета на Техничком факултету „Михајло Пупин“ у Зрењанину. Циљ нашег рада представља упознавање читалаца са статусом руског језика и системом реализације наставе на овој високошколској установи. У раду ћемо искористити и анализирати елементе анкетног упитника студената, помоћу којих уочавамо колико план и програм предмета одговарају актуелном стању у пракси.

Кључне речи: методика наставе руског језика, Технички факултет „Михајло Пупин“, истраживање, језик струке, Катедра за нафту и гас, пројекат „Енергија знања“.

The paper presents an insight into the methods of teaching the Russian language as a compulsory course at the “Mihajlo Pupin” Faculty of Technical Sciences in Zrenjanin. The purpose of our paper is to familiarize the audience with the status of Russian language and the educational system at the mentioned faculty. In this paper we will use and analyze the elements of the student survey, which will help us to determine how much the curriculum of subjects corresponds to the current situation in practice.

Keywords: teaching methods of Russian language, “Mihajlo Pupin” Faculty of Technical Sciences, research, language for specific purposes, Department of Oil and Gas, “Energy of Knowledge” project.

*Методика – это как, Р.Л. Златогорская*¹

Технички факултет „Михајло Пупин“ (у наставку текста ТФ) у Зрењанину у децембру 2019. године званично прославља своју четрдесетпетогодишњицу и незванично петогодишњицу постојања Катедре за индустријско инжењерство у експлоатацији нафте и гаса (у даљем тексту Катедра). До сада смо се сретали са чињеницом да се на нефилолошким факултетима руски језик налази у незавидном положају, где има статус изборног језика, а студенти, вођени популаризацијом и личним жељама, у изборној језичкој трци предност дају романским или германским језицима. Оснивањем поменутог смера појављује се руски језик као обавезан други страни језик у курикулуму једног техничког факултета. То нас је навело да прикажемо: (1) кратак историјат оснивања Катедре, (2) организацију наставе и (3) резултате испитивања студентског мишљења о потребама за овим страним језиком и њиховим тренутним постигнућима.

Катедра је настала на иницијативу компаније НИС, која донацијама и кон-

¹ „Методика представља начин“, Р. Л. Златогорска. Сви преводи цитата на српски језик су наши.

тактима омогућава несметану делатност ове најмлађе катедре поменутог факултета. Организација Катедре усклађена је по угледу на факултете из региона и света, нарочито на два еминентна руска универзитета – московски РДУ нафте и гаса „И. М. Гупкин“ и ухтински Државни технички универзитет са којим ТФ има потписан уговор о сарадњи.² Формирањем Катедре и обучавањем новог кадра за све популарније послове на тржишту рада – инжењере нафте и гаса, не чуди нас зашто је увођење руског језика на овај смер у образовном систему природан и логичан корак. У плановима будуће акредитације, поред измена других недостатака, остављена је могућност да се руски језик уведе на трећу годину основних и мастер студија. Замишљен план је изврстан – читав садржај предмета био би усмерен искључиво на језик струке. Сада нам се чини да су студенти друге године, када се први пут упознају са терминологијом, оптерећени комплекснијом руском граматику, а да језик струке усвајају успутно.

Настава почетног и стручног руског језика на ТФ

Планирање и реализацију наставе руског језика на Катедри условно ћемо поделити и представити из два сегмента – прво као наставу почетног, а затим стручног језика. Питања која су нас заинтересовала у истраживању јесу: (1) да ли студенти након положених испита на првој години достижу ниво знања језика прописан курикулумом, (2) које су њихове способности према *Заједничком европском оквиру за живе језике* и (3) да ли су након четири семестра оспособљени за коришћење стручне литературе. Како бисмо указали на потенцијалне предности и мане текућих програма, неопходно је да изложимо циљеве, исходе и садржаје свих предмета.

По текућој акредитацији усвајање елементарних језичких компетенција на првој години основних студија траје годину дана (предмети *Руски језик 1* и *2*). Настава почетног руског остварује се два пута недељно путем предавања и вежби. Главни материјал представља уџбеник *Лестница* (аутора М. Н. Аникине) и практикум са вежбањима. Требало би да током годину дана студенти овладају свим језичким вештинама на елементарном нивоу. Њихово знање језика тада би требало да одговара нивоу А1 према *Заједничком европском оквиру за живе језике*.

По плану и програму предмета³ *Руски језик 1* **циљ** је дефинисан на следећи начин: „Формирање артикулационе базе, савладавање руске графије, почетно формирање навика аудирања, говорења, читања и писања у оквиру ограниченог броја тема и ситуација на елементарном нивоу“; **садржај**: „Упознавање са руским фонетским системом, основама морфологије и синтаксе (категорија рода, броја и падежа, номинатив, акузатив и локатив једнине и множине деклинабилних врста речи, инфинитива глагола, садашње време, прошло време, проста

² Ову чињеницу сматрамо једном од најважнијих досадашњих међународних успеха с обзиром да су студенти у могућности да бораве у руској средини и да, поред професионалних, усавршавају и стручне компетенције.

³ Све курикулуме наводимо према: *Документацији за акредитацију студијског програма Индустијско инжењерство у експлоатацији нафте и гаса*. (в. *Литература*).

или просто-проширена реченица). Лексика и фразеологија у складу са темама из прве половине уџбеника“; **исход**: „На крају курса студент би требало да зна основна правила фонетике, граfiје и ортографије, да стекне навике правилног изговора руских гласова, да уме да прочита, каже, разуме на слух и напише на елементарном нивоу неколико реченица о себи и околини у складу са темама и текстовима из прве половине уџбеника (првих 10 лекција)“.

Упознавање са језичким вештинама наставља се на предмету *Руски језик 2*, где се **циљ** наставе сагледава кроз: „Развијање навика аудирања, говорења, читања и писања у оквиру ограниченог броја тема и ситуација на елементарном нивоу, што приближно одговара нивоу А1 *Заједничког европског оквира за живе језике*“; **садржај**: „Теме покривене лекцијама из уџбеника (11–21), у којима је заступљена одговарајућа фонетска, морфолошка и синтаксичка грађа (основни обрасци промене деклинабилних врста речи; основни бројеви, слагање именица уз бројеве; глаголи: презент, перфекат, глаголски вид, сложени и прости футур, инфинитив и промена повратних глагола, основни вид глагола, основни глаголи кретања; сложена реченица). Вокабулар у складу са темама које се обрађују у уџбенику“, а **исход**: „На крају курса требало би да студент поседује формиране вештине читања, говорења, аудирања и писања на нивоу приближном А1 *Заједничког европског оквира за живе језике*, тј. да је у стању да разуме и употребљава фамилијарне и свакодневне речи и изразе у једноставним реченицама у циљу задовољавања свакодневних потреба“.

Методе извођења наставе током свих предмета представљају комбинацију традиционалне и комуникативно-когнитивне методе: „<...> кроз интеракцију са предавачем и међусобну интеракцију студенти развијају вештине читања, писања, говорења и аудирања, усвајају вокабулар и граматичке јединице примерене њиховом нивоу владања језиком, а према материјалу који пружа уџбеник <...>“⁴. Сматрамо да је у пракси реализација замишљеног отежавајућа због неједнаког нивоа почетног знања, недовољне мотивације студената за учешће у разговорима, а надасве мало предвиђених часова. У таквој ситуацији, иако говоримо о техничком факултету, неопходно је укључивање и ваннаставних активности.⁵ Анализом курикулума предмета закључујемо да су све језичке вештине довољно заступљене, а да граматичко-лексички садржај, према руским и српским стандардима, у потпуности одговара елементарном нивоу: „Корисник може да разуме кратке, једноставне текстове читајући фразе, издвајајући позната имена, речи или, ако је неопходно, поновним читањем <...>“ (Балыхина 2007: 142), односно, „Osoba koja je dostigla ovaj nivo može razumjeti jednostavne rečenice, na primjer, u oglasima, obaveštenjima i katalozima.“ (Zajednički okvir za strane jezike 2003: 247).

На другој години студија студенти настављају учење језика користећи уџбеник *Дорога в Россию. Учебник русского языка (первый уровень 1)* аутора В. Ј. Антонове, М. М. Нахабине, А. А. Толстих, док се са терминологијом упознају усвајајући материјал књиге *О нефти по-русски* аутора Ј. В. Јермакове, О. В.

⁴ Према: курикулум предмета *Руски језик 1 и 2*.

⁵ Видећемо да је једна од студентских асоцијација на руски језик био „хор“, тј. додатна активност.

Константинове, А. А. Муравјове.

Из курикулума видимо да се од студената очекује владање језиком на нивоу А2 (предмет *Руски језик 3*): **циљ** предмета: „Даље развијање говорних вештина читања, говорења, аудирања и писања приближно до нивоа А2 *Заједничког европског оквира за живе језике*“; **садржај**: „Теме покривене лекцијама из прве половине уџбеника у којима је заступљена одговарајућа лексика и граматичка грађа (прелазни и непрелазни глаголи, активне и пасивне конструкције с глаголима НСВ и СВ, повратни глаголи, активни и пасивни партиципи садашњег и прошлог времена, грађење активних партиципа и промена по падежима, њихово место у реченици; пасивни партиципи садашњег и прошлог времена, грађење пасивних партиципа и промена по падежима, краћи облик партиципа)“; **исход**: „На крају курса студент би требало да развије вештине читања, писања, слушања и говорења приближно нивоу А2 *Заједничког језичког оквира за живе језике*, да савлада лексички и граматички материјал презентован у претходном уџбенику и да стекне шира културолошка знања о Русији и Русима.“

Као што смо рекли на почетку, стручно поље је остало резервисано за последњу годину учења у оквиру претходног и новог курса – *Руски језик 4*. **Циљ** наставе јесте: „Даље развијање језичких вештина (читања, писања, слушања и говорења), као и овладавање вокабуларом и граматичким јединицама у складу са темама и текстовима из уџбеника приближно нивоу Б1 према *Заједничком европском оквиру за живе језике*“; **садржај**: „Тематика и лексика заступљена у лекцијама из друге половине уџбеника. Наставак рада са преводом и разумевањем стручних текстова из друге половине уџбеника *О нефти по-руски*. Граматички садржаји: промена и употреба основних и редних бројева; глаголски прилози несвршеног и свршеног вида: значење, грађење и употреба; изражавање мере и степена у сложеној реченици“, а **исход**: „На крају курса студент би требало да буде у стању да разуме суштину конкретних или апстрактних садржаја у тематски, стилски и жанровски разноврсним текстовима, као и стручну расправу из своје области, да усавршава вештине и умеће практичног владања руским језиком у професионалној сфери комуникације. Студент такође треба да буде добро упознат са термилошким материјалом и спецификом научног стила у комуникацији“. Уочавамо да се од студената очекује владање језиком на нивоу Б1, тачније, према стандардима постигнућа, студенти су способни за следеће: „Корисник може да чита једноставне текстове који садрже чињеничне информације и да их довољно добро разуме; може да разуме описе догађаја, осећања и жеља у личним писмима (у редовном дописивању са пријатељем); може да пронађе и схвати актуелне информације у свакодневном материјалу: брошурама, кратким званичним документима; може да спозна главну идеју расуђивања о теми, закључке усмерене ка доказивању одређене тачке гледишта, да схвати правила (сигурносна, на пример), ако су написана једноставним језиком.“ (Балыхина 2007: 142), тј. „Osoba koja dostigne ovaj nivo može da razumje tekstove koji sadrže standardni jezik ili jezičku terminologiju sa posla. Може да разумје лична писма у којима се описују догађаји, осјећања или жеље.“ (Заједнички оквир за стране језике 2003: 247).

С обзиром на то да је план и програм учења руског језика усмерен на једногодишње усвајање терминологије, природно се поставља питање да ли

је предвиђени временски период довољан за главне циљеве језика струке – „<...> оспособљавање студената за самостално читање и служење стручном литературом и разменом знања и информација првенствено у сфери професионалне комуникације“ (Папрић 2016: 36), којима би требало тежити на техничком факултету.

Анализа студентске анкете и дискусија

У анонимном анкетном испитивању спроведеном онлајн у марту 2020. године учествовало је шездесет испитаника (16 студената прве године, 20 друге, 11 треће, 11 четврте и 2 апсолвента)⁶, који су одговарали на четрнаест питања. У нашем истраживању већина испитаника је била мушког пола (однос је био 53,3% спрам 46,7%). Интересантно је да 73,3% њих нису учили руски пре факултета, а да 93,3% сматра да би требало учити руски на Катедри. Видели смо да већина студената пре студија није учила руски. Постојећи курикулуми предмета *Руски језик 1 и 2* јесу у потпуности адаптирани према тој чињеници. Један од најважнијих закључака који смо добили огледа се у практичној употреби језика – 93,3% испитаника тврди да ће им знање руског језика користити у одабраној професији. Знајући да се поједини испитаници први пут сусрећу са учењем руског, сматрали смо да је неопходно испитати њихову способност читања (са разумевањем текста), најзаступљенију језичку вештину у настави руског језика у српским школама, донекле и на (нефилолошким) факултетима: „Пракса, искуство и ставови методичара о учењу генетски сродних језика показали су да српски аудиторјум од четири језичке вештине – слушање, писање, говорење и читање – најбоље савладава последњу.“ (Ђуричић 2017: 251–252). Са друге стране, желели смо да испитамо могућност комуникације на руском језику, прецизније – да ли су студентска постигнућа приближна нивоу Б1 према *Заједничком језичком оквиру за живе језике* дефинисани циљем предмета *Руски језик 4*. Дошли смо до закључка да испитаници владају овом језичком вештином на средњем нивоу – 46,7% испитаника је своје компетенције оценило тројком, 35% четворком, 10% петицом, а занемарљив проценат двојком и јединицом (6,7% и 1,7%). Овај податак не треба да чуди, с обзиром да „<...> српски говорник уз основна знања фонетике, морфологије и творбе речи може да разуме или наслути значење више од 50% речи руског језика“ (Гинић 2016: 187–188), а захваљујући генетској сродности. Другачије резултате доноси испитивање могућности комуникације на руском језику: само један испитаник је одговорио да је потпуно спреман (оцена 5), 20% њих оценили су своје компетенције четворком, 30% тројком, 38,3% двојком, а 10% јединицом.

Већ смо указали на проблематичност реализације комуникације. Водећи разлог таквог стања најпре треба тражити у недовољном броју предвиђених часова и великим групама. Како би се комуникација несметано обављала, неопход-

⁶ Трбало би имати у виду да је на Катедру 2019/20. године уписано 27 студената на прву годину студија, по 30 на другу и трећу, 40 на четврту годину, али да не похађају сви редовно наставу, самим тим од њих нисмо могли очекивати да учествују у анкетирању. Сматрамо да шездесет испитаника представља довољан узорак за ову врсту истраживања.

но је увести додатне радионице и рад у мањем окружењу. Проблем неостварене комуникативне функције на страном језику видимо у читавом образовном систему. Потенцијално решење се налази у сваком предавачу, тј. његовом индивидуалном приступу. Полазећи од претпоставке да су студенти заинтересовани за побољшање ове компетенције, долазимо до доказа – наше истраживање је показало да 71,7% испитаника жели да научи руски језик на нивоу комуникације и разумевања неопходне терминологије за будућу професију (16,7% интересује искључиво комуникација, а 11,7% усвајање терминологије).

Одређивањем нивоа познавања језика добили смо занимљиву статистику. Студенти ТФ сматрају да поседују ниво језика између А1 и А2 (интересантно је да су вредности приближне – 40% њих сматра да поседује ниво А1, 38,3% испитаника тврди да су овладали језиком на нивоу А2, док је 21,7% одредило свој ниво језика као Б1). Могући разлог за подударање видимо у недовршеном семестру. Бруцоши су започели ниво А1, а студенти друге године се још увек не осећају сигурно да тврде да су им компетенције више од нивоа А2. Дакле, нашим истраживањем смо показали да тренутно осмишљени план и програм предмета потенцијално осликавају реално стање и студентска постигнућа.

Ако узмемо у обзир главни циљ језика струке, можемо закључити да се настава руског језика на факултету реализује у добром правцу и даје позитивне резултате – 48,3% испитаника тврди да је након одслушаних курсева руског језика способно за самостално читање и коришћење стручне литературе. Међутим, није занемарљив ни проценат компетентних за комуникацију на руском – 31,7%, док петина испитаника тврди да је способна за оба – 20%. У вези са тим, значајна већина слаже се да је потребно више времена посветити језику струке (85%).

Осврнимо се на анализу питања која се тичу наставе. Посебно занимљиви били су одговори на захтев *навести минимум два разлога од значаја за квалитетну наставу*. Напомињемо да нисмо добили одговор од свих испитаника, а да добијени представљају суштину методичких погледа, вишеструко обрађиваних у науци. Одговори уједно треба да представљају и смернице у креирању наставе и свакодневном обликовању предавача. Према студентима, квалитетна настава подразумева⁷: (1) *доброг професора и добру атмосферу*; (2) *кратка предавања са интензивним и занимљивим садржајем*; (3) *мотивацију за учење и дисциплину*; (4) *разговарање на руском језику и гледање филмова*; (5) *интерактивну и занимљиву наставу/материјал*; (6) *формирање група за вежбање*; (7) *повећање броја семестара за слушање руског*; (8) *домаће задатке*; (9) *више ваннаставних активности*; (10) *труд*. Уочавамо да постоји позитивна клима међу студентима за увођење руског језика на остале године (нивое) студија, по могућству реализовањем наставе у групама. Задржаћемо се на првом одговору, који је заслужно заузео водеће место. Наиме, према другој студентској анкети спроведеној у оквиру наставе енглеског језика на Универзитету у Нишу налазимо карактеристике *доброг професора*: „<...> да би неко био добар професор, најпре је потребно да буде добар човек, да има разумевање за своје студенте, да буде толерантан и стрпљив, да буде приступачан, да буде објективан, да има ваљано опште

⁷ Одговори су представљени према учесталости јављања.

образовање, да буде интелигентан, забаван, да има самопоуздања, да буде ауторитативан, а не ауторитаран.“ (Китић 2008: 36). Сматрамо да би се и наши студенти сложили са овим одликама. Говорећи о епитетима професора, у нашој анкети неколико пута се поновио појам „приступачности“. Очигледно су персонализација, доступност и повезивање професора са студентима неке од успешнијих метода наставних стратегија.⁸ Сви одговори требало би да служе као додатни подстрек за квалитетнију наставу, како бисмо смањили следеће прве асоцијације на руски језик⁹: *да ли ћу овај језик икада научити?*; *глаголи кретања*; *неозбиљно*; *учење руске граматике до бесвести* итд. Последњи одговор захтева детаљнију анализу. Посматрајући садржај предмета *Руски језик 3*, не изненађују нас негативни коментари. Наведено усвајање граматичких јединица на неким факултетима траје неколико семестара, а на техничком факултету сложеније граматичке области руског језика (мислимо на пасив, активне и пасивне партиципе, њихову деklinацију) требало би усвојити за три месеца. Без улагања додатног труда то је практично немогуће. Са друге стране, оправдано је њихово присуство – стручни текст не може постојати без поменутих јединица. Решење овог проблема видимо у новој расподели градива. Претпостављамо да бисмо на тај начин успели да добијемо позитивне асоцијације на наставу руског језика, налик на следеће, добијене анкетирањем: *професор*; *текстови*, *филмови и стручни текстови*; *усавршавање*; *одлична сарадња и интеракција између професора и студената*; *вежбе слушања*; *певање у хору*; *рад, а у исто време опуштање*; *ишчекивање нечега новог и занимљивог*; *Москва*; *НИС*; *ГАСПРОМ* итд. Одговори најбоље потврђују мишљење Пасова (Пасов 2015), који инсистира да методiku не треба схватати искључиво као методiku *наставе* страних језика, већ *образовања* на страном језику: „<...> образовање на страном језику представља образовни утицај који обогатљује човека не само у погледу наставног плана и програма, него и у сва четири аспекта образовања: когнитивном, развојном, васпитном, образовном.“ (Пасов 2015: 63–64) Тиме нас аутор упућује на размишљање о улози методике наставе у формирању човека. Посматрајући кроз такву призму, јасно је да наставник који истовремено и образује има комплекснији задатак.

У актуелној ситуацији, када је положај страног језика на нематичним факултетима нестабилан, а језик често маргинализован и лако замењив, како би се избегло свођење језика на једносеместрални предмет, наставник мора бити стојер одрживости постојећег статуса предмета. У супротном, уколико не нађе начин за превазилажење ове потенцијалне опасности, сноси део одговорности.¹⁰

Закључак

На основу свега изнетог мишљења смо да је настава руског језика добро конципирана у погледу циљева и садржаја наставе формулисаних у оквиру про-

⁸ В. у: Китић, 2008.

⁹ Одговори преузети из анкете.

¹⁰ И наше истраживање је показало да се 88,3% испитаника слаже да наставник представља кључни фактор у мотивацији и учењу језика. О овоме детаљније в. Папрић 2016.

грама. Студенти су оспособљени за један циљ језика струке, док се други може постићи повећањем временског оквира за учење руског језика, поделом на групе и додатним садржајима. У даљим активностима требало би настојати на корекцији става да изван факултета испитаници користе руски језик повремено (48,3%), никад (41,7%), често (8,3%) и свакодневно (1,7%), узимајући у обзир које све могућности пружа један страни језик. У вези с тим, сматрамо да би у будућности требало увести руски језик на остале смерове ТФ, чиме би студенти засигурно били оспособљени за коришћење литературе (што је потврдило наше истраживање). Важност тога огледа се у податку да је руски језик „<...> други после енглеског, по популарности на интернету, према подацима из маја 2016. године <...>“ (Гинић 2018: 116). Затим би требало размотрити и могућност преласка предавача са Катедре за основне и примењене науке на Катедру, пошто је учење руског језика тренутно доступно само појединим студентима, на основу чега не видимо разлог припадања „општем“.

Коначно, интензивно развијање међународне сарадње, размена наставног кадра и студентског подмлатка са престижним руским и светским универзитетима, рад на промоцији Катедре, укључивање студената у секције и сл. су задаци које је неопходно непрестано извршавати. Добра реформа образовања (у нашем случају Катедре) јесте дуготрајан процес, којем би требало приступити у најскоријем року како би се достигао бољитак и оснаживање. Прва петогодишњица постојања и педесетак дипломираних студената показује да заједничким залагањем овај смер може постати водила за будућа оснивања сличних студија.

Цитирана литература

Балыхина, Татьяна М. Методика преподавания русского языка как неродного, нового. Москва: Российский университет дружбы народов, 2007.

[Balykhina, Tat'iana M. Metodika преподаvaniia russkogo iazyka kak nerodnogo, novogo. Moskva: Rossiiskii universitet druzhby narodov, 2007]

Гинић, Јелена. „Сегментни и супрасегментни фонетски материјал у удбеницима руског језика за основну школу“. Живи језици: часопис за стране језике и књижевности, XXXVI, 2016: 187–208.

[Ginić, Jelena. „Segmentni i suprasegmentni fonetski materijal u udžbenicima ruskog jezika za osnovnu školu“. Živi jezici: časopis za strane jezike i književnosti, XXXVI, 2016: 187–208]

Гинић, Јелена. „Настава руског језика у основној школи: актуелно стање и перспектива“. Језици образовања, 2018: 109–120.

[Ginić, Jelena. „Nastava ruskog jezika u osnovnoj školi: aktuelno stanje i perspektiva“. Jezici obrazovanja, 2018: 109–120]

Ђуричић, Мила. „Постигнућа у разумевању писаног текста на руском језику после општег средњег образовања“. Живи језици: часопис за стране језике и књижевности, XXXVII, 2017: 251–260.

[Đuričić, Mila. „Postignuća u razumevanju pisanog teksta na ruskom jeziku posle opšteg srednjeg obrazovanja“. Živi jezici: časopis za strane jezike i književnosti, XXXVII, 2017: 251–260]

Китић, Слободанка. „Виготски и настава и учење језика“. [У:] Ј. Вучо (ур.) Мултидисциплинарност у настави језика и књижевности. Никшић: Универзитет Црне Горе, 2008, 35–44.

[Kitić, Slobodanka. „Vigotski i nastava i učenje jezika“. [U:] J. Vučo (ur.) Multi-disciplinarnost u nastavi jezika i književnosti. Nikšić: Univerzitet Crne Gore, 2008, 35–44]

Папрић, Маријана. Систем наставе руског језика као језика струке на хуманистичким студијама у српској говорној и социокултурној средини. Београд: Филолошки факултет, 2016. (докторска дисертација)

[Papić, Marijana. Sistem nastave ruskog jezika kao jezika struke na humanističkim studijama u srpskoj govornoj i sociokulturnoj sredini. Beograd: Filološki fakultet, 2016. (doktorska disertacija)]

Пассов, Ефим. И. Методика как наука будущего. Краткая версия новой концепции. Санкт-Петербург: Златоуст, 2015.

[Passov, Efim. I. Metodika kao nauka budućeg. Kratkaâ versiâ novoj koncepcii. Sankt-Peterburg: Zlatoust, 2015]

Технички факултет „Михајло Пупин“. Документација за акредитацију студијског програма Индустијско инжењерство у експлоатацији нафте и гаса. Зрењанин: Технички факултет „Михајло Пупин“, 2020.

[Tehnički fakultet „Mihajlo Pupin“. Dokumentacija za akreditaciju studijskog programa Industrijsko inženjerstvo u eksploataciji nafte i gasa. Zrenjanin: Tehnički fakultet „Mihajlo Pupin“, 2020]

Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore. Zajednički evropski okvir za žive jezike: učenje, nastava i ocjenjivanje. Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore, 2003.

Мила Ђуричић

РУССКИЙ ЯЗЫК НА ТЕХНИЧЕСКОМ ФАКУЛЬТЕТЕ В Г. ЗРЕНЯНИН – СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Резюме

В данной статье подаётся обзор основных проблем методики преподавания русского языка в качестве обязательного предмета на Техническом факультете имени Михаила Пупина г. Зренянин. Цель нашей работы – ознакомить читателей с актуальным состоянием преподавания русского языка с точки зрения общей системы обучения в данном вузе. В статье использованы данные студенческого опроса, анализ которых поднимает вопрос о том, насколько учебная программа соответствует реальным запросам студентов.

Ключевые слова: методика преподавания РКИ, Технический факультет имени Михаила Пупина, опрос, Кафедра нефти и газа, язык специальности, проект «Энергия знаний».

ГОВОР ДЕЦЕ И ТИНЕЈЦЕРА У СРБИЈИ ИЗ АСПЕКТА РОДА*

Рад се фокусира на говор деце оба пола с циљем утврђивања разлика условљених родом које се јављају код деце млађег узраста и њиховог поређења са сличним разликама које се јављају у говору тинејџера. Путем различитих експеримената који су специјално осмишљени за ово истраживање и анализе резултата до којих се дошло пружа се одговор на питање о већој или мањој заступљености разлика условљених родом у говору у зависности од узраста и узроцима варирања њиховог интензитета. Оваква врста истраживања није раније спровођена на српском говорном подручју.

Кључне речи: социјални род, пол, деџи говор, разлике у говору, српски језик.

This paper focuses on the speech of children of both sexes with the goal of identifying gender differences in young children's speech as well as comparing them to similar differences in teenage speech. The execution of different experiments specifically conceived for this purpose, in conjunction with the analysis of the data gathered in such a way, provides insights on the issue of the magnitude of gender-based differences in speech contingent on age and the causes of variability in their intensity. This type of research has not been conducted in Serbia so far.

Keywords: social gender, sex, children's speech, differences in speech, Serbian language.

Иако је тема повезаности језика и пола данас актуелна, она је вековима била занемарена, посебно због друштвених околности. У првој половини 20. века дански лингвиста Ото Јесперсен (Otto Jespersen) објавио је књигу *Language, its Nature, Development and Origin* (Jespersen 1922). Један од његових закључака јесте тај да је говор жена на фонетском плану *напреднији*, тј. да је њихов изговор правилнији, али да им је вокабулар сиромашнији. Ово објашњава тиме што су у прошлости жене имале ограничене могућности образовања, или их уопште нису имале, за разлику од мушкараца.

* Овај рад је заснован на колективном истраживању студената Катедре за славистику Филолошког факултета у Београду „Разлике у говору, условљене полом, код деце и тинејџера”, реализованог у оквиру предмета Увод у лингвистику, 2018/2019. школске године, под руководством проф. др Људмиле Поповић. У њему су учествовале све студијске групе ове катедре, разврстане у четири тима, од којих је сваки истраживао разлике у говору условљене полом код испитаника одређене старосне доби. Група истраживача која се бавила разликама у говору условљених полом код деце и тинејџера сачињена је од 14 студената русистике, 9 студената бохемистике и једне студенткиње германистике. Овим путем исказујемо искрену захвалност свим члановима истраживачког тима чији су резултати коришћени у овом раду, ментору у изради овог рада проф. др Љ. Поповић, као и доц. др Стефани Пауновић Родић – на свесредној помоћи приликом завршног уобличавања рада.

Обично се, међутим, каже да су истраживања овог типа започета студијом Робин Лејкоф (Robin Lakoff) *Language and Woman's Place* из 1973. године и истоименом њеном књигом која је објављена две године касније, 1975. Она се осврће на утицај који класа и пол имају на разлике у говору мушкараца и жена. Такође наводи бројне аспекте где је то изражено (узречице, учтиве форме, извињавање, избегавање псовки и ружних речи, испразни комплименти, недиректан начин изражавања, несигурност у говору и др.). Сматра да су жене дискриминисане на два начина: начин на који су научене да користе језик и начин на који се језик опходи према њима. Један од аргумената који наводи јесте то што се у лингвистичким истраживањима *језик мушкараца* прихвата као неутралан, док се *језик жена* описује као његова девијација.

Када је реч о истраживањима овог типа на српском говорном подручју, Славица Перовић је у својој књизи *Језик у акцији* (Perović 2009) посветила једно поглавље питању односа пола и језика, у којем је покушавала да повуче паралелу између примера које је представила Лејкоф и примера из српског језика, са циљем да испита постоји ли заиста мушка доминација на пољу језика.

Дебора Камерон (Deborah Cameron) у свом чланку „Theoretical debates in feminist linguistics: Questions of sex and gender“ (Cameron 1997) поставља питање да ли у истраживањима која се баве односом језика и рода/пола треба за полазне категорије поставити мушкост и женскост као биолошке категорије или се треба ослонити на друштвено конструисане родне категорије. Знамо да подвајање у говору почиње већ у детињству – девојчице се уче да користе *лене речи* и да се правилно изражавају, док се дечацима ипак *попушта*.

У српској лингвистици о овој проблематици први пут пише Људмила Поповић (2006). Проучавајући гендерне стереотипе у патријархално утемељеним срединама, конкретније Украјини и Србији, Љ. Поповић издваја четири принципа: принцип гендерне улоге (огледа се у недостатку моционих суфикса и неприродном звучању када се они употребе на одређеним примерима), гендерне идеологије (односи се на представу о томе које квалитете који пол треба да поседује), диференцијације (указује на чињеницу да појам жена и изведенице од те речи са собом носе низ пејоративних значења и за један и за други пол), и на крају гендерне идентификације (тежња да се направи универзална истина којом би се доказало да су сви припадници једног пола исти по неком параметру).

Истраживања на ову тему наставља Милана Радић-Дугоњић (2007) посматрајући опозицију мушко/женско и издвајајући примере у којима се она образује на основу компонената *пол* и *брак*, а Нина Половина у оквиру своје монографије (Polovina 2010) анализира рекламе на српском и немачком језику које се односе на жене и мушкарце, с намером да се утврди какав је однос језика према женама када су оне референти.

Докторска дисертација Стефане Пауновић Родић под називом *Стереотип жене у језичкој слици света Словака и Срба* (2019) одговорила је на питање која је улога и статус жене код ових народа и како се она одсликава у њиховим културама.

У руској лингвистици, тема родне условљености језика је темељно истраживана. Детаљно анализирајући проблем лингвистичке гендерологије, Ала Кирилина

(Алла Викторовна Кирилина) издваја шест основних праваца истраживања са тачке гледишта методологије и карактера материјала који се истражује (Кирилина 1999: 36): 1. Социolingвистичка гендерна истраживања, 2. Феминистичка лингвистика, 3. Гендерна истраживања у ужем смислу, која проучавају језичко понашање оба пола, 4. Истраживања мушкости (најмлађи правац који се појавио крајем двадесетог века), 5. Психolingвистичка истраживања, 6. Мултикултурална, лингвокултурална истраживања, која подразумевају хипотезу гендерних супкултура.

Наше истраживање спада у трећу од тих група – гендерна истраживања у ужем смислу, која проучавају понашање оба пола. Ова истраживања фокусирају се на процес социјалног конструисања разлика између полова. Под гендером се подразумева скуп културних и социјалних норми које друштво одређује у зависности од природног пола (Поповић 2008).

Анализа у нашем раду подељена је у четири фазе. У првој фази се, на основу грађе прикупљене различитим експериментима, разматра како данас говоре деца и тинејџери у Србији. Након прве фазе рад се усредсређује на то како се у најмлађем узрасту научени говор усваја и у којој се мери он разликује у практичној употреби код представника различитих полова што представља другу фазу. Истраживања су спроведена да се даље утврди у којој је мери начин говора усвојен, а у којој урођен у дечјем узрасту што је и задатак у оквиру треће фазе, док се у последњој, четвртој фази рада разматра више питања: како ће се научени начин говора усвојити и даље развијати са одрастањем; да ли су ти обрасци заиста научени или биолошки условљени; шта се на основу језичке слике којом перципирају свет може закључити о њиховим погледима на свет уопште; шта се променило у односу на истраживања спроведена у двадесетом веку.

Методички поступци које смо користили били су прилагођени узрасту наших испитаника и омогућили су нам да из више аспеката анализирамо говор наше циљне групе. Састојали су се из аудио-снимања конверзације деце и родитеља (10 транскрипата), анкета прилагођених деци (40 дечака и 40 девојчица) и тинејџерима (55 тинејџера и 55 тинејџерки), сакупљања примера интернет комуникације у виду честитања рођендана (150 + 150) и коментарисања профилних слика на друштвеним мрежама (125 + 125).² Наше истраживање утемељено је на индуктивној методи. Ову грађу анализирали смо статистички, структурно и социolingвистички а резултате смо представили табеларно и путем графикана.

² Експерименти су највећим делом спровођени у основним и средњим школама у Београду, али и у Аранђеловцу, Пожаревцу и Чачку. У анализи је посматран исти број одговора мушких и женских испитаника. Испитаници су били деца од 7 до 10 година и тинејџери од 11 до 17 година. Иако је реч *тинејџер* у српски језик ушла из енглеског језика (енгл. *teenager*) где се односи на особу старости од тринаест до деветнаест година, овде под тинејџерима подразумевамо адолесценте. Рани адолесцентски период обично наступа између једанаесте и дванаесте године, а неки теоретичари мисле да се то дешава и раније (Petković 2014) те смо због тога испитанике старости већ од једанаест година увестили у старију групу, групу тинејџера.

Говор деце у Србији с аспекта рода

Експеримент 1 – Опис породице

У експерименту је учествовао подједнак број испитаника (40) оба пола. Испитаници су добили задатак да опишу своје родитеље. Примећује се да без обзира на пол у овом узрасту нису развијене стилистичке вештине, одговори су се само преносиле појединачне конкретне информације без компактнијег повезивања реченица. Што се тиче структуре реченице, 67,5% женских испитаника користило је пуне реченице, а 32,5% набрајало је особине само придевица. Од мушких испитаника, 60% користило је пуне реченице, док је 40% само набрајало придеве.

Ото Јеспersen у тринаестом поглављу књиге *Language, Its Nature, Development and Origin* који је назвао „The Woman” износи своја опажања да у енглеском језику жене чешће користе суперлативе, хиперболе и прилоге попут *vastly, quite, so, such* (Jespersen 1922: 249–251). У нашем истраживању коришћење прилога *јачо, веома, пуно и много* појавило се 14 пута – у 35% одговора девојчица и 8 пута – у 20% одговора дечака. Суперлатив у описивању употребило је 5 девојчица (*најдража, најлепша, највиши, најсрећнија, најбоља*) и 3 дечака (*највиши (2), најстарији*). Наведени подаци се с наведеном Јеспersenовом констатацијом донекле слажу, али примећујемо да поменути разлика није превише наглашена у овом узрасту.

Експеримент 2 – формуле учтивости у употреби код девојчица и дечака

Од деце смо такође тражили да напишу лепе речи које знају. Треба напоменути да је при набрајању већи број дечака и девојчица наводио придев *леп* у мушком роду него исти придев у женском роду. Ово можемо објаснити тиме што се у српском језику мушки род придева узима као неутралан, па је и деца природније да га у том облику употребе при набрајању.

У експерименту је учествовао једнак број испитаника (40) оба пола. У просеку, девојчице су наводиле по 6,9, а дечаки 5,2 речи. Примећује се да деца највише набрајају тзв. експресиве који имају комуникативну функцију захваљивања (*хвала*), извињења (*извини*), поздрављања (*добар дан, добро вече, довиђења...*), али и директиве *молим (те)*. Користећи експресиве, говорно лице настоји да изрази поштовање и учтивост, а њихово изостављање упућује на непоштовање и лоше социјално васпитање. Види се да деца од малих ногу примећују ту разлику и теже да поштују социјално утврђен начин обраћања самим тим што ове речи сматрају лепим (Поповић 2005).

Експеримент 3 – Опис слика

Један од задатака које смо задали деци био је да опишу слике. На првој слици коју смо понудили испитаницима приказане су жена седе косе и две девојчице у кухињском амбијенту (у позадини се види судопера). Жена је обгрлила млађу девојчицу и испред ње држи чинију у којој девојчица мути смесу. Старија девојчица посматра процес. Све три су насмејане. На слици доминирају ве-

дре боје, од којих је најупадљивија светлозелена. На другој слици је приказана црвена ваза у којој је разнобојно цвеће (жуто, љубичасто, розе, наранџасто...). На столу поред вазе налазе се корпица с воћем и још једна посуда.

Описујући прву слику, деца полазе од набрајања људи на њој. То чине на мање-више исти начин: најчешће коришћене речи су бака (30 од 40 девојчица, 26 од 40 дечака), и унукe (24/40, 16/40), док су остале речи које се користе при описивању, и код дечака и код девојчица, *баба*, деминутив *унучићи*, *деца* и *девојчице*, али оне се појављују у занемарљивом броју. Истакли бисмо да кухињски прибор дечаци називају једном речју – *судови*, док их девојчице наводе појединачно – *варјача*, *чинија*, *кецеља*. Код девојчица је у једном одговору било исказано и субјективно мишљење којим је испитаница направила спону између задате слике и свог искуства. То је учињено следећом реченицом: *Ово је као моја бака и ја*. Дакле, иако су при именовању особа – чланова породице – коришћене исте речи, окружење у којем одрастају и друштво у оквиру чијих стандарда су деца васпитавана додељују им одређене родне улоге (Lakoff 1973), па ће лексички фонд девојчица обухватати речи везане за кување, док се дечаци у оквиру ових хиперонима неће фокусирати на појмове који би били њихови хипоними. Реч је о начелу родне улоге, које, по мишљењу Људмиле Поповић (2008: 124), представља један од основних принципа функционисања родног стереотипа. Ово начело може се илустровати чувеном тезом Ничеа о традиционалној оријентацији жене на ЗК – *kinder, küche, kirche* (деца, кухиња, црква) (Поповић 2008: 124). С друге стране, у 5 одговора дечака појављује се синтагма *тимски рад*, што се може објаснити потенцирањем такмичарског духа међу њима још у процесу социјализације. О томе сведочи и истраживање Јелене Филиповић, која у свом раду *Језик и род* (Filipović 2011) објашњава како се пријатељства дечака заснивају на заједничкој делатности, акцији или игри, док је код девојчица супротно – пријатељства су заснована на интимном разговору.

Оно што нам је такође привукло пажњу јесте чињеница да су дечаци у одговорима наводили само једну боју – зелену, која је притом и најизраженија на слици. Слична је ситуација и на другој слици – највећи број боја који је један од мушких испитаника навео је 3, док је код девојчица то било 7 боја. У просеку, мушки испитаници су наводили две боје, а женски 4. Мушки испитаници запажали су само доминантне боје, док су женски испитаници уочавали и детаље. Из ових чињеница можемо закључити да се девојчице заиста више фокусирају на боје, што су потврдила и ранија истраживања (в. Lakoff 1973).³ Иако девојчице запажају, па стога и у говору користе више боја него дечаци, и једни и други користе називе за боје који нису родно маркирани.

³ Робин Лејкоф разлике у говору које се тичу боја убраја у значајније лексичке разлике између *мушког* и *женског* говора. Она указује на то да ће жене користити више различитих назива за нијансе исте боје, а разлог томе је тај што мушкарци показују мање интересовања за појаве које немају практичну примену. Зато ће, на пример, називи за различите нијансе љубичасте боје, као што су *лила*, *боја лаванде* или *боја слеза* бити родно маркиране, тј. везиваће се за говор особа женског пола, док ће мушкарци уместо свих ових речи употребити једну, родно неутралну – *љубичаста* (Lakoff 1973).

Говор тинејџера у Србији из аспекта рода

Експеримент 1 - опис догађаја

Један од задатака који су тинејџери (број испитаника је једнак; по 55 испитаника оба пола, старости 11–17 година) добили у оквиру анкете био је да у 10 реченица опишу како су се провели претходног викенда. При описивању догађаја женски испитаници користили су пуне, сложене реченице, са занемарљивим бројем изузетака (5), у којима су догађаји хронолошки набројани коришћењем простих или простопроширених реченица (*Изашли смо у клуб. Играли смо. Многи су се напили. Било је загушљиво. Било је скупо. Каснине смо.*). Описи су детаљни, почев од места изласка (*црни кожни сепаре, сиви зидови, црне барске столице*), све до људи (*Сви су били топ-дотерани. Ивана је била у црвеној хаљини. Био ми је прелеп тако обучен. Нашминкала сам се скроз. Дошао је у кежуал аутфиту. Била сам у шљокичавом комбинезону.*), дешавања и атмосфере (*Сви су кренули да скачу. Смејале смо се док смо ишле по још једно пиће. Била је толика бука да уопште није могло да се разговара. Обожаваам кад сви крену да играју и вриште.*), а та прецизност постигнута је значајним бројем атрибута у свим одговорима. Испитаници лично искуство исказују управо свим тим атрибутима, а многе реченице почињу и са: *Мени се највише допало...*

Код мушких испитаника (55) доминантне су кратке, елиптичне реченице (*Субота је. Било је забавно. Кренули смо касно. Увек ту идемо. Каснила је.*) које су веома конкретне и сажете (78%, 42 испитаника). Четири рада имају ноту наративног описивања, посвећује се пажња осећањима (*Било ми је топ што коначно идемо сви заједно. Волим кад изађемо тако. Тако је почела најбоља журка.*). Врло често (63%, 34 испитаника) помињу се алкохол и девојке и тада је у питању само пуко набрајање догађаја без детаљнијих описа. Присутно је коришћење жаргона попут *блејање, супер, смор, жураја, мурија, ортаци, зезати се, циркати* итд. У већини радова (72%, 39 испитаника) налазе се и анегдоте попут *мало је фалило да се потучемо, онда је стигла мурија, три друга су се олешила, били смо пред избацивањем из локала, пијани друг замало да се побије с патролом.*

Приликом описивања журке, девојке су тежиле да детаљно, смислено и логички опишу догађај како би и неком ко их не познаје било јасно где су се и којим хронолошким редом они одвијали (*Нашли смо се тамо јер је то свима близу, па смо даље кренули заједно. Пре него што смо ушли, сачекали смо да стигну две другарице које су каснине.*), док су се момци фокусирали на шаљиву ноту, истичући како су се лепо провели (*Најбоље је било кад се Немања толико напио да је почео да се дерња по кафићу. Али Иван и ја иначе пијемо мало више. Са буразерима је увек најјаче.*).

Упадљива је разлика у употреби жаргонизама, који су се код девојака појављивали знатно мање него код момака, који су њима употпуњавали ефекат. Док су код девојака били чести жаргонизми у виду прилога (врх и готивно), код момака су то углавном биле именице. Жаргонизми представљају врсту обележја идентитета и припадности појединца одређеној групи, па се честа употреба жаргонизама код тинејџера тумачи као жеља да буду посебни, изражавајући

се на начин другачији од уобичајеног (Бугарски 2003: 11, 13). Њима се такође потврђује припадност одређеној групи (својим вршњацима) и дивергентност у односу на старије генерације, што је у тинејџерском узрасту изразито важно.

Експеримент 2 – дефинисање назива за боје

Ради утврђивања присуства разлика у говору различитих полова које се тичу прецизирања нијанси боја, тражили смо од испитаника да наведу све нијансе задатих боја које знају. Резултати су били следећи:

Боје	Женски	Мушки
Црвена	у просеку ⁴ 2,2 нијансе; бордо, тамноцрвена, светлоцрвена, трула вишња, крвавоцрвена, црвенкаста, ферари црвена, јаркоцрвена, ватрена, пурпурна, лава, ружичаста, љутоцрвена, гримизна, скарлет, руж/кармин црвена	1,32 нијансе у просеку; бордо, крвавоцрвена, трула вишња, пурпурно црвена, јаркоцрвена и светлоцрвена и тамноцрвена
Плава	у просеку 2,6 (највише наведених нијанси); светлоплава, тамноплава, тегет, небскоплава, тиркизна, азурна, морскоплава, пурпурна, беби-плава, морнарска, металик, индиго, тексас, грчкоплава, византијска, краљевска	– 2,1 у просеку (наведено највише нијанси); тегет, тиркизна, светлоплава и тамноплава, краљевскоплава, небо плава, лацио плава и азурна
Зелена	у просеку 1,95 нијанси; светлозелена, тамнозелена, маслинаста, марихуана, резедо, зеленкаста, пастелна, трава, дипси, смарагдна, флуоресцентна	1,3 у просеку; светлозелена, и тамнозелена, маслинозелена, смарагнозелена, тиркиз
Розе	у просеку 2,1 нијанса; пинк, ружичаста, беби-розе, светлорозе, циклама, розикасто, дрчава, принцеза, прљаворозе, боја коже, плиш, пурпурна, пудер розе	1,18 у просеку; циклама, беби-розе, пинк, ружичаста, светлорозе, тамнорозе), геј розе

⁴ Просек је одређен у односу на укупан број испитаника (55 мушких и 55 женских).

Као што је већ истакнуто у овом раду, поводом анализе дечјег говора, чињеница да особе женског пола запажају више боја, па самим тим и користе више речи којима би изразиле њихове нијансе научно је поткрепљена. Ипак, за потребе нашег истраживања желели смо да проверимо да ли је ово заиста случај када је у питању наша циљна група. Испоставило се да је ова хипотеза још једном потврђена – тинејџерке су у просеку наводиле 2,2 синонима нијанси задатих боја, а тинејџери 1,4, а речи које су користиле разноврсније су од оних код тинејџера (*нудер, плиш, дипси, крваво, византијско, ферари, кармин*). За разлику од резултата које смо добили код деце, која су наводила више различитих боја, али не и њихове нијансе, у тинејџерском узрасту већ се виде одређене разлике. Иако су оне најчесталије речи сличне код обе групе испитаника, видимо да се код тинејџерки јавља додатни низ речи као што су *нудер розе* и *кармин или руж розе, принцеза*. Резултати нашег истраживања у складу су са недавно објављеним резултатима асоцијативног експеримента према којем асоцијати (реакције) 65 гимназијалаца на стимулус *розе, ружичаста* из 2018. године укључују речи *кармин, руж, принцеза*, али и *девојчица, девојка, жена, нежност* (Кример-Габоровић 2019: 130). Закључујемо да тинејџери везују дату боју за нежност и женственост⁵. Ауторка поменутог истраживања додаје “да су придеви којима се именује категорија ‘розе’ боје (розе, роза, и ружичаста), у речнику мушкараца мање процентуално заступљени (68,6%) него у речнику особа женског пола, и то розе 84,4%, роза 67,8%⁶, ружичаста 54,2%” (Кример-Габоровић 2019: 135). Резултати наше анкете потврђују да особе женског пола користе више назива за розе боју, јер смо их код женских испитаника имали 13, а код мушких само 7. Припрема хране, мода, васпитање и домаћинство спадају у фрагменте стварности чијем су описивању склоне жене. Ово представља једну од површинских особина женског говора које издваја Татјана Гомон (Татјана Владимировна Гомон) док би, како истиче ауторка, што се тиче мушкараца, то биле поправке, рад у домаћинству који се обавља помоћу различитих алата или знање о спорту (Гомон 1990: 96). Квантитативне разлике у одговорима најчешће се јављају када су у питању црвена боја (17 женских и 8 мушких), розе (13,7) и плава (16,10), а најмање су код асоцијација на зелену боју (11, 7).

Експеримент 3 – опис слика

Прво што испитаници мушког пола запажају јесте ваза с цвећем. У њиховим описима најчешће су реченице попут: *На слици је ваза с цвећем*. Међутим, у 19 описа не постоји уводна конструкција *на слици се налази* или *на слици видим*. Такви описи по правилу садрже једну до пет речи (*нпр. Цвеће. или Шарено цвеће.*). Са друге стране, код тинејџерки се најчешће уочава следећи реченични модел: *На слици видим вазу с цвећем*, с тим што готово сваки одговор садржи детаљнији опис вазе или цвећа (*црвена ваза, сунцокрет и розе цвеће, као декорација у букету су и црвени цветићи*).

⁵ „Узимајући у обзир асоцијације розе боје са женственошћу, прва и основна функција ове боје је да значи нешто као женствено.“ (Koller 2008)

⁶ ‘Роза’ боја није другачија од розе боје, осим што је у погрешном облику, али је наведена ради доследног приказа података који су добијени.

Задатак у којем се од испитаника тражило да опишу идентичну слику био је понуђен и деци узраста од 7 до 10 година. У 25 од 31 одговора девојчица коришћене су само просте реченице, што даје основа да закључимо како тенденција ка коришћењу простих непроширених конструкција у млађем узрасту представља узрасну карактеристику. Претежно коришћење проширених реченица у писменом изражавању тинејџерки може се тумачити као разлика условљена полом. У процесу социјализације девојчице су те које се уче одређеном начину говора – што се касније може одразити на њихову речитост, али их такође може и ограничити у том смислу да су принуђене да и у каснијим годинама размишљају како би по друштвеним нормама требало најисправније да се изразе (Lakoff 1973).

На другој слици коју смо понудили испитаницима приказана су два момка и четири девојке. Сви су насмејани, држе винске чаше с пићем и наздрављају. Фотографија је забележена током летњег дана. Иза њих се налази зид од сивкастих цигала. Погледи су упрти у девојку која жмури и коју је загрлио један од момака. На слици доминирају светли тонови.

Ситуацију која је представљена на овој слици тинејџерке и тинејџери описали су на сличан начин. Међутим, начин на који су изразили своја запажања указује на различито фокусирање пажње, што се може тумачити и из родног аспекта. И женски и мушки испитаници закључили су да је на слици представљено дружење (*блеја* - 8% женских и 10% мушких испитаника). Тинејџерке су описивале физички изглед људи – каква им је коса и како су обучени, али нису коментарисале привлачност, док је код мушких испитаника забележен само један опис физичког изгледа. Притом, један тинејџер је приметио да једна од жена са слике има деколтирану мајицу, што такође сведочи о различитом фокусу концептуализације садржаја. Ранија истраживања су показала да мушкарци о женама често говоре као о сексуалним објектима (Lakoff 1973) Ми не можемо ни потврдити нити негирати такав став на основу једног примера који смо навели, али примећујемо да се сличан коментар није ниједном појавио код тинејџерки. Интересантни су подаци које смо добили у вези са изражавањем несигурности, које је, како наводе истраживачи, типично за женски говор (Lakoff 1973). Приликом описивања прве слике лични став и мишљење код тинејџерки изражени су конструкцијама: *Подсећа ме на...*, *Свиђа ми се...*, *Мислим да...*, *Може бити...*, *Не знам тачно...*, *...вероватно*. Испитаници мушког пола то чине на следећи начин: *Не допада ми се...*, *Личи ми на...*, *Не свиђа ми се*. Дакле, и једни и други своје мишљење исказују уздржано, служећи се оградама, али женски испитаници то чине чешће. Међутим, узрок тога није оклевање, већ то што испитаници тумаче ситуацију на слици, понашање људи на њој и њихову невербалну комуникацију, али не могу са сигурношћу тврдити која прича стоји иза слике. И једни и други директно исказују оно што им се свиђа или не свиђа. Према Робин Лејкоф (Lakoff 1973), жене су, прошавши кроз процес социјализације, научене да не користе *ружне речи* и да се не изражавају *агресивно*, док та правила не важе за мушкарце, те се од њих и очекује да буду агресивнији и директнији. Ако се не потчине овим правилима, девојке неће бити сматране *женственим*, а ако им се потчине, неће бити схваћене озбиљно, нити ће им се признати способност учешћа у озбиљном разговору – у неком погледу, неће бити виђене као

комплетна људска бића (Lakoff 1973). Међутим, посматрајући добијене резултате, не можемо се сложити са овом тврдњом када је у питању говор тинејџера у Србији данас, јер начин на који тинејџери исказују своје мишљење у одговорима није директнији од начина на који то чине тинејџерке.

Експеримент 4 – одређивање мушког и женског писма

Да бисмо проверили да ли наши испитаници сматрају да постоје разлике у писаном изражавању између мушкараца и жена, направили смо следећу анкету. Поделили смо испитаницима по четири пасуса из текстова књижевних дела и научних радова и замолили их да покушају да одреде да ли је њихов аутор мушког или женског пола и да образложе свој одговор. Иако су анкете подељене једнаком броју испитаника (55), имали смо 12% више одговора женских него мушких испитаника. Могући разлог за ову разлику јесте неизантересованост мушких испитаника да прочитају понуђене пасусе или недостатак жеље да изнесу лично мишљење поткрепљено аргументима.

Ниже наводимо одломке из понуђених текстова.

Текст број 1

„Све је вероватније да ћу се на крају стварно упустити у путоштво које ми већ неколико дана заокупљају мисли и машту. У путоштво у које ћу кренути сам(а), у удобном „форду” господина Фарадеја; у путоштво у којима ћу, како предвиђам, проћи кроз најлепше пределе Енглеске све до западне покрајине и због којег ћу из Дарлингтон хола одсуствовати највише пет или шест дана.”

(Казуо Ишигуро, *Остаци дана*)

Текст број 2

„Господин Бенет био је чудан склоп оштроумља, сарказма, резервисаности и ђудљивости да његовој жени ни искуство од двадесет три године није било довољно да разуме његов карактер. Њу је било лакше разумети. Она је била жена скромне моћи расуђивања и променљиве нарави. Кад је била незадовољна, уображавала је да пати од нерава. Главни циљ њеног живота био је да уда своје кћери, а утех живота посете и новости.”

(Џејн Остин, *Гордост и предрасуда*)

Текст број 3

„Ако напоредо чујемо реченице *Наш водич је рекла* и *Другарица водич је рекла*, прву ћемо прогласити неграматичком јер се коси са правилном конгруенције по роду. Међутим, ако је у тренутку када ту реченицу изговарамо „водичкиња” присутна, веома је вероватно да ће нам звучати чудно, али да ћемо у корист комуникацијске правилности, уместо конгруенције по роду прихватити конгруенцију по полу.”

(Љубиша Рајић, *Језик и пол*)

Текст број 4

„Кроз историју људског друштва сусрећемо бројне примере који потврђују да је промена културних вредности утицала на економски и друштвени развој одређеног друштва, неке средине, народа, етничке или културне групе. Промена културних вредности, усвајање нових културних токова, кохабитација различитих колективних вредности често су доводили до убрзања економског и социјалног развоја, уносећи у друштвени живот одређене заједнице такмичарски дух, жељу за успехом и напретком.”

(Иван Шијаковић, *Предузетништво и културне вредности*)

Прва два текста писана су књижевноуметничким стилем. Да је аутор првог текста мушкарац, препознало је 25 од 55 испитаника мушког пола, док је њих 18 сматрало да је аутор жена. С друге стране, 22 од 55 испитаника женског пола установила су да је аутор мушкарац, али је њих 29 погрешно закључило да је аутор жена. Иако се резултати разликују, аргументација је веома слична – и једни и други тврде да је у питању мушкарац зато што помиње марку аутомобила и зато што иде на планирано путовање. Аргументација у прилог томе да је у питању жена и код једних и код других заснива се на присуству великог броја описа у тексту, али и на томе што аутор говори о томе како ће путовати у *удобном форду господина Фарадеја*. Обе групе испитаника су из овога закључиле да је аутор женског пола јер она, наводно, *мува* господина Фарадеја, али док испитаници женског пола тврде да је ауторка *заљубљена у њега*, испитаници мушког пола наводе да јунакиња *мува газду и тражи корист*. Приметно је да, поред разлика у начину изражавања, постоји и разлика у томе како се износе паушалне оцене о мушкарцима и женама, што је такође условљено васпитањем и срединама у којој тинејџери одрастају.

Аутор другог текста била је жена, али је већи број испитаника оба пола одговорио да је у питању мушкарац – по 60% испитаника из обе групе. И једни и други сматрали су да је жена *лоше приказана* и критикована, а женски испитаници су тврдили да аутор *мисли да жене само трачаре и посећују*, и да *између редова пише да су жене глупе*. И једни и други приметили су да се ауторка *осврће на емоције* и да се *разуме у женска расположења* и на основу тога закључили да је у питању женско. Ово је у складу са описом женског и мушког писаног говора који су дале Ала Кирилина и Марија Томска (Мария Викторовна Томская) у свом раду *Лингвистичка родна истраживања* (Кирилина, Томская 2005). У овом раду тврде да мушкарци приликом описа емоција и изношења субјективних оцена користе речи *са најнижим степеном емотивног призвука*, док жене то раде живописно, наглашавајући емотивност помоћу прилога и придева.

Трећи и четврти текст писани су научним стилем, а аутори оба одломка били су мушкарци. У првом је било речи о граматичкој и семантичкој конгруенцији – теми из области филологије – што је и једне и друге навело на закључак да је у питању жена (70% мушких и 71% женских испитаника), уз аргумент да су „филолози углавном жене”. Расправу о томе да ли ћемо радије прихватити граматичку или семантичку конгруенцију уз реч *водич* ако се она односи на особу

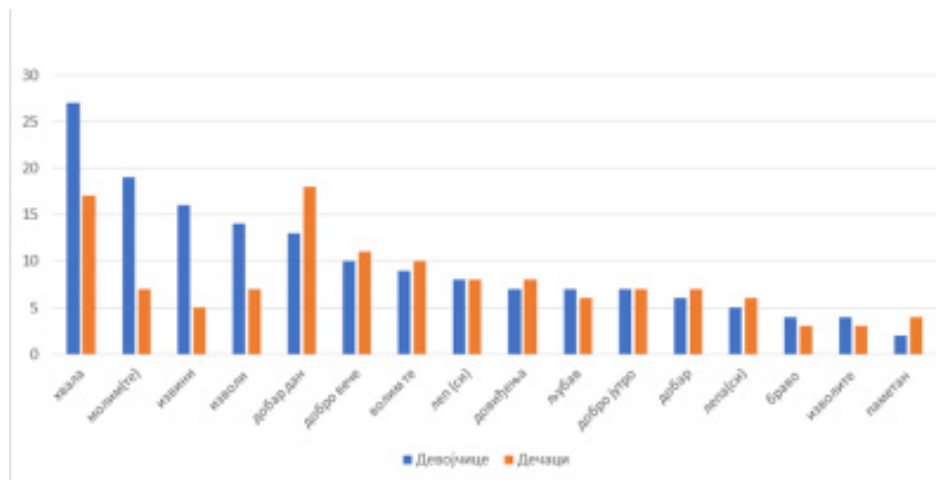
женског пола испитаници су протумачили као *борбу за равноправност и феминизам* и сматрали су да та тема *дотиче само жене*⁷. Ово указује на уврежено мишљење да су жене једине које ће расправљати о темама попут језика и родних питања, јер се потоња *тичу само њих* иако је заправо реч о проблемима који захватају читаво друштво и утичу на њега.

Већина испитаника је за последњи текст рекла да га је написао мушкарац (63% женских и 66% мушких одговора). И једни и други сматрали су да је аутор мушкарац из следећих разлога: *говори о озбиљној друштвеној теми; мушкарци се баве историјом; женама је историја сувопарна и досадна; аутор је мушкарац, неки историчар који зна шта прича*. У прилог томе да је аутор жена речено је да мора бити тако зато што жене више знају о култури од мушкараца, што можемо повезати са чињеницом да мушкарци теме које немају везе са практичном сфером приписују женама. С једне стране, области као што су култура и религија остављају женама, па је према томе логично да ће оне и знати и говорити више о њима (Lakoff 1973). Са друге стране, можемо уочити и лингвистичку дискриминацију у оним одговорима у којима се аргументовано тврди да је аутор мушкарац, на основу стереотипа о томе како и о чему жене треба да говоре. Ово можемо сматрати још једним од родних стереотипа, који жену стављају у потчињен положај. Овде је конкретно реч о њеној некомпетентности да говори о озбиљним друштвеним темама, а треба напоменути да су ови одговори долазили од жена у истој мери као и од мушкараца, управо из разлога што су правила, норме и вредности *родне културе* које прихватимо у детињству исти и за мушкарце и за жене и на основу њих прихватамо и разлике у говору између полова – лингвистичке разлике су условљене поштовањем истих вредности. Једна испитаница написала је да се за научне текстове не може утврдити пол аутора јер се у њима користи искључиво неутрална терминологија, коју подједнако користе оба пола. Овај одговор показује одсуство стереотипа приликом просуђивања који пол је компетентан да обрађује коју тему и колико елоквентно то може да уради.

Након поређења резултата експеримената дошли смо до следећих закључака.

Наше истраживање показује да су у најмлађем узрасту готово занемарљиве разлике које се тичу употребе учтивих форми, извињења, и избегавања ружних речи. Просек наведених лепих речи код дечака био је 5,2, а код девојчица 6,9, а речи које су наводили приказане су на следећем графикану:

⁷ Једнотомни речник српског језика Матице српске (РСЈ: 1435) не наводи реч *феминиста*, само *феминисткиња*.

У овом узрасту нису развијене стилистичке вештине – понављање истих речи заступљено је у 50% одговора, у сличној мери користе се просте или простопроширене реченице. Одговарање на питања непотпуним реченицама уочава се код оба пола. Међутим, оно што можемо назвати значајнијом разликом јесте то што је код девојчица приметна већа употреба (није упадљива, али постоји) речи везаних за кување – у 7 од 40 одговора девојчица, а у само 2 од 40 одговора дечака. Речи које користе девојчице су *варјача*, *чинија*, *кецеља*, док их дечаки већином називају једном речју – *судови*. Ово већ указује на почетак учења и прилагођавања друштвено одређеним родним улогама, што се испољава и кроз језик. Оно што смо такође приметили, а што је у складу са ранијим истраживањима је чињеница да девојчице запажају и наводе више боја него дечаки, док дечацима привлаче пажњу само оне доминантније, а оне које се односе на детаље не запажају. Ни једни ни други не користе родно маркиране називе за боје.

Прво што смо приметили у одговору тинејџера јесте структура њихових реченица – у чак 91% одговора тинејџерки оне су сада сложене, док су код 78% тинејџера кратке и сажете. Занимљив је и начин на који једни и други покушавају да нам приближе догађаје о којима говоре. Тинејџерке су се трудиле да хронолошки и што детаљније опишу догађаје које смо им задали (*Сви су били топ-дотерани. Ивана је била у црвеној хаљини. Био ми је прелеп тако обучен. Смејале смо се док смо ишле по још једно пиће. Била је толика бука да уопште није могло да се разговара*), док су тинејџери исти ефекат покушали да постигну дајући својим одговорима шаљиву ноту, препричавањем анегдота и коришћењем жаргонизама (*блејање*, *супер*, *смор*, *жураја*, *мурија*, *ортаци*, *зезати се*, *циркати*; *мало је фалило да се потучемо, онда је стигла мурија, три друга су се олешила, били смо пред избацивањем из локала*). У бројним задацима у којима смо од испитаника тражили да наводе одређене речи (називе биљака, синониме, нијансе боја, називе одевних предмета), количина речи које су испитаници наводили не разликује се у већој мери. Једине разлике које смо приметили

ли биле су условљене родном стереотипизацијом, па су тако девојке користиле називе за боје добијене према сличности с бојама предмета који се обично, услед родне стереотипизације, повезују с особама женског пола (*пудер розе, принцеза*). Разлике у количини наведених речи које су у просеку мање од 1, указују нам на то да вокабулар једних или других није шири, што се може објаснити чињеницом да данас жене и мушкарци имају једанко право на образовање. Према томе, једино што још увек може утицати на овакве разлике јесте култура у којој деца одрастају, у чијој основи још увек лежи додељивање родних улога.

Видели смо да су разлике у говору веће и приметније код тинејџера него код деце. Начин на који представљају догађаје и одговарају на питања све више почиње да се разликује. Структура реченица, која се код деце своди на просте или простопроширене реченице, у тинејџерском узрасту замењује се сложеним реченицама, када су у питању женски испитаници, или кратким елиптичним реченицама, када су у питању мушки испитаници. Док у најмлађем узрасту и једни и други користе и сличне речи, и сличну количину истих, у тинејџерском узрасту женски испитаници посвећују више пажње детаљима и хронологији, док се мушки испитаници труде да пренесу утисак онога што су доживели. На основу синонима за розе боју која се асоцијативно везује за девојчице или девојке (Кример-Габоровић 2019: 130), примећујемо и то да је у тинејџерским годинама усвојена родна стереотипизација, чије је учење започето код девојчица, што смо видели на примеру коришћења речи везаних за кување.

Чињеница да су разлике у говору различитих полова приметније у тинејџерском него у дечијем узрасту наводи нас на закључак да су овакве разлике усвојене, а не биолошки условљене.

Језик који употребљавамо одражава како перципирамо свет. Упоређујући говоре, приметили смо да девојчице на свет гледају много обазривије него дечаки, па зато и износе више детаља и прецизније су у препричавању догађаја, што видимо из горе наведених резултата. Међутим, у току приповедања од дечака добијамо више субјективних појединости по нелогичном реду, док од девојака добијамо више објективних детаља и описа околине и атмосфере по смисленом реду.

Овим истраживањем утврђено је да су разлике у говору између припадника различитих полова у најмлађем узрасту готово занемарљиве, али ипак постоје, и настављају да се обликују у тинејџерским годинама. То нас наводи на закључак да је начин говора и данас друштвено условљен полом, да се дечаки уче да говоре на један, а девојчице на други начин. Ипак, добијени резултати указују нам на то да су данашње девојке, за разлику од оних са почетка двадесетог века, много елоквентније и да се богатство речника припадника различитих полова разликује у зависности од лексичке сфере. У данашњим условима разлике у говору веће су између узрасних група него између самих полова, а због све већег научног интересовања цео процес може се лингвистички (и не само лингвистички) испратити и истражити.

Цитирана литература

- Бугарски, Ранко. Жаргон. Београд: Библиотека XX век, 2003.
[Bugarski, Ranko. *Žargon*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2003]
- Гомон, Татьяна Владимировна. Исследование документов с деформированной внутренней структурой. Дисс. канд. юрид. наук. Москва, 1990.
[Gomon, Tat'iana Vladimirovna . *Issledovanie dokumentov s deformirovannoj vnutrennej strukturoj*. Diss. kand. iūrid. nauk Moskva, 1990]
- Кирилина, Алла Викторовна. Гендер: Лингвистические аспекты. М.: Изд-во Институт социологии РАН, 1999.
[Kirilna, Alla Viktorovna. *Gender: Lingvisticheskie aspekty*. M.: Izd-vo Institut sotsiologii RAN, 1999]
- Кирилина, Алла Викторовна, Томская, Мария Викторовна. «Лингвистические гендерные исследования». Отечественные исследования, номер 2, 2005. <<https://magazines.gorky.media/oz/2005/2/lingvisticheskie-gendernye-issledovaniya.html>> 12.09.2020.
[Kirilna, Alla Viktorovna, Tomskaā., Maria Viktorovna. «Lingvisticheskie gendernye issledovaniā». *Otechestvennye issledovaniā*, nomer 2, 2005] <<https://magazines.gorky.media/oz/2005/2/lingvisticheskie-gendernye-issledovaniya.html>> 12.09.2020.
- Кример-Габоровић, Сања. Препознавање и именовање боја у енглеском и српском језику. Нови Сад: Филозофски факултет, 2019.
[Krimer-Gaborović, Sanja. *Prepoznavanje i imenovanje boja u engleskom i srpskom jeziku*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019]
- Пауновић Родић, Стефана. Стереотип жене у језичкој слици света Словака и Срба: докторска дисертација. Београд: Филолошки факултет, 2019.
[Paunović Rodić, Stefana. *Stereotip žene u jezičkoj slici sveta Slovaka i Srba: doktorska disertacija*. Beograd: Filološki fakultet, 2019]
- Поповић, Људмила. „Гендерни аспект језичке слике стварности Украјинаца и Срба“. *Славистика* 10, 2006: 68–85.
[Popović, Ljudmila. „Genderni aspekt jezičke slike stvarnosti Ukrajinaca i Srba“. *Slavistika* 10, 2006: 68–85]
- Поповић, Људмила. Језичка слика стварности. Когнитивни аспект контрастивне анализе. Београд: Филолошки факултет, 2008.
[Popović, Ljudmila. *Jezička slika stvarnosti. Kognitivni aspekt kontrastivne analize*. Beograd: Filološki fakultet, 2008]
- Поповић, Људмила. „Комуникативне функције просте реченице“. [У:] П. Пипер и др. Синтакса савременог српског језика. Београд, Нови Сад: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, 2005, 983–1061.
[Popović, Ljudmila. „Komunikativne funkcije proste rečenice“. [U:] P. Piper i dr. *Sintaksa savremenog srpskog jezika*. Beograd, Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, 2005, 983–1061]
- Радић-Дугоњић, Милана. „О типовима фразеолошких јединица са компонентом ‘мушко’ и ‘женско’ у српском и руском језику“. *Научни састанак слависта у Вукове дане* 36(1): 293–301.
[Radić-Dugonjić, Milana. „O tipovima frazeoloških jedinica sa komponentom ‘muško’ i ‘žensko’ u srpskom i ruskom jeziku“. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 36(1): 293–301]

PCJ: Вујанић, Милица et al. Речник српскога језика. Нови Сад: Матица српска, 2011.

[RSJ: Vujanić, Milica et al. Rečnik srpskoga jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2011]

Cameron, Deborah. „Theoretical debates in feminist linguistics. Questions of sex and gender”. [In:] R. Wodak (ed.), *Discourse and gender*. London: Sage, 1997, 21–36.

Filipović, Jelena. „Jezik i rod“. [U:] I. Milojević, S. Markov (ur.) *Uvod u rodne teorije*. Novi Sad: Centar za rodne studije, Mediterran Publishing, 2011, 409–423.

Jespersen, Otto. *Language, Its Nature, Development and Origin*. London: George Allen & Unwin, 1922.

Koller, Veronika. „’Not just a colour’: pink as a gender and sexuality marker in visual communication”. *Visual Communication* 7(4), 2008: 395–423.

Lakoff, Robin. „Language and Woman’s Place”. *Language in Society* 2(1), 1973: 45–80.

Lakoff, Robin. *Language and Woman’s Place*. New York: Harper and Row, 1975.

Perović, Slavica. *Jezik u akciji*. Podgorica: CID, Institut za strane jezike, 2009.

Petković, Sofija. „O osobenostima antropološkog pristupa adolescenciji”. *Antropologija* 14(3), 93–118.

Polovina, Nina. *Lingvistički pristup konceptu žene*. Beograd: Zadužbina Andrejević, 2010.

Ana Letić
Mila Milojević
Anka Obućina

DIFFERENCES IN SPEECH OF CHILDREN AND TEENAGERS, DETERMINED BY GENDER

Summary

The paper analyzes language used by children and teenagers with the intention of establishing differences in the speech of representatives of different sexes at this age. The goal is to determine whether these differences exist, and if so, in which form they are manifested, and how frequently. By analyzing gathered data lexically, semantically and syntactically, it is possible to determine the frequency of these differences, as well as whether they are of biological or sociological nature. The conclusion that this leads to is that today, given the fact that both men and women have the same right to education, we can only speak about acquired differences. These differences are not noticeable in earliest childhood, but appear only when children start to accept gender roles imposed upon them. However, there is a much more significant diversity in the speech of different generations than in that of different sexes. The results of this study refer to native speakers of the Serbian language.

Keywords: social gender, sex, children’s speech, differences in speech, Serbian language.

ПЕТАР БУЊАК, РАСКРШЋА СЛАВИСТИКЕ.

Београд: Савез славистичких друштава Србије, 2019, 229.

Развој сваке науке подразумева постојање одређене научне парадигме с погодним теоријско-методолошким апаратом који је у стању да пружи валидне одговоре на постављена истраживачка питања. Тако историја науке прати промене владајућих парадигми, нове примене старих и настанак нових метода, те разматра у којим правцима треба усмерити њен даљи развој. Битну улогу у томе има и институционална подршка развоју науке, која омогућава окупљање научника, лакшу размену и преносење знања. Та питања у развоју савремене науке о словенским језицима, књижевностима, а све више и о културама разматрају се у књизи Петра Буњака *Раскршћа славистике*.

Наведена питања аутор сагледава кроз три тематске целине, при чему је свака посвећена једном раскршћу на том путу. Док се у првој обрађују методолошка питања која стоје пред славистиком, у преостале две осветљавају се различита историјска питања о институционалном организовању слависта, значајни догађаји и личности из историје српске високошколске славистике.

Прво раскршће на које се осврће аутор на путу развоја славистике читаоцима је хронолошки најближе. Тиче се питања и недоумица о њеном даљем развоју са прелаза из XX у XXI век, при чему у многим славистичким срединама нека од њих и даље траже одговор. Прво поглавље ове целине, *Славистика између филологије и културологије* (стр. 9–32) започиње подсећањем на кризу у којој се славистика обрела крајем претходног столећа стицајем различитих, углавном ненаучних околности. Један покушај изласка из те кризе јесте заокрет ка културолошки оријентисаним истраживањима, а тај заокрет уочљивији је у славистичкој науци о књижевности него у лингвистичкој славистици, јер је ширење лингвистичке методологије у правцу интердисциплинарности започело раније. У том контексту даје се илустративни осврт на полемику немачких слависта Матијаса Фрајзеа и Норберта Франца, противника и присталице интердисциплинарног ширења славистике у правцу ареалних студија, културологије и антропологије. Насупрот томе, аутор износи свој став да не треба правити избор између филологије и културологије, већ је питање како направити уравнотежени однос између филолошких и културолошких знања. Славистика у новом столећу може бити културолошка, али мора задржати своју филолошку компоненту која ће дати значајан допринос интердисциплинарности. Без тога, како аутор упозорава, културолошка парадигма може послужити као прикривање заокрета од старе научне истине, утврђене на поштено и објективно проученом материјалу према тенденциозним ненаучним идеологемама.

У следећим поглављима ове целине представљају се могући правци славистичких истраживања, пре свега у књижевности, при чему се показују додирне тачке у којима би се успешно могле користити традиционалне филолошке методе у оквиру културолошке парадигме. Тако славистика успешно може одговорити изазову научног описа нових друштвених околности изазваних глобализацијом (поглавље *Славистика и глобализација*, стр. 33–48). Новим појавама попут транскултуре и њеног основног елемента, транскултурних идентитета, славистика може приступити помоћу компаратизма, који јој је одувек био својствен, а у новим друштвеним околностима чини се да је постао стратешки битан, јер се његовом применом могу посматрати категорије локалног и глобалног, њихов однос и узајамни утицај.

Даље аутор пажњу усмерава још уже на област науке о књижевности (поглавље *Славистика и проучавање књижевности*, стр. 49–56), износећи низ могућих поља књижевних истраживања с обogaћеним херменеутичко-културолошким приступом. Посебан нагласак ставља се на проучавање националних словенских књижевности у ширем словенском контексту. Такав приступ даље може водити типолошком поређењу словенских књижевности како на историјској, тако и на савременој равни, уз помоћ генеолошког или тематолошког приступа. На основу свих раније изнетих теза и претпоставки о могућем даљем развоју славистике аутор завршава прву целину (поглавље *Књижевна славистика и културолошки преокрет*, стр. 57–65) закључком да се не ради о замени старог модела науке о књижевности новим, потпуно другачијим, већ о његовом обogaћивању које може помоћи да се поново успостави изгубљени баланс, а самим тим отворе нове перспективе развоја славистике.

Иако се у другој целини обрађују углавном догађаји из XX века, раскршће које се у њему представља хронолошки је удаљење за савременог читаоца, јер обухвата историјска питања међународног и домаћег организовања слависта. На основу историјских извора и грађе расветљавају се околности формирања значајних славистичких институција, док се на основу стања у савременој славистици дају извесне перспективе њиховог даљег рада.

У првом поглављу (стр. 69–116) детаљно се приказују околности формирања међународног славистичког покрета кроз покушаје организовања међународних конгреса слависта. Затим се указује на значај I међународног конгреса слависта у Прагу 1929. године, на II међународни конгрес слависта у Варшави и Кракову 1934. године, када је формиран стални међународни конгресни одбор, који и данас постоји као Међународни комитет слависта. Посебна пажња посвећена је припремљеном, али због избијања рата неодржаном III међународном конгресу слависта у Београду 1939. године и значајној улози Александра Белића у међународном славистичком покрету. Говорећи о даљим перспективама међународног славистичког покрета, аутор наводи да његов престиж лежи више у инертном кретању кроз време, него у престижу саме дисциплине коју представља. Иако на први поглед такав став делује песимистично по даљи развој међународне славистике, ако се узму у обзир традиције на којима она почива, он се може схватити и као подстрек да се кроз даље залагање за научно испитивање словенских језика, књижевности и култура подиже њен значај.

Друго поглавље ове целине (стр. 117–134) разматра нешто ужи, али не мање значајан историјски догађај – оснивање Славистичког друштва Србије. Аутор износи убедљиве аргументе да је Друштво настало као израз аутентичне научне иницијативе српских слависта, а не на таласу идеје о стварању „новог словенског покрета” у окриљу послератних идеолошких убеђења. Профил Друштва био је и остао филолошки, његова сврха није било организовање учешћа на московском конгресу 1948. године, јер је основано неколико недеља после његовог отказивања, а уз то, деловало је само на територији НР Србије, а не читаве ФНР Југославије.

Ова целина завршава се сагледавањем перспектива учешћа Славистичког друштва Србије у међународним научним пројектима. На основу досадашњег рада, истиче се да Друштво има солидну основу за рад на пројектима *Руски језик у контрастивној перспективи* и *Руска емиграција у словенском контексту*. Из перспективе бављења рецепцијом пољске књижевности и пољско-српском компаратистиком, аутор износи замисао и нешто ширег пројекта – *Словенски књижевни превод*. Кроз различите тематске блокове рад на том пројекту требало би да одговори на питања попут присуства дела светске књижевности у словенским књижевностима и културама посредством превода, на улогу словенских језика као језика посредника при превођењу дела светске књижевности, затим на различита питања историје превођења код словенских народа, превођења инословенских аутора у одређеним словенским срединама и улогу словенских песника и писаца као преводаца.

Трећа целина у потпуности је посвећена значајним догађајима и личностима из историје српске високошколске славистике из различитих периода. Стога не чуди што она започиње важним раскршћем – делатношћу Платона Андрејевича Кулаковског, првог наставника руског језика на новооснованој Катедри за руски језик Велике школе. Поред околности које су довеле до његовог именовања, у поглављу се посебно осврће и на рецепцију његовог дела о Вуку Караџићу у српској науци и јавности, али и на његов даљи рад у пољској академској и широј друштвеној средини.

Следеће раскршће на путу развоја српске високошколске славистике везује се за делатност Радована Кошутића, аутора првог уџбеника пољског језика код Срба, *Примера књижевног језика пољског*. Иако су се у том уџбенику књижевни текстови обрађивали у функцији савладавања језика, његов значај огледа се у томе да је омогућио довољно познавање језика да се појаве први преводи из пољске књижевности, а самим тим повећа интересовање за њено проучавање. Даљи развој наставе пољске књижевности сагледава се кроз делатност наставника на Катедри за славистику, почев од Крешимира Георгијевића, Ђорђа Живановића, преко Стојана Суботина, Мирослава Топића све до данашњих наставника.

На крају ове целине даје се и једно вредно сведочанство о сарадњи српских слависта с колегама из иностранства. Ради се о гостовању у Београду професора историје пољске књижевности са Варшавског универзитета Јузефа Голомбека. Поред чињеница из његове биографије, у овом поглављу (стр. 207–222) посредством преписке с Крешимиром Георгијевићем описују се сфере њихове сарадње и околности које су довеле до његовог гостовања у Београду. На основу штампе показује се које је предавање одржао на Коларчевом народном универзитету и износе претпоставке о могућим темама предавања за студенте славистике Београдског универзитета. Као додатак на крају поглавља се у целини наводи писмо Јузефа Голомбека упућено Крешимиру Георгијевићу.

Иако су раскршћа на путу развоја славистике представљена хронолошки обрнутим редоследом, пажљивим ишчитавањем ове књиге може се стећи јасан увид у развојне токове славистике као науке каква данас постоји. Познавање традиција и упоришта на којима она почива омогућава да се приступи решавању методолошких питања којима се аутор на почетку бави. Зато се може рећи да, поред значајног историјског сведочанства о дугом периоду развоја славистике, вредност ове књиге чини и то што пружа смернице млађим генерацијама, које су тек кренуле путем славистичких истраживања.

Стефан Д. Милошевић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
stefan.milosevic@fil.bg.ac.rs

ОМАЖ АНИ КРЕЧМЕР

*DIACHRONIE – ETHNOS – TRADITION: STUDIEN ZUR
SLAWISCHEN SPRACHGESCHICHTE FESTGABE
FÜR ANNA KRETSCHMER*

HER. JASMINA GRKOVIĆ-MAJOR, NATALIA B. KORINA,
STEFAN MICHAEL NEWERKLA, FEDOR B. POLJAKOV,
SVETLANA M. TOLSTAJA.

Brno: Tribun EU, 2020, 366.

Поводом 65. јубилеја истакнуте слависткиње Ане Кречмер, редовног професора руског и источнословенских језика на Институту за славистику Универзитета у Бечу, врсног познаваоца историје и граматике словенских језика, као и плодног истраживача у области славистичке лингвокултурологије и етнолингвистике, водећи слависти из целог света приложили су своје радове за зборник *Diachronie – Ethnos – Tradition: Studien zur slawischen Sprachgeschichte. Festgabe für Anna Kretschmer* (Дијахронија – Етнос – Традиција: Студије из историје словенских језика. У част Ане Кречмер).

Уредници овог изузетног по својој садржини зборника су: академик САНУ Јасмина Грковић-Мејџор, колеге Ане Кречмер са Универзитета у Бечу, професори Наталија Корина, Штефан Неверкла и Фјодор Пољаков, директор Института за славистику, као и Светлана Толстој, академик РАН и инострани члан САНУ.

У уводу, који потписују уредници, наведено је да су у зборнику заступљени радови из дијахронијске лингвистике и културне историје Слатије, који обухватају широки спектар проучавања различитих епоха и етноса, а долазе из земаља у којима се славистичким истраживањима традиционално придаје велики значај. Истовремено је истакнуто да је разноликост тема заступљених у зборнику одраз знања и самопрегорног вишедеценијског рада у тим областима „страственог истраживача“ Ане Кречмер.

Животни и академски пут Ане Кречмер, лаконишно изложен на неколико страница уводног текста, фасцинира богатством чињеница и несвакидашњих заокрета. Рођена у Казахстану, у породици интелектуалаца, жртва комунистичке репресије, долази на Московски државни универзитет „Ломоносов“ 1972. како би уписала славистичке студије. Иако је Московски универзитет *alma mater* Ане Кречмер, целокупна њена професионална каријера скоро од самог почетка везана је за немачко говорно подручје. Дипломирала је, докторирала и одбранила хабилитациону дисертацију на Универзитету у Бохуму, где је започела свој академски успон. Предавала је такође на универзитетима у Базелу и Билефелду, Ополу и Минску, боравила је као гостујући професор на бројним универзитетима света. Посебно је везана за Катедру теоријске лингвистике и славистике Белоруског државног универзитета у Минску, где предаје више од једне деценије, паралелно са сталним ангажовањем на Институту за славистику Универзитета у Бечу, који је једно време и предводила.

О самопожртвованом активном раду Ане Кречмер, истичу уредници, поред њених монографија и темелних научних студија, наступа на славистичким конгресима и бројним међународним скуповима, сведочи и низ међународних научних конференција које је Ана Кречмер организовала на Институту за славистику Универзитета у Бечу,

а чији резултати су објављени у неколико зборника препознатљиве серије *Philologica Slavica Vindobonensia*.

Зборник који представљамо пажњи поштованих читалаца *Славистике* садржи 24 рада на немачком, полском, руском и српском језику, разврстана у пет поглавља, која уједно представљају и основне сфере научног интересовања Ане Кречмер, мада се њена разнолика научна делатност свакако не може свести само на те области. Прво поглавље *Beiträge zur slawischen Ethnolinguistik* „Прилози словенској етнолингвистици“ отвара студија академика САНУ Александра Ломе, професора Универзитета у Београду, под насловом: “Ein Wort aus der Silberzeit Zur Bezeichnung des Silbers im Germanischen, Baltischen und Slavisch“ (Печ из сребрног доба за означавање сребра у германским, балтским и словенским језицима). У овом изузетно занимљивом раду аутор настоји да повеже фрагменте двеју слика света – научне и наивне или симболичке, у потрази за пореклом речи *сребро*. Фрагменти о којима је реч односе се на издвајање у праисторији већих временских периода – доба, која су захваљујући археологу Кристијану Томсену стекла називе у складу са степеном вештине обраде метала – од каменог, преко бронзаног до гвозденог, док је њихова симболичка периодизација, као што је познато, везана за Хесиодову поделу историје на златно, херојско, доба, сребрно, бакарно и гвоздено – у складу са моралном деградацијом човечанства. Иако ове периодизације, на први поглед, немају ништа заједничко, Александар Лома показује да се оне могу укрстити и кроз ту призму трага за етимоном германо-балтословенског назива за сребро, који се разликује од осталих индоевропских номинација овог метала и непознатог је порекла. Ова студија наставља ранија истраживања Александра Ломе у кључу његове хипотезе о заједничком пореклу старосрпског *себрь* и *сребар*¹, али доноси и обиље нових чињеница како из етимологије тако и из античке историје, што чини рад привлачним и за читаоце-нефилологе.

Следећа студија у зборнику припада професорки Универзитета Марија Складовска Кири у Лублину Станислави Њебжеговској Бартмињској. Њен текст „*Czerwone jabłuszko przekrojone na krzyż... Motyw dzielenia się i obdarowywania jabłkiem w tekstach polskiego folkloru*” (Црвена јабука, на крст сечена... Мотив размене и даривања јабуке у текстовима полског фолклора) у духу Лублинске етнолингвистичке школе разоткрива комплементарна симболичка значења јабуке (њеног брања, једења, даривања, додељивања, сечења) у узајамно повезаним тим симболом ситуацијама и обредима (изјављивања љубави, гатања, свадбе, Бадње вечери и сл.). Рад је богат примерима и подстиче на истраживање ове теме из контрастивног угла – у контексту симболике јабуке у словенским и несловенским културама, како би се могле испратити неке европске и шире универзалије, али и специфична значења тог симбола у словенској народној култури.

Управо у таквом контрастивном кључу написана је следећа студија «Об одном общеславянском фольклорном мотиве: повитуха принимает роды у чертей» (О једном општесловенском фолклорном мотиву: бабица порађа ђаволе), чији је аутор истакнути српски етнолингвиста, дописни члан САНУ Љубинко Раденковић. Пратећи основни сиче ове легенде од Севера Русије до Балкана, аутор издваја у њему неколико пропратних сичејних елемената и показује у којим се правцима разрађивао мотив, чија се суштина, очигледно, може интерпретирати с обзиром на комплексну у симболичком погледу ситуацију рађања и порађања. С те стране посебно је индикативан последњи издвојени сичејни елемент: „4) бабица отвара ћупове и спасава душе које су заробљене у њима“, који имплицира да се рађање или превођење из туђег у свој свет на симболичком нивоу може изједначити са спасењем душе.

Рад Светлане Толстој, водеће представнице Московске етнолингвистичке школе, руководиоца сектора за етнолингвистику и фолклор Института за славистику РАН, посвећен

¹ В.: Лома А. „Стрп. себрь, с.х. заст. с(р)ебар у општесловенском и индоевропском контексту“, *ЗМСС* 93, 2018: 9–47.

је историји развоја двеју занимљивих епистоларних формула у руском језику. Студија «*Ваша милост и моя худост*» (Ваша милост и моја маленкост) разоткрива порекло ословљавања са наглашеним поштовањем према адресату, али и самониподаштвањем адресанта, које је служило истој сврси. Ауторка прати путеве продирања ових етикетарних формула, широко заступљених у руској преписци, посебно у периоду од 15. до 18. века. Поред тога што илуструје занимљив пример из лексикализације категорије учтивости у руском језику, рад има и теоријску вредност. Ауторка показује на конкретном примеру како се именице из категорије *nomina qualitatis* трансформишу у *nomina personalis*, постепено прерастајући у етикетарне формуле.

Сарадници Светлане Толстој из Института славистике РАН Олга Белова и Владимир Петрухин разматрају порекло друге етикетарне формуле. У раду «*Будь здоров!* (Типология и география легендарного сюжета)» (На здравље! Типологија и географија легендарног сижеа) аутори истражују различите варијанте традиционалних мотива везаних за ситуацију кијања. Поливаријантност формуле се тумачи као доказ њеног посебног значаја у општесловенској култури.

Војцех Хлебда са Универзитета у Ополу у свом раду «К этнолингвистической интерпретации концепта Европа» (Ка етнолингвистичкој интерпретацији концепта Европа) разматра промене у структури стереотипа Европе с ослоном на *Аксиолошки лексикон Словена и њихових суседа* у 5 томова, који је сасвим недавно изашао из научне лабораторије Жежија Бартмињског (2015–2019). Аутор издваја десет основних обележја-дескриптора помоћу којих се најпотпуније може одредити обухват овог, како он наводи, позитивно обележеног у свести Словена концепта, у којем се, међутим, називу прве „пукотине“. Према ауторовом мишљењу, те пукотине се могу запазити у аксиолошком имицу стереотипа Европе код Пољака и Грка. Занимљиво би било дубље истражити у истом кључу „напрслине“ на позитивном имицу Европе у различитим словенским лингвокултурама.

Рад Наталије Корине, познате белоруске и словачке научнице чија су истраживања у области словенске фразеологије и етнолингвистике увек веома занимљива и подстицајна, насловљен је «Значение диахронического и ареального подходов во фразеологической этимологии» (Значај дијахроничког и ареалног приступа у фразеолошкој етимологији). У раду се разматра порекло два фразеологизма – белоруског *нілін* (*Пілін*) з *канпель*, који је подједнако заступљен и у пољској фразеологији, и руског *пускатъ пыль в глаза*, који се среће код многих словенских и несловенских народа. Ауторка с разлогом инсистира на томе да је покушај везивања порекла фразеологизма само за једну културу често погрешан и у суштини је условљен тенденцијом ка митологизацији те културе, што се успешно може спречити ареалним и етимолошким истраживањима. Дозволићу себи да приметим да би разматрању првог фразеологизма, управо с обзиром на ареални фактор, допринело узимање у обзир и адекватне украјинске изреке *як Омелько з конопель*. Украјинска грађа у овом случају могла би усмерити пажњу истраживача, који с ослоном на изворе настоји да етимологизује лично име *Пілін* (у пољск. варијанти *Filip*) као белоруско нар. *нілін* (зеп), и на фонетски фактор. У случају белоруске и пољске изреке огледа се тежња ка редупликацији гласовних група /лн/- /нл/, /лп/- /пл/ (*нілін* – *канпель*, *Filip* – *коноплі*), а у украјинском се гласовна игра називе у групама /комел’/-/копел’/ (*Омелько* – *конопель*).

Поглавље посвећено истраживањима етнолингвистичког усмерења обогато је и следећим инспиративним прилозима. Александар Мајоров са Бурјатског државног универзитета у Улан Удеу у раду «Языковой портрет носителя забайкальского идиолекта XVIII века. Фонетический аспект» (Језички портрет говорника забайкалског идиолекта из 18. века. Фонетски аспект) пише о фонетским особинама руског забайкалског говора из аспекта доприноса дијахроној лингвоперсонологији. Сарадница Института славистике РАН Јелена Узењева у раду «О языке болгар-мусульман Северной Греции»

(О језику Бугара-муслимана у Северној Грчкој) наставља своја истраживања у области трагања за идентитетом грчких Помака, с ослонцем на аутентично анкетирање које је она сама спровела међу говорницима овог некодификованог микројезика. Колеге са Института за сорабистику у Бауцену Томас Менцел, Јана Пиносова и Јана Шолцина пишу о лингвистичкој екологији из угла очувања лужичког језика “*Das sorbische Schulwesen in der Tschechoslowakei 1945—1950 als Beitrag zu Spracherhalt und Standardisierung des Sorbischen*“ (Образовање на лужичком у чехословачком школству 1945–1950. као допринос одржавању и стандардизацији лужичког језика).

Завршава поглавље занимљив лингвокултуролошки прилог Александре Плетњове са Института за руски језик РАН о помало заборављеном сталежу дојиља, које су у Русији 18–19. века, по мишљењу ауторке, представљале симболичку спону између руског племства и народа. У наслову рада је искоришћен стих В. Ходасевича «*Ее сосцы губами теребя...* – кормилица в дореволюционной России» (*Њене брадавице уснама пребирућу* – дојиља у Русији пре револуције).

Друго поглавље рецензираног зборника *Zur Überlieferungsgeschichte der Slavia Orthodoxa (Slavia Orthodoxa и њена историја)* доноси истраживања у области књижевних споменика, насталих у оном делу словенских земаља који су захваљујући Рикарду Пикију стекли општеприхваћени назив *Slavia Orthodoxa*. Поглавље отвара рад запаженог руског слависте-дијахроничара Романа Кривка, сарадника Института за славистику у Бечу. Вешти криптолог успева да размрси клупко заблуда и погрешних закључака својих претходника о декодирању старобугарских натписа из Крепченског манастира, један од којих, по речима аутора, представља „најстарији тачно датирани траг словенске писмености“ (датиран је 921. годином). Рад «К прочтению древнеболгарских надписей Крепченского наскального монастыря» (О декодирању старобугарских натписа из Крепченског манастира на стени) доноси аутентично читање оба ћирилична натписа који су пронађени у овом бугарском манастиру, као и важне закључке о језику којим су написани. Између осталог, аутор истиче да се у поменутом најстаријем натпису јавља први забележени у словенској писмености пример употребе слободног „акузатива тренутка“, који је употребљен у истом натпису заједно са распрострањенијим предлошким акузативом: *въ дѣн[ъ]* (на дан).

Италијански слависта Виторио Томелери са Универзитета у Мађерати, познат научној јавности по својим истраживањима црквенословенске химнографије и превода са латинског на руски језик из периода 15–16. века, посебно, по открићу раног Архангелског извода Донатове граматике у преводу на руски Дмитрија Герасимова, прилаже за зборник рад “*Zur Übersetzung des theologisch Unübersetzbaren: Dmitrij Gerasimov und das Filioque*“ (О превођењу теолошки непреводивог: Дмитриј Герасимов и филиокве), у којем наставља своје истраживање преводачке делатности Дмитрија Герасимова – значајне личности руске културе с краја 15. – почетка 16. века.

О преводима Светог писма на словенске језике у 16. веку, с ослонцем на богату грађу, пишу професорке Белоруског државног универзитета Ала Кожинова и Јелена Суркова. Њихова студија «*Библиейский перевод как диахронный. О переводах Книги Иова в Великом княжестве литовском (конец XV–XVI вв.)*» (Превод Библије из аспекта дијахроније. О преводима Књиге о Јову у Великој кнежевини Литванији (крај 15–16. в.)). доноси хронолошко истраживање првих превода Светог Писма на националне језике у ВКЛ: превода на старобелоруски Франциска Скарине из 1517–1519, двају превода на старополски језик – из 1563. и 1568–1572. (калвинистичка Радзивилова библија и Несвижска аријанска библија), као и превода Библије на староукрајински из 1581. (Острошка Библија). Ауторке прате на примеру превода тзв. тамних места из Књиге о Јову каквим су решењима прибегавали преводиоци настојећи да што верније дочарају језик оригинала, у складу са назорима свог времена, али и с ослонцем на претходна ауторитетна издања.

Јелена Руденко, професорка Белоруског државног универзитета, прилаже рад о повељама – споменицима на народном језику који су настајали на белоруском и украјинском тлу почев од 13. века. Студија «Ранние грамоты Юго-Западной Руси» (Ране повеље Јужно-Западне Руси) доноси опширни преглед околности у вези с историјом развоја двају источнословенских језика – белоруског и украјинског, који се у складу са традицијом у периоду од 14. до 17. века номинују недиференцирано – *проста мова*. Повеље које су настале на тлу Велике кнежевине Литваније представљене су као веома погодна грађа не само за проучавање специфичних црта ових двају језика у наведеном периоду, већ и за етносоцијалне дескрипције Белоруса и Украјинаца из тог доба.

Исидора Бјелаковић, професорка Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду, приложила је за зборник текст „О фонолошкој структури ћириличних докумената националног Архива у Сегедину (1711–1750)“, који доноси нова сазнања о лексичком богатству српског језика из раног 18. века у оном делу српске преводне литературе који припада апокрифима. Као наставак овог текста у зборнику следи препис *Повести о плачу пророка Јеремије и плењењу Јерусалима* (1326), који је за зборник сачинио, према два српска преписа из Народне библиотеке у Бечу, српски медијевиста Томислав Ж. Јовановић, професор Филолошког факултета Универзитета у Београду.

Закључно поглавље зборника *Kulturelle Institutionen, Grenzüberschreitungen, Migrationen* (Установе културе, превазилажење граница, миграције) садржи седам радова истакнутих слависта – проучавалаца историје књижевности и славистике као научне дисциплине, врских познавалаца историје руске емиграције. Међу њима су професор Института за славистику Универзитета у Бечу и Универзитета у Клагенфурту, инострани члан САНУ Герхард Невекловски, који је приложио веома значајан рад за разумевање улоге двојице великих бечких научника – утемељивача савремене научне славистике: “Коритарс wissenschaftliche Ansichten und Franz Miklosich” (Научни назори Копитара и Франц Миклошић), и његов колега са Универзитета у Бечу, професор Штефан Невекла са радом “Das irische Geschlecht O’Reilly und seine Verbindungen zu Österreich und Russland: Von Noahs Sohn Jafet bis zum russischen Nationaldichter Puškin” (Ирска породица О’Рајли и њене везе с Аустријом и Русијом: од Ноја и Јафета до руског националног песника Пушкина).

Александар Кравецки са Института за руски језик РАН у тексту «Кулинария и социальное дисциплинирование: проект Елены Молоховец» износи занимљиве чињенице о популарној крајем 19. – почетком 20. века књизи кулинарских рецепата *Подарок молодым хозяйкам* (Поклон младим домаћицама), о снажним порукама које је ова књига садржавала у погледу васпитавања хришћанске породице, али и о самој неправедно заборављеној ауторки ове чувене књиге, која је доживела 26 издања, а после револуције је стекла репутацију симбола Русије какве више нема.

Андреј Устинов, професор Универзитета Станфорд у Калифорнији, аутор фундаменталних издања о историји руске културе 20. века, који предводи издавачку кућу *Aquilon Books*, прилаже текст ««Новый Жюль Верн» Мстислава Добужинского» – о руском и литванском сликару и позоришном декоратору и његовим мемоарима, у којима „Наутилус“ Жила Верна заузима посебно место.

Ане Хулч са Института за славистику Универзитета у Бечу доноси прилог “Akatorščina. Dichotomien in Saša Sokolovs *Škola dlja durakov*” (Акатовштина. Дихотомија у *Школи за будале* Саше Соколова) о мотиву подвајања личности у надреалистичком роману Саше Соколова *Школа за будале* (1973).

Прилог Марине Сорокине из Дома руске дијаспоре „Александар Солжењин“ у Москви «Словацког путовања Романа Јакобсона и Иље Еренбурга (1928)» (Словачко путовање Романа Јакобсона и Иље Еренбурга из 1928), наставља тему којој је, имеђу осталог, посвећен рад исте ауторке, објављен у претходном броју часописи-

са *Славистика*², те пише о активностима Јакобсона у својству дипломате, чиновника совјетске мисије у Словачкој крајем двадесетих година 20. века. Ауторка свом истраживању прилаже опширан Јакобсонов извештај са путовања по Словачкој из Архиве спољне политике Министарства иностраних послова РФ, која је однедавна постала доступна истраживачима.

Крај зборника је овећан радом професора Фјодора Пољакова, директора Института за славистику Универзитета у Бечу, под насловом «У истоков русской церковной жизни в Белграде: Автобиографическое свидетельство Петра Беловидова (1933)» (На извори-ма руског црквеног живота у Београду: Аутобиографско сведочанство Петра Беловидова (1933)). Рад представља комплексно истраживање животног пута првог протојереја цркве Свете Тројице у Београду, познате свим Београђанима као Руска црква на Ташмајдану. Пољаков је сачинио чудесно ткање од штурих чињеница, сачуваних о првом настојнику Светотројицког храма, који постоји у Београду од 1924. године. Реконструкцији емигрантског периода у животу Беловидова, као и оног пре емиграције, посебно допринеси писмо Петра Беловидова баронеси Врангел, удовици генерала Врангела, која му се обратила са молбом да пошаље чињенице о свом животу за њен пројекат под условним називом Архив руске емиграције. Пољаков наводи то писмо у целини.

Текст Фјодора Пољакова из историје руске емиграције у Београду на неки начин повезује сфере интересовања Ане Кречмер са чињеницама из њене биографије. У њему су испреплетени, као и у њеном животу, судбина руских интелектуалаца у 20. веку, научно интересовање за српску и руску културу, настојање да поглед у будућност допринесе расветљавању насушних питања савремености, љубав према традицији, која се најбоље огледа у речима.

На крају остаје само да се придружимо приређивачима зборника у њиховим најлепшим жељама слављеници, добро познатој српској научној јавности по темeljним истраживањима српског језика и његових старих споменика, и ускликнемо заједно с њима: *Живела нам, драга Ана, сто година!*

Уваженим читаоцима *Славистике* најсрдачније препоручујем рецензирани зборник за помно читање и проучавање.

Људмила Поповић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

² Сорокина М., «Большая славистика и большая политика: Роман Якобсон (1896–1982) и Королевство сербов, хорватов и словенцев», *Славистика* 24/1, 2020: 19–35.

*ЈЕЛКА МАТИЈАШЕВИЋ, ДЕРИВАТОЛОШКО-ЛЕКСИКОЛОШКА
ИСТРАЖИВАЊА РУСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА.
УР. ВЕРА ВАСИЋ И МАРИЈА СТЕФАНОВИЋ.*

Нови Сад: Филозофски факултет, 2019, 718.

Сваки зборник који садржи целокупан научни опус једног универзитетског професора сам по себи заслужује пажњу стручне јавности, нарочито ако је, као што то је случај са зборником *Дериватолошко-лексиколошка истраживања руског и српског језика*, он посвећен научнику који је у својој средини у много чему био први или међу првима. А проф. др Јелка Матијашевић је била управо то: ванредни русиста, морфолог, дериватолог и лексиколог који је српској и југословенској лингвистици, својим неуморним научним самопрегалаштвом, приближавао, а неретко и откривао, различите теорије и методолошке приступе у русистици, пре свега у изучавању творбе речи, али и у другим њеним дисциплинама.

У редовима који следе покушаћемо да сажето представимо садржај овог обимног издања (718 страница), које чини 58 чланака, писаних на српском и руском језику, објављиваних у временском распону од 45 година (1970–2015) и хронолошки наведених. С обзиром на број радова датих у Зборнику, сматрамо да ће и само навођење њихових наслова, које смо за ову прилику условно разврстали по различитим лингвистичким дисциплинама, бити довољно илустративно за упознавање читалаца са садржајем Зборника.

На самом почетку Зборника налази се научна апаратура уобичајена за овакву врсту издања: садржај (5–8. стр.), предговор уредница (9–12. стр.) те целокупна библиографија проф. др Ј. Матијашевић, праћена списком научноистраживачких пројеката на којима је учествовала (15–23. стр.).

Када су пак у питању сами радови, већ и из само површног увида у њих лако се да закључити зашто је издање које је данас пред нама понело свој назив. Наиме, професорка Матијашевић у свом научном раду имала је две фокалне области, уско повезане: дериватологију у свим њеним различитим појавним облицима, не само афиксалну деривацију него и семантичку, те лексикологију. Ипак, број и хронологија њених радова јасно казују то да је проф. Ј. Матијашевић превасходно била дериватолог, и то један од оних који су доприносили коначном осамостаљивању те гране језикословља у нас, те да управо проучавање творбе речи несумњиво уоквирује и обележава њен стручни опус. О томе, уосталом, сведоче и следећи наслови: *Суфикс -ка у руском језику и његови еквиваленти у српскохрватском* (1970), *Неки руски творбени типови и њихови српскохрватски еквиваленти* (1970–1971), *Грађење именица у језику романа Константина Симонова Другови по оружју* (1972), *Семантичка деривација у њеном односу према морфолошкој деривацији и семантичка реконструкција* (1980), *О једном опитесловенском типу грађења речи* (1981), *Метафоризација као средство номинације (на материјалу руског и српскохрватског језика)* (1986), *Лексико-семантичко образование имен существителних в русском и сербохрватском језиках* ([1986] (1988)), *Из проблематике именица типа *potina agentis** (1986), *Око неких питања у творби речи* (1987), *Творбене и семантичке новине у руској лексици* (1988), *Моделу у творби речи и развитак језика* (1991), *Новейшие тенденции в словообразовании русского языка* (1992), *Агентивно-творбени модели у руском и српском* (1993), *Агентивност и номинација (аналитички агенс)*

(1994), *Транспозиција у систему агентивних средстава руског и српског језика* (1994), *Пресецање поља агентивности и поља експресије руског и српског језика на творбеном нивоу (квалификативи)* (1995), *Деривациони модели као аксиолошка средства* (1998), *О аксиолошким параметрима у деривацији* (1999), *Семантичка структура оценки деривативов в русском и сербском языках* (1999), *Дериватологија данас* (2000), *Деривација и типови значења оцене* (2000), *Деривационные процессы в славянских языках конца XX столетия* (2000), *Префиксација и двовидност глагола* (2000), *Афиксоиди и морфемизација* (2002), *Контрастивно проучавање руског и српског језика у домену дериватологије: стање и перспективе* (2003), *Творбене новине у руском и српском језику с почетка 20. и почетка 21. века: социолонгвистички аспект* (2004), *Конвергентные явления в области словообразования русского и сербского языков* (2006), *Етнокултурне особености у грађењу речи руског и српског језика* (2006), *Интерфикси у руској и српској творбеној терминологији* (2007), *Реч са творбеног аспекта* (2007), *Циркумфикс као творбени формант* (2009), *Типови међујезичких еквивалената (на материјалу руских и српских именичких деминутива)* (2012), *Творбени механизам у функцији адаптације позајмљене лексике* (2014), *Једна оцена која и данас стоји* (2014), *Дериватолошке теорије Ј. А. Земске и Ј. С. Кубрјакове* (2015).

Из горњег списка види се да је професорка пажњу посвећивала различитим дериватолошким феноменима, у којима се ипак као какви стожери издвајају, и данас као и у време настанка чланака, веома актуелно значење агентивности, семантичка деривација, употреба деривационих средстава као аксиолошких маркера те питање статуса појединих творбених форманата. Осим тога, како (и) овде јасно видимо, проф. Матијашевић никада није пропуштала прилику да упозна нашу лингвистичку јавност с најактуелнијим дешавањима у, пре свега, совјетској русистици.

Лексиколошкој проблематици пак (али, наравно, не само њој) посвећени су следећи радови: *О синонимији и синонимима* (1982), *Еуфемизми и синонимија* (1983), *Хомонимија или полисемија (на примеру руских и српскохрватских енантисемичних лексема)* (1989), *Словенске речи као стране речи у српском језику* (1996), *Осврт на русизме послератних година* (1996), *Из семантике глагола руског и српског језика (оцена у говорном чину)* (1997), *Лексические средства выражения оценки в русском и сербском языках* (1997), *Зоонимы в лексикологическом аспекте* (1998), *Из проблематике лексичко-семантичке спојивости у руском и српском језику (на примеру речи субјективне оцене)* (2002).

С претходним двема скупинама радова, и самим блиско повезаним, тесно су везани следећи чланци, које бисмо одредили као морфолошке: *О норми и варијантама у руском језику на морфолошкој разини* (1978), *Структурно-семантичке компоненте категорије рода именица које означавају млада бића у руском и српскохрватском језику (са типолошког аспекта)* (1981), *О природи префикса код глагола кретања у руском и српскохрватском језику* (1985), *Конвергентне појаве у области морфологије руског и српског језика* (1995).

Конечно, да бисмо избегли непотребну атомизацију, преостале радове из Зборника можемо навести заједно (*Бјелински о руском књижевном језику* (1974), *Вуков фонетски запис руских народних песама* (1988), *Вуков Рјечник као извор грађе за социолонгвистичка проучавања* (1988), *Компаративна проучавања Радосава Бошковића* ([1988] (1989)), *Грамматика в обучении иностранным языкам в университете* (1991), *Социолонгвистички приступ проучавања језика* (1990), *Фолклорна грађа у двојезичним речницима* (1995), *Контрастивни метод и функционални аспект језика* (1996), *Конфронтационо проучавање руског и српскохрватског језика на Одсеку за славистику* (2007), *Учебник „Руски у 100 лекција“ (автори: Лидија Шпис и Босилка Гавела) в изучении русского языка в Сербии* (2012)), иако се и међу њима могу учити поједине повезнице, које би нам дале за право да и овде одредимо неколике подгрупе, пре свега ону посвећену настави руског језика као страног, којом се проф. Матијашевић бавила и као

наставник на Филозофском факултету у Новом Саду, те, назовимо је тако, ону етнолингвистичку, којом је професорка на неки начин наставила стазом коју је утро њен славни земљак Јадранин – велики Вук.

Ваља приметити и то да је радовима обједињеним Зборником – увериће се свако ко им се посвети – без обзира на њихов број и разноврсност, заједнички истраживачев приступ предмету свог истраживања, онај који се да наћи само код ваљаних проучававаца два језика. Наиме, неретко критички комуницирајући с тада најактуелнијом русистичком и србистичком литературом, професорка Матијашевић непрестано упоређује и контрастира податке до којих долази, при чему користи разноврсне и многобројне изворе (међу оним цитираним и коришћеним у радовима, наведеним на крају Зборника (675–717. стр.), налази се чак 86 речника и 13 приручника!), да би ишла од општег ка појединачном, од дескрипције до експланације и обратно.

Осим тога, после упознавања с опусом проф. Ј. Матијашевић, још једном смо се уверили у оно што смо знали из личних контаката с њом: професорка, иако русиста, српски језик никада није остављала по страни. Напротив, бавећи се руским, истовремено се посвећивала свом матерњем језику, веома вешто поредећи и супротстављајући различите језичке феномене у та два блиска али ипак, како смо видели из професоркиног дела, инспиративно различита језика. Такође, оно што треба истаћи као посебну вредност радова датих у Зборнику јесте језик којим су написани: он, како то неретко уме бити у научном дискурсу, није сам себи сврха и циљ, средство самопромоције и несвесни показатељ псеудонаучности, већ веома прозиран, питањем и жив идиом, у коме се не огледа само професорка као научник који суверено влада својом материјом, нити она као прави методичар који зна како се обратити своје читаоцу, већ и професорка као, потврдиће сви који су је лично знали, изванредан човек.

Имајући све горе наведено у виду, можемо закључити да је зборник *Дериватолошко-лексиколошка истраживања руског и српског језика* значајан на барем две равни, од којих једна не уступа другој: људској и стручној. Наиме, он, с једне стране, представља одуживање дуга не само његових уредница већ и свих нас из струке према проф. др Јелки Матијашевић, тихој и скромној жени која је својим радом као и топлим односом према другима задужила своје колеге, Филозофски факултет, али и новосадску и српску русистику и славистику. С друге стране, и никако мање важно, Зборник представља и најбољу прилику да шири стручна јавност – не само она заинтересована за дериватологију и лексикологију – коначно на једном месту добије прикупљено целокупно дело овог врсног научника, што је нарочито значајно с обзиром на чињеницу да немали број ових радова, из различитих и посве нелингвистичких разлога, досад није ни био доступан корисницима библиотечких фондова. Поврх тога, због органске повезаности већине његових радова, овај зборник можемо посматрати и као својеврсну монографију која представља обавезно штиво за све дериватологе и лексикологе, затим као драгоцен појмовник с читавим низом и данас актуелних, понекад и још увек мање познатих, дериватолошких и лексиколошких термина (али не само њих) и веома богатим списком литературе (чак 551 јединица не рачунајући речнике и приручнике!), те, зашто да не, још један доказ професоркине тврдње да је језик заиста „жив као и сам живог” (Матијашевић 2019: 25).

Нови Сад, 10. март 2020.

Милан Ајџановић
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику
ajdzanovic@ff.uns.ac.rs

ЗБОРНИК ПОСВЕЋЕН ВАЦЛАВУ ШТЕПАНЕКУ

OD MORAVSKÝCH LUK K BALKÁNSKÝM HORÁM. VÁCLAVU
ŠTĚPÁNKOVI K ŠEDESÁTINÁM. ED. PETR STEHLÍK.

Brno: Matice moravská, Ústav slavistiky, Historický ústav Filozofické fakulty
Masarykovy univerzity, 2019, 446.

Зборник *Од моравских ливада до балканских планина. У част шездесетог рођендана Вацлава Штепанека* (Od moravských luk k balkánským horám. Václavu Štěpánkovi k šedesátinám) представља својеврсни омаж Вацлаву Штепанеку, чешком историчару, слависти и свестраном балканологу. Доцент Института за славистику Филозофског факултета Масариковог универзитета у Брну, Вацлав Штепанек је 2003. године био добитник почасног признања Славистичког друштва Србије за изузетне резултате постигнуте на пољу подучавања словенских језика и књижевности, као и за изванредну активност у оквирима Славистичког друштва, а 2013. године је постао почасни члан Славистичког друштва Србије.

Вацлав Штепанек се родио 31. јула 1959. године. Након гимназије уписао се на студије руског и бугарског језика на Филозофском факултету Универзитета Јана Евангелисте Пуркиње (Filozofická fakulta Univerzity Jana Evangelisty Purkyně) у Брну. Према речима Ладислава Хлатког (Ladislav Hladký), једну од најважнијих улога у формирању научног пута В. Штепанека имао је професор Иван Доровски (Ivan Dorovský), истакнути чешки слависта и балканолог за кога је познато да у свом научном раду комбинује више научних дисциплина – науку о књижевности, лингвистику, историографију, етнологију, фолклористику и др. Из рада „*Mnoga ljeta*“ *једном необичном човеку*) Либора Јана, сазнајемо да је Вацлав Штепанек завршио студије 1983. године, након чега је радио као уредник часописа *Věda a život* (*Наука и живот*) од 1986. до 1991. године, затим као секретар уредништва од 1991. до 1994. године у дневном листу *Lidová demokracie* (*Народна демократија*), где је директно могао утицати на садржај новина које су се бавиле пре свега културном историјом Моравске. Од 1994. године постаје главни уредник *Часописа за заштиту природе Вероника* (*Časopis pro ochranu přírody a krajiny Veronica*), који се бави темама сеоских обрадивих површина, експлоатацијом планинских ливада, описом и улогом водотока и историјских путева, и сл. У свом чланку *Václav Štěpánek a Balkán: několik poznámek k životní jubileji* (*Вацлав Штепанек и Балкан: неколико бележака о једном животном јубилеју*), Ладислав Хлатки истиче да је златно доба његовог уредништва и новинарства било крајем осамдесетих и у првој половини деведесетих година прошлог века, када је у својим новинарским репортажама извештавао о националним конфликтима између Срба и Хрвата у бившој Југославији. На Балкан је Вацлав Штепанек први пут отпутовао 1986. године, у Бугарску, затим и у Црну Гору, трагајући за оним што га је за моравски део Чешке највише везивало – очувана природа, стара села, традиционални начин живота, фолклор и историја која се крије у споменицима и успоменама староседелаца. Период који је дакако додатно утврдио славистичку и балканистичку оријентацију В. Штепанека јесте његов рад на Филолошком факултету Универзитета у Београду од 1996. до 2002. године, на позицији лектора за чешки језик. Током тих година интересовао се за чешку мањину у Србији, организовао је предавања у њиховим

центрима, обезбеђивао књиге, промовисао студије у Чешкој, организовао и наступање фолклорних ансамбала, што је постепено довело до дефинисања веома важне области његовог изучавања – историје учешћа чешког народа у колонизацији хабзбуршке војне границе. Такође је у то време написао и мноштво чланака који се баве проблематиком чешко-српских, тј. чешко-јужнословенских односа. Из периода боравка у Србији значајно је и његово ангажовање за обнову сарадње Матице српске и Матице моравске, успостављањем контакта између сада већ нажалост преминулих професора, председника ових двају Матица – Божидара Ковачека и Јана Јанака (Jan Janák). Павел Крејчи (Pavel Krejčí) у свом чланку *Václav Štěpánek a jeho pedagogické působení na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity* (Вацлав Штепанек и његов педагошки рад на Филозофском факултету Масариковог универзитета) детаљно описује каријеру Вацлава Штепанека на Масариковом универзитету у Брну, од 2001. године када је од професора Ивана Раева преузео предмет бугарска књижевност, па све до данас. Према речима Павела Крејчија, о томе да је његова личност цењена не само од стране студената, него и у оквиру читавог факултета сведочи и то да је 2018. године изабран за председника Академског сената Филозофског факултета Масариковог универзитета, као и то да је исте године изабран за једног од двоје заменика управника Института за славистику Филозофског факултета Масариковог универзитета.

Зборник радова који је предмет овог приказа, припремио је у част шездесетог рођендана В. Штепанека Петр Стехлик (Petr Stehlík) у сарадњи са Либором Јаном и Ладиславом Хлатким. Издавач је Матица моравска у сарадњи са Институтом за славистику и Институтом за историју Филозофског факултета Масариковог универзитета у Брну, 2019. године, а рецензенти су доц. др Мирослав Валка (Miroslav Válka) и доц. др Звонко Танески. Зборник представља укупно 35 радова на чешком, српском и словачком језику. Три уводна прилога, у делу *Laudatio*, која су написали Либор Јан, Ладислав Хлатки и Павел Крејчи, верно осликавају и приближавају читаоцима животни пут, научни профил и педагошки рад Вацлава Штепанека. Језгро књиге чине 32 чланка груписана у пет тематских целина, а које се односе на области којима се јубилант бави у свом научном раду: *Češi a Balkán* (Чеси и Балкан), *Národnostní menšiny* (Националне мањине), *Etnologie* (Етнологија), *Literatura a výtvarné umění* (Књижевност и ликовна уметност) и *Dějiny* (Историја).

У првом поглављу *Чеси и Балкан* можемо пронаћи радове који се баве тематиком односа знаменитих Чеха према Балкану и осликавањем културно-политичких дешавања од стране чешких медија, као и представљањем чешко-српских и чешко-бугарских односа. У чланку *Последња посета Едварда Бенеша Београду (април 1937.)*, Мира Радојевић описује последњу посету дугогодишњег министра спољних послова и председника Републике Чехословачке Краљевини Југославији априла 1937. године. Циљ посете је био покушај да се југословенски председник владе и министар спољних послова Милан Стојадиновић одврати од све ближе сарадње са Италијом и Немачком, у корист војног савеза чија сврха је била да осигура заједничку одбрану свих земаља Мале Антанте. У овом поглављу налазимо и чланак Марцела Черног (Marcel Černý) о Владимиру Сису (Vladimír Sís), познатом чешком новинару и писцу, и његовим првим годинама проведеним на Балкану у међуратном периоду. Упознајемо се и са дипломатском мисијом Јарослава Липе (Jaroslav Lípa) у Југославији током Другог светског рата, као и са тиме како су чешки медији попут *MF Dnes*, *Právo*, *Literární noviny*, *Český rozhlas*, *Česká televize* и др., испратили процес Радована Караџића у Хашком трибуналу од 2012. до 2019. године.

Поглавље које следи носи назив *Националне мањине* и обједињује радове који се баве не само животом чешке мањине на Балкану, већ и етностереотипом бугарског народа који је насељавао земље Средње Европе од краја 19. до половине 20. века – о чему говори Владимир Пенчев, или пак анализом односа политичке и социјалне репрезентације хрватске мањине у јужној Моравској, кроз анализе споменика подигнутих у част годи-

шњице првих насељавања и сећања на првобитне досељенике – што проналазимо у раду Томаша Дворжака (Tomáš Dvořák). Чланак Елене Крејчове (Elena Krejčová) *Тирило и Методије и Великоморавска мисија из угла бугарске мањине у Чешкој* представља проблематику савременог култа светих Тирила и Методија и њихове рефлексије у периодици бугарске мањине у Чешкој. Језичка анализа изучаваних текстова у овом раду прати стварање језичке слике солунске браће Тирила и Методија, стварање словенског писма и празника словенске писмености. Последњи текст овог поглавља је чланак Јане Поспишилове (Jana Pospíšilová), који се бави чешком мањином у Банату, у селу Крушчица. Текст се позива на досадашњу стручну литературу, као и на исходе етнолошких истраживања, а обухвата и анализу делова аутобиографије Барушке Ханове, која у својим рукописима представља живот на селу половином 20. века. Ту можемо пронаћи описе менталитета, моралних вредности, личног идентитета и „женског света” ауторке аутобиографије. Јана Поспишилова истиче и значај Вацлава Штепанека као једног од водећих личности у изучавању банатских Чеха.

Поглавље *Етнологија*, које представља трећу тематску целину овог зборника, почиње чланком Хелене Бочкове (Helena Vočková) која у свом раду настоји да дефинише елементарне облике свакодневног живота на Балкану и да објасни њихов културни развој у корелацији са академским терминима културни прогрес, регрес и ретардација. Израз елементарни културни облици евоцира идеју нечег првобитног, примарног, основног и у појединим случајевима заосталог. Хелена Бочкова описује у каквим окружењима су се појављивали поменути елементарни облици и истиче дихотомију села и разуђеног планинског насеља. Наглашава да су тип насеља, породице и начин прехране били променљиви, те да су на пример планинска села могла прерасти у градове, а једна изолована породица током пар генерација могла је прерасти у велику задругу, или потпуно нестати. Начини обезбеђивања егзистенције су се кретали између сточарства и земљорадње, а све то условљавало је културни прогрес или регрес балканског становништва. У овом поглављу даље наилазимо на чланак Габриеле Фаткове (Gabriela Fatková), који се бави изучавањем разгледница из прве половине 20. века, на којима је доминантни мотив пастира окруженог кршевитим балканским планинама. Праћењем мотива пастира можемо испратити формирање слике Балканског региона као изолованог и архаичног у свести становника Средње Европе, јер како ауторка истиче, фотографија је често већ осмишљена у глави фотографа и тражи своје остварење у реалном свету. У овом поглављу у преосталим чланцима проналазимо информације о економији Балканских простора, пре свега Македоније, која се до Првог светског рата превасходно ослањала на земљорадњу, о чему пише Барбора Навратилова Махова (Barbora Navrátilová Machová), као и информације о изградњи винских подрума у чешкој области Velké Bílovice, локалитет Belegrady, ауторке Јитке Матушкове (Jitka Matuszková).

У поглављу *Књижевност и ликовна уметност*, у свом чланку *Centra a periferie v balkánsko-podunajsko-pontském prostoru (Центри и периферије у балканско-подоунавско-понтском простору)* Иван Доровски наводи да је потребно да се етнографско-фолклористичка и лингвистичка славистика врате основним методолошким поступцима, онима које су користили славистички великани Јозеф Добровски, Јернеј Копитар, Павел Јозеф Шафарик, Фрањо Миклошич, Ватрослав Јагић, Константин Јиречек и многи други, како би се у коренима науке пронашао нови импулс будућности. Он издваја најактуелније теме савремене славистике и упозорава на значајну улогу домаћих и иностраних културних центара у развоју друштва, представља балкански модел света и препоручује проучавање међусобног односа балканског, карпатско-балканског и понтског ареала. Према његовим речима, најактуелније теме савремене књижевне компаративистике су специјална међукултурна и културна друштва уопште, интердисциплинарно поимање славистике и ареална изучавања различитих облика литерарних процеса, као и упоредна истраживања књижевности и језичке културе националних заједница које су историјски,

географски и народно блиске. Та језичка блискост и свест о јединству је у 19. веку многе српске, бугарске или македонске културне представнике наводила да признају Русију или Украјину као инострани културни центар који ће послужити за формирање властитих културних модела. Код Срба, Бугара, Албанаца, Грка и Македонаца, првобитно су настали инострани културни центри, а тек након националне или политичке самосталности су могли настати домаћи културни центри. Даље следи чланак Ива Поспишила (Ivo Pospíšil), у коме се испитује однос науке о књижевности и историје. Угледни професор наводи да би филологија и „краљица свих наука”, како се понекад историја назива, морале ићи руку под руку, јер чине комплементарну целину у којој једна без друге бивају непотпуне. У овом поглављу се налази и студија Петра Стехлика која има за циљ да пружи преглед црногорске књижевности и именује њене специфичне особине. Аутор представља неколико прекретница које илуструју значај црногорске књижевне баштине и савремене црногорске књижевности у ширем јужнословенском контексту. У овом поглављу проналазимо и анализу романа *Анђео атентата* аутора Светислава Басаре, у коме је главна тема осликавање Јужних Словена, преваходно Срба, у раздобљима пре, током и након Првог светског рата, аутора Павела Пилха (Pavel Pilch). Затим ту је и рад Михаеле Шаткове (Michaela Šátková) о примени елемената постмодернизма у *Кораљним вратима* Павла Павличића, чији главни циљ је да представи Павличићеву књигу и испита њене постмодерне елементе и оно што они симболизују. Проналазимо и анализу представе о Косову у путописима Андреја Лабата ауторке Зузане Чижикове, као и чланак о путописном „осликавању” Балкана кистовима и записима чешких сликара Јарослава Чермака и Лудвика Кубе ауторке Александре Корде Петровић.

У последњем, петом поглављу, које носи назив *Историја* налазимо чланке *О српској језичкој политици током два века државности Србије* Далибора Соколовића, *О мостовима европске историографије у светлу бугарског итинерарија кнеза Ростислава Михаиловића Ђуре Хардија*, као и радове Милоша Луковића, Мароша Мелихарека (Maroš Melichárek), Бориса Московича и Онджеја Жиле (Ondřej Žíla), чије теме су издвојени историјски проблеми који се односе на период Берлинског конгреса, Југославије у Титово време, као и у пост-титовском периоду. Овде посебно издвајамо рад Мирослава Коубе (Miroslav Kouba) „*Hlášení o zpoždění: vlak EC Skopje – Sofie bude opožděn!*“: *Symbolické role železnice v sémiotické interpretaci bulharsko-makedonských vztahů* („*Оглашавање кашњења: воз ЕЦ Скопје – Софија ће каснути!*“: *симболична улога железница у семиотичкој интерпретацији бугарско-македонских односа*) због интересантног приступа сложеној теми.

Из претходног приказа централног дела зборника *Од моравских ливада до балканских планина* видимо да међу ауторима које смо навели, али и онима које нисмо, можемо пронаћи чешке, српске, словачке и бугарске научнике, са којима је Вацлав Штепанек током своје каријере сарађивао или још увек сарађује, имена реномираних научника, филолога, неколико етнолога и чак једног еколога. Сва та имена пријатеља, колега и студената В. Штепанека, како из родне земље, тако и из иностранства, са којима је он у неком тренутку свог академског пута сарађивао, говоре о свестраности јубиланта, а то потврђује и његова опсежна библиографија радова, коју је лично саставио и која је приложена на крају овог зборника.

Наташа Кесеровић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
natasa.keserovic.nk@gmail.com

*ЈАСМИНА МОСКОВЉЕВИЋ ПОПОВИЋ, КОРЕЛАТИВНЕ
КОНСТРУКЦИЈЕ. ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ АНАЛИЗЕ.*

Београд: Филолошки факултет, 2018, 204.

Научна монографија Ј. Московљевић Поповић веома темељно разматра питање корелативних конструкција. Састоји се од пет поглавља (1. уводни део, 2. поглавље о корелативним конструкцијама у англосаксонској, француској и словенској лингвистици, 3. поглавље о корелативним конструкцијама у јужнословенској лингвистици, 4. поглавље о корелативним конструкцијама у савременој лингвистичкој теорији, 5. поглавље које нуди модел анализе реченица с корелативном конструкцијом у српском језику и 6. закључно поглавље).

У уводном делу ауторка на примерима из српског језика илуструје које су се све конструкције сматрале корелативним у најразличитијој литератури, па ће се стога и у њеном истраживању појавити. У потрази за значењем датог појма ауторка даје преглед дефиниција у јужнословенској, словенској, англосаксонској и француској референтној литератури и долази до закључка да не постоји сагласност приликом детерминације појма лингвистичке корелације. У чињеници да су корелативне конструкције присутне у најразличитијим светским језицима, као и у њиховом значајном месту у хипотакси српског језика, ауторка налази аргументе за своје интересовање за дато поље истраживања.

Друго поглавље даје изузетно исцрпан преглед проучавања датих конструкција у англосаксонској и француској синтаксичкој традицији, с једне стране, а онда и у словенској лингвистици, са друге. Релевантна англосаксонска литература, према увиду ауторке, посвећује малу пажњу датим конструкцијама због њене ретке употребе у савременом енглеском језику, с једне стране, а са друге, разматра их као структурни варијетет кореспондентних реченица без корелативне конструкције.

Анализа меродавне француске граматике (М. Гревиса и А. Госа), која велику пажњу посвећује корелативним конструкцијама, суочава нас већ са суштинским проблемима односа релативних, адвербијалних и корелативних реченица међусобно, као и са, испоставља се, честом недоследношћу изабраних приступа.

Корелативним конструкцијама се највећа пажња поклања у граматицима словенских језика, како примећује ауторка, наравно, на првом месту због заступљености датих конструкција у тим језицима. Сходно томе, и ауторка више од двадесет страна посвећује анализи реномираних граматика (највише руских, али и пољских и чешких) и њихових приступа датом феномену. Разматрајући класификације зависнослужених реченица руских синтаксичара (Белошопкове, Крјучкова и Максимова, Рудњева), ауторка показује које је место у овим граматицима издвајано за корелативне конструкције и долази до закључка о недоследној примени принципа постављеног у основу описа (рецимо, С. Крјучков и Л. Максимов, иако далеко већи значај од В. Белошопкове придају подели на корелативне и некорелативне зависнослужене реченице, кад су у питању условни зависни односи, не уочавају корелацију, већ говоре о двојном везнику).

Чињеница да су корелативне конструкције присутне унутар малтене сваког типа зависнослужених реченица у српском (хрватском) језику допринела је изузетном интересовању јужнословенских лингвиста за дато питање. Ауторка у трећем поглављу даје више него темељан преглед аутора и истраживања која третирају ову област од средине 19. века до данас. Питањима назначеним у 19. веку јужнословенски лингви-

сти 20. века настављају да се баве продубљујући их. Ј. Московљевић Поповић долази до закључка да се постепено кристалишу два значајна становишта кад су корелативне конструкције у питању. Прво им приступа као делу релативних реченица, а друго, руководећи се функционалним и семантичким критеријумима, издваја типове зависнослужених реченица према значењу. Посебну пажњу она поклања, наравно, и запажању А. Белића да су реченице са корелативном конструкцијом на пола пута између паратаксе и хипотаксе. Наравно, допринос српских (и хрватских) савремених лингвиста Ј. Московљевић Поповић оцењује стављајући акценат на оне делове њихових истраживања који представљају помак у односу на дотадашња сазнања, али и подвргавајући критици недоследност у анализи или принципима класификације. Она истиче улогу Љ. Поповића у сагледавању комплексности категорије корелативних речи, па и указује на значај овог синтаксичара у буђењу њеног властитог интересовања за дату тему.

У наредном поглављу посвећеном изучавању корелативних конструкција у савременој лингвистичкој теорији Ј. Московљевић Поповић обраћа пажњу на још неке теоријске конструкте који су углавном узимали у обзире податке индо-аријских језика. Посебно се издвајају теоријски увиди М. де Вриса који је на обимном језичком материјалу установио параметре релевантне за опис релативних реченица, а онда и својства реченица са корелативном конструкцијом. Управо ово Ј. Московљевић Поповић сматра и највећим достигнућем теоријске анализе: „издвајање и спецификовање скупа обележја по којима се реченице с корелативном конструкцијом разликују од релативних реченица” (ЈМП, 114).

Управо се у наредном поглављу ауторка и бави изналагањем адекватног модела за анализу сложених реченица с корелативном конструкцијом. Она се опредељује за шире тумачење, па би корелативна конструкција била „свака сложена реченица у којој се у структури управне клаузе реализује конституент упућивачке (...) природе који је корелативан са зависном клаузом и чија је синтаксичка функција у управној клаузи подударна са функцијом зависне клаузе у сложеној реченици” (ЈМП, 120). Анализа се даље одвија тако што ауторка издваја седам параметара за српски језик: 1) разубојеност, односно заступљеност корелативних конструкција, 2) бројност и разноврсност корелативних везничких средстава, 3) врсту односа између корелативне речи и њене зависне клаузе, 4) обавезност/необавезност/немогућност употребе, 5) начине линеаризације конституената, 6) могућност удвајања корелатива и 7) могућност употребе вишеструке корелације. Навешћемо само нека од значајнијих запажања Ј. Московљевић Поповић у вези са датим параметрима. Корелативне реченице, испоставља се, могу се реализовати унутар свих типова зависнослужених реченица који се издвајају у граматицима српског језика, за шта ауторка наводи и бројне примере. Значајно је да постоји тип који се искључиво и реализује у облику са корелативном конструкцијом – то су консекутивне зависнослужене реченице (*Возео је тако брзо да су се сви разбежали*). Код корелативних реченица бележи се и много већа варијабилност у употреби везничких средстава у поређењу са кореспондентним реченицама без корелације. Рецимо, код спацијалних и темпоралних клауза срећу се најразноврсније комбинације везник-корелатив. Ово, закључује ауторка, говори и о слабијој граматицизованости сложених реченица корелативног типа. У ранијим истраживањима углавном се употреба корелатива проглашавала факултативном, а ово је показало да, у зависности од типа реченице, корелативи бивају обавезни структурни елемент (*Онај који стоји поред стола је мој брат*), факултативни (*Онај човек који стоји поред стола је мој брат*) или сасвим немогућ (код коментативних реченица: *Ако добро памтим, багрем је прошле године рано цветао*).

Кад је у питању место корелативних конструкција у систему сложених реченица српског језика, ауторка, полазећи од принципа скаларности, уочава да треба разликовати степене субординираности, па у складу с тим код корелативних конструкција констатује мањи степен узајамне зависности између управне и зависне клаузе. Тај од-

нос она назива међузависношћу: „субординирана клауза јесте синтаксички зависна од управне (о чему, између осталог, сведочи и присуство везничке речи на њеном почетку), али је и управна клауза семантички зависна од субординиране” (ЈМП, 182).

Монографија Ј. Московљевић Поповић представља значајан допринос српској лингвистици: научна минуциозност и педантност у приступу и обради теме, свестран увид у литературу, валидни и далекосежни закључци – само су неки од квалитета које ваља истаћи.

Биљана Марић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
biljanav@mail.ru

*СТАНА РИСТИЋ, ИВАНА ЛАЗИЋ-КОЊИК, КОГНИТИВНИ
ПРАВАЦ У СРПСКОЈ ЕТНОЛИНГВИСТИЦИ.
ПОЧЕЦИ РАЗВОЈА И АКТУЕЛНИ ПРОБЛЕМИ.*

Београд: Институт за српски језик САНУ [Монографије 29], 2020, 401.

Најновија монографија угледних српских слависта Стане Ристић и Иване Лазић Коњик *Когнитивни правац у српској етнолингвистици. Почети развоја и актуелни проблеми* представља научној и широкој јавности резултате аутентичног деценијског истраживања у области модерно конципиране етнолингвистике. Већина тих резултата публиковани су и раније у виду појединачних радова, али су за ову прилику дорађени, проширени, теоријско-методолошки и термилошки прилагођени поставкама лублинске етнолингвистичке школе, са којом обе ауторке плодно сарађују у оквиру пројекта израде Аксиолошког лексикона Словена и њихових суседа – једног од значајнијих пројеката међународног семинара ЕУРОЈОС.

У свом вишепланском истраживању ауторке су се одлучиле за когнитивнолингвистичку методу, која омогућује примену модерних поступака у проучавању кодова традиционалне културе и пружа прилику да се анализом обухвате различити типови корпуса – и лексикографска грађа и асоцијативни експеримент и различити текстолошки дискурси (попут дискурса друштвених теорија, јавног медијског дискурса итд.). Резултат тако конципираног вишепланског истраживања представља комплексни опис концепата и стереотипа за чију су се анализу ауторке определиле.

Стана Ристић и Ивана Лазић Коњик примењују у истраживању тзв. сепаратни приступ, који подразумева опис појединачног удела сваког од три типа грађе – системске, анкетне и текстуалне (С-А-Т) како у концептуализацији самих појмова тако и у одабиру елемената (тзв. профила) за извођење когнитивне дефиниције. Троструко актуелизована информација се на крају синтетиче помоћу интерпретативне методе која обједињује резултате сва три описа. Тај мозаик, са своје стране, представља фрагмент веће целине, за који је у савременим когнитивистички оријентисаним истраживањима лингвистичке славистике уобичајен описни појам *језичка слика света*.

У том смислу монографија припада једном од новијих праваца у развоју српске лингвистике – когнитивној етнолингвистици. Како би одредиле место свом раду у историји истраживања из проблемске области етнолингвистике, ауторке у уводном поглављу описују развојне путеве ове дисциплине у Србији (I. 1. *Развојне тенденције етнолингвистике у савременој српској лингвистици*), док се у следећим поглављима баве актуелним теоријским и практичним питањима когнитивне етнолингвистике.

Развој етнолингвистике у савременој српској лингвистици је представљен у додиру с дOMETИМА двеју водећих етнолингвистичких традиција – руске и пољске, чије се методе претежно примењују у истраживањима српских лингвиста. Треба истаћи да ауторке одлично познају научни опус представника обеју поменутих етнолингвистичких школа и могу да омене у којој су мери српски лингвисти инспирисани идејама једних или других. Што се тиче методолошке оријентације самих ауторки, оне, како виšekратно истичу, нагињу традицији лублинске етнолингвистичке школе, чији је развој суштински одређен концепцијом народних стереотипа Ј. Бартмињског.

У уводном поглављу приказани су такође напори појединих српских лингвиста да формирају своју аутентичну концепцију истраживања језичке слике света с ослонцем на оригиналну теорију стереотипа и прототипа.

Посматрајући утицај руских и пољских етнолингвиста на истраживања српских слаvista, ауторке закључују да се на основу истражених етнолингвистичких датости, као и на основу започетих заједничких пројеката и студијског програма предмета етнолингвистике на факултетима, већ сада могу одредити извесне заједничке тенденције у развоју српске етнолингвистике у наредном периоду. Ауторке износе предлог за профилисање српске етнолингвистике на широко заснованој јединственој методологији заједничког програма, који би се могли реализовати у више различитих компатибилних пројеката кроз непрекидну домаћу и међународну сарадњу истраживача из ове области, и то у више започетих праваца, што би допринело заснивању јединствене српске етнолингвистичке школе.

Када је реч о теоријском аспекту рецензиране монографије, ауторке су се фокусирале на отворено питање односа појмова концепт и стереотип као основних јединица језичког сазнања (II. 1. *Социолошки и лингвистички аспекти стереотипа*); затим на питање статуса профила у концептуалној структури појмова и њиховог односа према семантици назива тих појмова, односно према појединачним значењима лексема (I. 2. *О структури чланка у језичком речнику, лексикону и енциклопедији (са освртом на јединице описа у ове три лексикографске публикације)* и I. 3. *Репрезентативност РСАНУ за етнолингвистичка истраживања: од лексикографске ка когнитивној дефиницији*).

У монографији се износе нова решења у вези са применом когнитивне етнолингвистике у лексикографији, првенствено с обзиром на структуру речничког чланка у којем би били адекватно представљени одређени концепти или стереотипи, затим по питању избора елемената који треба да уђу у састав когнитивне дефиниције етнолингвистички профилисаног појма приликом израде аксиолошког речника (у смислу репрезентативности како универзалних тако и специфичних национално-културних вредности, као и уједначавања метајезика когнитивне дефиниције) (в. III. 4. *Дом у српском језику. Речнички чланак у Аксиолошком лексикону (покушај синтезе)* и IV. 5. *Породица у српском језику. Речнички чланак у Аксиолошком лексикону (покушај синтезе)*). Посебно се разматра питање односа између аксиолошког речника и енциклопедије, као лексикографских дела чије одреднице доносе информацију о различитим врстама људског сазнања: аксиолошки лексикон – о субјективном или наивном језичком сазнању а енциклопедије о објективном односно научном сазнању. С тим у вези размотрено је и питање границе између ове две врсте сазнања. Проблематизује се и питање у којој се мери и у ком виду енциклопедијске информације укључују у речнички чланак лексикона при реконструкцији концепата односно стереотипа (I. 2. *О структури чланка у језичком речнику, лексикону и енциклопедији*).

Приликом осврта на могућност компаративних истраживања концептуалног материјала у различитим словенским и несловенским језицима, ауторке истичу да је у овој области веома важно имати у виду досадашње резултате остварене у традиционалној лексикографији и могућност њихове примене у решавању отворених питања. Научнице, рецимо, предлажу оригинално решење да се профили као елементи концепата доводе у директну везу с појединачним значењима лексеме-назива концепта, путем увида у та значења у традиционалним дескриптивним речницима. Идеја је илустрована на примеру анализе појединачних значења лексеме *мајка*, с ослонцем на речничку грађу, која су затим доведена у везу са профилима концепта *МАЈКА*. Овакав приступ је свакако нов када је опис концепта у питању и представља покушај да се резултати системске лексикографије укључе у когнитивнолингвистичку анализу. Ипак, он може бити успешан само ако се комбинује са другим поступцима издвајања профила, првенствено с ослонцем на асоцијативни експеримент, јер је виšekратно доказано да резултати

асоцијативног анкетања истичу концептуалне профиле који су повезани с невербалним искуством, док су речничке дефиниције, осим у случају издвајања идиоматизованих значења, засноване на парадигматским и синтагматским односима у језичком систему.

Одговори на питање о доприносу одређених типова извора продирају у суштину културних концепата и стереотипа могу се наћи у свим оним поглављима монографије у којима је представљен њихов опис. Неопходно је нагласити да ауторке везују појмове стереотип и концепт за различите домене, те је стереотип за њих првенствено маркер за етнички појам, а концепт – за универзалне вредности.

Након образлагања теоријско-методолошких принципа свог истраживања, ауторке приступају реконструкцији концепата дом и породица. Изложена анализа води закључку о посебном значају за истраживање овог типа тезаурусних речника (какав је на пример РСАНУ), Речник, по мишљењу научница, представља извор за реконструкцију општег, стабилног концепта, односно стереотипа карактеристичног за савремену језичку слику појма и његових најрелевантнијих профила. Такав став је и посебно издвојен у потпоглављу I. 3. *Репрезентативност РСАНУ за етнолингвистичка истраживања: од лексикографске ка когнитивној дефиницији.*

Истом закључку ауторке долазе и у поглављима која су посвећена анализи концепата дом, породица, народ, аутостереотипа Срби(н), као и хетеростереотипа Рус и Грк. За језичку слику неких појмова, какви су народ, Срби(н), Рус, Грк, осим речничког материјала, ауторке користе и текстуални дискурс. Како истичу саме ауторке, за профилисање прва два појма (народ, Срби(н)) веома значајне информације су добијене анализом текстова друштвених теорија и јавног медијског дискурса из области антрополошког и политичког усмерања (социолошких и социјално-психолошких, друштвено-политичких итд.), као и с ослонцем на анкетне податке.

На крају овог сегмента истраживања ауторке закључују да је „анкетни материјал, материјал из асоцијативних речника и из електронског корпуса најрепрезентативнији за језичку слику појма савременог разговорног језика, као неутралног језичког идиома.“ Таква врста грађе одсликава актуелну динамику промена вредности у концептуализацији или стереотипизацији одређених појмова у зависности од друштвено-историјских промена, пружа увид у читав спектар вредности које су изрангиране на скали позитивно – негативно указујући на амбивалентну слику језичког појма.

Приликом анализе хетеростереотипа Рус(и) у српској језичкој слици света ауторке такође указују на недовољност изоловано посматраних резултата асоцијативног експеримента у реконструкцији колективних представа, што је потврђено и ранијим истраживањима етностереотипа у српској лингвистици (в. дисертацију др Карине Авагјан *Стереотип странца у језичкој слици света Руса и Срба*, Филолошки факултет у Београду, 2017), у којима је анализа етничких стереотипа реализована с ослонцем на резултате аутентичног асоцијативног експеримента, али и на грађу етничких вицева, паремија, као и поредбених граматичких конструкција с лексемом-етнонимом, попут *вредан као Јапанац, тачан као Швајцарац, педантан као Немац* и сл. Укључивање у анализу ауторских текстова, с једне стране, може допринети концептуалном ширењу стереотипа, али и одсликавати индивидуалне ауторске представе, које се не морају подударати с колективним. У бројним лингвокултуролошким истраживањима та се чињеница, нажалост, занемарује.

Истраживање које представљамо овом приликом, пак, је пример свестраног, комплексног и вишепланског описа, који се може примењивати у сличним когнитивистичким оријентисаним етнолингвистичким истраживањима.

Монографија је богата теоријским и практичним решењима, посебно у области лексикографије, пружа обрасце свестране анализе стереотипа и концепата с ослонцем на богати лексикографски материјал који помаже да се систематизују бројне чињенице до којих се долази приликом анализе. Спој метода традиционалне лексикографије и

итерпретативне семантичке дескрипције с методом асоцијативног екперимента даје занимљиве резултате, који доприносе формирању потпуније представе о начину концептуализације појединих фрагмената стварности и њиховом хармоничном повезивању у систем симболичке репрезентације основних параметара те стварности, који се актуелизују у свакој конкретној комуникативној ситуацији.

Ако пођемо од тога да је култура симболички систем организације друштва и кодирања заједничког искуства одређеног колектива и као таква представља део језика, а језик, развијајући се заједно са друштвом, одсликава културне садржаје, онда је рецензирана монографија успешан покушај да се разоткрију механизми кодирања колективног искуства у језику, као и да се осветле путеви формирања културе која постоји само у језику и реализује се у коначној инстанци само кроз језик, с обзиром да симболичку стварност генерише аперцептивна свест у којој су интегрисане устаљене језичке матрице, целокупно колективно и индивидуално културно искуство.

Узимајући у обзир све речено, с великим задовољством препоручујем рецензирану монографију свим читаоцима *Славистике* које занима увид у методологију и домете модерне когнитивнолингвистички оријентисане етнолингвистике. Монографија нуди темељан, иновативни опис фрагмената језичке слике света, који може послужити као узор за даља слична истраживања. Књига ће бити од велике користи како истраживачима језичке слике света тако и студентима који изучавају етнолингвистику и лексикологију као модерно конципиране лингвистичке дисциплине, односно социолозима, психолозима, свима кога занима како је наше виђење света предодређено језиком који говоримо.

Људмила Поповић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
ljudmila.popovic@fil.bg.ac.rs

**МАРГАРИТА ИВАНОВНА ЧЕРНЫШЕВА, ИМЕНОВАНИЯ
БОГОРОДИЦЫ В ДРЕВНЕРУССКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ:
ОКОЛО 500 ЛЕКСИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С ОБЪЯСНЕНИЯМИ
И КОММЕНТАРИЯМИ.**

Москва: ЛЕНАНД, 2017, 328.

1. У руској дијахронијској славистици релативно је малобројна научна литература у којој се на комплексан и систематичан начин проучавају номинације Пресвете Богородице. Од референтних студија могли бисмо издвојити, на пример, Борисова 2001. У њој се разматрају симболички називи за Мајку Божију у црквенословенском језику на материјалу омилија и акатиста, док лексичка грађа најстаријих химографских дела није укључена у анализу. Из тог разлога објављивање монографије М. И. Чернишове *Именования Богородицы в древнерусской письменности: около 500 лексических единиц с объяснениями и комментариями* (2017) представља значајан корак у расветљавању потоње проблематике. Ради се о првом огледу у руској лингвистици којим се систематизују и описују називи за Богомајку забележени у споменицима старог руског књижевног наслеђа у периоду од XI до XVI века.

2. Др Маргарита Ивановна Чернишова је водећи научни сарадник Института за руски језик „В. В. Виноградов” Руске академије наука, председник Комисије за лексикологију и лексикографију при Међународном комитету слависта, један од аутора и редактора вишестомног *Речника руског језика XI–XVII в.* (рус. *Словарь русского языка XI–XVII вв.*), научни редактор реиздања четвортомног *Речника Руске академије* (1789–1794) (рус. *Словарь Академии Российской 1789–1794 гг.*). Њен научни опус чине монографија *Уходящие слова, ускользающие смыслы. Историко-лексикологические исследования* (штампано издање – 2009, електронско – 2015), прва свеска са исправкама и допунама првог издања *Речника руског језика XI–XVII в.* из 1975. године (*Словарь русского языка XI–XVII вв. Дополнения и исправления. Тетрадь первая. А–Б*, 2006), више приређених публикација и низ научних радова из области историје руског језика, историјске лексикологије, историјске лексикографије и византологије. Дате сфере ауторкиног интересовања у непосредној су вези са настанком књиге коју приказујемо: без дугогодишњег рада у домену дијахронијских проучавања и темељног бављења споменицима словенске писмености питање је да ли би тема која се разматра у монографији задобила тако минуциозан лингвистички третман (мада, разуме се, постоје и други фактори који претпостављају успешно бављење сродним темама).

3. Историјат проблематике назива за Пресвету Богородицу начелно се може пратити од првих векова хришћанства. Такве номинације бележи још јеванђељски текст (*Марија* Мт. 1, 16; 1, 18; 1, 20; 2, 11; Лк. 1, 27, 30, 34, 38, 39, 41, 46; 2, 5, 16, 19; *Мати* Мт. 1, 18; 2, 11; 12, 46; Лк. 2, 48, 51; *Дјевојка* Лк. 1, 27; *слушкиња Господња* Лк. 1, 38, *Благодатна* Лк. 1, 28 итд.), мада се у Старом Завету такође уочавају наговештаји о Мајци Божијој који ће значајно утицати на Њено називље (на пример, Пост. 2: 4–7; 3: 14–15; 8: 12; 28: 12–17; Изл. 3: 1–3; 16: 33; 25: 10–11, 17; 31: 18; Ис. 11: 1–2; 19: 1; 29: 11; Јез. 1: 16; 2: 9; 44: 1–4; Дан. 2: 34–35; Ав. 3: 3). Именовање Пресвете Богородице током историје није се посматрало само као језичко питање. Односећи се на једну од централних личности у хришћанству, оно се, у првом реду, непосредно тичало теологије и питања вере. Познато је из историје Цркве да је ово питање било предмет не само великих споро-

ва већ да је у крајњим пројавама доводило до јеретичких учења (примера ради, такав је био случај са несторијанством). Деликатност Богородичиних назива огледала се у томе што се Њеним именовањем задрало у догматска питања. Зато је исправност у погледу језичке номинације, нарочито у IV веку, перципирана као критеријум исповедања православног вероисповедања. Услед великог поштовања које Богородица ужива у читавом православном свету, а нарочито у руској средини (исп. Громько, Буганов 2000: 105–130), не изненађује постојање тако богатог репертоара њених номинација. Док су Богородичини називи на грчком језику углавном прикупљени, барем када је реч о византијској богослужбеној поезији¹, то се дуго није могло казати за стари словенски материјал. Он је добро сачуван у делима преводне књижевности, па је постојала потреба за инвентаризацијом забележених назива. Најновија студија М. И. Чернишове учинила је дату празнину значајно мањом.

Своје истраживање ауторка спроводи на примеру химнографске и омилитичке грађе од XI до XVI века. Корпус је најпре обухватао само преводни химнографски материјал, али га Чернишова затим проширује и на омилитичка остварења Светих Отаца (св. Јована Златоустог, св. Кирила Александријског, св. Андреја Критског, преп. Јована Дамаскина, св. Тарасија Цариградског). У анализу су такође укључена оригинална словенска дела, истина, у мањем обиму и у својству додатних извора. Међу њима су *Похвално слово Богородици* које се приписује Кирилу Филозофу, *Октоих* Климента Охридског, *Службеник* Сергија Радоњешког. Сви коришћени споменици поређени са грчким оригиналима.

4. Монографија *Именования Богородицы в древнерусской письменности: около 500 лексических единиц с объяснениями и комментариями* структурирана је на следећи начин: *Предисловие* (стр. 4–23), *Основные положения* (стр. 24–39), *Организация материала словарной коллекции* (стр. 40–42), *Источники словарной коллекции* (стр. 43–47), *Словари и справочники* (стр. 48–49), *Использованные сокращения* (стр. 50), *Словарная коллекция «Именования Богородицы в древнерусской письменности»* (стр. 51–284), *Указатели* (стр. 285–305) и *Приложение* (стр. 306–324).

4.1. У предговору (стр. 4–23) дате су уводне напомене у вези са предметом проучавања. Читалац има прилику да се упозна са ауторкиним запажањима о настанку номинација Пресвете Богородице. Интересантно је пратити њихов развојни пут, а нарочито да су називи који су се првобитно односили на Цркву и (Премудрост Божију) касније послужили за именовање Мајке Господње. У овом делу књиге експлицира се и улога светописамског текста. На њему су богослови и Оци Цркве често заснивали симболе и називе за Богородицу², не превиђајући Њене старозаветне представе. Томе је у значајној мери погодовао и карактер језика библијских текстова (исп. Вучковић 2012).

4.2. Налази до којих је Чернишова дошла у својим истраживањима указују да се на примеру старе руске писмености запажа релативно устаљен лексички систем номинација који је служио за именовање Пресвете Богородице. У том систему ауторка издваја следеће групе назива: имена (нпр. *мати, вогомати, вогородица, вогородительница, браконезнающи, дѣвомати, дѣва, отроковица*), представе (*покровъ, привѣжище, пристанище*), симболе (*Бѣжна гора тоучьная, неопалимая купина, лоуна*) и њихове епитете (нпр. *неврачѣна отроковица, дрѣво свѣтлоплодное, бѣжик селеник, скрижаль бѣнаписана, безсѣменнага шивада, невѣста неневаѣстнага, моуженеискусѣнага Мариа*). Захваљујући грчким преводима, овај систем номинација није био непознат у старој словенској писмености, што се види у оригиналним делима (непреведеним). Свака од издвојених група анализира се понаособ. Ми ћемо се за потребе овог прика-

¹ Поменули бисмо збирку леонтопољског митрополита Софронија (Евстратиадиса). Ради се о веома богатом и опсежном материјалу који броји 1152 номинације Пресвете Богородице издвојене на корпусу византијске химнографије (в. *Εὐστρατιάδης* 1930).

² Примера ради, свети Андрей Критски темељио је своја тумачења Богородичиних назива попут *Дева, Храм Святой, Вторая Скиния, Златая Стамна, Ковчег Завета, Диадема Красоты, Иерейский Жезл, Алавастр, Купина, Источник, Агница* управо на Светом Писму.

за осврнути само на једну од група, а то су називи које ауторка именује као представе.

Међу такве лексеме могу се сврстати релативно устаљене номинације које указују на пренесене представе о Пресветој Богородици. То се може илустровати примерима попут **пристанице** (λιάν), **кръвъ**, **покръвъ** (σκέπη), **привѣжище** (καταφύγιον). У овој групи номинација ауторка издваја још једну подгрупу. Ради се о називима које чине речи-представе са семантиком делања. По правилу, у ову подгрупу спадају именице *potina agentis* (feminina) (нпр. **ходатанца веселна и радости** – μερίτις τῆς... εὐφροσύνης τε καὶ χάριτος), супстантивизирани партиципи у облику женског рода (нпр. **изгоубивѣши печеаль прамтрню** – λύπην προμήτορος ἐξαφανίσασα) и апстрактне именице са значењем својства или радње (нпр. **оцѣщеникъ вѣго мира** – παντὸς τοῦ κόσμου ἐξίλασμα). Овим номинацијама Мајка Божија се именује као вршилац позитивно конотиране радње (заступништво, помоћ, заштита итд.) и носилац пренесено испољене представе у вези са отклањањем, односно уништењем зла, туге, несреће и сл.

4.2.1. Анализирајући грађу, Чернишова је приметила да се код назива за Пресвету Богородицу и Исуса Христа запажа бинарни однос те уочава постојање јасног система парне номинације (нпр. **агница** – **агньць**, **оуница** – **оуньць**, **облакъ** – **сълньце**, **гора** – **камы**, **трапеѣа** – **хлѣвъ**, **господъ** – **госпожа**, **владыка** – **владычица**, **наставникъ** – **наставница**). Ауторка наводи да су ови процеси активни и у релативно новије време. Тако на примеру поеме М. Волошина *Святой Серафим* издваја нове номинације за Богородицу и нове парне симболе за Њу и Христа.

4.3. Централни део монографије чини речничка целина у којој су представљени називи за Богородицу у старој руској писмености (стр. 51–284). Ауторка овај део назива *речничком колекцијом* (рус. *словарная коллекция*) јер, како наводи, предочени материјал не представља речник у оном уобичајеном, традиционалном смислу.

4.3.1. Грађа се наводи по азбучном реду. Са формалнограматичког становишта заступљене су именице (нпр. **богородица**, **богомати**, **помощница**, **диадима**, **чистота**, **тихость**, **църки**, **кринъ**, **ковъчегъ**, **стѣлапъ**, **линфосъ**, **привѣжище**, **застоупленикъ**, **оупѣваникъ**, **цѣломоудрикъ**, **знаменникъ**), поименичени придеви (нпр. **присноблаженаа**, **вѣсечюднаа**, **пречистаа**, **свагатаа**, **обрадованаа**) и партиципски облици у женском роду (нпр. **дѣвствующи**, **стѣбравъши**, **браконезнающи**, **отѣмывающи**, **оброучающи**). Како би се стекла изоштренија слика о предоченом материјалу, ауторка је укључила и глаголе. Одабир је сведен на оне репрезентативније. Углавном се ради о глаголима који су у непосредној вези са номинацијама Исуса Христа (нпр. **родити**, **напитати**, **приати**, **зачати**), о чему сведочи и лексичка спојивост.

4.3.2. Анализом је обухваћено око 500 лексичких јединица (не укључујући епитете). Навешћемо пример једне одреднице:

БОГОНЕВЕСТНАЯ (БОГОНЕВѢСТНѢА) ‘Та, которая стала невестой Богу’ (БСЦЯ, 1, 355); **Та, бѣневѣстнаа** (θεόνυμφε), **похвалоу вѣсѣмъ (Хсѣ)** **павиль естъ истинуу, хвалащнимъ вѣроу твою таиноу.** Мин. сент., 076. **Въ чрѣвѣ твоемъ бѣ неописанно вѣмѣщши, бѣневѣстнаа** (θεόνυμφε) [так в соответствии с греч. читает Johannez, 402; Ягич согласовывает со следующим словом: **дѣво**]... Мин. сент., 080. **Философсти азъци. тебѣ не могутъ вѣсхвалити . о бѣродительнице Марик бѣневѣстнаа** (θεόνυμφε). **бѣ во родила кси надъ вѣсѣми.** Мин. Пут., л. 64. **Иакоже вышнии сѣшьдѣ. изиде изъ оутрѣвы твоеа прѣстаа . насѣ посѣти ис тебе бѣневѣстнаа** (θεόνυμφε). Канон Усп. Богор., 191.

Б. единая: **Преже зачатиа чѣта бѣти сѣ бѣи, и рождѣши сѣ на земли даръ принесеса кмоу... тако вѣствѣнаа вѣ истинуу църки из млада чѣтая, сѣ свѣщамн свѣтлымн ѿдана бивѣши пависѣ приатилице непрестоупнаго (и) вѣжѣствѣнаго свѣта... кдина бѣневѣстнаа** (μόνη θεόνυμφε). Мин. ноябрь, 418.

Б. пресвятая: **Иако бога рождѣши... наричакмъ та вѣрѣнии, богонарочитѣ бо-**

городицю чистоу... чьстѣнок рожьство проповѣдающе, прѣсвѣтѣга (παναγία) богоневѣстѣнага (μητροπάρθενε, вар.: θεονύμφευτε). Мин. дек., I, 36.

[Eustr., 26: θεονύμφευτος (1), Follieri 1, 187 (4); Eustr., 26–27: θεόνυμφος, Follieri 1, 187 (10); Eustr., 46: Μητροπάρθενος (1)].

Као што се може приметити, структуру одреднице чини више елемената.

4.3.2.1. У случајевима када се на примеру леме запажа разлика у односу на савремени руски језик – било да је у питању значење, било да се ради о ортографији – наводи се савремена значењска интерпретација, а лексичка јединица се даје и према ортографском стандарду савременог језика. У супротном, такве информације изостају (као у одредницама попут **БОГОРОДИЦА**, **СЛАВА**, **КАТАПЕТАЗМА**, **ПОДАТЕЉНИЦА**, **ПОХВАЛА**, **СКРИЖАЉ**, **ПОМОЌЬ**, **СЛАДОСТЬ**, **ТИШИНА** итд.).

4.3.2.2. За сваку номинацију Пресвете Богородице бележе се примери употребе. Наводе се цитати, различити спојевии, примери у саставу поређења и приликом негације, што је лексикографски пропраћено одговарајућим квалификаторима употребне вредности лексема (в. *сост. сравн.*, в. *сост. сравн. с отриц.*).

4.3.2.3. Уз преводне текстове доследно се наводе грчке паралеле. Њихово одсуство указује да нису пронађене, па се, по потреби, даје ауторски превод. Веома користан елемент лексикографског описа чине варијантна рашчитавања која се наводе према различитим изворима, па се стиче утисак да ова књига може наћи примену и приликом анализе словенских превода. Само летимичним поређењем грчких оригинала и словенских превода очигледно је да се постоји доста језичких аспеката које треба имати у виду приликом анализе. Један од њих јесу и разлике у погледу граматичког рода именица. На пример, када је реч о номинацијама Пресвете Богородице у облику именица женског рода у грчком језику, именице са основом на -а и на -о (које се завршавају на -ος) углавном се преводе по смислу, па се у грчком оригиналу и словенском преводу граматички род може али и не мора поклапати (нпр. ἀδελφή – **СЕСТРА**, ἀνατολή – **ВЪСТОКЪ**, ἡ ἀμπελος – **ВИНОГРАДЪ**, **ЛОЗА**). Ситуација је нешто диференциранија код именица са основама на -i. Оне се, по правилу, могу преводити именицама женског (нпр. ἁγίς – **ЛОУЧА**, ἀλουρίς – **БАГЪРГАНИЦА**) и средњег рода (нпр. ἀτίς – **КАЖДЕНИК**, ἀνακαίνισις – **ОБНОВЛЕНИК**), док се поједине именице типа *nomina agentis* са основом на -ο, првобитно мушког рода, у систему Богородичиних номинација преводе именицама женског рода (нпр. ὀδηγός – **НАСТАВНИЦА**). Разлике се, наравно, не тичу само именица женског рода. Ми смо се кратко осврнули на њих, јер су најбројније у грчкој византијској химнографији у част Дјеве Богородице. До каквих је грешака дошло у појединим преводима услед превиђања разлика у граматичком роду, Чернишова илуструје на конкретним примерима. Преводилачке грешке нису једини проблем до ког може доћи превиђањем одн. непознавањем дате проблематике. Нама се чини да постоји још једна опасност, а то је неадекватно разумевање смисла преводног текста. Из тог разлога истраживања, попут ове књиге Чернишове, имају посебан значај.

4.3.2.4. Опис словенске лексичке грађе саодноси се са византијском традицијом именовања Мајке Божије, а конкретно са материјалом који су сакупили С. Евстратиадис, Е. Фолијери и Ђ. Мауроподе.

4.4. Монографија је снабдевена и регистрима, што доприноси лакшој претрази грађе. Укупно их је три. Први регистар садржи номинације које су заступљене у речничком делу. Дате су на савременом руском језику. У другом регистру, за разлику од претходног, лексема се наводе на грчком језику, а затим се бележе њихови словенски еквиваленти. Последњи регистар обухвата називе за Исуса Христа као другог елемента симболичког пара номинација (вид. т. 4.2.1).

4.5. На крају књиге налази се прилог (стр. 306–324). У њему се даје *Похвално слово Богородици* Кирила Филозофа. Ауторка се опредељује за руски препис из XV века, а нуди и одговарајуће коментаре из преписа на другим словенским језицима, укључујући и српски

препис из XVI века³. Слово садржи велики број устаљених али и јединствених номинација Пресвете Богородице. На тај начин, може се стећи шири увид у предметну раван ове монографије, нарочито уколико се користи као додатак материјалу из претходних поглавља.

5. Монографијом *Именованія Богородицы в древнерусской письменности: около 500 лексических единиц с объяснениями и комментариями* русистика, као и славистика у целини, добила је важну дијахронијску студију у којој се сагледавају називи за Пресвету Богородицу на словенском материјалу. Иза овог рецензираног издања ставе су значајне научне институције и тела као што су Институт за руски језик „В. В. Виноградов” Руске академије наука и Комисија за лексикологију и лексикографију при Међународном комитету слависта. Проблематика која се обрађује у наведеном делу значајна је за адекватно разумевање и анализу старе словенске грађе, рукописне и штампане, као и проницање у смисаоно пространство тога материјала. Ово потоње изискује шири филолошка знања и висок степен апстраховања, будући да сâм материјал (а нарочито религијска лексика и сакрални ономастикон) неретко крије симболички план за чије уочавање није довољан само ниво површинске семантике. Посебан значај књиге видимо у њеној богатој грађи која може послужити као извор бројних језичких сазнања и темељ за даља истраживања. Имајући у виду специфичност предмета проучавања у датој монографији, она може користити не само филолозима – стручњацима у области историје језика, историјске лексикологије и лексикографије, палеославистике, медијистике, ономастике, телингвистике – већ и истраживачима у домену византологије, културологије, теологије, иконологије и иконографије.

Цитирана литература

Борисова, Татьяна С. Символы Богоматери в церковнославянском языке. Новосибирск: Новосибирский государственный университет, 2001.

[Borisova, Tat'ana S. Simvolы Bogomateri v cerkovnoslavjanskом ђыке. Novosibirsk: Novosibirskij gosudarstvennyj universitet, 2001]

Вучковић, Снежана. „О језику хришћанске културе – Библија као велика објава речи”. [У:] Б. Шијаковић (ур.) Српска теологија данас: зборник радова Трећег годишњег симпозиона (Београд, 27–28. мај 2011). Београд: Православни богословски факултет, 2012, 659–663.

[Vučković, Snežana. „O jeziku hrišćanske kulture – Biblija kao velika objava reči”. [U:] B. Šijaković (ur.) Srpska teologija danas: zbornik radova Trećeg godišnjeg simposiona (Beograd, 27–28. maj 2011). Beograd: Pravoslavni bogoslovski fakultet, 2012, 659–663]

Громько, Марина М., Александр В. Буганов. О воззрениях русского народа / Институт этнологии и антропологии РАН. Москва: Паломник, 2000.

[Gromyko, Marina M., Aleksandr V. Buganov. O vozzreniâh russkogo naroda / Institut etnologii i antropologii RAN. Moskva: Palomnik, 2000]

Турилов, Анатолий А. Межславянские культурные связи эпохи средневековья и источнославянское ведение истории и культуры славян: Этноды и характеристики. Москва: Знак, 2012.

³ У питању је српски рукопис који је припадао П. Ј. Шафарику (Праг, Народни музеј – Museum regni Bohemiae, IX D 15. Š. 1–5). Сачуван у манускрипту, а М. Петровски га је реконструисао у издању које ауторка такође консултује: „Слово на Рождество Богородице по рукописи Музеја Чешског королевства, относимой к XVI в.“ Известия Отделения русского языка и словесности императорской Академии наук. Т. III. Спб., 1902, С. 118–126 (деталније у: Турилов 2012: 21–46).

[Turilov, Anatolij A. Mežslavânskie kul'turnye svâzi èpohi srednevekov'â i istočnikovedenie istorii i kul'tury slavân: Ètûdy i harakteristiki. Moskva: Znak, 2012]

Ευστρατιάδης, Σωφρόνιος. Ἡ Θεοτόκος ἐν τῇ ὑμνογραφίᾳ. Paris: Librairie ancienne Honoré Champion, 1930.

[Eustratiadhs, Swfronios. Η Theotokos en th ymnografia. Paris: Librairie ancienne Honoré Champion, 1930]

Срђан Петровић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
srdjan.petrovic@fil.bg.ac.rs

*EVA TIBENSKÁ, GRAMATIKA SLOVENSKÉHO JAZYKA PRE
NOSITEĽOV SLOVINSKÉHO, CHORVÁTSKEHO A SRBSKÉHO
JAZYKA, I. DIEL – MORFOLÓGIA.*

Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, 288.

У издању Филозофског факултета Универзитета у Љубљани објављена је монографија под називом *Граматика словачког језика за говорнике словеначког, хрватског и српског језика. I део – Морфологија*, ауторке Еве Тибенске, ванредног професора Филозофског факултета Универзитета св. Ђирила и Методија у Трнави (2006), једног од водећих синтаксичара у савременој словачкој лингвистици и дугогодишњег лектора словачког језика у Загребу и Љубљани. Иако то није назначено на корицама књиге, већ тек на унутрашњој насловници, ради се о двојезичном словачко-хрватском издању, намењеном преваходно студентима словакистике као универзитетски уџбеник. Превод текста поверен је Маји Новковић, младој хрватској словакисткињи.

У Предговору (11–12; у преводу на хрватски 13–14), који следи након Садржаја на словачком (3–5) и хрватском језику (7–9), ауторка нас обавештава да се уџбеник који представља природно надовезује на њену претходну монографију *Морфологија словачког језика – с компаративним словачко-хрватским аспектом (Morfológia slovenského jazyka – s komparatívnym slovensko-chorvátskym aspektom*, Trnava: Univerzita sv. Cirila a Metoda v Trnave, 2015, 145) и да је нова књига у односу на претходну обogaћена и проширена контрастивним аспектом у односу на словеначки и српски језик, као и вежбањима након лекција о променљивим врстама речи. Ауторка се такође осврће на своје дугогодишње интересовање за методику и дидактику наставе словачког језика те бројне објављене радове из ове области. Предговор такође садржи основне информације о монографији и изразе захвалности.

За разлику од Садржаја и Предговора код којих се оригинал и превод смењују, основни текст монографије је најпре у целости наведен у оригиналу, на словачком језику (15–159), након чега следи превод на хрватски (161–277).

Монографију чине два основна поглавља – прво поглавље је насловљено Морфологија као лингвистичка дисциплина (17–29; у преводу на хрватски 163–173) а друго Врсте речи (33–159, у преводу на хрватски 177–277).

У оквиру првог поглавља, у потпоглављу Предмет морфологије (17–22; у преводу на хрватски 163–168), ауторка се труди, и у томе успева, да сажето, стилски прилагођено, студентима представи морфологију као лингвистичку дисциплину, уводећи поступно основне појмове којима морфологија оперише, највише пажње посвећујући типовима морфема. Друго потпоглавље, под насловом Однос између морфолошког и других нивоа језичког система (25–28; у преводу на хрватски 169–172), има за циљ да контекстуализује предмет истраживања морфологије и младим читаоцима понуди ширу слику, из угла других лингвистичких дисциплина и језичких нивоа, с погледом на језичке јединице као на делове јединственог језичког система који функционишу уједињено и истовремено без обзира на сегментирани лингвистички опис. Након сваког потпоглавља следе вежбања прилагођена наставној јединици (22–23, 28–29), али вежбања се у преводу на хрватски не наводе. Поглавље се завршава Сажетком, кратким прегледом основних појмова (29; у преводу на хрватски 172).

За разлику од првог поглавља, које тематски има општелингвистички карактер, друго поглавље у већој мери осветљава проблеме који се тичу усвајања словачког језика као инословенског. Ово поглавље, како је то и називом предодређено, подељено је на потпоглавља према врстама речи.

Писана предавања о врстама речи, како можемо назвати овај део монографије, почињу Именицама (33–65; у преводу на хрватски 177–198). Њима је посвећено највише пажње и простора. Након описивања Катактеристика врсте речи (33–34; у преводу на хрватски 177–178), у наставку се Е. Тибенска посветила детаљном рашчлањивању именичке деклинације почевши Деклинацијом домаћих и одомаћених именица (35–59; у преводу на хрватски 178–193). Она ту представља, описује и упоређује различите типове промена именица уз бројне табеларне приказе, истичући сличности и разлике међу њима. У другом делу посвећеном именицама, ауторка се бави Деклинацијом страних именица (59–63, у преводу на хрватски 193–196), сврставајући их у већ описане типове промена. На више места у оквиру поглавља, након скоро сваког објашњеног типа промене (а према уобичајеном опису у словачким граматицима, има их дванаест само основних) ауторка је припремила и студентима понудила адекватна вежбања (38–40, 43–44, 48–49, 50–51, 52–53, 57, 58–59). Потпоглавље се завршава Прегледом парадигми основних типова промене именица (64–65; у преводу на хрватски 197–198).

На именице се надовезују Придеви (67–79; у преводу на хрватски 199–207). Као и у случају именица, и у потпоглављу посвећеном придевима, ауторка најпре поредставља Карактеристике врсте речи (67–69; у предводу на хрватски 199–201) а у наставку се бави типовима Придевских деклинација (70–79; у преводу на хрватски 201–206). Ова лекција такође читаоцима нуди вежбања прилагођена типу придевске промене, али и обједињена вежбања након последњег обрађеног типа придевске деклинације (72–73, 76–77, 78). Крај поглавља је посвећен Прегледу парадигми основних типова промене придева и придевских речи (79; у преводу на хрватски 207).

Глаголи (81–104; у преводу на хрватски 209–226) су треће потпоглавље у поглављу о врстама речи. Карактеристиком врсте речи почиње и ова лекција (81–83; у преводу на хрватски 209–211). У одељку насловљеном Промене глагола (конјугације) (83 – 100; у преводу на хрватски 211–225) ауторка обрађује питања Глаголских категорија (83 – 100, у преводу на хрватски 211–223) у слећем редоследу: категорија лица (84; у преводу на хрватски), броја (84; у преводу на хрватски), именичкиг рода (85; у преводу на хрватски 213) и времена (85–88; у преводу на хрватски 213–216), након чега низ прекида вежбањима (88–92), па наставља категоријом глаголског начина (93–95; у преводу на хрватски 216–218), рода (95–96; у преводу на хрватски 218–219), вида (96–99; у преводу на хрватски 220–222) и завршава интенцијом глаголске радње (99–100; у преводу на хрватски 222–223). Следе Неодређени глаголски облици (100–102; у преводу на хрватски 223–225) као и прегледна Класификација глаголских облика (102; у преводу на хрватски 225) а предавање о глаголима завршава представљањем Типова конјугација (103; у преводу на хрватски 226). Е. Тибенска одлучила је да табеларно представи само пет основних типова конјугација, док остале само набраја (и то не све). Крај потпоглавља, као што смо видели и код претходних лекција, ауторка посвећује вежбањима (103–104).

Бројеви (105–112; у преводу на хрватски 227–232) и Заменице (113–122; у преводу на хрватски 233–240) обрађени су по сличном моделу. Почиње се Карактеристиком врсте речи (бројеви: 105, у преводу на хрватски 227; заменице: 113, у преводу на хрватски 233), следе прегледне класификације и типови деклинација (бројеви: 105–111, у преводу на хрватски 227–232; заменице: 113–120, у преводу на хрватски 233 – 237) а завршава се вежбањима (бројеви 111–112; заменице 120–122).

Приликом обрађивања непромњљивих врста речи ауторка доследно примењује модел излагања примењен и у претходним потпоглављима, па ће тако у наредним најпре изнети Карактеристику врста речи (Прилози 123, Предлози 127, Везници 135, Речце 147, Узвици

151) а у наставку ће се посветити њиховој класификацији и функцији, само код прилога још и компарацији (Прилози 123–126, у преводу на хрватски 241–244; Предлози 127–133, у преводу на хрватски 245–251; Везници 162–145, у преводу на хрватски 253–263; Речце 147–150, у преводу на хрватски 266–268; Узвици 151–152, у преводу на хрватски 269–270). Скренули бисмо пажњу да у одељку о везницима ауторка, у сврху класификације везника, експлицитно разрађује и питање класификације реченица те тиме залази и у област синтаксе, иначе ужу област своје експертизе. На жалост, приметили смо и грешку код једног од потпоглавља. На страни 127, у делу оригиналног текста, на словачком језику, као наслов посебног одељка у оквиру потпоглавља насловљеног Предлози, наводи следеће: Класификација везника и њихова спојивост (Klasifikácia spojok a ich spájateľnosť). Грешка се у хрватском преводу и Садржају не понавља. Ипак, како се ради о очигледном превиду, ова грешка код читаоца не би требало да изозаве забуну. У оквиру појединачних потпоглавља о непроменљивим врстама речи, за разлику од потпоглавља посвећених променљивим речима, нема завршног дела посвећеног увежбавању овјашњених појава.

Друго поглавље завршава се Сажетком (153–159; у преводу на хрватски 271–277) у виду најважнијих теза.

Врсте речи су у наведеним потпоглављима у основи обрађене по узору на традиционални опис, примењен и у ранијим граматикама словачког језика, али с увидом у резултате најновијих истраживања. У случају променљивих речи, акценат је на облицима и њиховом грађању, а код непроменљивих речи Е. Тибенска у већој мери синтаксички коментарише и контекстуализује морфолошке појаве. Мање модификације примећујемо у начину и редоследу на који су информације представљене. Видимо, на пример, да је редослед којим се врсте речи обрађују нешто другачији од уобичајеног, што се може посматрати као методичко-дидактичка иновација. Такође, у оквиру именичких деклинација, издваја се одељак Деклинација страних именица (59–63; у преводу на хрватски) у којем се посебно осветљује промена страних именица према већ обрађеним типовима промене, што није уобичајен приступ, али како промена страних именица у наставној пракси може бити нарочит проблем, њихово издвајање има методичко-дидактичко упориште.

Видимо да је примењени контрастивни приступ одраз превасходно ауторкине богате наставне праксе, јер га не примењује систематично и доследно, већ на нивоу коментара, у вези са појединачним појавама а и у контрастирање не укључује увек сва три језика из наслова монографије (хрватски, словеначки и српски).

У Литератури (279–281) налазимо радове најеминентних словачких лингвиста – од Јозефа Ружичке, Еугена Паулинија, Јана Хорецког и Јураја Долњика до Мирославе Соколове, Марије Вајичкове и других. Од словеначких аутора, ту је Јоже Топоришич, од хрватских Марица Микулић-Чилаш и Јосип Силић, док су се од српских аутора у списку литературе нашла дела Ивана Клајна и Михала Тира.

Монографија се завршава Резимеом на словачком (283) и хрватском језику (285) и Списком коришћених скраћеница (287–288).

Верујемо да ће се представљени уџбеник богато користити у настави словачког језика као страног на универзитетима у Загребу, Љибљани и Београду. У наслову ове монографије (I део – Морфологија) крије се најавна наставка оваквог контрастивног описа словачке граматике и ми га са нестрпљењем очекујемо.

Стефана Пауновић Родић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
stefanapaunrodic@fil.bg.ac.rs

ЗНАЧАЈАН ДОПРИНОС СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ*

ГОРДАНА ШТРБАЦ, ФРАЗЕОЛОГИЈА О ЧОВЕКУ И ЧОВЕК У ФРАЗЕОЛОГИЈИ.

Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2018, 284.

Године 2018. у издању Филозофског факултета Универзитета у Новом Саду изашла је монографија професорке Гордане Штрбац *Фразеологија о човеку и човек у фразеологији*. Објављивању ове књиге претходио је низ студиозних радова и темељан лексиколошки рад ауторке чији су плодови публикација *Соматизми и концептуализација стварности у српском језику (глава и његови делови)* из 2017. године, дело написано у коауторству са Горданом Штасни, а 2011. године ауторка је објавила *Допуне комуникативних глагола: синтаксичко-семантички и лексикографски опис*. Истраживање фразеолошке грађе у овој студији засновано је на поставкама когнитивне лингвистике. Полазећи од теорије Ј. Апресјана ауторка посматра језик и фразеолошке јединице кроз призму опажања, физиолошких стања и реакција, физичког деловања, жеље, мишљења, активности и говора, хронолошки од најједноставнијих до најсложенијих. Циљ истраживања био је да се према Апресјановом моделу опише тзв. наивна слика света, тј. начин на који говорник српског језика сагледава инхерентне људске процесе и способности, односно начин на који доживљава самог себе. Како сама ауторка сматра, овако систематизована и анализирана фразеолошка грађа откриће, не само наивну представу коју човек има о себи као о личности, већ и удео енциклопедијског знања који је уграђен у њу (стр. 172).

Ова публикација садржи девет поглавља у којима ауторка фразеологизме посматра из угла когнитивне семантике, с једне, и из етнолингвистичког и лингвокултуролошког угла, са друге стране. Прво поглавље (стр. 9–34) насловљено *Уводна разматрања* појашњава изабрани теоријско-методолошки приступ, предмет и циљ истраживања, док последње поглавље *Фразеолошка слика човека – синтеза и завршна разматрања* (стр. 221–242) исцрпно анализира поставке и домете истраживања, између се налази седам поглавља која поседују једнаку структуру, садржећи уводне напомене, анализу датог појма из физичког, психолошког и когнитивнолингвистичког угла, концептуализацију домена и завршне напомене. Прво поглавље *Опажање* (стр. 35–52) посвећено је анализи фразеологизама визуелне перцепције: *бацити (бацати) око* на кога / на шта; *гутати (прогутати)* кога очима, *измаћи (се) (измицати се)* чијем оку; *(по)гледати* кога / шта преко ока (рамена) и мноштво других, с циљем да се утврди структура концепта визуелног опажања – механизам концептуализације ове врсте когнитивних процеса код људи. Анализирајући фразеологизме са значењем визуелног опажања, ауторка долази до закључка у вези са структуром датог концепта. Пре свега, њихова бројност преовладава у поређењу са фразеологизмима осталих видова перцепције, визуелна перцепција заузима најважније место у хијерархији опажајних система. Доменом опажања стечени су и похрањени сви подаци у основи концептуализације изгледа, понашања и људских особина. У склопу више од половине примера налази се соматизам *око*.

* Овај прилог је настао у склопу пројекта бр. 178009 (Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Физиолошка стања, реакције и процеси (стр. 53–68) наслов је другог поглавља. Знатан је број фразеологизама који се тичу физиолошке стране људског постојања; фразеологизми бележе оне карактеристике које су значајне за људски организам: стање глади и умора (*гладан као вук*), општездравствено стање (*здрав као дрен*), промене боје лица и других делова тела и старење, подразумевајући природне промене којима је организам изложен у различитим фазама живота (*блед као крпа* (*мртвац*)), *црвен као крв* (*јабука*)). Доминантан механизам концептуализације човекове физиолошке основе је метонимија, док се као изворни домени метафоре јављају тело и његови делови, природне и атмосферске појаве, биљни, животињски и предметни свет. Постојање великог броја оваквих фразеологизама потврђују важно место у физиолошкој страни људског постојања.

Најбројнији изрази који се тичу неусмереног и усмереног кретања у чијој је семантици најчешће садржана предметна и додатна компонента која се тиче брзине, тема су поглавља *Физичке радње: кретање* (стр. 69–82), где ауторка показује да су животињски свет, природне појаве и простор доминантни изворни домени за ову врсту физичке активности. Поред брзине (*брз као зец*, *спор као корњача*), начина промене места у простору (*ићи као по јајима*), ауторка истиче да су најзначајнији фразеологизми којима се обележавају најразличитији аспекти самог процеса кретања (*јурити*, *ходати*, *лутати*, *бежати*).

Иако су у питању апстрактне категорије, грађа о интелектуалним активностима броји око сто педесет фразеологизама (*доћи коме у главу*, *долазити коме на памет*, *дозивати памет* и други) доказујући важност ове групе која се анализира у поглављу *Активности ума* (стр. 83–102). Као доминантан механизам издваја се метонимија, најчешће удружена с метафором. Завршна напомена овог поглавља тиче се податка да се интелектуалне активности у првом реду тичу когнитивних процеса.

Тумачећи око сто тридесет фразеолошких јединица које означавају љутњу (*насти у огањ*, *изаћи из такта*, *цичати као гуја*, *севати очима*), тугу (*лак на сузи*, *солити* (коме) *живу рану*, *стеже се* (коме) *око срца*) и радост (*гладити брк*, *бити на деветом небу*), који су и издвојени као наслови потпоглавља унутар поглавља *Осећања* (стр. 103–136) ауторка је доказала да се ови концепти нашег језика подударују и са концептима унутар других језика.

Веома бројна и семантички разубуђена је група фразеологизама о комуникативним активностима која је била предмет анализе поглавља под насловом *Говор* (стр. 137–169) (*бирати речи*, *чувати језик*, *немати длаке на језику*). На основу фразеолошке грађе могу се издвојити следећи комуникациони делови: говорник, активност, порука и саговорник, али и присуство / одсуство говора, односно ћутања.

Даље следи поглавље *Човек као личност* (стр. 171–219) у чијем саставу се налазе и четири потпоглавља: *карактер*, *темперамент*, *интелектуалне способности* и *интелигенција* и *телесне карактеристике*, *способности* и *вештине*. Знатан удео фразеолошког фонда у квалификацији људских особина маркирају оне црте структуре личности које су значајне за говорнике српског језика. Позитивно вредноване су великодушност, племенитост, поштење и част (*бити човек од речи*), док су негативно маркиране злоба, лукавство, охолост, непоштење (*имати образ као ђон*). Од механизма концептуализације присутне су метафора, метонимија, и синегдоха. Удруживањем метафоре и синегдохе настају примери попут *златно срце* и *зеље срце*.

Након ових поглавља дат је приказ приступа, циљева и резултата истраживања на енглеском језику (*Phraseology about the human being and the human being in phraseology – summary*, стр. 243–248), попис литературе дат је на десет страница (стр. 249–259) и чини га преко стотину педесет библиографских јединица. На самом крају налазе се *Именски регистар* (стр. 261–264) и *Регистар фразеологизама* (стр. 264–286) који и самостално посматран, неовисно од књиге чији је значај доприносу српској фразеологији огроман,

веома је драгоцен и може користити наредним истраживачима фразеологије, отварајући простор за нова тумачења и анализе.

Претпоставка од које ауторка креће је да Апресјанова теорија може бити примењена на фразеолошки корпус српског језика доказавши да наивна слика која је садржана у језику није потпуно подударна са научном. Корпус од 1200 фразеологизама показао је разлике у броју фразеологизама – неравноправност статуса положаја унутар лексикона српског језика – говору припада централно место у концептосфери јер 270 фразеологизама обележава ову активност, након говора следе емоције и мишљење. Главни циљ постављен на почетку истраживања је покушај о могућем одговору на питање каква је фразеолошка слика човека, при чему је ауторка ексцерпирала 1200 фразеолошких јединица из два специјална и два дескриптивна речника Josip Matešić *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* (1982. година) и Ђорђе Оташевић. *Фразеолошки речник српског језика* (2012. година) с главним циљем, да се утврди начин на који човек спознаје себе; већински потврђујући тачност Апресјанове теорије о распореду и хијерархији људских система који се огледају у језику. Доказала је да фразеологија показује да човек спознаје оне сегменте који су му од егзистенцијалног значаја. На самом крају оставља отворено питање и будући задатак за нека наредна истраживања са жељом да се резултати ове студије упореде с подацима који су добијени анализом концептуализације неких других сегмената људске стварности. Језичка слика света централни је појам етнолингвистике и показатељ етнокултуролошког идентитета и језичког обрасца једне заједнице. Књига проф. Штрбац је добар показатељ младим научницима како тумачити језик, како направити добар методолошки и теоријски оквир, док богатство фразеологизама које је ауторка брижљиво обрадила може бити подстрек за неке нове теме и радове из ове лингвистичке дисциплине, али и њој сродних.

Јована Димитријевић

Институт за српски језик САНУ
jovana.dimitrijevic@isj.sanu.ac.rs

*МИХАЈЛО ГУЦ, СРПСКА НАРОДНА ПЕСМА У УКРАЈИНИ.
ПРЕВ. С УКР. ДЕЈАН АЈДАЧИЋ.*

Београд: Алма, 2017, 193.

Док у Украјини, у академским круговима, 90-годишњег Михајла Гуца не треба представљати, у овом приказу ћемо пре свега поменути да уз његово име иде цео низ занимања која га дефинишу – филолог, слависта, фолклориста, књижевни историчар, компаратиста, преводилац, архивиста, библиограф. Ове речи подједнако могу окарактерисати и Дејана Ајдацића, који је превео на српски језик и приредио књигу коју представљамо уваженим читаоцима *Славистике*. Из сарадње ова два научника настала је књига *Српска народна песма у Украјини* која је још једном посведочила дуг континуитет украјинско-српских веза у домену фолклористике.

Монографија Михајла Гуца је јединствена и ненадмашена целовита студија о рецепцији српске народне песме у Украјини. Чини је 17 целина: ауторска реч читаоцу у Србији, увод, 12 поглавља, закључци, рецензија ментора Николаја Кравцова на Гуцову дисертацију и поговор Дејана Ајдацића.

Из сабраних овде текстова ишчитава се две приче. Док се кроз садржај поглавља може пратити судбина српске песме у украјинској култури, оквирни текстови пре и после њих служе не само као додатни коментар, већ откривају и једну личну причу о томе како човек из стране културне средине може да постане заљубљеник у српску народну поезију. С једне стране, књига представља угледно научно истраживање чији се аутор истиче темељитошћу, стручношћу и посвећеношћу, а с друге стране, логично је допуњују текстови у којима се бележе биографски подаци и драгоцене лично искуство истраживача.

Из ауторске речи и увода читалац пре свега сазнаје да је пред њим књига са дугачком историјом која почиње далеке 1955. године. Тада је Михајло Гуц завршавао студије украјинске филологије на Универзитету у Чернивцима, писао дипломски рад о стварањима чувеног драмског писца Михајла Старицког, у жељи да што више и темељније упозна његов опус наишао на књигу преведених српских народних јуначких песама (*Сербські народні думи і пісні*, Кијев, 1876.) од овог аутора и одушевио се тим бисерима усмене традиције Срба, уоквиреним сада у украјински превод. Пресудну улогу за србистичке путеве будућег научника имало је одрастање уз народне песме у родном поткарпатском крају и дугогодишње певање у различитим хорovima (како бележи Михајло Гуц, трећина његовог живота прошла је на пробама и концертним наступима).

По завршетку постдипломских студија фолклористике на Институту за уметност, фолклор и етнографију Академије наука УССР у Кијеву, његова дисертација се претворила у књигу *Српскохрватска народна песма у Украјини*, објављену (уз одређене преуређење политичког карактера) 1966. године. У њој је био обухваћен велики историјски период рецепције српских и хрватских песама у украјинској култури, почев од тридесетих година 19. века и закључно са шездесетим годинама 20. века. Издање *Српска народна песма у Украјини*, којем је посвећен овај приказ, представља српски превод допуњеног и проширеног текста поменуте књиге.

Као плод дугогодишњих ауторових истраживања монографија садржи обиман материјал, хронолошки уређен и систематизован у 12 поглавља: *Први украјински преводи српских народних песама; Тарас Шевченко и српска лирска песма; Преводи и препев*

српских песама у шездесетим и седамдесетим годинама 19. века; Српске народне песме у Буковини; Српска народна епика и лирика у преводима Михајла Старицког; Одјек балканских догађаја у стиховима Олене Пчилке; Микола Лисенко и српске народне песме; Јужнословенске хајдучке песме и српска народна лирика у преводима Ивана Франка; Мотиви српског фолклора у украјинским народним песмама у запису Володимира Хнатјука; Мотиви српског фолклора у стваралаштву Лесје Украјинке; Српска народна поезија у преводима украјинских совјетских песника; Хајновији преводи српских народних песама. Свако од ових поглавља аутор је опремио епиграфом брижљиво бирајући цитате Украјинаца који су високо ценили народну песму. Објекат Гуцовог истраживања чине бројни преводи, препеви и оригинална дела настала у украјинској књижевности по мотивима српских народних песама. Ту су се нашли како објављени текстови, тако и материјал прикупљен по архивама. Монографија обилује најзначајнијим именима украјинских песника и преводаца (од Маркијана Шашкевича и Јакива Головацког до самог Михајла Гуца), као и домаћих и страних научника који су се дотакли ове теме (Осип Бођански, Олександар Потебња, Иван Франко, Јуриј Венелин, Николај Сумцов, Филарет Колеса, Иван Брик, Виктор Коптилов, Марк Голберг, Оксана Микитенко и многи други).

Кроз текст монографије хронолошки можемо пратити пут српске народне песме у украјинску културу – од првих осам превода у алманаху *Русалка Дњистарска* (1837) до бројних поетских и научних текстова у другој половини 20. века. Пошто аутор објекат истраживања, односно превод или књижевнокритичко дело, урамљује у биографски, друштвени и културноисторијски контекст, можемо уочити како је покретач рецепције српске народне књижевности у Украјини била идеја словенско јединства и јачање национално-ослободилачког покрета. Можемо запазити тенденције европеизације и културне интеграције општеукрајинског књижевног процеса почетком 20. века, патриотски талас за време Другог светског рата, успостављање и учвршћивање бројних контаката украјинских совјетских и српских књижевника после рата итд. Можемо се упознати са анализом различитих верзија превода, примера украјинизације српских текстова или настојања да се сачувају садржина, уметничка средства и ритмика оригинала. Можемо сазнати како су стасавале нове генерације песника, преводаца и фолклориста. И на крају, можемо се уверити у сличности националних вредности два словенска народа које су фиксиране у историји и записима фолклора, посебно епике.

Михајло Гуц не само што се интересовао за српске народне песме, сакупио их је и истраживао, већ се и опробао у њиховом превођењу. Његова делатност је допринела упознавању Украјинаца са песничким благом Срба и других балканских Словена, постала значајан прилог у проучавању српско-украјинских фолклорних и фолклористичких веза. Као једно од најзначајнијих имена украјинске фолклористике представља аутора књиге Дејан Ајдачић у поговору *Радови фолклористе Михајла Гуца о рецепцији српске народне поезије у Украјини*.

Српска усмена традиција привлачи припаднике других култура својом идејном снагом и уметничком лепотом, дубоким лиризмом и великим патриотизмом, могућношћу да се завири у психологију народа, да се увиде темељи идентитета. Преводи и препеви српских народних песама на украјински језик, као и фолклористички радови о њима, представљају израз културне размене и све јачег пријатељства између Украјинаца и Срба.

Књига Михајла Гуца употпуњује панораму сагледавања украјинско-српске књижевне и културне контактологије. Истовремено монографија упућује и на неистражена подручја, на загонетке које би могле да заинтересују следеће радознале заљубљенике у усмену традицију. На пример, многи научници, укључујући и Гуца, помињали су чињеницу да је украјинска национална химна *Ще не вмерла України і слава, і воля* била створена у великој мери под српским утицајем. У јесен 1862. године, на једној од вечери код Павла Чубинског, српски студенти који су студирали на Кијевском универ-

зитету певали су патриотску песму. Домаћину се песма веома свидела, он је одједном отишао у другу собу, а после неког времена се вратио са текстом песме, која је много година касније постала химна Украјине. Још увек није утврђено која је управо српска историјска песма надахнула Павла Чубинског на стварање текста, коју сад зна сваки Украјинац.

Монографија *Српска народна песма у Украјини* представља пример темељног истраживања, основаног на богатој и разноврсној грађи, успешан спој личног и професионалног искуства, образац за научно-методолошко приступање теми рецепције усмене књижевности једног народа у култури другог. Препоручујемо је како искусним истраживачима, тако и почетницима, свима који воле народну песму и интересују се за њене путеве – од једне културе до друге, од осећања до научне мисли.

Јулија Драгојловић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
julybil@ukr.net

МИОДРАГ СИБИНОВИЋ. *IN MEMORIAM*

На првој години студија Руског језика и књижевности, пронашавши у распореду предмета Увод у књижевност, ми, збуњене бруцошкиње тражимо учioniцу и прналази-мо је у приземљу зграде старог Филозофског факултета. Улазак из „Капетан Мишине“, кроз двориште обасјано ниским сунчевим зрацима и засуто жутим лишћем. Појављује се отмени господин у раним четрдесетим, говори да је његов задатак да нам „отвори врата књижевности“, да нас уведе у чари читања. Већ на првом часу рецитије нам песму Андреја Вознесенског, „Женщина в августе“:

Присела к зеркалу опять,
в себе, как в роше законной,
всё не решаешься признать
красы чужой и незнакомой.
В тоску заметней седина.
Так в ясный день в лесу по-летнему
листва зелёная видна,
а в хмурый – медная заметнее.

и тумачи метафору „јесен живота“. Нама се, с непуних двадесет чини да се професор помало шали, као да иронише на рачун наше безбрижне младости, представљајући лик тужне жене пред огледалом са седим власима у коси. Као да тражи од нас да се уозбиљимо, да не проћердамо узалуд време које је само наше и које ће тако брзо проћи.

Био је то Миодраг Сибиновић, префињен, тих и благо ироничан, али никад сувише, никад заједљив или циничан. Дозвољава нам да искажемо своја наивна мишљења, која слуша с поштовањем и озбиљношћу, било да их одобрава или неодобрава. Читамо и слушамо и Пушкина, и Љермонтова, и Тјутчева и Фета, и Јесењина и Блока. Наравно, наша теоријска знања су оскудна и не могу бити стечена за једну годину, али нас он тера да осећамо, проживљавамо и да се исказујемо. На крају смо уместо испита имали колоквијум и углавном смо сви прошли. Стицајем околности нисам више имала прилике на студијама да слушам његова предавања, (романтизам је мојој генерацији предавала професорица Мила Стојнић) па се професорски лик Миодрага Сибиновића, у мом сећању некако несвесно стоио с августовском песмом Андреја Вознесенског, на шта ме је подсетила вест о његовом вечном одласку, пристигла на прагу августа 2020. Круг се затворио, август се подударио с августом.

Миодраг Сибиновић нам није више предавао, али смо имали прилику да слушамо његова излагања на регуларним јануарским скуповима слависта. У то време скупови су одржавани пред препуном Једанаестицом. Професори нису долазили само да би остварили потребне бодове (као што се то често дешава у последње време), долазили су да другим, колегама и студентима представе свој рад, своја истраживања, али и, наравно, да чују друге. Могли смо га такође слушати на јавним трибинама, у библиотекама, Коларцу... Шта су биле теме које су заокупљале Миодрага Сибиновића? Бавио се поезијом, писао о поезији и преводио поезију. Руске песнике, а касније и украјинске и белоруске песнике. Љермонтова више него Пушкина и Јесењина, више од свих осталих, премда су ту били и Блок, Брјусов, Мајаковски, али и Јевтушенко и Вознесенски. Заправо, мој први сусрет са Сибиновићем повезан је с Јевтушенком. Још у гимназији сам за Осми март добила од неког на поклон *Избране песме* Јевгенија Јевтушенка, с

преводима Миодрага Сибиновића, међу којима су (још увек их се сећам) биле и песме: „Усамљеност“, „Више те нема“, „О вољена, сневај“...

Јевтушенко и Вознесенски су људи „шездесетих година XX века“ („шестидесетници“), весници совјетског пролећа. И Миодраг Сибиновић је тих година, у освит нове епохе, одмах након студија постао асистент за руску књижевност на београдском Филолошком факултету. Могло би се рећи, да му се већ на почетку каријере осмехнула судбина. Ипак, место асистента, ма колико било примамљиво, ограничавало је ригидним књижевним каноном видике младог преводиоца и научника. У то време се на Универзитету није смело ни писати, ни говорити о проскрибованим ауторима попут Пастернака, Цветајеве, Ахматове, Мандељштама, и многим другим. О њима смо сазнавали копајући по књижарама, библиотечким каталозима, а највише из разговора са старијим колегама, песницима, уредницима, професорима (онима који су пратили страну штампу, путовали у иностранство), — разговора који су се жустро водили по београдским кафанама. Миодрага Сибиновића није било у тим круговима, он је био кабинетски човек, човек дуга и обавезе према институцијама, према образовању, школству, (тада можда и нисмо били свесни шта за нашу културу значе десетине хиљада преведених стихова руских класика), али и са осећањем дуга према млађем поколењу. Није ми био ментор, само члан комисије на испитима основних студија и одбране магистарског рада, па ипак ми је једини пружио реалну подршку, објавивши моје текстове, понудивши ми место на пројекту.

Међутим, мислим да је с олакшањем и одушевљењем дочекао гласност и перестројку, јер се пред крај и после педагошке каријере бацио на истраживања, проучавања и превођења с још већим жаром него када је био активни предавач. Миодраг Сибиновић је као организатор и покретач два велика научна скупа заслужан за увођење емигрантске теме на студијама русистике, вероватно је наш најзначајни теоретичар превода уметничког текста, посвећени је истраживач утицаја и дотицаја међусловенских веза. Ипак, оно најважније што је оставио будућим поколењима јесу његови преводи поезије. Класицима којима је био посвећен у млађим годинама придружио је модернисте, Ахматову, Мандељштама, Пастернака, Заболоцког, али и појединачне песме многих авангардиста, неоавангардиста, као и песника „нецензурисне“ („неподцензурной“) поезије, међу којима су се нашли и Г. Ајги, Е. Лимонов, Кублановски, Е. Шварц, Ц. Бирјуков, В. Филипов, Д. Пригов... Преводио је поезију с филошким жаром, али и лирским доживљајем, јер је и сам, по вокацији, био песник, заправо није могао да не постане песник после толико хиљада преведених стихова, оставивши за собом поколењима у наслеђе и лични песнички опус.

Није потребно набрајати шта је све урадио Миодраг Сибиновић, све се то може прочитати у Електронској библиотеци Миодрага Сибиновића — празник словенских култура, Пројекта Растко, која је свечано отворена, на вечери у Универзитетској библиотеци, прошле године, у децембру. Била је то тачка на његово дело, тачка које је и сам био дубоко свестан. Још пре тога, у Малој сали Коларца, негде у октобру исте године одржао је своје последње књижевно вече, посвећено књизи „Венац за Мандељштама“. Тај „венац“, који је Сибиновић наменио Мандељштаму имао је вишеструку симболику, био је то венац и њему лично, али и његовим учиницима и колегама, којима је одао почаст и признање. Те вечери на Коларцу нам је, речено стиховима његове песме, уз благи осмех разоткрио и поклатио своју голубију душу, меку, „која се у детету крије“, „људску душу“ која је неколико месеци доцније „залепршала“ и упловила у „голубију реку“ вечности.

Ениса Успенски

Универзитет уметности у Београду
Факултет драмских уметности
enisa.uspenski@gmail.com

ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ СРПСКЕ СЛАВИСТИКЕ

ХIII Конгрес Савеза Славистичких друштава Југославије,
Секција Славистичког друштва Србије – ХХХII Скуп слависта Србије:
Тезе и резимеа, Београд, 1994.

У књизи *60 година Славистичког друштва Србије* Богољуба Станковића написано је „1994. (21 и 22 јануар) Скуп одржан као секција Тринаестог конгреса Савеза Славистичких друштава Југославије који је имао основну тему „Савремени аспекти наставе и проучавања словенских језика и књижевности“. Нажалост, Програм није пронађен, па се по сведочењу учесника наводе следећи реферати:...” (Станковић 2008: 217). Наводе се три имена наших врхунских стручњака.

У наведеној књизи Богољуба Станковића (2008: 131–132) у делу са поднасловом Југословенски и међународни конгреси говори се о историјату припремања 13. конгреса Савеза, о дописима председника Друштва Миле Стојнић подружницама 1990. и да се распадом СФРЈ распао и дотадашњи Савез Славистичких друштава Југославије. Ипак „По конституисању Савезне Републике Југославије у славистичким друштвима из Србије и Црне Горе оживљавају настојања да се продужи традиција одржавања конгреса, а до реализације тих настојања долази тако што се у склопу традиционалних славистичких окупљања у Београду - Скупа слависта Србије и Семинара за српски језик и књижевност Србије 21. и 22. јануара 1994. године одржава 13. конгрес Савеза Славистичких друштава Југославије са темом... Од тада је седиште Савеза у Београду, а чине га Друштво за српски језик и књижевност Србије, Друштво за српски језик и књижевност Црне Горе, Славистичко друштво Србије, Друштво за руски језик Црне Горе, Друштво славакиста Војводине“.

Да се не би прекинула нит приказивања оваквих скупова, а по речима Богдана Терзића „Има пуно основа да се приступи писању једне темељне историје Катедре и Друштва, а то спада у домен једне признате славистичке научне дисциплине која се зове „Историја славистике“ (Терзић 1997: 207), овим приказом дајемо свој скромни допринос.

На шапилографу умножених и затим подељених учесницима 11 страна текста са насловном страном ХIII Конгрес Савеза Славистичких друштава Југославије, Секција Славистичког друштва Србије – ХХХII Скуп слависта Србије: САВРЕМЕНИ АСПЕКТИ НАСТАВЕ И ПРОУЧАВАЊА СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ Тезе и резимеа, Београд, 1994. Филолошки факултет, 21. и 22. јануара 1994, Београд, 1994. објављени су текстови 23 учесника по азбучном реду презимена аутора.

Пронађени материјал нас је својом актуелном тематиком и бројем учесника из Србије: Београд, Нови Сад, Ниш, Сомбор; Црне Горе: Никшић и Македоније: Скопље, одушевио и инспирисао да напишемо приказ овога Скупа. То радимо и из емотивних разлога, јер смо рођењем, становањем, студирањем и оснивањем породице везани за ове три тадашње републике бивше Југославије.

Сама тема је врло инспиративна, односи се на савремене аспекте наставе и проучавања словенских језика и књижевности, па је привукла релативно велики број и истакнутих научника и предавача из праксе – практичара. Текстови су писани углавном на српском/српскохрватском језику, али имамо и по два рада на руском и македонском језику. Приказани су резултати различитих истраживања проблема у настави од истраживања језика струке: др Јелица Алабурић (Београд) *Лексички проблеми код превођења технич-*

ких текстова; др Љубица Несторов и мр Милена Славић (Београд): *Глаголи кретања у руској научно-техничкој литератури и настави*; мр Надежда Лаиновић Стојановић: *Лингвистичка и семантичка анализа употребе локатива у руском и српском језику (На материјалу техничке литературе)*. Како је у то време аутор ове хронике био виши предавач руског језика на Електронском факултету у Нишу, ексцерпирана грађа је из електронике и електротехнике.

Инесса Марфунина (Москва, Никшић): *К изучению делового стиля современного русского языка*. У опширном резимеу истиче се потреба на упућивање ученика на карактеристике језика рекламе.

Нека резимеа везана су за конфронтативну анализу лексике: др Милана Радић-Дугоњић (Београд): *О лексичко-синтаксичкој спојивости у руско-српским преводним речницима*; проф. др Богољуб Станковић: *Везници, везнички изрази и везничке речи у руско-српским и српско-руским речницима*; Марија Стефановић (Нови Сад): *Категорија аниматности и семантичка транспозиција (На материјалу руског и српскохрватског језика)*. Између осталог аутор истиче: Анализиран је однос морфемског и неморфемског начина творбе речи (метонимије и метафоре), као и стилске маркираности лексема према избору форме акузатива – показатеља категорије аниматности у оба језика; др Александар Терзић (Београд): *Синонимичност у настави руског језика у гимназији (на материјалу актуелних уџбеника руског језика)*. Аутор истиче да се упознавање ученика са синонимима првенствено одвија у процесу рада на тексту, у процесу рада у одређеном тематском блоку и да се на тај начин уочавају контекстуални синоними, синонимичне речи и устаљени обрти, али и стилски синоними и слично; др Јелка Матијашевић: *Транспозиција у систему агентивних средстава руског и српског језика*; мр Душанка Мирић: *Непродуктивне партикуле са значењем персуазивности у руском и српском језику*. Ради се о облицима који се у руској и српској граматичкој традицији одређују као партикуле и-или прилози: *значит, итак, может быть, кажется, наверно, вероятно* и др. Она закључује да сваку од тих компонената представља низ средстава у оба језика, али да се чврсте границе између појединих група не могу успоставити; др Марија-Магдалена Косановић (Никшић): *О неким међујезичким хомонимима*. Рад је посвећен одабраним међујезичким хомонимима у три језика: руском, пољском и српском.

Мр Мирјана Костић-Голубовић у свом раду *О традиционалном и нетрадиционалном схватању појма „лексема“* закључује да постојање великог броја дефиниција овог појма можда указује на то да је овај проблем нерешив. Митра Рељић (Сомбор): *О неологизмах с социолингвистичкој точки зрения (на материјале руског језика)*. Аутор наглашава да је на основу анализе руских неологизама 80-их година дошао до закључака који се односе на узајамну зависност језика и социјалног живота људи који тим језиком говоре.

Мр Ксенија Кончаревић (Београд) у свом раду *Прес-клуб као иновација у наставној технологији* износи пројекат једног модела групног рада и групних активности који би могао наћи примену у средњошколској настави руског језика. Биљана Вићентић (Београд) у тезама *Ново у уџбеничкој литератури за наставу руског језика* наглашава да је рад посвећен презентацији неких најновијих уџбеника намењених различитим образовним профилима.

Неколико радова је посвећено истраживањима у другим словенским језицима: чешком – мр Верица Копривица (Београд): *Шта је ново у чешком правопису?*; украјинском – мр Људмила Поповић (Београд): *Етнолингвистички аспекти наставе украјинског језика као страног*; македонском – мр Гордана Алексова (Скопље): *Лингвостилистиката во наставата по македонски јазик.*; мр Виолета Горгиевска-Димова (Скопље): *Методиката на романот во средното училиште*.

Иако је тема научног скупа *Савремени аспекти наставе и проучавања словенских језика и књижевности*, у целом материјалу приказана су само четири рада посвећена

књижевним темама: мр Петар Буњак (Београд): *Светислав Стефановић и пројекат српске модернистичке драме*; проф. др Богдан Косановић (Нови Сад): „Беспредметна младост“ *Андреја Никољева као авангардни текст.*; проф. др Мила Стојнић (Београд): *Карактеристични знаци руске авангарде.*

Четврти објављени текст носи наслов *Српско-македонске књижевне везе у XIX веку* проф. др Мирољуба Стојановића коме је Универзитет „Свети Кирил и Методије“ у Скопљу и Филолошки факултет „Блаже Конески“ 2008. године доделио звање Professor Honoris Causa.

Имали смо част да прикажемо један изванредан Скуп слависта, али се са тугом сећамо драгих особа које више нису са нама. Свима смо и на овај начин указали поштовање и подигли споменик њиховом неуморном раду.

Цитирана литература

Станковић, Богољуб. 60 година Славистичког друштва Србије. Београд: Славистичко друштво Србије, 2008.

[Stanković, Bogoljub. 60 godina Slavističkog društva Srbije. Beograd: Slavističko društvo Srbije, 2008]

Терзић, Богдан. „У сусрет јубилејима“, Славистика I, 1997.

[Terzić, Bogdan. „U susret jubilejima“, Slavistika I, 1997]

Надежда Лаиновић Стојановић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
profnadja@yahoo.com

ПОЛУВЕКОВНИ ОДАНИ РАД НА ЈАЧАЊУ НАУЧНО-
ПРОСВЕТНОГ УГЛЕДА СРБИЈЕ У СВЕТУ:
50. МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ САСТАНАК СЛАВИСТА
У ВУКОВЕ ДАНЕ

(Београд–Тршић: Међународни славистички центар Филолошког факултета
Универзитета у Београду, 16–20. септембар 2020)

У септембарским данима 2020. године по полувековној традицији одржао се најзначајнији научни скуп из области језика и књижевности у Србији – 50. Међународни научни састанак слависта у Вукове дане са темом „СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ ДАНАС – ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ АСПЕКТИ ПРОУЧАВАЊА, РЕЦЕПЦИЈЕ И ПРЕВОЂЕЊА“ у организацији Међународног славистичког центра на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Новонастала епидемиолошка реалност, иако је спречила долазак учесника из иностранства, није негативно утицала на главни циљ окупљања водећих професора са славистичких катедара из Србије и читавог света – размену информација, мишљења, искустава у настави и резултата свог научног рада у области српског језика, књижевности и културе.

Међународни научни састанак слависта у Вукове дане, као и тронедељни Скуп слависта – семинар српског језика, књижевности и културе за усавршавање знања српског језика и упознавање с књижевношћу и културом и историјом српског народа, већ више деценија важније су манифестације Међународног славистичког центра. Почевши од оснивања 1971. године, Центар одано ради на популаризацији српске књижевне и културне баштине у свету, подстичући и помажући проучавање српског језика и књижевности на институцијама широм света преко организовања међународних научних скупова, семинара за стране студенте-филологе, курсева за усавршавање лектора, специјалних програма предавања за студенте на универзитетској размени, штампања стручних публикација, развијања и одржавања контаката са страним универзитетима и академским установама где се проучава србистика. Све то сигурно проширује и јача образовне, научне и културне односе не само између институција, већ и између земаља. Предани рад МСЦ-а, најстарије словенске институције за успешно стручно промовисање свог језика, књижевности и културе, може послужити као пример другим националним славистичким заједницама у јачању међународног ауторитета своје земље и своје културе.

Програм овогодишњег јубиларног Скупа био је распоређен у 11 секција и обухватио 88 излагања домаћих и страних учесника из Аустрије, Црне Горе, Италије, Русије, Украјине, Француске, Мађарске, Бугарске и Немачке. Планирано је да свечано отварање отпочне пленарном седницом са поздравним говорима академика Наде Милошевић Ђорђевић, академика Злате Бојовић и Управника МСЦ-а проф. др Драгане Мршевић-Радовић. Секције су радиле четири дана пре и после подне, а 20. септембра би учесници Скупа присуствовали свечаности 87. Вуковог сабора у Тршићу.

Упркос надањима организатора и учесника, епидемиолошка ситуација у читавом свету није дозволила да се програм Скупа реализује у пуном обиму и да се домаћини и гости поново уживо нађу у Београду у позитивној атмосфери стручне и пријатељске комуникације. Управа МСЦ-а је организовала онлајн формат заседања, који се већ увелико удомаћио по школама и универзитетима широм света, тако да се учешћу секција могло приступити преко линка на платформи Zoom. Нажалост, понекад су се појављивали

технички проблеми али већина реферата је на крају саслушана и биће обликована као научни чланци за јубиларни Зборник МСЦ-а као и излагања колега која се нису озвучила због прекида у електронским везама.

Излагања угледних слависта, стручњака из историје српског књижевног језика, у првој секцији под председавањем Александра Милановића већином су се дотичала истраживања славеносрпског доба: Ана Кречмер (Беч) – „Славеносрпски: 60 година истраживања“, Александар Милановић (Београд) – „Досадашњи резултати и задаци у истраживањима славеносрпске ћирилице“, Исидора Бјелаковић (Нови Сад) – „Теоријско-методолошки аспекти проучавања славеносрпског језика“, Јелица Стојановић (Никшић) – „Диглосија у историји српског језика и српски књижевни (стандардни) језик“, Радмило Маројевић (Београд) – „Граничне појаве у српском језику – теоријско-методолошки аспекти проучавања (фонолошки и граматички ниво)“, Персида Лазаревић ди Ђакомо (Пескара) – „Прво компаративно изучавање српског и других словенских језика код Срба: рукопис Павла Соларића (САНУ, инв. бр. 220)“, Ирена Цветковић Теофиловић (Ниш) – „Значај књижевноисторијских проучавања за историју српског књижевног језика“, Александра Гагић (Беч) – „Заступљеност и рецепција Захарије Орфелина у истраживањима српске лингвистике новијег доба“.

На другој секцији коју је водила Љиљана Јухас Георгијевска представљени су реферати на различите теме из српске књижевности, од првих остварења до њених рецепција у другим срединама: Анатолиј Турилов (Москва) – „Прилог историји српске хагиографије с почетка XVI века: „загубљена“ житија новомученика и непримећени књижевник инок Филип“; Снежана Јелесијевић (Београд) – „Слово на Вазнесење Господње“ Светог Кирила Туровског у српској рукописној традицији“; Павел Рудјаков (Кијев) – „Рецепција историје српске књижевности у украјинској академској науци у другој половини XX века“; Ала Татаренко (Лавов) – „Украјински путеви српске књижевности: особености (пост)модерне рецепције“; Олена Дзјуба Погребњак (Кијев) – „Проклетство памћења“ у Заводнику ништавила Предрага Марковића“; Сања Париповић Крчмар (Нови Сад) – „Запажања о компаративној словенској метрици у списима и преписци Светозара Петровића“; Зорица Ковачевић (Београд) – „Шведски преводи српске поезије и поетика превода Јона Милоша“.

17. септембра лингвистичка преподневна секција отворена је рефератом председавајућег Милоша Ковачевића (Београд) „О синтакси сложене реченице – пола века након Стевановићевог уџбеника синтаксе“ а разговор се водио у широком спектру тема: Јасмина Московљевић Поповић (Београд) – „О типологији субординираних клауза у савременој лингвистичкој теорији“; Веран Станојевић (Београд) – „Неке импликације неорајхенбаховског приступа опису глаголских времена у српском језику“; Тијана Ашић (Крагујевац) – „Утицај дела Павла Флоренског *Мисао и језик* на синхронијску и дијахронијску анализу српског језика“; Ненад Ивановић (Београд) – „Лингвистички аспекти филозофске мисли Љубомира Недића (1858–1902)“; Сања Ђуровић (Крагујевац) – „О неправим врстама речи у српском језику“; Ана Јањушевић Оливери (Косовска Митровица) – „Теоријско-методолошки приступи ријечцама у граматикама српског/српскохрватског језика“; Марина Спасојевић (Београд) – „Теоријски приступи глаголском виду у српској граматографији“.

На фолклористичкој секцији одржана су два излагања о доприносу Међународног славистичког центра савременој славистичкој фолклористици – председавајућег Бошка Сувајдића – „Народна књижевност на Научним састанцима слависта у Вукове дане (1971 – 2020)“ и Оксане Микитенко (Кијев) – „Теоријско-методолошка парадигма савремене славистичке фолклористике: искуство Међународног славистичког центра“. Други излагачи су пажњу посветили како савременој фолклорној пракси, – Габријела Шуберт (Јена) – „Интернет и фолклорно стваралаштво“, тако и истраживањима историје научних контаката те фолклорне грађе: Соња Петровић (Београд) – „Усмена традиција

и средњовековна историја у Трношком родослову: Прилог проучавању односа усмено/писано“; Валентина Питулић (Косовска Митровица) – „Демонолошко предање на Косову и Метохији“; Бранко Златковић (Београд) – „Историја пријатељства – Вук Караџић и Сима Милутиновић Сарајлија“; Саша Кнежевић (Пале) – „Гурски јунаци у пјесмама Тешана Подруговића и Филипа Вишњића“; Драгољуб Перић (Нови Сад) – „Три вештице и месец (поетика усмене меморије и „хигијена заборав“ архаичних елемената народне религије Срба у савременом демонолошком предању)“.

Под руководством Миодрага Јовановића одвијао се рад поподневне лингвистичке секције, а обрађене теме приказале су савремене досеге у лексикологији, лексикографији, дијалектологији и лингвокултурологији: Рајна Драгићевић (Београд) – „Прошлост и будућност Јужнословенског филолога“; Виктор Савић (Београд) – „Српски говори и(ли) говори српског језика“; Миодраг Јовановић (Никшић) – „Романизми у говорима Црне Горе у истраживањима Срђана Мусића“; Михаило Шћепановић (Београд) – „Оними у дијалекатској дескрипцији“; Јекатерина Јакушкина (Москва) – „Ареална истраживања лексике српских говора: лингвогеографска анализа података лексичке анкете прикупљених од говорника српских дијалеката“; Наташа Вуловић (Београд) – „Сиромаштво – конвенционални суд у систему вредности у српском језику и култури“; Катарина Беговић (Београд) – „Утицај антонимије на развој полисемантичке структуре придева (антонимски пар *жив – мртав* у историји српског језика)“; Томислав Магић (Београд) – „Народни језик у драмама Јоакима Вујића – лингвокултуролошки концепт увођења фразеологизама у драмски текст“; Тања Милосављевић (Београд) – „Дијалекатска језичка слика света као лингвокултуролошки феномен“.

Излагања књижевноисторијске поподневне секције почела је председавајућа Бојана Стојановић Пантовић (Нови Сад) темом „Антологија Српске песникње од Јефимије до данас у светлу нових теоријских приступа женском стваралаштву“. Реферати излагача су заступили широки спектар тема: Сениша Јелушић (Цетиње) – „Његош и Лаза Костић – софиолошко тумачење“; Горан Коруновић (Београд) – „Весела песничка „наука“: компаративни приступ песмама у везаном стиху Борислава Радовића и Ивана Сламнига“; Лидија Томић (Подгорица) – „Драмски опус Жарка Команина у перспективама савременог доба“; Миливоје Млађеновић (Сомбор) – „Српска драмска књижевност за децу у жанровском систему“; Александра Угреновић (Београд) – „Дијакронички пресек књижевно-естетичких теорија садржине и форме“; Душица Потих (Пирот) – „Карневализација књижевности за децу – хронотопична инверзија“.

18. септембра на лингвистичкој секцији под руководством Маје Ђукановић саопштене су теме које су посвећене актуелном стању изучавања србистике у разним зелама, те искуства у превођењу са српског на друге језике: Маја Ђукановић (Београд) – „Србистика у словеначкој стручној литератури“; Вероника Јармак (Кијев) – „Актуелне димензије наставе и компаративног изучавања српског и украјинског језика у условима глобализације“; Лесја Стеблина (Кијев) – „Српски језик у украјинској славистици“; Љиљана Бањанин (Торино) – „Од Суматре до Дневника о Чарнојевићу: о превођењу Црњанског на италијански“; Александар Стефановић (Париз) – „Стратегија еквиваленције у правном преводу или како превести непреводљиво између француског и српског језика“; Александер Урком (Будимпешта) – „Терминологија у мађарско-српској лексикографији с посебним освртом на религијску, спортску, привредну и медицинску терминологију“; Росица Стефчева (Софија) – „Мегајезички маркери и проблем селекције језичких ресурса (на материјалу бугарског и српског језика)“.

У 2. секцију којом је председавала Драгана Вукићевић били су обједињени реферати са темама из теорије српске књижевности и дечје књижевности: Драгана Вукићевић (Београд) – „Тромилејска бића фикције“; Дејан Милутиновић (Ниш) – „Српска посткласична наратологија“; Снежана Милосављевић Милић (Ниш) – „Модел рецептивног одговора у савременој српској књижевности за децу“; Мина Ђурић (Београд) – „Пола века

интердисциплинарних проучавања књижевности и музике“; Јелена Јовановић (Ниш) – „Наратолошки приступ поезији: за и/или против на примеру тумачења Карантина Раше Ливаде“; Соња Веселиновић (Нови Сад) – „Шта каже „тата“ Елиот?: Т. С. Елиот као културна фигура у визури двеју генерација српских песника/песникиња“; Тамара Љујић (Београд) – „Фигура владара као обједињујући чинилац српске књижевности“; Снежана Башчаревић (Лепосавић) – „Историјски импулс у Сеоби Србаља Петра Пајића; Никола Буран (Крагујевац) – „Време у роману Тестамент Видосава Стевановића и у поезији Тина Ујевића“.

Под председавањем Ксеније Кончаревић радила је поподневна секција лингвистичке тематике: Ксенија Кончаревић (Београд) – „Српски језик у светлу теолингвистичких истраживања“; Милка Николић (Крагујевац) – „Облици речи у српском као страном језику: методички потенцијал досадашњих истраживања“; Славко Станојчић (Крагујевац) – „Формула “исказани говор : унутрашњи говор” и дефиниције непотпуних реченица у традиционалној граматици“; Станимир Ракић (Београд) – „О краћењу вокала прве саставнице сложеница у стандардном српском језику“; Наташа Киш (Нови Сад) – „Уланчавање номинализација у школским удбеницима“; Ана Жаворонкова (Санкт Петербург) – „Идиостил српских колумниста“; Јелена Бајовић (Косовска Митровица) – „Фразеологија Његошевог Шћепана Малог у словенском контексту (прилог питању о превођењу „непреводиво“)“; Бојана Вељовић (Крагујевац) - „Конструкције са глаголима *бити* и *хтети* у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице“.

Поподневну секцију из области српске књижевности водио је Бојан Јовић, а теме су заступале разнолика питања: Бојан Јовић (Београд) – „Два читања Гундулића: „Дубравка“ у виђењима Слободана Јовановића и Мирослава Пантића“; Милунка Митић (Ниш) – „Слике Дубровчана у књижевном осврту Јелене Димитријевић“; Кристина Митић (Ниш) – „Траве дубровачке ренесансне лирике“; Зорица Хацић (Нови Сад) – „Аутобиографски елементи у делу Милана Кашанина“; Игор Перишић (Београд) – „Књижевни критичар Слободан Јовановић као писац историје српске културе“; Милан Алексић (Београд) – „Критичка метода Петра Цацића“; Марко Радуловић (Београд) – „Есеји Миодрга Павловића о старој српској књижевности“; Ливија Екмечић (Стразбур) – „Утицај драмске форме Ежена Јонеска на драмску форму у делу Александра Поповића“.

На задњој секцији 50. МССУВД-а 19. септембра такође се расправљало о посебним темама из историје српске књижевности, а председавао је Роберт Ходел: Роберт Ходел (Хамбург) – „Госпођица: роман личности, хроника и роман-алгоритија“; Јасмина Ахметагић (Лепосавић) – „Психолошки приступи прози Иве Андрића“; Горана Раичевић (Нови Сад) – „Станислав Винавер и Милош Црњански: индивидуалистички и колективистички принцип у српској авангарди“; Бранко Вранеш (Београд) – „Сто година тумачења суматраизма Милоша Црњанског“; Ана Стишовић Миловановић (Лепосавић) – „Континуитет и дисконтинуитет поетике стварносне („црне“) прозе у српској књижевности“; Надија Реброња (Нови Пазар) – „Традиционална веровања у роману Бихорци Тамиле Сијарића“; Стевка Шмитран (Терамо) – „Културна памћења у роману Башта, пепо Данила Киша“; Снежана Божић (Ниш) – „Ауто/биографско у настајању и тумачењу књижевног текста – Данило Киш и Андреас Сам као литерарни јунаци“; Слађана Илић (Београд) – „Рецепција дела П. Угринова, М. Павића и М. Јосића Вишњића наспрам рецепције дела Д. Киша, Р. Константиновића и М. Ковача у Србији од 2010. до 2020. године“.

У име свих украјинских србиста који више деценија сарађују с Међународним славистичким центром и увек добију свестрану подршку и помоћ у одржавању украјинске србистике и славистике преко учешћа професора у Међународним научним састанцима слависта у Вукове дане, стипендија нашим студентима за Семинар српског језика, књижевности и културе, снабдевања катедара стручном литературом, организације специјалних предавања и вежби за време студентских размена, волела бих од срца да се

захвалим Савету Међународног славистичког центра и Управи – управнику проф. др Драгани Мршевић-Радовић, заменику управника проф. др Бошку Сувајдићу, секретарица Катарини Тодоровић и мр Снежани Кутрички и пожелим инспирацију, разумевање и подршку околине, снагу и истрајност у великој мисији међународног промовисања српске културе и српског народа.

Лесја Стеблина
Кијевски национални универзитет „Тарас Шевченко“
Институт за лингвистику
Катедра за словенску филологију
steblyna_lesja@ukr.net

ЧЕТРДЕСЕТ ДЕВЕТА МЕЂУНАРОДНА ФИЛОЛОШКА КОНФЕРЕНЦИЈА, ПОСВЕЋЕНА УСПОМЕНИ НА ЉУДМИЛУ АЛЕКСЕЈЕВНУ ВЈЕРБИЦКУ (1936–2019)

(Санкт Петербург: Филолошки факултет Санктпетербуршког
државног универзитета, 16–24. новембар 2020)

Већ у самом наслову конференције, као посебна тема, било је издвојено научно наслеђе Људмиле Вјербицке које обухвата истраживања ортоеписје, фонологије, морфологије руског и других језика, затим истраживање руског језика као државног језика и методике наставе руског језика.

Редовна годишња филолошка конференција требало је да се одржи у Санкт Петербургу још марта месеца (16–24. 3. 2020), али је због пандемије корона вируса одложена за новембар, а када се одложени датум приближио – организатор је донео одлуку да се конференција у целини одржи преко интернет платформе. Руским истраживачима већ је постало уобичајено да током 2020. године своје научне скупове одржавају преко платформе Zoom, али се већина секција на овој конференцији одвијала преко платформе MS Teams, што је неким учесницима причињавало озбиљне техничке проблеме. Пленарна предавања (В. М. Мокиенка, Ј. А. Клајнера, између осталих) врло брзо су постала доступна на итернету, преко канала Јутјуб.

Као и сваке године, конференција је имала велики број учесника и велики број паралелних секција. Предност рада преко интернета састојала се у томе што су потенцијални слушаоци могли лако и брзо да се укључе у другу секцију, наравно, под условом да се секције држе предвиђеног програма и сатнице, што није увек био случај. Презентација припремљена уз излагање веома је олакшавала праћење, али у случају да је аутор само читао свој унапред написани текст – разумевање садржаја је могло бити отежано из техничких разлога, пре свега због различитог квалитета звука и брзине интернета. У сваком случају, велика одговорност лежи на колегама који излажу на свом матерњем језику, а не воде рачуна о колегама који се тим језиком служе само у научне сврхе: током самог излагања веома је тешко пратити непосредну рецепцију од стране публике.

Праћење излагања олакшали су ипак резимеи радова постављени на сајту конференције у оквиру програма сваке појединачне секције. Секције су традиционално окупиле све филолошке теме, па и неке граничне, односно интердисциплинарне. У оквиру макро теме „Историја књижевности“ одржане су следеће секције: Књижевна култура Русије XVIII века; Руски књижевни процес XIX века; Књижевни процес у Русији прве половине XX века; Руска књижевност и култура на граници векова: од декаденције до авангарде; Књижевни процес у Русији друге половине XX века; Проблеми модерне и постмодерне у светској књижевности; Личност у историји и уметничкој књижевности; Француска читања. У оквиру макро теме „Класична филологија, библистика, неохеленистика, балканологија“ одржане су три секције: Балканологија, неохеленистика и византинистика; Библија и хришћанска писменост; Класична филологија. У оквиру макро теме „Културна антропологија и теоријски аспекти хуманистичких истраживања“ радиле су такође три секције: Теоријски аспекти хуманистичких истраживања; Наука о стиху; Ритуал и фолклор в свакодневној и уметничкој пракси. Тема „Интердисциплинарна истраживања“ била је подељена на три секције: Филм|текст; Сцена|Текст; Текст|Музика|Превод. Велики број радова био је изложен у оквирима ма-

кро теме „Методика наставе језика“ (у секцијама: Руски језик как страни и методи-ка наставе; Савремени проблеми лингводидактике и методике наставе страних језика, Тестологија). Макро тема „Општа лингвистика“ обухватала је секције: Граматика и лексика; Историја лингвистике; Ортоегија: научно наслеђе Људмиле Алексејевне Вјербицке; Примењена и математичка лингвистика; Проблеми функционалне граматике; Психолингвистика; Социолингвистика; Компаративна поетика; Уралистика; Фонетика. Значајан број излагања био је представљен и у оквиру макро теме „Романско-германска филологија“ (Граматика; Дискурс и варијативност енглеског језика; Историја језика; Лексикологија и фразеологија). Очекивано, највећи број секција (и учесника) био је заступљен у оквиру теме „Руски језик“ (Актуелна питања истраживања граматике: руски и други словенски језици; Историја руског језика и писмености; Колоквијалистика. Истраживање руског разговорног језика; Когнитивна лингвистика: у знак сећања на Владимира Колесова; Лексикологија. Лексикографија: руско-словенски циклус; Руска дијалектологија; Стилистика) и теме „Славистика“ (Андрејевска читања: Словенске књижевности и књижевне везе; Државинска читања. Савремени и историјски проблеми бугаристике и славистике; Словени у контексту светске културе: компаративистика, имагологија, наука о превођењу; Словенска фразеологија: фразеолошки неологизми у словенским језицима; Словенска лингвистика). Посебну групу секција чинила су „Фјодоровска читања“ са секцијама: Актуелни проблеми науке о превођењу; Књижевни превод; Проблеми методике наставе превођења; Округли сто посвећен стогодишњици Фјодора Абрамова.

Посебно ће у наставку ове хронике бити приказан само рад фолклористичке, славистичке и балканолошке секције. Истраживања свакодневице су у новије време постала легитимни део фолклористике: Ина Веселова (у прилогу *Устные истории о раскулачивании, спецпереселениях и репрессиях в севернорусской деревне: опыт анонии в нарративном измерении*) у светлу појма 'аномија' анализира наративе о раскулачивању, принудном пресељавању и репересијама који су годинама били преношени у уском породичном кругу, узгред учивши да њени саговорници поседују само оскудну традиционалну ношњу донету из старог краја што сведочи о размераманекадашње репресије. У питању су теренска истраживања области Вологде и Архангелска започета још 1978. тако да данас обухватају већ неколико генерација саговорника. Аномија се у периоду раскулачивања огледала у дезорганизацији друштва, безакоњу: то је време у коме се руши стара култура, а нове још нема. Као перспективна фолклористичка тема показао се уочени конфликт вредности новог совјетског друштва са једне и уважавање приватног власништва са друге стране. Фолклориста је, дакле, у прилици да истражује сећање на период раскулачивања пренет потомцима, у породицама сачуване наративе о принудном пресељењу и њихове биографске приче, али сачувана материјална сведочанства некадашње традицијске културе неминовно су оскудна. Дискусија о овом прилогу покренула је питање спољашњег и унутрашњег сукоба у људима у ситуацијама аномије, односно однос између морала и сцијалистичког интереса.

Следећа актуелна тема, иначе одавно присутна у свим европским посткомунистичким земљама, била је функција сеоских музеја, углавном приватних иницијатива који су данас у Русији постали својеврсни центри културе (и тако заменили некадашње библиотеке). Да они нису намењени само туристима већ помажу очувању идентитета и активирају локално становништво показала је Ана Иванова (*Вербальное vs визуальное: локальная фольклорная традиция как «туристический продукт»*). Како је то и у самом наслову овог прилога истакнуто – фолклор који је некада био 'вербалан' данас све више постаје 'визуелан'. Савремена теренска истраживања демонологије показују да је току процес демитологизације, односно рационализације и губљење митолошког статуса, у том смислу је значајно истраживање знања деце за разлику од наратива старијих саговорника. Надежда Курзина (*Ностальгия по советскому прошлому: День деревни «Назад*

в СССР») указује на појаву музеификације совјетског периода која је истовремено резултат носталгије за детињством и младошћу али можда и метафоре златног века у СССР; у оквиру овог феномена дошло је и до нивелације сеоске и градске културе. У данашњој Русији веома су популарни нови музеји са нејасним правним статусом (они могу бити војно-историјски, етнографски, занатски, историјски, меморијални и слично), њихова основна карактеристика је конструкција 'реалности', односно измишљање традиције/ митологије. Кирил Корольев (*Музеи суеверий: новые социальные практики воображения фольклора*) указује на привлачност 'паганског' наслеђа и у том смислу објашњава појаву реконструкције паганских и неопаганских пракси и њихову комерцијализацију кроз такве музеје.

Трансформације које су претрпели свадбени обичаји у социјализму почевши од првих декрета совјетске власти до данас анализирао је Светлана Адонјева (*Современная российская свадьба: общие ценности*). Јулија Мариничева (*Народная медицина глазами современных деревенских фельдшеров*) приказала је резултате истраживачког пројекта биографских прича сеоских медицинских радника. У питању је хетероген узорак саговорника: људи пореклом са села који се враћају у село да раде и људи из града који из својих личних идеолошких мотоива одлазе да раде на селу и тамо се сусрећу са реалношћу: пијанством, сиромаштвом, незнањем. У њиховим биографским причама огледа се однос са постојећим традиционалним медицинским знањем и конфликт или компромис два типа лечења.

Резултате савремених теренских истраживања културне праксе народа Ханта (угарски народ у западном Сибиру) који још увек практикује своју традиционалну религију показао је Константин Сагалаев (*Обряды юганских хантов сегодня (итоги экспедиции 2019 г.)*), документација традиције овог народа започета је још 1985. године, и налази се у архиву у Томску. Обичај ношња иконе Богородице уочи Божића у словеначким насељима у Италији и његову савремену трансформацију на основу личне теренске грађе анализирао је Марија Јасињска (*Обычай «Devetica» на итальянско-словенском пограничье: традиция и современность*).

У оквиру фолклористичке секције била је представљена и градска уметност којом се бави Институт за стрит-арт у Санкт Петербургу а на примеру рада и функционисања затворене групе аутора графита ЗАЧЕМ (Ана Нистратова: *День рождения граффити команды «Зачем» как ритуал граффити сообщества*.)

Једна од интердисциплинарних секција везаних за филм била је посвећена теми контроле, а бавила се цензуром и улогом продуцента, између осталог. Историчарима ће свакако бити значајно излагање Мије Еман (Mia Ohman) са Универзитета у Хелсинкију о рецепцији совјетске филмске пропаганде у Финској непосредно после Другог светског рата засновано на архивској грађи (*«Совэкспортфильм» в Финляндии: письма Петрова-Бытова П. П. 1946 г.*)

У оквиру рада славистичке лингвистичке секције Андреј Собољев (Институт за лингвистику РАН) представио је савремене приступе граничним дијалектима између Србије и Бугарске. У питању су нове парадигме и отварање нових могућности истовремено и за балканску лингвистику а засноване на теренским истраживањима локалних говора уз укључивање историјског знања о утицају промена државних граница на језик. Његов теоријски обликован прилог био је својеврсни наставак још 1998. године завршеног рада на тротомном атласу говора западне Бугарске и источне Србије, овог пута кроз пројекат конзорцијума истраживача из Швајцарске, Русије и Србије (*TraCeBa*). У оквиру рада на истом међународном пројекту представљена су још три прилога: Биљане Сикимић о социolingвистичким приступу „шопским говорима“ источне Србије, затим Никите Горлова (Институт за лингвистику РАН) са разрадом компјутерског инструментаријума за лингвистички атлас источне Србије и западне Бугарске и коауторски прилог Мирјане Мирић (Балканолошки институт САНУ) и

Дарје Коњор (Институт за лингвистику РАН) посвећен аналитичком маркирању индикативног објекта и посесора у истим говорима.

У оквиру ове славистичке секције Јекатерина Јакушкина са московског универзитета представила је прасловенске лексичке изгласе на српскохрватском ареалу, а Дијана Медведева (Удмуртски државни универзитет) концептуализацију гордости у српској и руској лингвокултури. Људмила Карпенко са Универзитета у Самари поредила је граматичку концептуализацију руског и бугарског језика.

Секцију посвећену балканској лингвистици отворио је коауторски прилог Александра Русакова и Андреја Собољева („Између сепарације и симбиозе: језици и културе југоисточне Европе у контакту“) који је представио зборник радова планиран за објављивање 2021. године на енглеском језику у издању угледне издавачке куће Де Грајтер (De Gruyter) а у њиховој едицији „Језички контакт и билингвизам“. Представљени зборник носи практично исти наслов као и прилог на конференцији: „Језици и културе југоисточне Европе у контакту. Између сепарације и симбиозе“ (*Southeastern European Languages and Cultures in Contact. Between Separation and Symbiosis*). Уредништво зборника потписује Андреј Собољев. Зборник ће бити критичка ревизија досадашњих теорија о балканском језичком савезу јер се примењена теорија о језичком контакту заснива на новим теренским подацима уз уважавање историјских чињеница. Другим речима, испитују се процеси конвергенције у двојезичним заједницама уз вођење рачуна о ванлингвистичким факторима историјске балканизације. Појединачни лингвистички резултати истраживача окупљених у планираном зборнику већ су добро познати научној јавности, а сада ће бити јасне и основне интенције њиховог вишегодишњег тимског теренског истраживања савремене и историјске двојезичности у тако хетерогеним микро-регионима као што је то Преспа (Албанци, Словени и Арумуни) – Анастасије Макарове, насеље Веља Горана у Мрковићима у Црној Гори (Муслимани, Албанци, Црногорци), у прилогу Марије Морозове, Химара у Албанији – Андреја Собољева, насеља Јабалча у Карашеву у Румунији – Дарије Коњор, однос романства и глагољице на острву Крку – Вјачеслава Козака, вишејезичност грчке области Цаконија – Максима Кисилијеа и говори сефардских Јевреја на Балкану – Брајана Цозефа.

Савремена балканска лингвистика, показало се на овогодишњој конференцији, значајне подстицаје добија управо од руских теренских истраживача, пре свега са Института за лингвистику РАН и Санктпетербуршког универзитета. Александар Новик и Марина Домосилецка изнели су своја запажања о номинацијама и култури везаној за биљку брнстру (*Spartium junceum L.*) на јадранском и јонском приобаљу. У духу одличне алабаноолошке школе Агније Деснице настао је коауторски прилог Марије Морозове, Александра Русакова и Марије Овсјаникове о резултатима статистичких истраживања блискости албанских дијалеката, архаизма и иновацијама (на основу албанског дијалекатског атласа). Анастасија Харламова представила је резултате својих теренских истраживања арумунског говора села Селеница у Албанији. Анастасија Макарова (некада део тима Института за лингвистику РАН, сада са афилијацијом Универзитета у Цириху) коауторски са Оливијеом Винистерфером (Olivier Winistörfer) изнела је теренске налазе о маркирању објекта у македонским арумунским говорима. На основу обимних теренских истраживања настао је и прилог Глеба Пилипенка (Институт за славистику РАН) о клиницима у говору Украјинаца у Босни и Херцеговини, који се, мада постоје у украјинским говорима одакле су босански Украјинци досељени, сада развијају под утицајем српског језика. Дарја Коњор је овог пута говорила о двојезичности Влаха источне Србије преко анализе спонтаног полилога неколико саговорница из села Кобишница снимљеног 2019. године. Максим Макарцев и Татјана Ганенкова представили су своје резултате анализе архивираних грађе теренских истраживања пресељеника из Егејске Македоније после грађанског рата у Грчкој (1948). Ову грађу је 1961. године прикупила екипа сарадника Института за славистику РАН, а чине је наративи на

југоисточномакедонским и на арумунским говорима. Дијана Балашевич је на терену истраживала проблеме идентитета и међусобне интерференције културног и језичког кода свадбеног обреда Помака и Турака у области Ксанти у Грчкој.

Чини се да су балканској лингвистици отворене нове могућности под условом да се њени резултати заснивају на теренском раду и језичкој документацији. Пред саме истраживаче, као непосредне извршиоце ових задатака, постављени су ипак веома високи захтеви: од њих се, осим општелингвистичког знања, траже солидно познавање неколико балканских језика и њихових дијалеката, затим озбиљна финансијска средства и добра логистика за практичну теренску реализацију.

Биљана Сикимић

Балканолошки институт САНУ
biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

МЕЂУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА ЛЕКСИКОГРАФИЈА И ЛЕКСИКОЛОГИЈА У СВЕТЛУ АКТУЕЛНИХ ПРОБЛЕМА

(Београд: Српска академија наука и уметности, 28–30. октобар 2020)

1. Програм значајних лингвистичких догађаја који се одржали у Србији током 2020. године у многоме је обогатила међународна научна конференција *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*. Она је одржана у Београду, у периоду од 28. до 30. октобра, у организацији Института за српски језик САНУ, а под покровитељством Српске академије наука и уметности и Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Дата конференција наставља добре традиције сродних научних скупова у организацији Института¹, на пример оних из осамдесетих година минулог века али и с почетка овог. Током тродневног рада учешће је узело 96 лингвиста из 11 земаља (Босна и Херцеговина, Бугарска, Велика Британија, Пољска, Русија, Сједињене Америчке Државе, Словенија, Србија, Хрватска, Црна Гора и Чешка) који су изложили укупно 80 реферата. Организатори су одабрали модел који је подразумевао равноправну могућност учешћа уживо и на даљину. За другу могућност махом су се одређивале колеге из иностранства, што је реализовано путем платформе Зум (Zoom). Радни језици конференције били су сви словенски језици и енглески језик.

2. Тематски оквир конференције био је довољно широк да обухвати релевантна и актуелна истраживачка подручја из области лексикографије и лексикологије:

2.1. Речници и њихове теоријске основе (дескриптивна лексикографија, општи и нормативни речници, специјални речници, термилошки речници и терминологија, историјски речници, јединствени и ретки речнички пројекти у словенској лексикографији, етимолошки речници и етимологија, фразеолошки речници и фразеологија, речници нових речи и неологија, дијалекатски речници и дијалектологија, културолошки речници и културологија, електронски речници, програми за израду речника и дигитални ресурси). Дата тематика дала је могућност за шири истраживачки замах, обухватајући синхронијска и дијахронијска разматрања једнојезичних, двојезичних и вишејезичних речника, укључујући и специфичне типове као што су једнојезични речници са преводом.

2.2. Речници у контексту савремених језичких теорија (граматика и речник – граматичке информације у речнику, семантика и речник – полисемија у лексичком систему и у речнику, као и распоред значења у оквиру једне полисемантичке структуре, прагматика и речник – прагматичке информације у речнику, синтагматски и парадигматски односи у лексичком систему и у речнику, дериватологија и речник – деривација у лексич-

¹ Имамо у виду научни скуп о лексикографији и лексикологији одржан у организацији Одељења језика и књижевности Српске академије наука и уметности, Института за српскохрватски језик (потоњег Института за српски језик САНУ), Института за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Матице српске и Одсека за јужнословенске језике и општу лингвистику Филолошког факултета у Београду (Београд, 3–5. децембар 1980), затим научни скуп *Проблеми српскохрватске лексикологије* одржан у организацији Матице српске и Института за српскохрватски језик (Нови Сад, 21–23. април 1983) и међународни научни скуп о лексикологији и лексикографији *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе* у организацији Института за српски језик САНУ и Матице српске (Београд–Нови Сад, 10–12. април 2001).

ком систему и у речнику, културологија и речник (укључујући и питања језичке слике света), лексикографски метајезик и металексикографија.

2.3. ПРАКТИЧНИ ПРОБЛЕМИ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ (лексикографија између реалних могућности и потребе савремених корисника, утицај глобализације на лексички систем и лексичку употребу).

3. Конференцијски програм одвијао се у просторијама Српске академије наука и уметности, где је приређена и изложба публикација Института за српски језик. Истакнуто место заузимао је нови том *Речника српскохрватског и народног језика* САНУ, двадесет и први по реду, који је скоро изашао из штампе. Свечано отварање одржано је у Свечаној сали САНУ првог дана конференције. Окупљеним учесницима и присутним гостима обратила се др Јасна Влајић-Поповић, директор Института за српски језик САНУ, након чега је уследила пленарна седница. Том приликом наступили су еминентни европски стручњаци у домену лексикографских и лексиколошких проучавања.

3.1. Пленарну седницу отворио је реферат *How people use words to make meanings: interpreting corpus evidence* проф. др Патрика Хенкса са Универзитета у Вулверхемптону (Велика Британија). Наредни реферат изложио је проф. др Жежи Бартмињски из Лублина, редовни члан Пољске академије наука. Своје истраживање он је посветио проблематици кључних речи и тезауруса са становишта когнитивне етнолингвистике. Следећа је наступила др Маргарита Чернишова са Института за руски језик „В. В. Виноградов” Руске академије наука. Њен реферат носио је назив *Научные разработки Комиссии по лексикологии и лексикографии при Международном комитете славистов (МКС)*. Тицао се научноистраживачке делатности Комисије за лексикологију и лексикографију при Међународном комитету слависта, којом Чернишова успешно председава од 2003. године. У оквиру конференције требало је да се одржи и годишњи састанак чланова Комисије, међутим до тога није дошло услед неповољне епидемиолошке ситуације у Европи. Састанак је померен за 2021. годину, када би земља-домаћин требало да буде Пољска. Реферат у оквиру пленарне седнице представила је и др Стана Ристић са Института за српски језик САНУ. Она је говорила о Београдској лексикографској школи.

3.2. Наставак конференције био је посвећен раду по секцијама. Њихова тематска организација била је следећа: 1) Терминолошки речници и терминологија, 2) Дескриптивна лексикографија и металексикографија, 3) Дијалектолошки и етимолошки речници, 4) Електронски речници / Дериватологија, 5) Историјска лексикологија и лексикографија, 6) Неологија, 7) Специјални речници, 8) Практични проблеми лексикографије, 9) Фразеолошки речници и фразеологија / Граматика / Синтакса и речник / Парадигматика, 10) Културологија.

3.3. Међу излагањима која су привукла нашу пажњу налазе се теолингвистички усмерени реферати. Овај домен језичких проучавања био је такође заступљен, па ћемо се за потребе овог прилога осврнути на њега.

3.3.1. Први такав реферат поднела је проф. др Ксенија Кончаревић са Филолошког факултета Универзитета у Београду. Она је разматрала једно од актуелних питања, а то је лингвокултуролошко коментарисање као аспект терминологије. Анализа је развијана у примени на теолошке речнике, подручју у ком ауторка већ има искуства. Имамо у виду *Руско-српски и српско-руски теолошки речник* (Београд: Службени гласник, 2012), чији је К. Кончаревић један од коаутора, а који до данас представља једино лексикографско издање те врсте у српској лексикографији. Управо су на материјалу потоњег речника сагледавани поступци лингвокултуролошког коментарисања руске и српске теолошке терминологије. Установљен је однос непосредне зависности између карактера лингвокултуролошких коментара и нивоа адаптације грађе приликом лексикографске обраде, са једне стране, и типологије потешкоћа везаних за рецепцију културолошки маркираних јединица у инословенској средини (на пример, рус. *извечный монастырь*, *странник*,

лавриот, крјуки, трезвон; срп. *задужбина, кољивари, каноник, славски, парохијал* итд.), са друге. Показани су најчешћи случајеви у којима се прибегава лингвокултуролошком кометарисању на нивоу семантизације термина. Спроведена анализа указала је на више закључака. Један од њих је и тај да двојезични речник теолошке терминологије, захваљујући примењеној методологији лексикографске обраде, представља не само сведочанство о односима међујезичке природе, већ и о стању интеркултуралног дијалога у домену вере и духовности, подразумевајући под тиме његове међуконфесионалне и међуцрквене пројаве.

3.3.2. Наредна два реферата изложио је ауторски пар Гадомских. Др Александар Гадомски, професор са Универзитета у Ополу (Пољска), говорио је о пројекту двојезичног терминолошког речника који за сада није разматран у словенском свету. У питању је руско-пољски речник теолингвистичких термина. Константовано је да комплетан опис потоње терминологије засад не постоји, тим пре што се она стално развија и проширује новим јединицама. Таква кретања објашњена су активним развојем словенске теолингвистике као научне дисциплине. Актуелност истраживања аутор илуструје и чињеницом да ни сâм термин *теолингвистика* још увек није на одговарајући начин представљен у руским и пољским речницима лингвистичке терминологије. Гадомски се већ неко време бави овом проблематиком, о чему је обавештавао научну јавност путем својих радова. У овом излагању казао је да тренутно стигао до фазе одабира теолингвистичке терминологије из ауторитативних научних извора. Прикупљени материјал обрађује и систематизује према два критеријума: азбучном и тематском. Потребу за постојањем оваквог речника он је објаснио на следећи начин. Према мишљењу Гадомског, радови пољских лингвиста били су својеврсна спона западне теолингвистике са словенском. Зато постоји потреба синтетичког представљања теолингвистичке терминологије и попуњавање лакуна, што би допринело не само решавању одређених проблема опште теолингвистике, већ и посебних.

Реферат Галине Гадомске (Ополе) био је посвећен називима за православне црквене празнике. Разматрање се вршило у теолингвистичком кључу, што је наговестио и наслов реферата – *Русско-пољские православные зортонимы*. Као што се може приметити, он садржи термин *зортоним* (срп. *хеортоним*) који је настао у окриљу теолингвистике и служи за именовање црквених празника. Дато питање није у великој мери разматрано из руско-пољске перспективе, мада се, према ауторкиним наводима, уочава пораст конфронтационих испитивања тог типа, нарочито руско-чешких, руско-словачких и руско-бугарских.

3.3.3. Издвојили бисмо и реферат о терминологији из области хришћанске аскетике. Њега је представила др Ружица Левушкина, научни сарадник Института за српски језик САНУ. Као корпус за истраживање одабран је *Речник САНУ*. Грађу су сачињавали термини из сфере монашке духовности (на пример, *безгнење, бдење, пост, молитва, молчаније, испосништво, бестрашће, подвижништво, монаштво, подвиг*), за које је ауторка приметила да су у значајној мери ушли у општи лексички фонд. Анализиран је ниво макроструктуре са утврђивањем присуства одн. одсуства дате терминологије у корпусу. Размотрена је речничка микроструктура. Левушкина је говорила о лексикографској обради појединих аскетских термина. Овим радом још једном је актуелизовано питање које у терминологији као науци и данас представља нарочити изазов, а то је разграничавање терминолошке и нетерминолошке лексике. Пажња је посвећена и питању варијантности термина (*благочастје / благочестије / благочашије / благочаст / благочеише; општежиће / општежитије / општежителство* итд.). На крају су предложени конкретни кораци у правцу побољшања лексикографске обраде термина из области аскетике у *РСАНУ*. Ауторка је изнела предлоге за укључивање поједине грађе у дигиталну верзију. Међу њих уврстила је примере попут *отишелник, дерзновење, монаховати, ђавоиманост, иступљење*.

3.3.4. Интеракција религије и језичког феномена сагледана је и у реферату аутора ових редова. У средишту анализе налазила се лексика из сфере православне духовности у светлу преводне (руско-српске и српско-руске) лексикографије.

4. Међународна научна конференција *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема* окупила је стручњаке широм словенског и несловенског света. Њено организовање представљало је озбиљан изазов, нарочито у светлу актуелне епидемиолошке ситуације, на чему се организаторима може честитати. Одабрани модел рада омогућио је транспарентнији и плодотворнији рад конференције, тим пре што су и све заинтересоване колеге и слушаоци могли да прате конференцијски програм онлајн, постављају питања и учествују у дискусијама. Све то несумњиво је допринело високом квалитету овог научног догађаја, конструктивнијој размени научних искустава, знања и идеја у вези са различитим питањима из области лексикографије и лексикологије. Очекује се и издавање тематског зборника научних радова са конференције, а његово објављивање планирано је за 2021. годину.

Срђан Петровић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
srdjan.petrovic@fil.bg.ac.rs

КОМИСИЈА ЗА ФОЛКЛОРИСТИКУ МЕЂУНАРОДНОГ КОМИТЕТА СЛАВИСТА У 2020: НОВИ ИНТЕРНЕТ ПОРТАЛ КАО НОВИ УВИД У СВЕТСКУ СЛАВИСТИКУ

Комисија за фолклористику Међународног комитета слависта добила је у јуну 2020. нови Интернет сајт-портал на адреси <www.slavika.org/folklor/> који је садржином и профилом већ сада референтно место славистике и словенских студија на Интернету, са обиљем ексклузивног материјала.

1. Богата историја комисије

Захваљујући сада лако доступним подацима на новом порталу можемо се подсетити богате прошлости Комисије за фолклористику МКС, утемељене на 5. конгресу слависта, у Софији 1963. године.

Чешки фолклориста и филолог Карел Хоралек (1908–1992) био је први председник који је дужност обнашао у четири петогодишња мандата (1963–1983). Након Хоралека за председника је на 9. конгресу слависта у Кијеву изабран руски и совјетски фолклориста Виктор Јевгењевич Гусев (1918–2002) који је на челу Комисије био десетлеће и по (1983–1998), у драматичној епохи за словенске културе. Руковођење су, на 12. конгресу у Кракову, на пет година преузели пољски фолклориста и филолог Кшиштоф Вроцлавски (р. 1937) и словачка фолклористкиња Вјера Гашпарикова (р. 1928). Српски фолклориста и филолог Љубинко Раденковић (р. 1951) за председника је изабран на 13. конгресу у Љубљани и то је био следећа два петогодишња мандата (2003–2013). Руски фолклориста Андреј Борисович Мороз (р. 1970) председавање је преузео у Минску на 15. конгресу, следећих пет година (2013–2018). На 16. конгресу слависта у Београду 2018. за председника је изабран српски фолклориста и филолог Дејан Ајдачић (р. 1959).

Рад Комисије има сталност јер између два конгреса делују радне групе а одлуке доноси Председништво. Богата жетва фолклористичких чланака са конгреса слависта објављује се у зборницима националних делегација, тематским блоковима часописа и у виду сепарата.

Информативни билтен *Slavistická folkloristika*, утемељен 1989, иако нередован у излажењу, пратио је новости из словенске фолклористике. На Интернет адреси <<http://www.slavu.sav.sk/casopisy/folkloristika.php>> налази се библиографија билтена од 1989. до 2005. као и цели бројеви од 2000. до 2018. године.

Увођењем тематских блокова издата су два зборника „*Slavistická folkloristika na razcesti*“ које уредила Зузана Профантова из Братиславе: *XIII Medzinarodny zjazd slavistov v L'ubl'ane august 2003* (2003) и *Folklor a folkloristika vo svete postmoderny* (2013). Између конгреса Комисија за фолклористику МКС била је суорганизатор или организатор конференција чији су плод зборници радова које је уредио Љубинко Раденковић: *Словенски фолклор и фолклористика на размеђи два миленијума* (2008) и *Заједничко у словенском фолклору* (2012).

За оне који се дубље занимају за историју комисије препоручујемо и текстове на порталу: Виктор Евгеньевич Гусев, „Международная Комиссия по славянскому фольклору и фолклористика в славянских странах“ и „Программа деятельности Комиссии по славянскому фольклору при Международном комитете славистов на 1989–1993 гг.“; „В Международной комиссии славянского фольклора“ (1987); „Рад Комисије за словенски

фолклор при МКС под председништвом Љубинка Раденковића (2003–2013)“, и А. Л. Топорков „Фольклористика на XIV Међународном сјезде славистов (2008)“.

2. Чланови

Комисију за фолклористику МКС 2020. године чине 61 редовни члан и 20 почасних. На новом порталу су дате основне био–библиографије за 65 чланова.

Редовни чланови из Белорусије су Татјана Валодзина и Волга Шараја из Минска, као и Ина Швед из Бреста. Из Русије су Олга Белова, Андреј Мороз, Никита Петров, Светлана Толстаја, Андреј Топорков, сви из Москве, као и Ана Некрилова из Санкт–Петербурга. Из Украјине су Олесја Брицина, Лариса Вахнина, Мирослава Карацуба, Ирина Коваљ–Фучило, Оксана Микитенко, Лесја Мушкетик, Јевген Пашченко, Игор Јудкин из Кијева, Јарослава Конева (живи и ради у Олштин у Пољској) као и Ирина Горбањ из Лавова. Из Пољске су Јан Адамовски, Жежи Бартмињски, Ана Бжозовска–Крајка, Катажина Смик и Станислава Њебжеговска–Бартмињска из Лублина; Јанина Хајдук–Нијаковска и Тереса Смолињска из Опоља; Виолета Кравчик–Василевска из Лођа; Јоланта Луговска из Вроцлава; Катажина Марцол из Ђешина; Ева Косовска и Магдалена Шиндлер из Катовица; Виолета Врублевска из Торуня. Из Чешке су Јарослав Отченашек из Прага и Јана Поспишилова из Брна. Словачку представљају Хана Хлошкова и Катарина Жењухова из Братиславе.

Из Бугарске су Екатерина Анастасова, Милена Беновска–Сабкова, Катја Михајлова, Владимир Пенчев, Илијана Чекова и Веселка Тончева, сви из Софије. Из Македоније су Ермис Лафазановски и Љупчо Ристески, из Скопља. Из Босне и Херцеговине је Јеленка Пандуревић из Бања Луке. Из Србије су Дејан Ајдачић, Лидија Делић, Љубинко Раденковић, Немања Радуловић и Бошко Сувајић, сви из Београда. Из Хрватске су Лиљана Марк и Сузана Марјанић, Евелина Рудан из Загреба. Из Словеније су Саша Бабич, Моника Кропеј и Мирјам Менцеј, из Љубљане. Редовни чланови из Немачке су Сузана Хосе, из Будишина (нем. Бауцен), и Ханс–Јерг Утер, из Дуизбурга–Есена; из Канаде је Наталија Кононенко; из Румуније Антоанета Олгеану, из Букурешта; из Француске Галина Кабакова, из Париза; из Израела је Лариса Фиалкова; а из Јапана је Ичиро Ито, из Токија.

Почасни чланови из Немачке су Јирген Дитмар из Фрајбурга и Ингетраут Клаге из Ростока. Из Канаде је Бохдан Медвидски, из Едмонтона. Из Мађарске је Илдико Криза, из Будимпеште. Из Украјине је Софија Грица, из Кијева. Из Пољске су Малгожата Бжозовска (Мазуркиевич), Марија Јакитович из Торуня, Жежи Поспјех и Дорота Симонидес из Опоља, и Кшиштоф Вроцлавски из Варшаве. Из Чешке је Марта Шрамкова, из Брна. Из Словачке су Соња Бурласова, Вјера Гашпарикова и Милан Лешчак, из Братиславе. Из Бугарске су Радост Иванова и Стефана Стојкова, из Софије. Из Србије су Нада Милошевић–Ђорђевић и Иван Чоловић, из Београда. Из Црне Горе је Новак Килибарда, из Никшића.

Председништво Комисије тренутно чине председник Дејан Ајдачић и његови заменици Виолета Врублевска и Андреј Мороз. Чланови председништва су и Мирослава Карацуба, Татјана Валодзина, Лариса Вахнина, Катарина Жењухова, Владимир Леонидович Кљаус, Лиљана Марк, Мирјам Менцеј, Владимир Пенчев, Љубинко Раденковић и Андреј Топорков.

3. Профил новог портала Комисије

Први сајт Комисије у њеној историји је 2014. поставио тадашњи председник Андреј Мороз на адреси <<https://abmoroz.wixsite.com/folklorecomission>>, са одељцима Новости, Состав комисије, Публикације, Ссылки и About, што је много допринело видљивости рада.

Током 2020. Комисија је добила портал на новом домену <www.slavika.org/folklor>, са наменским простором и информатичком основом која омогућава даљи развој елек-

тронске библиотеке, лексикона, блога и других активности, уз учешће више сарадника истовремено. Творац концепта и уредник сајта је Дејан Ајдачић, који је и аутор или приређивач првих библиографских и лексикографских прилога.

Ликовно обликовање у црвеним и белим тоновима дело је београдског дизајнера Ненада Петровића: на банеру су графички представљени општесловенски мотиви, а на фотографијама су девојке у украјинским народним ношњама са почетка 20. века, пре насилног напуштања миленијумске традиције, као и савремени српски традиционални уметници светског формата Светлана Спајић и Бокан Станковић. Продуцент је Зоран Стефановић. Информатичку подршку је пружио београдско предузеће Сигнет ЦС.

На новом порталу, осим поменутих Биографија научника, одељак „Фолклористи“ има као целине и: Текстове (целовита електронска издања), Књиге (целовито), Пројекте и Групе.

Неки од већ објављених драгоцених текстова су Aleksandar Loma: „Prakosovo. The Slavic and Indo-European Roots of the Serbian Epic“; Андреј Мороз: „Душа грешная. Концепт души в духовных стихах“; и Irena Vaňková: „Příběhy o duši včeských baladách“. Од књига у целости су објављене: *Словенски фолклор и књижевна фантастика: зборник радова*, уредника Дејана Ајдачића и Бошка Сувајџића (2020); *Биље у традиционалној култури Срба*, уредница Зоје Карановић и Јасмине Јокић. (2013), као и *Заједничко у словенском фолклору: зборник радова*, уредника Љубинка Раденковића (2012).

Један од најважнијих ресурса сајта је одељак са целовитим библиографијама, подељен у: Личне библиографије, Тематске, Часописне и Конгресе слависта.

Личне библиографије су за сада: „Славјанска етнолингвистика: Библиографија.“ Москва, 2020; „Николай Антропов: Библиографија по етнолингвистике и фолклору“ и „Библиографија фолклористичких радова Дејана Ајдачића“.

Тематске библиографије садрже: „Етноботаника – библиографија“, коју је саставила Валерија Колосова 2007; „Россия – новая литература по фольклору, этнографии, этнолингвистике“, 2019, као и оне које је саставио Д. Ајдачић: „Изабрана библиографија о смрти у народној култури Словена“; „Библиографија о птицама у народној култури Словена“; „Изабрана библиографија о деци у народној култури Словена“; „Библиографија о бојама у народној култури Словена“ и „Библиографија о ватри у народној култури Словена“.

Часописне библиографије садрже: „Slavistická folkloristika: informačný bulletin. Bibliografía 1989–2005.“; Биљана Миленковић–Вуковић, Сунчица Глишић, Јасна Чанковић: „Библиографија радова о традиционалној култури и фолклору у Гласнику Етнографског института САНУ – 50 књига“; „Slovenský narodopis 1953–2002: Bibliografía“, Bratislava 2013; „Библиографија журнала ‘Живая старина’: 1994–2018.“; Сунчица Глишић, Биљана Миленковић–Вуковић, Јасна Чанковић: „Библиографија радова о традиционалној култури, фолклору и популарној култури у ‘Зборнику Етнографског института САНУ’ (1–25)“; и „Библиографија радова о народној књижевности објављених у ‘Етнолошком прегледу’ (1959–1990)“.

У одељку Конгреси слависта је библиографија „Фолклористички радови на Међународним славистичким конгресима (1929–2013)“, коју је посебно за овај сајт приредио Дејан Ајдачић, чему ћемо се касније вратити.

У рубрици Конференције представљена су два скупа од 2020: „COVID–19 у хуманистичкој перспективи: мутације страха и културне промјене“ у Загребу, Хрватска, и „Савремена српска фолклористика 9“ у Тршићу, Лозница, Србија.

У рубрици Везе представљена су многа драгоценна места на Интернету, подељена по врсти: Часописи, Установе, Катедре, Е–колекције, Видео и Међународно.

На сајту је објављен и историјски сажетак о комисији на енглеском.

4. Време је за детаљну историју Међународног комитета слависта

Као и обично, добре ствари долазе у скупинама, па је овај сајт показао и једну дубљу димензију. Наиме, широј научној па и културној јавности овако устројена

грађа је занимљива не само због Комисије за фолклористику, већ и због саме очинске организације: Међународног комитета слависта.

Захваљујући начину на који је Ајдачић устројио информације, јавност добија и осећај прегледности богате делатности комисија целокупног Међународног комитета слависта од 1958. до 2018. Зато је корисно да подсетимо на комисије по реду оснивања и да пренесемо свеж каталог њихових мрежних места:

Активне комисије МЕЂУНАРОДНОГ КОМИТЕТА СЛАВИСТА су: 1. Комисија Свесловенског лингвистичког атласа (основао ју је 1958. Р. И. Аванесов), данашња председница: Татјана Вендина, службени сајт <www.slavatlas.org>; 2. Комисија за историју славистике (1958, Н. К. Гудзии), председник: Лубор Матејко, <<https://slavicorumhistoria.com>>; 3. Комисија за терминологију (1958, Д. Д. Благој), председник: Викторија Л. Ивашченко, <<http://term-in.net>>; 4. Комисија за словенску ономастику (1958, В. Ташички), председник: Артур Галковски, <www.onomastyka.uni.lodz.pl>; 5. Комисија за проучавање граматичке структуре словенских језика (1958, Б. Гавранек), председник: Маћеј Гроховски, <www.onomastyka.uni.lodz.pl>; 6. Комисија за лингвистичку библиографију (1958, Т. Лер–Сплавински), председавајући: Павел Ковалски, <<http://kbl-mks.org>>; 7. Комисија за словенску библиографију књижевности и упоредне студије (1958, Б. Н. Берков), председник: Вацлав Валецки; 8. Стилистичка комисија (1958, В. Виноградов), председник: Наталија Клушина, <<http://stylistic-mks.com>>; 9. Комисија за фонетику и фонологију (1963, С. Стојков), председник: Јан Сабол; 10. Комисија за фолклористику (1963, К. Хоралек), председник: Дејан Ајдачић, <<http://slavika.org/folklor>> (јун 2020), <<http://abmoroz.wix.com/folklorecomission>>; 11. Комисија за лексикологију и лексикографију (1968, В. Бланар), председница: Маргарита И. Чернишева, <<http://www.ruslang.ru/lexcomission>>; 12. Комисија за словенске књижевне језике (1968, А. Једличка), председница: Хана Гладкова; 13. Комисија за социолингвистику (1978, В. Љубас), председница: Халина Курек, <<http://www.klks.polonistyka.uj.edu.pl/komisja-socjolingwistyki>>; 14. Фразеолошка комисија (1978, Ј. Матешки), председник: Хари Валтер, <<http://phraseoseminar.slovo-spb.ru/fkksomslav.htm>>; 15. Комисија за црквенословенске речнике (1978, С. Лунден), председник: Вацлав Чермак; 16. Комисија за језичке контакте (1978, С. Б. Бернштајн), председник: Бјорн Вимер, <<https://slavicincontact.ku.edu>>; 17. Комисија за упоредно проучавање словенских књижевности (1988, Бојан Ничев), председник: Данута Сосновска; 18. Библијска комисија (1993, А. А. Алексејев), председавајући: Марчело Гарзанини, <<https://www.cesecom.it/en/contents/biblical-commission/103>>; 19. Комисија за балканолингвистику (1993, Хелмут Шалер), председник: Хелмут Шалер; 20. Комисија за словенску творбу речи (1998, И. С. Улуханов), председник: Александар Лукашанец; 21. Етимолошка комисија (1998, Ева Хавлова), председник: Николај Антропов, <<https://sites.google.com/site/komisjaetymologicznamsk/home>>; 22. Комисија за рачунарску обраду словенских рукописа и раних штампаних књига (1998, Анисава Милтенова), председник: Аким Рабус, <www.obshtezhitie.net>; 23. Комисија за аспектологију (2003, Л. Спасов), председник: Татјана Милијареси, <<https://stl.univ-lille.fr/commission-daspectologie>>; 24. Комисија за етнолингвистику (2003, Жежи Бартмињски), председник: Жежи Бартмињски, <<http://www.ethnolinguistica-slavica.org>>; 25. Комисија за транслатологију (2008, П. Фаст), председник: Јоланта Лубоха–Круглик; 26. Комисија за ибериско–словенске упоредне студије (2008, Беата Пешинска), председник: Беата Пешинска; 27. Комисија за лингвистичку дискурса (2008, Ирина Ухванова), председник: Ирина Ухванова; 28. Комисија за корпусну лингвистику (2008, Марек Лазивишки), председник: Марек Лазивишки; 29. Комисија за проучавање старовеераца (2008, Ј.Л. Касаткин), председник: Олга Ровнова; 30. Комисија за историјску и културну балканистику (2008, Јоланта Сујецка), председник: Јоланта Сујецка (пољска балканологија), <<http://polbalkanology.al.uw.edu.pl>>; 31. Комисија за проучавање словенских језика и књижевности (2008, Љиљана Бајић), председник:

Љиљана Бајић; 32. Дијалектолошка комисија (2008, Жежи Сјероћук), председник: Жежи Сјероћук; 33. Комисија за савремену историју Словена (2008, И. Ставови–Кавка), председник: Мирела Кожењевска–Вишњевска; 34. Комисија за словенске микројезике (2008, Александар Дуличенко), председник: Александар Дуличенко; 35. Комисија за емигрантске студије Словена (2013, Луцјан Суханек), председник: Луцјан Суханек; 36. Медијско–лингвистичка комисија (2013, Лилика Дускајева), председник: Лилија Дускајева, <<http://medialing.spbu.ru/>>; 37. Комисија за древну историју Словена им. проф. Герарда Јабуда (2013), председник: Ришард Гжесик; 38. Комисија за верски језик (2013), председник: Вјеслав Пшичина; 39. Комисија за историју словенског света и културу на Великом путу свиле (2018, Љиљана Марковић), председник: Љиљана Марковић; 40. Комисија за електронске библиотеке и дигитални хуманизам (2018, Александра Вранеш), председник: Александра Вранеш.

Тренутно НЕАКТИВНЕ КОМИСИЈЕ МКС СУ: 1. Комисија Старословенског речника (1958; председник Ј. Курц); 2. Издавачко–текстолошка комисија (1958. К. Гурски); 3. Комисија за транскрипцију (1958, Л. Андрејчин); 4. Балтословенска комисија (1963, председавајући: К. Корсакас); 5. Комисија за издавање текстова старе словенске музике (1963, Е. Кошмидер); 6. Комисија за истраживање словенске средњовековне културе (1973, В. Хенсел); 7. Комисија за проучавање друштвене мисли словенских народа (1978, М. Бичваров); 8. Археолошка комисија (1993, Д. Чаплович); 9. Комисија атласа народне културе Словена (1993, председавајући: М. Бенжа), и 10. Комисија за објављивање дела Јозефа Добровског (2003, Ј. Фиала).

5. Задаци пред Комисијом и Комитетом

Пред нама се већ на почетку постојања новог портала појављује сплет података и грађе од највише важности: историја комисије, библиографије, биографски лексикон, историјат целог комитета... — здање које ће само добити на лепоти и значају.

Узмимо за пример радну верзију фолклористичке библиографије „Фолклористички радови на Међународним славистичким конгресима (Праг 1929. — Минск 2013)“ <<http://slavika.org/folklor/bibliografii/sezdy-slavistov/143-folkloristicki-radovi-na-kongresima>>, коју је Ајдачић премијерно саставио, дајући добар узор и осталим комисијама МКС. Попис је направљен у мају 2020. управо за сајт Комисије за фолклористику, по подацима из базе података *Bibliographie der internationalen Slavistenkongresse (BibSlavKon)*, настале на основу серије библиографија у сарадњи са Словенском библиотеком у Прагу (Slovanská knihovna).

Подсетимо се и да је у издању Универзитета у Ополу 2013. објављен зборник *Oblicza slawistyki: komisje Międzynarodowego Komitetu Slawistów (1958–2013)*, који је уредио Станислав Гајда. Зборник помињемо зато што би било упутно да једна од будућих радних група буде и Група за историју комисије за фолклористику МКС. Наравно, правила за устројавање чланства у Радне групе дају широки простор и за све друге теме, а учесници у групама не морају бити нужно чланови Комисије:

„Групу чине најмање троје фолклориста из разних земаља који заједно иницирају активности са жељом проширења групе и укључивања потенцијалних чланова и сарадника. Група може да објави на сајту Комисије своје идеје и циљеве у облику кратког програма, који садржи назив групе (уз одређење да је то група Комисије за фолклористику), имена покретача, контакте, циљеве, методологију са упутством о начину рада и једним примером. Група фолклориста која једном полугодишње не објави своје резултате губи могућност даљег представљања на сајту комисије. Делатности групе могу се тицати сакупљање и проучавање неког типа фолклора, питања теорије и историје фолклористике, састављања библиографија и др.“ <<http://slavika.org/folklor/folkloristy/gruppy/206-gruppy-grupe>>

Наведени подаци и модели указују која ће група задатака и делатности бити од трајне важности за Комисију па и МКС убудуће. Слободни смо рећи да је ово могући пут за једно веће прегнуће, од највишег приоритета: направити мрежно место за сабирање грађе за будућу *Историју Међународног комитета слависта*. Таква архива ће једном бити подлога за докторске тезе и друге студије које ће нам указати на данас невидљиве феномене националних и целе светске славистике.

Међународни комитет слависта може се схватити као важно заједничко оруђе оплемењивања данашње словенске културе — која је у глобалној ери *онет* постојећа као целина, бар на нивоу сензибилитета, духовних вредности и популарне културе — колико год деловала раздробљено у хировитој геополитичкој и геокултурној стварности. Комитет је истовремено и драгоцен ауторитативни мост словенске културе према културама и култури Човечанства.

*

Богатством и квалитетом прилога, свежом и интегралном сликом фолклористике, портал Комисије за фолклористику Међународног комитета слависта даје преко потребан подстрек светској славистици. Појавивши се у право време и у правом облику нови портал се показао као озбиљан међународни ресурс већ у почетку, прилично јасно најављујући и нову фазу рада Комисије.

Зоран Стефановић
Научно друштво за словенске уметности и културе
и Међународна културна мрежа „Пројекат Растко“
zstefanovic@rastko.net

ЦИКЛУС „ВЕК СРПСКЕ АВАНГАРДЕ“

(Београд, 19. септембар – 26. новембар 2019)

Универзитетска библиотека у Београду је након капиталног циклуса „Словенска и српска књижевна фантастика“ (27. 2. – 12. 6. 2019) у другој половини године приредила још један венац догађаја од високе важности. Овог пута је, у јесењем семестру од 19. септембра до 26. новембра, тема била (нео)авангарда у четрнаест термина двоструког програма, под збирним називом „Век српске авангарде“.

Замисао да сваки сусрет има два сегмента се већ показала као привлачна за публику на претходном циклусу о фантастици. Први део вечери је тако било предавање о (историјској) авангарди, где су наступали истакнути стручњаци српске културе, са синтетичким и ексклузивним предавањима. Друга половина је кроз дијалог представљала дело најважнијих српских неоавангардних аутора или неоавангардну појаву где су, у већини случајева, учествовали сами уметници, заједно са историчарима и теоретичарима који су се бавили њиховим опусима. Српска авангарда је овде анализирана из разних димензија и стваралачких појавности — света књижевности, ликовних уметности, музике, филма, позоришта, стрипа, радиофоније...

Организатори и уредници циклуса су били проф. др Дејан Ајдачић и др Василије Милновић, а сарадник за драмске уметности и координатор са спољним партнерима Зоран Стефановић. Ликовни дизајнер је била Наташа Матовић, фотограф Матеа Милошевић, а сниматељи и информатичка подршка Бобан Радивојевић и Душан Гавриловић.

Кроз искушења целодневних штрајкова таксиста који су блокирали метрополу, разговори су одржавани (већином) четвртком у 18.00 у Галерији Универзитетске библиотеке, у Булевару краља Александра 71, једном од најживљих изложбених простора у том делу Београда, што је све давало посебан тон догађајима.

Галерија епоха и људи

Први сусрет (19. септембар) је био темељ за цео циклус. У питању је био скупни разговор о авангарди и неоавангарди и њиховом месту у српској култури. Учествовали су тумачи, истраживачи, професори па и арбитри укуса Гојко Тешић, Александар Јерков и Мишко Шуваковић, а домаћин им је био Василије Милновић. Већ први сусрет је показао дубину поново отворене теме, истраживачке правце а неретко и крупније концептуалне супротстављености главних тумача, што ће бити занимљив теоријски проблем у перспективи.

На другом сусрету (26. септембар) одржано је предавање о стваралаштву Станислава Винавера (1891–1955), корифеја и апологете нове уметности у међуратној Србији, о чему је говорио истраживач авангарде и главни винаверолог проф. др Гојко Тешић, који је недавно приредио и капиталну едицију уметникових сабраних дела за „Службени гласник“ из Београда. Други део сусрета је био ништа мање узбудљив, због сведочења ликовног уметника Зорана Поповића (1944), једног од кључних актера генерације нове радикалне уметничке праксе касних 1960–их и 1970–их, и припадником групе *Шесторо из СКЦ-а* (остали чланови: Марина Абрамовић, Неша Париповић, Гергел Урком, Ера Миливојевић и Драгољуб Раша Тодосијевић). Са уметником су разговарали проф. др Јерко Денегри и сликар Селман Трговац, а гледаоци су имали прилике да виде ретке филмске снимке од највеће важности за неоавангарду Европе и САД.

Трећи сусрет (3. октобар) донео је предавање о односу филма као уметности и медија и историјске авангарде, које је одржала проф. др Невена Даковић са Факултета драмских уметности у Београду, директор Институт за позориште, филм, радио и телевизију ФДУ, уз детаљну визуелну презентацију, са најновијим сазањима и увидима из ширег међународног оквира. Након тога је одржан разговор са једним од кључних актера нове интердисциплинарне уметничке праксе, проф. Владаном Радовановићем (р. 1932), који ствара на подручју музике, сликарства, књижевности, нових медија и вишемедијске синтезе. Са њим су разговарали др Мелита Милин, научни саветник Музиколошког института САНУ, и Милош Јоцић, докторанд који припрема тезу о Радовановићевом стваралаштву. Публици су били представљени примери Радовановићеве авангардне праксе, особито музичке.

На четвртм сусрету (10. октобар) о стваралаштву РАСТКА ПЕТРОВИЋА (1898–1949), једног од кључних стваралаца превратничког нараштаја у српској уметности и књижевности говорио је др Бојан Јовић, директор Института за књижевност и уметност у Београду, специјализован за уметност и културу епохе. У другом делу сусрета, о стваралаштву једног од најважнијих српских неоавангардних уметника Волислава Деспотова (1950–2000) разговарали су песник и књижевни критичар Гојко Божовић, директор издавачке куће „Архипелаг“, и Милош Јоцић, докторанд и асистент на Филозофском факултету у Новом Саду.

На петом сусрету (17. октобар) било је речи најпре о СРПСКИМ АВАНГАРДНИМ ЧАСОПИСИМА МЕЂУРАТНОГ ПЕРИОДА, најважнијем медију превратничке праксе у уметности и књижевности историјске авангарде, о чему је говорио др Предраг Тодоровић, виши научни сарадник Института за књижевност и уметност у Београду. У другом делу је уследио разговор др Ивана Меденице, професора Факултета драмских уметности, театролога и уметничког директора БИТЕФ–а, и позоришне критичарке Наташе Гвозденовић, о АВАНГАРДНОМ ПОЗОРИШТУ И ВИЂЕЊУ КЛАСИЧНИХ УМЕТНИЧКИХ ПОСТАВКИ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ БИТЕФ–А.

На шестом сусрету (24. октобар) о филму у контексту историјске авангарде са посебним освртом на дело Бошка Токина (1884–1953) излагао је један од водећих српских филмолога, историчар филма, драматург, редитељ и професор Божидар Зечевић, аутор књиге *Српска авангарда и филм 1920–1932*. Након тога, о сигнализму, српском и југословенском неоавангардном покрету са највећим планетарним утицајем, као и о стваралаштву његовог творца Мирољуба Тодоровића (1940), разговарали су др Светлана Рајичић Перић са Филолошко–уметничког факултета у Крагујевцу, асистент др Јелена Марићевић Балаћ са Филозофског факултета у Новом Саду и докторанд Иван Штерлеман са истог факултета — млади научници који су се у својим истраживањима бавили феноменом сигнализма, али који су и сами стваралачки део трећег таласа овог покрета.

На седмом сусрету (31. октобар) о уметнику, песнику, драматичару и синеасти Драгану Алексићу (1901–1958), оснивачу СРПСКО–ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ДАДАИЗМА, говорио је један од највећих зналаца феномена (југо)дадаизма др Предраг Тодоровић, писац више монографија на ове теме. У другој половини сусрета, о стваралаштву Вулице Решиног Туцића (1941–2009), значајног српског неоавангардног песника, који је био и визуелни уметник, уредник и есејиста, разговарали су приређивачи његових Сабраних дела, Ален Бешић и Марјан Чакаревић, као и књижевни историчар др Владимир Б. Периф.

На осмом сусрету (7. новембар) о АВАНГАРДИ КРОЗ ПРИЗМУ ВИЗУЕЛНИХ УМЕТНОСТИ одржала је изузетно посећено предавање проф. др Ирина Суботић, једна од најутицајнијих српских и југословенских историчарки уметности. Након тога, приређен је разговор са звучним примерима о авангардном музичком стваралаштву Владимира Тошића (1949), композитора, мултимедијалног уметника и редовног професора Факултета музичке уметности у Београду, и Мирослава Савића (1954), такође композитора, мултимедијалног

уметника и професора компјутерске музике и музичке продукције. Са ствараоцима је разговарала др Марија Масникоса, професор Факултета музичке уметности.

На деветом сусрету (14. новембар) о интердисциплинарном феномену зенитизма и делу Љубомира Мицића (1895–1971), о периодизацији и значају поезике покрета и ствараоца, говорио је Василије Милновић, који је докторирао на тему српске авангарде, што се може оценити и као почетак нове фазе читања дела једног потцењеног и сузбијаног великана. Други део сусрета је био посвећен неоавангардном мултимедијском стваралаштву, а превасходно радиофонијском, Арсенија АРСЕ ЈОВАНОВИЋА (1932), умировљеног професора Факултета драмских уметности у Београду, редитеља и и композитора електроакустичке и конкретне музике, светског реномена. Са њим је разговарао Ђорђе Малавразић, новинар, истраживач историје радија и познавалац авангардне естетике.

На десетом сусрету (20. новембар) о стварању припадника историјске српске авангарде, космополите и модернисте Радета Драинца (1899–1943) говорио је угледни историчар и теоретичар књижевности, професор Филолошког факултета у Београду Јован Делић. У другом делу су о најновијим поетским ПРАКСАМА тзв. „ТРЕЋОЈ АВАНГАРДИ“, надахнутој историјском и неоавангардом, сведочили сами учесници овог тока: Марјан Чакаревић и Бојан Васић.

На једанаестом сусрету (28. новембар) један од симболичких стубова српске књижевности Милош Црњански (1893–1977) представљен је у контексту српске авангарде, о чему је из једног новог угла, који ће тек имати реакције, говорио др Александар Јерков, историчар и теоретичар књижевности, професор Филолошког факултета у Београду, али и домаћин овог скупа у својству директора Универзитетске библиотеке. Након тога уследио је разговор о делу САВЕ ДАМЈАНОВА (1956), такође професора, писца и историчара књижевности, где је овај важан уметник и научник разговарао са књижевном критичарком Снежаном Савкић о свом опусу, у великој мери утемељеном у сваковрсној авангарди.

На дванаестом сусрету (5. децембар) било је речи о стваралаштву једног од најконтрверзнијих авангардних стваралаца, предводнику београдских надреалиста Марку Ристићу (1902–1984) о коме је говорила др Биљана Андоновска, са Института за књижевност и уметност у Београду, специјализована управо за надреализам и Ристићев опус. О НЕОАВАНГАРДНОМ И АЛТЕРНАТИВНОМ ФИЛМУ У БЕОГРАДУ И СРБИЈИ у другом делу сусрета је детаљно и са новим увидима говорио један од водећих филмолога млађе генерације, филмски критичар и теоретичар Иван Велисављевић, уредник архива медија Дома културе „Студентски град“ у Београду.

На тринаестом сусрету (12. децембар) предавање о вишедимензионалном стваралаштву Моника де Булила (1904–1968) одржао је угледни слависта, управник мреже „Пројекта Растко“ и коаутор циклуса др Дејан Ајдачић, професор у Украјини и Пољској. Уследио је разговор о неоавангардном стрипу и утицају авангарде на стрип са Љубомиром Кљакићем (1951), политикологом, социологом, антропологом и писцем, који је био издавач и уредник неких од најважнијих редакција и издавачких кућа у новијој београдској историји, као и лична повезница савремене француске и југословенске авангарде у стрипу 1970–их и надаље. Са Кљакићем је разговарао сарадник циклуса Зоран Стефановић, оснивач „Пројекта Растко“ и управник Центра за уметност стрипа у Београду.

На четрнаестом сусрету (18. децембар) о стварању АЛЕКСАНДРА ВУЧА (1897–1985) у контексту београдског надреализма и српске авангарде предавала је др Јелена Новаковић, редовни професор Филолошког факултета у Београду. У другом делу са једним од кључних неоавангардиста српске и сродних култура, представником поезије београдског Новог таласа, сликаром и истакнутим представником друге генерације сигнала, писцем Слободаном ШКЕРОВИЋЕМ (1954) разговарао је Василије Милновић, коаутор циклуса.

Најављени петнаести сусрет, са завршним округлим столом о досадашњим истраживањима српске авангарде и неоавангарде, није одржан 26. децембра већ је одложен за другу прилику. У циклусу је, између осталог, било предвиђено и учешће српско–хрватског писца и једног од важних личности културе Друге Југославија Боре Ћосића (1932) као и данашње најутицајније светске уметнице перформанса МАРИНЕ АБРАМОВИЋ (1946), али из објективних околности није могло бити спроведено.

*

Сви сусрети су снимани видео камером и доступни су на YouTube видео каналу Универзитетске библиотеке у Београду (списак снимака: <<http://rastko.rs/rastko/delo/16075>>). Организатора су најавили намеру да се резултати циклуса објаве у два тома: у зборнику радова са излагањима о српској авангарди и зборнику са ауторизованим транскрипцијама разговора о неоавангарди.

Може се рећи да је венац догађаја „Век српске авангарде“ — по броју и важности учесника, темама и тачкама гледања, новим подацима и увидима — оправдао своју велику амбицију и да је, симболички и функционално, подухват од суштинске важности за будућа проучавања српске авангарде и неоавангарде.

Зоран Стефановић
Научно друштво за словенске уметности и културе
и Међународна културна мрежа „Пројекат Растко“
zstefanovic@rastko.net

О ФИЛОЛОШКОЈ ВИРТУЕЛНОЈ МУЗЕОЛОГИЈИ У РУСИЈИ

Филолошка виртуелна музеологија у Русији

На срећу, у свету још увек постоји позитивна тенденција да се, упркос глобализацији и поангличавању „малих” или „великих” језика, сачува национални идентитет путем бриге о језику, писму и културним споменицима одређеног народа. У вези са тим, све су чешћи покушаји да се направе музеји језика у виртуелном формату. У наставку рада ћемо приказати садржај двају виртуелних музеја руског језика, подробније ћемо размотрити поједине њихове области ради бољег увида у пројекте и укратко ћемо описати виртуелне музеје руских писаца.

Најпре бисмо посветили пажњу сајту *Виртуальный музей русского языка*. Прво шта видимо када отворимо почетну страну Виртуелног музеја руског језика јесте цитат Тургењева „Нам дан во владение самый богатый, меткий, могучий и поистине волшебный русский язык. Истинная любовь к своей стране немислима без любви к своему языку. Языку мы учимся и должны учиться непрерывно до последних дней своей жизни”, као и кратко, али поучно, објашњење због чега је изучавање савременог руског језика немогуће не ослањајући се на историјске чињенице о језику и важност враћања дијахронији.

Сам садржај *Виртуелног музеја руског језика* чине следеће области:

- Водич кроз музеј
- Сала историје руског језика
- Сала лексике и фразеологије
- Сала „Песници и писци о руском језику”
- Сала „Занимљиви материјали”
- Фонотека и видеотека
- Музејска библиотека
- Истраживања ученика
- Форум
- Фотоалбуми
- О нама
- Књига утисака

У Водичу кроз музеј наведене су све компоненте основних области музеја са хиперлинковима који воде до њихових страница. Тако, сала историје руског језика подељена је на два дела. У првом делу налазе се:

- Настанак словенске писмености;
- Ћирилица и глагољица: наставак и узајамни односи двеју словенских азбука;
- Ћирило и Методије.

Док су у другом делу груписани следећи радови:

- Т. М. Григорјева, Б. И. Осипов „Руско писмо од старе до савремене азбуке”
- Кратка збирка из историје руског језика о тенденцијама његовог развоја
- Појам „руски језик” у његовом историјском развоју
- Виктор Виноградов „Основне етапе историјског развојка руског језика”
- Реформе азбуке и правописа Владимира Даља
- Научници-русисти

Ради прецизнијег увида у квалитет садржаја датог музеја, приказаћемо произвољно одабран текст на порталу, а то је у овом случају „Настанак словенске писмености”. Притиском на хиперлинк дате области, аутоматски се преузима датотека под насловом „Откуда пошла славянская письменность” (срп. „Одакле је потекла словенска писменост“). На самом почетку у делу „Летописи и сказания как источники знаний о возникновении славянской письменности” (срп. „Летописи и сказања као извор чињеница о настанку словенске писмености”) аутор се ограђује чињеницом да о почетним етапама настанка и ширења словенске писмености нема довољно података, те да у вези са тим постоје митови и претпоставке. Као главни извор података древне историје Русије узима се „Повесть временных лет” (срп. „Повест о минувим временима”). Дати су подаци о Житију Константиновом, Сказанију о писменех. Следећи део је о научним истраживањима о проблемима настанка словенске писмености. Истичу се водећа питања која „муче” истраживаче протеклих неколико столећа, као што су: зашто су Словенима била потребна два писма, које од њих је старије и где су нестали претћирилски споменици писмености, уколико су постојали. Дају се покушаји одговора научника на дата питања. Затим следи део о ћирилицы, прапраћен илустрацијама. На крају се говори о историјском значају писмености за словенске народе (са списком обрађене литературе и графичким прилозима).

Након прочитаног рада закључујемо да су дати одређени основни подаци о настанку словенске писмености, али да је уједно много значајних података и споменика писмености изостављено, те да би се у будућности рад могао проширити и освежити подацима који су познати, а у исто време и значајни за неговање историје настанка словенских језика.

Унутар *Сале за лексiku и фразеологију* дато је седам одељака: *Формирање руске лексике, Процеси архаизације и обнављања руске лексике, Речник застарелих речи, састављен на основу материјала уџбеника „Књижевност. 7. разред. Пут ка станици „Ја””* (аутори: Р. Н. Буђејев, Е. В. Буђејева), *Речник застарелих речи са илустрацијама, Фразеологизми: појам, настанак, употреба, Фразеологизми у изострацијама, Професионализми индустрије угља. Речник застарелих речи са илустрацијама* представља збирку занимљивих речи које су изашле из употребе, са пажљиво одабраним илустрацијама.

Сматрамо да би речник могао да се употпуни са још више застарелих речи, пошто укупно има 15 странаца, које би могле да се класификују по темама, нпр. занати, оруђа, животиње итд. Предлажемо скенирање већ постојећих речника, као што су, нпр. „Речник застарелих речи руског језика” Р. П. Рогожникове и Т. С. Карске, „Школски речник застарелих речи” истих аутора, „Толковый словарь устаревших слов и фразеологических оборотов русского литературного языка” А. И. Фјодорова, који садржи преко 20 000 речи и израза који су потиснути из употребе, уз навођење аутора и извора.

Имајући у виду да је у питању управо школски виртуелни музеј руског језика Школе број 14, Кемеровска област, закључујемо да пројекат представља добру иницијативу (под руководством професора руског језика Татјане Николајевне Фомине), има потенцијал за развијање и да је у складу са узрастом ученика. На сајту није приказана ажурност са датумима када је која информација објављена, али на основу одељка „књига утисака” видимо да је последњи коментар објављен крајем 2013. године, те можемо да закључимо да 7 година није ажуриран, а самим тим ни активно коришћен.

На основу резултата анкете спроведене на самом сајту, од укупно 74 испитаника, 75% оценило је сајт као *одличан*, 18% као *добар*, 4% се определило за *није лоше* и 3% за *лоше*.

Виртуелни музеј руске речи

Осим датог музеја, постоји још и *Виртуелни музеј руске речи*. На почетној страни дат је цитат И. Буњина из песме “Реч” (“Тробнице, мумије и кости ћуте...”), цитат К. Паустовског о значају руске речи у погледу спознаје руске народне културе и историје, посебно издвојена презентација “О руском језику с љубављу” где су се између осталог нашли цитат А. Куприна

о потреби да се руски језик изучава и негује, И. Тургењева, И. Гончарова, као и песма Григорија Гладкова “Причамо на руском језику“ («Говорим на руском језику»).

Наиме, сам сајт је подељен на два дела (хоризонталне и вертикална мапа сајта). У хоризонталну мапу спадају *Почетна страна, Вести музеја, СОС, Креативни радови ученика, “Памтилице“, Ребуси, мозгалице, загонетке, Књига утисака*. Вертикални део укључује следеће области: *О руској речи с љубављу, Реч и историја Русије (Руска кухиња у пословицама, Фразеологизми и историја Русије, Фразеологизми и историја Русије – видео материјали), Мудра руска реч (Пословице, Поучне приче), Мудрост старе азбуке, Жива руска реч (Народна руска реч, Песме и романсе по песмама руских песника, жива поетска реч, Једном ме руским именом овде назваше...), Руски месецослов, Реч туге и радости (Штампа из ратних времена, Од Совјетског информбироа..., Писма са фронта), Правилна реч (Правилна реч - видео), тајне руске речи (А да ли сте знали, да...), Етимолошка страница, Мапа сајта*.

Даћемо кратак опис једне од наведених области. *Тајне руске речи* привући ће пажњу посетиоца занимљивим компарацијама - објасниће шта је заједничко за реч *ведьма* (срп. вештица) и невеста, која је разлика између меценатства и спонзорства у руском језику итд. Ту је и презентација, у којој се, између осталог, објашњава како је настала реч *семья* (срп. породица) – а реч је о “ја и три колена уназад и унапред (прадеде, деде, родитељи, ја, деца, унуци, праунуци, односно 3+3+1=7)“. У истој презентацији постоји део о симболици слова и бројева, где се повезује које слово по реду одговара ком редном броју, те како речи попут папа (8181) у збиру дају 19, исто као речи каркас (19), меч (19), семья (19), судья (19). Сматрамо да симболика бројева јесте занимљива тема, али да повезивање сличности овог типа, засновано искључиво на личном доживљају, није најприкладније за музејски садржај и да је у великој мери субјективно. На ову тему надовезује се последња целина музеја – Етимолошка страница, која представља опширнији део приче о претходном делу.

Овај виртуелни музеј у многоме је интерактивнији са корисницима у односу на ВМРЈ који смо претходно анализирали. Он представља само један у низу успешних примера који сведоче на који начин треба неговати матерњи језик.

Виртуелни музеј руских писаца

У свету се све чешће праве виртуелни музеји писаца, што је такође кохерентно са језиком и може се укључити у виртуелне музеје језика, макар у оквиру потенцијалне рубрике корисни линкови. Најпре, поред осталих музеја писаца, постоји драгоцено дигитално издање сабраних Пушкинових дела, његових рукописа, аудио и видео материјала, и не само то. Оно што је од посебно битно за виртуелни музеј руског језика као и за историју руског народног књижевног језика, за историју лексике, јесте четворотомни речних Пушкиновог језика, о коме су неретко писали И. С. Тургењев, А. М. Горки, Н. В. Гогољ и други великани руске књижевности. Опширније се може погледати на сајту *Александр Сергеевич Пушкин – электронное академическое издание*. Систематизовање таквих музеја, сајтова употпунило би и обогатило садржај музеја, што би допринело добијању веће вредност.

Постоје бројни примери који сведоче о томе да Руси чувају од заборава своју културну баштину на један специфичан и ефикасан начин. Рецимо, пригодним обележјима, спомен-плочама означавају здања у којима су живели књижевници и песници и где су настајала књижевна дела светског значаја. На пример, у Санкт Петербургу, док шетате крај Неве, на сваком кораку можете видети таблице попут ове: „Поэт Иосиф Александрович Бродский имеет к этому месту какое-то значение“.

Као својеврсну илустрацију такве бриге о културном наслеђу обратили смо пажњу на читаву ризницу виртуелних музеја руских писаца и места у којима су живели или одседали. Хипервезе представљају сами називи музеја:

Государственный мемориальный музей-заповедник А. С. Пушкина «Михайловское»

Уз Пушкинове стихове праћене Шопеновим композицијама посетилац овог виртуелног музеја може на трен да „заустави магновење” и пренесе се на почетак XIX века у меморијални музеј-парк „Михајловско”. Чаробни пејзажи, кућица у којој је живела Пушкинова дадиља, оружје за двобој у кабинету само су неки од детаља који чине овај виртуелни времеплов још живописнијим.

Государственный мемориальный и природный музей-заповедник И.С. Тургенева «Спасское-Лутовиново»

Сваки предмет или слика на зиду у овом виртуелном музеју може да се повећа и да се види њен кратак опис, уколико иза ње стоји нека занимљива прича, као, на пример, прича о бронзаном позлаћеном кључу. Приликом рестаурације кауча, 2001. године, пронађен је кључ који је припадао тадашњем коморнику. Кључ је био сакривен у каучу како га за време револуције не би пронашли припадници нове власти, а, у неку руку, симболизовао је блискост власника куће са императорским двором.

Государственный Музей-заповедник А. С. Пушкина «Болдино»

Виртуелни музеј на овом сајту укључује дигиталне туре по просторијама државног музеја А. С. Пушкина у улици Пречистенка 12/2, меморијалног стана А. С. Пушкина на Арбату 53, музеја И. С. Тургенева у улици Остоженка 37 и спомен-соби Андреја Белог на Арбату 55. Тродимензионални приказ, кратка прича о свакој просторији, као и верзија за слабовиде су оно што чини овај виртуелни музеј посебним.

Государственный музей-заповедник М. Ю. Лермонтова «Тарханы»

Уз помоћ савремених технологија можемо видети, између осталог, да на Љермонтовљевом радном столу и даље лежи часопис из 1835. године. У њему је објављено прво Љермонтовљево дело, Хаџи Абрек, а уредник листа био је Осим Сенковски, један од најпознатијих петербуршких арабиста.

Музей-усадьба Л.Н.Толстого «Ясная Поляна»

У тренутку настајања овог чланка, у Јасној Пољани термометар с почетне стране виртуелног музеја показује четрнаест степени. Снимак у реалном времену камере са здања Јасне Пољане, прво је што ћете угледати кад отворите сајт. Треба нагласити да су од свих горенаведених виртуелних музеја, предмети у одајама Јасне Пољане најпотпуније и најбрижљивије обрађени. Тако, већина предмета, као, рецимо, полица са књигама из XIX века, може да се увелича.

Литературно-мемориальный музей М.А.Булгакова

Овај музеј спаја два света: један је биографски и представља просторије у којима је М. Булгаков живео заједно са својом породицом. Други је фиктивни и доводи се у везу са романом Булгакова „Бела гарда”. У Јелениној соби је Михајлова сестра Варвара током 1918–1919. живела са својим мужем. Прича о породичној икони је главна тема ове собе. У роману „Бела гарда” јунакиња се пред иконом моли за живот умирућег брата.

Государственный музей-заповедник М.А. Шолохова

Посебно је занимљиво да је на сајту представљена реконструкција Шолоховљеве библиотеке, где је приказана полица која није до краја попуњена. Особеност овога музеја је интерактиван однос према посетиоцима. Наиме, они се позивају да се јаве уколико поседују књигу која одговара оној у библиотеци Михаила Шолохова, а на сваку књигу са виртуелне полице може се кликнути да би се увећала.

Дом-музей Н. А. Островского

Све спомен-собе ове дрвене куће препуне су фотографија породице Островског. Ту су и иконе и предмети из народног живота који нам дочаравају то време.

Виртуальный музей литературных героев

Реч је о виртуелном музеју јунака из књижевних дела Пушкина, Достојевског, Гогоља и Гончарова.

У менталном склопу руског народа природно је поштовање отаџбине (која се са разлогом годинама пише великим словом), матерњег језика, што и јесте главни циљ свих

наведених музеја руског језика и писма. Кроз виртуелне музеје руских писаца видимо тенденцију да се на једноставан начин, садржински и графички прикаже и очува културно богатство које ће у сваком тренутку бити доступно посетионица “из кућне фотеље“. Док је за размотрене музеје руског језика заједничко бављење историјским аспектом језика, фразологијом, лексиком, писмом и цитатима писаца у вези са руским језиком. Снажан ветар у леђа очувању руског језика даје и државно руководство, улажући у пропагирање и тиме подстичући његову употребу. Са подразумеваном дозом опреза, сматрамо да смо на добром путу да негујемо српски језик онако како он то заслужује. У многоме то можемо учинити по угледу на Русе. Најпре да поштовање и очување матерњег језика постане свакодневица као и употреба ћирилице. Оснажити љубав према српском језику можемо бавећи се његовим популаризовањем на привлачан и занимљив начин, у складу са временом у ком живимо.

Извори

Александр Сергеевич Пушкин – электронное академическое издание [<https://pushkin-digital.ru/> 15.03.2020].

Виртуальный музей русского языка [<https://museum-russlang.ucoz.ru/> 15.03.2020].

Виртуелни музеј руске речи [<https://sites.google.com/site/muzejrusskogoslova/> 15.03.2020].

Государственный мемориальный музей-заповедник А. С. Пушкина «Михайловское» [<http://pushkinland.ru/> 15.03.2020].

Государственный мемориальный и природный музей-заповедник И.С. Тургенева «Спасское-Лутовиново» [<http://spasskoye-lutovinovo.ru/> 15.03.2020].

Государственный Музей-заповедник А. С. Пушкина «Болдино» [<http://www.pushkinmuseum.ru/?q=com-push-mus/gosudarstvennyy-literaturno-memorialnyy-i-prirodnyy-muzej-zapovednik-pushkina-boldino> 15.03.2020].

Государственный музей-заповедник М. Ю. Лермонтова «Тарханы» [<http://tarhany.ru/> 15.03.2020].

Музей-усадьба Л.Н.Толстого «Ясная Поляна» [<http://culture.ru/atlas/object/219>] 15.03.2020].

Литературно-мемориальный музей М.А.Булгакова [<http://museum3dtours.com/php/point.php?idm=11&l=ru&parent=point>] 15.03.2020].

Государственный музей-заповедник М.А. Шолохова [<http://www.sholokhov.ru/> 15.03.2020].

Дом-музей Н. А. Островского [<http://www.panotours.ru/vr/ostrovskiy/ostrovskiy.htm>] 15.03.2020].

Виртуальный музей литературных героев [<https://www.lik590.ru/project/museum/>] 15.03.2020].

Петар Минић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
petar.minic.filf@gmail.com

РЕГИСТАР КЉУЧНИХ РЕЧИ

- антропологическая лингвистика 80
аптроници 80
асоцијативно поље 208
аугментативи 115
аудирование 311
- береза 386
Бесы 352
Братья Карамазовы 352
- варијантност 244
внутренняя речь 32
временные (таксисные) союзы 13
высказывание 32
- глагол 163
граматика 428
граматички број 134
грекокатоліки 393
- деньги 208
деривирани вишечлани предлошки 154
зрази 154
десемантизација 163
дечји говор 443
димензије емотивног простора 92
дискурс 46
дискурсивна практика 46
- еквиваленција 115
естетска функција 197
- завичај 379
- Иван Тургенев 373
интертекстуалност 362
интерференција 428
истраживање 434
- іменниково-морфологічна норма 46
інституційний дискурс 46
- језик струке 434
- Јован Христић 362
- калкирање 197
Катедра за нафту и гас 434
когнитивна лингвистика 208
компрессия 32
концепт 208
копула 163
културолошко наслеђе 175
культура в языке 80
кума 386
- латински јазик 393
лингводидактика 299, 428
лице 134
Лука Сташински 393
- макроструктура уџбеника 299
Медитеран 362
методика наставе руског језика 434
методические рекомендации 311
Микола Кочиш 255
мит 379
Михајло Ковач 379
море 362
Московская область 386
мотивација 299
мотивациона функција уџбеника 299
музички жаргон 229
- начинающий преподаватель 311
новац 208
норма 244
нормативност 244
- обход дворов на Троицу 386
Орехово-Зуевский район 386
ортографија 281
ортоепема 244
ортоепија 244, 281
ортоепски квалификатор 244
ортоепски речник 244

- правописи русинског језика 255
 правописни речник 255
 Павлово-Посадский район 386
 Петро Копчаї 393
 Писма из Петрограда 175
 подне 362
 позајмљенице 229
 пол 443
 пољски језик 229
 пословице 208
 правописна практика 46
 преводилачки коментар 197
 предшествовање 13
 пренесено значење 134
 преобразование синтаксической структуры 32
 приватна преписка 393
 придеви са афективним и искуственим значењем 92
 приповедачки императив 134
 природни семантички метајезик 92
 причинное и условное значение 13
 пројекат „Енергија знања“ 434
 Просветни гласник 175
 прошлост 134
 психоанализ 373
- Радован Кошутић 175
 разлике у говору 443
 расширение значения 13
 Рифатер 362
 русинска књижевност 379
 русински језик 255
 руски језик 92, 154, 163
 руски језик као страни 281
 руски књижевни језик 244
 руски језик 393
 Руснаци у Јужней Угорскеј 393
 русская эмиграция 352
 русский язык как иностранный 311
- секундарно деривирање предлога 154
 семантика 115
 синтаксис речи 32
 славистика 428
 служить 163
 словари 291
- смърт 373
 сновидение 373
 современный русский язык 291
 сопоставительный анализ 13
 социјални род 443
 социјативне конструкције 154
 способы словообразования 291
 српски језик 92, 115, 154, 163, 229, 443
 стандардизација 255
 Стихотворения в прозе 373
 страх 373
 структурно-семантички 134
 суфиксација 229
 С.И. Гессен 352
- творба речи 229
 тенденции развития 291
 Технички факултет „Михајло Пупин“ 434
 типичне грешке 428
 транскрипција 197
- украјинска књижевност 379
 универбација 291
 уџбеник 428
 уџбеник руског језика као страног 299
- фокализација 154
 фонема 281
 фонетика 281
 фонетска транскрипција 281
 функција 115
 Ф.М. Достоевский 352
- чешки језик 115
 Чешки национални корпус 115
 член предложения 32
- етнолингвистика 80
 етнолингвистические направления 80
 етнолингвистические исследования 80
- јужнославянские языки 13
- језик 80
 језик и культура 80
 Јанко Копчаї мл. 393
 Јанко Копчаї ст. 393

«кумушку» славить 386

autobiografia 344

Bela Crkva 406

biblická frazeológia 219

cestopis 344

change of state 69

continuatives 69

copula 69

česká historiografie po roce 1989 331

česká literatura po roce 1989 331

čtenářství 406

dokumentárnosť 344

enantiosemy 69

esej 344

Finnic languages 69

frazeológia 219

inchoatives 69

Jugoslávie 406

Kisač 320

knihovna 406

knihy 406

kulturní dějiny 331

lexikálne zloženie frazém 219

literární kultura 331

lyrizácia 344

magický realizmus 344

Maroš Krajňak 344

nárečové slovo 418

národní identita 406

osnovna škola sa slovačkim nastavnim
jezikom 320

passive auxiliary 69

Polish zostać 69

postmoderna 331

postmodernismus 331

Rusíni 344

Scandinavian bli(ve) 69

Slavonic languages 69

slovenský jazyk 219

spisovná slovenčina 418

srbský jazyk 219

srpsko-slovačke kulturne veze 320

transkripcia 418

trilógia 344

1929. g.–1941. g. 320

KEYWORD INDEX

- adjectives with affective and experiential meaning 92
aesthetic function 197
ancient hero 362
anthropological linguistics 80
apronyms 197
associative field 208
augmentatives 115
autobiography 344
- beginning teacher 311
Bela Crkva 406
biblical phraseology 219
birch 386
books 406
bypass yards on Trinity 386
- calque 197
causal and conditional meaning 13
children's speech 443
cognitive linguistics 208
compression 32
concept 208
contemporary Russian language 244
contrastive analysis 13
copula 69
cultural heritage 175
cultural history 331
Czech historiography after 1989 331
Czech language 115
Czech literature after 1989 331
Czech National Corpus 115
- death 373
Demons 352
Department of Oil and Gas 434
derivation 229
derived multiple prepositional phrases 154
desemantization 163
development trends 291
dialectal word 418
differences in speech 443
dictionaries 291
- dimensions of emotional space 92
discourse 46
discursive practice 46
documentary 344
dream 373
- emigration 352
equivalence 115
essay 344
ethnolinguistic research 80
ethnolinguistic studies 80
ethnolinguistics 80
expansion of meaning 13
evil 352
- fear 373
focalization 154
function 115
F.M. Dostoevsky 352
- Greece 362
Greek Catholics 393
good 352
grammar 428
grammar school with Slovak instructional language 320
grammatical number 134
- homeland 379
- inner speech 32
institutional discourse 46
interference 428
intertextuality 362
- Ivan Turgenev 373
- Janko Kopcaji Jr 393
Janko Kopcaji Sr 393
Jovan Hristić 362
- Kuma 386
Kysač 320

- language 80
 language and culture 80
 language culture 80
 language for specific purposes 434
 Latin language 393
 Letters from Petrograd 175
 lexical composition of phrasemes 219
 library 406
 linguistics 428
 linguodidactics 299
 listening comprehension 311
 literary culture 331
 loanwords 229
 Luka Stasinski 393
 lyricization 344
- macrostructure of a textbook 299
 magic realism 344
 Maroš Krajiňak 344
 methodological recommendations 311
 Mihajlo Kovač 379
 Mikola Kočiš 255
 modern Russian language 291
 Moscow region 386
 motivation 299
 motivational function of a textbook 299
 music slang 229
 myth 379
- narrative imperative 134
 national identity 406
 Natural Semantic Metalanguage 92
 normativity 244
 novac 208
- Orekhovo-Zuyevisky District 386
 orthographic dictionary 255
 orthography 281
 orthoepeme 244
 orthoepic dictionary 244
 orthoepic qualifier 244
 orthoepy 244
- parsing 32
 parts of the sentence 32
 past 134
 Pavlovo-Posadsky District 386
- person 134
 Petro Kopcaji 393
 phonemes 281
 phonetic transcription 281
 phonetics 281
 phraseology 219
 poems in prose 373
 poetry 362
 Polish 229
 postmodern age 331
 postmodernism 331
 private correspondence 393
 proverbs 208
 psychoanalysis 373
- Radovan Košutić 175
 reading 406
 research 434
 Riffaterre 362
 Russian 92
 Russian as a foreign language 281
 Russian language 163
 Ruthenian 334
 Ruthenian language 393
 Ruthenian literature 379
 Ruthenian orthographic manuals 255
 Ruthenians 344
 Ruthenians in Southern Hungary 393
- secondary prepositional derivation 154
 semantics 115
 Serbian 154
 Serbian language 115, 163, 219, 443
 Serbian-Slovak cultural relations 320
 sex 443
 Slovak language 219
 Slavic studies 428
 social gender 443
 sociative constructions 154
 South Slavic languages 13
 speech syntax 32
 spelling practice 46
 standard 255
 Standard Slovak 418
 standardization 255
 structural-semantic 134
 substantive-morphological norm 46

- suffixation 229
- syntactic structure transformation 32
- S.I. Hessen 352

- teaching methods of Russian language 434
- temporal (taxis) conjunctions, anteriority 13
- textbook 428
- textbook of Russian as a foreign language 299
- The Brothers Karamazov 352
- the Mediterranean 362
- the Prosvetni Glasnik 175
- tragedy 352
- transcription 418
- transferred meaning 134
- translator's note 197
- travel writing 344
- trilogy 344
- typical mistakes 428

- Ukrainian literature 379
- univerbation 291
- utterance 32

- variance 244
- verb to serve 163

- word formation methods 291

- Yugoslavia 406

- деньги 208

- “Energy of Knowledge” project 434
- “kumushka” glorification 386
- “Mihajlo Pupin” Faculty of Technical Sciences 434

- 1929–1941 320

СПИСАК САРАДНИКА У КЊИЗИ XXIV/2 ЧАСОПИСА *СЛАВИСТИКА*

У књизи *Славистика* XXIII/2, на стр. 156 и 282, погрешно је наведена застарела афилијација др Ивана Пријме, аутора рада *О наследии Алексея Степановича Хомякова (к концепции Б.Ф. Егорова)*. Актуелна афилијација је: Нижњеновгородски државни лингвистички универзитет „Н. А. Доброљубов”, предавач.

др Милан Ајџановић, ванредни професор
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за српски језик и лингвистику

др Адриан Баренцен, редовни професор
Универзитет у Амстердаму
Филолошки факултет
Амстердамски центар за истраживање језика и комуникације
Група за упоредно проучавање словенског вида (и сродних питања)

др Јелена Бороњина, доцент
Московски државни институт за културу
Факултет за државну културну политику
Катедра за народну уметничку културу

др Влођимјеж Височањски, професор
Вроцлавски универзитет
Филолошки факултет
Институт за словенску филологију

др Јелена Гинић, доцент
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

мср Владимир Дајовић, виши лектор*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

* Уредништво изражава искрену захвалност мср Владимиру Дајовићу на лекторисању радова на српском језику и превођењу резимеа на српски језик.

др Дара Дамљановић, редовни професор
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

мр Јована Димитријевић, истраживач-приправник
Српска академија наука и уметности
Институт за српски језик

др Јулија Драгојловић, доцент
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

мр Мила Ђуричић, наставник страног језика
Универзитет у Новом Саду
Технички факултет „Михајло Пупин”
Катедра за основне и примењене науке

др Анатолиј Захнитко, дописни члан
Национална академија наука Украјине
Доњецки национални универзитет „Васиљ Стус”
Филолошки факултет
Катедра за општу и примењену лингвистику и славистику

др Милена Ивановић, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

Павел Јонак, предавач
Универзитет у Пардубицама
Филозофски факултет
Карлов Универзитет
Факултет друштвених наука

мр Драгана Керкез, виши лектор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

мр Наташа Кесеровић, докторанд
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

мр Наташа Козомора, лектор
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

др Маја Крстић, доцент
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

Јелена Круглова, докторанд
Московски градски педагошки универзитет
Филолошки факултет
Катедра за руску књижевност

др Антоњин Кудлач, предавач
Универзитет у Пардубицама
Филозофски факултет

др Надежда Лаиновић Стојановић, редовни професор
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за руски језик и књижевност

др Ана Маргарета Лачок, асистент
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за словакистику

Ана Летић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Ана Макишова, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за словакистику

др Биљана Марић, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Јелена Маркова, професор
Руски државни универзитет „А. Н. Косигин”, Русија
Католички универзитет у Ружомбероку, Словачка

др Даниела Марчок, доцент
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за словакистику

др Лука Меденица, доцент
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

мсп Кристина Микавица, докторанд
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Лазар Милентијевић, асистент
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

Мила Милојевић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

мр Стефан Милошевић, асистент
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

мр Милорад Миљаковић, асистент
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

мр Петар Минић, докторанд
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Катарина Митрићевић-Штепанек, доцент
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

Зорица Младеновић, докторанд
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за општу књижевност и теорију књижевности

др Борис Норман, редовни професор
Белоруски државни универзитет
Филолошки факултет
Катедра за теоријску и словенску лингвистику,
Проблемска лабораторија за компјутерску лексикографију
Уралски федерални универзитет „Б. Н. Јељцин”, Јекатеринбург

Анка Обућина
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

мр Марија Опачић, докторанд
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

мр Срђан Петровић, асистент
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Драгана Поповић, доцент
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

др Људмила Поповић, редовни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

мр Драгана Радојчић, докторанд
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Јанко Рамач, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за русинистику

др Биљана Сикимић, научни саветник
Српска академија наука и уметности
Балканолошки институт

мр Ана Римар Симуновић, асистент
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за русинистику

др Адам Светлик, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за словакистику

др Лесја Стеблина, предавач
Кијевски национални универзитет „Тарас Шевченко”
Институт за лингвистику
Катедра за словенску филологију

Зоран Стефановић
Научно друштво за словенске уметности и културе
Међународна културна мрежа „Пројекат Растко”

др Стефан Стојановић, доцент*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Ханну Томмола, редовни професор
Универзитет у Тампереу

др Радослава Трнавац, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Ениса Успенски, редовни професор
Универзитет уметности у Београду
Факултет драмских уметности

др Михајло Фејса, редовни професор
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за русинистику

* Уредништво изражава искрену захвалност др Стефану Стојановићу на лекторисању радова на српском језику и превођењу резимеа на српски језик.

др Виктор Храковски, редовни професор
Санктпетербуршки државни универзитет
Институт за лингвистичка истраживања Руске академије наука
Лабораторија за типолошко проучавање језика

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Славистика* је научно периодично издање које објављује оригиналне радове из области словенске филологије, теорије лингвистике и књижевности, историје славистике и сродних научних области, као и научну критику, хронику и библиографију.

Уредништво *Славистике* се састоји од еминентних стручњака-слависта из различитих словенских и несловенских земаља.

Сви прилози у часопису *Славистика* рецензирају се од стране најмање два компетентна стручњака од којих је један обавезно спољни рецензент. Рецензирање је анонимно у оба правца.

Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Славистици*.

Прилог који упућујете часопису ради објављивања треба да има јасно одређену тему и прецизно образложено мотивацију метода које су у њему коришћене. Тврдње које износите у њему морају бити теоријски потврђене и емпиријски проверене. Рад мора представљати оригинално научно дело, које се ни у ком погледу не може сматрати плагијатом или аутоплагијатом. Уредништво поздравља полемичке радове који се ослањају на убедљиву аргументацију.

Славистика објављује резултате истраживања на свим словенским језицима, као и на енглеском језику. Рукопис треба да буде исправан у погледу правописа, граматике и стила. Треба такође обратити пажњу на следеће елементе:

а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курсивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.

б) У тексту на српском језику страна имена која се помињу у раду пишу се транскрибовано према правилима Правописа српског језика, а када се страном име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Фердинад де Сосир) или се изворно пише као у српском (нпр. Владимир Бондарко).

в) У парентезама презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (Пипер 2015), (Апресјан 1974), (Geeraerts 2006).

г) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања. Уколико су наводи дати у изворном језику, аутор у фусноти може дати њихов превод.

Елементи рада по редоследу

1. Име и презиме аутора, установа у којој је запослен, електронска адреса (у приказима и хроникама ови подаци се наводе испод текста, с тим што се име и презиме наводе курзивом).

Чланци:	Прикази или хронике:
Марија Николић Универзитет у Београду Филолошки факултет Катедра за славистику mnikolic@fil.bg.ac.rs	<i>Марија Николић</i> Универзитет у Београду Филолошки факултет Катедра за славистику mnikolic@fil.bg.ac.rs

2. Наслов рада верзалом (назив и број пројекта у оквиру којег је настао чланак навести у подножној напомени на дну странице, везаној звездicom за наслов рада).

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ СЛОВЕНСКИХ
ЈЕЗИКА*

3. Наслов приказа може бити библиографска одредница.

*КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ, ЈЕЗИК И КУЛТУРА: СЛАВИСТИЧКА
ПЕРСПЕКТИВА.*
Београд: Јасен, 2018, 271.

*NADREALIZAM U SVOM I NAŠEM VREMENU = LE SURREALISME
EN SON TEMPS ET AUJOURD'HUI.*
ED. JELENA NOVAKOVIĆ.

Београд: Filološki fakultet, Друштво за kulturnu saradnju Srbija-
Francuska, 2007, 447.

Пример за хронике:

XVI МЕЂУНАРОДНИ КОНГРЕС СЛАВИСТА
(Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 20–27.
август 2018)

4. Сажетак (до 10 редака) и кључне речи (до 10) на језику рада.
5. Сажетак (до 10 редака) и кључне речи (до 10) на енглеском језику.
6. Основни текст.

7. Цитирана литература (за рад написан ћирилицом прво дати литературу на ћирилици по азбучном реду презимена аутора, а затим литературу на латиници по абecedном реду презимена аутора; за рад написан латиницом редослед је обрнут, библиографске јединице које нису наведене ћирилићним писмом обавезно се транслитеришу према упуствима која су наведена ниже).

8. Резиме: име и презиме аутора, наслов рада (испод наслова написати Резиме), текст резимеа, кључне речи; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на једном од светских језика (енглеском, немачком, руском, француском); уколико је рад на страном језику, резиме је на српском (страним ауторима Уредништво обезбеђује превод резимеа на српски језик). Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста.

Имя Фамилия

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Резюме

Текст резиме.

Ключевые слова: ключевое слово, ключевое слово, ключевое слово.

9. Прилози (фотографије, слике, табеле, факсимили и сл.) означити бројем, а у основном тексту назначити место прилога (прилог 1, прилог 2 итд.).

Обим рада и слање

Обим рада треба да обухвата до 30.000 словних места.

Радове треба слати електронски у Word формату и, уколико је неопходно, у PDF-у на адресу Уредништва: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs.

9. Технички захтеви

Формат: *.doc или *.rtf.

Фонт: Times New Roman.

Величина слова основног текста, наслова рада, наслова Цитирана литература, Извори и целокупног резимеа – 12pt.

Величина слова подножних напомена, сажетака са кључним речима, као и списка цитиране литературе – 10pt.

Пасуси у основном тексту и подножним напоменама треба да буду увучени 1cm.

Интервал – 1.15.

Фонтови који не одговарају стандарду Unicode (нпр. фонетска транскрипција, црквенословенска азбука, старогрчки алфабет, симболи и сл.), морају се послати електронском поштом као посебан прилог уз рад у формату *.pdf.

Цитирање референци у тексту

1. Упућивање на монографију у целини (Пипер 2015) или студију у целини (Плунгян 2002).

2. Упућивање на одређену страницу или више суседних и несуседних страница (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101).

3. Упућивање на студије истог аутора из различитих година – хронолошким редом (Падучева 2006, 2008).

4. Упућивање на студије истог аутора из исте године (Ивић 1990а, 1990б), (Храковский 2015а), (Храковский 2015б).

5. При упућивању на студију више аутора наводи се само презиме првог уз употребу скраћенице и др./et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15).

6. Упућивање на радове два или више аутора (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991).

7. Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, осим ако је рукопис пагиниран.

8. Прилоге (фотографије, слике, табеле, факсимиле и сл.) означити бројем, а у основном тексту назначити место прилога (прилог 1, прилог 2 итд.).

Одељак са цитираном литературом и изворима

Списак цитираних радова даје се у засебном одељку насловљеном Цитирана литература.

Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за два словна места (висећи параграф).

У одељцима *Цитирана литература* и *Извори* неопходно је уз референце које нису дате латиницом навести њихову латиничку транслитерацију ради што прецизнијег електронског утврђивања цитатности.

Латиничка транслитерација се наводи у угластим заградама одмах испод референце. Аутоматска транслитерација текста доступна је на следећој адреси: <https://www.transliteration.com/transliteration/en/russian/ala-lc/> (дат је пример за руски језик, у падајућем менију траже се други језици, нпр. за српски језик потребно је одабрати Serbian итд.). За референце у латиничком писму није потребно наводити транслитерацију.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

[Belić, Aleksandar. O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: lingvistička ispitivanja. Knj. 1. 2. izd. Beograd: Nolit, 1958]

Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Санкт-Петербург: Наука, 2005.

[Bondarko, Aleksandr V. Problemy funkcional'noj grammatiki. Polevye struktury. Sankt-Peterburg: Nauka, 2005]

Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

б) књига (више аутора):

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.

[Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2015]

Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

в) зборник радова:

Апресјан, Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.

[Aprêsân, Ūrij D. (red.) Teoretičeskie problemy russkogo sintaksisa: Vzaimodejstvie grammatiki i slovarâ. Moskva: Âzyki slavânskih kul'tur, 2010]

з) рад у часопису:

Мальчуков, Андрей Л., Виктор С. Храковский. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.

[Mal'čukov, Andrej L., Viktor S. Hrakovskij. «Naklonenie vo vzaimodejstvii s drugimi kategoriâmi: opyt tipologičeskogo obzora». Voprosy âzykoznanîâ 6, 2015: 9–32]

д) рад у зборнику радова:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.

[Maslov, Ūrij S. «Perfektnost'». [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriâ funkcional'noj grammatiki: vvedenie, aspektual'nost', vremennaâ lokalizovannost', taksis. Leningrad: Nauka, 1987, 195–209]

Dahl, Östen. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

ђ) речник:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1–. Praha: Academia, 1989–.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

[Piper, Predrag, Rajna Dragičević, Marija Stefanović. Asocijativni rečnik srpskog jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

е) фототипско издање:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

[Smotric'kij, Meletij. Gramatika slov'âns'ka. Vil'no, 1619. V. V. Nimčuk (red.), Kiïv: Naukova dumka, 1979]

ж) *рукописна грађа*:

Митровић, Александар Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/1/268,1г.

[Mitrović, Aleksandar Lj. Pismo P. Markoviću Adamovu od 30. XII, 1899: Narodna biblioteka Srbije, Beograd, sign. R420/1/268,1г]

з) *публикација доступна у електронском облику*:

Евтюхин, Вячеслав Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017.

[Evtuhin, Vâčeslav B. «Rossijskaâ Grammatika M. V. Lomonosova», Arhiv peterburgskoj rusistiki [nezavisimyj proekt sotrudnikov kafedry russkogo âzyka filologičeskogo fakul'teta SPbGU na internet-portale Ruteniâ] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017]

Приликом навођења распона страница, како у парентезама тако и у цитираној литератури, наводи се црта, не цртица (нпр. 115–120, а не 115-120).

После одељка *Цитирана литература* наводе се извори под насловом *Извори* у засебном одељку на истим принципима библиографског описа који се примењује у одељку *Цитирана литература*.

Уредништво часописа *Славистика*

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

Журнал «Славистика» является научным периодическим изданием, публикующим оригинальные работы из области славянской филологии, теории языкознания и литературоведения, истории славистики и других родственных научных областей, а также научную критику, хронику и библиографию.

В состав редакции «Славистики» входят выдающиеся специалисты-слависты из различных славянских и неславянских стран.

Все работы в журнале «Славистика» проходят рецензирование не менее двух компетентных специалистов, из которых один обязательно является внешним рецензентом. Рецензирование является анонимным (редакция не сообщает имени автора и имен рецензентов).

Работы, которые уже опубликованы или предложены к публикации в каком-либо другом издании, не могут быть приняты к публикации в журнале «Славистика».

Тема работы, направляемой в журнал для публикации, должна быть ясно сформулирована, используемые методы – четко обоснованы. Суждения, излагаемые в работе, должны быть обоснованы теоретически и проверены эмпирически. Работа должна представлять собой оригинальный научный труд, который ни коим образом не может считаться плагиатом или автоплагиатом. Редакция приветствует полемические работы, опирающиеся на убедительную аргументацию.

«Славистика» публикует результаты исследований на всех славянских языках, а также на английском языке. Рукопись должна быть правильной с точки зрения правописания, грамматики и стилистики. Также следует обратить внимание на следующие элементы работы:

а) Названия отдельных публикаций (монографий, сборников, журналов, словарей и т.п.), упоминаемые в работе, печатаются курсивом на том языке и тем алфавитом, на которых опубликована цитируемая публикация, независимо от того, идет ли речь об оригинале или о переводе.

б) Иностранные имена, упоминаемые в работе, в тексте на сербском языке пишутся в транскрипции согласно правилам «Правописания сербского языка», а когда иностранное имя указывается первый раз, в скобках указывается оригинальное написание, за исключением случаев, когда имя широко известно (напр., Фердинад де Соссюр) или когда оригинальное имя пишется так же, как в сербском языке (напр., Владимир Бондарко).

в) В скобках фамилия автора указывается в оригинале, например: (Пипер 2015), (Апресян 1974), (Geeraerts 2006).

г) Цитаты из произведений на иностранном языке, в зависимости от выполняемой ими функции, могут указываться на оригинальном языке или в переводе, однако необходимо последовательно придерживаться одного из указанных способов цитирования. Если цитаты приведены на языке оригинала, автор в примечании может дать их перевод.

Компоненты работы в порядке следования

а) Имя и фамилия автора, учреждение, в котором он работает, электронный адрес (в рецензии и хронике эти данные указываются после текста, а имя и фамилия выделяются курсивом).

Чланци:	Прикази или хронике:
Марија Николић	<i>Марија Николић</i>
Универзитет у Београду	Универзитет у Београду
Филолошки факултет	Филолошки факултет
Катедра за славистику	Катедра за славистику
mnikolic@fil.bg.ac.rs	mnikolic@fil.bg.ac.rs

б) название работы заглавными буквами (название и номер проекта, в рамках которого выполнена статья, следует указывать в комментарии внизу страницы, с отсылкой в виде звездочки после названия работы):

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ СЛОВЕНСКИХ
ЈЕЗИКА*

в) названием рецензии могут быть библиографические данные о рецензируемой книге:

*КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ, ЈЕЗИК И КУЛТУРА: СЛАВИСТИЧКА
ПЕРСПЕКТИВА.*

Београд: Јасен, 2018, 271.

*NADREALIZAM U SVOM I NAŠEM VREMENU = LE SURREALISME
EN SON TEMPS ET AUJOURD'HUI.*

ED. JELENA NOVAKOVIĆ.

Београд: Filološki fakultet, Društvo za kulturnu saradnju Srbija-
Francuska, 2007, 447.

Пример оформления названия хроники:

XVI МЕЂУНАРОДНИ КОНГРЕС СЛАВИСТА

(Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 20–27.
август 2018)

- г) аннотация (до 10 строчек) и ключевые слова (до 10) на языке работы;
- д) аннотация (до 10 строчек) и ключевые слова (до 10) на английском языке;
- е) основной текст;

ж) литература (для работы, написанной на кириллице, сначала следует указать литературу на кириллице в алфавитном порядке фамилий авторов, а затем литературу на латинице в алфавитном порядке фамилий авторов; в работе, написанной на латинице, сначала указывается литература на латинице, потом на кириллице, все библиографические единицы, которые даются не на латинице, обязательно транслитерируются буквами латинского алфавита в соответствии с правилами, приведенными ниже);

з) резюме: имя и фамилия автора, название работы (под названием написать: Резюме), текст резюме, ключевые слова. Если работа на сербском языке, резюме может быть на одном из мировых языков (английском, немецком, русском, французском). Если работа на иностранном языке, резюме – на сербском (для иностранных авторов редакция обеспечивает перевод резюме на сербский язык). Резюме не может превышать 10% объема текста:

Имя Фамилия

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Резюме

Текст резюме.

Ключевые слова: ключевое слово, ключевое слово, ключевое слово.

и) приложения (фотографии, рисунки, таблицы) пронумеровать, а в основном тексте указать место приложения (приложение 1, приложение 2 и т.д.).

Объем и отправка работы

Объем работы – до 30.000 знаков с пробелами.

Работы следует высылать в электронном виде в формате Word и, в случае необходимости, в формате PDF, по адресу: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs

Технические требования

Формат: *.doc или *.rtf.

Шрифт: Times New Roman.

Размер шрифта основного текста, названия статьи, заглавия раздела
Использованная литература, Источники и всего резюме – 12pt.

Размер шрифта подстрочных примечаний, аннотаций с ключевыми словами и списка цитируемой литературы – 10pt.

Отступ первой строки абзаца и сноски следует установить на 1 см.

Интервал – 1.15.

Шрифты, не соответствующие стандарту Unicode (напр., фонетическая транскрипция, церковнославянская азбука, древнегреческий алфавит, символы и т.п.), необходимо высылать по электронной почте в особом приложении к работе в формате *.pdf.

Цитирование литературы в тексте

а) Ссылка на монографию (Пипер 2015) или статью (Плунгян 2002);

б) ссылка на определенную страницу, на несколько страниц, следующих одна за другой, или на разные страницы (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101);

г) ссылка на работы одного автора, вышедшие в различные годы – в хронологическом порядке (Падучева 2006, 2008);

в) ссылка на работы одного автора, опубликованные в один год (Ивић 1990а, 1990б), (Храковский 2015а), (Храковский 2015б).

д) в ссылке на работу нескольких авторов указывается только фамилия первого и используется сокращение и др./et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15);

ё) ссылка на работы двух или нескольких авторов (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991);

ж) при цитировании рукописи применяется фoliaция (напр. 2а–3б), а не пагинация, за исключением случаев, когда рукопись пагинирована.

Раздел с использованной литературой и источниками

Список литературы подается в отдельном разделе, озаглавленном *Использованная литература*.

Если описание библиографической записи включает несколько строчек, все строчки, кроме первой, сдвинуты вправо на два знака.

В разделах *Использованная литература* и *Источники* все библиографические ссылки, которые поданы не латиницей, обязательно транслитерируются в целях обеспечения отслеживания цитируемости в международных базах данных.

Транслитерация подается в квадратных скобках, непосредственно под библиографической записью.

Транслитерация производится с помощью автоматического транслитератора, доступного по адресу: <https://www.transliteration.com/transliteration/en/russian/ala-lc/> (подан пример автоматической транслитерации для русской кириллицы, для других алфавитов необходимо найти в выпадающем меню название соответствующего языка).

Библиографические ссылки на латинице не транслитерируются.

Литература указывается следующим образом:

а) ссылка на монографию одного автора:

Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развиту: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

[Belić, Aleksandar. O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: lingvistička ispitivanja. Knj. 1. 2. izd. Beograd: Nolit, 1958]

Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Санкт-Петербург: Наука, 2005.

[Bondarko, Aleksandr V. Problemy funkcional'noj grammatiki. Polevyje struktury. Sankt-Peterburg: Nauka, 2005]

Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

б) ссылка на монографию нескольких авторов:

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.

[Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2015]

Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

в) ссылка на сборник работ:

Апресян, Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.

[Apresân, Ūrij D. (red.) Teoretičeskie problemy russkogo sintaksisa: Vzaimodejstvie grammatiki i slovarâ. Moskva: Âzyki slavânskikh kul'tur, 2010]

г) ссылка на работу в журнале:

Мальчуков, Андрей Л., Виктор С. Храковский. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.

[Mal'čukov, Andrej L., Viktor S. Hrakovskij. «Naklonenie vo vzaimodejstvii s drugimi kategoriâmi: opyt tipologičeskogo obzora». Voprosy âzykoznaniâ 6, 2015: 9–32]

д) ссылка на работу в сборнике:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.

[Maslov, Ūrij S. «Perfektnost'». [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriâ funkcional'noj grammatiki: vvedenie, aspektual'nost', vremennaâ lokalizovannost', taksis. Leningrad: Nauka, 1987, 195–209]

Dahl, Östen. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

е) ссылка на словарь:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1–. Praha: Academia, 1989–.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

[Piper, Predrag, Rajna Dragičević, Marija Stefanović. Asocijativni rečnik srpskog jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

ж) ссылка на факсимильное издание:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

[Smotric'kij, Meletij. Gramatika slov'âns'ka. Vil'no, 1619. V. V. Nimčuk (red.), Kiïv: Naukova dumka, 1979]

з) ссылка на рукопись:

Митровић, Александар Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/1/268,1г.

[Mitrović, Aleksandar Lj. Pismo P. Markoviću Adamovu od 30. XII, 1899: Narodna biblioteka Srbije, Beograd, sign. R420/1/268,1г]

и) ссылка на публикацию, доступную on-line:

Евтюхин, Вячеслав Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017.

[Evtuhin, Vâčeslav B. «Rossijskaâ Grammatika M. V. Lomonosova», Arhiv peterburgskoj rusistiki [nezavisimyj proekt sotrudnikov kafedry russkogo âzyka filologičeskogo fakul'teta SPbGU na internet-portale Ruteniâ] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017]

При ссылке на определенные страницы, следующие одна за другой, в основном тексте и в разделе с литературой следует писать тире, а не диффис (нпр. не 115-120, а 115–120).

Источники указываются под названием *Источники* в отдельном разделе после раздела *Использованная литература*. При этом применяются те же правила библиографического оформления, которые применяются в разделе *Использованная литература*.

Редколлегия журнала *Славистика*

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The journal *Slavic Studies* is the scientific periodical that publishes original papers in the field of Slavic philology, theory of linguistics and literature, history of Slavic studies and related scientific areas, as well as scientific criticisms, chronicles and bibliographies.

The Editorial Board of *Slavic Studies* consists of eminent experts-Slavists from diverse Slavic and non-Slavic countries.

All contributions submitted to the journal *Slavic Studies* will be peer reviewed by at least two competent experts one of which will obligatory be external reviewer. The process of peer review is anonymous in both directions.

Papers that have already been published or are submitted for publishing in another publication cannot be accepted for publication in *Slavic Studies*.

The contribution that you are submitting for publication in the journal should have a clearly defined topic and precisely reasoned motivation of methods that are used in it. The claims that you state within it must be confirmed theoretically and empirically validated. The paper must represent an original scientific work, which can not in any way be considered plagiarism or autoplagiarism. The Editorial Board welcomes polemical papers that rely on convincing argument.

Slavic Studies publishes the results of research in all Slavic languages, as well as in English. The manuscript should be correct in terms of spelling, grammar and style. The authors should also pay attention to the following elements:

a) Titles of special publications (monographs, anthologies, journals, dictionaries, etc.) that are mentioned within the paper are to be printed in italics in the language and alphabet in which the cited publication was published, whether in the original or in translation.

b) Within the text in Serbian language, foreign names that are mentioned in the paper are to be transcribed according to the rules of the Orthography of Serbian language, and in the case when a foreign name is mentioned for the first time, its form in the original language should be given in parentheses, unless that particular name is widely known (e.g. Фердинанд де Сосир) or originally written as in Serbian language (e.g. Владимир Бондарко).

c) The author's surname is to be cited in parenthesis in its original form and alphabet, e.g. (Пипер 2015), (Апресян 1974), (Geeraerts 2006).

d) Citations from the works in foreign languages, depending on the function they may have, can be cited in the original language or in translation, but the authors must strictly follow one of the above ways of citation. If quotes are cited in the original language, the authors can give their own translation in the footnote.

Key elements of the paper in the order specified below

1. Author's name and surname, institutional affiliation, e-mail address (in reviews and chronicles this information is given below the text and the name and surname are printed in italics).

Articles:	Прикази или хронике:
Marija Nikolić	<i>Marija Nikolić</i>
University of Belgrade	University of Belgrade
Faculty of Philology	Faculty of Philology
Department of Slavic studies	Department of Slavic studies
mnikolic@fil.bg.ac.rs	mnikolic@fil.bg.ac.rs

2. Title of the paper should be written in capital letters (the name and number of the project within which the paper was created should be indicated in the note at the bottom of the page, linked by the asterisk to the title of the paper).

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ СЛОВЕНСКИХ
ЈЕЗИКА*

3. Title of the (book/paper) review may consist of a bibliographic entry.

*КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ, ЈЕЗИК И КУЛТУРА: СЛАВИСТИЧКА
ПЕРСПЕКТИВА.*
Београд: Јасен, 2018, 271.

*NADREALIZAM U SVOM I NAŠEM VREMENU = LE SURREALISME
EN SON TEMPS ET AUJOURD'HUI.*
ED. JELENA NOVAKOVIĆ.

Београд: Филолошки факултет, Друштво за kulturnu saradnju Srbija-
Francuska, 2007, 447.

An example for chronicles:

XVI МЕЂУНАРОДНИ КОНГРЕС СЛАВИСТА
(Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 20–27.
август 2018)

4. Abstract (up to 10 lines) and keywords (up to 10) in the original language of the paper.

5. Abstract (up to 10 lines) and keywords (up to 10) in English language.

6. The main text.

7. Literature Cited (for the papers written in Cyrillic alphabet, literature should be primarily given in alphabetical order of authors' surnames in Cyrillic, and then in alphabetical order of authors' surnames in Latin; the reverse order applies to the papers written in Latin alphabet, bibliographical units which are not written in the Cyrillic alphabet must be transliterated according to the rules given below.

8. Summary: author's full name, article title (the word Summary should be written below the title), text of the summary, keywords; if the paper is written in Serbian, the summary can be submitted in one of the world languages (English, German, Russian, French); if the paper is written in a foreign language, the summary should be submitted in Serbian (the Editorial Board will provide translation of summaries into Serbian language to foreign authors). Summary should not exceed 10% of the length of the entire text.

Full name

TITLE of ARTICLE

Summary

Text of the summary.

Keywords: keyword, keyword, keyword.

9. Attachments (photos, pictures, tables, facsimiles and the like) should be numbered, while the order of attachments (attachment 1, attachment 2, etc.) should be indicated within the main text.

Length of Submissions and Submission Procedure

The length of the paper: up to 32,000 characters.

Papers should be submitted electronically in Word format and, if necessary, in PDF to the following address: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs.

Technical requirements

Format: * .doc or * .rtf.

Font: Times New Roman.

Font size for the body of the text, the title and the title Cited References, Sources and the summary should be 12 pt. The size of footnotes, abstracts with keywords and the list of cited references should be 10 pt.

Paragraphs in the body of the text and footnotes must be indented 1 cm.

Line spacing - 1.15.

Fonts that do not conform to the standard Unicode (e.g. phonetic transcription, Church Slavic alphabet, Ancient Greek alphabet, symbols, etc.), must be sent by e-mail as a separate attachment along with the paper in *.pdf format.

In-text citation of references

1. A reference to a monograph in its entirety (Пипер 2015) or to a study in its entirety (Плунгян 2002).

2. A reference to specific pages or several adjacent and non-adjacent pages (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101).

3. A reference to the studies of the same author published in different years – in chronological order (Падучева 2006, 2008).

4. A reference to the studies of the same author published in the same year (Ивић 1990a, 1990b), (Храковский 2015a), (Храковский 2015b).

5. When referencing to the study by multiple authors, only the surname of the first author is to be indicated along with the use of the abbreviation и др./ et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15).

6. A reference to the papers of two or more authors (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991).

7. Manuscripts are cited in accordance with the foliation (e.g. 2a–3b) and not in accordance with the pagination, except if the manuscript is paginated.

8. Attachments (photos, pictures, tables, facsimiles and the like) should be numbered, while the order of attachments (attachment 1, attachment 2, etc.) should be indicated within the main text.

Cited References and Sources Section

The list of cited references is given in a separate section entitled Literature.

If a bibliographic record description contains several lines, all lines except the first one should be indented to the right two character spaces (hanging paragraph).

In order for the electronic citation number to be precisely established in the sections Cited References and Sources it is necessary to provide transliteration in the Latin alphabet of the references that have not been cited in the Latin alphabet.

Transliteration in the Latin alphabet is given in square brackets immediately after the reference. Automatic transliteration is available at the following address: <https://www.transliteration.com/transliteration/en/russian/ala-lc/> (the example provid-

ed is for the Russian language; other languages can be found in the drop-down menu). References given in the Latin alphabet should not be transliterated.

Literature is cited as follows:

a) Reference to a book (single author):

Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развоју: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

[Belić, Aleksandar. O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: lingvistička ispitivanja. Knj. 1. 2. izd. Beograd: Nolit, 1958]

Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Санкт-Петербург: Наука, 2005.

[Bondarko, Aleksandr V. Problemy funkcional'noj grammatiki. Polevye struktury. Sankt-Peterburg: Nauka, 2005]

Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

b) Reference to a book (multiple authors):

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.

[Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2015]

Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

c) Reference to an edited book:

Апресјан, Јуриј Д. (ред.) Теоретичке проблеме руског синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.

[Aprêsân, Ūrij D. (red.) Teoretičeskie problemy russkogo sintaksisa: Vzaimodejstvie grammatiki i slovarâ. Moskva: Ŗzyki slavânskikh kul'tur, 2010]

d) Reference to a paper published in a journal:

Мальчуков, Андрей Л., Виктор С. Храковский. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.

[Mal'čukov, Andrej L., Viktor S. Hrakovskij. «Naklonenie vo vzaimodejstvii s drugimi kategoriâmi: opyt tipologičeskogo obzora». Voprosy âzykoznaniâ 6, 2015: 9–32]

e) Reference to an article or a chapter in an edited book:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.

[Maslov, Ūrij S. «Perfektnost'». [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriâ funkcional'noj grammatiki: vvedenie, aspektual'nost', vremennaâ lokalizovannost', taksis. Leningrad: Nauka, 1987, 195–209]

Dahl, Östen. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: John Benjamins, 1997, 97–114.

f) Reference to a dictionary:

ESJS: Etymologický slovník jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1–. Praha: Academia, 1989–.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

[Piper, Predrag, Rajna Dragićević, Marija Stefanović. Asocijativni rečnik srpskog jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

g) Reference to a phototype publication:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

[Smotric'kij, Meletij. Gramatika slov'âns'ka. Vil'no, 1619. V. V. Nimčuk (red.), Kijv: Naukova dumka, 1979]

h) Reference to a manuscript material:

Митровић, Александар Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сигн. Р420/1/268,1г.

[Mitrović, Aleksandar Lj. Pismo P. Markoviću Adamovu od 30. XII, 1899: Narodna biblioteka Srbije, Beograd, sign. R420/1/268,1г]

i) Reference to a publication available on-line:

Евтюхин, Вячеслав Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017.

[Evtûhin, Vâčeslav B. «Rossijskaâ Grammatika M. V. Lomonosova», Arhiv peterburgskoj rusistiki [nezavisimyj proekt sotrudnikov kafedry russkogo âzyka filologičeskogo fakul'teta SPbGU na internet-portale Ruteniâ] <<http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm>> 07.05.2017]

When providing the page range, both in parentheses and in cited references, it is necessary to use the em-dash (e.g. 115–12, not 115-120)

Resources are given under the title *Resources* as a separate section below the *Literature* section following the same principles of bibliographic description applied in the *Literature* section.

Editorial board of the *Slavic Studies*

РЕЦЕНЗЕНТИ ПРИСПЕЛИХ РАДОВА
ЗА КЊИГУ XXIV/2 ЧАСОПИСА *СЛАВИСТИКА*

др Дејан Ајдачић
др Ирина Антанасијевић
др Розана Бенакјо
др Марта Бјелетић
др Петар Буњак
др Бјорн Вимер
др Дојчил Војводић
др Јелена Гинић
др Андриј Даниленко
др Наташа Драгин
др Рајна Драгићевић
др Јулија Драгојловић
др Мирослав Дудок
доп. члан УНАН Анатолиј Захнитко
др Ана Јаковљевић Радуновић
др Владан Јовановић
др Душка Кликовац
др Ксенија Кончаревић
др Ивана Лазић-Коњик
др Александра Корда-Петровић
др Тетјана Космеда
др Ана Кречмер
др Јелена Кусовац
др Јаромир Линда
др Биљана Марић
др Руселина Ницолова

др Стефана Пауновић Родић
др Људмила Поповић
др Снежана Поповић
др Иво Поспишил
др Вучина Раичевић
др Јулијан Рамач
др Стана Ристић
др Алена Руденко
др Адам Светлик
др Биљана Сикимић
др Каролина Скварска
др Далибор Соколовић
др Људмил Спасов
др Марија Стефановић
др Стефан Стојановић
доп. члан АНУРС Срето Танасић
др Ала Татаренко
др Оксана Тимко Ћитко
др Ханну Томмола
др Бранко Тошовић
иностран. члан УНАН Јулијан Тамаш
др Ениса Успенски
др Јелена Филиповић
др Драган Хамовић
др Ђуро Харди
др Зузана Чижикова

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.16+821.16

СЛАВИСТИКА / главни уредник Људмила Поповић. – 1997, књ. 1.–
– Београд : Славистичко друштво Србије, 1997– (Севојно :
Графичар). – 24 cm

Полугодишње
ISSN 1450-5061 = Славистика (Београд)
COBISS.SR-ID 130380039

9 1450 5061 130380039